

**International
Anatolian
Social Sciences
Journal**

**Uluslararası
Anadolu
Sosyal Bilimler
Dergisi**

**AKADEMİK
HAKEMLİ
İNDEKLİ
ULUSLARARASI DERGİ
ARALIK SAYISI
CİLT:6, SAYI:4, YIL: 2022**

EDİTÖR

Doç.Dr. Yusuf ARSLAN (Batman Üniversitesi)

DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Meryem Ayan (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Dr. Emine SONAL (Yaşar Üniversitesi)

Dr. Jeffrey HOWLETT (Girne Amerikan Üniversitesi)

Dr. Mehmet Sait Halim GENÇOĞLU (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Aytunç AYDIN (Ordu Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Dosay KENJETAY (Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan)

Prof. Dr. Carol GRIFFITHS (Yeni Zelanda)

Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)

Doç. Dr. Yusuf ARSLAN (Batman Üniversitesi)

Dr. A. Haydar SÖYSÜREN (Ardahan Üniversitesi)

Dr. Gülnare MANAFOVA (Azerbaycan Milli Konservatoriyası)

ALAN EDİTÖRLERİ

İngiliz Dili ve Edebiyatı: Prof. Dr. Meryem AYAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)

Sosyoloji: Prof. Dr. M. Cem DEMİR (Munzur Üniversitesi)

Psikoloji: Dr. Canan BÜYÜKAŞIK (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)

Tarih: Doç. Dr. Ahmet İLYAS (Batman Üniversitesi)

Arkeoloji: Dr. Öğr. Üyesi Ebru ORAL (Batman Üniversitesi)

Siyasal Bilimler: Dr. Öğr. Üyesi A. Haydar SOYSÜREN (Ardahan Üniversitesi)

Müzik: Dr. Öğr. Üyesi M. Sait Halim GENÇOĞLU (Ardahan Üniversitesi)

Spor Bilimleri: Doç. Dr. H. Murat ŞAHİN (Gaziantep Üniversitesi)

Felsefe: Doç. Dr. Feysel TAŞÇIER (Ankara Üniversitesi)

Edebiyat: Doç. Dr. Faruk GÖKÇE (Dicle Üniversitesi)

İletişim: Prof. Dr. Bedriye POYRAZ (Ankara Üniversitesi)

Bankacılık: Prof. Dr. Mehmet Deniz YENEROĞLU (Marmara Üniversitesi)

Tarih Eğitimi: Doç. Dr. Fatih YAZICI (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

İlahiyat: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALTIN (Bitlis Üniversitesi)

Arkeoloji: Dr. Ebru ORAL (Batman Üniversitesi)

İşletme-Finans: Dr. Öğr. Üyesi Murat KARA (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Ekonometri-İstatistik: Dr. Seda Başar YILMAZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Pazarlama-Reklamcılık: Dr. Veysel Karani ŞÜKÜROĞLU (Kastamonu Üniversitesi)

Rus Dili-Gürcü Dili ve Edebiyatı: Dr. Sudan ALTUN (Kafkas Üniversitesi)

Kapak: İnternet görseller sayfasından alınmıştır.

E-ISSN: 2619-9475 | Yayın Aralığı: Yılda 4 Sayı | Başlangıç: 2017 | Yayıncı: Yusuf ARSLAN

| <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ulasbid> Yazışmalar için e-mail adresi: anadolusosyalbilimler@gmail.com

Tarandığımız Dizinler: DRJI, Index Copernikos, EBSCO, Ulrich's, Asos Index, Infobase Index, Cite Factor, ICI, Research Bip, I2OR, ROOT Index, SIS, İSAM, Science Gate, Acarindex, ESJI.

İÇİNDEKİLER

1. DEMİRYOLU YÜK TAŞIMACILIĞI HİZMET KALİTESİNİN FİRMALARIN PAZARLAMA PERFORMANSINA ETKİSİ
Serdar ERCİŞ Haydar ÖZAYDIN Mehmet Bahadır ERCİŞ /Sayfa: **1154-1170**/ Araştırma Makalesi
2. NATÜRALİZMİN FOTOĞRAF SANATINA ETKİSİ: PETER HENRY EMERSON VE ANSEL ADAMS
Kemal GÖK/ Sayfa: **1171-1186**/ Derleme
3. SAĞLIK YÜKSEKOKULUNA BAŞLAYAN ÖĞRENCİLERİN DEPRESYON, ANKSİYETE VE STRES DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ
Saliha YURTÇİÇEK EREN Ömer YILDIRIM Fatih ŞAHİN / Sayfa: **1187-1202**/ Araştırma Makalesi
4. SAĞLIK BİLİNCİ, REKLAMA YÖNELİK KUŞKU VE İKNANIN TUTUMA ETKİSİ: ÇİFT YANLI GIDA REKLAM MESAJI ÜZERİNE ARAŞTIRMA
Erol USTA AHMETOĞLU İsmail Tamer TOKLU /Sayfa: **1203-1216**/ Araştırma Makalesi
5. THE OPINIONS OF CHILDREN ABOUT VIRTUAL REALITY SOCIAL-EMOTIONAL LEARNING SKILLS PROGRAMME
Bade VARDARLI Mine ALADAĞ /Sayfa: **1217-1239**/ Araştırma Makalesi
6. ALGORİTMA ÖĞRETİMİNE DAYALI EĞİTSEL OYUNLARIN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNE YÖNELİK ALGILARINA ETKİSİ
Zafer TANEL Ersel KURT/Sayfa: **1240-1250**/ Araştırma Makalesi
7. JEODİN NEDİR?
Bülent GÜNER / Sayfa: **1251-1267**/ Araştırma Makalesi
8. SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ SANAT EĞİTİMİNE İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI: ATATÜRK ÖĞRETMEN AKADEMİSİ ÖRNEĞİ
Merve UYSAL Ahmet Erman KARAGÖZ /Sayfa: **1268-1284**/ Araştırma Makalesi
9. BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ ÖĞRETMENLERİNİN YAŞADIĞI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ
Gamze SÜME Hüseyin ASLAN /Sayfa: **1285-1298**/ Araştırma Makalesi
10. MUKADDESATI TÂZİM İÇİN KULLANILAN BAZI İFADELER VE MANALARI
Hasan GÜMÜŞOĞLU /Sayfa: **1299-1313**/ Araştırma Makalesi
11. KUZey KIBRIS'TA YAŞAYAN LGBTK BİREYLERİN TOPLUMUN KENDİLERİNE OLAN BAKIŞ AÇISINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ: KUZey KIBRIS ÖRNEĞİ
Sümeyye Rabia İSTANBUL Süheyla ÜÇİŞİK ERBİLEN /Sayfa: **1314-1323**/ Araştırma Makalesi
12. ERZURUM VE KELKİT YÖRELERİNE AİT ORTAK DÜĞÜN GELENEKLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Ali ÇİÇEK/ Sayfa: **1324-1339**// Araştırma Makalesi
13. REMOTE WORKING DURING THE COVID-19 PANDEMIC AND JOB-RELATED EMOTIONAL EXPERIENCES
Öznur ERTOSUN /Sayfa: **1340-1357**/ Araştırma Makalesi
14. DİJİTAL BANKACILIK UYGULAMALARININ MÜŞTERİ DENEYİMİ, TATMİNİ VE SADAKATE ETKİSİ
Dr.öğretim Üyesi Serkan DEMİREL/Sayfa: **1358-1373** / Araştırma Makalesi
15. VANDANA SHİVA'NIN EKOFEMİNİZME KATKILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
Aysel ERSÖZ/ Sayfa: **1374-1385**/Derleme
16. REFLECTING ON TWITTER: A PROTOTYPE FOR HYPERMODERN SOCIETY
Talha KÖSEOĞLU /Sayfa: **1386-1394**/ Araştırma Makalesi
17. TÜRK GEMİ ADAMLARINDA PSİKOLOJİK İYİ OLUŞUN KİŞİLİK ÖZELİKLERİ VE BELİRSİZLİĞE TAHAMMÜLSÜZLÜK DEĞİŞKENLERİNE GÖRE İNCELENMESİ
Mehmet ÖZALP Durmuş ÜMMET/ Sayfa: **1395-1413**/ Araştırma Makalesi
18. KRİPTO PARALARDA FİNANSAL BALON VARLIĞININ ARAŞTIRILMASI
Müge SAĞLAM BEZGİN /Sayfa: **1414-1431**/ Araştırma Makalesi
19. ÇEVİRİMİÇİ ÖĞRENME ORTAMLARINDA ÖĞRENCİLERİN ÖĞRENME ORTAMINA BAĞLILIKLARI
Saliha YURTÇİÇEK EREN Ömer YILDIRIM Neşe ATAMAN BOR/ Sayfa: **1432-1445**/ Araştırma Makalesi
20. A STUDY ON DETERMINING THE RELATIONSHIPS BETWEEN CONSUMER INNOVATIVENESS AND SHOPPING STYLES
Arzu DENİZ ÇAKIROĞLU /Sayfa: **1446-1462**/ Araştırma Makalesi

DEMİRYOLU YÜK TAŞIMACILIĞI HİZMET KALİTESİNİN FİRMALARIN PAZARLAMA PERFORMANSINA ETKİSİ

Mehmet Serdar ERCİŞ*
Haydar ÖZAYDIN**
Mehmet Bahadır ERCİŞ***

ÖZET

Türkiye, tarihi ipek yolu güzergahında yer alan ve coğrafi özellikleri itibariyle Doğu ile Batı arasında stratejik konuma sahip olan bir ülkedir. Tek Kuşak Tek Yol projesinde Orta Koridor için Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu hattı, Marmaray gibi projelerini gerçekleştiren Türkiye'nin Avrupa ve İran yönlü demiryolu taşımacılığını birlikte transit ülke olma konumunu güçlendirdiği düşünülmektedir. Demiryolu taşımacılığı denizyolu ve karayolu taşımacılığına göre zaman, maliyet ve mesafe anlamında çeşitli avantajlar sunmakta, ayrıca üretici ve lojistik hizmet sağlayıcılar açısından da etkili bir seçenek olarak ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda ulusal ve uluslararası pazarın ihtiyaçlarını karşılamak ve taşımacılık hizmet kalitesinin analiz edilmesi gerekmektedir. Altyapıda yaşanan bu gelişmeler ışığında bu çalışmanın amacı Türkiye'de uluslararası demiryolu taşımacılıklarını organize eden Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Taşımacılık A.Ş.'nin sağladığı hizmet kalitesinin ticari müşterilerin pazarlama performanslarına etkisini inceleyebilmektir. Bu kapsamda TCDD Taşımacılık A.Ş.'den hizmet alan 54 firmaya yönelik anket yöntemi ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Algılanan hizmet kalitesi ve pazarlama performansı ölçeği kullanılarak yapılan araştırmanın regresyon analizi sonuçlarına göre ise algılanan hizmet kalitesi alt boyutları güvenilirlik-yanıt verme, güvence ve somut varlıkların pazarlama performansına olumlu yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet kalitesi, pazarlama performansı, demiryolu taşımacılığı.

THE EFFECT OF RAILWAY FREIGHT TRANSPORTATION SERVICE QUALITY ON THE MARKETING PERFORMANCE OF THE COMPANIES**ABSTRACT**

Due to its geographical location, Turkey acts as a bridge between the Asian and European continents and is a country located on the historical Silk Road route. It is thought that Turkey, which has realized projects such as the Baku-Tbilisi-Kars Railway line and Marmaray for the Middle Corridor in the One Belt One Road project, has strengthened its position as a transit country with its European and Iranian railway transport. Rail transport offers various advantages in terms of time, cost, and distance compared to maritime and road transport, and it also stands out as an effective option for manufacturers and logistics service providers. In this sense, it is necessary to meet the needs of the national and international markets and to analyze the quality of transportation service. In the light of these developments in infrastructure, this study aims to measure the quality of the service provided by Turkish Republic State Railways Transportation Inc., which organizes international railway transportation in Turkey, and to examine its effect on the marketing performance of its business customers. In this context, a survey was conducted for 54 companies receiving service from TCDD Taşımacılık Inc. According to the results of the regression analysis of the research conducted using the perceived service quality and marketing performance scale, it has been determined that the perceived service quality sub-dimensions reliability-responsiveness, assurance, and tangible assets have a positive effect on marketing performance.

Keywords: Service quality, marketing performance, railway transportation.

*Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi., Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü mserdarercis@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1007-9085

** Doktora, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, haydar.ozaydin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0274-7143

*** Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, bhdrccs1907@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4599-9172

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı:1154-1170

Makale Geliş Tarihi: 26.07.2022

Makale Kabul Tarihi: 13.09.2022

Makale Yayın Tarihi: 31.12.2022

1. GİRİŞ

En geniş anlamda, bir demiryolu hizmeti iki temel varlığın birliğidir. Tüm parçaları (travers, ray, vb.) dâhil olmak üzere tüm demiryolu hattının yanı sıra ilgili sinyal sistemleri veya elektrik ağları, demiryolu altyapısını oluşturur. Altyapı hizmetleri, yeni demiryolu hattı inşaatı, bakım, onarım, elektrifikasyon ve ana yapıyı oluşturan mevcut hatların sinyalizasyonu gibi demiryolu altyapısına yönelik faaliyetleri ifade eder. Demiryolu hattında yük ve yolcu taşıma hizmetlerinin sunumudur. Taşımacılık hizmetleri ise üst yapı hizmetlerinin kapsamında yer almaktadır (Demirelli, 2014:51).

1 Mayıs 2013 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6461 sayılı "Türkiye'de Demiryolu Taşımacılığının Serbestleştirilmesi Hakkında Kanun" ile TCDD "İktisadi Devlet Teşekkülü" olarak belirlenmiştir. 2016 yılında yeniden yapılanma çalışmaları tamamlandıktan sonra TCDD, Demiryolu Altyapı İşletmecisi; TCDD Taşımacılık AŞ ise 1 Ocak 2017 tarihinde demiryolu trenlerini işletmeye başlamıştır (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2021; TCDD, 2021).

Yeni duruma göre; diğer demiryolu tren işletmeciliği şirketleri sektöre girmeye başlamış ve ilk özel taşımacılık şirketi T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş; özel sektör kendi trenleri ve kendi personeli ile demiryollarında yük ve yolcu taşımacılığı yapma imkânına erişmiştir (TCDD Taşımacılık, 2021). Bu kapsamda OMSAN Lojistik ve Körfez Ulaştırma firmaları demiryolu tren işletmecisi olarak Haziran 2017'de lisans almıştır (Web 1; Web 2; Zeybek, 2018:46).

2021 yılında hem TCDD taşımacılık hem de özel demiryolu tren işletmecisi iki firma 38 milyon ton taşıma faaliyeti gerçekleştirmişlerdir. 38 milyon ton taşınan yükün 33 milyonu TCDD Taşımacılığı aitken 5 milyon ton taşıma ise Omsan Lojistik ve Körfez Ulaştırma firmalarına aittir. Yurtiçi taşımalar 2021 yılında bir önceki yıla göre %10 artarak 34 milyon ton seviyesine ulaşmıştır. Uluslararası taşımaların tamamını TCDD Taşımacılık organize etmekte ve ithalat-ihracat yüklerinde özellikle Avrupa yönlü taşımalar ön planda yer almaktadır. Avrupa taşımaları 2019-2021 yılında %50 büyümüş, bunun yanında Bakü-Tiflis-Kars hattında yapılan yük taşımaları %200, İran yönlü taşımalarda ise %100'lük bir büyüme sağlanmıştır (Web 3).

Demiryolu yük taşımalarındaki olumlu artışlara rağmen, demiryolu taşımacılığı Türkiye'nin dış ticaretinde en düşük paya sahip taşıma türüdür. Tablo 2 yer alan bilgilere göre Türkiye'nin dış ticaretinde en ön planda olan taşımacılık türü denizyolu taşımaları, arkasından karayolu, havayolu ve demiryolu taşımaları şeklindedir.

Tablo 1. Taşıma Şekillerine Göre Dış Ticaret

Değer: Milyon ABD Doları Rapor Tarihi: 10.01.2022

Taşıma Şekli	İhracat					İthalat				
	YIL	Ocak-Aralık		Aralık		YIL	Ocak-Aralık		Aralık	
	2019	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021
Denizyolu	109.114	100.908	133.961	10.891	13.574	112.968	114.838	157.434	11.992	16.259
Genel İçindeki Payı (%)	60,3	59,5	59,4	61,1	60,9	53,7	52,3	58,0	53,6	56,2
Karayolu	54.462	53.128	68.657	5.367	6.352	37.177	41.883	48.967	4.795	4.800
Genel İçindeki Payı (%)	30,1	31,3	30,5	30,1	28,5	17,7	19,1	18,0	21,4	16,6
Havayolu	14.849	12.733	18.705	1.266	1.895	29.238	39.260	26.088	3.438	2.254
Genel İçindeki Payı (%)	8,2	7,5	8,3	7,1	8,5	13,9	17,9	9,6	15,4	7,8
Demiryolu	971	1.288	1.656	119	169	1.448	2.145	2.891	214	265
Genel İçindeki Payı (%)	0,5	0,8	0,7	0,7	0,8	0,7	1,0	1,1	1,0	0,9
Diğer*	1.436	1.582	2.388	194	284	29.514	21.390	35.975	1.948	5.333
Genel İçindeki Payı (%)	0,8	0,9	1,1	1,1	1,3	14,0	9,7	13,3	8,7	18,4
TOPLAM	180.833	169.638	225.368	17.837	22.274	210.345	219.517	271.355	22.387	28.912

* Boru hattı, posta ile yapılan taşımalar, elektrik enerjisi iletimi ve kendinden hareketli araçları kapsamaktadır.

Kaynak: Demiryolu Sektör Raporu (2021: 45).

Türkiye'nin toplam demiryolu hat uzunluğu, 2003 yılındaki toplam 10.959 kilometreden Ağustos 2020'deki toplam 12,803 kilometreye neredeyse %17 oranında genişlemiştir. Aynı zaman diliminde, toplam konvansiyonel hat sayısı yaklaşık %6 oranında artarken, tüm hatların uzunluğu büyük oranda Yüksek Hızlı

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tren hatları sayesinde genişlemiştir. Konvansiyonel hatların yüzde 48'i sinyalli, yüzde 40'ı ise elektrikli. 2023 yılında toplam demiryolu hat uzunluğunun 17.527 kilometreye, 2023-2035 yılları arasında ise 23.627 kilometreye çıkarılması hedeflenmektedir (TCDD Taşımacılık, 2021).

Harita 1. Türkiye Ulusal Demiryolu Altyapı Ağı (1856-2020)

Kaynak: Ulaşan ve Erişen Türkiye Raporu (2021:170).

Endüstriyel hizmetlerin yerel ve uluslararası arenada artan önemi göz önüne alındığında, hizmet algılarının anlamak çok önemlidir. Hizmet firmaları, işletmeler arası müşterileriyle sadık ilişkiler kuracaklarsa, yalnızca iyi hizmetin anlamını kavramsallaştırmaları değil, aynı zamanda müşterilerinin hizmet süreçlerine tepkilerini ölçmeleri gerekir (Durvasula et al., 1999:147).

İşletmeden işletmeye pazarlarda, nihai tüketiciler arasındaki temel farklılıklar, ürünü veya hizmeti değerlendiren karar verme biriminden kaynaklanmaktadır. Endüstriyel bir müşterinin memnuniyetini göz önünde bulundururken, endüstriyel tedarikçi ile temas halinde olan satın alma merkezinin farklı bileşenlerinin memnuniyetini değerlendirmek gerekir. Bir satın alma merkezinin bireysel üyelerine şirketin hedefleri rehberlik etse de kendi motivasyonları, hedefleri vardır ve ürün/hizmetin performansını kendi referans standartlarına göre değerlendirirler (Chumpitaz & Paparoidamis, 2004:236).

Asya ve Avrupa arasındaki stratejik konumu nedeniyle Türkiye'nin demiryolu taşımacılığındaki payı her geçen gün artmaktadır. Ancak bu payın artırılması kaliteli hizmet gerektirmektedir. Tüm işletmeler gibi, temelde bir hizmet türü olan demiryolu taşımacılığı hizmeti verenler de hizmet kalitesini ön planda tutmalıdır (Bulut, 2021:26). Uluslararası koridorlar içinde yer alan Türkiye'nin demiryolu taşımacılığı hizmet süreçleri ve kalitesi de fırsatların değerlendirilebilmesi için önem arz etmektedir. Bu noktadan hareketle bu araştırma Türkiye'de demiryolu taşımacılığında yaşanan gelişmelerle birlikte TCDD Taşımacılık firmasının ticari müşterileri olan hem lojistik hizmet sağlayıcılar hem de ithalat-ihracat yapan üretici firmalar ile arasındaki hizmet kalitesinin, firmaların pazarlama performansına etkisini analiz etmektedir. Bu amacı gerçekleştirebilmek için algılanan hizmet kalitesi ölçeği ile veriler toplanmış regresyon analizi ile pazarlama performansına olan etkileri incelenmiştir.

2. HİZMET KALİTESİ

Hizmetlerin maddi olmayan doğası, onları değerlendirmeyi mamullerden daha zor hale getirir. Bu nedenle, hizmet sunumu süreci ile hizmetin fiili çıktısı arasında bir ayrım yapılması gerekir (Wirtz & Lovelock, 2018:54). Hizmet kalitesi, sunulan hizmet seviyesinin müşteri beklentilerine ne kadar iyi uyduğunun bir ölçüsüdür. Kaliteli hizmet sunmak, müşteri beklentilerine tutarlı bir şekilde uymak demektir (Parasuraman et al., 1985).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Hoffman & Bateson (2016:319), hizmet kalitesini, “bir performansın uzun vadeli, genel bir değerlendirilmesiyle oluşturulan bir tutum” olduğunu belirtmiştir. Wirtz & Lovelock (2018:54), hizmet kalitesini, “sürekli olarak müşteri beklentilerini karşılayan veya aşan yüksek bir performans standardı” olarak tanımlamaktadır. Kaliteye tüketiciler karar verir. Hizmet sektörlerinde müşterilerin kalite algıları bu nedenle çok önemlidir. Tanımlardan da anlaşılacağı gibi, müşteri beklentileri ve işletmelerin bu beklentileri ne ölçüde karşıladığı, hizmet işletmelerinin sunduğu hizmetin kalite düzeyini belirlemede en önemli faktördür (Demireli & Bayraktar, 2014:621).

Hizmetin hangi yönlerinin performans iyileştirmeye ihtiyacı olduğunu belirlemek, her bir yönde ne kadar iyileştirmeye ihtiyaç olduğunu değerlendirmek ve iyileştirme çabalarının etkisini değerlendirmek için hizmet kalitesi ölçümü gereklidir. Dayanıklılık ve hata sayısı gibi göstergelerle nesnel olarak ölçülebilen ürün kalitesinin aksine, hizmet kalitesi soyuttur ve en iyi şekilde müşteri hizmet değerlendirmelerini ölçen anketlerle tespit edilebilir (Wilson vd., 2016:166).

2.1. Servqual Ölçeği

Parasuraman, Zeithalm ve Berry (1985) tarafından ortaya konan bu ölçme yöntemi 22 ifadeden oluşan bölümler halindedir. İlk bölümde tüketicinin hizmet sağlayıcıdan beklentileri, ikinci bölümde ise söz konusu hizmet sağlayıcının performansı aynı ifadeler kullanılarak ayrı ayrı ölçülmektedir (Bulgan & Gürdal, 2005). Ortalama beklenti puanı, ortalama algı puanından (örneğin, P – E) çıkarıldığında bir “boşluk puanı” oluşturulur. Pozitif boşluk puanları, algıların beklentileri aştığı ve müşterilerin memnuniyeti olduğu durumları yansıtır. Algıların beklentilerden düşük olduğu negatif boşluk puanları, tatmin edici olmayan durumları ve müşteri mutsuzluğunu yansıtır. Boşluk puanı sıfıra eşit olduğunda, müşteri algıları müşteri beklentilerini karşılamış ve müşterilerin memnun olmuş olduğu varsayılır. Servqual ölçeğinin amacı, “boşluk puanlarına” ulaşmak için beş boyutun ayrı ayrı ortalama algı değerlerini ve ortalama beklenti değerlerini karşılaştırmaktır (Hoffman & Bateson, 2016:328).

SERVQUAL ölçek boyutları (Parasuraman vd., 1991:338):

- **Somut Varlıklar**, fiziksel tesisleri, hizmet araç-gereç, ekipmanları ve personelin görünümünü temsil eder.
- **Güvenilirlik**, şirketin vaat edilen hizmeti güvenilir ve doğru bir şekilde yerine getirme potansiyelidir.
- **Yanıt verebilirlik**, şirketin müşterilere yardım etme ve hızlı hizmet sunma istekliliğidir.
- **Güvence**, çalışanların bilgi ve nezaket düzeyleri ile güven uyandırma yetenekleridir.
- **Empati**, firmanın müşterilerine verdiği özenli ve kişisel ilgiyi temsil eder.

2.2. Servperf Ölçeği

Hizmet kalitesini değerlendirmek için sıklıkla kullanılmasına rağmen, Servqual ölçeği de çeşitli açılardan eleştirilere maruz kalmıştır. Cronin ve Taylor (1992) ölçümü kavramsal olarak analiz etmiş ve bunun hizmet memnuniyeti ile karıştırıldığını belirtmiştir. Servqual sorularının sayısını yarıya indiren Servperf ölçeği, ölçeğin etkinliğini artırmış ve performansı ölçmek için kullanılan tek taraflı Servperf ölçeğinin Servqual'dan daha büyük bir açıklanan varyansa sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır (Erdoğan & Aksoy, 2014:170).

Cronin ve Taylor (1992, 1994), hizmet kalitesi ile ilgili boyutların belirli bir sayıda olmadığını, hizmetlerin verildiği durumlara veya şartlara göre değiştiğini, her sektör için her boyutun sınırının değişeceğini ve bir sektör için anlamlı olan bir boyutun başka bir sektör için anlam taşıyabileceğini ifade etmişlerdir (Cronin & Taylor, 1992, 1994; Sütütemiz, 2006:99).

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Literatürde taşımacılık ve lojistik hizmetlere yönelik ölçüm için farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır. Taşımacılık ve lojistik hizmetin kalitesini araştırmak ve ölçmek için en sık kullanılan yaklaşım Servqual modeline dayanmaktadır. Lojistik hizmet alan endüstriyel müşterilere yönelik olarak tasarlanmış ve yönlendirilmiştir. Kullanıcının algısı ile beklentileri arasındaki farkı analiz ederek kaliteyi ölçümlemeyi amaçlar (Kilibarda vd., 2019:229). Hizmet kalitesi araştırmasından ortaya çıkan bir sorun, Servqual aracında yer alan boyutların, özellikle işletmeler arası endüstriyel hizmetler bağlamında uygulanmasının zorluğudur (Juga et al., 2010).

Servqual modeline göre hizmetin kalitesi, biri beklentileri, diğeri ise algıları ölçen iki ayrı ölçek arasında oluşan fark ile ölçülür. Ancak ölçeğin sonraki revizyonları, Cronin ve Taylor'ın (1994) beklentilerin ölçülmesini reddetmesine ve yalnızca algıların ölçülmesini (Servperf) ifade etmiştir. Lojistik hizmetler alanında, yukarıdaki modeller temelinde özel ölçüm modelleri geliştirilse de ancak lojistik hizmetinin özel özelliklerine uyarlanmış olsa da tartışma devam etmektedir. Bu özellikler, özellikle hizmetin nesnesi olan insanların yerini nesnelere alması ve müşteri ile hizmet sağlayıcının fiziksel olarak ayrılmasını içerir (Gil Saura vd., 2008:652). Burada üstünde durulması gereken anahtar soru, tüketici hizmetleri için geliştirilen araçların, kurumsal, endüstriyel müşterilerin hizmet kalitesi algılarını doğru bir şekilde ölçüp ölçemeyeceğidir (Durvasula vd., 1999:132).

Meginnis, (1979), 351 gönderici firmanın yöneticisinin taşımacılık modu tercihine yönelik tutumlarını faktör analizi kullanarak analiz etmiştir. Taşımacılık hizmeti nitelikleriyle ilgili toplamda yedi faktör belirlenen araştırma da firma yöneticilerinin tercihini etkileyen en önemli üç faktörün Hız ve Güvenilirlik, Taşıma Ücretleri ve Kayıp ve Hasar ile ilgili olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Chow & Poist (1982), 202 lojistik hizmet alıcı tarafından demiryolu yük taşımacılığı hizmetinin kalitesinin ne ölçüde ölçüldüğünü ve kaydedildiğini belirlemeyi amaçladıkları çalışma da hizmet etkinliğinin kayıt ve ölçümleme davranışlarını değerlendirmişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre, hizmet ölçümünün genel olarak gerçekleşmesine rağmen, resmi olarak kaydedilmiş raporlardan ziyade gayri resmi olarak gerçekleştirilme eğiliminde olduğunu sonucuna ulaşmışlardır. Taşıma modu seçiminin önemli belirleyicileri olarak hareket eden hizmet kalitesi faktörlerini de belirledikleri çalışmalarında sınıflandırma amacıyla faktörler (22 ifade) yedi kategoride gruplandırılmıştır: taşımacılık ücretleri, taşıma süresi, talepler-vaatler, kullanılan ekipmanlar, personel ve faaliyetler.

Hopkins vd., (1993), taşıyıcı-gönderici ilişkisindeki hizmet boşluklarını belirlemek ve anlamak için Servqual boşluk modeli ile 148 firmaya yönelik bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, hizmet boşluklarında taşıyıcıların, göndericilerin bir taşıyıcıdan ne beklediğini anladığını ve bu durumun, göndericiler ve taşıyıcılar arasında iyi bir iletişimin var olduğu şeklinde ifade etmişlerdir. Fakat, taşıyıcıların göndericilerin hangi hizmet kalitesini beklediğini bildiklerini, ancak yine de taşıyıcıların göndericilere bu kalitede hizmet sunmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca hizmet kalitesinin beklentileri karşılamayan birçok özelliğini içerdiğini ve hizmet süreçlerinde iyileştirilmesi gereken birçok alana işaret ettiğini ileri sürmüşlerdir. En göze çarpan boşluğun, vaatler ve bu vaatlerin yerine getirilmemesi alanında olduğu sonucuna varmışlardır. Mehta & Durvasula, (1998), yaptıkları çalışmada denizyolu taşımacılığı hizmetlerinde Servqual boyutları ile örgütsel performansı arasındaki ilişkiyi işletmeler arası süreçler içerisinde incelemişlerdir. İhracat firmalarının en yoğun kullandıkları rotaları ve hizmet aldıkları tedarikçiler tarafından sağlanan hizmetlerin genel değerlendirmesini araştırmışlardır. Çalışmalarında organizasyon performansı ile hizmet kalitesi algıları arasında güçlü bir ilişki olduğunu sonucuna ulaşmışlardır. Güvence, Yanıt Verebilirlik, Güvenilirlik ve Empati boyutlarının örgütsel performans ile güçlü bir ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Yazarlar ayrıca hizmet kalitesi belirleyicilerinin görece önem ölçülerinin yanı sıra beklenti ölçütlerinin gereksiz olduğunu ve işletmeler arası hizmetlerde hizmet kalitesi seviyelerinin gösterilmesinde tek başına algıların yeterli olabileceğini belirtmişlerdir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Durvasula vd., (1999), denizyolu taşımacılığı hizmetlerinde hizmet kalitesini ölçümleme amacıyla Servqual yönteminden faydalanmıştır. Singapur'da, ihracat faaliyetleri için düzenli olarak deniz taşımacılığı hizmetlerinden yararlanan 114 ticari kuruluştan oluşan bir örneklem üzerinde yapılan anket çalışmasına göre Servqual ölçeğinin özelliklerinin tüketici hizmetleri ortamlarında bulunanlardan farklı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca hizmet kalitesini ölçmek amacıyla, Servqual algı puanlarının Servqual boşluk puanlarından daha iyi bir seçenek olduğunu ileri sürmüştür. Sonuçlara göre ise Servqual modelinin varsayılan beş boyutlu faktör yapısının uygunluğunun makul olmasına rağmen, ölçümlerin, yanıt verme, güvence ve empatinin tek bir boyutta birleştirilerek bir faktör yapısı ile daha iyi temsil edilebileceğini önermişlerdir. Tuna (1999), yapmış olduğu çalışmada denizyolu ile hizmet veren bir firmanın müşterilerine yönelik Servqual yöntemi ile konteyner taşımacılığı hizmeti kapsamında, algılanan hizmet kalitesi, davranışsal niyetler ve müşteri özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İzmir limanını kullanan yükletenlere yönelik gerçekleştirilen saha araştırması ile konteyner taşımacılığı hizmet kalitesini ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir ölçek oluşturulmuş ve yapılan faktör analizi sonucunda konteyner taşımacılığı hizmet kalitesini tanımlamak için 12 faktörün meydana geldiği gözlenmiştir. Bu faktörler; güvenilirlik, personel, belgelendirme ve acil ihtiyaçlar konusunda hızlı ve net çözüm, duyarlılık, yeterlilik, destekleyici unsurlar, ambalajlama ve problemlerin çözümü, güven, bilgilendirme, tarifelere uyum ve konteynere yükleme konusunda yardım, haber verme ve ihracat bilgisi.

Franceschini & Rafele (2000), yaptıkları çalışmalarında, hizmet kalitesinin değerlendirilmesi için bir dizi gösterge ve Servqual modeli tarafından sunulan hizmet faktörleri arasındaki durumları karşılaştırarak analiz etmişlerdir. Karşılaştırmada, bazı durumlarda katkısı çok önemli olabilse de genellikle Servqual ölçeğinin Empati faktörünün hiçbir göstergeye dahil olmadığını belirtmişlerdir. Shainesh ve Mathur (2000), demiryolu yük taşımacılığı hizmetlerinin kalitesini değerlendirmek için müşterilerin beklentilerini tanımlamışlar ve kapsamlı bir demiryolları hizmet kalitesi için kullanılacak Railqual ölçeğini oluşturmuşlardır (Shainesh & Mathur, 2000).

Lu (2003), taşıyıcı hizmeti nitelikleriyle ilgili gönderici-taşıyıcı ortaklığı ilişkileri üzerine yapmış olduğu araştırma da taşıyıcıların hizmet faktörlerinin (zaman, fiyatlandırma, depolama ve satış hizmetleri) taşıyıcı-gönderici ortaklığı ilişkilerinden göndericilerin memnuniyeti üzerindeki etkisini araştırmak için yapısal eşitlik modellemesini kullanmıştır. Sonuçlara göre, göndericilerin zamanlamayla ilgili hizmetlerin memnuniyetinden etkilendiğini ve bu memnuniyetin de ortaklık ilişkilerini olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Neo vd., (2004), yaptıkları çalışma da 3PL şeklinde hizmet veren bir firmanın hizmet kalitesini ölçümlemek amacıyla Servqual yönteminden yararlanarak vaka çalışması gerçekleştirmişlerdir. Servqual yöntemi ile elde edilen sonuçlara göre, firma müşterilerinin, güvenilirlik boyutu altında yer alan belgelendirme faaliyetlerinin doğruluğu ve zamanında teslimat gibi ifadelerle önem verdiğini belirtmiştir. Ayrıca müşterilerin iletişim kolaylığı ve verimliliğin çok önemli olarak düşündüklerini ifade etmişlerdir.

Gounaris (2005), işletmeler arası (b2b) bağlamında algılanan hizmet kalitesini değerlendirmek için nihai tüketiciler için üretilen, işletmeler arası konular da problemleri olduğunu belirttiği Servqual ölçeğine alternatif olarak INDSERV ölçeğini önermektedir. Farklı sektörlerden 1.285 şirkete gönderilen anketin katılımcıları, Atina, Yunanistan'da orta ve üst düzey yönetim eğitimi ve işe alım hizmetleri sunan danışmanlar, kurumsal bankacılık, yazılım geliştirme ve bakım evleri ve lojistik hizmet sağlayıcılar olmak üzere dört hizmet sektöründen şirketlerdir. INDSERV ile ilgili olarak, ticari müşterilerin hizmet kalitesi algılarını anlayabilmek adına SERVQUAL ölçeğine göre daha fazla tahmin gücünün olduğunu ve B2B pazarlarda daha etkin bir yöntem olduğunu belirtmektedir. INDSERV ölçeğinin boyutları: potansiyel kalite, yumuşak süreç kalitesi, sert süreç kalitesi, anında çıktı kalitesi ve nihai çıktı kalitesi.

Thai (2008) yeni bir kavramsal hizmet kalitesi modeli önererek, deniz taşımacılığı bağlamında hizmet kalitesi ve bunun nasıl tanımlandığı ve yönetildiği hakkındaki bilgilere yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma 120 nakliye şirketi, liman işletmecisi ve nakliye komisyoncusu/lojistik hizmet sağlayıcısından oluşan bir örneklem ile gerçekleştirilmiştir. Deniz taşımacılığında hizmet kalitesinin kaynaklar, çıktılar, süreç, yönetim, imaj ve sosyal sorumluluktan (ROPMIS) oluşan altı boyutlu toplam 24 ifadeli bir yapı olduğu ve her

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bir boyutun bir dizi açıklayıcı faktörle ölçüldüğü ve bir toplam oluşturduğunu ifade etmiştir. Bulgularında ayrıca, hizmet sunumunun sonuçlarını ve sürecini içeren faktörlerin yanı sıra, tamamı müşterileri memnun etmeye odaklanan yönetim faktörlerinin yüksek önem derecesine sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Chen vd., (2009), yaptıkları çalışmada Hizmet Kalitesi alanıyla ilgili iki konuyu incelemişlerdir. Bunlardan biri, Servqual ölçeğinin Tayvan denizcilik endüstrisine uygulanmasının geçerliliğinin test edilmesidir. Diğeri ise, ticari müşteri türleri (göndericiler ve taşıyıcılar) arasındaki hizmet kalitesi boşluğu ve çalışan statüleri (yöneticiler ve astlar) arasındaki hizmet kalitesi boşluğu incelenmiştir. Elde ettikleri sonuçlara göre, 22 hizmet ifadesi için nakliyeciler tarafından derecelendirilen tüm algılanan hizmet kalitesi ortalama puanlarının büyüklüklerinin, göndericiler tarafından derecelendirilenlerden daha düşük olduğunu belirtmişlerdir. Bunun yanında Servqual uygulamasının Tayvan denizyolu taşımacılık endüstrisine uygulanmasının geçerliliği reddedilmiştir.

Juga vd., (2010), yaptıkları çalışmada, hizmet yönetimi araştırmasında memnuniyet-sadakat paradigması ve özellikle Cronin ve Taylor (1992) tarafından savunulan “sadece performans” (Servperf) modeli üzerine inşa etmişlerdir. Çalışmanın amacı, üçüncü taraf lojistikte hizmet kalitesinin merkezi boyutlarını belirlemek ve dış kaynak kullanımı ilişkisinde hizmet alıcının memnuniyeti ve sadakati üzerindeki etkisini ampirik olarak belirlemektir. Geliştirilen modeli Finlandiya'daki 235 sanayi şirketinden oluşan bir anket ile yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak deneysel olarak incelemişlerdir. Sonuçlara göre, hizmet algılarının bir göndericinin hizmet sağlayıcıdan genel memnuniyeti aracılığıyla müşteri sadakatini pozitif yönde etkilediğini doğrulamıştır. Ayrıca 3PL hizmet sağlayıcı dış kaynak ilişkilerinde algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve sadakati için merkezi bir rolü olduğunu ifade etmişlerdir.

Kilibarda et al., (2016), yapmış oldukları çalışmada, farklı pazar segmentlerinden müşterilerin, hizmetlerin yapısına ve taşıma şirketi ile müşteriler arasındaki karşılıklı ilişkiye bağlı olarak taşımacılık hizmetlerinin kalitesini nasıl değerlendirdiğini belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırma Servqual modeliyle yapılan anketlerine dayanmaktadır. Çalışma, ithalat ve ihracat ticaret akışlarıyla ilgilenen ve bu şekilde nakliye şirketlerinin hizmetlerini kullanan 120 lojistik uzmanını içermektedir. Sonuçlar, Sırbistan'daki lojistik şirketlerinin lojistik hizmet kalitesinin tatmin edici düzeyde olmadığını göstermektedir.

Gil-Saura et al., (2018), memnuniyetin belirleyicilerini (Servqual ve algılanan değer) ve bunun, freight forwarderların İspanya'da karayolu, denizyolu, havayolu taşıma hizmeti sağlayıcılarına müşteri sadakati üzerindeki olası etkisini analiz etmeye amaçlamışlardır. Bu amaçla, kişisel görüşmeler yoluyla toplanan 205 nakliye firmasından alınan bilgiler kullanılarak test edilen nedensel bir model önermişlerdir. Önerdikleri modeli, Kısmi En Küçük Kareler (PLS) yaklaşımı kullanılarak analiz edip, ulaşım modları arasında analiz edilen değişkenlere ilişkin algılardaki farklılıkları ise Anova ile test etmişlerdir. Araştırmadan elde ettikleri sonuçlara göre, hizmet kalitesinin hem doğrudan hem de algılanan değer yoluyla müşteri memnuniyeti üzerinde bir etkisi olduğunu ve taşımacılık firmasından memnuniyet ile müşteri sadakati arasındaki ilişkiyi doğrulamışlardır. Ayrıca, ulaşım modları arasında kalite boyutları ve memnuniyet açısından önemli farklılıklar olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmaları karayolu, denizyolu ve havayolu taşıma modları hakkında aynı anda ilgili bilgileri elde etmesi anlamında önemlidir ve her taşıma modunun algısal süreçlerinin de birbirinden farklı olduğunu göstermiştir.

Zeybek (2019), demiryolu yük taşımacılığında hizmet kalitesini analiz etmek ve serbestleşme sürecinde ele alınması gereken önemli hizmet kalitesi öncüllerini ortaya koyabilmek için 96 firma (taşıma işi organizatörü ve göndericiler) ile Servqual ölçeğini kullanarak bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırma içerisinde taşıma işi organizatörleri ve göndericiler açısından hem Blok Tren hizmetleri hem de İntermodal Taşımacılık hizmetlerinde beklentiler ve algılar (performans) karşılaştırılmıştır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre en geniş hizmet kalite farkının, yük taşımacılığı hizmetlerinde önemli bir faktör olarak algılanan “taşıma süresi” ile ilgili olduğunu ve gerçek performansın beklenenden daha düşük olduğu tek boyutun da taşıma süresi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca lojistik hizmet sağlayıcıların hizmet kalitesi algılarının

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

göndericilere göre daha düşük olduğunu ifade etmiştir. Güvenilirlik değişkeninin 4. Veya 5. Önemli boyut olduğunu fakat memnuniyet açısından incelendiğinde taşıma süresinden daha iyi puan elde ettiğini de belirtmiştir. Son olarak TCDD müşterilerinin genel anlamda demiryolu yük taşımacılığı hizmet kalitesini olumlu olarak değerlendirdiklerini belirtmiştir. Araştırma da kullanılan Servqual ölçeğinde yer alan değişkenler; Taşıma süresi, Vagonların Mevcudiyeti, Güvenli/Hasarsız Taşıma, Güvenilirlik, Esneklik, Teknik Ekipman, Ulaşılabilirlik şeklinde ifade edilebilir.

Kusonwattana & Liangrokapart, (2020), Tayland’da demiryolu yük taşımacılığı hizmetinin kalitesini ölçmek için hizmet performans göstergelerini belirlemeye yönelik çalışma yapmışlardır. Servqual Modeli temel alınarak geliştirilen ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) ile önem sırası oluşturmuşlardır. Araştırmanın sonuçlarına göre, Dakiklik-Zamanındalık ve Geliştirilmiş Hizmetler en önemli kriterlerken, somut varlıklar en az önemli niteliklerdir.

Bulut (2021), demiryolu lojistiğinde hizmet kalitesini ölçmek amacıyla Ege bölgesinde hizmet veren bir demiryolu işletmesinin müşterilerine yönelik yaptığı çalışma da Servqual yöntemi ile beklentileri ve algıları ölçümlenmiştir. Elde ettiği sonuçlara göre işletmenin algılanan hizmet kalitesinin beklentilerin gerisinde kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Demiryolu işletmelerinin hizmetlerinde en önemli görülen unsurun “vaat edilen hizmeti güvenilir ve kusursuz bir biçimde sunmasıdır” ifadesi olduğunu, “Müşterilerine yardım etme ve hızlı hizmet sunma konusundaki istekliliği ve gönüllülüğü”, “çalışanların bilgisi, nezaketi ve müşterilerinde güven duygusu uyandırma becerileri”, “müşterilerine bireysel ilgi göstermesi ve duyarlı olması” ile “binaların, ekipmanların ve kullanılan malzemelerin görünüşü” ifadelerinin de önemli olduğunu belirtmiştir.

4. YÖNTEM

Bu çalışma da araştırmanın evrenini TCDD Taşımacılık A.Ş. firmasının ticari müşterileri oluşturmaktadır. Türkiye’de demiryolu yük taşımacılığı alanında hizmet veren Lojistik ve Üretici (Gönderici) firmaların hizmet kalitesi algıları Servperf ölçeği kullanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. TCDD Taşımacılık A.Ş ile doğrudan çalışan 54 firma araştırma sürecine dahil edilmiştir. Ankara ilinde faaliyet gösteren firmalar ile yüz yüze diğer şehirlerde faaliyet gösteren firmalarla firmanın tercihinin göre e-posta ve telefon ile görüşme yapılarak anket formu doldurulmuştur.

Hizmet kalitesi ölçeği, Parasuraman vd. (1985) kavramsal modelinden ortaya çıkmış ve bir süredir hizmet pazarlaması literatüründe önemli bir araştırma konusu olmuştur. Cronin ve Taylor’ın Servperf modeline göre, hizmet kalitesini ölçmek için beklentiler ve algılar arasındaki fark değil, tek başına algılar (performans) kullanılabilir. Bu çalışmada taşımacılık hizmet kalitesini ölçmek üzere Servperf ölçeği ile hizmet kalitesi ölçeğinde yer alan 5 boyutun (Somut varlıklar, Güvenilirlik, Yanıt Verme, Güvence, Empati) taşımacılık sektörüne uyarlanarak yapılmış olan Hopkins et al., (1993), Gil-Saura et al., (2018) ve Kusonwattana & Liangrokapart (2020) çalışmalarından faydalanarak 21 ifadeli hizmet kalitesi ölçeği hazırlanmıştır. İfadeleri değerlendirme amacıyla ilgili 7’li likert tipi ölçek (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kısmen Katılmıyorum, 4: Kararsızım, 5: Kısmen Katılıyorum, 6: Katılıyorum, 7: Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır. Hizmet kalitesi ölçeği algıların ve beklentilerin farkının hesaplanması ile yapılırken bu çalışma da Cronin & Taylor (1992, 1994)’ın önerdiği sadece algılara yönelik veriler toplanarak pazarlama performansına etkisi incelenmiştir. Firma pazarlama performansı için ise Vorhies & Morgan, (2005) tarafından yapılan çalışmadan faydalanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye çevirisi için ise Yükselen & Uyanık (2020) çalışmalarından yararlanılmıştır.

Tablo 2. Araştırmanın Hipotezleri

H1. Algılanan hizmet kalitesi firmaların faaliyet gösterdiği sektöre göre farklılık göstermektedir.
H2. Pazarlama performansı firmaların faaliyet gösterdiği sektöre göre farklılık göstermektedir.
H3 ₁ . Güvenilirlik-Yanıt Verme, müşteri tatminini pozitif yönde etkiler.
H3 ₂ . Güvenilirlik-Yanıt Verme, pazar payını pozitif yönde etkiler.
H3 ₃ . Güvenilirlik-Yanıt Verme, karlılığı pozitif yönde etkiler.
H4 ₁ . Güvence, müşteri tatminini pozitif yönde etkiler.
H4 ₂ . Güvence, pazar payını pozitif yönde etkiler.
H4 ₃ . Güvence, karlılığı pozitif yönde etkiler.
H5 ₁ . Somut Varlıklar, müşteri tatminini pozitif yönde etkiler.
H5 ₂ . Somut Varlıklar, pazar payını pozitif yönde etkiler.
H5 ₃ . Somut Varlıklar, karlılığı pozitif yönde etkiler.

Araştırma kapsamında toplanan verileri analiz etmek ve hipotezleri test etmek amacıyla, değişken yapısına uygun farklı istatistiklere ve testlere yer verilmiştir. Ortalamalar, sıklık dağılımları tanımlayıcı istatistikler olarak kullanılırken, gruplar arası ortalamaların farklılıkların ölçmek için t-testi kullanılmıştır. Ölçeklerdeki alt boyutları keşfetmeye yönelik olarak keşfedici faktör analizleri, boyutlar arası ilişkileri ölçmek ve hipotezleri test etmek için ise regresyon analizi kullanılmıştır. Yapılan analizler için SPSS 22 paket programı kullanılmıştır.

4.1. Bulgular

Araştırmaya dâhil edilen firmaların demografik özellikleri incelendiğinde %61,1'i ulusal ve uluslararası, %31,5'i sadece uluslararası çalışmaktadır. Bu iki grup araştırmaya dâhil edilen firmaların büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Firmaların %57,4'ü lojistik sektöründe faaliyet gösterirken, geriye kalan %43,6'sı ise üreticidir (gönderici). Firmaların %40,7'si 11-19 yıl, %27,8'i 30 yıl ve daha fazla, %16,7'si 1-10 yıl ve %14,8'i 20-29 yıl arası faaliyet göstermektedir. Firmalarda görüşme yapılan kişilerin firmadaki pozisyonu incelendiğinde %27,8'i genel müdür, %25,9'u müdür, %20,4'ü uzmandır. Bu grup büyük çoğunluğu oluştururken diğerlerinin içinde; genel müdür yardımcısı, direktör, uzman yardımcısı ve diğer pozisyonlar bulunmaktadır. Katılımcıların firmaların %72,2'si Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattını ticari faaliyetleri için kullanmakta ve bu hatta yapmış oldukları faaliyetler; toplam faaliyetlerinin %1-%20'si arasında olanların oranı %92,3'tür. %61-%80 arasında olanların oranı %5,1 ve %81-%100 arasında ise olanların oranı ise %2,6'dır.

4.2. Faktör Analizleri

Hizmet kalitesi ölçeğinde toplam 21 madde bulunmaktadır. Hizmet kalitesi ölçeğinin alt boyutlarını tespit etmek için faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizi sırasında kademeli olarak “*Müşteri memnuniyeti önemlidir*”, “*Hizmetlerin iyileştirilmesine önem verilir*”, “*Problem çözme yeteneği yüksektir*”, “*İhtiyaca uygun hizmetler sağlanır*” maddeleri, birden fazla boyuta eşit düzeyde yüklendikleri için sırasıyla ölçekten çıkartılmıştır. Veri sayısının faktör analizine uygunluğunu ölçmek için KMO ve Bartlett testleri yapılmıştır. KMO testi sonucuna göre veri sayısının faktör analizi yapabilmek için yeterli olduğu

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
(KMO=0,845) ve Bartlett'in küresellik testinin de istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p=0,00<0,05$) tespit edilmiştir. Hizmet kalitesi ölçeği ile toplanan veri sayılarının ve yapısının faktör analizine uygunluğu tespit edildikten sonra, ölçeğe varimax döndürme yöntemi kullanılarak, faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizi sonucunda hizmet kalitesi ölçeğini oluşturan 3 alt boyut ve bu boyutların toplam varyansın %77,5'ini açıkladığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Hizmet Kalitesi Faktör Analizi Madde Faktör Yüğü

		1	2	3	α
Güvenilirlik-Yanıt Verme	Kayıp, hasar konularında tazminat politikası yeterlidir.	,853			0,945
	Hizmet ilk seferde doğru bir şekilde yapılır.	,809			
	Teslimatlar zamanında teslim edilir.	,800			
	Teslimat süreleri kısadır.	,710			
	Hatasız/Hasarsız taşımacılık hizmeti verilir.	,685			
	Etkili bir müşteri hizmetleri anlayışı vardır.	,673			
	Müşteri istek ve ihtiyaçları dikkate alınır.	,673			
Güvence	Personel kibardır.		,904		0,932
	Personel yardım etmeye hazırdır.		,814		
	Personel bilgilidir.		,782		
	Müşteri sadakatine önem verilir.		,682		
	Bilgilerin gizliliğine önem verilir.		,658		
Somut Varlıklar	Vagonlar yük taşımacılığı için uygundur.			,830	0,894
	Modern görünümlü lokomotif ve vagonlara sahiptir.			,807	
	Temiz ve güvenli vagon ve konteynere sahiptir.			,781	
	Taşımacılık hizmeti ile ilgili müşteriler kendini güvende hisseder.			,667	
	Modern binalara ve tesislere sahiptir.			,610	

Bu 3 alt boyutu oluşturan maddelere göre her bir boyut adlandırılmış ve güvenilirliği ölçen Cronbach Alpha sayıları hesaplanmıştır. Her boyut için hesaplanan Cronbach Alpha sayıları incelendiğinde hepsinin kabul edilebilir seviyede yüksek olduğu görülmektedir.

Pazarlama performansı ölçeğinde müşteri tatminini, pazar payı ve karlılık olmak üzere 3 alt boyuttan oluşmakta ve toplam 12 madde bulunmaktadır. Pazarlama performansı ölçeği Cronbach Alpha katsayısı Müşteri Tatminini 0,936, Pazar Payı 0,963, Karlılık 0,966 ile yüksek güvenilirliğe sahiptir.

Tablo 4. Pazarlama Performansı Cronbach Alpha Katsayıları

			α
Pazarlama Performansı	Müşteri Tatmini	Müşteri memnuniyetimiz artmaktadır.	0,936
		Müşterilerimize değer sunabiliyoruz.	
		Müşterilerin isteklerine cevap verebiliyoruz.	
		Değerli müşterileri elde tutabiliyoruz.	
	Pazar Payı	Pazar büyüme hızımız artmaktadır.	0,963
		Satış gelirlerindeki büyüme oranımız artmaktadır.	
		Yeni müşteri kazanma oranımız artmaktadır.	
		Mevcut müşterilere satışların artış oranı artmaktadır.	
	Karlılık	Ürün/Hizmet Karlılık düzeyimiz artmaktadır.	0,966
		Yatırımların Karlılığı artmaktadır.	
		Satışların karlılığı artmaktadır.	
		Finansal hedeflerimize ulaşabiliyoruz.	

4.2.1. Hipotezlerin Analizleri**H1. Algılanan hizmet kalitesi firmaların faaliyet gösterdiği sektöre göre farklılık göstermektedir.**

Algılanan hizmet kalitesinin, firmaların faaliyet verdikleri sektöre göre farklılığı bağımsız gruplar t-testi ile araştırılmıştır. Ölçekteki hizmet kalitesini oluşturan maddelerin toplanabilirliğini araştırmak için Cronbach Alpha testi yapılmış ve 0,971 olarak bulunmuştur. Ortalama ve test istatistikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre algılanan hizmet kalitesi, firmaların faaliyet verdikleri sektöre göre farklılık gösterdiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır.

Tablo 5. Hizmet Kalitesi ile Firmaların Faaliyet Verdikleri Sektör Arası T-Testi Sonuçları

		N	Ortalama	Std. Sapma	t	P
Hizmet Kalitesi	Lojistik	31	4,4332	1,29394	0,223	0,825
	Üretici	23	4,5176	1,48200		

H2. Pazarlama performansı firmaların faaliyet gösterdiği sektöre göre farklılık göstermektedir.

Pazarlama performansının, firmaların faaliyet verdikleri sektöre göre farklılığı bağımsız gruplar t-testi ile araştırılmıştır. Ortalama ve test istatistikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre pazarlama performansının, firmaların faaliyet verdikleri sektöre göre farklılık gösterdiğine dair bir bulguya rastlanmamıştır.

Tablo 6. Pazarlama Performansı ile Firmaların Sektör Arası T-Testi Sonuçları

		N	Ortalama	Std. sapma	t	p
Pazarlama Performansı	Lojistik	31	4,6290	1,59699	1,518	,135
	Üretici	23	3,9457	1,68636		

H3: Algılanan Hizmet Kalitesi alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Algılanan hizmet kalitesini oluşturan alt boyutlar arasında etkileşim olup olmadığını araştırmak için korelasyon analizleri kullanılmıştır.

Tablo 7. Algılanan Hizmet Kalitesi Alt Boyutları Korelasyon Katsayıları

		Güvenilirlik	Yanıt Verebilirlik	Somut Varlıklar
Güvenilirlik-Yanıt Verme	r	1	,760**	,699**
	p		,000	,000
	n	54	54	54
Güvence	r		1	,695**
	p			,000
	n		54	54
Somut Varlıklar	r			1
	p			
	n			54

r: Pearson Correlation

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 10. algılanan hizmet kalitesi boyutları arasındaki korelasyon katsayılarını göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre hizmet kalitesi alt boyutlarının hepsinin birbiriyle yüksek ve pozitif ilişkisi bulunmaktadır. Sonuçlar algılanan hizmet kalitesi boyutlarının birbirlerine bağlılığını ifade etmektedir.

Algılanan hizmet kalitesinin firmaların pazarlama performansını nasıl etkilediği, her bir bağımsız değişken için ayrı ayrı tek değişkenli regresyon analizi yapılarak araştırılmıştır.

Güvenilirlik-Yanıt Verme faktörü ile kurulan hipotezler:

H3₁. Güvenilirlik-Yanıt Verme, müşteri tatminini pozitif yönde etkiler.

H3₂. Güvenilirlik-Yanıt Verme, pazar payını pozitif yönde etkiler.

H3₃. Güvenilirlik-Yanıt Verme, karlılığı pozitif yönde etkiler.

Tablo 8. Güvenilirlik-Yanıt Verme ve Pazarlama Performansı Regresyon Analizi Sonuçları

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata	F	Sig.	
Müşteri Tatmini		,625 ^a	,390	,379	1,27218	33,281	,000 ^a
		Beta	Std hata			t	p
	Sabit	1,516	,535			2,836	,006
	Güvenilirlik-Yanıt Verme	,625	,120			5,769	,000
	MODEL: Müşteri Tatmini = 1,516 + 0,625* Güvenilirlik-Yanıt Verme						
Pazar Payı		,669 ^a	,448	,437	1,30939	42,175	,000 ^a
		Beta	Std hata			t	p
	Sabit	1,003	,550			1,822	,074
	Güvenilirlik-Yanıt Verme	,669	,123			6,494	,000
	MODEL: Pazar Payı = 1,003 + 0,669* Güvenilirlik-Yanıt Verme						
Karlılık		,689 ^a	,474	,464	1,34197	46,887	,000 ^a
		Beta	Std hata			t	p
	Sabit	,540	,564			,958	,343
	Güvenilirlik-Yanıt Verme	,689	,126			6,847	,000
	MODEL: Karlılık = ,540 + 0,689* Güvenilirlik-Yanıt Verme						

*0,05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Kurulan regresyon modellerinde F testi istatistiği değeri modellerin anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Müşteri Tatmini (F=33,281, p=0.000<0.05), Pazar Payı (F=42,175, p=0.000<0.05), Karlılık (F=46,887, p=0.000<0.05). Kurulan modeller anlamlı olduğuna göre regresyon analizinin çıkarımları değerlendirmeye tabi tutulabilir. Regresyon katsayılarının sıfırdan farklı olup olmadığını test etmeye yönelik olarak her bir katsayı için t-testi yapılmıştır. Yapılan t-testleri sonucu model sabitinin ve Güvenilirlik-Yanıt Verme alt boyutuna ait katsayının sıfırdan farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre Güvenilirlik-Yanıt Verme boyutunun, firmaların müşteri tatmini, pazar payı ve karlılıkları üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Güvence faktörü ile kurulan hipotezler:

H4₁. Güvence, müşteri tatminini pozitif yönde etkiler.

H4₂. Güvence, pazar payını pozitif yönde etkiler.

H4₃. Güvence, karlılığı pozitif yönde etkiler.

Tablo 9. Güvence ve Pazarlama Performansı Regresyon Analizi Sonuçları

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata	F	Sig.	
Müşteri Tatmini		,503 ^a	,253	,239	1,40766	17,655	,000 ^a
	Beta		Std hata			t	p
	(Constant)	1,956	,620			3,153	,003
	Güvence	,503	,123			4,202	,000
	MODEL: Müşteri Tatmini = 1,956 + 0,503* Güvence						
Pazar Payı		,538 ^a	,289	,276	1,48542	21,177	,000 ^a
	Beta		Std hata			t	p
	(Constant)	1,519	,655			2,320	,024
	Güvence	,538	,130			4,602	,000
	MODEL: Pazar Payı = 1,519 + 0,538* Güvence						
Karlılık		,679 ^a	,461	,451	1,35880	44,452	,000 ^a
	Beta		Std hata			t	p
	(Constant)	,397	,599			,663	,510
	Güvence	,679	,119			6,667	,000
	MODEL: Karlılık = ,397 + 0,679* Güvence						

*0,05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Kurulan regresyon modellerinde F testi istatistiği değeri modellerin anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Müşteri Tatmini (F=17,655, p=0.000<0.05), Pazar Payı (F=21,177, p=0.000<0.05) Karlılık (F=44,452, p=0.000<0.05). Regresyon katsayılarının sıfırdan farklı olup olmadığını test etmeye yönelik olarak her bir katsayı için t-testi yapılmıştır. Yapılan t-testleri sonucu modellerin sabitinin ve Güvence alt boyutuna ait katsayıların sıfırdan farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre Güvence boyutunun, firmaların müşteri tatmini, pazar payı ve karlılık üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Somut Varlıklar faktörü ile kurulan hipotezler:

H5₁. Somut Varlıklar, müşteri tatminini pozitif yönde etkiler.

H5₂. Somut Varlıklar, pazar payını pozitif yönde etkiler.

H5₃. Somut Varlıklar, karlılığı pozitif yönde etkiler.

Tablo 10. Somut Varlıklar ve Pazarlama Performansı Regresyon Analizi Sonuçları

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata	F	Sig.	
Müşteri Tatmini		,538 ^a	,289	,275	1,37379	21,133	,000 ^a
	Beta		Std hata			t	p
	Sabit	1,611	,642			2,509	,015
	Somut Varlıklar	,538	,137			4,597	,000
	MODEL: Müşteri Tatmini = 1,611 + 0,538* Somut Varlıklar						
Pazar Payı		,561 ^a	,314	,301	1,45926	23,825	,000 ^a
	Beta		Std hata			t	p
	Sabit	1,199	,682			1,758	,085
	Somut Varlıklar	,561	,145			4,881	,000
	MODEL: Pazar Payı = 1,199 + 0,561* Somut Varlıklar						
Karlılık		,526 ^a	,276	,262	1,57419	19,864	,000 ^a
	Beta		Std hata			t	p

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)			
Sabit	1,057	,736	1,436	,157
Somut Varlıklar	,526	,156	4,457	,000
MODEL: Karlılık = 1,057 + 0,526* Somut Varlıklar				

*0,05 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Kurulan regresyon modellerinde F testi istatistiği değeri modellerin anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Müşteri Tatmini (F=21,133, p=0.000<0.05), Pazar Payı (F=23,825, p=0.000<0.05), Karlılık (F=19,864, p=0.000<0.05). Regresyon katsayılarının sıfırdan farklı olup olmadığını test etmeye yönelik olarak her bir katsayı için t-testi yapılmıştır. Yapılan t-testleri sonucu model sabitlerinin ve Somut Varlıklar alt boyutuna ait katsayının sıfırdan farklı olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Somut Varlıklar boyutu, firmaların müşteri tatmini, pazar payı ve karlılık üzerinde pozitif etkisi olduğu tespit edilmiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma taşımacılık hizmet kalitesini verilen cevapların sınırlılığında üç boyut olarak belirleyip Güvenilirlik-Yanıt Verme, Güvence ve Somut Varlıklar olarak adlandırmıştır. Durvasula vd., (1999), servqual modelinin varsayılan beş boyutlu faktör yapısının uygunluğunun makul olmasına rağmen, ölçümlerin, yanıt verme, güvence ve empatinin tek bir boyutta birleştirilerek toplamda üç faktör yapısı ile daha iyi temsil edilebileceğini önermiştir. Empati faktörüne ait ifadelerin daha önceki yapılan çalışmalara benzer olarak çoğu göstergeye dâhil olamadığı tespit edilmiştir (Franceschini & Rafele, 2000). Analiz sonuçlarına göre hizmet kalitesi alt boyutlarının hepsinin birbiriyle yüksek ve pozitif ilişkisi bulunmaktadır. Sonuçlar algılanan hizmet kalitesi boyutlarının birbirlerine bağlılığını ifade etmektedir. Dolayısıyla hizmet kalitesi boyutları arasında bir önem sıralaması yapmaktansa hepsine önem vererek verilen taşıma hizmetini bir bütün olarak düşünülmesinin daha doğru olacağı yorumu yapılabilir. Ayrıca araştırma neticesinde TCDD Taşımacılık A.Ş.'nin ticari müşterisi olan 54 firmanın vermiş olduğu cevaplara göre firmalara sağlanan hizmetin kendi pazarlama performanslarını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Algılanan hizmet kalitesinde lojistik hizmet veren firmalar ile üretici firmalar arasında genel anlamda bir farklılığa rastlanılmamıştır. Bu anlamda, sonuçlar, hizmet alan ticari müşteriler tarafından algılanan taşımacılık hizmetinde kalitenin önemini bir kez daha ortaya koymakta ve taşımacılık şirketinin her taşıma operasyonuna katacağı değer, hizmet kalitesinde tüm taraflar için olumlu sonuç doğuracağını göstermektedir.

Endüstriyel hizmetlerin giderek artan önemi karşısında süreç içerisinde yer alan aktörlerin birbirleri arasındaki hizmet süreçlerini tanımlayabilmek önemlidir. Türkiye demiryolu yük taşımacılığında konum olarak stratejik bir güzergahta yer almaktadır. Bu konum sebebiyle oluşan fırsatların değerlendirilebilmesi için ticari müşterilerin hizmet beklentilerinin iyi anlaşılması ve verilecek hizmetin o yönde organize edilmesi gerekmektedir. Hizmet kalitesi, uzun vadeli karlılık ve sürdürülebilirlik arayan şirketlerin ana hedeflerinden biri olduğundan, hizmet kalitesini artırmak için stratejik olarak tasarlanmış eylemler, kaliteyle ilgili her bir bileşeni iyileştirmeyi içerebilecek faaliyetlerin geliştirilmesi gerekir. Hizmet kalitesini iyileştirmek, demiryolu taşımacılığında rekabet gücünün de artırmanın yollarından biridir. Algılanan hizmet kalitesi ise bu amaca ulaşmada hizmet süreçlerinin tespiti ve iyileştirilmesi için atılması gereken adımlardan biridir. Ölçümlenen alt boyutlar sayesinde eksik kalan kalite süreçleri belirlenip ilgili firma departmanlarının önlem almasına ve daha iyi bir hizmet performansı sergilemelerini sağlayabilir. Bunun yanında hizmet kalitesi, ticari müşterilerin kendi müşterilerine sunduğu hizmetler üzerindeki etkisinden dolayı, hizmetlerin işletmeler arası pazarlanmasında kritik bir husustur. Düşük kalitedeki taşımacılık hizmetleri, teslimatlar da yaşanan aksaklıklar, karşılanamayan talepler, yüksek maliyetler gibi sebeplerle kuruluşların ihracat-ithalat işleri üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Günümüzün yüksek rekabet ortamında ve küresel pazarlarda, TCDD Taşımacılığın sağlayacağı yüksek kaliteli hizmetler ticari müşterilerine yani hem lojistik firmalara hem de göndericilere özellikle uluslararası anlamda önemli bir rekabet avantajı ve pazarlama performansı sağlayabilir.

Bu çalışma Türkiye'de taşımacılık sektöründe gerçekleştirilmiştir, bu da bulgularını genelleme yeteneğinin Türkiye'deki taşımacılık sektörü ile sınırlı olduğunu göstermektedir. Araştırmanın sonuçları ve

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

önergeleri katılımcıların vermiş oldukları cevaplarla sınırlıdır. Bu çalışma, hizmet kalitesi ve performans arasındaki ilişkide üç değişkenin etkisini araştırmıştır. Gelecekte yapılacak araştırmalar, bu süreci etkileyebilecek daha fazla değişken veya farklı ölçme yöntemleri ile literatüre zenginlik sağlayabilir. Anket formunun firmalara ulaştırılması ve doldurulması hususunda katılımcıların yoğun, isteksiz ve müsait olamamaları gibi durumlar da veri toplama sürecinde yaşanan zorluklar olarak ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Bulgan, U., & Gürdal, G. (2005). Hizmet kalitesi ölçülebilir mi? *ÜNAK'05: Bilgi Hizmetlerinin Organizasyonu ve Pazarlanması*. <https://gcris.iyte.edu.tr/handle/11147/4258>
- Bulut, B. (2021). Demiryolu Lojistiğinde Hizmet Kalitesi Ölçümü: Ege Bölgesinde Hizmet Veren Bir Demiryolu İşletmesine Yönelik Uygulama. *Deniz Taşımacılığı ve Lojistiği Dergisi*, 2(1), 17–27. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mtl/issue/60384/777613>
- Chen, K.-K., Chang, C.-T., & Lai, C.-S. (2009). Service quality gaps of business customers in the shipping industry. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 45(1), 222–237. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2008.02.005>
- Chow, G., & Poist, R. F. (1982). Measuring the Quality of Freight Service: Analysis of Shipper Recording Practices with Emphasis on Railway Users. *Transportation Research Board*, 91, 299–312.
- Chumpitaz, R., & Paparoidamis, N. G. (2004). Service quality and marketing performance in business-to-business markets: Exploring the mediating role of client satisfaction. *Article in Journal of Service Theory and Practice*. <https://doi.org/10.1108/09604520410528653>
- Cronin, J. J., & Taylor, S. A. (1992). Measuring Service Quality: A Reexamination and Extension. *Journal of Marketing*, 56(3), 55. <https://doi.org/10.2307/1252296>
- Cronin, J. J., & Taylor, S. A. (1994). SERVPERF versus SERVQUAL: Reconciling Performance-Based and Perceptions-Minus-Expectations Measurement of Service Quality. *Journal of Marketing*, 58(1), 125. <https://doi.org/10.2307/1252256>
- Demireli, C., & Bayraktar, U. (2014). Hizmet Kalitesi ve Hizmet Değerinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi: Demiryolu Taşımacılığında Bir Uygulama. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(4), 919–937. <https://doi.org/10.21547/jss.257190>
- Demirelli, L. (2014). 2002 Sonrasında Türkiye’de Özelleştirme ve Demiryolu Hizmeti. *Mülkiye Dergisi*, 38(4), 41–86.
- Durvasula, S., Lysonski, S., & Mehta, S. C. (1999). Testing the SERVQUAL scale in the business-to-business sector: The case of ocean freight shipping service. *Journal of Services Marketing*, 13(2), 132–150. <https://doi.org/10.1108/08876049910266040>
- Erdoğan, E., & Aksoy, R. (2014). Algılanan Hizmet Kalitesi Ölçüm Modelleri İle İlgili Yazın Taraması. *TISK Academy*, 9(17), 156–185.
- Franceschini, F., & Rafele, C. (2000). Quality evaluation in logistic services. *International Journal of Agile Management Systems*, 2(1), 49–54. <https://doi.org/10.1108/14654650010312589>
- Genç, R. (2009). *Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetiminin Yöntem ve Kavramları* (1.Baskı). Detay Yayıncılık.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Gil Saura, I., Servera Francés, D., Berenguer Contrí, G., & Fuentes Blasco, M. (2008). Logistics service quality: a new way to loyalty. *Industrial Management & Data Systems*, 108(5), 650–668. <https://doi.org/10.1108/02635570810876778>
- Gil-Saura, I., Berenguer-Contrí, G., & Ruiz-Molina, E. (2018). Satisfaction and loyalty in B2B relationships in the freight forwarding industry adding perceived value and service quality into equation. *Transport*, 33(5), 1184–1195. <https://doi.org/10.3846/transport.2018.6648>
- Gounaris, S. (2005). Measuring service quality in b2b services: An evaluation of the SERVQUAL scale vis-à-vis the INDSERV scale. *Journal of Services Marketing*, 19(6), 421–435. <https://doi.org/10.1108/08876040510620193>
- Hoffman, D. K., & Bateson, J. E. G. (2016). *Services Marketing: Concepts, Strategies, & Cases* (Fourth). Cengage Learning.
- Hopkins, S. A., Strasser, S., Hopkins, W. E., & Foster, J. R. (1993). Service Quality Gaps in the Transportation Industry: An Empirical Investigation. *Journal of Business Logistics*, 14(1), 145–161.
- Juga, J., Juntunen, J., & Grant, D. B. (2010). Service quality and its relation to satisfaction and loyalty in logistics outsourcing relationships. *Managing Service Quality: An International Journal*, 20(6), 496–510. <https://doi.org/10.1108/09604521011092857>
- Kilibarda, M., Andrejic, M., & Popovic, V. (2019). Research In Logistics Service Quality: A Systematic Literature Review. *Transport*, 35(2), 224–235. <https://doi.org/10.3846/transport.2019.11388>
- Kilibarda, M., Nikolicic, S., & Andrejic, M. (2016). Measurement of logistics service quality in freight forwarding companies: A case study of the Serbian market. *International Journal of Logistics Management*, 27(3), 770–794. <https://doi.org/10.1108/IJLM-04-2014-0063>
- Kusonwattana, P., & Liangrokapart, J. (2020). Efficiency Enhancement in Rail Freight Service in Thailand Using Servqual Model. *2020 IEEE 7th International Conference on Industrial Engineering and Applications (ICIEA)*, 847–853. <https://doi.org/10.1109/ICIEA49774.2020.9102020>
- Lu, C.-S. (2003). The impact of carrier service attributes on shipper–carrier partnering relationships: a shipper’s perspective. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 39(5), 399–415. [https://doi.org/10.1016/S1366-5545\(03\)00015-2](https://doi.org/10.1016/S1366-5545(03)00015-2)
- McGinnis, M. A. (1979). Shipper Attitudes Toward Freight Transportation Choice: A Factor Analytic Study. *International Journal of Physical Distribution & Materials Management*, 10(1), 25–34.
- Mehta, S. C., & Durvasula, S. (1998). Relationships between SERVQUAL dimensions and organizational performance in the case of a business-to-business service. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 13(1), 40–53. <https://doi.org/10.1108/08858629810206232>
- Neo, H.-Y., Xie, M., & Tsui, K.-L. (2004). Service quality analysis: case study of a 3PL company. *International Journal of Logistics Systems and Management*, 1(1), 64. <https://doi.org/10.1504/IJLSM.2004.005539>
- Parasuraman, A., Berry, L. L., & Zeithaml, V. A. (1991). Perceived service quality as a customer-based performance measure: An empirical examination of organizational barriers using an extended service quality model. *Human Resource Management*, 30(3), 335–364. <https://doi.org/10.1002/hrm.3930300304>
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1985). A Conceptual Model of Service Quality and Its Implications for Future Research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41. <https://doi.org/10.2307/1251430>

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Shainesh, G., & Mathur, M. (2000). Service Quality Measurement: The Case of Railway Freight Services. *Vikalpa: The Journal for Decision Makers*, 25(3), 15–22. <https://doi.org/10.1177/0256090920000303>
- Sütütemiz, N. (2006). Hizmet Kalitesinin Boyutsal Analizi: Bankacılık ve Sağlık Sektörüne Yönelik Bir Araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 95–114.
- TCDD Taşımacılık. (2021). *2020 Yılı Faaliyet Raporu*.
- TCDD İşletmesi Genel Müdürlüğü. (2022). Demiryolu Sektör Raporu 2021.
- Thai, V. v. (2008). Service quality in maritime transport: conceptual model and empirical evidence. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 20(4), 493–518. <https://doi.org/10.1108/13555850810909777>
- Tuna, O. (1999). *Örgütsel Pazara Yönelik Hizmetlerde Algılanan Hizmet Kalitesi, Davranışsal Niyetler ve Müşteri Özellikleri İlişkisi: Konteyner Taşımacılığı Hizmetleri Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2021). Ulaşan ve Erişen Türkiye 2021.
- Utikad. (2020). UTİKAD Lojistik Sektörü Raporu 2020.
- Web 1: <https://www.omsan.com/kurumsal/tarihce/#2017> (Erişim Tarihi 01.07.2022).
- Web 2: <https://www.korfezulastirma.com.tr/tr/hakimizda/tarihce> (Erişim Tarihi 01.07.2022)
- Web 3: <https://tr.railturkey.org/2022/06/21/pandemide-demiryollari-yuk-trenleri/> (Erişim Tarihi 01.07.2022).
- Wilson, A., Zeithaml, V. A., Jo Bitner, M., & Gremler, D. D. (2016). *Services Marketing Integrating Customer Focus Across The Firm* (Third Euro). McGraw Hill Education.
- Wirtz, J., & Lovelock, C. H. (2018). *Essentials of services marketing* (3rd ed.). Pearson.
- Yükselen, C., & Uyanık, M. (2020). Pazar Odaklılık ve Pazarlama Yeteneklerinin İşletmelerin Pazarlama Performansına Etkisi, İSO 1000 Grubunda Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 1247–1261. <https://doi.org/10.20491/isarder.2019.668>
- Zeybek, H. (2018). Customer segmentation strategy for rail freight market: The case of Turkish State Railways. *Research in Transportation Business and Management*, 28, 45–53. <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2018.10.003>
- Zeybek, H. (2019). Uluslararası Ticarete Demiryolunun Lojistik Performansa Etkisi. *Demiryolu Mühendisliği*, 2019(9), 79–90.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırmanın etik kurul izni, Atatürk Üniversitesi 31.03.2021 tarihli oturumunda alınan 5/78 sayılı karar ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

NATÜRALİZMİN FOTOĞRAF SANATINA ETKİSİ: PETER HENRY EMERSON VE ANSEL ADAMS**Kemal GÖK*****ÖZET**

Doğanın saflığı üzerine düşüncelerin; M.Ö. 6. yy'da Çinli Lao-Tzu ve Miletli Thales tarafından dile getirilmesi ile günümüz sanat tarihinde, resim, edebiyat ve fotoğraf sanatında natüralist akımın felsefi bakış açısı ile ele alınması, eski dönem filozoflarının düşüncelerinin hala sürmekte olduğu anlamına gelmektedir. Natüralizm; 19. yy'ın ikinci yarısında Fransa'da sanat ve edebiyatta etkisini gösteren, doğanın çeşitli yönlerini betimlemeyi amaç edinen, doğanın işleyişinde süreklilik, düzen ve gelişmeyi, gözlem ve deneylere dayalı olarak bilim ve doğa yasaları çerçevesinde açıklamayı hedefleyen bir sanat akımıdır. Sembolizme tepki olarak doğan natüralizm, ilk olarak ressamlar üzerinde etkisini göstermiştir. 1848'de Fransa'da Avrupa resmini temsilen bir araya gelen birçok ressam, doğayı farklı bir bakış açısıyla yorumlamaya çalıştılar. Bu farklı bakış açısı fotoğraf sanatını da etkileyerek, Peter Henry Emerson ve Ansel Adams'ın natüralist fotoğraflar üretmesine neden oldular. Bu çalışma, natüralist ressam ve fotoğrafçıların çalışmaları incelenerek yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğa, Natüralizm, Edebiyat, Resim, Fotoğraf.

THE EFFECT OF NATURALISM ON PHOTOGRAPHY: PETER HENRI EMERSON AND ANSEL ADAMS**ABSTRACT**

It is clear that the thoughts on the purity of nature expressed by Chinese Lao-Tzu and Thales of Miletus in the 6th century BC by considering naturalist movement in painting, literature and photography from the philosophical point of view in the contemporary history of art mean that the thoughts of the ancient philosophers are still ongoing. Naturalism is an art movement that is depicted in art and literature in France in the second half of the 19th century, aiming to describe the various aspects of nature and to reach a positive outcome in the continuity, order and development of nature based on observations and experiments within the framework of science and natural law. As a reaction to Symbolism, Naturalism first showed its influence on the painters. Many painters came together in France in 1848 in order to represent the European painting, by interpreting nature from a different perspective which created a new sense of depth in the naturalist photography works of Ansel Adams and Peter Henry Emerson. This study was carried out by analyzing the works of naturalist painters and the photographers.

Keywords: Nature, Naturalism, Literature, Painting, Photography.

* Emekli Öğr. Gör. Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat Tasarım Fakültesi, Sanat Bölümü. kemalgok@yandex.com, ORCID: 0000-0002-8600-2132

Derleme Makale
Geliş Tarihi: 29.06.2022

Sayfa Sayısı: 1171-1186
Kabul Tarihi: 09.10.2022

Yayın Tarihi: 31.12.2022

GİRİŞ

Filozoflar, doğa ile uyum içinde yaşamının insana huzur verdiğini ifade ederler. Bu düşünce biçiminin zamanla güzel sanatların birer dalı olan; resim, heykel, edebiyat ve fotoğraf sanatına da katkı sağladığını söylemek mümkündür. Doğayı temel alan natüralist sanat akımı; 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren yaygınlık kazanmış ve toplumda yer edinmiştir. Emile Zola bu akımın kurucusu kabul edilmektedir. Natüralist akımın temsilcilerinin önce Fransa'da ortaya çıkması bir tesadüf değildir. Paris'teki kültür sanat ortamının ileri olması bu duruma zemin hazırlamıştır. Fransa'da Barbizon Ressamları olarak bilinen sanat çevresinin ve yazar Emile Zola'nın romanlarında natüralist tarzda eser vermesinin bu akımın gelişmesinde önemli katkıları olduğu söylenebilir. Alfred Stieglitz (1864-1946), Edward Weston (1886-1958) gibi fotoğrafçıların hümanist bakış açıları da sanatçıların doğa fotoğrafına yönelmesinde etkili olmuştur. Natüralist sanatçılar; sembolist akıma karşı doğanın bütün yönlerini ele alarak "doğal olanı" ortaya koymayı, gözlem ve deneye dayanarak bilimsel bakış açısıyla eserler meydana getirmeyi amaçlamışlardır.

İngiliz ressamlar Thomas Frederick Goodall (1855–1944), H. H. La Thangue (1859-1929) ve George Clausen (1852–1944) ile kırsal yaşamın görüntülenmesinde Peter Henry Emerson'un (1856-1936) yaptığı çalışmalar, ilk natüralist fotoğrafın oluşmasına önemli bir katkı yapmıştır. Daha sonra Ansel Adams (1902-1984) bu konuda önemli bir çaba göstermiştir. Özellikle Emerson'un kırsal yaşamın görüntülenmesini natüralist sanat fotoğrafı olarak değerlendirmesi, natüralist fotoğraf sanatının diğer sanat dalları ile yarışabilir düzeye ulaştırmak için verdiği mücadele, natüralist fotoğraf tarihinde adeta milat olmuştur. Dolayısıyla; Emerson ve Adams'ın fotoğraf sanatına natüralist bakış açısı getirmeye çalışan birer öncü oldukları ifade edilebilir.

Emerson'un, "Life and Landscape on the Norfolk Broads" (1887) ve "Naturalistic Photography" (1889) isimli kitapları natüralist fotoğraf sanatının tanınması ve yaygınlaşmasında büyük katkı yapmıştır (Hirsch, 2000: 186-187).

Emerson'dan yıllar sonra gerçek anlamda naturalist fotoğraf için büyük katkıları olan isim Ansel Adams'tır. Adams; "zone sistem" olarak adlandırdığı kendine özgü teknik ile, siyah-beyaz fotoğrafta on ton aralığı aracılığıyla siyah-beyaz natürel fotoğraf ustası olarak dünyada tanınmıştır. Yosemite ve Sierra Nevada'da çektiği fotoğraflar, siyah-beyaz fotoğrafın en iyi örneklerini temsil etmektedir.

Natüralist fotoğraf savunucuları olan Emerson ve Adams, dünyada natürel fotoğrafın öncüsü ve ustası olduklarını, yaptıkları alan çalışmaları ve verdikleri eserlerle kanıtlamışlardır. İki fotoğrafçı da siyah-beyaz fotoğraf çalışmış, doğanın saf ve bozulmamış halini ışık koşulları, kompozisyon ve perspektif kurallarını dikkate alarak natüralist fotoğrafa katkı sağlamışlardır.

Bu makalede, Emerson ve Adams'ın natüralist fotoğraf anlayışı ve bu anlayışa katkıları üzerinde durulmuştur. Makale; natürel fotoğraf aracılığıyla saf ve sade olanın bir dönem sanat çevresinde kabul gördüğünü anımsatmayı ve bu akımın önemini yeniden gündeme getirmeyi de hedeflemektedir.

1. 19 YY'DA VARLIĞIN DOĞASINA NATÜRALİST YAKLAŞIMLAR

MÖ. 6. yy'da Çin de Lao-Tzu, açıklanamayan, dile getirilemeyen, ifade edilemeyen doğanın gizemli yolunu, insanın bulabileceğini, yaşamını buna göre düzenleyebileceğini ve doğayla uyum

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çinde barış ve aydınlanmaya ulaşacağını ileri sürmüştür (Cevizci, 2012: 24). Thales; doğal gerçeklikle, yani varlığın doğasıyla ilgili görüşler dile getirmiş, doğal olanın, doğaüstü nedenlerle değil, doğal sebeplerle açıklanabileceğini ifade ederek rasyonel görüşü geliştirmiştir (Cevizci, 2012: 25). Thales; “gözle görülen bireysel varlıkların ve değişmelerin oluşturduğu kaosu; çokluğun gerisinde akılla anlaşılabilir, kalıcı ve sürekli bir gerçekliğin var olduğuna” inanmış; bu birliğin “su” olduğu fikrini öne sürmüştü (Cevizci, 2012: 39).

16. yy’a kadar Batı sanatının doğayı ve çevreyi peyzaj olarak değil, nesnelere yığılı olarak gördüğü ifade edilmektedir. Fakat Rönesans’la birlikte peyzaj bir resim türü olarak gelişme göstermiştir. Doğu sanatındaysa peyzaj bir resim türü olarak görülmüştür. Bu yüzden Batı sanatı kendini tanımlarken genel olarak insanı doğayla birlikte düşünmemiş, Doğu sanatı ise insanı doğayla bir arada düşünmüştür. Bu yaklaşım farklılıkları sonucunda insanlar doğaya karşı birbirinden farklı görüşler geliştirmişlerdir.

18. yy’da Avrupa nüfusu 190 milyon iken sonraki 150 yıl içinde üç misli artmıştır. Bu artış genellikle şehirlerde gerçekleşmiştir. Bu yüzyılda, yeni icatlar yapılmış, buharlı makine ve elektrik icat edilmiş, aristokrasi ile tutucu asillerin hâkimiyeti 1789 Fransız devrimiyile çökertilmiştir. Akademik ve dogmatik eğilimler terk edilerek yerini yeni değerlere bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durum resim sanatında da değişikliğe yol açmış; natüralist unsurların fotoğraftaki kullanımını arttırmıştır.

19. yy’da İngiliz manzara ressamı John Constable da (1776-1837) bu anlayışı savunmuştur. Fransa’da 1848’de birçok ressam Barbizon kasabasında Constable’nin öğretilerini izlemek ve farklı bakış açısıyla incelemek için bir araya gelmiştir. Açıkçası Barbizon Ressamları Avrupa’nın natüralist resmini temsil ediyorlardı. Bunlar dışında Henry David Thoreau (1817-1862), Walter Whitman (1819-1892), Peter Henry Emerson (1856-1936) gibi aydınların doğa ile ilgili söylemleri, yeni natüralist değerlerin gelişmesine ön ayak olmuştur (Erzen, 2004: 50-52). Alfred Sisley (1839-1899), Camille Pissarro (1830-1903), Édouard Monet (1823-1883), Ansel Adams (1902-1984), Alfred Stieglitz (1864-1946), Edward Weston (1886-1958) da natüralist sanat değerlerinin gelişmesinde katkısı olan diğer sanatçılardır.

19. yy’da bilim, sanat ve sanayinin gelişmesi sonucunda doğanın temsili yönündeki değişim her alana yansımış ve yeni gerçekçilik bilincinin gelişimi ile doğa varlıklarına daha fazla değer verilmesine yol açmıştır. Bu durum, sanatta nesnellüğün ön plana çıkmasına neden olduğu gibi fotoğraf sanatında da bu yönelime karşı bir talebin oluşmasına yol açmıştır. Nitekim Fransa’da dönemin edebiyat eleştirmeni Hippolyte Taine (1828-1893): “*Nesnelere oldukları halleriyle yeniden üretmek istiyorum, ben olmasaydım da olacakları halleriyle.*” şeklinde fotoğraf sanatında nesnellığe açık vurgu yapmıştır. Nesnellik anlayışı hem halkın fotoğrafa olan ilgisinde artışa yol açmış hem de fotoğrafı çekilen nesne üzerinde ışık, kompozisyon, özgünlük gibi unsurların önemini artırmıştır (Freund, 2006, 68-69).

Gerçekliğe yaklaşımın manifestosu sayılan le Realisme dergisinin ilk sayısı 1856’da yayımlanmıştır. Derginin sloganı “*ancak gördüğünüz şeyi resmedebilirsiniz*” di. Onlara göre imgelem, nesnel değildi ve sahteciliğe doğru yönelimi olduğu için reddediliyordu. Doğayla kurulan ilişki kişiselliği yansıtmamalıydı. Bu akımın sanatçıları doğaya sınırsız bir hayranlık duyuyorlardı.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Örneğin Courbet'in resimleri, nesnelere, biçimleri gerçekliğin kurallarına uyuyordu ve nesnel içerik taşıyordu.

Realist ve natüralist akımların ortaya çıkmasıyla birlikte, fotoğrafın sanat üzerinde belli bir etki yaratması sanat çevrelerinde tartışmaya neden oldu. 1850'de Fransız eleştirmen, sanat tarihçisi ve ressam Delécluze (1781-1863) bir makalesinde “doğalcılığın beğenilişi yüksek sanata zarar verir” diyordu. Nedeni ise portre fotoğrafının giderek halk arasında beğenilmesinden kaynaklanıyordu. Aynı zamanda fotoğrafın icadından sonra portre sanatındaki taklit unsuru olarak resim sanatı üzerinde ölümcül baskı yaratıyordu. Delécluze'nin eleştirilerine cevap veren Francis Wey: “Sanat alanında doğacılık resimde bir tıkanmanın yaşandığını, fotoğrafın ise sanata bir denge ve uyum getirerek sanatın hatalarını düzelttiğini” ifade ediyordu. Fotoğrafın sanatı ilerletmeye teşvik ettiğini, sanatçıyı doğayla iç içe çalışmaya yönlendirdiğine ve sınırsız esin kaynağı oluşturduğuna dair tartışmaları, dönemin estetik anlayışlarının, entelektüel akımlarının göstergesi olarak düşünülebilir (Freund, 2006: 69-72).

Fransa'da gelişen doğacı felsefeye, natüralizm adı verildi ve bir akım haline dönüştü. Natüralizm, edebiyatta, 19. yy'ın ikinci yarısında Fransa'da doğmuştur; esas olarak Emile Zola'da (1840-1902) ifadesini bulmuştur. Zola, doğru olanı, olguları saptamak ve yazmak değil, kişilerin iç dünyası ile birlikte toplumsal koşulları bir dizi deneyden ve gözlemden geçirerek, çevrenin insan üzerindeki etkilerini ve yaşamı belgesel dille betimlemek olarak tarif etmiştir.

Sanat eserinin gözleme dayanarak bir gerçeği ifade ettiği ve sanatçının duygusal hayatını yansıtan bir anlayış olan soyut natüralizm, Roger Siere tarafından tanımlanmış ve bir akım olarak anılmıştır. Alfred Manassier (1911-1993), Jean Berthole (1862-1950), Jean René Bazaine (1904-2001) bu akımın temsilcileri olarak sayılmışlardır. Natüralizm, Flaubert'in (1821-1880) realist ve Hippolyte Taine'nin (1828-1893) pozitivist görüşlerinin de etkisiyle 1860-1880 dönemleri arasında kurulmuştur. Edmond de Goncourt (1822-1896) ve Jules de Goncourt (1830-1870) adlı Fransız iki kardeşin romanlarında belge ve gözlem kaygısı gütmeleri, karakterlerin yerine mizahın geçmesi ve konularını günlük yaşamdan alması natüralizm akımından sayılmış ve bu dönemde Zola'nın deneysel romanı (1880) bu okulun gerçekliğini ortaya koymuştur. Zola'nın çevresindeki edebiyat alanında ürün veren topluluğun bir eseri olarak ortaya çıkan kolektif hikâye kitabı ‘Medan Geceleri’ (1880), düzmece idealizme karşıt olarak gerçeği yansıtan natüralist akımın bildirisi sayılmıştır (Larousse, 1992: 413).

Natüralizm, doğayı bütün yönleri ile betimlemeyi öngören bir akım olarak, bilimsel bakış açısıyla sanatın gelişmesine katkı sağlamaya çalışmıştır. Felsefi bir akım olarak doğan natüralizm sanata yansımış, amaç olarak doğayı hedeflemiştir. Düşünsel olarak, doğaüstü varlıklarla değil, her şeyin doğal nedenlerle oluştuğunu savunmuştur. Natüralizme göre, doğanın kendi işleyişinde bir süreklilik ve düzen vardır. Naturalizmde her şey olduğu gibi yansıtılmalı, ayrıntının yanında doğanın kaba yönleri de ele alınmalıdır. Bu akımın öğretisi sembolizme tepki olarak doğmuştur.

Bu akımın adını ilk kez dile getiren Gustave Courbet (1819-1877) olmuştur. Paris'te bir barakada açmak zorunda olduğu ilk sergisine “Le Realisme, G. Courbet” adını vermiştir. “Doğanın öğrencisi olmak istiyorum” sözü ona aittir. O, zariflikten ziyade gerçeğin peşindeydi. Yaşadığı dönemde gereksiz gördüğü saygınlıkları protesto ederek, kendini beğenmiş kent soylularının

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

kalıplaşmış alışkınlıklarını sarsmıştır. Gombrich'in (1992: 401-403) ifadesiyle: “o, ön yargılardan kurtulup kendi sanatsal sesini dinliyordu”.

Fotoğraf 1. Gustave Courbet, “Taş Kırıcıları 1851”, (Tuval üzerine yağlı boya, 165 x 257 cm Gemälde galerie, Dresden, tahrip olmuştur).

Courbet'in “Taş Kırıcıları” (1851) (fotoğraf. 1) ve “Ormans'ta Defin” (1850) çalışmaları sosyalist görüşü yansıtan resimler olarak görülmüştür. Courbet'in yaptığı çalışmalar sağlam gözleme dayanır ve nesnelere detaylı bakışı ön plandadır (Turani, 1983: 447). Diğer yandan Alman şair ve ressam olan Hans Thoma (1839-1924) natüralist ve romantik yanı ağır basan resimler yapmıştır. Almanların natüralist ressamı Wilhelm Leibl (1844-1900) Alp dağlarındaki köylerde yaşayarak gördüğünü resmederken “Kilisede Üç Kadın” (1882) (fotoğraf 2) resminde olduğu gibi tarafsız biri olarak kendini gösterir. Doğanın sunduğu incelikleri mümkün olduğunca yansıtmak onun amacıydı (Turani, 1983: 448).

Fotoğraf 2. Wilhelm Leibl. ‘The three women in the church’, 1881, (oil on wood, 113x77 cm Hamburg, Kunsthalle)
Wilhelm Leibl. ‘The three women in the church’, 188.

2. NATÜRALİST FOTOĞRAFIN ÖNCÜSÜ PETER HENRY EMERSON

20. yy’da fotoğraf sanatında; bir fotoğraf karesinin belirgin olan bölgesini ön plana çıkarmak, doğanın saf ve bozulmamış yanını vurgulamak, ton skalasının değerlerini oluşturmaya çalışmak gibi düşünceler; ABD’li ilk çevrecilerden, kölelik karşıtı, natüralist yazar, filozof ve şair olan Henry David Thoreau (1817-1862) ve ABD’nin uluslararası üne kavuşmuş olan şairi Walter Whitman (1819-1892) tarafından ileri sürülmeye başlandı. Fotoğraf, artık insan yaşamında sanatsal yanıyla birlikte kendini hissettirmeye başlar. 1891’den sonra Avusturya’nın başkenti Viyana’da kurulan; fotoğraf alanında uluslararası önemli bir saygınlığa ulaşan “Camera Club of Vienna” aracılığıyla fotoğrafın yapılanmasında, estetik kaygılar ile birlikte ifadeci bir döneme geçiş sağlayan kriterler ileri sürülmeye başlanır (Lemagny, Lloyd, 1987: 84). Bu gelişmelerden en çok etkilenenlerden biri de Dr. Henry Peter Emerson (1856-1936) olur. Özellikle görme ve işitme üzerine yaptığı bilimsel araştırmalarla tanınan Alman fizyolog ve fizikçi Hermann von Helmholtz’un (1821–1894) görüşlerinden etkilendiğini belirten natüralist fotoğrafçı Emerson, fotoğrafta kompozisyon ve perspektifin önemine özellikle dikkat çekiyordu (Lemagny, Lloyd, 1987: 84). Emerson, fotografik görüntünün insanın ileriye görmesinde aracılık etmesine dikkat ediyordu. Emerson’un fotoğraf çalışmalarında, esas belirgin bölge, arka plan, uzak-yakın alan, ışık-gölge gibi konular önem arz eder. Fakat bütün bu alan içinde bir yere odaklanmak gerektiğini savunur. Göz sürekli tarama yapar ve ufuk çizgisine kadar olan bütün bölgeyi kucaklar. Fakat taramadan sonra bir yere odaklanır. Çünkü göz önemsiz olanları siler. Emerson, fotografik görüntüyü insan gözünün gördüğüne yakın bir görüşe yakınlaştırmayı amaçlamıştır. “*Tek güvenilecek görüş gözün gördüğü bakış açısıdır*” diyerek belki de modern fotoğrafın kapılarını bize açmıştır (Lemagny, Lloyd, 1987: 84). Emerson, kırsal yaşam alanına duyduğu ilgiden dolayı, kırsal alanda resim yapan ressamlarla da birlikte çalışmalar yapmıştır.

Natüralist ressam Thomas Frederick Goodall (1855–1944), manzara ressamı H. H. La Thangue (1859-1929), ressam George Clasuen (1852–1944) kırsal yaşamın görüntülenmesine önem veren sanatçılardı. Onlar, seçtikleri konunun bir bölgesinin net ve keskin olmasını sağlarken diğer bölgelerin bulanık olmasını istiyorlardı. Bu yaklaşım biçimi, esas mesleği doktorluk olan Peter Henry Emerson’u da etkilemişti; o da benzer tarzda kırsal yaşamı fotoğraflamaya çalışıyordu. Emerson, yaptığı kırsal alan çalışmalarını natüralist fotoğraf olarak benimsiyordu. İlerleyen zamanda Emerson, natüralist fotoğrafın en ateşli savunucuları arasında yer aldı (Fotoğraf 3.) Eleştirmen Francis Bate, 1886’da “The Naturalist School of Painting” kulübünün yayın organında konuyla ilgili şu açıklamayı yaptı: “Belirgin olarak Emerson, insanların kırsal yaşamı farklı tanımlayarak her çalışmasının sanat değeri olduğuna inanıyordu”. Emerson’un “Naturalistic Photography” (1889) kitabı ile birlikte takdir ettiği ressamlar arasında Fransız Barbizon ekolünden ressam Millet ve Fransız izlenimci ressam Corot’un çalışmalarını da gösteriyordu. Emerson, yaptığı fotoğrafların bir kopyasını, Londra’da yaşayan sanat çevreleriyle paylaşıyordu. Ressam Millet’in mektuplarına göre, Londra Deschamps Gallery (1870), Emerson’un fotoğraflarını izlenimci ve doğal oldukları görüşünü kabul ediyordu. ABD doğumlu İngiliz asıllı ressam Mc Neill Whistler’in (1834-1903) bu konuyla ilgili yorumlarının 1880’de bir fotoğraf kulübünün yayın organında yayımlanması olumlu tepkilere neden oldu (Frizot, 1998: 294). Emerson’un fotoğrafları, Goodall’ın resimleri köy yaşam tarzını yansıtıyordu. Emerson, bu çalışma tarzını yıllarca sürdürerek natüralist fotoğrafa önemli katkı sağladığına inanıyordu.

Fotoğraf 3. *Peter Henry Emerson (1856-1936), Frontispiece from the book The English*

Sanat çevresi, Emerson'u natüralist fotoğrafın kuramcısı ve öncüsü olarak benimsiyordu. Natüralist fotoğrafın savunuculuğunda adeta bir devrim yaratacak kampanyaya girişen Emerson, fotoğrafın kendi başına bir sanat biçimi olduğunu, duygu ve düşüncelerini diğer sanat biçimlerinden farklı olarak aktarabileceğini ilk kez yazan ve çevresinde dile getiren fotoğrafçıdır.

Emerson, doktor, bilim insanı ve bir sanatçıydı. Doğanın gerçeğinin saf olarak fotoğrafa aktarılacağına inanıyordu. Emerson'a göre, fotoğraf malzemesinin üzerinde herhangi bir müdahalenin yapılması, rötuşlanması ve oynanması kabul edilecek bir durum değildi. Yunan sanatından verdiği örneklerle, doğal olana uyulduğunda güzele varılacağına, fotoğrafın bilimsel temele dayanırsa doğal, gerçekçi ve kendi başına bir sanat olacağına inanıyordu. 1885'te "The Amateur Photographer"da Emerson şunları yazıyordu: "*Peygamberce öngörüye gerek olmadan denebilir ki birkaç sene içinde fotoğraf sanatı, diğer yarışmacıları alandan uzaklaştıracaktır, sadece resmi hariç tutarak. Renklendirilmiş fotoğraf daha da geliştirilecek, resim ürkerek bir dengede kalacaktır. Vurguluyor ve savunuyorum ki, siyah-beyaz işlemi ile fotoğraf en iyisidir ve becerikli ellerde tüm engelleri aşar. Ancak fotoğrafın mükemmelliğini temellendirmek için yapacağımız işlemler var. Kültürlü amatörlerin fotoğraf yapmasını istiyorum. Günümüzde ne yazık ki, sanatın doğru ilkeleri amatörler için anlaşılmayan ya da bilinmeyen kitap gibidir.*"

1888'de Emerson, "Naturalistic Photograph" adlı bir kitap yayınladı. Fotoğrafın kendi özellikleriyle bağımsız bir sanat biçimi olduğunu, duygusal ve psikolojik etkisinin duyarlı yüzey için objektif görüntüsünün bozulmaması gerektiğini savunur. Fotoğraf tekniğinin kusursuz olduğuna, bunu hile yoluyla desteklemenin veya beslemenin yersiz olduğuna inanıyordu. Kompozisyon kurallarının formüle olamayacağı, kompozisyonun bir seçim meselesi olduğunu, her sanatçının kendi kompozisyonunu özel olarak hazırlayacağına dair düşüncelerini ileri sürer (Bayhan: 1999).

Fotoğrafçı; fotoğrafın doğal olmasını ve sanat fotoğrafı olarak uygulamaya koyulmasını istediğinde, sanatçı veya bilim insanı duygularına kapılmadan tarafsızca gözlemlemelidir. Emerson'a göre natüralist fotoğrafın, taklitçi olmayan doğrudan kalıcı bir rolü vardır. Emerson, natüralist fotoğrafın eksiklerinin olduğuna inanıyordu fakat becerikli göz ve eller aracılığı ile sanatsal çalışmaya dönüştürülebileceği inancındaydı. Emerson metodunda, natürel ortam olmaksızın manipülasyonla ve

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

taklit etmeyle natürel fotoğraf elde edilemez. Emerson'un dayanmaya çalıştığı nokta; konuda seçicilik, ışık, konunun çerçevesi ve odak seçiciliği yaparak doğru fotoğrafa ulaşılabilir olmasıydı. Emerson, bu amaçla doğu Anglia'da çektiği fotoğrafları sınırlı sayıda (40 adet) 1887'de bastığı platin baskı kitabı "Life and Landscape on the Norfolk Broads"ta kır yaşamını anlatmaktaydı (Fotoğraf 4). Bataklıkta çektiği fotoğrafları platin baskı ve kontakt baskı fotoğrafların bir kısmını ultraviyole ışın yoluyla elde etmişti. Bazı işlerini kimyasal geliştiricilerle yapıyordu. Onun için fotoğrafta doğru kural, fotoğraf makinesiyle çekilen, ama çekim anında ve sonrasında asla müdahale yapılamayan fotoğraftı. Biçimsel olarak fotoğrafın geleneksel kültür ve ahlak kuralları dahilinde oluşması gerekirdi. Emerson, metinlerde tanımladığı manzara fotoğraflarında, köy yaşamının gözden kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel kültürünü ele alıyordu.

Fotoğraf 4. P. H. Emerson, 'The Old Order and the New, 1886', (Platinum print; 4 11/16 inches high x 9 3/16 inches wide, The J. Paul Getty Museum, 84.XO.1268,13)

Emerson'un "Norfolk Boards" adlı kitabı, foto gravür ya da asitle aşındırılan oyma baskılı fotomekanik işlem görmüş fotoğraflardır (Hirsch, 2000: 186-187). Fotomekanik fotoğraflar, 1857 sonrası dönemde basında da kullanılmaya başlanmıştı. Kamera aracılığı ile elde edilen bir fotoğraf karesi illüstrasyon alanında da kullanılıyordu. Tahta kalıplara çizilen resimler basında, kitaplarda ve dergilerde yıllarca kullanılarak ilgi çekiyordu. Kabataslak olarak hazırlanan şema, seçilen ahşap oymanın üzerine ters olarak koyuluyordu. Ahşap oyma üzerine yapılan çalışmada çizgisel boşluklar yapılarak rölyef meydana çıkıyordu. Mürekkep kullanılarak kâğıda baskı yapılıyordu. Kitap ve dergilerde büyük sayıda baskı gerektiğinde yumuşak ahşap yerine sert ahşap kullanılıyordu (Taft, 1942: 420). Sanat yapıtının, insan tarafından yapılabilirliği ve yine insan tarafından her zaman yeniden üretilebilir olması bilinen bir gerçektir. Öğrencilerin, usta ressamların resimlerinden yaptıkları alıştırmalar veya üçüncü şahıs kişiler, para için bu tür çalışmalar yapmışlardır. Bundan dolayı sanat yapıtının yeniden üretilmesi tarihsel süreç içinde zaman zaman kesintiye uğrasa da sürekli gelişme göstermiştir. Sanat yapıtlarını yeniden üretebilmek için Yunanlılar, biri döküm biri de sikke basım olmak üzere iki yöntem kullanıyorlardı. Tahta baskıda ise ilk kez grafik yeniden teknik yoldan üretilebildi. Bu yöntemin yazı alanında kullanılmasıyla edebiyatta da değişikliğin meydana gelmesine neden oldu. Tahta baskı orta çağ boyunca bakır baskı ve gravürle birlikte kullanılır. 19. yy. başında litografi devreye girer (Benjamin, 2002: 52).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Natüralist fotoğrafın, doğadaki izlenimlerin görünür biçime dönüştürmesiyle birlikte bir anlatım ve yorum sanatı olduğu, edebiyat gibi fotoğrafın da bireysel, görsel yorum değeri olduğu kabul ediliyordu. Emerson, natüralist fotoğrafı doğadan alınan izlenimlerin, doğru ve doğal olarak ifade edilmesi anlamında kullanmaya çalışıyordu. 1889'da Berlin'de fotoğrafın 50. yıl kutlamalarında Emerson'a ödül verildi. Fakat; Bileşik Fotoğraf Sanatçıları ile Emerson arasındaki mücadele ve eleştiriler devam ediyordu. Emerson, yapaylığa karşı tavrını sürdürerek derme çatma ya da yapma işi farklı negatif parçalarını bir araya getirenleri öfke ile protesto ederek fotoğraf dünyasını sarsıyordu. Onun silahı fotoğraftı. Makalelerinde, kitaplarında ve konferanslarında natüralist fotoğrafı anlatıyordu. Emerson, çalışmalarında 3,5x4,5 ya da 6,5x8,5 inç plan film kullanırdı (Fotoğraf 5). Çekimleri her zaman mükemmel fotoğraf üretmek için hassaslıktan, incelikten ve sadelikten yanaydı. Fotoğraf baskılarında yumuşak doku elde etmek için en iyi negatifini kullanırdı. Baskının oranlarına, ışığına, çerçevesine ve kabul edilebilir gradasyonuna (siyah-beyaz fotoğrafta ton zenginliği) kadar her ayrıntıyı özenle yapmaya çalışırdı (Newhall, 1982: 141).

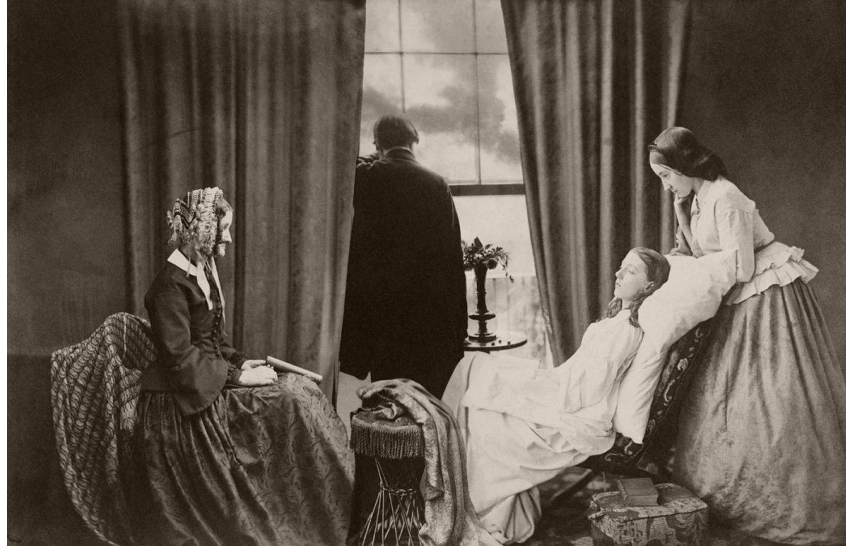

Fotoğraf 5. P.H. Emerson, 'The Skirt of the Village, 1887

(Photogravure; 4 3/8 inches high x 4 5/16 inches wide, The J. Paul Getty Museum.

<https://artsandculture.google.com/asset/the-skirt-of-the-village-peter-henry-emerson/LgE8anD3xlmlFQ>

Emerson'un tartışmalı olan natüralist fotoğraf düşüncesini yansıtan ilk büyük kitabı olan 'Life and Landscape' 1887'de yayımlanır. Kitabın hem pahalı hem de görkemli olan baskısı, platinyum baskı ve foto gravür tekniği kullanmasının etkisinden kaynaklanır. "Life and Landscape" kitabı, Bileşik Fotoğraf sanatçısı Henry Peach Robinson'un (Fotoğraf 6) çalışma tarzına karşı bir başkaldırıyı ifade ediyordu.

Fotoğraf 6. Henry Peach Robinson. Fading Away (1858)

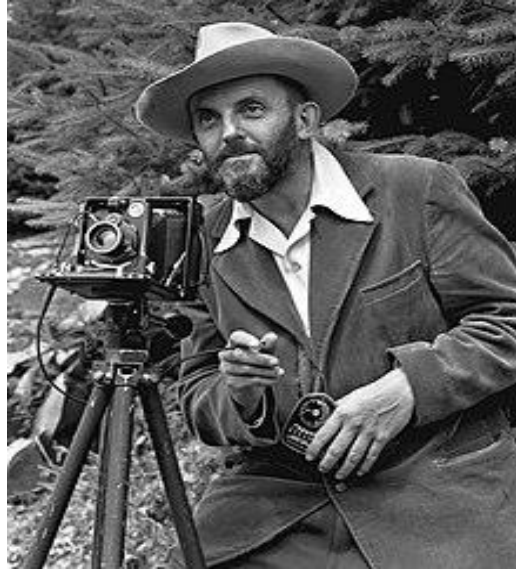
Beş ayrı negatiften oluşturulan fotoğraf.

Emerson'un çalışmaları aynı zamanda modernist-post modernist reaksiyona karşı bir çalışmaydı. Emerson'un gerçek amacı, ana fikrini açığa çıkarmaya çalışmaktı. "Natüralist fotoğraf" adlı makalesinde empresyonizmden, Pre-raphaelite Brotherhood, Whistler, Millet ve Millais'ten etkilendiğini yazar. Aşırı duygusallıkla bağlı olduğu kırsal toplum yaşamı ona büyük bir yaşam kaynağı oluyordu. Objektifinin soft-focus olması ve sürekli kirlenmesi natürel fotoğraf çalışmasını engelleyemedi. Ayrıca sözcüklerle, görüntülerle haşır neşirdi. Goodall ile Emerson'un metinleri, sosyolojik tecrübeye dayalı efsanevi söylenceler ve kişisel anlatılara dayanıyordu. Bu tür şeyler başarıya ulaşmak için önemsiz deneyimler değildi. "Life and Landscape" kitabı eğitici ve öğretici anahtar temsil ediyordu. Emerson, dikkatlice üzerinde çalıştığı kırsal alanı kapsayan muhteşem görüntülere sahip olan çalışmayı, teknik ile sanatsallığı olağanüstü bir şekilde birleştirerek ortaya koymak amacındaydı (Parr & Badger, 2004: 71).

Emerson, 1890'da fotoğrafın sanat alanında kısıtlamalar yaşadığını ilan eder. Siyah-beyaz fotoğrafın sınırları olduğunu 'The Death of Naturalistic Photography' adlı kitapçıkla açıkladı. Fotoraftaki ton aralığından ve estetik yapılanmasından kişisel olarak memnun olduğunu fakat sanat yönündeki gelişiminde sıkışmalar olduğunu yazdı. Fotoğraf sanatında o günün koşullarında bir daralmanın görülmesini muhtemelen, ressam Neil Whistler'in yönlendirmesi ve ikna etmesiyle gerçekleştiği sanılmaktadır. Emerson, Ocak 1891'de bütün fotoğraf dergilerine gönderdiği mektubunda, kendisini izleyenlerden ve eleştirdiklerinden başışlamalarını ister. Natüralist fotoğrafın yaşadığı sıkıntılar yüzünden sanat alanında sınırlamalar olduğunu belirtir. "Sanat doğa değildir, doğanın tekrarlanması ve aynen aktarılması gerekmiyor, sanat ürünü doğa değil ve o temele dayanmamaktadır. Fotoğraf sınırlı bir sanat dalıdır. Kısaca fotoğraf doğanın-varoluşun mekanik olarak kaydedilmesidir" der. 1895'te "The Royal Photographic Society" Emerson'a onur madalyası verir. 1900'da Emerson'un retrospektif sergisi açılır ve ondan sonra hiçbir fotoğrafının sergilenmesine, basılmasına izin vermez.

3. SİYAH-BEYAZ FOTOĞRAFIN USTASI ANSEL ADAMS

Siyah-beyaz fotoğrafın ustası Ansel Adams (1902-1984) farklı bir çizgide fotoğraf çalışması yapan ender doğa fotoğrafçılarıdır. On yıllar boyunca Yosemite ve Sierra Nevada'da Emerson'dan farklı olarak insan eli değmemiş gerçek anlamda natürel olan doğal ve bozulmamış ortamı fotoğraflamaya çalıştı. Normal yaşantısından ödün vererek dağlarda ve kırsal alanlarda zamanının çoğunu geçirmek zorunda kaldı (Fotoğraf 8). Adams, esas mesleği olan piyano çalışmasını 1930'lu yıllara kadar fotoğrafla birlikte sürdürdü. Ailesine fotoğrafçı olacağını söylediğinde annesinin "sadece bir fotoğrafçı mı olacaksın" demesi Adams'a geri adım attırmadı. Adams, sonraki dönemde fotoğraf sanatıyla yoğunlaşmaya başladı. Aniden doğan bir fırsatta fotoğrafçı Paul Strand'la tanışınca fotoğrafa olan tutkusu daha netlik kazandı. Adams ve Strand, New Mexico'da ve Mississippi'de yüksek dağ eteklerinde, doğada, fotoğraf çalışması için birlikte çok zaman geçirdiler. Sonraki yıllarda Strand'la birlikte yaptıkları fotoğraf çalışmalarında, Adams'ın çalışmalarının farklı oldukları görüldü. Adams, 1928'de fotoğrafçı Edward Weston ile tanışma fırsatını bulunca; fotoğrafçı John Paul Edwards, fotoğrafçı ve öğretmen Willard Van Dyke, fotoğrafçı Imogen Cunningham ile 1932'de San Francisco'da "f/64" grubunu kurdular. Grubun amacı, fotoğrafta net ve keskinliği ön plana çıkararak; pozlama ve karanlık oda işlemlerinde siyah-beyaz fotoğraf baskısının hâkimiyetini artırmaktı. F/64 grubu, büyük format kamerada alan derinliğini artırarak, fotoğraf makinesi diyaframının en dar aralığını kullandılar. Böylelikle f/64 grubunun çalışma tekniğinin Emerson'un natüralist fotoğraf çalışmasına katkı sağladıkları düşünülebilir. F/64 grubu, Emerson'un natüralist fotoğraf geleneğini, büyük format siyah-beyaz film kullanarak daha da önemli çalışmalar gerçekleştirdiler. Amerika'da büyük ekonomik bunalımın meydana gelmesinden sonra grup 1935'te dağılmak zorunda kaldı.

Fotoğraf 7. Ansel Easton Adams 1902-1984.

Adams, fotoğraf baskısını çekim öncesi öngördüğü değerler çerçevesinde elde etmek ve daha sonra "zone sistemi" olarak adlandırdığı pozlamanın mantığını oluşturmak için düşünmüştür. Adams, çekilen birçok negatifi içinden birinin iyi çıkacağını ummanın ciddi bir sonuç olamayacağını söyler. Emerson, yaşamın olduğu kırsal alan çalışmasına sadık kalarak fotoğraf çekmesine karşın, Adams doğada gördüğünü öngörü aracılığı ile iyi bir fotoğraf elde edeceğine karar veriyordu. Negatifi pozlama esnasında ya da önceden nasıl bir fotoğraf olacağını kafasında hazırlayarak çekimi gerçekleştiriyordu. Bu öngörü, doğanın yeniden yorumlanması ve siyah-beyaz fotoğrafın ton

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

değerleri için farklı bir görüntünün oluşması anlamına geliyordu. Natürel ve saf olan görüntünün doğada olabileceği duygusu ve inancı Adams için vazgeçilmez bir yaşam biçimiydi. Bundan dolayı Adams fotoğraf makinesini “aşk ve açığa vurma aracı” olarak görmüştür. Amerika’da 1940 sonrası ünlü portre fotoğrafçısı Richard Avedon, ABD merkezli uluslararası moda dergisi “Harper’s Bazaar”da editör ve fotoğrafçı olarak çalışırken: “*Fotoğraflar benim için insanlarda bulunmayan bir gerçekliğe sahiptir. Ben insanları fotoğraf yoluyla tanırım.*” diyerek çıplak gözle göremediğimiz ayrıntıları fotoğraf aracılığıyla görmeye çalışmıştır.

Ansel Adams, 1937’de Kaliforniya’da Yosemite’ye yerleşip ülkenin ulusal parklarında fotoğraf çekerek natüralist fotoğrafçılığın gelişmesine önemli katkı sağladı. “Moonrise, Hernandez” (1941) (Fotoğraf 9), “Clearing Winter Storm” (1940) (Fotoğraf 10), “Aspen, New Mexico” (1958), “Rose and Driftwood” (1932) isimli fotoğrafları en çok tanınan fotoğraflarıdır. Çok bilinen fotoğraflarından biri olan “Moonrise, Hernandez” fotoğrafı ile ilgili olarak, “on yıllar boyunca yaptığım çalışmada asla böyle bir fotoğrafla karşılaşacağıma ve böyle bir fotoğrafın ortaya çıkacağını ummadığımı” yazar. “Moonrise, Hernandez” fotoğrafı, Emerson’un fotoğraf tarzına çok benzemektedir. Emerson da, yerleşimin olduğu kırsal alanda çekilmiş fotoğrafı natürel fotoğraf olarak değerlendiriyordu. Çünkü “Moonrise, Hernandez” fotoğrafında gökyüzü her ne kadar natürelliği ifade etse de karada oluşan nesnelere, insan eliyle oluşturulmaya çalışıldığından tam olarak natürelliği ifade etmez. Bu fotoğraf, Emerson tarafından çekilseydi natürel olarak değerlendirilecekti. Çünkü o dönemde kırsal alanda insan yaşamını fotoğraflamak, natürel olarak değerlendiriliyordu. Adams bu fotoğrafta, siyah-beyaz fotoğraf değerlerinin ön görülerini en iyi biçimde ifade etmiştir. Adams’ın “Moonrise, Hernandez” fotoğrafı, dünyada en çok bilinen önemli fotoğrafları arasında yer almaktadır.

Fotoğraf 8. Ansel Adams, ‘Moonrise, Hernandez 1941’ (New Mexico).

Adams, doğada yaptığı çalışmalarda çektiği sıkıntıları, anılarında dile getirir. Ailesine yazdığı mektupta (1941), olağanüstü ve tehlikeli geziler yaptığını, bu geziler esnasında Canyon de Chelly’de

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

gördüğü fırtınalı kış günlerini, yağmurlu havalarda yolların korkunçluğu ve ürkütücülüğünü dile getirir. Adams, geceleri arabada çalışıp uyumak zorunda kalırken, zorluklara rağmen çalışmaya devam eder. İlk yıllarda “Moonrise, Hernandez” negatifinin üst kısmında yer alan boş gökyüzünde bulut izlenimi veren değerlerin olmasını hayalinde canlandırıyordu. “Moonrise, Hernandez”in baskısını yaparken, hayalinde canlandığı şekilde orijinal baskıyla eşit değerde elde ettiğini hala hatırladığını dile getiriyordu. Adams, fotoğrafın hem çekiminde hem de baskısında deyim yerindeyse kılı kırk yararcasına titiz çalışan bir ustaydı. “Moonrise fotoğrafını 31 Ekim 1941’de öğleden sonra saat dört-dört buçuk arasında çektim” diyordu (Adams, 1985: 272-274). Adams’ın yaptığı gezilerde vahşi doğa ile baş başa kalmasında elde ettiği siyah-beyaz fotoğraflar, günümüzde en iyi doğa fotoğrafları olarak değerlendirilmektedir. Adams’ın fotoğrafları doğanın en saf halini yansıtıyordu ama insanı da o derece kendisine hayran bırakıyordu. Bu durumun oluşmasında elbette doğanın bozulmamış natürel halinin görüntülenmesi etkili oluyordu. 1974’te bir fotoğraf kitabının tanıtımında şöyle yazar: “İnsanın ya da doğanın yarattıkları hiç bir zaman bir Ansel Adams fotoğrafından daha fazla etkili olmamıştır; onun görüntüsü izleyiciyi o görüntünün alındığı doğal nesneden daha sıkı kavrar.” (Sontag, 1999: 207).

Fotoğraf 9. Ansel Adams, ‘Clearing Winter Storm 1940’ (Yosemite National Park).

Ansel Adams, 1920–1950 döneminde binlerce negatiften oluşan koleksiyonundan, aralarında bozulmamış doğada çektiği natürelliği ifade eden yüzlerce fotoğraf üretti. Amerika kıtasının batısında dağ eteklerinde, kayalıklarda, California’da, Yosemite vadisinde, yüksek dağların zirvesindeki en sevdiği yerlerde bozulmamış doğanın saf ve natürel fotoğraflarını çekti. Adams’ın doğada aradığı natürel fotoğrafa olan duyarlılığı ve gizemli kuzey ormanlarındaki akıl almaz yerlerdeki bataklık bölgeler veya Yosemite dağlarında mucizevi bir şekilde duru su üzerinde yüzen ya da suyun derinliklerinde duran objeler onun en sevdiği konulardı (Szarkowski, 2003: 8). Ansel Adams, durmadan ve ciddi olarak yaptığı fotoğraf çalışmaları için: “iyi fotoğraf için kurallar yoktur, sadece iyi fotoğraf vardır.” diyordu.

Adams’ın çalışmasının altında derin, gizemli, deneyimli ve uyarıcı doğal bir dünya olduğu kabul edilmektedir. Yaptığı çalışmalarda bilgi, deneyim ve doğaya öykünme ile birlikte yetenek de olunca motivasyonu artıyordu. Ansel Adams lirik, hassas, dengeli çalışmalarını yeniden

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yorumlayarak özverili bir şekilde sürdürmeye çalışıyordu. Adams, parıldayan dağ zirvelerinin saf ve bozulmamış bölgelerini, rüzgârdan kayalıkların kuytusunda birikmiş kar yığınlarının gizemini, natürel fotoğrafın en iyi örneklerini izleyiciye aktarmaya çalıştı. Adams, ilk dönem çalışmalarını daha iyi bir şekilde sokmak için radikal bir tavırla çalışmalarına yeniden yön vermeye çalıştı (Szarkowski, 2003: 39).

Ansel Adams'ın çalışmaları, doğanın insan eliyle bozulmamış alanlarının fotoğraflanması açısından önem kazanmaktadır. Kendine özgü "zone sistemi" olarak adlandırdığı siyah-beyaz ton aralığı tekniğinin doğada çektiği fotoğrafları daha iyi ifade ettiğine inanıyordu. Bu yöntem gerçekten başarılı siyah-beyaz natüralist fotoğrafların meydana çıkmasına neden oldu. Bu anlamda sanat değeri bakımından Emerson'nun fotoğraflarına göre hayli farklı olan Adams'ın fotoğrafları, dünyada en çok beğenilen fotoğrafların başında gelir.

Ansel Adams, kendisini doğanın kucığında huzurlu buluyor, saf ve bozulmamış doğaya olan sevgisini fotoğraf aracılığı ile yansıtmaya çalışıyordu. Adams'ın doğa içinde yaptığı fotoğraf çalışmaları şiirsel bir anlatım gücünü yansıtıyordu. Bu da Adams'ın hassas, dengeli ve mükemmeliyetçi çalışmalarından kaynaklanıyordu. Ansel Adams'ın natürel fotoğrafa olan sevgi ve bağlılığı süreç içinde kaybolmadı; onun bu özverili çalışmaları, natüralist fotoğraf dünyasına kazandırdığı fotoğraf geleneği bu gün de saygıyla anılmaktadır.

Adams, 1927'de John Muir'in öncülüğünde kurulan doğa hakları savunucuları derneği Sierra Club'a üye olur ve ölünceye kadar bu derneğin üyesi olarak kalır. Adams 1958'de New York, Rochester, George Eastman House'daki uluslararası fotoğraf müzesinde yaptığı bir konuşmada: "*ne bilim adamı, ne bir estetikçi ne de eleştirmenim; ben bir fotoğrafçıyım. Fotoğraf düşünce, bilgi, yorum ve anlatım aracı olan bir dildir. Güzelliğe inanıyorum, taşlara, suya, havaya ve toprağa insanlara ve geleceğe inanıyorum.*" diyordu. 1984'te öldüğünde külleri Yosemite Ulusal Parkı'nın güneydoğu sınırındaki Merced nehri kıyısında bulunan 1170 metre yüksekliğinde bir tepeye gömüldü. 1985'te buraya "*Ansel Adams Dağı*" adı verildi.

4. SONUÇ

Fotoğraf tarihinde, natüralist veya bozulmamış doğa fotoğrafı alanında iki isim ön plana çıkmaktadır. P. H. Emerson ve Ansel Adams. Bu iki fotoğrafçı yaşamlarını, kırsal alanın fotoğraflanmasına adanarak, doğanın saf ve bozulmamış fotoğraflarını üretmeye çalıştılar. Uluslararası Fotoğraf Sanatı Federasyonu 1985'te San Marino'da aldıkları kararla doğa fotoğrafının; insan elinin değmediği, yabanıl ortamın doğal hali içinde çekilmesi durumunda natürel veya doğa fotoğrafı olacağını karara bağladı. Oysa karardan yüz yıl önce Emerson kırsal yaşamı ele alıyordu ve fotoğrafa müdahale etmeden yaptığı çalışmalarına natüralist fotoğraf değerlendirilmesi yapıyordu. Çekimleri tamamen köy yaşamını yansıtıyordu ve insan eliyle oluşturulmuş kırsal bölgeleri kapsıyordu. Hatta çalışmalarında insanların köylerinde yaptıkları işleri fotoğraflıyordu denilebilir. O zamanlar müdahalesiz kırsal yaşamı fotoğraflamak natürel olarak kabul ediliyordu. Bundan dolayı Emerson'un çalışmaları eleştirmenler tarafından natüralist olarak kabul görüyordu.

Emerson'dan yaklaşık olarak 40 yıl sonra, doğrudan ya da müdahalesiz fotoğraf çalışmasını doğanın bozulmamış ortamında yapmaya çalışan Ansel Adams, on yıllar boyunca Amerika'da Yosemite ve Sierra Nevada'da doğal ortamı fotoğraflamaya çalıştı. Adams, geliştirdiği siyah-beyaz fotoğrafın on ton aralığına "zone sistem" adını verdi. Günümüzde, siyah-beyaz film çalışmasında en

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

başarılı fotoğrafların Ansel Adams'a ait olduğu eleştirilenler tarafından kabul edilmektedir. Geliştirdiği "zone sistem"le kendi döneminde siyah-beyaz fotoğrafta geniş bir ton aralığına ulaşmıştır. Diğer yandan Ansel Adams'ın Yosemite doğal parkında çektiği ve en çok bilinen fotoğrafı Moonrise yaşamdan birçok detayın olduğu bir fotoğraftır. Adams, iyi bir konu bulunduğu "doğal fotoğraf kurallarına uymuyor, çekilemez" diye bir kuralı uyguluyordu.

Emerson ve Ansel Adams sanat aracılığıyla doğayı ve çevrelerini tanımlarken, kendilerini de doğayla birlikte tanımlamaya çalışmışlardır. Emerson ve Ansel Adams, fotoğraf aracılığıyla sanatsal çalışmaya yönelmişler ve doğaya natüralist bir estetiklikle yönelmişlerdir. İki fotoğrafçının mümkün olduğu kadar doğanın saf ve bozulmamış halini görselleştirmeye çalışmaları, doğaya olan hayranlıklarının ve sevgilerinin ifadesidir. Emerson ve Adams, doğanın ilginç ve güzel yanlarını betimleyerek insan-doğa ilişkisinin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Her iki fotoğrafçının yaptığı; doğanın yalın, saf ve bozulmamış halini görselleştirerek insanın hizmetine sunmaktır. Her iki fotoğrafçı da kendilerinden sonra doğa fotoğrafına yönelen fotoğrafçıları derinden etkilemiş ve ilham kaynağı olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Adams, Ansel, (1985). Adams An Autobiography, The United States of America.
- Bayhan, Mehmet. (1999). Yayınlanmamış Ders Notları. İstanbul. Y.T.Ü. Sanat Tasarım Fakültesi.
- Bresson, H. Cartier. (2006). Karar Anı, (Çev: İ. Maga), İst: Yazı Görüntü- Ses Yay.
- Benjamin, Walter. (2002). Pasajlar, Çeviren: Ahmet Cemal, İstanbul. YKY Yay.
- Cevizci, Ahmet, (2012). Felsefe Tarihi, İstanbul: Say Yay.
- Erzen, Jale, (2004). Fotoğraf Notları, İstanbul: Say Yay.
- Freund, Gisele, (2006). Fotoğraf ve Toplum, İstanbul: Sel Yay.
- Frizot, Michel, (1998). A New History of Photography, Könemann.
- Gök, Kemal, (2010). Fotoğraf Sanatında Resimsellik, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Gombrich, E. H, (1992). Sanatın Öyküsü, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hacking, Juliet, (2015). Fotoğrafın Tüm Öyküsü, İstanbul, Hayalperest Yay.
- Hirsch, Robert, (2000). Sei Zing the Light- A History Of Photography, Mc Grow Hill.
- Lemagny, Jean-Claude, Lloyd, Janet, (1987). A History of Photography-Social and Cultural Perspectives, Cambridge University Press.
- Meydan Larousse, 14. Cilt, (1992). İstanbul: Sabah Gazetesi Yay.
- Newhall, Beaumont, (1982). The history of photography, The Museum of Modern Art, New York.
- Parr, Martin&Badger, Gerry, (2004). The Photobook A History Volume I, Printed in Hong Kong.
- Szarkowski, John, (2003). Ansel Adams At 100, Printed in Germany.
- Sontag, Susan, (1999).Fotoğraf Üzerine. (Çev: R.Akçakaya), İstanbul: Altıkırkbeş Yay.
- Taft, Robert, (1942). Phtograph and the American Scene, A social History, 1839-1889, The Macmillan Company, New York.
- Turani, Adnan, (1983). Dünya Sanat Tarihi, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayın,

Görsel Kaynakça

- Fotoğraf 1. Gustave Courbet, "Taş Kırıcıları 1851", (Tuval üzerine yağlı boya, 165 x 257 cm Gemälde galerie, Dresden, tahrip olmuştur). E. T. 20.05.2022
- Fotoğraf 2. Wilhelm Leibl. 'The three women in the church', 1881, (oil on wood, 113x77 cm Hamburg, Kunsthalle). E. T. 20.05.2022
- Fotoğraf 3. Peter Henry Emerson Emerson (1856-1936), Frontispiece from the book The English. https://monoskop.org/Peter_Henry_Emerson E. T. 20.05.2022
- Fotoğraf 4. P. H. Emerson, 'The Old Order and the New, 1886', (Platinum print; 4 11/16 inches high x 9 3/16 inches wide, The J. Paul Getty Museum, 84.XO.1268,13). E. T. 20.05.2022
- Fotoğraf 5. P.H. Emerson, 'The Skirt of the Villag, 1887', (Photogravure; 4 3/8 inches high, 4,5/16 inches wide, The J. Paul Getty Museum, 84.XB.696.1.1). E. T. 20.05.2022
- Fotoğraf 6. Henry Peach Robinson. Fading Away (1858). E. T. 19.05.2022

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Fotoğraf 7. Ansel Easton Adams 1902-1984. (<https://www.anseladams.com>) E. T. 19.05.2022

Fotoğraf 8. Ansel Adams, 'Hernandez moonrise 1941' (New Mexico). E. T. 19.05.2022

Fotoğraf 9 Ansel Adams, 'Clearing Winter Storm 1940' (Yosemite National Park). E. T. 20.05.2022

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu makale etik kurul izninden muafır.

Katkı Oranı: Makale tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür.

SAĞLIK YÜKSEKOKULUNA BAŞLAYAN ÖĞRENCİLERİN DEPRESYON, ANKSİYETE VE STRES DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ**Saliha YURTÇİÇEK EREN*****Ömer YILDIRIM******Fatih ŞAHİN*******Özet**

Bu çalışmada sağlık yüksekokuluna başlayan öğrencilerin depresyon, anksiyete ve stres düzeyleri çeşitli değişkenlere göre incelenmiştir. Veriler kişisel bilgi formu ile Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği kullanılarak yüz yüze toplanmıştır. Verilerin analizinde yüzde ve frekans değerleri ile Bağımsız Grup T Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Post-hoc testlerden Tukey testi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaşları 17 ile 35 arasındadır (19,51±1,80) ve çoğunluğu kadındır (%66,4). Katılımcıların %89,6'sının kronik hastalığı bulunmamaktadır. Sağlık yüksekokuluna başlayan öğrencilerde gelir durumu, sigara içme, kronik hastalık durumu, bölümü istemeden seçme gibi bazı faktörlerin öğrencilerde depresyon anksiyete ve stres ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Öğrencilerde cinsiyet, aile tipi, en çok yaşadığı yer ve beden kitle indeksi gibi değişkenler ile depresyon anksiyete ve stres puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır.

Anahtar kelimeler: Sağlık yüksekokulu, öğrenci, depresyon, anksiyete, stres.

INVESTIGATION OF DEPRESSION, ANXIETY AND STRESS LEVELS OF FRESHMAN AT VOCATIONAL SCHOOL OF HEALTH BASED ON VARIOUS VARIABLES**Abstract**

This study aims to analyze the depression, anxiety, and stress levels of freshmen at the Vocational School of Health, based on various variables. This test was administered individually by the researcher to one person at a time and the data were collected using the personal information form and the Depression Anxiety Stress Scale. In the analysis of the data, the Independent Group T Test, One-Way Analysis of Variance (ANOVA), and Tukey test, one of the post-hoc tests, were used as well as the percentage and frequency values. The ages of the participants were between 17 and 35 (19.51±1.80), and the majority of them were women (66.4%). The majority of the participants (89.6%) do not suffer from chronic diseases. It has been determined that some factors affecting students studying at health school such as; their income status, their smoking habit, and their chronic disease status, and their lack of motivation towards their courses at the department are connected to depression, anxiety and stress. In conclusion, there was no significant difference between the variables such as gender, family type, the place where they live, and body mass index, and depression, anxiety, and stress scores of the students.

Keywords: Vocational School of Health, student, depression, anxiety, stress.

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, s.yurtcicek@alparslan.edu.tr.
ORCID ID-0000-0002-3303-7526

**Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu,
o.yildirim@alparslan.edu.tr. ORCID ID-0000-0002-8819-4326

***Arş. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, fatih.sahin@alparslan.edu.tr.
ORCID ID-0000-0002-2642-1263

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı:1187-1202

Makale Geliş Tarihi:17.09.2022

Makale Kabul Tarihi: 04.11.2022

Makale Yayın Tarihi: 31.12.2022

1.GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) depresyonu; minimum iki hafta süresince günlük faaliyetleri gerçekleştirmede eksiklik, devamlı bir üzümlü durumu ve ilgi yitimi ile karakterize bir tablo olarak tanımlamıştır (DSÖ, 2021). Anksiyete ise, potansiyel bir tehlike durumunda bireyde fiziksel, ruhsal ve bilişsel bozulmalara neden olabilen endişe halidir (DSÖ, 2022). Kalp çarpıntısı, çok fazla terleme, soluk almada güçlük, hızlı solunum, titreme gibi fizyolojik göstergeleri vardır. Bununla birlikte heyecan, sıkıntı yaşama, her an kötü şeyler olacağı hissine kapılma gibi psikolojik belirtileri bulunur. Depresyonda olduğu gibi, semptomlar hafif ile şiddetli arasında değişebilir (Çalışkan ve Sak, 2019: 1; DSÖ, 2017: 7). DSÖ stresi de fiziksel, duygusal veya psikolojik zorlanmaya neden olan her türlü değişiklik olarak tanımlamıştır. Stres, vücudun dikkat veya eylem gerektiren herhangi bir şeye tepkisidir. Herkes bir dereceye kadar stres yaşar (DSÖ, 2022).

Üniversite yılları genellikle gençlerin hayatında kaygısız bir dönem olarak anlaşılır, ancak bu dönemin birçokları için biçimlendirici ve zorlu zamanlar olduğu öne sürülmektedir (Larsson, A., Hartley, S., McHugh, L. 2022: 10). Ülkemizde üniversiteye başlama esnasında öğrencilerin aileleri ile eğitim sürecinde gördükleri, bilmedikleri uygulamalara uyumları sırasındaki stresleri ve uzun, yıpratıcı ve maliyetli bir süreci tecrübe etmeleri bu aşamayı daha da stresli bir hale getirmektedir (Ölçücü, Vatanserver, Özcan, Çelik, Paktaş, 2015: 295). İlave olarak üniversitelerde okuyan gençlerin çoğunluğunun aile ortamından uzak şehirlerde, bireysel olarak hayatlarını sürdürme, yeni arkadaş grupları edinme, başka bir şehir ve başka bir kültüre alışma süresi, yeni bir okul ve beraberinde getirdiği sorumluluğa uyum şartları depresyon stres ve kaygı seviyelerini yükseltmektedir (Baumann, Ionescu, Chau, 2011; Murphy, Denis, Ward, Tartar, 2010).

Üniversite aşaması, kişinin yoğun ruhsal, cinsel, iktisadi, akademik başarı ve toplumsal çatışmalar deneyimlediği, kimlik bulma arayışının fazlaştığı bir evredir (Köknel, 1992). Üniversite yaşamının başlangıcı genellikle ergenlikten genç yetişkinliğe geçişin kritik bir zamanına denk gelir. Yaşamın bu aşaması genellikle akademik talepler, yaşam tarzı değişiklikleri, ev dışında yaşamak, yetersiz barınma koşulları, duygusal ve fiziksel sorunlar ve para sorunları gibi yaygın stres faktörlerinden etkilenir (Baumann vd., 2011; Murphy vd., 2010). Ayrıca, sınav gerginliği, başarılı olma baskısı ve belirsiz bir gelecek, üniversite öğrencilerinde stresi tetikleyebilen faktörlerdir (Dyrbye vd., 2006; Ghodasara vd., 2011).

Üniversiteli gençler ailesinden uzakta kalmakta, bireysel hayatın onlara getirdiği engeller ve akademik dünyadaki tecrübelerle karşılaşmaktadır. Bu sebeplerden ötürü yaygın bir şekilde görülen ruhsal bozukluklardan olan depresyon, anksiyete ve stres (DAS) halleri bu öğrencilerde yaygın görülmektedir (Shamsuddin vd., 2013). Üniversite öğrencilerinin ruh sağlığı dünya çapında büyüyen bir endişe kaynağıdır. Üniversite yılları, geç ergenlikten genç yetişkinliğe gelişimsel geçiş nedeniyle özellikle zorludur (Arnett, 2000; Baghurst ve Kelley, 2014). Sağlık disiplinlerindeki (özellikle tıp ve hemşirelik) öğrencilerin diğer üniversite öğrencilerine göre daha fazla stres, kaygı ve depresif ruh hali yaşadıklarına dair kanıtlar vardır (Dahlin vd., 2005: 595). Hemşirelik öğrencilerinde bu stres ve kaygı düzeylerinin genel öğrenci topluluğuna göre daha yüksek olduğu bulunmuştur (Bartlett vd., 2016: 87). Bir araştırmaya göre günümüzün üniversite öğrencilerinin üçte birinin, anksiyete veya depresyon için klinik kriterleri karşıladığı belirtilmiştir (Bolinski vd., 2018). Bununla birlikte, herhangi bir ruh sağlığı hizmetinin kullanım oranının düşük olduğu ifade edilmiştir (Auty vd., 2022:

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

6). Depresyon nedenleri arasında, üniversite öğrencilerinin ailelerinden uzakta bulunmaları, sosyal desteklerinin yetersizliği ve yalnızlığın getirdiği yükümlülük ve stres, şiddetle karşılaşmak, tacize maruz kalma ve bağımlılık yapan madde kullanımı sayılabilmektedir (Dyson vd., 2006: 1234). Depresyonun uzun sürmesi başarısızlığı da yol açmaktadır (Bayati vd., 2009; Ölçücü vd., 2015). Bir çalışmada, her üç üniversite öğrencisinden birinin son on iki ay içinde en az bir ruhsal bozukluk yaşadığı ve bunların en yaygın tanılarının anksiyete ve depresyon olduğu belirtilmiştir (Auerbach vd., 2016: 2959). Dünya genelinde üniversite öğrencileri arasında özellikle eczacılık, tıp ve hemşirelik gibi sağlık bilimlerindeki öğrenciler arasında ruhsal bozuklukların görülme sıklığı artmaktadır (İbrahim ve Abdelreheem, 2015; Silva ve Figueiredo-Braga, 2018; Yusoff vd., 2013). Sağlık hizmetleri eğitiminin meşakkatli ve zaman alıcı bir süreci kapsadığı dikkate alındığında, sağlık hizmetleri öğrencilerinde DAS'a daha çok rastlanacağı tahmin edilebilir. Bu çalışmanın amacı Sağlık Yüksek Okulu öğrencilerinin DAS seviyelerini tespit etmek ve bu durumla alakalı olduğu düşünülen sebepleri araştırmaktır. Ortaya çıkan sonuçlarla üniversite okuyan öğrencilerin sorunlarına yönelik çözüm yollarının aranması ve gelecekte yapılacak araştırmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Örneklem

Araştırmanın evreni, Türkiye'nin doğu bölgesinde bulunan bir devlet üniversitesine 2018-2019 eğitim-öğretim döneminde kayıt yapan 130 kişi ile 2019-2020 yılında kayıt yapan 191 kişiden (toplamda 321 öğrenci) oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise 2018-2019 eğitim-öğretim döneminin başladığı ilk hafta çalışmaya katılmayı kabul eden 104 kişi ile 2019-2020 eğitim-öğretim döneminin başladığı ilk hafta çalışmaya katılmayı kabul eden 137 kişiden (toplamda 241 öğrenci) oluşmaktadır.

Araştırma verileri gönüllülük esasına bağlı olarak yüz yüze anket yöntemi ile toplanmıştır. Araştırmada kişisel bilgi formu ile Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği kullanılmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Bu form, araştırmada incelenen depresyon, anksiyete ve stres ile ilgili olduğu düşünülen değişkenler hakkında bilgi toplamak amacı ile oluşturulmuş çeşitli sorulardan oluşmaktadır. Bu bağlamda kişisel bilgi formu öğrencilerin cinsiyeti, çalışma durumu, gelir durumu, algıladığı genel sağlık ve psikolojik durum, beden kitle indeksi ve bölümü ile ilgili bazı değişkenleri tespit etmek amacı ile kullanılmıştır.

2.2.2. Depresyon Anksiyete Stres Ölçeği (DASÖ)

Lovibond ve Lovibond tarafından 1995 yılında geliştirilen bu ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması Akın ve Çetin (2007) tarafından gerçekleştirilmiştir. Depresyon, Anksiyete, Stres Ölçeği, likert tipi bir ölçek olup 42 maddeden oluşmaktadır. Her bir madde "0" bana hiç uygun değil, "1" bana biraz uygun, "2" bana genellikle uygun ve "3" bana tamamen uygun şeklindeki 4'lü likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Her cümlenin başında A (Anksiyete), D (Depresyon), S (Stres) harflerine göre işaretlemiş oldukları sayı değerleri üç ayrı gruptaki puan olarak toplanır. Akın ve Çetin (2007) Depresyon, Anksiyete, Stres Ölçeği'nin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısını 0,89, olarak bulurlarken depresyon alt boyutu için 0,90, anksiyete alt boyutu için 0,92 ve stres alt boyutu için 0,92 olarak bulmuştur. Araştırmamızda Cronbach Alpha değerleri depresyon alt boyutu için 0,91, anksiyete alt boyutu için 0,86 ve stres alt boyutu için 0,88 ve tüm ölçek için 0,95 olarak bulunmuştur.

2.3. İşlem

Araştırmaya katılanlara ait tanımlayıcı bilgiler yüzde ve frekans olarak verilmiştir. Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğine ait verilerin istatistiğinde çarpıklık ve basıklık (Skewness and Kurtosis) değerlerinin normal dağılım gösterdiği için, ikili gruplarda parametrik test tekniklerinden "Bağımsız Grup T Testi", ikiden fazla grupların karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının tespit edilmesinde ise Post-hoc testlerden Tukey testi kullanılmıştır. İstatistiksel analizler SPSS 24.0 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir. Verilerin toplanmasından önce ilgili üniversiteden etik kurul izni alınmıştır.

3. BULGULAR

Tablo 1 Öğrencilerin Sosyodemografik, Sağlık ve Alışkanlık Bilgileri (n=241)

Değişkenler		
Yaş	Min-Max	Ort±ss
	17 - 35	19,51±1,80
Cinsiyet	Sayı (n=241)	%
Kadın	160	66,4
Erkek	81	33,6
Medeni durum		
Bekar	238	98,8
Evli	3	1,2
Aile tipi		
Çekirdek aile	176	73,0
Geniş aile	65	27,0
Çalışma durumu		
Çalışan	10	4,1
Çalışmayan	201	95,9
Gelir durumu		
Gelir giderden çok	18	7,5
Gelir gidere denk	115	47,7
Gelir giderden az	108	44,8
En çok yaşadığı yer		
Köy	58	24,1
İlçe	61	25,3
Şehir	122	50,6
Sigara içme durumu		
İçen	35	14,5
İçmeyen	206	85,5
Kronik hastalık durumu		
Var	25	10,4
Yok	216	89,6
Algılanan genel sağlık durumu		

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)	
Kötü	4	1,7
Normal	93	38,6
İyi	89	36,9
Çok iyi	31	2,9
Muhteşem	24	10,0
Algılanan psikolojik durum		
Kötü	43	17,8
Normal	78	32,4
İyi	72	29,9
Çok iyi	26	10,8
Muhteşem	22	9,1
BKİ		
Zayıf	36	14,9
Normal	174	72,2
Fazla kilolu	29	12,0
Obez	2	0,8

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaşları 17 ile 35 arasında değişmekte olup çoğunluğu kadındır (%66,4). Öğrencilerin %98,8'i bekârdır ve %73,0'ü çekirdek aile tipine sahiptir. Katılımcıların %95,9'u çalışmamaktadır ve %47,7'si gelirinin giderine denk olduğunu belirtmiştir. Öğrenciler en yüksek oranda (%50,6) en çok şehirde yaşamıştır. Sigara içmeyen öğrenciler %85,5 oranında ve kronik hastalığı olmayan öğrenciler %89,6 oranında olmak üzere çoğunluktadır. Öğrencilerin %38,6'sı genel sağlık durumunu normal ve %32,4'ü psikolojik durumunu normal olarak belirtmiştir. Öğrencilerin çoğunluğu (%72,2) normal kiloludur (Tablo1).

Tablo 2. Öğrencilerin Bölümü İle İlgili Bazı Bilgileri (n=241)

Değişkenler	Sayı (n=241)	%
Bölümü		
Hemşirelik	144	59,8
Sağlık Yönetimi	87	36,1
İş Sağlığı ve Güvenliği	10	4,1
Bölümü kendisinin seçme durumu		
Evet	196	81,3
Hayır	45	18,7
Bölümü isteyerek seçme durumu		
Evet	144	59,8
Hayır	97	40,2
Bölümün kendisi için uygunluk durumu		
Evet	159	66,0
Hayır	82	34,0
Bölümü seçme nedeni		
Sevdiği için	39	16,2
Puanı yettiği için	64	26,6
İş imkânı için	83	34,4
Tavsiye üzerine	28	11,6

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
Diğer sebepler	27 11,2

Araştırmaya katılan hemşirelik bölümü öğrencileri %59,8 ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Öğrencilerin %81,3'ü bölümünü kendisi seçmişken %59,8'i ise bölümünü isteyerek seçmiştir. Öğrencilerin %66,0'sı bölümünün kendisi için uygun olduğunu düşünmektedir. Öğrencilerin bölümünü iş imkânı için seçme oranı %34,4 ile çoğunluktadır (Tablo 2).

Tablo 3. Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğine Göre Öğrencilerin Depresyon Anksiyete Stres Seviyeleri (n=241)

	Depresyon		Anksiyete		Stres	
	Sayı (n=241)	%	Sayı(n=241)	%	Sayı(n=241)	%
Normal	123	51,0	82	34,0	128	53,1
Hafif	22	9,1	20	8,3	34	14,1
Orta	49	20,3	54	22,4	46	19,1
İleri	26	10,8	32	13,3	26	10,8
Çok İleri	21	8,7	53	22,0	7	2,9

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin %51'inin normal derecede depresyon, %34'ünün normal derecede anksiyete ve %53'ünün de normal derecede stres yaşadığı görülmektedir.

Tablo 4. Öğrencilerin Sosyodemografik Özelliklerine Göre Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinden Aldıkları Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (n=241)

Ölçek	Değişkenler	X	SS	T	P	
	Cinsiyet					
Depresyon	Kadın	12,63	9,82	0,430	0,668	
	Erkek	12,06	9,84			
Anksiyete	Kadın	12,80	8,64	1,072	0,285	
	Erkek	11,55	8,24			
Stres	Kadın	14,52	9,11	0,447	0,655	
	Erkek	13,96	9,41			
	Aile tipi					
Depresyon	Çekirdek aile	12,35	9,41	-0,238	0,812	
	Geniş aile	12,69	10,88			
Anksiyete	Çekirdek aile	12,26	7,89	-0,343	0,732	
	Geniş aile	12,69	10,06			
Stres	Çekirdek aile	14,39	8,77	0,171	0,865	
	Geniş aile	14,16	10,33			
	Gelir durumu	X	SS	F	P	
Depresyon	Gelir giderden çok ^a	9,22	8,17	4,394	*0,013	c>b
	Gelir gidere denk ^b	11,08	8,70			
	Gelir giderden az ^c	14,42	10,80			
Anksiyete	Gelir giderden çok ^a	11,00	8,09	4,282	*0,015	c>b
	Gelir gidere denk ^b	10,94	7,43			
	Gelir giderden az ^c	14,13	9,36			
Stres	Gelir giderden çok ^a	14,38	9,04	3,719	*0,026	c>b
	Gelir gidere denk ^b	12,72	8,26			
	Gelir giderden az ^c	16,04	9,91			
	En çok yaşadığı yer					
Depresyon	Köy	10,91	9,41	2,109	0,124	
	İlçe	14,49	10,10			
	Şehir	12,14	9,75			
Anksiyete	Köy	11,34	8,42	2,275	0,105	
	İlçe	14,34	9,18			

...		(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)			
Şehir		11,89	8,11		
Stres	Köy	12,44	8,77	2,619	0,075
	İlçe	16,27	10,22		
	Şehir	14,26	8,72		

Analizlerde ANOVA ("F") ve Bağımsız gruplarda t-testi ("t") kullanılmıştır. * $p < 0,05$

Tablo 4'te sosyodemografik özelliklerine göre öğrencilerin depresyon anksiyete stres ölçeğinden aldığı puanlar incelendiğinde; cinsiyet, aile tipi ve en çok yaşanan yer değişkenlerinde istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmazken, gelir durumuna göre istatistiki olarak anlamlı farklılık saptanmıştır. Geliri giderinden az olan öğrencilerin (n=108), DAS alt boyutlarından aldığı ortalama puan, geliri giderine denk olan öğrencilere göre (n=115) istatistiki açıdan anlamlı olarak daha yüksektir ($p < 0,05$).

Tablo 5. Öğrencilerin Alışkanlık ve Sağlık ile İlgili Bilgilerine Göre Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinden Aldığı Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (n=241)

Ölçek	Sigara içme durumu	X	Ss	T	P	
Depresyon	İçen	15,54	11,37	2,034	*0,043	
	İçmeyen	11,91	9,45			
Anksiyete	İçen	12,71	9,06	0,249	0,803	
	İçmeyen	12,32	8,44			
Stres	İçen	16,11	10,19	1,238	0,217	
	İçmeyen	14,03	9,012			
Kronik hastalık durumu						
Depresyon	Var	15,64	11,22	1,727	0,085	
	Yok	12,07	9,59			
Anksiyete	Var	15,44	8,93	1,907	0,058	
	Yok	12,02	8,41			
Stres	Var	18,60	10,82	2,474	*0,014	
	Yok	13,84	8,89			
Algılanan genel sağlık durumu		X	Ss	F	P	
Depresyon	Kötü ^a	25,50	13,10	4,112	*0,003	a>c
	Normal ^b	13,96	9,43			a>d
	İyi ^c	12,02	10,30			b>d
	Çok iyi ^d	8,16	6,39			
	Muhteşem ^e	11,45	10,05			
Anksiyete	Kötü ^a	17,00	9,81	4,713	*0,001	b>d
	Normal ^b	14,87	12,24			b>e
	İyi ^c	11,55	8,45			
	Çok iyi ^d	9,29	8,67			
	Muhteşem ^e	9,04	7,42			
Stres	Kötü ^a	23,25	11,70	3,652	*0,007	b>d
	Normal ^b	16,40	9,07			
	İyi ^c	13,23	9,24			
	Çok iyi ^d	11,12	8,20			
	Muhteşem ^e	13,04	8,34			
Algılanan psikolojik durum						
Depresyon	Kötü ^a	21,44	10,74	15,511	*0,000	a>b
	Normal ^b	12,42	8,05			a>c
	İyi ^c	8,97	8,64			a>d

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)					
	Çok iyi ^d	10,80	7,54			a>e
	Muhteşem ^e	8,22	9,03			
Anksiyete	Kötü ^a	18,51	9,14	9,025	*0,000	a>b
	Normal ^b	12,29	7,17			a>c
	İyi ^c	9,93	7,89			a>d
	Çok iyi ^d	12,19	8,01			a>e
	Muhteşem ^e	8,95	8,69			
Stres	Kötü ^a	22,30	9,13	13,869	*0,000	a>b
	Normal ^b	14,46	7,85			a>c
	İyi ^c	11,86	8,52			a>d
	Çok iyi ^d	11,76	7,62			a>e
	Muhteşem ^e	9,45	8,69			
BKİ						
Depresyon	Zayıf	10,97	8,58	2,341	0,074	
	Normal	12,18	9,66			
	Fazla kilolu	16,37	11,45			
	Obez	4,50	6,36			
Anksiyete	Zayıf	10,88	7,61	2,144	0,095	
	Normal	12,08	8,39			
	Fazla kilolu	15,79	9,85			
	Obez	16,00	1,41			
Stres	Zayıf	13,36	8,90	2,638	0,050	
	Normal	13,95	8,72			
	Fazla kilolu	18,37	11,52			
	Obez	6,50	0,70			

Analizlerde ANOVA ("F") ve Bağımsız gruplarda t-testi ("t") kullanılmıştır. *p<0,05

Tablo 5 incelendiğinde öğrencilerin beden kitle indeksine göre depresyon anksiyete stres ölçeğinden aldığı puan ortalamalarında anlamlı değişiklik bulunmamıştır. Bununla birlikte öğrencilerin sigara içme durumu, kronik hastalık durumu, algılanan genel ve psikolojik sağlık durumu değişkenlerine göre depresyon anksiyete stres ölçeğinden aldığı puan ortalamalarında istatistiki olarak anlamlı farklılık saptanmıştır. Sigara içenlerin (n=35), depresyon puanı içmeyenlerden (n=206), kronik hastalığı olan öğrencilerin (n=25), stres puanı olmayan öğrencilerden (n=216), daha yüksektir. Algılanan genel sağlık durumu kötü olanların (n=4), depresyon puanları iyi (n=89), ve çok iyi (n=31), olanlardan, normal olanların (n=93), depresyon puanı çok iyi olanlardan daha yüksektir. Algılanan genel sağlık durumu normal olanların anksiyete puanları çok iyi ve muhteşem (n=24), olanlardan daha yüksektir. Algılanan genel sağlık durumu normal olanların stres puanları çok iyi olanlardan daha yüksektir. Algılanan psikolojik durumu kötü olanların (n=43), DAS puanları normal (n=78), iyi (n=72), çok iyi (n=26) ve muhteşem (n=22), olanlardan daha yüksektir (p<0,05).

Tablo 6. Öğrencilerin Bölümü ile İlgili Bilgilerine Göre Depresyon Anksiyete Stres Ölçeğinden Aldığı Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması (n=241)

	Bölümü	X		F	P
Depresyon	Hemşirelik	11,95	9,07	0,457	0,634
	Sağlık Yönetimi	13,21	11,24		
	İş Sağlığı ve Güvenliği	12,80	6,37		
Anksiyete	Hemşirelik	11,99	7,87	0,489	0,614
	Sağlık Yönetimi	12,81	9,561		
	İş Sağlığı ve Güvenliği	14,20	8,13		
Stres	Hemşirelik	14,35	8,90	0,441	0,644

...		(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)				
		X	Ss	T	P	
	Sağlık Yönetimi	14,01	9,93			
	İş Sağlığı ve Güvenliği	16,90	6,83			
	Bölümü kendisinin seçme durumu					
Depresyon	Evet	12,14	9,36	-0,855	0,396	
	Hayır	13,73	11,59			
Anksiyete	Evet	12,21	8,28	-0,636	0,525	
	Hayır	13,11	9,52			
Stres	Evet	13,92	8,90	-1,456	0,147	
	Hayır	16,13	10,30			
	Bölümü isteyerek seçme durumu					
Depresyon	Evet	11,24	9,16	-2,337	*0,020	
	Hayır	14,22	10,49			
Anksiyete	Evet	12,07	8,60	-,678	0,499	
	Hayır	12,83	8,40			
Stres	Evet	13,58	9,35	-1,552	0,122	
	Hayır	15,45	8,90			
	Bölümün kendisi için uygunluk durumu					
Depresyon	Evet	11,29	9,52	-2,559	0,011	
	Hayır	14,67	10,03			
Anksiyete	Evet	11,86	8,58	-1,323	0,187	
	Hayır	13,39	8,32			
Stres	Evet	13,97	9,30	-,848	0,397	
	Hayır	15,03	9,01			
	Bölümü seçme nedeni	X	Ss	F	P	X
Depresyon	Sevdiği için	13,64	11,43	0,218	0,928	
	Puanı yettiği için	12,43	9,15			
	İş imkânı için	11,97	9,29			
	Tavsiye üzerine	11,89	10,39			
	Diğer sebepler	12,74	10,30			
Anksiyete	Sevdiği için	14,30	9,11	1,158	0,330	
	Puanı yettiği için	11,68	8,17			
	İş imkânı için	11,32	8,24			
	Tavsiye üzerine	13,78	8,46			
	Diğer sebepler	13,03	9,18			
Stres	Sevdiği için	15,48	10,15	0,457	0,767	
	Puanı yettiği için	13,65	8,61			
	İş imkânı için	13,80	9,48			
	Tavsiye üzerine	14,53	8,34			
	Diğer sebepler	15,70	9,42			

Analizlerde ANOVA ("F") ve Bağımsız gruplarda t-testi ("t") kullanılmıştır. *p<0,05

Tablo 6'da öğrencilerin bölümü, bölümünü kendisinin seçme durumu, bölümünün kendisi için uygunluk durumu ve bölümü seçme nedenine göre depresyon anksiyete stres ölçeğinden aldıkları puan ortalamalarında istatistiki olarak anlamlı farklılık saptanmadığı görülmektedir. Diğer taraftan öğrencilerin bölümü isteyerek seçme durumuna göre aldığı puan ortalamalarında istatistiki açıdan anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bölümü isteyerek seçmeyen öğrencilerin (n=97), depresyon puanları, isteyerek seçen öğrencilere (n=144), göre daha yüksektir (p<0,05).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, sağlık yüksekokuluna başlayan öğrencilerin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Katılımcıların sağlık ve alışkanlık durumlarına bakıldığında çoğunun sigara içmediği, kronik hastalığının bulunmadığı, genel sağlık ve psikolojik durumunu normal olarak algıladığı ve beden kitle indeksinin (BKİ) normal olduğu belirlenmiştir. Katılımcı bölümüne ilişkin değişkenler incelendiğinde çoğunun; hemşirelik bölümünde olduğu, bölümünü kendisinin seçtiği, bölümünü isteyerek seçtiği, bölümünün kendisine uygun olduğu ve bölümünü iş imkânı için seçtiği belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre DASÖ puanları incelendiğinde; katılımcıların çoğunlukla normal seviyede depresyon (%51), anksiyete (%34) ve stres (%53) yaşadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte bu oran orta seviye için sırasıyla %20,3, %22,4 ve %20,6 şeklindedir. Aynı zamanda bu oranlar çok ileri seviye için sırasıyla %8,7, %22,0 ve %2,9 olarak bulunmuştur. Öğrencilerin çok ileri seviyede anksiyete yaşama oranı daha yüksektir. Tunç ve Yapıcı'nın 2019 yılında tıp fakültesi öğrencileri ile yaptıkları araştırmaya göre öğrencilerin sırasıyla %39,3, %39,3 ve %41,7 oranında normal düzeyde DAS yaşadığı belirtilmiştir. Bu oranlar orta seviyede sırasıyla %20,3, %27,7 ve %19,1 Ayrıca çalışmada, ileri/çok iler düzey depresyon, anksiyete ve stres yaşanma oranı sırayla %22,2, %22,1 ve %15,5 olarak bildirilmiştir (Tunç ve Yapıcı, 2019). Papazisis ve diğerleri tarafından 2008'de hemşirelik öğrencileri ile yapılan bir çalışmada Öğrencilerin 34,7'si hafif, %12,9'u orta ve %4,7'si şiddetli seviyede depresif belirtiler yaşadığı bildirilmiştir (Papazisis vd., 2008) Bu çalışma sonuçları bizim çalışmamızla paraleldir. Pesen ve Mayda tarafından 2020 yılında yapılan bir çalışmada, üniversite öğrencilerinin çoğunluğunun normal düzeyde DAS yaşadığı bildirilmiştir. İleri/çok ileri düzey DAS yaşama oranı ise sırayla %16,12, %24,27 ve %14,48 olarak bildirilmiştir (Pesen ve Mayda, 2020). Ülkemizde üniversitelerde yapılan farklı çalışmalara bakıldığında benzer oranlar görülmektedir (Bayram ve Bilgel, 2008; Demirbatır, 2012; Deniz ve Akdoğan, 2014; Üstün ve Bayar, 2015). Yurt dışında yapılmış çalışmalara bakıldığında, Basudan, Binanzan ve Alhassan tarafından 2017 yılında bir üniversitede yapılan çalışmaya göre öğrencilerin çoğunun normal düzeyde DAS yaşadığı belirtilmiştir. İleri/çok ileri düzeyde DAS yaşanma oranı ise sırayla %20,2, %34 ve %20,2 olarak bildirilmiştir (Basudan vd., 2017). Cheung vd. tarafından 2016 yılında hemşirelik öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada öğrencilerin genellikle normal düzeyde DAS yaşadıkları ve ileri/çok ileri düzey DAS yaşanma oranı ise sırasıyla %24,3, %39,9 ve %20 olarak bildirilmiştir (Cheung vd., 2016). Tıp fakültesi öğrencileri ile yapılan farklı çalışmalarda yine normal seviyede depresyon, anksiyete, stres yaşayan öğrencilerin oranı çoğunluktadır (Abdallah ve Gabr, 2014; Abdel vd., 2017; Fuad vd., 2015; Iqbal vd., 2018; Tehve vd., 2015; Yusoff vd., 2013). Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, üniversite öğrencilerinin DAS düzeyleri göz önünde bulundurulması gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim öğrencilerin sosyal katılım, akademik başarı ve yaşam doyumu gibi alanları bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalara dikkat edildiğinde hemşirelik öğrencilerinin DAS düzeyleri diğer bölüm öğrencileri ile kıyaslandığında hemşirelik bölüm öğrencilerinin oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu oranın hemşirelik öğrencilerinde daha yüksek olması sağlık alanında çalışma şartları ve yoğun çalışma süresi ile ilişkilendirilebilir (Cheung vd., 2016).

Alan yazında cinsiyete göre DAS puanları incelendiğinde, Ülkemizde eğitim fakültesi öğrencileriyle yapılan çalışmalara göre, Sağar'ın (2018) çalışmasında erkek öğrencilerin depresyon puan ortalamaları kadın öğrencilerin depresyon puan ortalamalarına göre daha yüksek bulunmuştur (Sağar, 2018). Bununla birlikte Bilgin, İnce ve Çolakoğlu (2020) cinsiyete göre depresyon ve

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

anksiyete puanlarında anlamı farklılık bulamamıştır (İnce ve Çolakoğlu, 2020). Ülkemizde tıp fakültesi öğrencileriyle yapılan bazı çalışmalarda Öncü vd. (2013) ile Pesen ve Mayda (2020) depresyon, anksiyete, stres puanları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulmamışlardır (Öncü vd., 2013; Mayda, 2020). Tunç ve yapıcı (2019) tıp öğrencileriyle yaptıkları çalışmada kadınların erkeklere göre daha fazla anksiyete ve stres yaşadığını tespit etmiştir (Tunç ve Yapıcı, 2019).

Yurt dışında Tıp öğrencileriyle yapılan çalışmalara bakıldığında Rizvi vd. (2015) Pakistan'da kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha fazla depresyon stres yaşadığını tespit etmiştir (Rizvi vd., 2015). Ngasa vd. (2017) Kamerun'daki çalışmalarında kadınların depresyon oranı daha fazladır (Ngasa vd., 2017). Iqbal vd. (2015) Hindistan'da kadınların erkeklere göre daha fazla DAS yaşadığını bulmuşlardır (Iqbal vd., 2015). Rehmani vd. (2018) da Pakistan'da özel bir okulda kadınların erkeklere göre daha fazla anksiyete ve stres yaşadığını bulmuştur (Rehmani vd., 2018). Abdel ve Hassan (2017) Mısır'da yaptığı çalışmada kadınların erkeklere göre daha fazla anksiyete ve stres yaşadığını tespit etmiştir (Abdel ve Hassan, 2017). Yusoff vd. (2013) Malezya'da yaptıkları çalışmada cinsiyete göre DAS puanlarında anlamlı farklılık tespit etmemiştir (Yusoff vd., 2013). Moutinho vd. (2017) Brezilya'da yaptıkları çalışmaya göre anksiyete ve stres oranları kadınlarda daha yüksektir (Moutinho vd., 2017). Yine Brezilya'da Mayer vd. (2016) kadınların daha fazla depresyon ve anksiyete yaşadığını bulmuştur (Mayer vd., 2016). Abdallah ve Gabr (2014) ile Fawzy ve Hamed de (2017) Mısır'da kadınların daha fazla DAS yaşadığını tespit etmiştir (Abdallah ve Gabr, 2014; Fawzy ve Hamed 2017). Mahroon vd. (2018) tarafından Bahreyn'de yapılan çalışmada yine kadınların erkeklere göre daha fazla depresyon ve anksiyete yaşadığı tespit edilmiştir. (Mahroon vd., 2018). Bu çalışmaların aksine Khan vd. (2006) kadınların erkeklere göre daha düşük düzeyde stres yaşadıklarını bulmuştur (Khan vd., 2006). Bununla birlikte Yusoff vd. (2013), Teh vd. (2015) Malezyada ve Nepal'de cinsiyet ile DAS puanlarında anlamlı fak bulmamıştır (Yusoff vd., 2013; Teh vd., 2015). Ayrıca Haq vd., (2018) çeşitli akademik disiplinler ve lisans programları ile yaptıkları çalışmada erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla depresyon, stres ve anksiyete yaşadıklarını bulmuştur (Haq vd., 2018). Ramón-Arbués vd. (2020) İspanya'da sağlık bilimleri fakültesini de içeren 1074 üniversite öğrencisi ile yaptıkları çalışmada kadın öğrenciler, erkek öğrencilere göre daha yüksek oranda stres ve anksiyete belirtileri göstermişlerdir (Ramón-Arbués vd., 2020). Mofetteh (2020) 2000-2020 yılları arasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki üniversite öğrencilerinin ruh sağlığı ile ilişkili risk faktörleri hakkındaki kırk bir makaleyi değerlendiren çalışmasında kadın öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha yüksek DAS prevalansına sahip olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte kadınların depresif bozukluk geliştirme riski daha yüksekken, depresif bozukluğu olan erkekler, ruh sağlığına ilişkin damgalama nedeniyle profesyonel yardım arama ve destek isteme konusunda daha az istekli bulunmuştur (Mofetteh, 2020). Üstün ve Bayar (2015) ile bizim çalışmamızın sonucuna göre cinsiyete göre depresyon, anksiyete, stres puanlarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p>0,05$). Bu durumunun araştırmamızdaki örneklemin eğitim şartları, yaş gibi özellikler açısından dengeli olmasından ve öğrencilerin sınavlar gibi yakın risk koşullarıyla karşılaşmalarından kaynaklandığı söylenebilir.

Araştırmamızda gelir durumuna göre DAS puanlarında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Geliri giderinden az olan öğrencilerin DAS puanları geliri giderine denk olan öğrencilere göre daha yüksektir. Bu bulguların aksine Pesen ve Mayda (2020) ve Moutinho vd. (2017) çalışmalarında gelir durumuna göre DAS puanlarında anlamlı farklılık tespit etmemiştir (Pesen ve Mayda, 2020; Moutinho vd., 2017). Teh vd. (2015) gelir durumu az olan öğrencilerin depresyona daha çok eğilimli olduğunu tespit etmiştir (Teh vd., 2015). Everson vd. (2002) düşük sosyoekonomik durumun majör

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

depresif bozukluk ve depresif belirtilerle ilgili güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu sonuçlar da bizim sonuçlarımızla tutarlıdır (Everson vd., 2002).

Çalışmamızda sigara içen öğrencilerin depresyon puanları sigara içmeyen öğrencilere göre anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. Iqbal vd. (2015) sigara içme ile DAS arasında anlamlı ilişki bulmuştur (Iqbal vd., 2015). Ramón-Arbués vd. (2020) çalışmalarında sigara içmenin DAS ile ilişkili olduğunu tespit etmiştir (Ramón-Arbués vd., 2020). Bu çalışma sonuçları da bizim sonuçlarımızla paraleldir. Sigara kullanımı ve ruh sağlığı sorunlarının ortak bir kökeni olması muhtemeldir. Ruh sağlığı sorunları yaşayan insanlar, düşük ruh hali, stres ve kaygı duygularını düzenlemek için sigara içebilir; sigara içmek ayrıca mevcut zihinsel sağlık sorunlarının kaynağı olabilir veya bunları şiddetlendirebilir (Taylor vd., 2014).

Araştırmamızda genel sağlık durumunu kötü ya da normal olarak değerlendiren öğrencilerin DAS puanları iyi, çok iyi ve muhteşem olarak değerlendirenlere göre anlamlı olarak daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuçlar Tunç ve Yapıcı (2019) ile Pesen ve Mayda'nın (2020) çalışmalarıyla paraleldir (Tunç ve Yapıcı, 2019; Pesen ve Mayda, 2020). Deveci vd. (2013) sağlık durumunu kötü olarak bildirenlerde iyi ve orta olarak bildirenlere kıyasla depresyon puanlarının daha yüksek olduğunu saptamıştır (Deveci vd., 2013). Bu sonuçlar kişinin fizyolojik sağlık durumunun psikolojik sağlığını da etkilediğini düşündürmektedir.

Abdel vd. (2016) Obez ve zayıf öğrencilerin normal ve aşırı kilolu öğrencilere göre daha fazla anksiyete ve stres yaşadığını tespit etmiştir (Abdel vd., 2016). Abdel ve Hassan (2017) kilolu olan öğrencilerin daha fazla stres yaşadığını bulmuştur (Abdel ve Hassan, 2017). Vafaie vd. (2013) hemşirelik öğrencileriyle yaptığı çalışmada ve bizim çalışmamızda BKİ ile DAS anlamlı ilişki saptamamıştır (Vafaie vd., 2013).

Kronik hastalığı olan öğrencilerin stres puanları çalışmamızda anlamlı olarak yüksek bulunmuştur. Tunç ve Yapıcı (2019) benzer şekilde kronik hastalığı olmayanların anksiyete ve stres puanlarını olanlara göre daha düşük bulmuştur (Tunç ve Yapıcı, 2019). Kaya vd. (2007) araştırmalarında önceden fiziksel bir problem deneyimleyen sağlık yüksekokulu ve tıp fakültesi öğrencilerinde depresyon puanlarını anlamlı olarak yüksek tespit etmiştir (Kaya vd., 2007). Ngasa vd. (2017) kronik hastalığı olan öğrencilerin daha fazla depresyon yaşadığını tespit etmiştir (Ngasa vd., 2017). Bununla birlikte Pesen ve Mayda (2020) kronik hastalık durumuna göre DAS puanlarında anlamlı farklılık tespit etmemiştir (Pesen ve Mayda, 2020). Yine Shao vd. (2022) Çin'deki tıp öğrencileriyle yaptıkları çalışmada depresyon ve anksiyete puanlarında anlamlı farklılık bulamamıştır (Shao vd., 2022).

Çalışmamızda bölümünü isteyerek seçmeyenlerin depresyon puanları isteyerek seçenlere göre anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. Bu sonuç Deveci vd. (2013) ile Tunç ve Yapıcı'nın (2019) çalışmalarıyla tutarlıdır (Deveci vd., 2013; Tunç ve Yapıcı, 2019). Pesen ve Mayda (2020) tıp fakültesini istemeyerek seçenlerin DAS puanlarını anlamlı olarak daha yüksek bulmuştur (Pesen ve Mayda, 2020). Öncü vd. (2013) da tıp fakültesini isteyerek tercih etmeyenlerde depresyon ve anksiyete puanları anlamlı olarak daha düşük bulmuştur (Öncü vd., 2013).

Sonuç olarak araştırmamızda sağlık yüksekokuluna başlayan öğrencilerde yüksek düzeyde depresyon, anksiyete ve stres saptanmıştır. Gelir durumu, sigara içme, kronik hastalık durumu, bölümü istemeden seçme gibi bazı faktörlerin öğrencilerde DAS ile ilişkili olduğu görülmüştür. Öğrencilerde cinsiyet, aile tipi, en çok yaşadığı yer ve BKİ gibi değişkenler ile DAS puanları arasında anlamlı fark bulunamamıştır. Üniversiteye yeni başlayan lisans öğrencilerinin ruh sağlığı konusunda ulusal düzeyde eşgüdümlü araştırma yapılması ruhsal hastalığı olanların takibini kolaylaştıracaktır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Stres azaltma programı, müfredatlarının bütünleşmiş bir parçası olarak düzenli olarak sunulabilir ve üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi olmaları için yapılacak girişimler yaşam kalitelerini iyileştirebilir.

KAYNAKÇA

Abdallah, A.R., & Gabr, H.M. (2014). Depression, anxiety and stress among first year medical students in an Egyptian public university. *International Research Journal of Medicine and Medical Sciences*, 2(1), 11-19.

Abdel Sadek, H.A., Abu-Nazel, M.W., Shata, Z. N., Abd El-Fatah, N.K. (2016). The relationship between the BMI and the emotional status of Alexandria University students, Egypt. *Journal of the Egyptian Public Health Association*, 91(3), 101-108.

Abdel, W., & Hassan, S.K. (2017). Prevalence and associated factors of stress, anxiety and depression among medical Fayoum University students. *Alexandria Journal of medicine*, 53(1), 77-84.

Akın, A., & Çetin, B. (2007). Depression, Anxiety and Stress Scale (DASS): The study of validity and reliability. *Educational Science: Theory & Practice*, 7(1), 241-268.

Arnett, J.J. (200). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American psychologist*, 55(5),469-475.

Auerbach, R.P., Alonso J., Axinn, W.G., Cuijpers, P., Ebert, D.D., Green, J.G., ... Bruffaerts, R. (2016). Mental disorders among college students in the World Health Organization world mental health surveys. *Psychological medicine*, 46(14),2955-2970.

Auty, S.G., Lipson, S.K., Stein, M.D., Reif, S. (2022). Mental health service use in a national sample of college students with co-occurring depression or anxiety and substance use. *Drug and alcohol dependence reports*, 2,100025.

Baghurst, T., & Kelley, B.C. (2014). An examination of stress in college students over the course of a semester. *Health promotion practice*, 15(3),438-47.

Bartlett, M.L., Taylor, H., Nelson, J.D. (2016). Comparison of mental health characteristics and stress between baccalaureate nursing students and non-nursing students. *Journal of Nursing Education*, 55(2),87-90.

Baumann, M., Ionescu, I., Chau, N. (2011). Psychological quality of life and its association with academic employability skills among newly-registered students from three European faculties. *BMC psychiatry*, 11(1),1-10.

Basudan, S., Binanzan, N., Alhassan, A. (2017). Depression, anxiety and stress in dental students. *International journal of medical education*, 8,179-186.

Bayati, A., Beigi, M., Salehi, M. (2009). Depression prevalence and related factors in Iranian students. *Pakistan Journal of Biological Science*, 12(20),1371-1375.

Bayram, N., & Bilgel, N. (2008). The prevalence and socio-demographic correlations of depression, anxiety and stress among a group of university students. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 43(8), 667-672.

Bilgin, O., İnce, M., Çolakoğlu, Ö.M. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Belirtilerinin İncelenmesi. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(1),27-41.

Bolinski, F., Kleiboer, A., Karyotaki, E., Bosmans, J.E., Zarski, A.C., Weisel, K.K., Ebert, D.D., , Corinna, J., Riper, P.C.H. (2018). Effectiveness of a transdiagnostic individually tailored Internet-based and mobile-supported intervention for the indicated prevention of depression and anxiety (ICare Prevent) in Dutch college students: study protocol for a randomised controlled trial. *Trials*, 19(1),1-13.

Cheung, T., Wong, S.Y., Wong, K.Y., Law, L.Y., Ng, K., Tong, M.T., Wong, K.Y., Ng, M.Y., Yip, S.F.P. (2016). Depression, anxiety and symptoms of stress among baccalaureate nursing students in Hong Kong: a cross-sectional study. *Human resources for health*, 13(8),779.

Dahlin, M., Joneborg, N., Runeson, B. (2005). Stress and depression among medical students: A cross-sectional study. *Medical education*, 39(6),594-604.

Demirbatır, R.E. (2012). Undergraduate music student's depression, anxiety and stress levels: A study from Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46,2995-2999.

Deniz, M., & Akdoğan, A. (2014). Farklı depresyon anksiyete stres düzeylerine sahip üniversite öğrencilerinin akademik erteleme davranışlarının incelenmesi. *PSİDE Psikolojik Danışma ve Eğitim Dergisi*, 1(1), 28-44.

Deveci, S.E., Ulutaşdemir, N., Açıık, Y. (2013). Bir Sağlık Yüksekokulunda Öğrencilerde Depresyon Belirtilerinin Görülme Sıklığı ve Etkileyen Faktörler. *Fırat Tıp Dergisi*, 18(2),98-102.

Dyrbye, L.N., Thomas, M.R., Huntington, J.L., Lawson, K.L., Novotny, P.J., Sloan, J.A., Tait, S. (2006). Personal life events and medical student burnout: a multicenter study. *Academic Medicine*, 81(4),374-384.

Dyson, R., & Renk, K. (2006). Freshmen adaptation to university life: Depressive symptoms, stress, and coping. *Journal of clinical psychology*, 62(10),1231-44.

Everson, S.A., Maty, S.C., Lynch, J.W., Kaplan, G.A. (2002). Epidermiological Evidence for the Relation between Socioeconomic Status and Depression, Obesity, and Diabetes. *Journal of Psychosomatic Research*, 53,891-895.

Fawzy, M., Hamed, S.A. (2017). Prevalence of psychological stress, depression and anxiety among medical students in Egypt. *Psychiatry research*, 255,186-194.

Fuad, M.D.F., Lye, M.S., Ibrahim, N., Ismail, B.S.I.F., Kar, P.C. (2015). Prevalence and risk factors of stress, anxiety and depression among preclinical medical students in Universiti Putra Malaysia in 2014. *International Journal of Collaborative Research on Internal Medicine & Public Health*, 7(1),1-9.

Ghudasara, S.L., Davidson, M.A., Reich, M.S., Savoie, C.V., Rodgers, S.M. (2011). Assessing student mental health at the Vanderbilt University School of Medicine. *Academic Medicine*, 86(1),116-21.

Ibrahim, M.B., Abdelreheem, M.H. (2015). Prevalence of anxiety and depression among medical and pharmaceutical students in Alexandria University. *Alexandria Journal of Medicine*, 51(2),167-173.

Iqbal, S., Gupta, S., Venkatarao, E. (2015). Stress, anxiety and depression among medical undergraduate students and their socio-demographic correlates. *Indian Journal Medical Research*, 141(3):354-7.

Kaya, M., Genc, M., Kaya, B., & Pehlivan, E. (2007). Prevalence of depressive symptoms, ways of coping, and related factors among medical school and health services higher education students. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18(2), 137-145.

Khan, M.S., Mahmood, S., Badshah, A., Ali, S.U., Jamal, Y. (2006). Prevalence of depression, anxiety and their associated factors among medical students in Karachi, Pakistan. *Journal-Pakistan Medical Association*, 56(12),583-591.

Köknel, Ö. (1992). Depresyon: ruhsal çöküntü, (1. Bakı), Altın Kitaplar Yayınevi.

Kunwar, D., Risal, A., Koirala, S. (2016). Study of depression, anxiety and stress among the medical students in two medical colleges of nepal. *Kathmandu University Medical Journal*, 53(1), 22-6.

Larsson, A., Hartley, S., McHugh, L. (2022). A randomised controlled trial of brief web-based acceptance and commitment Therapy on the general mental health, depression, anxiety and stress of college Students. *Journal of Contextual Behavioral Science*, 24, 10-17.

Lovibond, S.H., Lovibond, P. F. (1995). *Manual for the Depression Anxiety Stress Scale*. Sydney: The Psychological Foundation of Australia, Inc.

Mahroon, Z.A., Borgan, S.M., Kamel, C., Maddison, W., Royston, M., Donnellan, C. (2018). Factors Associated with Depression and Anxiety Symptoms Among Medical Students in Bahrain. *Acad Psychiatry* 42, 31-40.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Mayer, B.F., Souza, S.I., Silveira, P.S.P., ... Tempiski, P. (2016). Factors associated to depression and anxiety in medical students: a multicenter study. *BMC Medical Education*, 16(1),1-9.

Mofatteh, M. (2020). Risk factors associated with stress, anxiety, and depression among university undergraduate students. *AIMS Public Health*. 8(1), 36-65.

Moutinho, I.L.D., Maddalena, N.D.C.P., Roland, R.K., Lucchetti, A.L.G., Tibiriçá, S.H.C., Ezequiel, O.D.S., Lucchetti, G. (2017). Depression, stress and anxiety in medical students: A cross-sectional comparison between students from different semesters. *Revista da Associação Médica Brasileira*, 63,21-28.

Murphy, L., Denis, R., Ward C.P., Tartar, J.L. (2010). Academic stress differentially influences perceived stress, salivary cortisol, and immunoglobulin-A in undergraduate students. *Stress*. 13(4), 366-371.

Ngasa, S.N., Sama, C.B., Dzekem, B.S. et al. (2017). Prevalence and factors associated with depression among medical students in Cameroon: a cross-sectional study. *BMC Psychiatry*, 17, 216-218.

Ölçücü, B., Vatansver, Ş., Özcan, G., Çelik, A., Paktaş, Y. (2015). Üniversite öğrencilerinde fiziksel aktivite düzeyi ile depresyon ve anksiyete ilişkisi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4, 294-303.

Öncü, B., Şahin, T., Özdemir, S., Şahin, C., Çakır, K., Öcal, E. (2013). Tıp Fakültesi Öğrencilerinde Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeyleri ve İlişkili Etmenler *Kriz Dergisi*, 21, 1-10.

Papazisis, G., Tsigas, E., Papanikolaou, N., Vlasidis, I., Sapountzi-Krepia, D. (2008). Psychological distress, anxiety and depression among nursing students in Greece. *International Journal of Caring Sciences*, 1(1), 42-46.

Pesen, A., & Senih, M.A. (2020). Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Depresyon, Anksiyete, Stres Düzeyleri ve İlişkili Faktörler. *Sakarya Tıp Dergisi*, 10(2), 240-252.

Ramón, A.E., Gea, C.V., Granada, L.J.M., Juárez, V.R., Pellicer, G.B., Antón, S.I. (2020). The prevalence of depression, anxiety and stress and their associated factors in college students. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(19), 2-15.

Rehmani, N., Khan, Q.A., Fatima, S.S. (2018). Stress, Anxiety and Depression in students of a private medical school in Karachi, Pakistan. *Pakistan Journal Medical Science*, 34(3), 696-701.

Rizvi, F., Qureshi, A., Rajput, A.M., Afzal, M. (2015). Prevalence of depression, anxiety and stress (by DASS scoring system) among medical students in Islamabad, Pakistan. *British Journal of Medicine & Medical Research*, 8(1), 69-75.

Sağar, M.E. (2018). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Depresyon Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 9(23):29-41.

Sak, K., & Çalışkan Z., (2019). Apelin'in Sosyal İzolasyon Uygulanan Genç Sıçanlarda Davranış Üzerine Etkisi [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. *Necmettin Erbakan Üniversitesi*.

Shamsuddin, K., Fadzil, F., Ismail, W.S.W., Shah, S.A., Omar, K., Muhammad, N.A., et al. (2013). Correlates of depression, anxiety and stress among Malaysian university students. *Asian journal of psychiatry*, 6(4), 318-323.

Shao, R., He, P., Ling, B. et al. (2020). Prevalence of depression and anxiety and correlations between depression, anxiety, family functioning, social support and coping styles among Chinese medical students. *BMC Psychology*, 8(38), 1-19.

Silva, R.G., Figueiredo, B.M. (2018). Evaluation of the relationships among happiness, stress, anxiety, and depression in pharmacy students. *Currents in Pharmacy Teaching and Learning*, 10(7), 903-910.

Taylor, G., McNeill, A., Girling, A., Farley, A., Lindson, H.N., Aveyard, P. (2014). Change in mental health after smoking cessation: systematic review and meta-analysis. *BMJ*, 348, 1151-1159.

Teh, C., Ngo, C., Zulkifli, R., Vellasamy, R., Suresh, K. (2015). Depression, Anxiety and Stress among Undergraduate Students: A Cross Sectional Study. *Open Journal of Epidemiology*, 5:260-268.

Tunç, A.Y., Yapıcı, G. (2019). Bir tıp fakültesindeki öğrencilerin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin değerlendirilmesi. *Turkish Journal of Public Health*, 17(2):153-168.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Haq, M.A., Dar, I.S., Aslam, M., Mahmood, Q.K. (2018). Psychometric study of depression, anxiety and stress among university students. *Journal of Public Health*, 26, 211–217.

Üstün, A., & Bayar, A. (2015). Üniversite öğrencilerinin depresyon, anksiyete ve stres düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 384-390.

Vafaie, M., Safavi, M., Salehi, S. (2013). Studying correlation between anxiety, stress, and depression with body mass index (BMI) among nursing students. *Medical Science Journal of Islamic Azad University-Tehran Medical Branch*, 23(2), 154-159.

DSÖ. (2017). *Depression and Other Common Mental Disorders: Global Health Estimates*. Geneva: World Health Organization. p. 1–24.

DSÖ, (2022). Stress. <https://www.who.int/news-room/questionsand%20answers/item/stress#:~:text=Stress%20can%20be%20defined%20as,to%20your%20overall%20well%20being> (Erişim tarihi: 23.08.2022).

DSÖ, (2021). Depression. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/depression> (Erişim tarihi: 26.08.2022).

Yusoff, M.S.B., Rahim, A.F.A., Baba, A.A., Ismail, S.B., Pa, M.N.M. (2013). Prevalence and associated factors of stress, anxiety and depression among prospective medical students. *Asian journal of psychiatry*, 6(2),128-313.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır. Çalışmaya katılan tüm öğrencilerimize teşekkür ederiz.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırmanın etik kurul izni, Muş Alparslan Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 23.05.2018 tarih ve IX sayılı karar ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Planlama, veri toplama, analiz, literatür tarama ve yazma (S.Y.E.), literatür tarama ve yazma (Ö.Y), literatür tarama ve yazma (F.Ş). Tüm yazarlar yazıya katkıda bulunmuş ve son halini onaylamıştır.

SAĞLIK BİLİNCİ, REKLAMA YÖNELİK KUŞKU VE İKNANIN TUTUMA ETKİSİ: ÇİFT YANLI GIDA REKLAM MESAJI ÜZERİNE ARAŞTIRMA

Erol USTA AHMETOĞLU*

İsmail Tamer TOKLU**

Özet

Bu araştırma; sağlıksız gıda reklamlarına karşı duyulan kuşku düzeyi ve sağlık bilinci düzeyinin reklamın ikna ediciliği, reklama yönelik tutum ve satın alma niyeti üzerindeki etkisini belirleme amacı taşımaktadır. Yapılan yasal düzenlemelerin gerçekte işe yarayıp yaramadığı araştırılmaktadır. Veriler, kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen üniversite öğrencileri arasında yapılan anket ile toplanmış, yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak, çift yanlı reklamın; ikna edicilik düzeyi, reklama yönelik tutum, satın alma niyeti üzerinde etkisi olduğu anlaşılmıştır. Çift yanlı reklamlara yönelik kuşkunun reklama yönelik tutum üzerindeki etkisinde ikna edicilik değişkeninin aracılık etkisi vardır. Tüketicilerin sağlık bilinci, reklamın ikna ediciliğini algılama ve reklama yönelik tutum üzerinde etkilidir. Çift yanlı reklam mesajlarında sağlık bilincinin tutum üzerindeki etkisine ikna edicilik değişkeni aracılık etmektedir. Son olarak elde edilen hipotez sonuçlarının akademik ve pratik yansımalarına dair tartışma ve öneriler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sağlık bilinci, Reklamın ikna ediciliği, Reklama yönelik kuşku, Abur cubur, Çift yanlı mesaj

Jel kodu: M10, M31, I18, P46

THE EFFECT OF HEALTH CONSCIOUSNESS, SKEPTICISM TO ADVERTISING AND PERSUASIVENESS ON ATTITUDE: A RESEARCH ON A TWO-SIDED FOOD ADVERTISING MESSAGE**Abstract**

This research aims to determine the effect of the level of skepticism to unhealthy food ads and the level of health consciousness on the persuasiveness of the ad, attitude towards the ad, and purchase intention. It is being investigated whether the legal regulations made work. The data were collected by a questionnaire made among university students selected by convenience sampling and analyzed by structural equation modeling. To sum up, the persuasiveness level of the two-sided ad is significant to the attitude towards the ad and purchase intention. The persuasiveness variable mediates the effect of skepticism towards two-sided ads on the attitude towards the ad. Consumers' health consciousness has an impact on the perception of the persuasiveness of the ad and the attitude towards the ad. The persuasiveness variable mediates the effect of health consciousness on attitude in two-sided advertising messages. Finally, discussions and suggestions were made about the academic and practical reflections of the hypotheses.

Keywords: Health Consciousness, Persuasiveness of the ad, Skepticism to Ad, Junk food, Two-sided message

Jel code: M10, M31, I18, P46

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Rize/Türkiye, ustaahmetoglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0120-6057>

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, FUBYO, Finans ve Bankacılık Bölümü, Rize/Türkiye, ittoklu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7848-4867>

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı: 1203-1216

Makale Geliş Tarihi: 07.10. 2022

Makale Kabul Tarihi: 08.11. 2022

Makale Yayın Tarihi: 31.12.2022

1. GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesi her alanda dünyayı dönüştürmektedir. Bu teknolojik gelişimin bir ayağı da gıda teknolojisi, yapay tatlandırıcılar, tohum geliştirme, genetiği değiştirilmiş gıdalar gibi alanda yaşanmaktadır. Gıda teknolojileri ile üretilen sağlıksız gıda ürünleri tüketici sağlığı üzerinde de etkili olmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) öncülüğünde 2013 yılında Türkiye'nin de dâhil olduğu üye ülke Sağlık Bakanları "Sağlık 2020" teması altında beslenme ve bulaşıcı olmayan hastalıklara yönelik hazırlanan Viyana Bildirgesi'ni imzalamışlardır (WHO, 2013). Viyana bildirgesinde sağlıksız beslenmenin insanların yaşam kalitesinin düşmesine yol açtığı ve sebep olduğu yüksek maliyetlere vurgu yapılmıştır. Çocuk yaşlarda başlayan sağlıksız beslenme ve toplum içinde artan obezite vakalarına karşı ülkeleri önlem almaya teşvik etmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015). Obezite artışı ile ilgili Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölge Ofisi tarafından açıklanan "2022 Avrupa Obezite Raporu"na göre Akdeniz havzası ülkeleriyle birlikte Doğu Avrupa ülkelerinde aşırı kilo ve obezite sorunu ortalamanın üzerinde yer almaktadır. Söz konusu rapora göre eğitim düzeyi düştükçe aşırı kilolu olma ve obeziteye yakalanma olasılığı artmaktadır. Adı geçen raporda Türkiye için, Avrupa bölgesinde kilo artış hızı ve obezite sorununun en yüksek olduğu ülke bilgisi yer almaktadır. Bu rapora göre, Türkiye'de yetişkin nüfusunun % 66,8'i obez kategorisinde yer almaktadır. Kilo artış problemi cinsiyetlere göre bakıldığında kadınlarda bu oran % 69,3, erkeklerde ise % 64 olarak belirtilmiştir. Raporda Türkiye'de obez olarak sınıflandırılanların oranı % 32,1 düzeyindedir. Son olarak aynı raporda Türkiye'nin ardından obezite oranının en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla Malta, İsrail ve İngiltere şeklinde yer almaktadır (WHO, 2022).

Türkiye'de ortaya çıkan obezite sorunuyla mücadele etmek için tüketicileri sağlığa zararlı gıda ürünlerinden uzak tutabilmeye dair bir dizi önlemler alınmaya başlanmıştır. Bunlardan bir tanesi de yasal mevzuatta yapılan bazı düzenlemelerdir. Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un Yayın Hizmetlerinde Ticarî İletişim başlıklı 4. bölümün 9. maddesinin 7. fıkrasında yer alan "*Genel beslenme diyetlerinde aşırı tüketimi tavsiye edilmeyen gıda ve maddeler içeren yiyecek ve içeceklerin ticarî iletişimine, çocuk programlarıyla birlikte veya bu programların içinde yer verilemez.*" maddesinin yürürlüğe girmesiyle belirgin hale getirilmiştir (Resmî Gazete, 2011a). Yine benzer biçimde 27.03.2018 tarihli Yayın Hizmeti Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'te yapılan değişiklik ile "*Diğer programlarla birlikte veya bu programların içinde yapılması durumunda, ekranın alt kısmında izleyiciler tarafından rahatça okunabilir, akar bant şeklinde yayınlanacak ve içerisinde düzenli ve dengeli beslenmeyi teşvik eden ifadelere yer veren Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan yazılı uyarılarla birlikte yapılır. Bu uyarılar Üst Kurulun internet sitesinde yayınlanır.*" (Resmî Gazete, 2011b). Buna göre reklamının yapılmasının yasak olduğu gıda ürünleri listesi Sağlık Bakanlığı tarafından Radyo Televizyon Üst Kurul'u internet sitesinde yayınlanmaktadır. Adı geçen listeye göre kırmızı kategorideki ürün grupları için çocuk programlarında reklamları yasaklanmıştır. Turuncu kategorideki ürünler yine sağlıksız olmakla birlikte bilgilendirici mesajlar verilmesi şartıyla yayınlanmasına izin verilmektedir. Yeşil kategoride yer alan gıdalar için herhangi bir reklam yayını kısıtlaması söz konusu değildir (RTÜK, 2018).

Dünya Sağlık Örgütü bildirgesi ve akabinde Türkiye'de yapılan yasal düzenlemeler ile sağlıksız gıda ürünlerinin reklamlarında bazı değişikliklere gidilmiştir. Reklamcılık sektörü göz önüne alındığında hatırı sayılır büyüklükte bir pazar büyüklüğünden söz edilebilir. Örneğin Türkiye'de "Medya Yatırımları 2021" yılı İlk 6 Ay Raporu'na göre, organize medya yatırımları 7 milyar 306 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Yaratıcı işler, yapım, baskı, BTL, sponsorluk ve reklam veren hizmet bedellerinin oluşturduğu reklam yatırımları ise 3 milyar 13 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Türkiye Toplam Medya Pazarı'na yapılan yatırım ise 12 milyar 50 milyon TL olarak gerçekleşmiştir (Deloitte, 2022). Buna göre ilk 6 aylık dönem için 22 milyar TL civarında bir paranın reklam verenlerin cebinden çıktığı söylenebilir. Yapılan yasal düzenlemeler hem reklam verenleri hem de Sağlık Bakanlığı stratejilerini ne yönde etkilediğine dair çalışmalar literatürde oldukça sınırlıdır. Gıda ve içecek reklamlarında yer alan uyarıcı bilgilerin ya da çift yanlı mesajların gerçekte etkili olup olmadığı merak konusudur. Çünkü bir tarafta halk sağlığı diğer yanda ise firma çıkarları çatışmaktadır. Firmalar reklamlar için harcadığı milyarlarca lira karşılığında satış artışı hedeflemektedirler. Sağlık bakanlığı ise artan

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

obezite oranlarıyla mücadele ederek halk sağlığını korumak ve kamuya olan maliyetleri aşağı çekmek için sağlıksız ürünlerin tüketilmesinin önüne geçmeye çalışmaktadır.

Bu çalışma ile yukarıda verilen arka plan bilgisinden hareketle aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmaktadır. İlk olarak, çift yanlı sağlıksız gıda reklamlarına karşı duyulan kuşku düzeyinin reklamın ikna ediciliği üzerinde, reklama yönelik tutum üzerinde ve satın alma niyeti üzerinde etkili olup olmadığı ve çift yanlı reklamlara yönelik kuşkunun reklama yönelik tutum üzerindeki etkisinde ikna edicilik değişkeninin aracılık etkisinin var olup olmadığı araştırılacaktır. İkinci olarak, tüketicilerin sağlık bilincinin, reklamın ikna ediciliğini algılama ve reklama yönelik tutum üzerinde etkili olup olmadığı ve çift yanlı reklam mesajlarında sağlık bilincinin tutum üzerindeki etkisine ikna edicilik değişkeninin aracılık edip etmediği araştırılacaktır. Son olarak, reklamın ikna ediciliğinin reklama yönelik tutumu ve satın alma niyetini etkileyip etkilemediği ve reklama yönelik tutumun satın alma niyeti üzerinde etkili olup olmadığı araştırılacaktır.

Sağlıksız gıda ürünlerinin reklamlarında belirtilmesi zorunlu bilgilendirici uyarıların (çift yanlı mesajlar) gerçekten işe yarayıp yaramadığının ortaya çıkarılması ile hem kamu otoritelerinin (örneğin Sağlık Bakanlığı, Halk Sağlığı Müdürlüğü gibi) hem de sağlıksız gıda üreten firmaların hedef ve stratejilerini nasıl etkilediği tespit edilmiş olacaktır. Diğer yandan bilimsel bir şekilde bu olgunun tartişılması ve bulgularının ortaya konulması sayesinde akademik literatüre de katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışma bu aşamadan sonra literatür araştırması ve hipotez geliştirme, yöntem, verilerin analizi ve hipotezlerin test edilmesi ile devam edecek son olarak sonuç ve önerilerle tamamlanacaktır.

2. LİTERATÜR ARAşTIRMASI VE HİPOTEZ GELİşTİRME

Kuşku, sağlık bilinci ve ikna edicilik değişkenlerini tartişmadan önce çift yanlı mesajlar hakkında da kısa bir literatür bilgisine yer verilmesi uygundur. Gıda reklamları içinde düzenli ve dengeli beslenmeyi teşvik eden ifadelere yer verme zorunluluğu firmaların vermek istedikleri mesajın etkinliğini azaltıcı yönde çalışmaktadır. Buna literatürde çift yanlı mesaj denmektedir. Yani çift yanlı reklam mesajı, ürüne dair olumlu ve olumsuz ya da lehte ve aleyhte tüm bilgilerin verilmesini içerir. Çift yanlı mesajların etkisine dair değişik türde çalışmalar yapılmıştır ve bu çalışma bulgularının bazısına aşağıda kısaca değinilmiştir.

İlk olarak eğitim ve zekâ düzeyi arttıka insanların çift yanlı mesajlardan daha çok etkilendiği; eğitim düzeyi düştüka tek yanlı mesajların daha etkili olduğu tespit edilmiştir (Golden & Alpert, 1987:18-68). Tüketicilerin ürünler hakkındaki tutumlarının çift yanlı iletilerden sonra daha da pekişiği gözlemlenmiştir. Ayrıca çift yanlı mesajlara maruz kalan deneklerde tek yanlı mesajlara maruz kalanlara göre ürüne yönelik tutum ve satın alma niyeti daha yüksek bulunmuştur (Rucker et al., 2008:137-149). Zekâ ve bilinç düzeyi yüksek insanlar çift yanlı mesaj içeren reklamlara daha az şüpheyle bakmaktadır (Kamins & Marks, 1987:6-15). Çift yanlı mesajların kaynağın güvenilirliğini artırdığı, olumsuz bilişsel tepkileri azalttığı ve markaya yönelik tutum ve satın alma niyeti üzerinde olumlu etkisi olduğu da tespit edilmiştir (Eisend, 2006:187-198). Çift yanlı mesajların, daha yüksek reklam güvenilirliği, algılanan kaliteye ilişkin daha olumlu değerlendirmelere yol açtığı raporlanmıştır (Kamins et al., 1989:4-10).

Çift yanlı mesajlar, kaynağın inanılirlılığını güçlendirmeye yardımcı olmaktadır (Lang et al., 1999:485-490). Tüketiciler reklamlarda ürüne dair hem olumlu hem de olumsuz yönleri öğrendiğinde kendilerini daha güvende hissetmektedirler (Kamins & Assael, 1987:29-39). Yine bir diğer çalışmada yüksek ilgilenimli tüketicilerde çift yanlı mesajların daha etkili olduğu gözlenmiştir (Eisend, 2013:566-575).

2.1.Reklama Yönelik Kuşku

Reklama yönelik kuşkuyu, "reklam iddialarına inanmama eğilimi" olarak tanımlamak mümkündür (Obermiller & Spangenberg, 1998). Reklama yönelik kuşkunun tutum ve satın alma niyeti üzerindeki etkisine dair farklı değişkenlerin yer aldığı çalışma bulguları aşağıda özetlenmiştir. Reklama yönelik kuşku, tüketicinin ikna edilmesi üzerinde önemli bir bileşendir (Friestad & Wright, 1994). Tüketicinin reklamdan ikna olması,

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

reklama güven duyması ile kuşku duyması arasında bir yeredir (Isaac & Grayson, 2017). Tüketicilerin reklam okuryazarlığı arttıkça reklama yönelik kuşku düzeyi de yüksek olacaktır (Shen et al., 2016). Kuşku yapıya sahip tüketicilerin reklama karşı genellikle daha az olumlu tutum içinde oldukları ve bu tüketicilerin reklamın etkili olmadığına inandıkları belirtilmiştir (Obermiller et al., 2005:7-17). Reklama yönelik kuşku ile satın alma niyeti arasında negatif bir ilişkiden söz edilebilir (Raziq et al., 2018). Reklama yönelik kuşku ile markaya yönelik tutum arasındaki ilişki olumsuzdur ve kısmen marka imajı, reklam inanılabilirliği ve reklama yönelik tutum dizisi tarafından aracılık etmektedir (Raziq et al., 2018). Tüketiciler kendilerinin manipüle edilmeye çalışıldıklarını algıladıkları zaman reklam mesajlarına karşı daha şüpheci yaklaşmakta ve olumsuz tutum geliştirmektedirler (Wojdyski & Evans, 2020).

Yapılan çalışmalar genel olarak reklama yönelik şüphecilik arttıkça, reklama yönelik tutum ve satın alma niyetinin düşüş gösterdiğini raporlamaktadır. Bu bilgiler ışığında sağlık bilincinin etkisi, tüketicilerin mesaj yanlılığına yönelik tepkilerini, şüphecilik düzeylerini ve satın alma niyetlerini gözlemlemek açısından merak konusudur. Ancak görebildiğimiz kadarı ile geçmiş çalışmalarda sağlıksız gıda ürünlerinde çift yanlı reklam mesajlarına yönelik kuşkunun söz konusu değişkenler arasındaki ilişkisi araştırılmamıştır. Buradan hareketle ve yukarıda sunulan literatür taraması göz önüne alınarak aşağıda yer alan hipotezler önerilmektedir:

H1. Çift yanlı reklama yönelik kuşku (KS) düzeyi reklamın ikna ediciliğini (IK) etkiler.

H2. Çift yanlı reklama yönelik kuşku (KS) düzeyi reklama yönelik tutumu (TT) etkiler.

H3 Çift yanlı reklama yönelik kuşku (KS) satın alma niyetini (SN) etkiler.

H4. Çift yanlı reklama yönelik kuşkunun (KS) reklama yönelik tutum (TT) üzerindeki etkisinde ikna edicilik (IK) aracılık eder.

2.2.Sağlık Bilinci

Sağlık bilinci, kişinin yaşam kalitesini ve sağlığını sürdürmek ve iyileştirmek için motive olma derecesini değerlendiren bireysel farklılık olarak tanımlanmaktadır (Naylor et al., 2009:221-233). Yani sağlık bilinci, bireyin kendi sağlığı için bir şeyler yapmaya hazır olması anlamına gelir (Schifferstein & Oude Ophuis, 1998; Chen, 2011:253-262). Sağlık bilincini "farklı besin takviyelerine yönelik tutumların önemli bir belirleyicisi" olduğu tespit edilmiştir (Willis & Stafford, 2016). Sağlık, tüketicilerin satın alma davranışlarında önemli bir motivasyon kaynağıdır ve sağlıklı olmak, birçok müşteri için kalite parametresini ifade eder (Chen, 2009:165-178). Yüksek sağlık bilincine sahip tüketiciler, sağlıklarıyla ilgilenir, sağlıkla ilgili programlara aktif olarak katılır ve bir hastalığa yakalanmamak ve sağlıklarını iyileştirmek için daha fazla bilgi alır (Chou et al., 2020). Sağlık bilinci yüksek bireylerde sağlık odaklı reklam mesajları daha etkilidir (Cornelis et al., 2014). Bir ürün sağlıklı olarak sunulduğunda ürün daha sağlıklı algılanır, ürüne karşı daha olumlu bir tutum sergilenir ve satın alma niyeti artar (Choi & Reid, 2015). Sağlık bilinci arttıkça tüketicilerin organik ve sağlıklı ürünlere yönelik tutum ve satın alma niyeti olumlu yönde gelişmektedir (Hsu et al., 2016). Bir gıda ürünü sağlıksız algılanıyorsa tüketicilerin ürüne yönelik tutum ve satın alma niyetinin olumsuz etkilendiği görülmektedir (Yarimoğlu et al., 2019:35-53).

Bilebildiğimiz kadarı ile, çift yanlı mesajların yer aldığı sağlıksız gıda ürünlerine karşı, sağlık bilincinin reklamın ikna ediciliği üzerindeki etkisi test edilmemiştir. Benzer biçimde sağlık bilincinin reklama yönelik tutum üzerindeki etkisi de araştırılmamıştır. Sağlık bilincinin reklama yönelik tutum üzerindeki etkisine ikna edicilik aracılık etkisinin olup olmadığı da incelenmemiştir. Sağlık bilincinin diğer değişkenlerle olan ilişkisinden hareketle aşağıda yer alan hipotezler önerilmektedir:

H5. Sağlık bilinci (SB) reklamın ikna ediciliğini (IK) etkiler.

H6. Sağlık bilinci (SB) tüketicilerin reklama yönelik tutumunu (TT) etkiler.

H7. Sağlık bilincinin (SB) reklama yönelik tutum (TT) üzerindeki etkisinde ikna edicilik (IK) aracılık eder.

2.3.Reklamın İkna Ediciliği

Reklamın ikna ediciliğini, reklam mesajından etkilenip kabul etme ve sunulan mesaja inanma olarak tanımlayabiliriz. Reklam ikna ediciliği, tutum ve satın alma niyetinde etkilidir. İkna edicilik ile ilgili farklı değişkenlerin nasıl çalıştığına dair bulgular aşağıda yer almaktadır. Buna göre Çinli tüketiciler arasında kolektif reklam çekiciliğinin ikna ediciliği olduğu tespit edilmiştir (Zhang, 2010:69-80). Olumlu tonda çerçevelenmiş mesajlar, olumsuz tonda çerçevelenmiş mesajlardan daha ikna edicidir (Kulkarni & Yuan, 2015:254-263). Ürünlerle ilgili nadirlik veya kıtlık mesajları (stoklarla sınırlı, bayrama özel gibi) ikna ediciliği artırır (Aguirre-Rodriguez, 2013). Kadınlar zayıf argümanlardan ziyade güçlü argümanlar içeren reklamları daha ikna edici bulurlar (Helweg-Larsen & Howell, 2000). İleri bir tarihte satın alma planlandığında reklam mesajlarında ürünün sunduğu faydalara odaklanmanın ikna ediciliği arttırdığı bulunmuştur (Hernandez et al., 2015). Sağlığa zararlı ürün reklamlarında orta düzeyde korkutuculuk içeren mesajların düşük ve yüksek düzeyde korku içeren reklam mesajlarından daha ikna edici olduğu tespit edilmiştir (Keller & Block, 1996). Sağlık bilincine sahip tüketiciler, organik gıda reklamlarına yönelik mesajları daha ikna edici bulmaktadır. Organik olmayan gıda ürünleri reklamlarının ikna ediciliği, pestisitler gibi zararlı kimyasallar nedeniyle satın alma niyetinin düşmesine neden olmaktadır (Chou et al., 2020).

Yukarıdaki bulgulardan hareketle sağlıksız gıda ürününün; reklamının ikna ediciliği, reklama yönelik tutum ve satın alma niyeti üzerinde nasıl etki ettiği merak konusu olmaktadır. Yine reklama yönelik tutumun satın alma niyetini nasıl etkilediği de bir diğer merak konusudur. Yukarıda reklamların ikna ediciliklerini etkileyen faktörler ve araştırma bulgularının sonuçlarından hareketle aşağıda yer alan hipotezler önerilmektedir:

H8. Reklamın ikna ediciliği (İK) reklama yönelik tutumu (TT) etkiler.

H9. Reklamın ikna ediciliği (İK) ürünün satın alma niyetini (SN) etkiler.

H10. Reklama yönelik tutum (TT) satın alma niyetini (SN) etkiler.

Önerilen kavramsal modele göre reklama yönelik kuşku, reklam mesajındaki ikna ediciliği, reklama yönelik tutumu ve satın alma niyetini etkiler. Bireylerdeki sağlık bilinci reklam mesajındaki ikna ediciliği ve reklama yönelik tutumu etkiler. İkna; tutum ve satın alma niyetini etkilerken, tutum da satın alma niyetini etkiler. Araştırma için önerilen bu model aşağıda detaylandırılan metodoloji ile sınanmıştır.

3. YÖNTEM

3.1.Manipülasyon aracının oluşturulması ve ürünün seçilmesi

Çift yanlı reklam mesajının etkisini ölçmek için kolayda ürün gruplarından bir ürün seçmek için ön araştırma yapılmıştır. Kolayda ürün kategorisi geniş olduğu için sadece paketlenmiş (işlenmiş) gıda ürünleri içinden seçim yapılmıştır. Ön araştırmadan elde edilen ürün grupları için tüketicinin önem verdiği ve bilmek istediği bilgiler belirlenmiştir. Buna göre yapılan ilk ön çalışma ile tüketicilerin sağlıksız olarak algıladıkları ürünleri tespit etmek için 112 katılımcıyla üniversite öğrencilerine çevrimiçi anket uygulanmıştır. “Sağlıksız gıda ürün denilince aklınıza gelen ilk 5 ifadeyi yazınız” ifadesi öğrencilere yöneltilmiş ve öğrencilerin listeledikleri sağlıksız ürünlere 1=en sağlıklı ile 7=en sağlıksız olacak şekilde değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırmaya katılan 112 katılımcıya göre sağlıksız gıda ürünleri sıralamaları, ortalama ve standart sapma değerleri sırasıyla hesaplanmıştır: Cips: m=5,94 sd=1,65; Kolalı içecekler: m=5,85 sd=1,97; Şekerlemeler: m=5,55 sd=1,82; Fast food: m=5,41 sd=2,11; Çikolatalar: m=4,62 sd=2,11; Pizza: m=4,43 sd=2,30; Hazır kek: m=3,76 sd=1,90; Tavuk döner m=3,74 sd=2,17; Bisküvi: m=3,46 sd=1,84; Dondurma: m=3,44 sd=2,17; Meyve suyu: m=3,38 sd=1,94; Et döner: m=3,38 sd=2,21; Fındık, fıstık vs kreması: m=3,33 sd=2,08; Yoğurt: m=2,60 sd=2,27.

Ayrıca Türkiye’deki ulusal televizyon kanallarında yayımlanan gıda reklamları incelenmiştir. Televizyon reklamlarında tüketicileri bilinçlendirmek için akar bant yazı şeklinde uyarıcı mesajlar verildiği gözlenmiştir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Akar bant yazı geçen gıda reklamları ürün kategorilerine göre vermek gerekirse fast food (pizza, hamburger vb.), bisküviler, şekerlemeler, çikolatalar, kolalı içecekler, cipsler, çocuk mamaları, meyve suları, margarin ve makarna olarak sayılabilir.

Aynı öğrencilere “Sağlıklı yaşam denilince aklınıza gelen ilk 5 ifadeyi yazınız” ifadesi yöneltilmiş ve öğrencilerin listeledikleri ifadelerle 1=en az katılıyorum 7=en fazla katılıyorum olacak şekilde değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırmaya katılan 112 katılımcının sağlıklı yaşam algılarına dair, ortalama ve standart sapma değerleri sırasıyla hesaplanmıştır: Yürüyüş yapmak: $m=6,15$ $sd=1,56$; Sağlıklı gıdalar tüketmek: $m=6,09$ $sd=1,64$; Egzersiz yapmak: $m=5,91$ $sd=1,63$; Meyve sebze tüketmek: $m=5,85$ $sd=1,80$. Elde edilen bu ifadeler cips reklamında çift yanlı mesaj olarak kullanılmıştır.

Araştırma bağlamında yapılacak çalışma için kolayda ürün grubundan patates cipsi deneklerin de ilgilenim düzeyi yüksek olduğu için seçilmiştir. Önyargılara yol açmamak için patates cipsi için “PaTSO” adında gerçekte olmayan hayali bir marka oluşturulmuştur. Patates cipsi ile ilgili elde edilen bilgiler ışığında mesajlar oluşturulmuştur. Patates cipsi için “LEZZETİNE KAPIL, HEYECANA TAKIL! Sağlıklı yaşam için yürüyüş ve egzersiz yapınız” “ayrıca günlük 4-5 porsiyon sebze tüketiniz” mesajları oluşturulmuştur.

3.2.Araştırmada kullanılan ölçekler

Araştırmada kullanılan ölçekler için literatüre başvurulmuştur. Reklama Yönelik Kuşku (KS) ölçeği için Obermiller & Spangenberg (1998) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. 4 ifadeden oluşan ölçek 7 aralıklı Likert ile ölçülmüştür. Sağlık Bilinci (SB) ölçeği için Gould (1988) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. 5 ifadeden oluşan ölçek 7 aralıklı Likert ile ölçülmüştür. Reklamda sunulan mesajın ikna ediciliği (IK) ölçümü için Chang (2003) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. 4 ifadeden oluşan ölçek 7 aralıklı Anlamsal Farklılık Ölçeği ile ölçülmüştür. Reklama yönelik tutum (TT) ölçümü için Mackenzie & Lutz (1989) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. 6 ifadeden oluşan ölçek 7 aralıklı Anlamsal Farklılık Ölçeği ile ölçülmüştür. Satın alma niyeti (SN) ölçümü için Dodds et al. (1991) tarafından geliştirilen ölçekten yararlanılmıştır. 3 ifadeden oluşan ölçek 7 aralıklı Likert ile ölçülmüştür. Anket formu yedili Likert şeklinde (1=hiç katılmıyorum 7=tamamen katılıyorum) oluşturulmuştur. Araştırma bağlamında kullanılan ölçek ifadeleri Ek 2’de verilmektedir.

Hazırlanan görsel ve anket soruları öncelikle 8 kişilik bir gruba sunulmuş, anket ve sorularının anlaşılabilirliği test edilmiştir. Elde edilen geri dönüşler neticesinde anket formuna son şekli verilmiştir. Sonrasında anket formu kolayda örnekleme yöntemi ile seçilen Doğu Karadeniz’deki üniversite öğrencilerine çevrimiçi şekilde sunulmuştur. Sınırlı sayıdaki katılımcı ile elde edilen veriler analize tabi tutulmuştur. Verilerin analizinde SmartPLS yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır. Yöntem, küçük örnekleme çalışabildiği gibi, verilerde çok değişkenli homojenliği ve normallik gereksinimlerini zorunlu tutmaması (Hair et al., 2014; Tuygun Toklu, 2020) nedeniyle tercih edilmiştir. Hair et al.’a (2014) göre “En az on katı kuralı” minimum örneklem sayısı için PLS yol modelini tahminde yeterlidir (Toklu & Ustaahmetoğlu, 2016). Bu kural gerçekleştirildiğinden örneklem sayısı analizin güvenilirlik ve geçerliliği için uygundur.

4. VERİLERİN ANALİZİ VE HİPOTEZLERİN TEST EDİLMESİ

Demografik özelliklerine göre araştırmaya 99 kişi katılmıştır. Örneklemin 61’i (%61,6) kadınlardan, geriye kalan 38’i (%38,4) de erkeklerden oluşmaktadır. Örneklemin 97’si (%98) 16-25, 2’si (%2) ise 26-35 yaş aralığındadır. Örneklemin hepsi lisans öğrencisidir.

4.1.PLS Ölçüm Modeli Sonuçları

Ölçüm modelindeki yapıların Bitişme (Convergent) ve Ayrışma (Discriminant) geçerlilikleri ile soruların ve ait oldukları ölçeklerin güvenilirliği incelenmiştir. Burada gizil yapıların faktör yüklerinin 0,50’den büyük

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olması nedeniyle güvenilirlik kriteri sağlanmıştır (Hulland, 1999). Madde güvenilirliği, kompozit güvenilirlik ve açıklanan ortalama varyans (AVE: Average Variance Extracted) testleri Bitişme geçerliliği için incelenmiştir. Sonuçlar yapıdaki faktör yüklerinin yeterli güvenilirliğe sahip olduğunu teyit etmiştir. Geleneksel olarak Cronbach'ın Alfa katsayısı içsel uyum güvenilirliğini ölçerken, literatür (Bagozzi & Yi, 1988; Hair et al., 2012) yerine kompozit güvenilirliğin kullanılmasını önerdiğinden düşük Cronbach'ın Alfa katsayısı (0,634) değeri ihmal edilmiştir. Böylece kompozit güvenilirlik için gereken koşul teyit edilmiştir AVE değerlerinin limitin (0,50) üzerinde olması ile Bitişme geçerliliği için doğrulama sağlanmıştır. Modeldeki değişkenlere Çoklu Doğrusallık (Multicollinearity) testi yapılmış, tüm değişkenlerin maddeleri için VIF değerleri incelenmiş ve limit olan 5 değerinin altında ($1,274 < VIF < 3,469$) olduğu için Çoklu Doğrusallık olmadığı teyit edilmiştir. Tablo 1 ölçüm modelinin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 1. Ölçüm Modeli Değerleri

Gizil Değişken	Maddeler	Yükler	Cronbach'ın Alpha Katsayısı	Kompozit Güvenilirlik	AVE
Kuşku (KS)	KS1	0,908	0,634	0,841	0,726
	KS4	0,792			
Sağlık Bilinci (SB)	SB1	0,883	0,857	0,887	0,615
	SB2	0,656			
	SB3	0,882			
	SB4	0,812			
	SB5	0,653			
İkna (IK)	IK1	0,924	0,914	0,946	0,854
	IK2	0,933			
	IK4	0,915			
Tutum (TT)	TT1	0,884	0,887	0,930	0,816
	TT4	0,924			
	TT6	0,902			
Satın Alma Niyeti (SN)	SN1	0,746	0,754	0,858	0,669
	SN2	0,887			
	SN3	0,814			

Ayrışma geçerliliğini sağlamada Fornell & Larcker (1981) kriter analizinden yararlanılmıştır. Elde edilen sonuçlarla ayrışma geçerliliği doğrulanmıştır. Tablo 2 her bir ölçeğin Ayrışma geçerliliği değerlerini vermektedir.

Tablo 2. Fornell-Larcker analizi

	IK	KS	SB	SN	TT
IK	0,924				
KS	-0,577	0,852			
SB	0,230	0,049	0,784		
SN	0,522	-0,599	-0,001	0,818	
TT	0,765	-0,723	0,125	0,547	0,903

4.2.PLS Yapısal Model Sonuçları

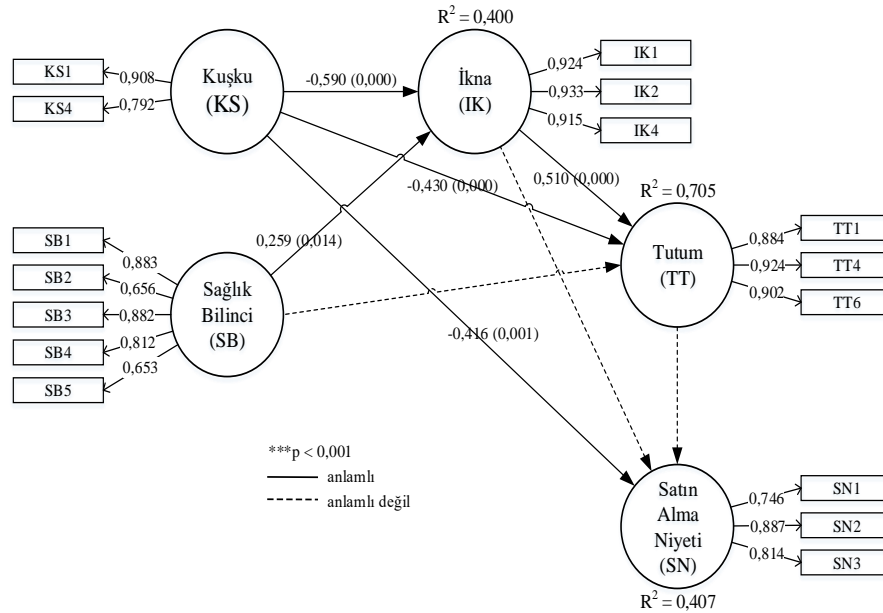
Öncelikle ölçüm modelinin değerlendirilmesi yapılmış, sonrasında yapısal model incelenmiştir. Yapısal model Yol katsayıları (β değerleri), t değerleri, Etki boyutu (f^2 : Effect size), Determinasyon katsayısı (R^2) ve Öngörücü alaka düzeyi (Q^2 : Predictive relevance) değerlendirilmiştir. T istatistiği hipotezlerin istatistiksel anlamlılığını incelemede kullanılmıştır. Kuşku (KS) ile ikna (IK) arasındaki yol ($Std\beta = -0,590$; $t = 8,789$; $p = 0,000$) anlamlı olduğundan H1 hipotezi desteklenmiştir. Kuşku (KS) ile tutum (TT) arasındaki yol ($Std\beta = -0,430$; $t = 5,817$; $p = 0,000$) anlamlı olduğundan H2 hipotezi desteklenmiştir. Kuşku (KS) ile satın alma niyeti (SN) arasındaki yol ($Std\beta = -0,416$; $t = 3,277$; $p = 0,001$) anlamlı olduğundan H3 hipotezi desteklenmiştir. Kuşku (KS) ile tutum (TT) arasındaki yolda iknanın (IK) aracılık görevi ($Std\beta = -0,301$; $t = 5,351$; $p = 0,000$)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

anamlı olduğundan H4 hipotezi desteklenmiştir. Sağlık bilinci (SB) ile ikna (IK) arasındaki yol (Stdβ = 0,259; t = 2,462; p = 0,014) anlamlı olduğundan H5 hipotezi desteklenmiştir. Sağlık bilinci (SB) ile tutum (TT) arasındaki yol (Stdβ = 0,029; t = 0,444; p = 0,657) anlamlı olmadığından H6 hipotezi desteklenmemiştir. İkna (IK) ile tutum (TT) arasındaki yol (Stdβ = 0,510; t = 6,412; p = 0,000) anlamlı olduğundan H6 hipotezi desteklenmiştir. Sağlık bilinci (SB) ile tutum (TT) arasındaki yolda iknanın (IK) aracılık görevi (Stdβ = 0,132; t = 2,346; p = 0,019) anlamlı olduğundan H7 hipotezi desteklenmiştir. İkna (IK) ile satın alma niyeti (TT) arasındaki yol (Stdβ = 0,225; t = 1,446; p = 0,149) anlamlı olmadığından H8 hipotezi desteklenmemiştir. İkna (IK) ile satın alma niyeti (TT) arasındaki yol (Stdβ = 0,225; t = 1,446; p = 0,149) anlamlı olmadığından H9 hipotezi desteklenmemiştir. Tutum (TT) ile satın alma niyeti (SN) arasındaki yol (Stdβ = 0,074; t = 0,425; p = 0,671) anlamlı olmadığından H8 hipotezi desteklenmemiştir.

Modelin açıklayıcı gücünü tahmin etmek için R² değerleri kullanılmıştır. Kuşku (KS) ve sağlık bilinci (SB) birlikte iknadaki (IK) değişimi R² = 0,400 (Düzeltilmiş R² = 0,388) değeri ile açıklamaktadır. Kuşku (KS), sağlık bilinci (SB) ve ikna (IK) birlikte tutumdaki (TT) değişimi R² = 0,705 (Düzeltilmiş R² = 0,696) değeri ile açıklamaktadır. Kuşku (KS), ikna (IK) ve tutum (TT) birlikte satın alma niyetindeki (SN) değişimi R² = 0,407 (Düzeltilmiş R² = 0,388) değeri ile açıklamaktadır. Bu sonuçlara göre yapısal model yeterli açıklayıcı güce sahiptir. Şekil 1 revize yapısal model ile birlikte hipotez testlerinin sonuçlarını göstermektedir.

Şekil 1. Revize yapısal model

R² sonuçları modeli desteklerken diğer yaklaşımları da gözden geçirmek yerinde olabilir. Bu bağlamda, modelin tahmine dayalı uygunluğu için Q² değeri de incelenmiştir. Q² değeri, ikna için 0,331, tutum için 0,563 ve satın alma için de 0,245 olarak hesaplanmıştır. Genel bir kural olarak, Q² değeri 0 değerinden büyükse, gizil dış yapıların gizil içyapılar için yüksek öngörücü alaka (tahmin) düzeyine sahip olduğu kabul edilir (Hair et al., 2014).

f² etki değerleri incelendiğinde Cohen'in (1988) kılavuzuna göre, f² ≥ 0,02, f² ≥ 0,15, ve f² ≥ 0,35 sırasıyla küçük, orta ve büyük etki boyutunu temsil eder. Buna göre, kuşku (KS) ikna (IK) üzerinde 0,579 değeri ile büyük etkiye; ikna (IK) tutum (TT) üzerinde 0,529 değeri ile büyük etkiye; kuşku (KS) tutum (TT) üzerinde 0,396 değeri ile büyük etkiye; kuşku (KS) satın alma niyeti (SN) üzerinde 0,139 değeri ile küçük etkiye; sağlık bilinci (SB) ikna üzerinde 0,111 değeri ile küçük etkiye; ikna (IK) satın alma niyeti (SN) üzerinde 0,035 değeri ile küçük etkiye sahiptir. Sağlık bilincinin (SB) tutum (TT) ve tutumun (TT) satın alma niyeti üzerinde etkisi yoktur. Tablo 3 Etki değerleri ile birlikte hipotez testlerinin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3. t İstatistikleri

Hipotez	Stdβ	$\bar{x}$	Stn Hata	t	p	Sonuç	f ²
H1: KS→IK	-0,590	-0,592	0,067	8,789	0,000	Desteklendi	0,579
H2: KS→TT	-0,430	-0,434	0,074	5,817	0,000	Desteklendi	0,396
H3: KS→SN	-0,416	-0,434	0,127	3,277	0,001	Desteklendi	0,139
H4: KS→IK→TT	-0,301	-0,298	0,056	5,351	0,000	Desteklendi	
H5: SB→IK	0,259	0,251	0,105	2,462	0,014	Desteklendi	0,111
H6: SB→TT	0,029	0,036	0,064	0,444	0,657	Desteklenmedi	0,002
H7: SB→IK→TT	0,132	0,126	0,056	2,346	0,019	Desteklendi	
H8: IK→TT	0,510	0,504	0,080	6,412	0,000	Desteklendi	0,529
H9: IK→SN	0,225	0,220	0,156	1,446	0,149	Desteklenmedi	0,035
H10: TT→SN	0,074	0,063	0,173	0,425	0,671	Desteklenmedi	0,003

Yukarıda yer alan Tablo 3'e göre toplam 10 hipotezden 7 tanesi desteklenirken sadece 3 tanesi desteklenmemiştir. Hipotez sonuçlarına dair değerlendirmeler sonuç ve öneriler kısmında daha ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çift yanlı reklamların etkinliği üzerine yapılan bu çalışmada önerilen model ve oluşturulan hipotezler ile reklama yönelik kuşku ve bireylerin sağlık bilincinin; reklamın ikna ediciliğine, reklama yönelik tutuma ve satın alma niyetine etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla oluşturulan model için genç tüketiciler tarafından sıklıkla tüketilen "patates cipsi" ürün olarak ele alınmış, hayali bir marka ve çift yanlı mesaj içeren bir reklam görseli hazırlanmıştır. Anket ile toplanan verilerin analizi ile elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir.

İlk grup hipotezler kuşkunun ikna ediciliğe, reklama yönelik tutuma, satın alma niyetine etkisine ve son olarak çift yanlı reklama yönelik kuşkunun reklama yönelik tutum üzerindeki etkisinde ikna edicilik etkisini belirlemeye yöneliktir. Çift yanlı sağlıksız gıda reklamlarına karşı duyulan kuşku düzeyi reklamın ikna ediciliği üzerinde etkili olduğu çıkmıştır. Kuşku düzeyi arttıkça reklamın ikna ediciliği azalmaktadır. Çift yanlı gıda mesajları ister istemez tüketicinin bilişsel süreçlerini kullanmada etkili olmaktadır. Kuşku azaldıkça bir anlamda reklama yönelik güven ve inanma eğilimi artmaktadır. Bu da tüketicilerin daha etkin bir şekilde ikna edilebilirliklerini etkilemektedir. İkinci ve üçüncü hipotezler de benzer biçimde kuşkunun, reklama yönelik tutum ve satın alma niyetini etkilediği yönündedir. Genel olarak tüketicinin tereddüt etmesine yol açan kuşku istenilen tutumun ve ürüne yönelik satın alma niyetinin gelişmesini olumsuz yönde etkilemektedir. Yine çift yanlı reklama yönelik kuşkunun reklama yönelik tutum üzerinde etkisi üzerinde ikna edicilik değişkeni aracılık etkisine sahiptir. Kuşku ve ikna edicilik birlikte reklama yönelik tutum üzerinde de etkili olmaktadır.

Araştırmada test edilen ikinci grup hipotezler ise tüketicilerin sağlık bilinci reklamın ikna ediciliğini algılama ve reklama yönelik tutum üzerinde etkisi, çift yanlı reklam mesajlarında sağlık bilincinin tutum üzerindeki etkisine ikna edicilik değişkeni aracılık etkisi hakkında idi. Tüketicilerin sağlık bilinci arttıkça reklam mesajının ikna ediciliği azalmaktadır. Benzer biçimde sağlık bilinci düştükçe reklamın ikna ediciliği artmaktadır. Ancak sağlık bilinci tek başına reklama yönelik tutum üzerinde açıklayıcı bir etkiye sahip değildir. Ancak sağlık bilincinin reklama yönelik tutum üzerindeki etkisine ikna edicilik aracılık etmektedir.

Son olarak reklamın ikna ediciliği reklama yönelik tutumu ve satın alma niyetini etkisi ve reklama yönelik tutum satın alma niyeti üzerinde etkisi olup olmadığı hipotezleri test edilmiştir. Buna göre reklamın ikna ediciliği arttıkça reklama yönelik tutum da olumlu yönde etkilenmektedir. Reklamın ikna ediciliği tek başına satın alma niyeti üzerinde etkili değildir. İkna edicilik değişkeni ilk önce tutum üzerinde güçlü bir etkiye yol açmalı ki satın alma niyeti gelişebilsin. Yapılan analizler neticesinde yasal düzenlemelerle görülen akar bant

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

uygulaması tüketicilerin sağlıksız ürünlere yönelik kuşku düzeyini arttırmıştır, yani bir anlamda reklamlardaki akar bant yazılar işe yaramaktadır.

Elde edilen sonuçların iki yönü mevcuttur; bir yönü halk sağlığını ilgilendiren boyutu ile Sağlık Bakanlığı bir diğer yönü ise sağlıksız gıda üreten firmalardır. Sağlık Bakanlığı yetkilileri ilk önce halkını sağlıklı yaşamın önemini fark etme konusunda bilinçlendirmelidir. Ailelere bağlı oldukları aile hekimlikleri üzerinden ulaşım onlara eğitici, bilgilendirici materyaller sunabilir. Diğer yandan obezite riskine karşı tahlil sonuçlarından hareketle sağlık bilinci kazanmalarına yardımcı olabilir. Sağlık bilinci kazandırmanın bir diğer yolu olarak ilk ve orta öğretimden itibaren sağlık ve beslenme konulu dersler müfredata eklenmelidir. Eğer bu mümkün değilse uygun bir dersin muhtevası içine sağlıklı beslenmenin önemi, gıda ambalaj etiketi okuma ve etikette yer alan kodların ne anlama geldiğini öğretme tekniği uygulanabilir. Okul çevresinde öğrencilere sağlığa zararlı ürünlerin satışının engellenmesi ve spor yapmaya erişimin önündeki engellerin kaldırılması sağlanabilir. Yapılacak yasal düzenlemelerle sağlıklı gıda ürünlerine erişimi perakende tarafında kolaylaştırmak bir başka yöntem olabilir. Yine çocuklar üzerinde onları ayartıcı, tahrik edici reklam uyarıcılarının engellenmesi gerekmektedir. Sağlıklı yaşama bilinci kazanan insanların diğer yandan spor yapmaya hareket etmeye yönelik motive edilmesi gerekir. Bu amaçla şehir ve mahallelerin uygun biçimde tasarlanmış bisiklet ya da yürüyüş yolları yapılabilir. Yerel yönetimler sağlık bilinci kazanma veya obeziteyle mücadeleyle karşı teşvik edici yarışma ve ödüller ile toplumda spor yapma bilincini yükseltebilir. Bu amaçla hem yerel yönetimler hem de merkezi yönetim birlikte sağlıklı beslenme bilincinin yerleştirilmesi ve obezitenin önlenmesi ile ilgili bütünlük bir eylem planı hazırlayabilir.

Firmalar bu süreçte sosyal sorumluluk gereği ya ürünlerindeki sağlığa zararlı girdileri ya da bağımlılık yapan (kafein, monosodyum glutamat vs) girdileri azaltma veya tamamen kaldırma yoluna gidebilir. Bunları yapamıyorsa bile en azından ürün hattının belli bir oranını tam sağlıklı ürünlere ayırmanın yolunu bulabilirler. Diğer yandan yarışma veya sponsorluklarla sağlıklı yaşamı destekleyebilirler. Bunun için yerel yönetimlerle de iş birliği içine girip eğitim programları düzenleyebilirler. Ya da çocuklara hediye bisiklet gibi ürünler için çalışmalar yapabilirler. Kuşku ve tutum değişkeni ile ilgili olarak da tüketiciler sağlığa zararlı reklamlara karşı ne kadar kuşku duyarlar ise tutum ve satın alma niyeti o ölçüde azalma gösterecektir. Bu amaçla bütünlük bir şekilde bu iletişim stratejileri hem bakanlık hem de diğer paydaşlar tarafından sürdürülebilir.

Araştırmanın sadece lisans öğrencileri üzerinde yapılmış olması bir kısıt teşkil etmekle birlikte ileriye dönük olarak farklı demografik özelliklere sahip tüketiciler üzerinde de bu çalışmanın yürütülmesi durumunda daha belirgin bir fotoğraf elde edilebilir. Ayrıca başkaca değişkenlerin analizlere dahil edilmesiyle beraber tüketiciler üzerindeki etkisi ortaya çıkarılmış olur. Ortaya çıkan sonuçlar ile hazırlanacak aksiyon planları ve gerçekleştirmelerle hem sağlıklı, mutlu bir toplum inşasına hem de kamu sağlık harcamalarının önemli ölçüde düşmesine yardımcı olunabilir.

KAYNAKÇA

- Aguirre-Rodriguez, A. (2013). The effect of consumer persuasion knowledge on scarcity appeal persuasiveness. *Journal of Advertising*, 42 (4), 371-379.
- Bagozzi, R.P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16 (1), 74-94.
- Chang, C. (2003). Party bias in political-advertising processing--Results from an experiment involving the 1998 Taipei mayoral election. *Journal of advertising*, 32 (2), 55-67.
- Chen, M.F. (2009). Attitude toward organic foods among Taiwanese as related to health consciousness, environmental attitudes, and the mediating effects of a healthy lifestyle. *British Food Journal*, 111 (2), 165-178.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Chen, M.F. (2011). The joint moderating effect of health consciousness and healthy lifestyle on consumers' willingness to use functional foods in Taiwan. *Appetite*, 57 (1), 253-262.
- Choi, H., & Reid, L.N. (2015). Differential impact of message appeals, food healthiness, and poverty status on evaluative responses to nutrient-content claimed food advertisements. *Journal of Health Communication*, 20 (11), 1355-1365.
- Chou, F.S., Wang, C.C., Lai, M.C., Tung, C.H., Yang, Y.J., & Tsai, K.H. (2020). Persuasiveness of organic agricultural products: Argument strength, health consciousness, self-reference, health risk, and perceived fear. *British Food Journal*, 122 (4), 1289-1304.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. Lawrence Erlbaum Associates Hillsdale, New Jersey.
- Cornelis, E., Cauberghe, V., & De Pelsmacker, P. (2014). Being healthy or looking good? The effectiveness of health versus appearance-focused arguments in two-sided messages. *Journal of Health Psychology*, 19 (9), 1132-1142.
- Deloitte, (2022). Türkiye'de Tahmini Medya ve Reklam Yatırımları 2021 Raporu <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/technology-media-and-telecommunications/articles/medya-yatirimlari-2021-raporu.html>. Erişim 20 Haziran 2022.
- Dodds, W.B., Monroe, K.B., & Grewal, D. (1991). Effects of price, brand, and store information on buyers' product evaluations. *Journal of Marketing Research*, 28 (3), 307-319.
- Eisend, M. (2006). Two-sided advertising: A meta-analysis. *International Journal of Research in Marketing*, 23 (2), 187-198.
- Eisend, M. (2013). The moderating influence of involvement on two-sided advertising effects. *Psychology & Marketing*, 30 (7), 566-575.
- Fornell, C., & Larcker, D.F. (1981). Evaluating structural models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- Friestad, M., & Wright, P. (1994). The persuasion knowledge model: How people cope with persuasion attempts. *Journal of Consumer Research*, 21 (1), 1-31.
- Golden, L.L., & Alpert, M.I. (1987). Comparative analysis of the relative effectiveness of one-and two-sided communication for contrasting products. *Journal of Advertising*, 16 (1), 18-68.
- Gould, S.J. (1988). Consumer attitudes toward health and health care: A differential perspective. *Journal of Consumer Affairs*, 22 (1), 96-118.
- Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M., & Sarstedt, M. (2014), *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*, SAGE Publications.
- Hair, J.F., Sarstedt, M., Ringle, C.M., & Mena, J.A. (2012). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40 (3), 414-433.
- Helweg-Larsen, M., & Howell, C. (2000). Effects of erotophobia on the persuasiveness of condom advertisements containing strong or weak arguments. *Basic and Applied Social Psychology*, 22 (2), 111-117.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Hernandez, J.M.D.C., Wright, S.A., & Rodrigues, F.F. (2015). Attributes versus benefits: The role of construal levels and appeal type on the persuasiveness of marketing messages. *Journal of Advertising*, 44 (3), 243-253.
- Hsu, S.Y., Chang, C.C., & Lin, T.T. (2016). An analysis of purchase intentions toward organic food on health consciousness and food safety with/under structural equation modeling. *British Food Journal*, 118 (1), 200-216.
- Hulland, J. (1999). Use of partial least squares (pls) in strategic management research: A review of four recent studies. *Strategic Management Journal*, 20 (2), 195-204.
- Isaac, M.S., & Grayson, K. (2017). Beyond skepticism: Can accessing persuasion knowledge bolster credibility?. *Journal of Consumer Research*, 43 (6), 895-912.
- Kamins, M.A., & Assael, H. (1987). Two-sided versus one-sided appeals: A cognitive perspective on argumentation, source derogation, and the effect of disconfirming trial on belief change. *Journal of Marketing Research*, 24 (1), 29-39.
- Kamins, M.A., & Marks, L.J. (1987). Advertising puffery: The impact of using two-sided claims on product attitude and purchase intention. *Journal of Advertising*, 16 (4), 6-15.
- Kamins, M.A., Brand, M.J., Hoeks, S.A., & Moe, J.C. (1989). Two-sided versus one-sided celebrity endorsements: The impact on advertising effectiveness and credibility. *Journal of Advertising*, 18 (2), 4-10.
- Keller, P.A., & Block, L.G. (1996). Increasing the persuasiveness of fear appeals: The effect of arousal and elaboration. *Journal of Consumer Research*, 22 (4), 448-459.
- Kulkarni, A.A., & Yuan, H. (2015). Effect of ad-irrelevant distance cues on persuasiveness of message framing. *Journal of Advertising*, 44 (3), 254-263.
- Lang, B., Lee, C.K., & Zwick, R. (1999). Message sidedness at the brand and product from levels: Overcoming the shortcomings of two-sided messages? *Advances in Consumer Research*, 26 (1), 485-490.
- MacKenzie, S.B., & Lutz, R.J. (1989). An empirical examination of the structural antecedents of attitude toward the ad in an advertising pretesting context. *Journal of Marketing*, 53 (2), 48-65.
- Naylor, R.W., Droms, C.M., & Haws, K.L. (2009). Eating with a purpose: Consumer response to functional food health claims in conflicting versus complementary information environments. *Journal of Public Policy & Marketing*, 28 (2), 221-233.
- Obermiller, C., & Spangenberg, E.R. (1998). Development of a scale to measure consumer skepticism toward advertising. *Journal of Consumer Psychology*, 7 (2), 159-186.
- Obermiller, C., Spangenberg, E., & MacLachlan, D.L. (2005). Ad skepticism: The consequences of disbelief. *Journal of advertising*, 34 (3), 7-17.
- Raziq, M.M., Ahmed, Q.M., Ahmad, M., Yusaf, S., Sajjad, A., & Waheed, S. (2018). Advertising skepticism, need for cognition and consumers' attitudes. *Marketing Intelligence & Planning*, 36 (6), 678-693.
- Resmî Gazete, (2011a). Radyo Ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun. Resmi Gazete Tarihi 15.02.2011 Resmi Gazete Sayısı: 27863

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Resmî Gazete, (2011b) Yayın Hizmeti Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, Resmî Gazete Tarihi: 02.11.2011 Resmî Gazete Sayısı: 28103
- RTÜK, (2018). Akar bant yazıları. Radyo Televizyon Üst Kurulu. <https://arsivdosya.rtuk.gov.tr/assets/Galeri/Haberler/akar-bant-yazilari.pdf> Erişim 20 Haziran 2022.
- Rucker, D.D., Petty, R.E., & Briñol, P. (2008). What's in a frame anyway?: A meta-cognitive analysis of the impact of one versus two sided message framing on attitude certainty. *Journal of Consumer Psychology*, 18 (2), 137-149.
- Sağlık Bakanlığı (2015). Çocuklara yönelik aşırı tüketimi tavsiye edilmeyen gıdalar ile ilgili reklamlar için besin profil modeli kullanım rehberi, T.C Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu raporu, https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat-db/Haberler/RTUK_REHBER_Son_21.07.2015.pdf Erişim 20 Haziran 2022.
- Schifferstein, H.N., & Ophuis, P.A.O. (1998). Health-related determinants of organic food consumption in the Netherlands. *Food quality and Preference*, 9 (3), 119-133.
- Shen, G.C.C., Chiou, J.S., Hsiao, C.H., Wang, C.H., & Li, H.N. (2016). Effective marketing communication via social networking site: The moderating role of the social tie. *Journal of Business Research*, 69 (6), 2265-2270.
- Toklu, İ.T., & Ustaahmetoğlu, E. (2016). Tüketicilerin organik çaya yönelik tutumlarını ve satın alma niyetlerini etkileyen faktörler: Bir alan araştırması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (29), 41-61.
- Tuygun Toklu, A. (2019). Çevresel bilinç yeşil davranışı etkiler mi? Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11 (4), 2799-2811.
- Tuygun Toklu, A. (2020). Genç üniversite öğrencilerinin girişimcilik niyeti üzerinde planlı davranış teorisi ile birlikte fırsatları görme ve teşvik desteğinin etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (3), 753-762.
- WHO, (2013). WHO European ministerial conference on nutrition and noncommunicable diseases in the context of health 2020. World Health Organization Report. Vienna https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0020/237035/WHO-European-Ministerial-Conference-on-Nutrition-and-Noncommunicable-Diseases-in-the-Context-of-Health-2020.pdf. Erişim 20 Haziran 2022.
- WHO, (2022). WHO European regional obesity report 2022 <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/353747/9789289057738-eng.pdf> . Erişim 20 Haziran 2022.
- Willis, E., & Stafford, M.R. (2016). Health consciousness or familiarity with supplement advertising: what drives attitudes toward dietary supplements?. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, 10 (2), 130-147.
- Wojdyski, B.W., & Evans, N.J. (2020). The covert advertising recognition and effects (CARE) model: Processes of persuasion in native advertising and other masked formats. *International Journal of Advertising*, 39 (1), 4-31.
- Yarimoglu, E., Kazancoglu, I., & Bulut, Z.A. (2019). Factors influencing Turkish parents' intentions towards anti-consumption of junk food. *British Food Journal*, 121 (1), 35-53.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Zhang, J. (2010). The persuasiveness of individualistic and collectivistic advertising appeals among Chinese generation-X consumers. *Journal of Advertising*, 39 (3), 69-80.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzin: Araştırmaya yönelik etik kurul onayı, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan alınmıştır (Kurul Onay Tarihi: 18.06.2022 / Karar No: 2022/149).

Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

THE OPINIONS OF CHILDREN ABOUT VIRTUAL REALITY SOCIAL – EMOTIONAL LEARNING SKILLS PROGRAMME**Bade VARDARLI*****Mine ALADAĞ******ABSTRACT**

This case study aims to explore the Virtual Reality Social–Emotional Learning Skills Program that was developed for children (VRSELCHILD) and, to reveal how children experience, perceive, and react to the two main components of VRSELCHILD including the psychoeducation program and the software. The spread of virtual reality in recent years has accelerated the emergence of applications developed for children. For instance, a child with high social anxiety will be anxious as in real life when s/he is exposed to virtual reality scenarios to cope with the social situations they avoid. On the other hand, being aware of the unreal virtual environment enables the child to act more courageously and to reinforce the desired skills quite often. Therefore, the child is well prepared for the real world. VRSELCHILD which is designed to support children's SEL skills consists of two basic contents: “Psychoeducation Program” and “Software”. Seven children (four female and three male), aged between nine and ten years, participated in this study. VRSELCHILD was also implemented individually with seven children for nine weeks. The researcher also conducted semi-structured individual interviews with children after the implementation. Observations of the counselor or researcher were recorded via a researcher's diary. The data obtained from the interviews and diaries were analyzed through descriptive analysis. The results showed that VRSELCHILD supports the development of children's social-emotional skills and children are more likely to enjoy learning the skills with this program. In conclusion, it has been observed that psychoeducation programs, software, counselor, gamification, and effect dimensions within the scope of VRSELCHILD have significant contributions to this development. The results of the study are discussed based on the effectiveness, benefits, and side effects aspects of VRSELCHILD. Recommendations are provided for further program developers including the researchers and the practitioners.

Keywords: Social-Emotional Learning, Virtual Reality, Psychoeducation Program, Virtual Reality Software, Children.

ÇOCUKLARIN SANAL GERÇEKLİK SOSYAL - DUYGUSAL ÖĞRENME BECERİLERİ PROGRAMINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ**ÖZ**

Bu araştırmanın amacı, çocuklar için geliştirilen Sanal Gerçeklik Sosyal-Duygusal Öğrenme Becerileri Programını (SGSDÖBP) tanıtmak ve çocukların psikoeğitim programı ve yazılım dahil olmak üzere SGSDÖBP'in iki ana bileşenini nasıl deneyimlediklerini, algıladıklarını ve tepki verdiklerini ortaya koymaktır. Son yıllarda sanal gerçekliğin yaygınlaşması, çocuklara yönelik geliştirilen uygulamaların ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Örneğin sosyal kaygısı yüksek bir çocuk, kaçındığı sosyal ortamlarla daha iyi başa çıkabilmek için sanal gerçeklik senaryolarına maruz kaldığında, gerçek hayatta olduğu gibi kaygılı olacaktır. Öte yandan sanal ortamın gerçek olmadığını bilmek, çocuğun daha cesur davranmasını ve desteklenen beceriyi istendiği kadar sık tekrar etmesini sağlar. Böylece çocuk gerçek yaşam deneyimine daha iyi hazırlanır. Çocukların SDÖ becerilerini desteklemek amacıyla tasarlanan SGSDÖBP; “Psikoeğitim Programı” ve “Yazılım” olmak üzere iki temel içerikten oluşmaktadır. Bu çalışmaya yaşları 9 ile 10 arasında değişen 7 çocuk (kız = 4, erkek = 3) katılmıştır. SGSDÖBP, dokuz hafta boyunca 7 çocukla bireysel olarak uygulanmıştır. Uygulama sonrasında araştırmacı çocuklarla yarı yapılandırılmış bireysel görüşmeler yapmıştır. Ayrıca programı yürüten psikolojik danışman/araştırmacının gözlemleri de araştırmacı günlüğü aracılığıyla kaydedilmiştir. Görüşmelerden ve günlüklerden elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla analiz edilmiştir. Bulgular, SGSDÖBP'nin çocukların sosyal-duygusal becerilerinin gelişimini desteklediğini ve çocukların böyle bir programla becerileri öğrenmekten keyif aldıklarını göstermiştir. Bu gelişimde SGSDÖBP kapsamındaki psikoeğitim programının, yazılım, psikolojik danışman ve oyunlaştırma etki boyutlarının önemli katkılarının olduğu görülmüştür. Çalışmanın bulguları, SGSDÖBP'in etkililiği, yararları ve yan etkileri ile ilgili olarak tartışılmıştır. Son olarak, program geliştiriciler ile araştırmacılar ve uygulayıcılar için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Sosyal-Duygusal Öğrenme, Sanal Gerçeklik, Psikoeğitim Programı, Sanal Gerçeklik Yazılımı, Çocuklar.

* Phd, Ege University, Guidance and Counseling, badevardarli@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1047-0885.

** Assoc. Professor, Ege University, Guidance and Counseling, mine.aladag@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2112-9455.

1. INTRODUCTION

The development of virtual reality (VR) technologies has increased and used in different fields such as medicine, architecture and entertainment. In addition, VR is used within the scope of therapeutic and preventive studies in the fields of mental health and specifically for skills training. The use of VR in these areas is basically based on exposure therapy. The client faces the stimulus he/she avoided in a virtual environment. Thus, a person with a lack of social skills will be able to experience the situation of public speaking, which is worrying for him/her in VR. With VR, it is possible to create these environments in the room where psychoeducation is given. Thus, the counseling or therapy room can sometimes turn into a classroom, sometimes a gym, sometimes a crowded school corridor. In order for virtual reality exposure therapy (VRET) to be effective, it is important that the client feels as if he/she is actually in the created environment. The exposed environment needs to be able to create enough anxiety to reveal physiological symptoms, and it is similar to the real life environment (Üzümcü, Akın, Nergiz, İnözü, & Çelikcan: 2018).

In recent years, the widespread use of VR has accelerated the emergence of applications developed for children. Today, it is known that applications used on smart phones are preferred by children and the number of applications developed for children is increased. However, smartphone apps are two-dimensional, so the sense of presence in VR cannot be provided in these apps. The sense of presence is important in that it leaves an effect similar to the child's experience in real life. The main reason why VR is preferred in skills training is the sense of presence. For example, when a socially anxious child is exposed to virtual reality scenarios to better cope with the social environments that he/she avoids, he/she will be anxious as in real life with the effect of the sense of presence. On the other hand, knowing that the virtual environment is not real allows the child to act more brave and repeat the supported skill as often as desired. Thus, the child is better prepared for real life experience. The fact that the virtual environment offers a more exciting environment compared to two-dimensional applications and the feeling of being present makes virtual reality a preferred method for use with children in skill training.

Social Emotional Learning (SEL) as a contemporary skills training is frequently used in social and emotional skills training. SEL is the process of acquiring and effectively applying the knowledge, attitudes and skills necessary for children and also for adults to understand and manage emotions, set and reach goals, show empathy towards others, establish and maintain positive relationships (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning [CASEL]: 2019). The SEL approach has been used in schools for more than 20 years. It is known that detailed, evidence-based SEL programs have effective results in teaching SEL skills. The SEL approach provides a detailed description of the skills that need to be supported. This detailed description of skills gives human computer interaction researchers clear information about which skills will be transferred to technology, in what order and for what purpose (Slovak, Gilad-Bachrach & Fritzpatrick: 2015). SEL training includes skill subgroups for coping with various social situations, such as self-management, social awareness, relationship skills, responsible decision making and self-awareness. In addition, SEL training has been used as a part of the treatment in the treatment of social anxiety. However, it can be challenging to keep track of whether the skills studied with SEL training are used in real life. In real life experiments, the child may encounter situations that he/she does not want, and this can negatively affect the child's motivation. For example, a child who is encouraged to raising his/her hand in the classroom and take a word, the child may start to stutter with excitement when he/she tries this, and he/she may be subject to teasing by his/her friends. Therefore, VRET appears to be a good alternative to make his/her first trials with the specialist in a more controlled and reliable environment.

VR based research with children is a newly developing field compared to studies with adults. However, efforts to start using virtual reality and augmented reality in education are rapidly

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

increasing. VR may cause children to enter the exciting and lively virtual environment and perceive the environment more "real" than adults. Sharar et al. (2007) found that children and adolescents between the ages of 6-18 experience higher levels of presence than adults. When the literature is reviewed, it is seen that VR studies are not conducted with children under the age of seven and the situation is due to the possibility of disrupting the child's perception of reality (Bailey & Bailenson: 2017). While working with children, use of computer-aided SEL education programs in social skills training is a newly developing field. Changes in this area are progressing rapidly. Thus, children who experience anxiety in social environments in the real world are expected to acquire social skills more easily in a more controlled environment (Baker: 2008). DeRosier, Crieg, and Sanchez (2012) stated that using technology in the development of social skills provides some advantages over traditional methods. Accordingly, teaching social skills via computer enables the application to be done in a shorter time. Data can be collected more quickly from a large group of students. Students are less likely to behave in an expected way due to the observer effect. The use of technology in skills training makes skill training more interesting for students. It allows the student to reinforce the behaviors learned by playing computer games not only at school but also at home. The fact that the applications developed allow for individual use ensures that the skill training is personal. Reinforcement of the skill acquired through homework is frequently used in behavioral and cognitive behavioral approaches. However, the follow-up of the homework given in parallel with the SEL trainings applied in the school environment and the involvement of families in this process can be time-consuming and challenging processes. Homework that requires the use of technology as an alternative to classical homework is more motivating for children. Homework given through technology can also enable families to observe the challenging social situations faced by the child and also see the child's reactions to these situations.

In this article, Training Programme on Social–Emotional Learning Skills using Virtual Reality for Children (VRSELCHILD) is introduced as the case. VRSELCHILD is a VR based skill training program involving 120 scenarios. VRSELCHILD consists of two contents: “Psychoeducation Program“ and “Software”. VRSELCHILD includes 40 skills based on CASEL's (2019) Social Emotional Learning (SEL) skills classification and 120 scenarios with different difficulty levels of skills. With VRSELCHILD, children encounter scenarios with different characters in different places in the school environment. In skills training, programs are mostly based on literature and expert opinion. It is known that the programs prepared for children are generally created by adults and children do not contribute to the creation of the content (Wigelsworth et al.: 2010). Considering the importance of the fact that, in VRSELCHILD the sample situations were collected from children, parents and teachers. Thus, it is aimed to deal with exemplary situations in a multi-faceted way by including the experiences of teachers, parents and children in the creation of the scenarios. However, VRSELCHILD is based on scripting the situations students encounter in the school environment, than experiencing these scenarios in a virtual environment during individual application with children. A total of 120 scenarios were prepared regarding the SEL skills. While creating the scenarios, scenarios were prepared based on not only expert opinion or literature, but also the experiences of children, families and teachers. Thus, it was aimed to develop an education program that is both culturally specific and not only based on expert opinion, but also involves viewpoing of children, families and educators. In addition, the homework version of the scenarios was prepared to reinforce the skills.

The article aims to introduce VRSELCHILD and to reveal how children experience and perceive the psychoeducation program and the software of VRSELCHILD. It is thought that children's evaluations will contribute to revealing the perspective of children on the content of VRSELCHILD, the use of VR in skills training, the realism of virtual characters and virtual environment, the content of the psychoeducation program and technology-based behavior reinforcement homeworks.

2. METHODS

Research Method

This research has been conducted as holistic single case study. As the case, VRSELCHILD has two components: Psychoeducation program and software. It is aimed to reveal how children perceived and experienced these two components of VRSELCHILD and how children react to VRSELCHILD. For this purpose, researchers conducted semi-structured interviews with children after the implementation. VRSELCHILD was implemented individually with seven children during nine weeks. Observations of counselor/researcher were also recorded via a researcher diary.

Participants

This study recruited seven children (females = 4, males=3) aged between 9 and 10 years. The participants were selected to be similar in terms of age and grade level. Therefore, only students from fourth grade were included. Children with significant life changes that may influence their performance, such as loss of a loved one, relocation, divorce of parents, a newly started course and psychological support, were excluded from the study.

First, the selected school had to meet two criteria (socio-economic status of the school and physical conditions of the research room). The researchers conducted interviews with the heads of the schools that met the abovementioned criteria. After obtaining permission, potential participants from this school were selected according to the purposive sampling method. Fourth-grade students with low scores on the Scale of Perceived Social-Emotional Skills (SPSES; Baydan, 2010: 80-84) were selected, whereas classroom teachers and school counsellors of the selected children were interviewed. These meetings led to the selection of the final participants. Another round of interviews was conducted with the parents to obtain informed consent. The interviews enabled the study to confirm family support to the research and the participation and support of the class teachers.

Instruments

Semi-structured interview form: The purpose of these interviews is to get the opinions of the children about VRSELCHILD education and software. There are 18 questions in the draft form created. The final version of the form was prepared according to the feedback received from two academicians from counseling field and from four mental health experts working with children. In the pilot implementation, opinions were taken from two children regarding the interview questions. The main form consisted of 11 questions. The questions in the form included: What the child remembers, likes and dislikes about the study, what the child learned from the study, evaluation of the counselor, reality of scenario contents, the session flow, evaluation of the work done with VR in terms of virtual characters, virtual environment, sound and image quality, whether there were physiological symptoms that occur during VR implementation.

Researcher diary: Researcher diaries are records that show the researcher's experiences, feelings and thoughts about the research (Yıldırım & Şimşek: 2005: 181). Researcher diary has been kept in order to ensure that the researcher's feelings and feelings towards the participants and the research process. The research diary included reflection of the researcher while meeting with children, informing families, meeting with teachers, weekly implementations, observations during implementation, and the termination phase.

Case: VRSELCHILD

The development of VR environments falls outside the expertise of mental health professionals. For this reason, VR software needed to be developed in cooperation with technology experts. In addition, a certain budget is required for the development of these programmes. While developing VRSELCHILD software, financial support was received from the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK). VRSELCHILD consists of two basic contents: "Psychoeducation Program" and "Software". The processes for creating these contents are summarized below.

Psychoeducation Programme

While developing the psychoeducation program, firstly list of skills were created and scenario scripts were written. Then, homework scripts were prepared and session structures were formed.

Skills

The needs of children aged 8-12 according to SEL skills and the situations they encounter in daily life were created with literature review, expert opinion and information obtained from children, parents and teachers. The skills studied within the scope of VRSELCHILD are grouped under five main headings. A total of 40 skills to be studied under these headings were determined and three scenarios at simple-medium-difficult levels were created for each skill. Table 1 shows the skill titles discussed within the scope of VRSELCHILD.

Table 1. Skills Studied with VRSELCHILD

Relationship Skills
<ol style="list-style-type: none">
1. Introducing himself
2. Starting and maintaining the conversation
3. To thank
4. To compliment
5. To help
6. Asking for help
7. To apologize
Working Cooperatively Skills
<ol style="list-style-type: none">
1. Taking responsibility
2. Understanding other people's viewpoint
3. Accepting other people's viewpoint
4. Rejecting other people's viewpoint or request
5. Expressing thoughts
6. Warning a group member
7. Defending his rights
Emotional Skills
<ol style="list-style-type: none">
1. Labeling his feelings
2. Expressing his feelings
3. Empathy
4. Emotion regulation <ul style="list-style-type: none">
▪ Anxiety regulation
▪ Sadness regulation
▪ Anger regulation

Dealing with Aggressive Behavior and Stress Skills

---

1. Avoiding fighting
2. Protecting himself from aggressive behavior
3. Coping with teasing
4. Coping with being left alone
5. Coping with a failed situation
6. Coping with pressure
7. Coping with accused situations
8. Asking for help to protect himself

Personal and Social Awareness Skills

---

1. Self knowledge and self esteem
2. Awareness of strength in self
3. Motivating himself
4. Respect for diversity
5. Respect for differences based on appearance

Scenarios

While creating the scenarios, besides the literature, case studies were collected from experts (teachers, counselors, psychologists, academicians) working with children aged 8-12, from parents and from children aged 8-12 years. Scenarios under five subheadings were prepared separately and case studies from 5-10 experts, from 20-30 children and from 5-10 families were taken in a written format at each stage. Thus, it is aimed that the case studies are based not only on the knowledge of the literature but also on real life experiences. In addition, before the scenarios were finalized, feedback was received from counsellors, psychologists and academicians. According to these feedbacks necessary changes were made and the scenarios were finalized. VRSELCHILD includes 40 skills based on CASEL's (2013: 42-44) Social Emotional Learning (SEL) skills classification and 120 scenarios with different difficulty level of each skill.

Homework

Using homework to reinforce the acquired skills is frequently used in behavioral approach (Hackney & Cormier: 2008). In VRSELCHILD, the computer game version of the VR scenarios was given as homework. In homework, instead of giving verbal answer, children choose the most appropriate answer from three options. According to given answers, children receive a written feedback. Accordingly, if the child scored low on the skill, he/she receives feedback on what to do to improve the skill. If the child scores at a average level, feedback is given to the child about what he/she is doing well and what he/she has to do to get better. If the child gets a high score, it is explained to the child what he/she has done well and the child is motivated to continue in a similar way.

Theoretical Background

Within the scope of the psychoeducation program, different theoretical approaches, including behavioral approach, cognitive approach, and relational-experiential approach, were taken as basis while teaching SEL skills.

Behavioral approach: VRSELCHILD, exposes children to some VR scenarios to develop the SEL skills and the verbal reaction of the child is recorded. The audio recording allows the child to evaluate his/her own reaction and to change/improve his/her verbal response by re-experiencing the same scenario. In cases where the participant could not find the right response, the steps of being a

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

model, enabling the child to imitate the model, and giving feedback on the child's performance were applied (Bandura: 1997; Hackney & Cormier: 2008). One of the techniques frequently used in the behavioral approach is to repeat the learned behavior with homework to reinforce it. The scenarios that children were exposed to with VR were given in the form of homework as computer games. Thus, it is aimed to reinforce the skills they have learned by repeating them at home.

Cognitive approach: The child's thoughts about the skill were questioned. Information about the skill were given to children. Providing information enables the participants to mentally introduce the topic of the day, to have a grasp of the basic concepts about the skill to be discussed, and to recognize and correct any misinformation (Hackney & Cormier: 2008). In VRSELCHILD, scenarios start from simple and go to difficult with each skill. In this respect, VRSELCHILD has a structure that progresses by creating gradual tasks. By determining the problem that children want to solve, dysfunctional beliefs and alternative responses were evaluated (Beck, 2015: 34).

Relational-experiential approach: Based on the principles of relationship building in Roger's person-centered approach, the counsellor communicated equally with the children throughout the practice, by accepting the children unconditionally, giving importance to active listening and showing empathy (Seligman, 2006: 83). Some children between the ages of 8 and 12 have trouble expressing themselves with words. However, the pictures give clues in the symbolic expression of the inner world of the child, in understanding the way children think, in understanding their problems with other children and adults. Children's pictures are important in terms of reflecting the content of thinking style and thoughts of the child. Painting is an alternative ways of self-expression for children who cannot express themselves verbally (Yavuzer, 1992: 91-98). In addition to the VR implementation, painting was used as an experiential technique. Activities such as preparing your own poster, power circle (Thomas, 2018: 45), emotion drawings (Temiz, 2013: 23) were carried out according to the skills studied in VRSELCHILD.

Session Structure

Although the implementation varied each week in terms of content, a similar structure was followed in each session:

- Remembering the previous session and questioning how the skills learned were transferred to real life experiences,
- Explaining the new skill to be discussed in the session to the child, learning the experiences of the child regarding the skill and giving information to the child about the skill,
- Implementing virtual reality,
- Evaluating his/her performance with the child and giving feedback on performance,
- Encouraging the child to try again,
- Giving homework and evaluating the session.

Role of Counselor

The counselor, is also the researcher of this study. After graduating from Ege University, Department of Psychology, the researcher completed the Intercultural Education Master's Program at the Faculty of Psychology at the Free University of Berlin, and then the Guidance and Psychological Counseling Master's Program at Ege University Social Sciences Institute. Afterwards, she started the Ege University Institute of Social Sciences Guidance and Psychological Counseling Doctorate Program. The researcher worked as a school psychologist in various private schools for six years. The researcher established VR ÇOCUK Information Technologies and Consulting Limited Company in 2018 with the support of TÜBİTAK 1512, and the VRSELCHILD software created within the scope of the research was developed with the financial support of the company from TÜBİTAK. In line

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

with these professional experiences, the researcher carried out the steps of development, implementation and effectiveness study of VRSELCHILD within the scope of this study.

The supportive and egalitarian attitude of the counselor is important in order to establish cooperation with the child, especially when it is taken into account that children are generally directed to counseling with the guidance of adults against their will. Thus, even if counselor does not welcome the child's ideas, they should be understood and tolerated (Stallard, 2002: 30-32). For this purpose, the counselor has taken care to be in an accepting, reflective and supportive role. Especially in the first sessions of the implementation, by making frequent summaries and asking "Did I understand correctly?", it has been emphasized to provide opportunities for the child to correct possible misunderstandings with the child's consent. In addition, throughout the process, emphasis was placed on helping and giving positive feedback to the child in order to emphasize to his/her potential abilities and successes rather than failures.

Software

School was chosen as the virtual environment because it is a familiar and stressful social environment for children. The virtual environment is designed in different environments of the school, such as classroom and school garden with different characters such as teacher, assistant principal and students.

Virtual Environment

Considering the socioeconomic level of the school (middle socioeconomic level) and the age group of the participants (8-12 years), possible visuals were searched on the internet, and the samples of the images were presented to two counselors, two psychologists and three academics from counseling field. The final version of the visuals was determined according to the feedback received from the experts and the multimedia principles stated by Mayer (2001). Appropriate models of school spaces have been prepared. Models obtained in "FBX" format

Virtual Characters

Classroom teacher, school principal, sports teacher, counselor and five male, five female students have been created to play on scenarios. Due to budget constraints, available templates on the internet were used. The characters were covered with a skeletal system containing a total of 63 bones. 53 of these bones are in the "Standard Game Engine Skeleton", ten of them are in the facial region of human models in order to make facial expressions. Speech and facial expression animations of virtual characters have been prepared. The human models in the scenes are divided into two as low polygon for extras and high polygon for speech purposes. A high-polygon student model was designed, optimized and imported into the software for speaking purposes. Accordingly, the models can show the facial expressions of laughing, upset, shyness, getting angry, looking cool.

The pilot application made after the software came out and the expert opinions regarding the characters have been criticized as they did not look childish, they were tall, their body structures were more like the adult body than the 8-12 age group, the emotions of gestures and facial expressions are not realistic, their body movements are repetitive and do not seem realistic, that they cannot blink their eyes, that the teachers are short compared to the children. Feedback was given to the software company on this issue and an improvement request was made regarding the characters. However, the mentioned changes could not be made due to the lack of sufficient funds for the budget demanded by the software company for improvement.

Vocalization

In the vocal dimension of the virtual reality software, it was decided to use real human voices in order to increase the sense of presence, as stated in Mayer's Multimedia Principles (Mayer: 2009). For this purpose, the voices of professional voice actors for adult voices and the voices of children between the ages of 8-12 were used. Due to the limited research budget, different sounds could not be used for each teacher and each student. Same adult male voice for sports teacher and school counselor; the same adult female voice was used for the school principal and the classroom teacher, the same female voice was used for all female students, and the same male voice was used for all male students. In addition, a different female voice than the female teacher's voice was used for the audio instruction that gave information to the child about the scenario.

General features of the software

Each of the virtual characters in the scenario can communicate with the child and speaks according to predetermined texts. For example, a bully student will want to copy the child's homework or make fun of the child's hair, in this case, the child will be expected to stop the bully and say no to the bully. The counselor can expose children to the scenario he/she deems necessary, with the control panel that allows the counselor to present the desired scenario to the child at a level of difficulty he/she prefers. The software includes 20 different high-quality models, including five high-quality male and five female students, school counselor, sports teacher, classroom teacher, and school principal. In addition, it includes six different virtual environments: school garden, gym, classroom, corridor, assistant principal room and counseling and guidance room.

Figure 1. Screenshot of Virtual Characters and Virtual Environments

The software starts with the user page on which the participant's name is written. After login, the page with the scenarios for the selected skill opens. First, the easy scenario opens. After the user answers the scenario, the medium difficulty scenario and finally the difficult scenario are opened. During VR implementation, the verbal response of the child to the scenario is recorded. This verbal response can be listened again so that the child can evaluate the effectiveness of his/her own response. In homework, three options appear on the screen after the scenario is over. After the child makes a choice among these options, the more difficult scenario is automatically passed. After implementing the simple-medium-difficult scenarios of the selected skill, the system automatically calculates the

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

child's score and gives a feedback according to the child's score range. Below you can find feedback about introducing him/herself skill:

0-10 Points: You can give a little more information about yourself while introducing yourself. Try to talk more about what you like, what kind of person you are and be brave!

10-20 Points: Try talking a little more about yourself when meeting someone. You are doing well.

20-30 Points: Congratulations! You express yourself well while meeting people.

There is also an option to save the screenshot on the feedback page. In this way, the child can save his/her answers. VR and computer game versions of the software have been converted into program files for installation and reproduction. Then, evaluation studies were carried out on the program in order to debug and fix the problems.

Procedures

All research procedures were conducted in the selected school. Implementation has been carried out in school library with children. This was a silent place, including computers and studying areas. Each 40-minute session have been done once a week, individually. Each session allowed for six to nine scenarios, each scenario lasting about three min. Before the VRSELCHILD commenced, each participant was trained how to navigate in the VR environment. No participant exhibited any difficulty navigating in the VR. After 9 sessions of VRSELCHILD, individual semi structured interviews were done in school library.

Analysis

The data obtained from the interviews was analyzed through descriptive analysis. The data were organized according to the themes revealed by the research questions and the themes determined previously in this direction. Opinion was taken from an expert in the field of counseling who has knowledge and experience in qualitative analysis. At the end of this process, the themes and codes were rearranged and took their final form. The qualitative data set was read once again and the frequency of the codes was determined. In the last stage, themes and codes were interpreted by relating them to each other.

Peer debriefing with experts and colleagues was taken while creating the interview forms. Peer debriefing was also conducted for the codes and themes determined as a result of the qualitative data analysis. During the interviews, the same questions were asked to each participant with a similar attitude. All of the interviews were conducted in the library of the school where the application was made in order to reduce the effect of the environment. All data collection tools, written transcripts and files used in the coding processes were recorded within the scope of the research. In addition, the data obtained from the researcher's diary were also used in qualitative data analysis.

3. RESULTS

The opinions and experiences of the children regarding the VRSELCHILD were gathered in four categories: "Social Emotional Learning Skills Training", "Virtual Reality Software", "Counselor", and "Gamification Effect". The number of children mentioned about the themes and codes obtained, the frequency of mentioning the theme codes, and the obtained category, theme and code relationship are given in Table 2.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Table 2. Category, Theme, and Code Relationship of Children's Experiences and Opinions on VRSELCHILD

Categories, themes and codes	N	F
1. PSYCHOEDUCATION PROGRAMME		
1.1. Session structure		
1.1.1. Clarity	6	6
1.1.2. Sequence	6	8
1.2. Scenarios	7	8
1.3. Technique		
1.3.1. Virtual reality implementation		
1.3.1.1. Sense of presence	3	4
1.3.1.2. Instructions	4	4
1.3.1.3. Sound recordings	4	8
1.3.2. Painting	4	8
1.3.3. Homework	6	7
2. SOFTWARE		
2.1. Virtual characters	7	25
2.2. Virtual environment	7	14
2.3. Vocalization	7	8
2.4. Physiological Symptoms	7	21
3. COUNSELOR		
3.1. Helping and supportive	7	13
3.2. Sincere and comforting	5	8
3.3. Instructive	4	8
4. GAMIFICATION EFFECT	5	17

Category 1: Psychoeducation Programme

SEL skills training includes the evaluation of each session in the practice with children, the evaluation of the content of the psychoeducation programme, the evaluation of the scenarios used in virtual reality and the evaluation of the techniques used such as giving information, painting, and modeling. This category consists of three themes: *session structure*, *scenarios* and *techniques*.

Session structure

SEL training programmes generally include structured activities (Webster-Stattaron & Reid: 2004; Greenberg: 2010). Usually the activities are skill-focused and based on trying out the new skill. Complex skills being divided into small pieces and progressing from simple to difficult (Jones and Bouffard). In the weekly routine created for VRSELCHILD, each week the conversation started by talking about how the skill worked in the previous week was transferred to daily life. Then, the counselor gave information about the new skill to be studied and the child's current experience with this skill was learned. In the VR implementation part, the child was exposed to scenarios ranging from simple to difficult, and the child's verbal response was recorded. After the verbal response was recorded, it was evaluated by the child according to how effective the reaction was, and the counselor gave child a feedback about his/her response. Then, it was discussed how the child could use the skill in daily life and the session was ended by giving homework. This routine was repeated in the same way for each session. Accordingly, while evaluating the program, the children emphasized the sequentiality of the education (progress in the same routine) and its clarity.

Clarity is related to the intelligibility of the information and instructions given to the children about the skill discussed that week. The children stated that the learned skills and what they should

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

do were understandable. The children mentioned that they found it good to have a certain sequence of activities.

Scenarios

While evaluating the scenarios used in the psychoeducation program, the children who participated in the VRSELCHILD reported that the scenarios were similar to the real situations at school. Children stated that the scenarios reflected the things that could happen in reality. In the researcher's diary, notes were taken that the children gave reactions such as "such a thing had happened to me" during the scenario implementations.

It's like situations that actually happen at school. For example, my friends make fun of me like in the game. (C5)

It is similar to the problems experienced at school, but no one asks for money by extortion... (C4)

Technique

Virtual reality implementation, giving information, modeling, experiential techniques and homework were used in SEL skill training. Regarding the techniques used, the children talked about the sub-themes of virtual reality implementation (n=7), painting (n=4) and homework (n=6).

Virtual Reality Implementation

VR implementation has three sub-themes: sense of presence, instructions and sound recordings. The sense of presence is related to how realistic the virtual environment is perceived. The sense of presence is related to the emotional believability of the created environment and is not just about virtual reality. For example, a person experiences the feeling of being present while reading a novel (Bailey & Bailenson: 2017). C2, C6, and C7 stated that they really felt like they were at school when they wore glasses.

Before starting the scenario, verbal information is given explaining what the scenario is about and what the child is expected to do in the virtual reality environment. Children's views on this information are discussed in the sub-theme of the instructions. C3, C4, C5 and C7 stated that verbal information is informative in terms of understanding what to do. While C3 expressed that she wished to have such a voice in real life, so that she could know how to behave more easily, C1 stated that this voice only tells something and that it would be more useful if it proceeded like a question and answer.

In the game, the inner voice always told me what to do. I always knew what to do in the game. I wish there was an inner voice in real life and it would tell me what to do... (C3)

It was good that the voice explained all the details. I understood what to do. (C4)

In VR implementation, the part in which the child's verbal responses are recorded and played back to the child is covered under the sub-theme of sound recordings. C7 and C1 stated that they were sometimes excited when the sound recordings were taken, while C5 and C4 stated that they enjoyed listening to their voices. In research diary, the researcher stated that the children were excited and surprised, especially in the session where they tried VR for the first time. In addition, the researcher

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

noted that especially three children were excited while responding, asked whether their voices were recorded or not, and they were not willing to listen their voices when they could not respond well.

Painting

Children were asked to paint for some purposes. In order to realize their strengths, they were asked to draw a circle of power and write their strengths, and to draw emotional expressions to increase awareness about emotions. In the individual interviews the children stated that they enjoyed expressing themselves with pictures and painting. The researcher stated in her diary that she observed that illustrated exercises were beneficial for C2 and C7, who had difficulty in expressing themselves verbally, and that it was also beneficial for C2, who especially enjoyed drawing cartoons, in terms of revealing a strong side of expressing himself with pictures.

Homework

After the implementation, the computer game of the skill studied with VR was given to the children as homework. Instead of giving verbal answers to the scenario in their homework, children choose the most appropriate answer from the options and receive feedback according to their answers. Children stated that homework was easy, they did homework easily and it was fun.

Homework was it was easy and fun. (C6)

I was able to do them all in order. As I did in homework, I started to help my friends. I showed my mother what I did right. (C3)

However, some children had difficulty in running homework on the computer, and some children could not complete their homework because they did not have a computer at home. One child stated that he was bored because there was a lot of talking while doing his homework, and another child stated that she was always given homework and she did not like it. The researcher noted about the technical problems. Due to the technical problems while loading the homework on computers, the researcher gave information to the families. The researcher offered to a child who could not do her homework because she did not have a computer at home, to do her homework at the school where the practice was held during the break hours. However, after three weeks, she stopped doing her homework because she didn't want to come during break time.

Category 2: Software

Experiences and opinions of the children under this category are gathered under four themes: *virtual characters*, *virtual environment*, *vocalization* and *physiological symptoms*. When the children were asked to rate the work done with computers between 1-10 according to the level of finding them good and sufficient, two children gave 10 points, one child gave 9.5 points, two children gave 8 points and two children gave 7 points.

Virtual characters

The movements of the virtual student and teachers were not found realistic by the children. The body movements of the characters were evaluated as incompatible with speech and as repetitive. In addition, the fact that the virtual teachers are the same height as the virtual students, the virtual teachers are very muscular, and their faces do not resemble real human faces are among the features that the children counted when they stated that the characters were unrealistic.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Children have repetitive hand movements; they are constantly doing the same hand movement. I think it is inconsistent with their speech. Also, male teachers are very muscular, just like in a computer game... (C4)

They don't look like real people. The movement of the hands and arms is not real; they are always doing the same thing. The faces are not realistic, their eyes don't move at all. (C5)

I think it's strange that some teachers are short and seem to be the same height as the child. His mouth didn't move when a character was talking, it seemed strange to me. (C2)

Virtual Environment

In the software, six different virtual environments were used: school garden, classroom, corridor, gym, principal's room and counselor's room. The children stated that they found the virtual environment realistic in general. Only one student stated that the boards in the corridor are more suitable for younger ages.

Classroom, gym and garden are realistic. I wish our school were like this... (C3)

The boards in the corridor are arranged according to younger age, when you move into the desk in the classroom, it is as if you are entering the desk. I think that's weird. The greenwoods, the school views, the principal's office, everything in the gym are beautiful. (C4)

Vocalization

While developing the application, it was decided to use real human voices in order to increase the sense of presence. For this purpose, professional vocalization service was taken. The children stated that they found the voices of the characters realistic and that they could hear the voices comfortably during the implementation. Only one student stated that he did not like voice acting and had trouble hearing.

It was nice to have the same characters always with the same voice. For example, when I watch some cartoons, the voice of the same character changes after a while. This is not nice; it feels weird. But here the voices of the same characters were always the same, I think it was nice. (C7)

The voiceover sounded real. I liked the speech of teachers and children. (C4)

I couldn't hear some sounds clearly. The speech of some was annoying, it could have been better. (C3)

Physiological Symptoms

OculusRift headset was used during VR implementation. OculusRift is not a product suitable for use by children. However, since the headgear is adjustable, the glasses for each child are adjusted to be placed on the child's head before the implementation. However, some children had to hold the headset from the bottom during the application, otherwise the image would shift. In parallel, in the interviews after the application, five children stated that they had to hold the glasses because the glasses were too big for their heads, and that the glasses were tight when a child was wearing them. In addition, a child wearing glasses wore virtual reality glasses over her own glasses because the number of glasses was high, and stated that this situation was difficult.

Glasses are comfortable but sometimes tight. But I was able to move freely. (C7)

I have my glasses; sometimes I had a hard time putting them on. But even without glasses, the image was blurry. That's why I put it on. When I did not hold the glasses from the bottom, the glasses were falling down. Then the image becomes blurry. But when you hold it from the bottom, the image is clear. (C3)

My nose hurt when I couldn't hold the glasses from the bottom, so I always hold the glasses. The image also shifts when you don't hold it. (C5)

It is known that the use of virtual headset may cause side effects such as dizziness and nausea (Chang & Kim: 2020). In order to prevent possible side effects, the children were not exposed to virtual reality for more than 15 minutes. While the VR software was being developed, considering the possibility that the difference between the speed of the reflection of the image on the glasses simultaneously with the movement and the real movement speed may cause these symptoms (Bayraktar & Kaleli: 2017). For this reason, it was decided that the child would be exposed to the situation directly, and that he would be able to see the environment with only head movements instead of walking in the game and walking around the place. In the interviews after the implementation, two children stated that their eyes burned after VR, and one child stated that his head ached. Other children stated that they did not experience any physiological discomfort.

Sometimes my eyes burned when I took off the glasses but it went away right away. (C7)

Once I got a headache after putting on the glasses. But it only happened once, not other times. (C3)

Sometimes there were eye burns, it passes quickly... (C5)

Category 3: Counselor

Children who participated in the VRSELCHILD evaluated the role and characteristics of the counselor in the process. The sub-themes were being helping and supportive (n=7), sincere and comforting (n=5) and didactic (n=4). When the children were asked to evaluate the counselor with a score between 1-10 in terms of running the program, six children gave 10 points and one child gave 9 points.

Helping and supportive

The children stated that the counselor helped them in finding alternative answers, evaluating their answers, in matters they did not understand, supporting them when they were embarrassed, and was patient.

I get angry very quickly sometimes. You have helped me to overcome anger control. When you asked about the feelings I knew, I couldn't find them, we wrote the feelings together, we found a lot of feelings, you helped a lot. (C3)

You are giving tactics with perseverance in places I can't find... (Ç5)

You helped me with things that I didn't understand. When I didn't understand what happened, you explained it again, so it helped. When you did that, I understood... (C2)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

You helped me when I stuttered and was embarrassed, you supported me. We did some of them again where I got stuck. (C1)

Sincere and comforting

Another feature that children mention when evaluating the counselor is that the counselor is sincere and comforting. Children expressed comfort with words such as “feeling good next to you”, “feeling comfortable”, “coming willingly”, “feeling happy with you”.

You are a sweet person, it makes me feel good talking to you. I'm not afraid of you, I'm comfortable with you... (C3)

I have never felt alienated, I felt comfortable with you. (C5)

You taught good things, I felt comfortable with you. You don't get angry like other teachers... (C6)

The counselor stated in her diary that she refrained from commenting on situations such as fighting with their friends, taking revenge, blaming their friends for all the problems they had in their friendship relations that the children told in the first interviews. Thus, the counselor who tries to stay in the position of a listener trying to understand the children, has started to give feedback about such behaviors of the children as the trust relationship develops over time. This approach is thought to be beneficial for the child, thus they felt understood and they started to communicate more clearly about their anxiety and worries over time.

Instructive

Before moving on to a new skill during the implementation process, the counselor gave short, concise, understandable information about the skill to the children. Also, she became a model for children who had difficulty in giving the right response during VR implementation. The counselor gave suggestions to the children, such as speaking loudly and decisively, and expressing their anger expressions more appropriately, in case the response was not appropriate. In addition, at the end of the session, the child was asked when he could use the skill studied that day in daily life. The children stated that the counselor gave information in detail and gave them information by explaining with examples where they did not understand.

It was nice that we wrote the feelings together. I had never thought of any emotion, but when I wrote it, I saw that I knew a lot of emotions. (C2)

You explained the places I did not understand, the skills I did not know. I did not know how to defend myself, it was good to explain with examples. I started trying them with my friends. (C5)

Category 4: Gamification effect

Children mentioned often "Learning with Fun", "Being like a game", "Being fun" has led to the creation of the category of gamification effect. When the children were asked what they liked about VRSELCHILD, they often said that they were not bored and that they learned as if they were playing a game.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

The more I played, the more I wanted to do good. I was not bored because it was a game. Also, homework was like a game. (C1)

I helped friends both in game and in real life. What I did in the game I then did in reality. It was nice to learn via games, I was never bored. (C2)

It was both a game and a lesson. You both have fun and learn. (C7)

I knew what to do in the game, there are always explanations in the game. It was easy and I had fun while working. (C3)

It was very nice to learn good things with computer. Technology was used with education. I wish all lessons were like this, it's like a game, because it's fun. I think it is a very good thing that children can learn something with computers. You can solve their problems with technology. I liked it, it was both fun and learning. (C6)

4. DISCUSSION

In this study, it is aimed to reveal children's perspectives through the programme, the use of VR in skill training, and technology-based homework. It is important to reveal users' experiences and perceptions of this VR based programme. Especially considering that virtual reality applications with children are less than studies with adults, this need comes to the fore even more.

In the psychoeducation programme, it was revealed how the children evaluated the content of the program regarding session structure, scenarios and techniques. It is thought that each element contributes to the effectiveness of VRSELCHILD. It is believed that the structure of the session being systematic, repetitive and understandable, as well as the fact that the scenarios used are related to the experiences at school, in other words, being realistic are effective. In the researcher's diary, it was noted that each session in the same order made it easier for the children to get used to the process. One of the highlights of VRSELCHILD is the collection of case studies from children, families and teachers while creating scenarios. When we look at how the children evaluate the scenarios, it is seen that the scenarios are considered realistic. In this case, it is thought that collecting real-life experiences while creating scenarios is effective. It is seen that the audio instructions given to prepare the children for the scenario they will be exposed to in advance, to explain the purpose of the scenario and to guide children on how to behave, have a facilitating function for the children in the implementation of VR scenarios in a way that will serve its purpose. It is thought that the realistic perception of the environment presented by the VR environment by the children, increased the sense of presence. VR environment allowed children to practice and retry different skills.

On the other hand, it was seen that the audio recordings containing the verbal responses recorded and played back during the implementation to provide feedback to the children about their performance were functional and entertaining for some children, but were anxiety producing for some children. Accordingly, it is thought that it is facilitating for the practitioner to relieve anxious children in the use of sound recordings, to have the child rehearse the sound recording first when he/she deems it necessary, and to record the recording after the child is ready.

It is seen that the computer based homework given to the children to reinforce their skills after the application achieves its purpose by enabling the children to perceive the homework as a game and to enjoy doing it. However, some children had difficulties in installing the program used for homework on their computers, and the absence of a computer in the home of one of the children participating in the study caused this child to be unable to do her homework at home. Finally, it was

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

observed that children liked the painting activity, which was used in some skills during the application, except for one child, and they enjoyed expressing themselves with pictures and painting. Accordingly, it can be said that it would be beneficial to use experiential creative techniques, such as drawing, that allow different ways of expressing children's interests, in SEL skill trainings to be conducted with children.

The software dimension of the VRSELCHILD attracted the attention of children, they enjoyed learning through games, and they do not have difficulty interacting with virtual characters after getting used to virtual reality. In this respect, it is noteworthy that the findings are similar to other studies in the literature that aim to teach children social skills through virtual reality (Parrish, Oxhandler, Duron, Swank & Bordnick, 2016; Sarver, Beidel, & Spitalnick: 2014). Children provided important insights into different aspects of the software including virtual characters, virtual environment, vocalization and physiological symptoms.

While creating virtual characters, existing character models were used instead of preparing new models due to budget constraints. Feedback was given to the software company that existing child models did not look childlike, they were tall, their body structures were more like adult bodies than children's bodies, gestures and facial expressions did not adequately reflect emotions, and body movements were repetitive. However, the desired changes could not be made due to the lack of budget. Studies conducted on the realism of virtual characters reveal that the fact that virtual characters have realistic facial expressions and body language increases social presence (Blaslovitch et al: 2002). In the interviews made with the children after the implementation, the children stated that they did not find the movements of the virtual characters realistic and that their body movements were repeated incompatible with speech. It is seen that the necessary changes before starting the programme and the feedback of the children about the virtual characters are consistent. It was noted in the researcher's diary that the children in the first two-three weeks found the VR implementation different and surprising, that they carefully examined the virtual environment and virtual characters, and frequently mentioned the details they liked or disliked. As time passed, children got familiar to VR, virtual environment and virtual characters became more interested in content than details. From this point of view, it is thought that the unrealistic characters affect the quality of the software, but it does not make a serious difference when evaluated in terms of its effect on the programme.

When the software was evaluated in terms of virtual environment, the children stated that they found the developed virtual environments realistic. Only one child stated that the boards in the hallway are more suitable for younger children. While planning the vocalization, it was decided to use real human voices in order to increase the sense of presence. In the interviews after the programme, the children stated that they found the voices of the characters realistic.

Oculus Rift VR headset was used during the programme. Oculus Rift is not a product suitable for children's use. However, since the headgear is adjustable, the glasses for each child are adjusted to fit the child's head before the implementation. In parallel, in the interviews after the programme, five children stated that they had to hold the glasses from the bottom because the headset were too big for their heads, and one child stated that the headset tightened while wearing them. It is known that the use of virtual reality glasses can cause side effects such as dizziness and nausea (Chang & Kim: 2020). In order to prevent possible side effects in the implementation, the children were not exposed to VR for more than 15 minutes and the implementation was carried out each time while the child was sitting. In the interviews after the programme, two children stated that their eyes burned after implementation, and one child stated that his head ached. Other children stated that they did not experience any physiological discomfort.

When the software is evaluated in general, it is seen that the virtual environment is realistic and the children's feedback is in this direction. In addition, the fact that real human voices were used

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

in the vocalization made the children find it realistic. However, the children did not find the virtual characters realistic. This situation caused the children to criticize the characters in terms of the above-mentioned details in the first weeks of the practice, and after a certain period of time, the children got used to the characters. As a result, it can be said that the virtual environment and vocalization elements of the virtual reality software are effective, but the problems and deficiencies related to the virtual characters and virtual reality headset are the elements that need to be developed in the implementation of the program.

In the interviews, children mentioned that they found the counselor *helpful, supportive, sincere, comforting*, and instructive. During the programme, some children had moments when they had difficulties in finding a case study related to the skill or in finding the appropriate verbal response to the scenario. In such cases, the counselor discussed with the children what responses could be appropriate and gave examples. In the interviews made after the programme, the children stated that the counselor helped them when they could not find the answer, and supported them when they were embarrassed. Children emphasized the helping and supportive feature of the counselor. Another feature that children expressed is that the counselor is sincere and comforting. It is thought that personality traits such as the counselor's communication with children with an egalitarian approach and being friendly are effective in the emergence of this feature of the counselor as a sub-theme. During the programme, the counselor gave information to the children about the skill. Children stated that the counselor gave them detailed information and explained with examples where they did not understand. In other words, children found the counselor very instructive and like this. It can be said that the characteristics of the counselor who runs the program also contribute to the development and effectiveness of VRSELCHILD for children.

Gamification is an approach that solves real-life problems by using game design techniques to create behavioral changes in participants. In gamification, it is essential for the participant to feel like they are playing a game and to participate more willingly in the process (Yılmaz, 2017:18-21). While designing VRSELCHILD, the focus was on the use of VR in skill training, and learning through game was not one of the main goals. It is thought that the software used in VRSELCHILD creates a sense of achievement in children as they make different scenarios, the child moves to the next scenario when his performance is sufficient, and the fact that children receive positive written feedback as they give the correct answer in homework positively affects the motivation of children. In addition, it is thought that the fact that the virtual environment and virtual characters are in the form of animation and that VR is a new technology, excites children, causes children to frequently talk about and focus on their experiences and feelings regarding the sub-theme we call the gamification effect. The children stated that they learned by having fun, that it was like a game, it was fun, and they enjoyed learning new things using technology. In the researcher's diary, it was noted that the children were very excited and enthusiastic about VR especially in the first sessions, and they excitedly told their families and friends at school what they were doing using virtual reality. During and after the programme, the children who often mentioned that they wished to learn everything in this way, since working is like a game. As can be seen, the gamification effect stands out as an element that attracts the attention of children, increasing their motivation to learn and their willingness to participate.

5. CONCLUSION

The opinions and experiences of the children regarding VRSELCHILD were gathered in four categories: "Social Emotional Learning Skills Training", "Virtual Reality Software", "Psychological Counselor/Researcher", and "Gamification Effect". In line with the opinions of the children, it is stated that VRSELCHILD contributes to the development of children's SEL skills. It has been seen that different dimensions and elements of the psychoeducation program and virtual reality software

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

within the scope of VRSELCHILD, and the professional and personal characteristics of the psychological counselor who runs the program, have made significant contributions to this development. While designing VRSELCHILD, it was focused on the use of virtual reality in skill training. Providing learning through gamification was not one of the main objectives. However, the children stated that they had fun learning about the program and that they enjoyed learning new things using technology. Accordingly, it is thought that the gamification effect of the program is an important element that increases children's learning motivation. In line with the findings obtained from the research and the opinions of the children, some suggestions were presented regarding the studies to be carried out for research and practice.

The progression of each session in the psychoeducation program in a similar order contributed to making VRSELCHILD more understandable by children. In addition, it is thought that collecting case studies from children, families and teachers while preparing the programme is effective in realistic evaluation of the scenarios by the children. Using case studies in future studies will be beneficial in terms of revealing children's perspectives. Before the scenario starts in the program, the audio instruction informs the child about the scenario. The children stated that they found this instruction is useful, and a similar approach can be followed in future studies.

The verbal responses of the children to the scenarios were recorded and played back to the children. Some children liked to evaluate their own reactions, but some children were excited at this stage especially when they were not able to respond appropriately. During such situations, the counselor calmed and motivated the children. The children felt relieved when they saw that they could respond adequately after enough practice. This method is thought to be beneficial in terms of raising awareness of children's performance. However, the facilitating role and supportive attitude of the counselor is important when working with anxious children.

Some children had technical problems to upload the computer-based homework. In future applications, in order to solve this problem, it may be beneficial to confirm in advance whether the children participating in the study have access to the computer, and to create a form explaining the installation steps in order to facilitate the installation of the game on the computer. Some experiential techniques used during VRSELCHILD. It has been observed that children enjoy practicing experiential techniques such as painting. Similar techniques can be used in future studies. In addition, the children liked that the pictures made in the last session were returned to the children as a file.

When we look at the market data of virtual reality in the world, it is seen that the annual increase in value is doubled every year, and the researches and developed applications regarding its use in education and health are increasing day by day. There are certain costs such as the creation of the software, the hardware costs, the maintenance costs of the software and hardware. Various financial support resources can be used in the production of software.

While developing software for the use of VR in the field of mental health and education, it is necessary to cooperate with experts from the field of mental health and the technology. In these collaborations, it is thought to be beneficial to communicate frequently with software developers on issues such as creating images, determining the features of the virtual environment and characters. For example, sample school images were found while creating the virtual environment for VRSELCHILD and the most appropriate school images were shared with the software company in line with the feedback received from the experts. It is thought that the sharing of visual samples with the software company and the knowledge and experience of the software company in creating a virtual environment are effective in the realistic perception of the virtual environment created in VRSELCHILD by children. Similarly, sample sound recordings were taken for the vocalization used in the software, and the most appropriate sounds were decided in line with the feedback received from the experts. It is thought that the use of real sounds in vocalization and the use of real 8-12 year old children's voices ensure that the sounds used in the VRSELCHILD are found realistic by the children.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

However, due to budget constraints, details deemed appropriate by the experts could not be added while creating virtual characters. Similar problems can be avoided in future researches by determining the arrangements included in the budget in the service procurement contracts to be made with the software company in more detail.

In research conducted using technology, unforeseen disruptions may occur due to hardware or software. Due to the fact that the hardware did not work as expected in the research carried out, the implementation was started one month later than planned. Some students had difficulty in running the homework on computer. While planning the research process, it should be taken into account that there may be technical malfunctions like this, if possible, the controls regarding whether the software and hardware work smoothly should be tested before starting to implement. Additionally, it should be determined from whom and how to get technical support in case of possible problems. The extent to which the technical specifications of the hardware serve the purpose of the implementation is also a factor to be considered. In 2019, when the implementation was carried out, there were no VR glasses developed for children yet. In practice, this situation caused some children to constantly need to hold the glasses from the bottom while using them. For this reason, while evaluating the VR software in terms of ease of use, the children mentioned that the headgear is constantly slipping and that they need to support the headgear with their hands. It is thought that the use of equipment developed for children will prevent similar problems in future research.

In recent years, the development of virtual reality software that can be used with smart phones can contribute both in terms of low hardware cost and making the developed software accessible to more people. Considering the increasing use of technology in education and the increasing interest of the new generation in gamification, digital media and social networks producing materials that can be shared with children and young people by gamification method can be seen as an alternative method for gaining SEL skills.

REFERENCES

- Baker, J. B. (2008). *Using computer-based MUVES to develop social skills in elementary children: An exploratory study* [Thesis]. Regent University.
- Bailey, J.O. & Bailenson, J.N. (2017). Immersive virtual reality and the developing child. In P. Brooks ve F. Blumberg (Eds.), *Cognitive Development in Digital Contexts* (pp. 181-200). Springer.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control* (3rd ed). Freeman.
- Baydan, Y. (2010). *Sosyal-Duygusal Beceri Algısı Ölçeği 'nin geliştirilmesi ve sosyal-duygusal beceri programının etkililiği* [Thesis]. Hacettepe University.
- Bayraktar, E. & Kaleli, F. (2007). *Sanal gerçeklik ve uygulama alanları*. IX. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, Kütahya.
- Beck, A. T. (2015). *Bilişsel terapi ve duygusal bozukluklar*. Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Blascovich, J., Loomis, J., Beall, A. C., Swinth, K. R., Hoyt, C. L. & Bailenson, J. N. (2002). Immersive virtual environment technology as a methodological tool for social psychology. *Psychological Inquiry*, 13(2), 103-124. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1302_01
- Chang, E., Kim, H. T. & Yoo, B. (2020). Virtual reality sickness: A review of causes and measurements. *International Journal of Human-Computer Interaction*. 36(17), 1658-<https://doi.org/1682.10.1080/10447318.2020.1778351>

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Collaborative for Academic. (2013). Social and emotional. *Learning [CASEL], 2013 Casel Guide: Effective social and emotional programs preschool and primary school edition*. <http://static.squarespace.com/static/513f79f9e4b05ce7b70e9673/t/526a/Accessed> Retrieved February 11, 2020.
- Collaborative for Academic Social and emotional. *Learning [CASEL], 2019 Framework for systematic social and emotional learning*. <https://CASEL.org/what-is-sel/> Retrieved February 15, 2020.
- DeRosier, M. E., Craig, A. B., & Sanchez, R. P. (2012). ZooU: A stealth approach to social skills assessment in schools. *Advances in Human-Computer Interaction, 2012*, 1–7. <https://doi.org/10.1155/2012/654791>
- Greenberg, M. T. (2010). School based prevention: Current status and future challenges. *Effective Education 2*(1), 27– 52. <https://doi.org/10.1080/19415531003616862>
- Hackney, H., Cormier, S. (2008). *Psikolojik danışma ilke ve teknikleri: Psikolojik yardım süreci el kitabı*. (T. Ergene, S. Aydemir Sevim Çev.) Mentis Yayıncılık, Ankara.
- Jones, S. M., & Bouffard, S. M. (2012). Social and emotional learning in schools: From programs to strategies and commentaries. *Social Policy Report, 26*(4), 1–33. <https://doi.org/10.1002/j.2379-3988.2012.tb00073.x>
- Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parrish, D. E., Oxhandler, H. K., Duron, J. F., Swank, P., & Bordnick, P. (2016). Feasibility of virtual reality environments for adolescent social anxiety disorder. *Research on Social Work Practice, 26*(7), 825–835. <https://doi.org/10.1177/1049731514568897>
- Sarver, N. W., Beidel, D. C., & Spitalnick, J. S. (2014). The feasibility and acceptability of virtual environments in the treatment of childhood social anxiety disorder. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology, 43*(1), 63–73. <https://doi.org/10.1080/15374416.2013.843461>
- Seligman, L. (2006). *Theories of counseling and psychotherapy* (Second ed.). Pearson.
- Slovak, P., Gilad-Bachrach, R. & Fritzpatrick, G. (2015). *Designing social and emotional skills training: The challenges and opportunities for technology support*. Paper Presented at Proceedings of the 33rd Annual ACM Conference Human Factors in Computing Systems. ACM, New York.
- Sharar, S. R., Carrougher, G. J., Nakamura, D., Hoffman, H., Blough, D. K. & Pattaerson, D. R. (2007). Factors influencing the efficacy of virtual reality distractionanalgesie during post burn physical therapy: Preliminary results from 3 ongoing studies. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation, 88* (12), 43-49. <https://doi.org/10.1016/j.apmr.2007.09.004>.
- Stallard, P. (2002). *Think Good-Feel Good: A Cognitive Behaviour Therapy Workbook for Children and Young People*. John Wiley and Sons.
- Temiz, N. (2013). *Duygu Profesörü*. Kök Yayıncılık, Ankara.
- Üzümcü, E., Akın, B., Nergiz, H., İnözü, M., & Çelikcan, U. (2018). Anksiyete bozukluklarında sanal gerçeklik. *Psikiyatride Guncel Yaklasimler - Current Approaches in Psychiatry, 10*(1), 99–107. <https://doi.org/10.18863/pgy.336593>

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Webster-Stratton, C., Reid, M. J. (2004). Strengthening social and emotional competence in young children-the foundation for early school readiness and success: Incredible years classroom social skills and problem-solving curriculum. *Infants and Young Children*, 17 (2), 96–113.

Wigelsworth, M. , HumphreyN., Kalambouka A., Lendrum, A. (2010). A review of key issues in the measurement of children’s social and emotional skills. *Educational Psychology in Practice*, 26 (2), 173-18. doi: 10.1080/02667361003768526

Yavuzer, H. (1992). *Resimleriyle Çocuk*. Remzi Kitabevi, Ankara.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (5. Ed.). Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, E. A. (2017). *Herkes için Oyunlaştırma*, (4. Ed.). Abaküs Yayıncılık, İstanbul.

Yin, R. K. (2014). *Case Study Research Design and Methods* (5.Ed.). SAGE Publication.

Çatışma Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Etik Kurulu Kararı: Bu araştırmanın etik kurul izni, Ege Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği kurulundan 12.10.2018 tarih ve 70221511-300 sayı ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Destek ve Teşekkür: TÜBİTAK 1512 Bigg Programı kapsamında destek alınmıştır.

ALGORİTMA ÖĞRETİMİNE DAYALI EĞİTSEL OYUNLARIN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİNE YÖNELİK ALGILARINA ETKİSİ*

Zafer TANEL**

Ersel KURT***

ÖZET

Problem çözme becerileri algısı; bireylerin hayatları boyunca akademik ve yaşamsal başarılarını etkilediği düşünülen bir gelecek yüzyıl becerisi olarak literatürde kabul görmektedir. Algoritmaların; teknolojik problem çözümedeki gücünün bireylerde bu becerileri nasıl etkilediği de önemli bir araştırma konusu olmaktadır. Bu nedenle yapılan araştırmanın amacı ortaokul 5. ve 6. sınıf öğrencilerinin Bilişim Teknolojileri ve Yazılım dersi “Problem Çözme ve Programlama” ünitelerine yönelik olarak geliştirilen öğretim programı kapsamında algoritma temelli eğitsel bilgisayar oyunlarının öğrencilerin problem çözme becerilerine yönelik algılarına etkisinin incelenmesidir. Araştırmanın çalışma grubunu toplam 131 ortaokul öğrencisi oluşturmuştur. Çalışmada veri toplama aracı olarak Ekici ve Balım (2013)’ın geliştirdiği, “Ortaokul Öğrencileri İçin Problem Çözme Becerilerine Yönelik Algı Ölçeği” kullanılmıştır. Ön test ve son test olarak her iki gruba uygulanan ölçekten elde edilen verilerle, hem deney hem de kontrol gruplarının, ölçeğin ana ve alt faktörleri bakımından yüksek düzeyde problem çözme becerileri algılarına sahip oldukları görülmüştür. Uygulama sonrasında gruplar içi ve gruplar arasında öğrencilerin problem çözme becerileri ölçeği toplam algı puanları ve algı alt faktörü puanları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulunmuştur. Hem uygulama öncesinde hem de uygulama sonrasında isteklilik kararlılık algısı faktörü puan ortalamaları için deney grubu lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Algoritma, problem çözme becerileri algısı, eğitsel oyun.

THE EFFECT OF EDUCATIONAL GAMES BASED ON ALGORITHM TEACHING ON THE PERCEPTIONS OF SECONDARY STUDENTS ON THE PROBLEM SOLVING SKILLS**ABSTRACT**

The apprehension of problem-solving skills is accepted in the literature as a future-century skill that is thought to affect academic and life-sustaining success through the life of the individuals. How the power of these algorithms effects of the people’s skills individually in the field of technological problem solving remains a crucial research topic. Therefore, the research aims to examine the effects of algorithm-based educational computer games on students' perceptions of problem-solving skills within the scope of the curriculum developed for the "Problem Solving and Programming" units of the Information Technologies and Software course of the 5th and 6th-grade secondary school students. The study group of the research consisted of a total of 131 secondary school students. The "Perception Scale for Problem Solving Skills for Secondary School Students" developed by Ekici and Balım (2013) was used as a data collection tool in the study. As a result of the research, it was seen that both the experimental and control groups had high perceptions of problem-solving skills in terms of the main and sub-factors of the scale. After the application, it was found that there was no significant difference between the students' problem-solving skills scale total perception and perception sub-factor scores within and between groups. It was determined that there was a significant difference in favor of the experimental group in the mean scores of the willingness stability perception factor both before and after the application.

Keywords: Algorithm, perception of problem-solving skills, educational game.

* Bu çalışma, 2021 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nde Ersel KURT tarafından “Algoritma Öğretimine Dayalı Eğitsel Oyunların Ortaokul Öğrencilerinin Problem Çözme Becerilerine Yönelik Algılarına Etkisi” başlığıyla yazılan ve Doç. Dr. Zafer TANEL danışmanlığında yürütülen yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiş ve 2. Uluslararası Bilim, Eğitim, Sanat ve Teknoloji Sempozyumu (28-29 Mayıs 2021)’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, zafer.tanel@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2172-7121.

*** Yüksek Lisans, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı, erselkurt10@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5060-4978.

Araştırma Makalesi Sayfa Sayısı: 1240-1250
Makale Geliş Tarihi: 05.10.2022 Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022 Makale Yayın Tarihi: 31.12.2022

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca yaşanan gelişmeler birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da farklı yaklaşımları ve yeni ihtiyaçları ortaya çıkarmıştır. 21.yy.'da bireyler internet ve bilgisayar teknolojileri sayesinde daha global olanaklara ulaşma imkânı bulmuşlardır. Bu durum insanlığın bilgi birikiminin gelişimini önemli ölçüde hızlandırmıştır. Gelişen bilgisayar ve internet teknolojileri ile birlikte bireylerin eğlence ve sosyal davranışları da değişmiştir. Bu hızlı değişimin yaşandığı dönemde eğitim ortamlarının ve içeriklerinin bu teknolojiler ışığında düzenlenmesi ve bunların eğitim ortamlarında kullanılması da bu bakımdan kaçınılmaz olmuştur.

Yaşanan bu değişikliklere bağlı olarak 21.yy. becerileri adı altında birçok hedef, çağın gerekliliklerine uygun olarak ortaya çıkmıştır. Yalçın (2018), 21.yy. becerilerinin gelişmekte olan ülkeler için gelecekte çok önemli belirleyiciler olacağını, eğitimle kazandırılması ve daha fazla önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. 21.yy. becerilerine yönelik bireylerin kariyer ve teknik eğitimlerine nasıl hazır olacakları ile ilgili yapılan çalışmalarda problem çözme becerilerinin bireylerde geliştirilmesi gereken önemli becerilerden biri olduğu vurgulanmaktadır (Brand, Valent ve Browning, 2013).

Türk Dil Kurumuna (TDK, 2020) göre problem; "Teoremler veya kurallar yardımıyla çözülmesi istenen soru, mesele" olarak tanımlanmaktadır. Bilgin'e (2010) göre problem; bireylerin amaçlarına ulaşmasını engelleyen henüz öğrenilmemiş yollar olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte bireylerin problemleri çözme çabası içinde olmaları için öncelikli koşul, olayların veya durumların problem olarak algılanmasıdır. Bu noktadan hareketle problem kavramı kişiye özel bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Dewey (aktaran Mertoğlu ve Öztuna, 2004) 1900' lü yıllarda problem çözme sürecini tanımlarken problem çözmenin, kişinin rahatsızlık veya şüphe duyarak bir belirsizliğe sürüklenmesi ile başladığını vurgulamıştır. Problem çözme; olay ve durumlara yönelik analiz ve bağdaşımın zihinde planlanarak çözüme ulaştırma sürecini ifade etmektedir (Bilen, 1996; Lee, 2010). Problem çözme becerileri eğitiminde, bireylerin günlük yaşamlarında karşılaşacağı problemlere karşı bu becerileri özümsemeleri ve kullanmaları hedeflenmektedir. Heppner ve Petersen'e (1982) göre bireylerin problemlerle başa çıkmaya yönelik kendilerine olan güvenleri, onların problem çözme becerilerini etkilemektedir. Bu nedenle problem çözme becerileri kazandırılması sürecinde; bireyin geçmişi, karşılaşılan durumları algılama biçimi, problemi çözmeye yönelik istek, arzu ve çaba gibi değişkenler etkili olmaktadır. Sahin, Sahin ve Heppner'e (1993) göre problem çözme becerileri algısı; bireyin yalnızca kendi hedef ve ilgileri, problem çözme ile ilgili farkındalıkları ve öz değerlendirmesi olarak tanımlanmıştır. Problem çözme algısı bireylerin sadece eğitim alanındaki başarılarıyla değil yaşam mutlulukları ve doyumlarıyla da ilişkili bir kavram olarak literatürde yer almaktadır. Heppner ve Petersen'e (1982) göre, bireylerin problem çözmeye yönelik isteklilikleri, duygu durumları, davranış biçimleri, inançları ve kendilerine güven duyması problem çözme algısının temelini oluşturmaktadır.

Problem çözme becerileri ile ilgili olarak günümüze kadar uzanan süreçlerde farklı yaklaşımlar ve bu yaklaşımlara destek olan teknolojiler çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Teknoloji bu yaklaşımlarda hem öğrenme ortamlarının ihtiyaç duyduğu olanakları sağlamakta hem de içeriklerin odağında yer alabilmektedir. Hayatımıza girmeye başladığı ilk günden itibaren bilgisayarlar çözümlenmesi çok uzun zaman alan ya da imkânsız olduğu düşünülen birçok problemi

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çözümüne ulaştırmıştır. Bilgisayarların problem çözme için sağlayabilmesinin temelinde; belirlenen hedefe yönelik süreçlerde her ihtimalin düşünülüp farklı çözüm yollarıyla sonuçlandırılmasını sağlayan “algoritma” kavramı yer almaktadır. Algoritma kavramı bu noktada problemlerin çözüme ulaştırılması için insanlara bir disiplin ve bakış açısı sağlayan sistematik çözüm yolları olarak tanımlanabilir. Teknolojik olarak bir problemin çözümünün ortaya koyulması süreci algoritmaların oluşturulması ile başlar. İnsanlığın bilgi birikimi ve deneyimlerinin günümüzde hızla çoğalması, insanların karşılaştıkları problemleri karmaşıktırarak ve çözüme ulaşmak için mutlaka bir sürecin planlanması ve izlenmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu süreçleri adım adım takip edebilmenin gerekliliği algoritmaları daha da önemli hale getirmektedir (Aytekin, Çakır, Yücel ve Kulaöz, 2018).

Algoritma kavramının teknoloji dünyasındaki problemleri çözümedeki yeri ve bireylerin günlük yaşantılarında da problem çözmede kullanabilecekleri bir yöntem olabileceği fikri ile bilgi işlemsel düşünme kavramı ortaya çıkmıştır. International Society for Technology in Education’e (ISTE, 2011) göre bilgi işlemsel düşünme bir problem çözme süreci olarak bireylerin; olası çözümleri belirleyebilme, analiz edebilme, algoritmik düşünebilme, çözümleri uygulama, çözümlerini başka problemlerde de aktarabilmelerini sağlayan ve teknoloji ile desteklenen bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Wing’e (2006) göre bilgi işlemsel düşünme bilgisayar için temel kavramlardan yararlanarak problem çözme, problemleri çözmek için sistemler geliştirmeyi ve insan davranışını anlamayı içeren bir yöntem olarak ifade edilmiştir. Bilgi işlemsel düşünme becerileri kazanımında çocukların erken yaşta kodlama eğitimi alması günümüzde en çok ele alınan noktalardan biri olarak görülmektedir. Kodlama eğitimi yalnızca bilgi işlemsel düşünme becerileri değil bunun yanında problem çözme becerileri, yaratıcılık, iş birliği gibi becerileri de kazandırmaktadır. Kaya, Korkmaz ve Çakır’a (2020) göre kodlama eğitiminin temelinde bilgi işlemsel düşünme kavramı yer almaktadır ve bununla birlikte bu durum öğrencilerin problem çözme yeteneklerini de doğrudan etkilemektedir. Sayın ve Seferoğlu’ya (2016) göre kodlama eğitimi 21.yy. bireylerini yetiştirmek için bir zorunluluk olarak ifade edilmiştir. Kodlama eğitiminde ortaokul öğrencileri için genel olarak oyunlar ve çeşitli simgesel betimlemeler aracılığıyla programlama dillerinin temelini oluşturan algoritma adımları sunulmaktadır. Bayırtepe ve Tüzün’e (2007) göre oyun tabanlı öğrenme ortamları problem çözmeye dayalı senaryoların yarış, şans, bilinmezlik, işbirliği gibi faktörlerle harmanlandığı öğrenme ortamları olarak ifade edilmektedir. Eğitsel bilgisayar oyunları öğretim içeriğini öğrenciyle buluşturmada bir alternatif, içeriğin özümsemesi ve kalıcılığının artırılması için bir destekleyici veya gerekli alıştırmaların yapılması noktasında bir tamamlayıcı olarak kullanılabilen motivasyonu artıran eğlenceli öğrenme sağlayan öğretimsel bir araç olarak tanımlanabilir (Çankaya ve Karamete, 2008). Gros (2007), son yıllarda dijital oyunların ergen ve çocukların hayatında önemli bir yeri olduğunu fakat resmî kurumlar veya okulların bu konuyu yeterince önemsemediğini belirtmektedir. Lin ve Hou (2016) yaptıkları çalışmada dijital oyun tabanlı öğrenme ortamlarının sınıfta öğrenmeyi kolaylaştırmak için kullanılmasının içeriklerin öğretilmesini ve matematiksel düşünme, kas becerilerinin ve el göz koordinasyonu gelişimini sağladığını belirtmektedir. Oyunları kazanma isteği, problem çözme becerilerinin analiz etme, çözüm yolları geliştirme, karar verme ve tekrar tekrar deneme durumlarını içerdiğinden oyunların 21.yy becerilerine sağlayabileceği katkılar üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Bu unsurları içeren oyun mekanikleri de göz önüne alındığında dijital oyunlar veya eğitsel oyunlar bireylerin problem çözme becerilerine ve problem çözme becerileri algılarına katkıda bulunabilir potansiyelde öğrenme araçları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu nedenlerle bu çalışmada, bilgisayar biliminde problem çözme yöntemi olarak kullanılan algoritma kavramını temel alan eğitsel bilgisayar oyunlarının öğrencilerin problem çözme becerilerine yönelik algılarına etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli ve Çalışma Grubu

Deney ve kontrol gruplarının önceden oluşturulmuş sınıflardan belirlenmesi ve yansız atama yapılamaması nedeniyle (Özmen, 2019: 210-211) araştırmanın modeli yarı deneysel model olarak belirlenmiştir.

Bilişim Teknolojileri ve Yazılım dersinde öğrenim görme ölçütüne göre öğrencilerin seçilmesi nedeniyle çalışma grubu belirlenirken amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Canbazoğlu Bilici, 2019: 71). Bu yöntemle belirlenen çalışma grubunu, İzmir ili Buca ilçesinde bulunan bir ortaokulun 5. ve 6. sınıfında öğrenim gören 131 öğrenci oluşturmuştur. 4 adet 5.sınıf şubesinden rastgele seçilen 2 şube deney, 2 şube kontrol ve 4 adet 6.sınıf şubesinden rastgele seçilen 2 şube deney ve 2 şube kontrol gurubu olmak üzere 4 şubelik deney ve 4 şubelik kontrol grupları oluşturulmuştur. Bu gruplama sonucunda şube öğrenci sayısına bağlı olarak çalışmanın deney grubunda 72, kontrol gurubunda ise 59 öğrenci yer almıştır. Ayrıca araştırmada; deney ve kontrol grupları arasında uygulamanın sonuçlarını etkileyecek bir etkileşimin olmadığı, öğrencilerin veri toplama araçlarına verdikleri yanıtlarda içten davrandıkları varsayılmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Veri toplama aracı olarak Ekici ve Balım'ın (2013) geliştirdiği, “Ortaokul Öğrencileri İçin Problem Çözme Becerilerine Yönelik Algı Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmacılar tarafından Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı .88 olarak belirlenen ve “öğrencilerin problem çözme becerilerine yönelik algısı” ve “öğrencilerin problem çözmeye yönelik isteklilik ve kararlılık algısı” olmak üzere 2 alt faktörden oluşan ölçekte 5’li Likert tipinde 15’i olumlu 7’si olumsuz toplam 22 madde bulunmaktadır. Araştırmanın verileri, deney ve kontrol grubu öğrencilerinin algı düzeylerinin belirlemesi amacıyla ölçeğin deneysel işlem öncesinde ön-test ve deneysel işlem sonrasında son-test olarak uygulanmasıyla toplanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin istatistiksel olarak incelenmesine yönelik ilk adım olarak deney ve kontrol gruplarından elde edilen ön test ve son test verilerinin dağılımları, ölçek toplam puanlarına ve iki alt faktör puanlarına göre incelenmiştir. Yapılan bu incelemede her iki grupta sayının 35’i geçmesi nedeniyle Kolmogorov-Smirnov normallik testi uygulanmıştır (Can, 2016). Yapılan bu test sonucunda;

Uygulama öncesi ön test verilerine göre, algı ölçeği genel puanlarının deney grubunda [D(72)= 0,075; p= 0,200>0,05] ve kontrol grubunda [D(59)= 0,071; p= 0,200>0,05] normal dağılım gösterdiği, algı alt boyutunda hem deney [D(72)= 0,025; p= 0,001<0,05] hem de kontrol grubunda [D(59)= 0,053; p= 0,000<0,05] normal dağılım göstermediği, isteklilik ve kararlılık algısı alt

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

boyutunda yine deney [D(72)= 0,019; p= 0,000<0,05] ve kontrol grubunda [D(59)= 0,032; p= 0,001<0,05] normal dağılım göstermediği görülmüştür.

Uygulama sonrası son test verilerine göre, algı ölçeği genel puanlarının deney [D(72)= 0,083; p= 0,200>0,05] ve kontrol [D(59)= 0,093; p= 0,055>0,05] gruplarında normal dağılım gösterdiği, algı alt boyutunda deney [D(72)= 0,062; p= 0,000<0,05] grubunda normal dağılım göstermezken kontrol grubunda [D(59)= 0,081; p= 0,200>0,05] normal dağılım gösterdiği, isteklilik ve kararlılık algısı alt boyutunda deney grubunda yine [D(72)= 0,038; p= 0,000<0,05] normal dağılım göstermezken kontrol grubunda [D(59)= 0,075; p= 0,061>0,05] normal dağılım gösterdiği bulunmuştur.

Bu inceleme sonucunda istatistiksel analiz yapılırken normal dağılım gösteren veriler için parametrik testler (bağımsız örneklem t-testi ve eleştirilmiş örneklem t-testi) ve normal dağılım göstermeyen veriler için parametrik olmayan testlerden olan Mann Whitney-U Testi kullanılmıştır.

2.4.Uygulama Süreci

Uygulama, deney ve kontrol gruplarında Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) 2018 yılında yayınladığı Bilişim Teknolojileri ve Yazılım (BTY) Dersi Öğretim Planı kazanımlarına paralel olarak ve tüm gruplarda eş zamanlı olarak dört hafta süresince yürütülmüştür. Deney grupları için algoritma temelli eğitsel bilgisayar oyunlarının (Kodable Web uygulaması, Lightbot Web uygulaması, CodeMonkey Web uygulaması) dahil edilmesiyle hazırlanan öğretim planı uygulanmıştır. Kontrol grupları için ise MEB tarafından hazırlanan öğretim planı uygulanmıştır.

3. BULGULAR

Ölçeğin ön-test ve son-test olarak uygulanmasıyla elde edilen toplam puanlarındaki ve alt boyut puanlarındaki veri dağılımlarının yapısına göre gerçekleştirilen istatistiksel analizler sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir. Uygulanan t-testlerinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ön test ve son test puanları arasındaki farkların ayrı ayrı hesaplanmasıyla ortaya çıkan mutlak sonuçlarla elde edilen ortalamalar kıyaslanmıştır

Tablo 1. Uygulama Öncesi Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Algı Puanları (Ölçek Toplamı) Bağımsız Örneklem T- testi Bulguları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}$	ss	t -Testi	
					t	p
Algı Puanı	Deney	72	3,76	,69	1,171	,244
	Kontrol	59	3,63	,59		

Tablo 1' de görüldüğü gibi, uygulama öncesinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin problem çözme becerilerine yönelik algı ölçeği algı toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (p > 0,05).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 2. Uygulama Öncesinde Deney ve Kontrol Gruplarının Problem Çözme Becerilerine Yönelik Algı Ölçeği Algı Alt Faktörü Puanlarına İlişkin Mann Whitney-U Testi Bulguları

Algı Faktörü	Alt	N	S.T	S.O	U	z	p
Deney Grubu		72	4873,50	67,69			
Kontrol Grubu		59	3772,50	63,94	2002,50	-,563	,573

Tablo 2' deki bulgulara göre uygulama öncesinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin problem çözme becerilerine yönelik algı ölçeğinden almış oldukları algı alt faktörü puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 3. Uygulama Öncesinde Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Problem Çözme Becerilerine Yönelik Algı Ölçeği İsteklilik Kararlılık Algısı Alt Faktörü Puanlarına İlişkin Mann Whitney-U Testi Bulguları

İsteklilik-Kararlılık Algısı Alt Faktörü	N	S.T	S.O	U	z	p
Deney Grubu	72	5225,00	72,57			
Kontrol Grubu	59	3421,00	57,98	1651,00	-2,192	,028

Tablo 3'e göre uygulama öncesinde öğrencilerin problem çözme becerilerine yönelik algı ölçeğinden almış oldukları isteklilik-kararlılık algısı alt faktörü puanları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farkın olduğu görülmektedir ($p < 0,05$).

Tablo 4. Deney Grubu Öğrencilerinin Uygulama Öncesi ve Uygulama Sonrası Algı Puanları (Ölçek Toplamı) Eşleştirilmiş Örneklem T- testi Bulguları

Gruplar	N	$\bar{x}$	ss	t -Testi	
				t	p
Ön-Test	72	3,76	,69		
Son-Test	72	3,84	,73	-,692	,491

Tablo 4'te görülebileceği üzere, deney grubu öğrencilerinin problem çözme becerilerine yönelik algı ölçeği toplam algı puanları ön test ve son test ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 5. Kontrol Grubu Öğrencilerinin Uygulama Öncesi ve Uygulama Sonrası Algı Puanları (Ölçek Toplamı) Eşleştirilmiş Grup T-testi Bulguları

Gruplar	N	$\bar{x}$	ss	t Testi	
				t	p
Ön-Test	59	3,63	,59	-,780	,438
Son-Test	59	3,72	,72		

Tablo 5'teki bulgulara göre kontrol grubu öğrencilerinin problem çözme becerilerine yönelik algı ölçeği toplam algı puanları ön test ve son test ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 6. Uygulama Sonrası Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Algı Puanları (Ölçek Toplamı) Bağımsız Örneklem T- testi Bulguları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}$	ss	t Testi		
					T	Sd	p
Algı Puanı	Deney	72	3,84	,73	,941	,128	,348
	Kontrol	59	3,72	,72			

Tablo 6'da görüldüğü gibi, uygulama sonrasında öğrencilerin problem çözme becerilerine yönelik algı ölçeği toplam algı puanları açısından deney ve kontrol gruplarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$).

Tablo 7. Uygulama Sonrasında Deney ve Kontrol Gruplarının Problem Çözme Becerilerine Yönelik Algı Ölçeği Algı Alt Faktörü Puanları Mann Whitney-U Testi Bulguları

Algı Alt Faktörü	N	S.T	S.O	U	z	p
Deney Grubu	72	4830,00	67,08	2046,00	-,361	,718
Kontrol Grubu	59	3816,00	64,68			

Tablo 7'de görülen bulgulara göre, deney ve kontrol grubu öğrencilerinin uygulama sonrasında problem çözme becerilerine yönelik algı ölçeği algı alt faktörü puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p > 0,05$).

Tablo 8. Uygulama Sonrasında Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Problem Çözme Becerilerine Yönelik Algı Ölçeği İsteklilik Kararlılık Algısı Alt Faktörü Puanları Mann Whitney-U Testi Bulguları

İsteklilik- Kararlılık Algısı Alt Faktörü	N	S.T	S.O	U	z	p
Deney Grubu	72	5196,50	72,17			
Kontrol Grubu	59	3449,50	58,47	1679,50	-2,067	,039

Tablo 8’den görüleceği üzere, deney ve kontrol grubu öğrencilerinin uygulama sonrasında problem çözme becerilerine yönelik algı ölçeği isteklilik kararlılık algısı alt faktörü puanları arasında deney grubu lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Yapılan çalışmada elde edilen bulgulara göre, deney ve kontrol grubu öğrencilerinin hem uygulama öncesinde hem de uygulama sonrasında “Problem Çözme Becerilerine Yönelik Algı Ölçeği” genel puan ortalamaları itibarıyla iyi düzeyde problem çözme becerileri algısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Bununla birlikte hem uygulama öncesinde hem de uygulama sonrasında deney ve kontrol grubu öğrencilerinin genel puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde, Taşgın ve Tunç’un (2018) ortaokul öğrencilerinin problem çözme becerilerine yönelik algılarını belirlemek için yaptıkları tarama çalışmasında, öğrencilerin algılarının iyi düzeyde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak ortaokul öğrencilerinin problem çözme becerilerine yönelik algılarının orta düzeyde olduğunu ifade eden çalışmalar da literatürde yer almaktadır (Kaplan, Duran ve Gökhan, 2016).

Bilgin (2010) yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerinin problem çözme becerileri algılarının yaşa bağlı olarak farklılaşmadığını ancak bireylerin yaşlarına bağlı olarak bilgi ve deneyimlerinin artmasıyla bireylerin kendilerini problem çözmeye daha yeterli algıladıklarını vurgulamıştır. Buna karşılık problem çözme becerileri algılarının yaşa bağlı olarak değiştiğini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Korkut, 2002; Batıgün ve Şahin, 2003). Bu çalışmalarda yer alan yaş gruplarının geniş bir yelpazede olduğu ve bu gruplar arası farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada benzer yaş gruplarında olan bireylerin bilgi ve deneyimlerinin de benzer olduğu varsayılmaktadır. Bu durumun uygulama öncesinde zaten yüksek düzeyde çıkan problem çözme becerileri algılarının uygulama sonrasında artış göstermesine rağmen anlamlı farklılık ortaya çıkmayışının bir gerekçesi olabileceği düşünülmektedir.

Ulaşılan bulgulara göre, deney ve kontrol grubu öğrencilerinin hem uygulama öncesinde hem de uygulama sonrasında “Problem Çözme Becerilerine Yönelik Algı Ölçeği” algı alt faktörü puan ortalamalarının birbirine çok yakın ve iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte hem uygulama öncesinde hem de uygulama sonrasında deney ve kontrol grubu öğrencilerinin algı alt

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

faktörü puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucu ortaya çıkmıştır. İlgili literatür incelendiğinde, Çalışkan'ın (2020), ortaokul öğrencilerinin bilgi işlemsel düşünme temelli eğitsel oyunları içeren kodlama öğretim programı code.org ile yaptığı deneysel çalışmada, öğrencilerin iyi düzeyde problem çözme becerilerine yönelik algı alt faktörü puanına sahip olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Çalışkan (2020), ortaokul öğrencilerinin problem çözme becerilerine yönelik algılarını, algı alt faktörüne göre incelendiğinde, öğrencilerin algı alt faktörü puanları üzerinde deneysel çalışmanın herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışma sonuçları bu açıdan ilgili literatürle uyum göstermektedir.

Yapılan çalışmada her iki grup öğrencilerinin hem uygulama öncesinde hem de uygulama sonrasında "Problem Çözme Becerilerine Yönelik Algı Ölçeği" isteklilik kararlılık algısı alt faktörü puan ortalamaları incelendiğinde, deney grubu lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Çalışkan (2020) yaptığı deneysel çalışmada, bu çalışmada yer alan algoritma temelli eğitsel oyunlarla benzer özellikler gösteren code.org etkinliklerinin, öğrencilerin problem çözme becerilerine yönelik isteklilik kararlılık algıları üzerinde orta düzeyde olumsuz etki yarattığı sonucuna ulaşmıştır. Buna karşılık algoritma temelli eğitsel bilgisayar oyunlarının ortaokul öğrencilerinin problem çözme becerilerine yönelik algılarına etkisinin incelendiği bu çalışmada isteklilik kararlılık algılarını anlamlı fark çıkmasa da olumlu yönde geliştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Deney grubunun uygulama öncesi ve sonrası verilerinin incelenmesiyle elde edilen bulgular ışığında, gerçekleştirilen deneysel çalışmanın grup içi problem çözme becerileri algılarını artırmaya rağmen anlamlı bir farklılık sağlamadığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durumun temel nedenleri olarak, algoritma temelli eğitsel oyunlarla hazırlanan öğretim programının uygulama saatleri içerisinde sınırlı kalması, bu kısıtlı süreli uygulamalarda ilk başta öğrencilerin bu tarz oyunları sadece bir eğlence aracı olarak görmelerinin etkinliklerin amacına ulaşmasını engelleyebilmesi ve öğrencilerin problem çözme becerileri algılarının hali hazırda yüksek olması şeklinde ifade edilebilir.

Kontrol grubunun uygulama öncesi ve sonrası algı puanlarına ilişkin bulgular, yapılan deneysel çalışma sonrasında anlamlı bir farklılığın oluşmadığı sonucunu göstermiştir. Bu durumun temel nedeni olarak yine, hali hazırda kontrol grubu öğrencilerinin de problem çözme becerileri algılarının yüksek olması düşünülebilir. Bunu sağlayan temel durum ise MEB (2018) tarafından yayımlanan öğretim programlarının etkisini göstermeye başlaması olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda ilgili alan yazın incelendiğinde Gülbahar ve Kalelioğlu (2018) bu programlarla her yaş grubuna uygun içeriklerin belirlenmesi ve çeşitli teknolojik alt yapıların sağlanmasının bireylerin problem çözme becerilerine etkisini artıracaklarını savunmuştur. Çalışmanın yapıldığı yıllar içerisinde 5. ve 6. sınıfta öğrenim gören bu öğrenciler de MEB tarafından hazırlanan bu programla eğitim alan öğrencilerdir.

Geliştirilen öğretim programlarının amaçlarına ulaşması bakımından kısıtlı zamanlarda uygulanması yerine daha uzun bir süreç boyunca uygulanmasının öğrencilerin algılarını geliştirmede etkili olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle benzer uygulamaları yapacak araştırmacıların bu noktayı dikkate almaları önerilmektedir. Ayrıca, önceden belirlenen problem çözme becerileri algı düzeyleri düşük gruplarla benzer deneysel çalışmaların yapılmasının olası etkilerin belirlenmesi açısından önemli olacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aytekin, A., Çakır, F. S., Yücel, Y. B., ve Kulaöz, İ. (2018). Algoritmaların Hayatımızdaki Yeri ve Önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(5), 24-41.
- Batıgün, A. D., ve Şahin, N. H. (2003). Öfke, dürtüsellik ve problem çözme becerilerindeki yetersizlik gençlik intiharlarının habercisi olabilir mi?. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(51), 37-52.
- Bayırtepe, E., ve Tüzün, H. (2007). Oyun-tabanlı öğrenme ortamlarının öğrencilerin bilgisayar dersindeki başarıları ve öz-yeterlik algıları üzerine etkileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 41-54.
- Bilen, M. (1996). Plandan Uygulamaya Öğretim, Aydan Web, Tesisleri 4. Baskı, Ankara
- Bilgin, A. (2010). Üniversite öğrencilerinin çeşitli değişkenlere ve denetim odağına göre problem çözme beceri algıları. *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*.
- Brand, B., Valent, A., ve Browning, A. (2013). How Career and Technical Education Can Help Students Be College and Career Ready: A Primer. *College and Career Readiness and Success Center*.
- Can, A. (2016). SPSS İle Bilimsel Araştırma Sürecinde Nicel Veri Analizi. (4. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Canbazoğlu Bilici, S. (2019). Örneklem Yöntemleri. H. Özmen, & O. Karamustafaoğlu içinde, Eğitimde Araştırma Yöntemleri (s. 55-80). Ankara: Pegem Akademi.
- Çalışkan, E. (2020). Code.org Etkinliklerinin Ortaokul Öğrencilerinin Problem Çözme Becerilerine ve Programlama Öz-Yeterliklerine Etkisinin İncelenmesi. *Journal of Instructional Technologies and Teacher Education*, 9(2), 114-124.
- Çankaya, S., ve Karamete, A. (2008). Eğitsel bilgisayar oyunlarının öğrencilerin matematik dersine ve eğitsel bilgisayar oyunlarına yönelik tutumlarına etkisi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2).
- Ekici, D. İ., ve Balım, A. G. (2013). Ortaokul öğrencileri için problem çözme becerilerine yönelik algı ölçeği: Geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 67-86.
- Gros, B. (2007). Digital games in education: The design of games-based learning environments. *Journal of research on technology in education*, 40(1), 23-38.
- Gülbahar, Y., ve Kalelioğlu, F. (2018). Bilişim Teknolojileri ve Bilgisayar Bilimi: Öğretim Programı Güncelleme Süreci. *Millî Eğitim Dergisi*, 47(217), 5-23.
- Heppner, P. P., ve Petersen, C. H. (1982). The development and implications of a personal problem-solving inventory. *Journal of counseling psychology*, 29(1), 66.
- International Society for Technology in Education [ISTE] (2011). Operational Definition of Computational Thinking for K–12 Education 10 Mayıs 2020: <https://cdn.iste.org/www-root/ct-documents/computational-thinking-operational-definition-flyer.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Kaplan, A., Duran, M., ve Gökhan, B. A. Ş. (2016). Ortaokul öğrencilerinin matematiksel üstbilgi farkındalıkları ile problem çözme beceri algıları arasındaki ilişkinin yapısal eşitlik modeliyle incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1).
- Kaya, M., Korkmaz, Ö., ve Çakır, R. (2020). Oyunlaştırılmış robot etkinliklerinin ortaokul öğrencilerinin problem çözme ve bilgi işlemsel düşünme becerilerine etkisi. *Ege Eğitim Dergisi*, 21(1), 54-70.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Korkut, F. (2002). Lise öğrencilerinin problem çözme becerileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23).
- Lee, C. B. (2010). The interactions between problem solving and conceptual change: System dynamic modelling as a platform for learning. *Computers & Education*, 55(3), 1145-1158.
- Lin, Y. H., ve Hou, H. T. (2016). Exploring young children's performance on and acceptance of an educational scenario-based digital game for teaching route-planning strategies: a case study. *Interactive Learning Environments*, 24(8), 1967-1980.
- Mertoğlu, H., ve Öztuna, A. (2004). Bireylerin Teknoloji Kullanımı Problem Çözme Yetenekleri ile İlişkili midir?. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 3(1).
- Millî Eğitim Bakanlığı [MEB] (2018). *Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi Öğretim Programı (Ortaokul 5 ve 6. Sınıflar)* 10 Mayıs 2020 tarihinde <https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2018124103559587-Bili%C5%9Fim%20Teknolojileri%20ve%20Yaz%C4%B1m%20-%206.%20S%C4%B1n%C4%B1flar.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Özmen , H. (2019). Deneysel Araştırma Yöntemi. H. Özmen, & O. Karamustafaoğlu içinde, Eğitimde Araştırma Yöntemleri (s. 197-227). Ankara: Pegem Akademi.
- Sahin, N., Sahin, N. H., ve Heppner, P. P. (1993). Psychometric properties of the problem solving inventory in a group of Turkish university students. *Cognitive Therapy and Research*, 17(4), 379-396.
- Sayın, Z., ve Seferoğlu, S. S. (2016). Yeni Bir 21. Yüzyıl Becerisi Olarak Kodlama Eğitimi ve Kodlamanın Eğitim Politikalarına Etkisi. Akademik Bilişim Konferansı, 3-5 Şubat, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Taşgin, A., ve Tunc, Y. (2018). Effective Participation and Motivation: An Investigation on Secondary School Students. *World Journal of Education*, 8(1), 58-74.
- Türk Dil Kurumu, (2020) Problem Sözcüğü; <https://sozluk.gov.tr/>
- Wing, J. M. (2006). Computational thinking. *Communications of the ACM*, 49(3), 33-35.
- Yalçın, S. (2018). 21. yüzyıl becerileri ve bu becerilerin ölçülmesinde kullanılan araçlar ve yaklaşımlar. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 51(1), 183-201.
- Çatışma Beyanı:** Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Destek ve Teşekkür:** Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinasyon Birimi tarafından 2019.KB.EGT.006 nolu araştırma projesi ile desteklenmiştir.
- Etik Kurul Kararı:** Bu araştırmanın etik kurul izni, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü Etik Kurul Komisyonu'ndan 11.10.2018 tarih, 2018/09 sayısı ile alınmıştır.
- Katkı Oranı:** Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

JEODİN NEDİR?**Bülent GÜNER*****ÖZET**

Dünyada 11 Eylül (2001) saldırıları sonrasında, yeni bir askeri ve politik konsept gelişmiştir. ABD öncülüğünde şekillenen bu yeni konsept özetle; dinsel aşırılık taşıyan akımlarla ve terörle küresel ölçekte mücadele edilmesini benimsemektedir. Bu konsept günümüzde de geçerlidir. Nitekim bugünün dünyasında aşırı akımlar ve terör, önemli bir askeri ve siyasi müdahale gerekçesi sayılmaktadır. Din - siyaset ilişkisinin tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Bu birliktelik zaman zaman dini inançların, siyasetin ana aktörü durumuna gelmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler, yeni yaklaşımları ve yeni kavramları da beraberinde getirmektedir. Jeodin de bu bağlamda ihtiyaç duyulan ve üzerinde düşünülmesi gereken bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Jeodin, en kısa tanımla; jeopolitik amaçları gerçekleştirmek için din olgusunun kullanılmasıdır. Tarihin eski dönemlerinden bugüne, jeodin paradigması içinde değerlendirilebilecek pek çok fenomen bulunmaktadır. Buna rağmen jeodin olgusu nispeten geç kavramsallaşmıştır. Bu gecikmenin önemli nedenlerinden biri, din unsurunun, jeopolitiğin diğer verileri içerisinde daha geri planda kalmasıdır. Ancak jeodin kavramı, özellikle Ortadoğu ve Asya'da yaşanan din odaklı güncel siyasi gelişmeler sonucunda, tarihsel bir gereklilik olarak dünya gündemine taşınmıştır. Ayrıca 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren küresel ölçekte artan dindarlaşma eğilimi dinleri, kültürel ve politik bir kavram olarak yeniden öne çıkarmış ve popüler bir siyasi konu haline getirmiştir. Jeodini yaklaşıma göre din olgusu, toplumsal ve siyasal bir öge olarak, çağlara uyum yeteneğine sahiptir ve dönüşebilir niteliktedir. Dinler, bu özellikleri sayesinde, tarih boyunca önemli bir jeopolitik unsur ve siyasetin etkin bir bileşeni olmuştur. Bu çalışma, tarihten bugüne gelişen çeşitli jeopolitik ve politik olaylar çerçevesinde, bir bilim alanı olarak jeodinin ortaya çıkışını ve yaklaşımlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Güncel ve tarihi siyasal gelişmeler çalışmamızın ana veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Çalışmamız, jeodin kavramının teorisine ve kavramın oturduğu tarihsel zemine odaklanmıştır. Jeodin, çağımızın anlaşılabilmesi için gerekli bir kavramdır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Jeodin, Din, 11 Eylül, Politika.

WHAT IS GEORELIGION?**ABSTRACT**

A new military-political attitude has developed in the world after the 9/11 attacks. This new attitude that took shape under the leadership of the USA caused the issue of combating religious ultra-movements and terrorism on a global scale. This geopolitical concept is valid today too. In fact, ultra-movements are vital military-political interference in today's world. On the other hand, the history of the religion-politics relationship goes back a long way. This association has led religious beliefs to become the main actor in politics from time to time. These developments have brought innovative approaches and new concepts to the agenda. Geo-religion is also a concept that is needed and should be considered in this context. By shortest description, it is the use of the phenomenon of religion to achieve geopolitical purposes. Many precedents can be evaluated within the paradigm of georeligion, from ancient times to the present. Despite this, the georeligion phenomenon was conceptualized relatively late. The religious element remains in the background among other geopolitical data; this is one of the important reasons for this situation. However, georeligion concept, as a result of current religion-oriented political developments, especially in the Middle East and Asia, has been brought to

* Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, bguner@munzur.edu.tr,
ORCID: 0000-0003- 1893-7216

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

the world agenda as a historical necessity. Religions came to the fore again as a cultural and political concept and became a popular political issue as a result of the increasing religiosity trend on a global scale since the second half of the 20th century. Religion phenomenon based on georeligious approach has the ability to adapt to the ages and is transformable as a social and political element. Religions, thanks to these features, have been an important geopolitical element and an active component of politics throughout history. This paper also targeted to evaluate the emergence and approaches of geo-religion as a field of science within the framework of current and historical geopolitics and political events. Daily and historical political developments are the main data sources of our study. The study focuses on the theory of the concept of geo-religion and the historical ground on which the concept sits. Georeligion is a necessary concept for the understanding of our age.

Keywords: Geopolitics, Georeligion, Religion, 9/11, Politics

1. GİRİŞ

Dinler, tarihsel süreçte, siyaset kurumuna emsalsiz bir güç ve özgüven kazandırmıştır. Din-siyaset ilişkisi, medeniyet tarihinin en eski dönemlerine kadar uzanmaktadır. Bu nedenle tarih boyunca din ve siyaset kurumları güçlü bağlar kurmuştur. Din nosyonu, tarihin hemen her döneminde tüm toplumlar açısından önem taşımıştır. Açıktır ki, idari zümreler bu durumun farkına çok erken varmışlardır. Özellikle Ortaçağ tarım toplumlarının yöneticileri; kendilerine ve yönettikleri devlete kutsiyet kazandırmak, böylece yönetimlerine meşruiyet sağlamak, çıkardıkları yasaları kabullendirmek ve ordularının motivasyonunu artırmak amacıyla sık sık din kurumuna başvurmuşlardır. Bu nedenle dinler, tarihin eski çağlarından beri önemli bir -siyasal- kurucu etken haline gelmiştir.

Diğer yandan insanlık tarihi; medeniyetler, kültürler ve kavramların da tarihidir. Çağlar boyunca karşılaşılan her tarihsel dönemeç ve kriz, yeni çözümler ve kavramların kapısını aralamıştır. Yaşanılan çağ, tarihin getirdiği birikimle ve o çağın özgünlüğüyle sentezlenip, yeni bir takım gelişmelerin önünü açmıştır. Doğal olarak, öncelikle tarihi süreçlerde sarsıcı, dönüştürücü olaylar gerçekleşmekte, ardından yeni kavramlar ve çözümler gelmektedir. “Jeodin” de bu çerçevede kavramsallaşan, tarihsel olduğu kadar güncel ve modern bir kavramdır. Bu bağlamda gazeteci Tim Marshall’ın “Coğrafya Mahkumları” (2018) kitabının arka kapağında yer alan, “artık politik her şeyin başına “jeo” takısını geri getirmenin zamanıdır” sözü de yaşadığımız çağın bir gerçekliği olarak anımsanmalıdır.

Bu çalışma, tarihsel ve güncel toplumsal/ politik gelişmeleri referans alarak, jeopolitiğin önemli unsurları olan din ve siyaset olgularını, yeni bir kavramsal çerçeve içinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Jeopolitik açıdan bugünün dünyasını biçimlendiren unsurlardan biri olan din olgusu, çalışma amacımız açısından ele alınmış ve diğer etkenlerle birlikte “jeodin” kavramsallaşması içerisinde yorumlanmıştır. Jeodini yaklaşım; etkisini belki de kadim zamanlardan beri hiç yitirmemiş olan din - siyaset ilişkisini, genellikle daha geri planda kalmış, mekân/ coğrafi çevre/ yerellik unsurlarıyla birlikte değerlendirmektedir. Jeodin, 21. yy’ın anlaşılmasında ve çözümlenmesinde anahtar kavramlardan biridir. Çalışma konusu, “teori” ve “pratik” başlıklarını taşıyan iki ana bölümde incelenmiştir. İlk bölümde jeodin kavramı ve kavramı doğuran etkenler irdelenmekte, ikinci bölümde ise yakın ve uzak tarihten alınan ve “jeodini gelişme” olarak değerlendirdiğimiz bazı örnek olaylara ana hatlarıyla değinilmektedir.

2. TEORİ

2.1. Dinler Değişime Kapalı Mı?

Geleneksel jeopolitik anlatımda din, genellikle jeopolitiğin “değişmeyen unsur”u olarak ele alınmıştır. Bu değişmezlik, toplumların bir dini inançtan başka bir dini inanca geçişinin zorluğunu vurguladığı kadar aynı zamanda dini inançların ana rükünleri, ritüelleri ve çoğunlukla yüzlerce ve binlerce yıla dayanan temel dinsel metinleri gibi sistematik inanç unsurlarının değişmezliğini de vurgulamaktadır. Klasik jeopolitik anlayış, dinsel verilere bu “değişmezlik” üzerinden yaklaşmaktadır.

Öte yandan din mefhumu, her toplumda görülmekle birlikte, toplumların günlük hayatlarındaki yeri ve etkinliği farklılaşmaktadır. Bu bağlamda toplumların din kavrayışları, zamana ve mekâna bağlı olarak, diğer pek çok nedenle birlikte değişebilmektedir. Bu anlamda “a priori” olarak değişmeyen bir “töz” kabul edilen din olgusunun, metafizik/ ruhaniyat/ inanç/ itikat esaslarının değişime-dönüşüme kapalı olduğu varsayılrsa bile insanların ve toplumların değişime açık olması, dini kavrayışı ve inanç öğelerini de değişebilir hale getirmektedir. Nitekim toplumların; tarihi, coğrafi, sosyo-ekonomik ve kültürel birikimleriyle aynı dini öğretiyi farklı yorumladıkları bilinmektedir. Konunun çeşitli vecheleri üzerine yapılan bazı araştırmalara göre çoğulcu, değişken karakterli toplumlar, yeni dini hareketlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi için daha uygun bir ortam sağlamaktadır. Örneğin Endonezya ve ABD’de büyük oranlarda yeni dini hareketlerin ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Türkiye’deki çeşitli inanç grupları üzerine yapılan bir araştırmaya göre; bu grupların modernleşme, sanayileşme ve sekülerleşme sürecine girmeleriyle, genel olarak benimsedikleri dinsel tutum ve davranışlarından bir kısmının değişime uğradığı, bir kısmının ise işlevsel daralma gösterdiği veya yok olma aşamasına geldiği tespit edilmiştir (Sinanoğlu, 2008: 27-29).

Dinsel değişim ve dönüşümünün diğer dinamiklerini ise dinlerin yayıldığı coğrafi mekânın özellikleri, tarihi, sosyolojisi, kültürel ve ideolojik etkileşimleri ile modernite oluşturmaktadır. Park’ın yaklaşımıyla, paradoksal olarak bugün birçok din, kaynağı dışındaki ülkelerde daha güçlüdür. Aynı zamanda birçok din yayıldıkça ve kitleselleştikçe büyük ölçüde değişime uğramıştır. Bu nedenle dinlerin bugün sergiledikleri formun, genellikle orijinal halinden çok uzak olduğu görülmektedir. Dinler yayıldıkça, birbirleriyle temasa geçmiş ve iletişim kurmuşlardır. Ayrıca farklı kültür ve geleneklerden etkilenmişler, bazıları ise alt gruplara (mezheplere) bölünmüştür (Park, 2004:12).

Ortadoğu’da yakın dönemde gerçekleşen gelişmelerin gösterdiği üzere; savaş gibi toplumsal travmalar, siyasi gerilimler, toplumsal şiddet olayları ve politik ihtiyaçlar çok bileşenli olarak din algısında değiştirici/ dönüştürücü etkiler yapmakta, yeni dinsel yapıların gelişmesine zemin oluşturmaktadır. Böylece en azından bölgesel ölçekte, inancın manipülatif kullanımına açık bir ortamı oluşturmaktadır. Ayrıca çeşitli “din/ toplum mühendisliği” çalışmalarıyla, geleneksel dini anlayışlar dönüştürülebilmektedir. Bu amaçla din terminolojisinde geri plandaki bazı kavramlar, yüklenen yeni anlamlarla öne çıkarılabildiği gibi genel bir kavram, daha özel bir anlam alanına da sıkıştırılabilmektedir. Örneğin İslam terminolojisinin önemli bir kavramı olan “cihat”, günümüzde Ortadoğu’nun çeşitli kriz bölgelerinde dar bir çerçevede yorumlanmakta ve amaç uğruna bu yoruma işlev kazandırılmaktadır. Bu tarz manipülasyonlarla birkaç on yılda, aynı dini inancı aynı toplumda geleneksel biçiminden farklı olarak algılayan genç kuşaklar yetişmektedir.

İnanç unsurları, jeopolitik - siyasi bir takım amaçları gerçekleştirmek için oldukça kullanışlıdır. Özellikle dinsel metinlerin ve anlatıların yorum esnekliği, çeşitli aktörlerin politik girişimlerine geniş

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bir manevra alanı sunmaktadır. Graziano'nun yorumuyla dinler; dünyanın her yerinde, ilahiyatla ilgisi olmayan amaçlarla, siyasi sömürü nesnesi olarak kullanılabilir. Toplumunu harekete geçirmek ve büyük seferleri ve savaşları haklı çıkarmak için mümkün olan her yerde dine başvurulabilir. Ancak nedenler, seferler ve savaşlar dinle ilgili değildir. "Kutsal" metinlerle, tezleri ve karşı tezleri desteklemek mümkündür. Örneğin Amerikan siyasetinde kutsal metinlerin kullanılmasını inceleyen bir çalışmaya göre, konu ne olursa olsun, İncil'de her zaman lehte ve aleyhte argümanlar bulunabilir. Nitekim 19. yy'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde kölelikle ilgili tartışmalar sırasında, hem kölelik yanlısı hem de kölelik karşıtı güçler, görüşlerini desteklemek için İncil alıntılarında çokça yararlanmışlardır (Graziano, 2018). Bu bağlamda dinler, uzunca bir süredir, hem barışçıl hem de şiddet içeren sosyal ve politik değişim hareketlerine ilham kaynağı olmaktadır (Agnew, 2006: 189).

2.2. Günümüzün Din - Siyaset İlişkisinde Nirengi Noktalar

Dünyanın özellikle 20. yy'ın ikinci yarısından sonra dindarlaşma eğilimine girdiğini savunan Kepel, bu durumu, kitabına verdiği isimle "Tanrının İntikamı" (Kepel, 1992: 7-20) olarak adlandırmıştır. Dinlerin bu yükseliş eğilimi, çağımızda, odağında din olgusu bulunan pek çok politik sorunla eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Yine bu çağın bir gerçekliği olarak, dini olgular açık bir jeopolitik doktrine kolaylıkla dönüştürülebilir (Dijkink, 2006: 205). Öte yandan tarih boyunca din - siyaset ilişkisi sarmal hale gelmiş ve din kurumu her dönem siyasetin etkin bir bileşeni olmuştur. Günümüzde küresel ölçekte siyasetin dinselleştiğini iddia etmek pek mümkün olmasa da, dinsel alanın fazlasıyla politize olduğu açıktır.

Çağdaş uluslararası ilişkilerde, dinlerin "küresel diriliş"ini ve "siyasi uyanış"ını düşündüren fenomenlerle giderek daha sık karşılaşmaktadır. Ayrıca küreselleşme olgusuyla birlikte din faktörü, tüm devletlerin uluslararası ilişkilerinde ve iç politikalarında daha fazla görünür hale gelmiştir. Yaşadığımız çağda din sadece "siyasetin başka yollarla devamı" değildir. Aynı zamanda uluslararası arenada, devlet ve devlet dışı aktörler tarafından, uğruna rekabet edilen bir değer olarak da görülmektedir. Ülkeler politik amaçlarla dini alanı destekledikleri gibi aynı zamanda kısıtlayıcı önlemler de alabilmektedir (Xu & Zou, 2015: 167-170), (Fox, 2018: 139).

"Medeniyetler Çatışması"nın yazarı Huntington, çalışmasında, "medeniyet" kavramını büyük ölçüde din kavramının karşılığı olarak kullanmıştır. Medeniyetler arasında "fay kırıkları" olduğunu öne süren Huntington'a göre, gelecekte medeniyetler arasında çatışmalar artacaktır. Çünkü "medeniyet kimliği", gelecekte gittikçe artan bir şekilde önem kazanacak ve dünya büyük ölçüde, belli başlı sekiz medeniyet arasındaki etkileşimle şekillenecektir. Bunların içine Batı, Konfüçyus, Japon, İslam, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika medeniyetleri girmektedir. Geleceğin en mühim mücadeleleri, bu medeniyetlerin birini diğerinden ayıran kültürel fay kırıkları boyunca meydana gelecektir (Huntington, 2017: 26). Huntington'ı bir ölçüde haklı çıkaran bir gelişme olarak; özellikle Soğuk Savaş sonrasında, dünyada sınıf siyasetinin büyük ölçüde terk edilmesiyle, kimliklerin, politik gündemin etkin başlıkları haline gelmesi gösterilebilir. Böylece dinsel, etnik, cinsel kimlikler yerel ve küresel çapta günlük politikanın ana konusunu oluşturmaya başlamıştır. Dinsel kimlikçiliğin, en az etnik kimlikçilik kadar çözücü ve ciddi bir istikrarsızlık ve çatışma kaynağı haline gelebildiği güncel örneklerle görülmektedir.

Bugün dünya çapında birçok devlet, dini sosyal yardım faaliyetlerini, bir "yumuşak güç" biçimi olarak dış politikalarına ve diplomalarına entegre etmektedir. Bu eğilimin tezahürleri; dindaşlarla

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
küresel dayanışmadan, dini kurumları belirli dış politika ve ulusal güvenlik hedeflerine hizmete yöneltmeye kadar geniş bir yelpazede değişmektedir. Nitekim siyasi düzenlerin dağılmasında veya güçlendirilmesinde din olgusu belirgin bir yer tutmaktadır. Kimlik ve değerler tartışmasında dinsel söylem benzersiz bir güç taşımaktadır (Mandaville, 2022).

İslam ve Hristiyanlığın dünyada en güçlü misyonerlik faaliyetlerini yürüten dinler olduğu tespitini yapan Agnew'a göre, yalnızca İncil, Tevrat, Kuran gibi temel inanç metinlerine sahip olan dinlerin dışında, Hinduizm ve Konfüçyüsizm gibi dinlerin/ inanışların da jeopolitik vizyonları bulunmaktadır. Örneğin Hinduizm, modern Hint milliyetçiliğinin önemli bir motivasyon kaynağıdır. Yine Konfüçyüsizmin sahip olduğu evrenselci anlayış, bugün Çin'in küresel aktör olma yolundaki adımlarıyla uyumlu görünmektedir. Bu bağlamda, geniş bir şekilde yorumlandığında her dinden jeopolitik çıkarımlar yapmak kesinlikle mümkündür (Agnew, 2006: 187).

2.3. Din - Coğrafya İlişkisi ve Jeopolitiğin Dini

Dinlerle coğrafi mekân arasında varoluşsal bir ilişki vardır. Mekân unsuru dinlerin “mütemmim cüz”ü ve belki de çok daha fazlasıdır. Özellikle doğal çevre, tüm dini inançların gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Dinler, kutsallaşan mekânlarla doğrudan ilgilidir. Jackowski'ye göre kutsal mekânların gelişiminde doğa koşulları önem taşımaktadır. Bu mekânlar daha çok dağ sıraları, akarsu havzaları, deniz kenarı gibi coğrafi birimlerdir. Örneğin Hinduizmin ibadet alanları her zaman kutsallaştırılan dağ zirveleri, kayalıklar ve nehirlerdir (Jackowski, 2002: 26-27).

Din - mekân ilişkisi, genel olarak “din coğrafyası” başlığı altında incelenmektedir. Bu çerçevede günümüzde modern din coğrafyası konuları arasında; coğrafi çevre ve din, kutsal alanların dönüşümü ve peyzajı, dinin mekânsal gelişimi, hac bölgelerinin incelenmesi gelmektedir. Ayrıca dini göçler (göç türleri, mekânsal kapsamları, yönleri, dinamikleri, sosyal yapıları vb); din ve yerleşim türleri (dini özelliklere sahip yerleşim birimlerinin tipolojisi), bir yerleşim ağının gelişiminde dinin etkisi, dini merkezler (ibadethanelerin mekânsal gelişimi yapısı, işlevi vb) diğer inceleme konularıdır. Yine din kurumunun çeşitli ekonomik sektörlerin gelişimi üzerindeki etkisi (örneğin tarım, sanayi); din ve turizm, din ve çevre koruma, dini bölgeselleşme ve dini haritacılık, “din coğrafyası”nın araştırma alanlarıdır (Jackowski, 2002: 26-27).

“Din Coğrafyası”, Coğrafya biliminin oldukça yeni bir alanıdır. Bu alanda yapılan araştırmalar ilk gelişme döneminde, özellikle “doğal çevre ve din” konusunu içermektedir. Bu tür çalışmalar antik çağlara kadar uzanmaktadır. Ancak “din coğrafyası”nın ayrı bir coğrafya disiplini olarak şekillenmesi 19. yy'da gerçekleşmiştir. “Din coğrafyası” araştırmalarının yoğunlaşması, 1930'ların sonlarında ve II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra kaydedilmiştir (Jackowski, 2002: 26).

Bugüne kadar “coğrafya ve din” konulu araştırmalar, daha çok “din coğrafyası” sınırları içerisinde kalmıştır. “Din jeopolitiği” ise yeterince anlaşılabilmiştir. Pickering'e göre bunun nedenlerinden biri, din olgusunun coğrafyacılar için incelenmesi zor bir alan olmasıdır; bu nedenle coğrafyacılar dini araştırmalarda çok etkin değillerdir. Coğrafyacıların ırk, sınıf ve cinsiyet gibi toplum katmanlarını çalıştıkları araştırmaları, bazı araştırmacılar tarafından kolaylıkla referans alınırken, din konulu çalışmalar ya unutulmakta ya da ırk çalışmaları içerisinde kaybolmaktadır. Benzer şekilde, dinin “beşeri coğrafya”da tanımlanmamış bir “kapalı kutu” olarak kaldığını da belirtmek gerekmektedir (Pickering, 2016: 115).

Diğer taraftan, son dönemde “coğrafya ve din” konulu az sayıdaki bazı akademik yayınlarda “jeodin” kavramı görünür olmaya başlamıştır. Jeodin kavramının geçtiği bu çalışmalarda “jeo”

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sözcüğü, jeopolitik bir göndermeden çok coğrafyaya, mekâna, dağılışa ve küreselliğe atıf olarak yer almaktadır. “Jeodin” kavramı, örneğin dinlerin mekânsal dağılışına değinilen bir çalışmada (Khalid, 2005: 43-46) “din coğrafyası” anlamında kullanıldığı gibi Çin’in küresel güç olma yolunda diğer toplumlarla “dinsel tanışıklığını” irdeleyen bir araştırmada ise izlenen politikaların tümü (Xu & Zou, 2015: 167-170) için kullanılmıştır. Bugünkü haliyle “jeodin” kavramının genel kabul gören bir tanımlaması bulunmamakla birlikte, nadiren yer aldığı akademik çalışmalarda ise birbirinden farklı anlamlarla kullanılmaktadır.

Jeodin kavramı da tıpkı jeoekonomi kavramı gibi büyük ölçüde Asya’daki gelişmelere bağlı olarak güncellik kazanmaktadır. Nitekim Çin’in yükselen ekonomik gücünü, jeopolitik fayda amaçlı kullanmasıyla birlikte (Güner, 2018a: 220), akademik ve siyasi çevrelerde jeoekonomi kavramı daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Benzer biçimde 11 Eylül süreci, Ortadoğu’da yaşanan din eksenli çatışmalar, Asya’da radikal akımların güçlenmesi ve ayrıca Çin’in küresel açılım politikasının gereği olarak farklı kültürlerle ve dinlere artan ilgisi, “jeodin” kavramını 21. yy’ın gündemine taşımıştır. Bu nedenle her iki kavram da, gelişim süreci itibariyle büyük ölçüde “Asyalı”dır.

Din, politika ve mekân bağlamında gelişen tarihsel ve güncel olayların jeopolitik içerikte ortaya çıkardığı “jeodin” kavramı; jeopolitik amaçları gerçekleştirmek için din/ inanç olgusundan yararlanma/ kullanma olarak tanımlanabilir. Bir bilimsel yaklaşım olarak jeodin; bir bölgedeki dinsel-politik ilişkilerdeki değişme ve gelişmelerin jeopolitik yansımaları değerlendirir. Bir başka anlatımla jeodin, inançların manipüle edilmesini, dönüşmesini veya dönüştürülmesini, “ılımlı”laşmasını veya radikalleşmesini ya da geleneksel halini korumasını, politikleşmesini yahut toplumların ve devletlerin dinselleşmesi veya sekülerizasyonu ile gelişen jeopolitik süreç ve sonuçları konu edinir. Bu bağlamda jeodini yaklaşım; değişebilir/ dönüşebilir inanç konsepti çerçevesinde, ilgilenilen yeryüzü parçasının coğrafi çevresi ve mekân özelliklerini esas alarak, dini inancın veya inançların genel özelliklerini, naslarını; dinler tarihi, siyasi tarih, güncel politika ve diğer toplum bilimlerini göz önünde bulundurarak çözümlemelere ulaşır.

Jeodin kavramı, bir açıdan “jeopolitiğin dini”ni konu edinmektedir. “Jeopolitiğin dini” önermesi, jeopolitik amaçlarla bir bölgede/ ülkede ihtiyaç duyulan dini anlayışı ifade etmektedir. Bu ihtiyaç; söz konusu ülke veya bölgenin, ulusal menfaatlerine aykırı gördüğü inançlara veya dini yapılarla karşı aldığı tutuma veya başka ülkelerin o bölgeyi dizayn amacına göre değişebilir. Bu bağlamda hedef alınan bölgenin dini anlayışı, küresel ya da bölgesel aktörlerin amacına uygun olarak kurgulanabilir, moda deyişle “modifiye” edilebilir veya örneğin aşırı akımlar güçlendirilebilir yahut diğer dönüştürücü unsurlara karşı geleneksel yapısının korunması için çaba harcanabilir. Bu tür çabaların tümü “jeodini gelişmeler/ girişimler” olarak değerlendirilir. Kavram bu haliyle proaktif bir içeriğe sahiptir.

Jeodini düşünüşe, tarihin eski dönemlerinden beri rastlanmaktadır. Din adamları, imparatorlar, siyasetçiler ve askerlerin bu tarz gelişmeleri izlediğini ve tavır geliştirdiğini gösteren pek çok tarihi olay bulunmaktadır. Jeodin olgusunun tarihsel/ politik bir gerçeklik ve fenomen olarak ortaya çıkışı eski zamanlara dayansa da, “müstakil” bir bilim alanı olarak kavramsallaşması nispeten gecikmiştir. Hiç kuşkusuz bu gecikmede, dinsel içeriğin, jeopolitik araştırmaların çok katmanlılığının gölgesinde kalmasının büyük payı vardır. Ayrıca jeopolitik araştırmalarda din faktörü genellikle “durağan ve değişmeyen” bir yapı olarak ele alındığı için çoğunlukla arka plandaki “statik” bir etken olarak değerlendirilmiştir. Din temalı jeopolitik çalışmalar daha çok “jeopolitik” genel başlığı içinde ele alınmış, nadiren de “din jeopolitiği” başlığı altında incelenmiştir. Ancak dünyanın bugün geldiği

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

aşamada; din referanslı siyasi olayların ve müdahalelerin, yeryüzünün pek çok bölgesinde yaygınlaştığı ve sonuçlarının kısa sürede alınabildiği bir vasatta, jeopolitik biliminin bünyesinde bir “şube” olarak ve onun esaslarına dayanan, özgün yaklaşımlı bir bilim alanının gelişmesi doğal kabul edilmelidir.

Diğer yandan Haçlı Seferleri’nden Soğuk Savaş’ın “Yeşil Kuşak” teorisine kadar, tarihin pek çok varyantı, jeodin kavramının ortaya çıkışına “milat” kabul edilebilir referanslardır. Ancak özellikle 2001 yılında gerçekleşen “11 Eylül” saldırısı, merkezine “dinsel şiddet/ terör” gerekçesinin oturtulduğu, küresel çerçevede “fundamentalizmle mücadele ve önleyici müdahale” konseptinin benimsendiği gelişmelerin başlangıcı olmuştur. Bu konsept, dönem dönem öne çıkarak, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. 11 Eylül sonrasında gelişen süreç, jeodin kavramının, belirttiğimiz tanım ve içeriğiyle ortaya çıkışına büyük katkı sağlayan önemli bir tarihsel dönemeçtir.

3. PRATİK

3.1. Tarihten Örnekler

Tarihte, jeodini konsept içerisinde değerlendirilebilecek pek çok örnek olay bulunmaktadır. Özellikle imparatorlukların tarihi bu bakımdan oldukça zengindir. Örneğin Osmanlı Devleti son yüzyılında, topraklarını emperyalist ülkelere karşı korumak istemiş ve güçlü bir direniş örgütlemek için din motivasyonundan en iyi yararlanılabileceğini düşündüğü “pan-islamizm” politikasını benimsemiştir. İşin ilginç yanı, emperyalist ülkeler de benzer biçimde kendi amaçları uğruna dini araçsallaştırmışlardı. Nitekim 1924 yılında Türkiye’nin kaldırdığı hilafet, özellikle İngiltere’yi rahatsız etmiş ve Müslüman ülkelere seslenebileceğini düşündüğü halife arayışına girmiştir. Aynı amaçlarla özellikle Akdeniz ve Ortadoğu’da etkili olmaya çalışan Fransa, İslamiyeti –siyasi olarak- canlandırıp, denetimi altına almaya çalışmıştır. 20. yy’da ise bu kez ABD, Sovyetlerin üçüncü dünyaya yayılmasını engellemek amacıyla Ortadoğu ve Asya’da dini akımların güçlenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Yine aynı süreçte siyasal amaçlarla “Vahabilik” akımı da Ortadoğu’da yaygınlaşmaya başlamıştır (Corm, 2018: 83-86).

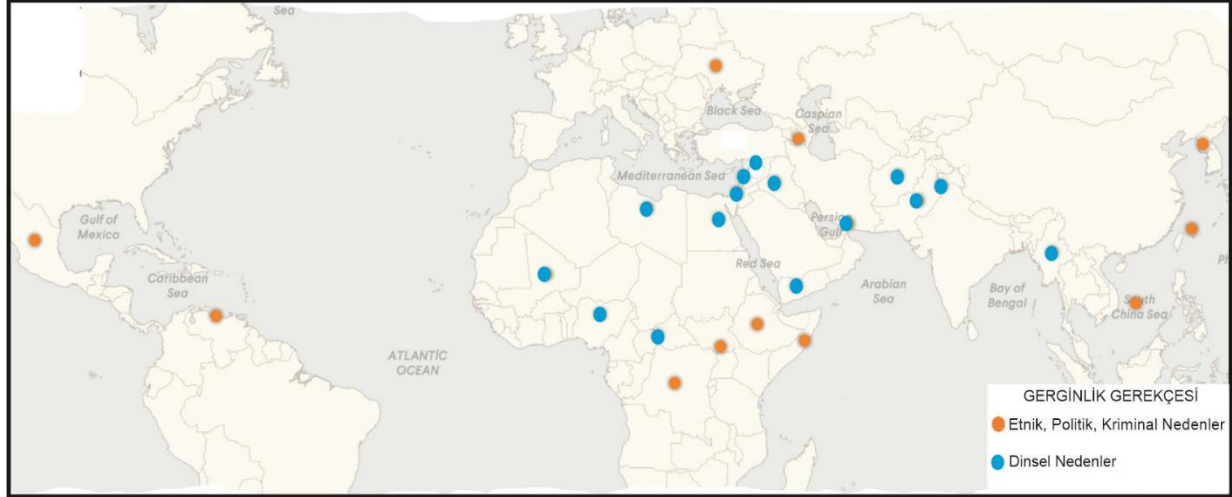
Katolik Hristiyanlık, Polonya tarihinin baskın kültürel unsurudur. Çevresindeki ülkelerle ve kültürlerle ayrışmasını kolaylaştıracak topografik engelleri bulunmayan Polonya, batıdaki Prusya ve Doğu’daki Ortodoks Rusya arasında coğrafi olarak sıkışmış, sürekli işgallere uğramış bir ülkedir. Kepel’e göre Polonya, Katolik inancını kendine kültürel kalkan yaparak, millet olarak ayakta kalmayı başarmıştır (Kepel, 1992: 105). Benzer bir tarihi vaka, 8. yy’da gerçekleşmiştir. İdil Nehri, Urallar ve Kafkaslar arasında yayılış gösteren Türk Hazar Devleti’nin özellikle yönetici sınıfı, Musevi inancını tercih etmiştir (Ahmetbeyoğlu, 2021: 105). Tıpkı Polonya’nın, çevresindeki ülkelerle kültürel varlığını mezhepsel farkla koruduğu gibi Asya steplerinde uzanan Hazarlar da, batıda Hristiyan ülkelerce, güneyde Müslüman Araplarca çevrelenmiş olmasının bir sonucu olarak, muhtemelen “kitaplı” dinlerden birini tercihe zorlanmış ve iki zorlayıcı unsurun kültürlerinin içinde yok olmamak için “üçüncü yol” a yönelmiştir.

Öte yandan yakın tarihin en önemli jeodini gelişmesi olarak, “Arap Baharı” kabul edilebilir. “Arap Baharı” büyük ölçüde dinsel kodların ve figürlerin kullanıldığı, “demokrasi” söylemli ve din referanslı bir harekettir. Nitekim Fuller, “Arap Baharı”nın başarılı olduğu ülkelerde özellikle seküler yönetimlere karşı “ılımlı İslam” önerildiğini belirtmiştir (Fuller, 2016: 439-444). Ayrıca “Arap Baharı”yla birlikte, Ortadoğu’da jeopolitik gelişmeler hız kazanmıştır (Doğan & Doğan, 2022: 324-325).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, özellikle "ikinci ve üçüncü dünya"nın küresel sisteme "anti-sömürgeci" itirazları, yerini büyük ölçüde dini ideolojik doktrinleri benimsemiş silahlı gruplara ve iç çatışmalara terk etmiş görünmektedir. Nitekim bugün dünyanın gerilimli 25 bölgesinin 15'inde (Mali, Nijerya, Libya, Mısır, Orta Afrika Cumhuriyeti, İsrail-Filistin, Lübnan, Suriye, Irak, İran, Yemen, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Myanmar) yaşanan çatışmalarda din referanslı gerekçeler öne çıkmaktadır (CFR, 2022), (Şekil 1).

Şekil 1: Nedenlerine Göre Dünyanın Gerilimli / Çatışmalı Bölgeleri (2022)

Kaynak: CFR'den (2022) değiştirilerek alınmıştır.

Konuya daha yakın ölçekte bakıldığında, güncel jeodini gelişmeler en yoğun haliyle Asya'da yaşanmaktadır. Orta ve Güney Asya ülkelerinde yükselen dinsel fanatizm, özellikle Afganistan, Myanmar, Hindistan ve Pakistan'da tırmanmaktadır. Radikal eğilimler ve fanatik akımlar, Asya'da yayılış gösteren hemen hemen tüm kitlesel dinlerde; İslam, Hristiyanlık, Hinduizm (Open Democracy, 2014), (Marshall, 2004) ve Budizm (Wikipedia, 2022), (Wibisono, Louis. & Jetten, 2019) bünyesinde güç kazanmaktadır. Kuşkusuz Asya'da gelişen fanatizm ve dinsel gerginliklerin her biri özel inceleme konusudur. Ancak fanatizmin güç kazandığı ülkeler kadar çevre ülkeleri de istikrarsızlaştırdığı açıkça görülmektedir. Nitekim Asya'da zaman zaman yaşanan dinsel gerginlikler, özellikle Çin'in milyarlarca dolar harcayarak sürdürdüğü küresel entegrasyon projesi olan "Kuşak ve Yol Girişimi"nin (BRI) ulaşım güzergâhlarında ciddi sorunlara yol açmaktadır (Güner, 2018b: 118).

4. SONUÇ

Jeopolitik amaçları ilerletmenin birçok enstrümanı bulunmaktadır. Din olgusu bu enstrümanların en sofistike ve derinlikli olanıdır. Nitekim din mefhumu, siyaset yapıcılar tarafından, ulusal ve uluslararası siyasete değerli fırsatlar sunan, politik bir bileşen olarak görülmektedir. Devletler bu nedenle dinsel -kontrollü biçimde- desteklemektedir. Böylelikle dini alan uzun zamandır politize haldedir. Dünyanın günümüzde çatışmalı bölgelerinin çoğunda dini gerekçeler; siyasi ve ekonomik nedenleri ikinci planda bırakacak biçimde başat etkenler olarak öne sürülmektedir. Başka bir anlatımla; dini argümanlar, bugünün ideolojisiz dünyasında, kriz / müdahale bölgelerinin ortaya çıkışında ön sıralarda yer almaktadır.

Dinler sanıldığı gibi değişme kapalı, durağan yapılar değildir. Dinlerin tarihçeleri genellikle çok eskilere dayansa da; bugünün inanç anlayışları, büyük ölçüde bugünün ürünüdür. Dinler, toplumların algısına bağlı olarak şekillenen, yoruma açık, yeni formlar alabilen, kolaylıkla yeni

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

akımlar üretebilen doğurgan yapılardır. Dini inançlar, mikro topografik engellerin ayırdığı köy yerleşmelerinden kentlere, ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya, geçmişten bugüne değişimlere açık, yeni çağlara uyum sağlayabilen ve güncellenebilen sistemleridir. Din kurumu belki de bu nedenle, tarih boyunca politığın, reel politığın ve jeopolitiğin vazgeçilmez unsurları arasında yer almıştır. Dinlerin yayılışı ve kalıcılığı büyük ölçüde farklı coğrafi mekânlara, kültürlerle ve değişen şartlara uyumları ölçüsünde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla dinler, geçmişten günümüze, yönetici zümreye son derece pratik faydalar sunmuştur. Bu çerçevede içinde dinin profan alanla etkileşimi, dönüşebilirliği ve çağa uyum yeteneği, jeodini yaklaşımın başlangıç noktalarını oluşturmaktadır.

Din - siyaset ilişkisi, tarihin ilk dönemlerine götürülecek kadar eski ve bir o kadar da günceldir. Tarihi gelişmelerin önemli bir aksiyonu olan bu ilişkinin, genellikle ihmal edilen tarafı ise mekân boyutudur. Oysa tarih sahnesinin tüm öğeleri gibi dini - politik olaylar da bir coğrafi mekânda gerçekleşir ve neredeyse o yeryüzü parçasının tüm özelliklerini taşır. Siyaset ve din kavramları evrensel kavramlar olsa da algılanışı, uygulanışı, nitelikleri ve kurumlarıyla büyük ölçüde yerel nitelikler taşıyan coğrafi olgulardır. Dolayısıyla yeryüzünün herhangi bir bölgesinde din ve siyaset ilişkisini çözümleyebilmek için mekânı, coğrafi çevreyi ve dolayısıyla “jeo”yu anlamak gerekmektedir. “Jeo”, “küre”nin olduğu kadar, yerelliğin de kavramıdır. Bu açıdan politığe getirilen “jeo” takısı, politik olanı mekânla düşünmeyi önermektedir. Benzer biçimde jeodini düşünüş de, jeopolitik bir öğe olarak din/ inanç olgusuna küresel belirleyicilerin yanında, coğrafi mekânın özgünlükleri, özellikleri, gereksinimleri ve zorunluluklarını gözetenek yaklaşmaktadır.

Din - siyaset ilişkisinin kadim geçmişine bakıldığında, tarihin pek çok aşamasında jeodini gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Ancak Soğuk Savaş sonrasında ve özellikle 11 Eylül saldırıları sonucunda şekillenen dünya ile Asya, Afrika ve Ortadoğu’da gelişen süreçler, yaygınlaşan din gerekçeli çatışmalar ve dünyada bir süredir görülen dindarlaşma eğilimi ile dini içerikli jeopolitik gelişmelerdeki artış, modern bir kavram olarak jeodin kavramının gündeme gelmesine, içerik ve yaklaşımının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Jeodin yaklaşımı, bu güncel perspektif içerisinde, küresel siyasetin anlaşılmasına analitik bir seçenek sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Agnew, J. (2006). Religion and Geopolitics, *Geopolitics* 11 (2), pp: 183-191
<https://doi.org/10.1080/14650040600598619>
- Ahmetbeyoğlu, A. (2021), Hazarlar. S. Ergüzel, Y. Çağlar (Eds) içinde. *Türklerin Tarihi; Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar* (s. 96-106). Yeditepe Yayınevi.
- CFR (Council on Foreign Relations). (2022), Global Conflict Tracker, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker> (E. T: Haziran, 2022)
- Corm, G. (2018), *21. Yüzyılda Din Sorunu*. (Çev. Şule Sönmez). İletişim Yayınları.
- Dijkink, G. (2006). When Geopolitics and Religion Fuse: A Historical Perspective, *Geopolitics*, 11 (2), pp: 192-208 <https://doi.org/10.1080/14650040600598403>
- Doğan, M, & Doğan Ö. S. (2022) Türkiye'nin Jeopolitiği, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5, (2), s: 320-339 <https://doi.org/10.33712/mana.1159064>
- Fox, J. (2018). *An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice* (2.b.), Routledge. https://play.google.com/books/reader?id=zuFLDwAAQBAJ&pg=GBS.PT5&hl=tr&printsec=frontcover&source=gbs_atb
- Fuller, E.G. (2016). *Türkiye ve Arap Baharı*. (Çev. Mustafa Acar). Ekşi Kitaplar

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Graziano, M. (2018). What is the Geopolitics of Religions? 1 March 2018, <https://www.resetdoc.org/story/what-is-the-geopolitics-of-religions/> adresinden alındı. (E. T: Haziran, 2022)
- Güner, B. (2018a), *Jeopolitik Açısından Obor Girişimi*. K. Özdaşlı, M. C. Demir, O. Tire İ. S. Arvas & U. K. Odabaş (Eds) içinde. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar. (C 1, s. 209-224). Gece Kitaplığı.
- Güner, B. (2018b), OBOR Girişimi'nin Coğrafyası, *Marmara Coğrafya Dergisi*, (37): 112-123. <https://doi.org/10.14781/mcd.386165>
- Huntington, S. P. (2017). *Medeniyetler Çatışması mı ?* M. Yılmaz (Ed) içinde, *Medeniyetler Çatışması* (s. 23-51). Vadi Yayınları.
- Jackowski, A. (2002). Geography of Religion, *Peregrinus Cracoviensis*, 13, pp. 25-33.
- Kepel, G. (1992). *Tanrının İntikamı*. (Çev. Selma Kırımımız). İletişim Yayınları.
- Khalid, M. (2005). Geo-Religious Foundations Of Technological Cooperation Among The Muslim Countries Of The Indian Ocean Region, *Indian Journal of Politics*, 39, (1-2), January-June, pp.43-58
- Mandaville, P. (2022). The Geopolitics of Religious Soft Power <https://www.brookings.edu/product/the-geopolitics-of-religious-soft-power/>
- Marshall, P. (2004). Hinduism and Terror, <https://www.hudson.org/research/4575-hinduism-and-terror> (E.T. Mayıs, 2022)
- Marshall, T. (2018). *Coğrafya Mahkumları*. (Çev. Mert Doğruer). Epsilon Yayınevi.
- Open Democracy. (2014). The politicization of Hindu faith in India. <https://www.opendemocracy.net/en/openglobalrights-openpage/politicization-of-hindu-faith-in-india/> adresinden alındı. (E.T: Mayıs, 2022)
- Park, C. (2004). *Religion and Geography*. J. Hinnells (Ed) içinde. Routledge Companion to the Study of Religion. (pp. 1-29). Routledge. <https://www.lancaster.ac.uk/staff/gyaccp/geography%20and%20religion.pdf>
- Pickering, S. (2016). *Understanding Geography and War*. Palgrave Macmillan.
- Sinanoğlu, A. F. (2008), Toplumsal Değişim ve Din, *Hikmet Yurdu*, 1 (2), s: 23-29
- Xu, Y., & Zou, L (2015). Geo-religion and China's Foreign Strategy. S. Binhong (Ed) içinde. *China Under Xi Jinping*. (pp. 167-185). Brill.
- Wibisono, S., Louis, W.R. & Jetten, J. (2019). A Multidimensional Analysis of Religious Extremism, *Frontiers in Psychology*, published: 18 November 2019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02560>
- Wikipedia. (2022). Buddhism and Violence. https://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism_and_violence adresinden alındı. (E.T: Mayıs, 2022)

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik kurul kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

EXTENDED SUMMARY**WHAT IS GEORELIGION?****Bülent GÜNER*****1. INTRODUCTION**

Relationship between religion and politics dates back to the earliest periods of civilization history. Thus, religious and political institutions have established strong ties throughout history. The notion of religion is essential for all societies. The administrative groups realized this situation exceedingly early. The rulers of medieval agricultural societies often resorted to religious institutions to supply legitimacy, legalize the laws they enacted, and increase the motivation of their armies by sanctifying themselves and the state they rule. This is because religions have been an important-political-founding factor since ancient times of history.

On the other hand, human history is also the history of civilizations, cultures, and concepts. Every historical turn and crisis throughout the centuries have opened the door to innovative solutions and concepts. Relevant centuries were synthesized with the accumulation of history and the originality of that century while it also paved the way for some new developments. New concepts and solutions come after the shocking and transformative events that took place in historical processes. "Georeligion" is a contemporary and modern concept as well as historical, conceptualized within this framework. There is a saying at the end cover of the book "Prisoners of Geography" (2018) belonging to journalist Tim Marshall: "Now is the time to bring the word "geo" back to everything political". This expression should be remembered as a reality of the age we live in.

The chief goal of this study was to evaluate the phenomena of religion and politics which are crucial elements of geopolitics within a new conceptual framework by taking historical and current social/political developments as reference. The phenomenon of religion shape today's world in terms of geopolitics; we discussed it in terms of our study purpose and interpreted it within the concept of "georeligion" together with other factors.

2. THEORY**2.1. Are Religions Closed to Change?**

Religion, by the traditional geopolitical narrative, is considered the "unchanging element" of geopolitics. This unchangeability emphasizes the difficulty of transitioning societies from one religious' belief to another while it also reveals the immutableness of systematic belief elements such as the main elements of religious beliefs, rituals, and basic religious texts which date back hundreds and thousands of years. Classical geopolitical understanding evaluates religious data through this "immutableness".

On the other hand, religion is seen in every society while its place and effectiveness in daily life vary. Societies' views of religion may change depending on time and place and for many other reasons. Much as the general run of people assume that the metaphysics/spirit/belief/creed principles of the phenomenon of religion that is accepted as "a priori" are closed to change, the fact that people and societies are open to change makes religious understanding and belief elements changeable. It is known that societies interpret the same religious doctrine differently based on their historical, geographical, socio-economic, and cultural accumulation. With reference to some studies on various aspects of the subject; pluralist societies with changeable characters supply a more favorable environment for the emergence and development of new religious movements. For example, new religious movements have appeared in large proportions in Indonesia and the USA. For the results of a study on various belief groups in Turkey; after these groups entered the process of modernization, industrialization, and secularization, some of the religious attitudes and behaviors changed, while some of them showed functional shrinkage or came to the stage of extinction (Sinanoğlu, 2008: 27-29).

The characteristics of the geographical place where religions spread, its history, sociology, cultural and ideological interactions, and modernity are all the other dynamics of religious change and transformation. For Park's approach, paradoxically, many religions today are stronger in countries other than their origin. As many

---

* Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, bguner@munzur.edu.tr , ORCID: 0000-0003-1893-7216

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

religions spread and became massive, they changed drastically. Therefore, we now see that the current form of religion today is generally far from its original form. As religions spread, they came into contact and communicated with each other. Moreover, they were also influenced by distinct cultures and traditions, some of which were divided into subgroups (sects) (Park, 2004:12).

Social traumas such as war, political tensions, social violence, and political needs, which have multi-part transformative effects on the feeling of religion, form the basis for the development of new religious structures. Thus, an environment open to the manipulative use of belief is set up, at least on a regional scale. Besides all these, traditional religious understandings can be transformed through various "religion/social engineering" works. For this purpose, some concepts in the background of religion terminology can be brought forward with new meanings while a general concept can be compressed into a more specific meaning area. For example, "jihad" is an essential concept of Islamic terminology and is interpreted in a narrow framework in various crisis regions of the Middle East today; this interpretation is given a function for this purpose. Younger generations who perceive the same religious belief differently from its traditional form in the same society in a few decades have grown.

Components of belief are useful for many reasons to achieve many geopolitical-political goals. The flexibility of interpretation of religious texts and narratives supplies room for maneuvering the political initiatives of various actors. From the viewpoint of Graziano, religions can be used all over the world as political exploitation for purposes unrelated to spirituality. People may resort to religion wherever possible to mobilize society and justify great campaigns and wars. But the reasons, campaigns, and wars are not about religion. It is possible to support theses and antitheses with "sacred" texts (Graziano, 2018). In this regard, we can say that religions, for quite some time, have been an inspiration to social and political change, both peaceful and violent (Agnew, 2006: 189).

2.2. Reference Points in Today's Religion-Politics Relationship

Kepel expressed that the world has been in a tendency to become more religious after the second half of the 20th century; he also named this situation "God's Revenge" (Kepel, 1992: 7-20) with the name he gave to his book. This rising trend of religions takes place simultaneously with many political problems focusing on religion in our age. Again, religious facts can easily be transformed into a clear geopolitical doctrine, as a reality of this age (Dijkink, 2006: 205). On the other hand, religion and politics have been integrated throughout history and the institution of religion has always been an active part of politics. The religious field is highly politicized despite it is not possible to claim that politics on a global scale is religious today.

Phenomena that evoke the global resurgence and political awakening of religions in contemporary international relations are increasingly met. Moreover, the religious factor with the phenomenon of globalization is now more visible in the international relations and domestic policies of all states. In the age we live in, religion is not just "the continuation of politics by other means". It is also seen as a competitive value by state and non-state actors in the international arena. While countries support religion for political purposes, they can also take restrictive measures against it (Xu & Zou, 2015: 167-170), (Fox, 2018: 139).

Huntington, the author of "The Clash of Civilizations" used the concept of "civilization" as a synonym for religion in relevant work. According to Huntington, who suggests that there are "fault line breaks" between civilizations, and conflicts between civilizations will increase in the future. Because civilization identity will be more important in the future and the world will be shaped largely by the interaction between eight major civilizations. These are Western, Confucian, Japanese, Islamic, Indian, Slavic-Orthodox, Latin American, and African civilizations. The most important struggles in the future will be seen along the cultural Faultline breaks those separate civilizations from one another (Huntington, 2017: 26). If we look at a development that justifies Huntington to some extent, especially after the Cold War, because of the abandonment of class politics in the world, identities are now the active topics of the political agenda. So, religious, ethnic, and gender identities have started to set up the main subject of daily politics locally and globally. Current examples show that religious demitarians can become a source of dissolver and serious instability and conflict at least as much as an ethnic identity.

Many states, today, around the world integrate religious welfare activities as a form of "soft power" into their foreign policies and diplomacy. The manifestations of this trend become diversified from global solidarity with coreligionists to directing religious institutions to serve specific foreign policy and national security goals.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Religion is at an essential position in the disintegration or strengthening of political orders. Religious discourse has a unique power in the discussion of identity and values (Mandaville, 2022).

According to Agnew, Islam and Christianity are the religions that conduct the most powerful missionary activities in the world. Again, for the author, apart from religions that only have basic belief texts such as the Bible, the Torah and the Qur'an, religions/beliefs such as Hinduism and Confucianism also have geopolitical visions. For example, Hinduism is an important source of motivation for modern Indian nationalism. Again, the universalist understanding of Confucianism is in parallel with China's steps towards becoming a global actor today. It is certainly possible to draw geopolitical inferences from any religion when interpreted broadly (Agnew, 2006: 187).

2.3. Relationship between Religion and Geography and the Religion of Geopolitics

There is an existential relationship between religions and geographical space. Space is the "complementary part" of religions and much more. Especially the natural environment has a significant role in the development of all religious beliefs. Religions are related to sanctified places. For Jackowski, natural conditions are important in the development of sacred places. These places are mostly geographical units such as mountain ranges, river basins, and seaside. For example, places of worship in Hinduism have always sanctified mountain peaks, cliffs and rivers (Jackowski, 2002: 26-27).

Today's modern religious geography subjects include the titles such as the geographical environment and religion, the transformation and landscape of sacred areas, the spatial development of religion, and the observation of haj sites. Moreover, other subjects of review are religious migrations (types of migration, spatial extents, directions, dynamics, social structures, etc.), religion and types of settlements (typology of settlements with religious characteristics), the effect of religion on the development of a settlement network, religious centers (spatial development structure of places of worship, function, etc.). Again, we can align the research areas of "religious geography" as follow: the effect of the institution of religion on the development of various economic sectors (is.e agriculture, industry), religion and tourism, religion and environmental protection, religious regionalization and religious cartography (Jackowski, 2002: 26-27).

"Religious Geography" is a new field in the science of geography. Studies in this field include the subject of "natural environment and religion" in the first development period. Such studies date back to ancient times. However, the embodiment of "religious geography" as a separate geography discipline materialized in the 19th century. Studies in the "geography of religion" intensified in the late 1930s and again just after the Second World War (Jackowski, 2002: 26).

Research on geography and religion, until today, mostly remained within the boundaries of "religious geography". There is an expression that "geopolitics of religion" is not well understood. For Pickering, the phenomenon of religion is a difficult field for geographers to study. So, geographers are not continually active in religious studies; this is one of the reasons for such an expression. While studies on social strata such as race, class, and gender made by geographers are easily referenced by some authors, studies on religion are either forgotten or lost in race studies. Similarly, it should not be forgotten that religion still is an undefined "black box" in "human geography" (Pickering, 2016: 115).

On the other hand, "georeligion" concept has started to appear in some academic publications on "geography and religion" recently. In relevant studies, the word "geo" refers to geography, space, distribution, and globality rather than a geopolitical reference. A study reviewing the "religious acquaintance" with other societies on the path of China to become a global power used the concept of "georeligion" in the meaning of the whole of the policies followed (Xu&Zou, 2015: 167-170) while the same concept is used in the sense of "geography of religion" in a study on the spatial distribution of religions (Khalid, 2005: 43-46). There is not a mainstream definition of "georeligion" today and this concept is rarely used with different meanings in academic studies where it is written.

The concept of georeligion, like the concept of geoeconomics, is largely shaped by the developments in Asia. The concept of "geoeconomy" started to attract more attention in academic and political circles especially after China started to use its rising economic power for geopolitical benefit (Güner, 2018a: 220). Similarly, the 9/11 process, religion-based conflicts in the Middle East, the improving radical movements in Asia and China's increasing interest in diverse cultures and religions due to its global expansion policy brought the concept of "georeligion" to the agenda of the 21st century. Therefore, both concepts are largely "Asian" in terms of development, if not the place of birth.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

The concept of "georeligion" which is revealed in the geopolitical context by historical and current events developing as part of religion, politics, and geography can be defined as using the phenomenon of religion to achieve geopolitical purposes. Georeligion, as a scientific approach, scrutinizes the geopolitical reflection of changes and developments in the religious-political relations in a region. In other words, we can align the issues of georeligion as follow: manipulation, transformation, or transformation of beliefs; "moderation" or radicalization of beliefs; preservation of traditional state and politicization of beliefs; geopolitical process and results about religionization or secularization of societies and states. In this context, the georeligious approach reaches solutions by considering the typical characteristics of religious beliefs, dogma, history of religions, political history, current politics, and other social sciences within the framework of the concept of changeable/transformable belief based on the geographical environment and spatial characteristics of the piece of land of interest.

The concept of georeligion, in one regard, deals with the "religion of geopolitics". The expression of "religion of geopolitics" expresses the religious understanding needed in a region/country for geopolitical purposes. This need may vary depending on the attitude of the country or region against the beliefs that are opposite to the national interests or the purpose of designing of that region by other countries. So, the religious understanding of the targeted region can be constructed in parallel with the purpose of global or regional actors and can be "modified" in more recent terms. In addition to all these, overcurrents may be improved or efforts may be made to preserve its traditional structure against other converters. All such efforts are accepted as "georeligious developments/initiatives". The concept has proactive content as such.

The history of georeligious thinking goes back to ancient times. Many historical events that show that clergy, emperors, politicians, and soldiers followed such developments and developed attitudes have happened. Much as the emergence of the georeligion phenomenon as a historical/political reality and phenomenon dates to ancient times, we can say that its conceptualization as an "independent" field of science has relatively been delayed. Religious content is overshadowed by the multilayer structure of geopolitical studies; this circumstance has a significant role in this delay. Religion factor is mostly considered a "static" factor in the background because it is generally a "static and unchanging" structure in geopolitical studies in general. Religion-themed geopolitical studies are mostly discussed under the general title of "geopolitics" and rarely under the title of "geopolitics of religion". Political events and interventions with religious references have become widespread in many parts of the world and their results can be obtained in a brief time. Under these conditions, the development of a science field with a unique approach, as a "branch" within the geopolitical science and based on its principles, should be accepted naturally.

On the other hand, many variants of history, from the Crusades to the "Green Belt" theory of the Cold War, are acceptable references to the emergence of the concept of georeligion. However, especially the "11 September attack" in 2001 was the beginning of the developments that had the justification of "religious violence/terrorism" at its center and adopted the concept of "fight against fundamentalism and preventive intervention" in the global framework. This concept comes to the fore from time to time and stays valid today. The process that developed after September 11 is an important historical turning point that contributed greatly to the definition and content of the concept of religion.

3. PRACTICE

3.1. Examples from History

There are many cases in the history of the world and the Ottoman Empire that we can evaluate within the concept of georeligion. Ottoman history is rich in this respect. For example, the Ottoman Empire, in the last century, wanted to protect its lands against imperialist countries and adopted a policy of pan-Islamism, which required the instrumentalization of religion to organize a strong resistance. The caliphate who was abolished by Turkey in 1924 disturbed England and they sought a caliph that could influence Muslim countries. France who tries to be effective especially in the Mediterranean and the Middle East for the same purposes has endeavored to revive and control Islam in a political manner. The USA, to prevent the Soviets from spreading to the third world, contributed to the religionization of the Middle East and Asia to prevent the Soviets from spreading to the third world in the 20th century. Again, in the same period, the "Wahhabism" movement for political purposes began to spread in the Middle East (Corm, 2018: 83-86).

The dominant cultural element in Polish history is Catholic Christianity. Poland has no topographical barriers that would ease its separation from surrounding countries and cultures, and again, Poland is a

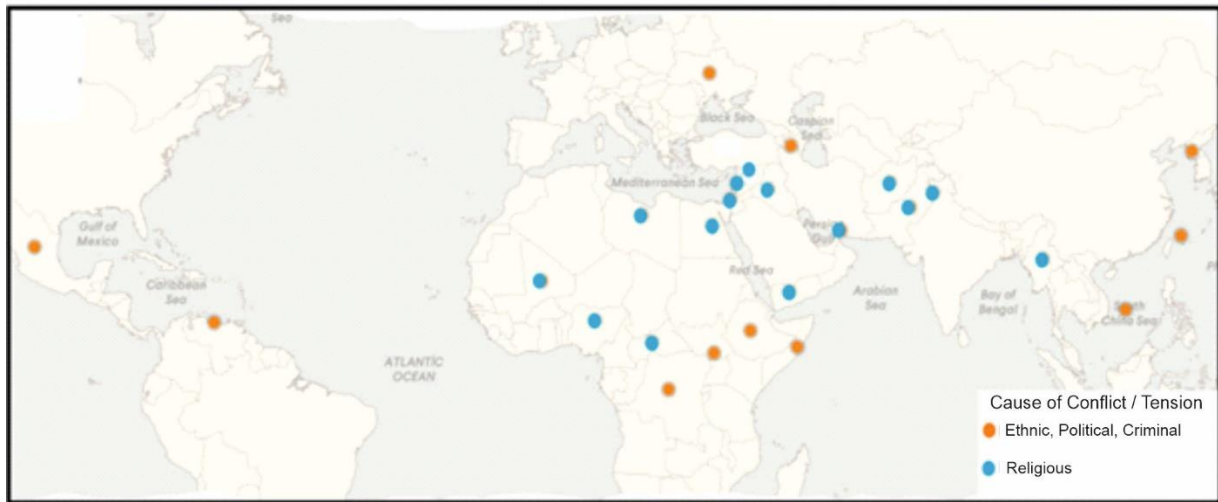
... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

constantly invaded country, geographically sandwiched between Prussia in the west and Orthodox Russia in the east. For Kepele, Poland succeeds to survive as a nation by making the Catholic faith a cultural shield for itself (Kepele, 1992: 105). A similar historical case was seen in the eighth century. Especially the ruling class of the Turkish Khazars State, which spread between the Idil River, the Urals, and the Caucasus, preferred the Jewish faith (Ahmetbeyoğlu, 2021:105). Just as Poland preserved its cultural existence with sectarian differences, the Khazars lying on the Asian steppes were probably forced to choose one of the "book" religions as a result of being surrounded by Christian countries in the west and Muslim Arabs in the south, and they turned to the "third way" in order not to disappear in the culture of two compelling elements.

On the other hand, we can highlight the "Arab Spring" as the most important egregious development in recent history. The "Arab Spring" used religious codes and figures; it is a religious-referenced movement with "democracy" discourse. Fuller pointed out that "moderate Islam" is recommended especially against secular governments in countries where the "Arab Spring" was successful (Fuller, 2016: 439-444). Geopolitical developments in the Middle East accelerated with the "Arab Spring" (Doğan & Doğan, 2022: 324-325).

The "anti-colonial" exits of the "second and third world" to global powers have been replaced by armed groups that have adopted religious ideological doctrines and internal conflicts with the end of the Cold War. Thus, religion-based reasons come to the fore in the conflicts in fifteen of the twenty-five stressed regions of the world (Mali, Nigeria, Libya, Egypt, Central African Republic, Israel-Palestine, Lebanon, Syria, Iraq, Iran, Yemen, Afghanistan, Pakistan, India, and Myanmar) (CFR, 2022), (Figure 1).

Figure 1: Stressed/Conflicted Regions of the World by Causes (2022)

Source: Taken from CFR (2022) with arrangements

It is seen when looking at the subject in detail that the current georeligious developments are experienced most intensely in Asia. Religious fanaticism rising in Central and South Asian countries is on the rise, especially in Afghanistan, Myanmar, India, and Pakistan. Radical tendencies and fanatical currents are gaining strength in almost all the mass religions spreading in Asia, in other words, Islam, Christianity, Hinduism (Open Democracy, 2014) (Marshall, 2004) and Buddhism (Wikipedia, 2022), (Wibisono, Louis. & Jetten, 2019). The fanaticism and religious tensions that developed in Asia are the subjects to special study. However, fanaticism destabilizes the surrounding countries as well as the countries where it gains strength. In fact, religious tensions from time to time in Asia cause serious problems, especially in the transportation routes of the "Belt and Road Initiative" (BRI), which is a global integration project that China continues to spend billions of dollars (Güner, 2018b: 118).

4. CONCLUSION

There are many instruments for advancing geopolitical goals. Religion is the most sophisticated and deep one of these instruments. Policymakers accept the concept of religion as a political part that offers valuable opportunities to national and international politics. Therefore, states support the religious sphere in a controlled manner; so, the religious sphere has long been politicized. Religious reasons are the dominant factors, leaving political, economic, and geopolitical reasons in the background today, in most of the regions

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

with conflict. Religious arguments are at the forefront of the emergence of crisis/intervention zones in today's ideology-free world.

Religions, as it is thought, are not static structures that are close to change. Although the histories of religions are generally incredibly old; today's conceptions of faith are largely the product of today. Religious beliefs are systems that spread from village settlements to cities, from cities to countries, and from countries to continents separated by micro-topographic barriers and are open to changes from past to present, adaptable to new ages, and can be updated. The institution of religion, perhaps, for this reason, is one of the indispensable elements of politics, realpolitik, and geopolitics throughout history. The spread and permanence of religions have come into being due to their parallelism to different geographical places, cultures and changing conditions. The ruling class has benefited immensely from religions throughout history. The interaction of religion with the profane field, its transformability, and its ability to adapt to the times constitute the starting points of the georeligious approach.

The relationship between religion and politics is as old as the first periods of history, but as current as it is. The neglected aspect of the religion-politics relationship is the spatial dimension, as an important action of historical developments. However, religion and politics, like all the elements of the historical scene, run in a geographical space and almost have all the characteristics of that part of the earth. Much as the concepts of politics and religion are universal, their feeling, application, characteristics, and institutions are geographical phenomena that have local characteristics to a considerable extent. Space, geographical environment and therefore "geo" should be understood to analyze the relationship between religion and politics in any part of the world. "Geo" is the concept of the locality as well as of "globe". From this perspective, the "geo" suffix brought to politics suggests thinking about the political with space. Similarly, the georeligious mentality considers the uniqueness, characteristics, needs, and necessities of the geographical space, as well as the global determinants, to understand religion/belief as a geopolitical element well.

We can say about the archaic history of the religion-politics relationship that georeligious developments have occurred in many stages of history. Developing processes in Asia, Africa, and the Middle East, widespread religious conflicts, the tendency to become religious in the world for a while, and the increase in religious-related geopolitical developments paved the way for the concept of georeligion to come to the fore and the formation of its content and approach in the world shaped after the Cold War and especially as a result of the September 11 attacks. The georeligious approach, within this current perspective, brings an analytical choice for understanding global politics.

REFERENCES

- Agnew, J. (2006). Religion and Geopolitics, *Geopolitics* 11 (2), pp: 183-191
<https://doi.org/10.1080/14650040600598619>
- Ahmetbeyoğlu, A., (2021), Hazarlar. S. Ergüzel, Y. Çağlar (Eds) içinde. *Türklerin Tarihi; Başlangıçtan 20. Yüzyılın İlk Yarısına Kadar* (s. 96-106). Yeditepe Yayınevi.
- CFR (Council on Foreign Relations). (2022), Global Conflict Tracker, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker> (E. T: Haziran, 2022)
- Corm, G., (2018), *21. Yüzyılda Din Sorunu*. (Çev. Şule Sönmez). İletişim Yayınları.
- Dijkink, G. (2006). When Geopolitics and Religion Fuse: A Historical Perspective, *Geopolitics*, 11 (2), pp: 192-208 <https://doi.org/10.1080/14650040600598403>
- Doğan, M., & Doğan Ö. S., (2022) Türkiye'nin Jeopolitiği, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5, (2), s: 320-339 <https://doi.org/10.33712/mana.1159064>
- Fox, J. (2018). *An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice* (2.b.), Routledge. https://play.google.com/books/reader?id=zuFLDwAAQBAJ&pg=GBS.PT5&hl=tr&printsec=frontcover&source=gbs_atb
- Fuller, E.G. (2016). *Türkiye ve Arap Baharı*. (Çev. Mustafa Acar). Ekşi Kitaplar
- Graziano, M. (2018). What are the Geopolitics of Religions? 1 March 2018, <https://www.resetdoc.org/story/what-is-the-geopolitics-of-religions/> adresinden alındı. (E. T: Haziran, 2022)

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Güner, B. (2018a), *Jeopolitik Açından Obor Girişimi*. K. Özdaşlı, M. C. Demir, O. Tire İ. S. Arvas & U. K. Odabaş (Eds) içinde. Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar. (C 1, s. 209-224). Gece Kitaplığı.
- Güner, B. (2018b), OBOR Girişimi'nin Coğrafyası, *Marmara Coğrafya Dergisi*, (37): 112-123. <https://doi.org/10.14781/mcd.386165>
- Huntington, S. P. (2017). *Medeniyetler Çatışması mı ?* M. Yılmaz (Ed) içinde, *Medeniyetler Çatışması* (s. 23-51). Vadi Yayınları.
- Jackowski, A. (2002). Geography of Religion, *Peregrinus Cracoviensis*, 13, pp. 25-33.
- Kepel, G. (1992). *Tanrının İntikamı*. (Çev. Selma Kırımız). İletişim Yayınları.
- Khalid, M. (2005). Geo-Religious Foundations of Technological Cooperation Among the Muslim Countries of The Indian Ocean Region, *Indian Journal of Politics*, 39, (1-2), January-June, pp.43-58
- Mandaville, P. (2022). The Geopolitics of Religious Soft Power <https://www.brookings.edu/product/the-geopolitics-of-religious-soft-power/>
- Marshall, P. (2004). Hinduism and Terror, <https://www.hudson.org/research/4575-hinduism-and-terror> (E.T. Mayıs, 2022)
- Marshall, T. (2018). *Coğrafya Mahkumları*. (Çev. Mert Doğruer). Epsilon Yayınevi.
- Open Democracy. (2014). The politicization of Hindu faith in India. <https://www.opendemocracy.net/en/openglobalrights-openpage/politicization-of-hindu-faith-in-india/> adresinden alındı. (E.T: Mayıs, 2022)
- Park, C. (2004). *Religion and Geography*. J. Hinnells (Ed) içinde. Routledge Companion to the Study of Religion. (pp. 1-29). Routledge. <https://www.lancaster.ac.uk/staff/gyaccp/geography%20and%20religion.pdf>
- Pickering, S. (2016). *Understanding Geography and War*. Palgrave Macmillan.
- Sinanoğlu, A. F., (2008), Toplumsal Değişim ve Din, *Hikmet Yurdu*, 1 (2), s: 23-29
- Xu, Y., & Zou, L (2015). Geo-religion and China's Foreign Strategy. S. Binhong (Ed) içinde. *China Under Xi Jinping*. (pp. 167-185). Brill.
- Wibisono, S., Louis, W.R. & Jetten, J. (2019). A Multidimensional Analysis of Religious Extremism, *Frontiers in Psychology*, published: 18 November 2019. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.02560>
- Wikipedia. (2022). Buddhism and Violence. https://en.wikipedia.org/wiki/Buddhism_and_violence adresinden alındı. (E.T: Mayıs, 2022)

SINIF ÖĞRETMENİ ADAYLARININ SANAT EĞİTİMİNE İLİŞKİN METAFORİK ALGILARI: ATATÜRK ÖĞRETMEN AKADEMİSİ ÖRNEĞİ**Dr. Merve UYSAL*****Dr. Ahmet Erman KARAGÖZ******ÖZET**

Bu araştırmanın amacı, sınıf öğretmenliği bölümünde Görsel Sanatlar dersi alan aday öğretmenlerin 'sanat eğitimi' ve 'resim öğretmenleri' kavramına ilişkin düşüncelerini metaforlar yoluyla nasıl aktardıklarını belirlemektir. Bir olguyu derinlemesine incelemek amaçlandığından araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan fenomenoloji desenine uygun olarak tasarlanmıştır. Çalışma grubu, Atatürk Öğretmen Akademisi'nin 2021-2022 eğitim öğretim döneminin bahar yarı yılında öğrenim gören ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan 88 aday öğretmenden oluşmaktadır. Veri toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış bir görüşme formu kullanılmış ve ulaşılan veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda, sınıf öğretmenleri adaylarının sanat eğitimine ilişkin 7 farklı tema altında 36 metafor ürettikleri görülmüştür. Resim öğretmenlerine yönelik olarak da 5 farklı tema altında 30 metafor ortaya konmuştur. Bu bağlamda, sınıf öğretmeni adaylarının oluşturdukları metaforlar ele alındığında, söz konusu iki kavramında kendi içinde birçok farklı metaforlarla yorumlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Eğitimi, Resim Öğretmeni, Görsel Sanatlar Dersi, Metafor Tekniği, Sınıf Öğretmeni Adayları

Jel Kodu: I21, I24

PROSPECTIVE ELEMENTARY TEACHERS' METAPHORIC PERCEPTIONS OF ART EDUCATION: THE CASE OF ATATURK TEACHER TRAINING ACADEMY**ABSTRACT**

The purpose of this research is to determine the perceptions of 'art education' and 'art teacher' concepts of the prospective teachers who take Visual Arts course in the department of elementary school education. Since it is aimed to examine a phenomenon in depth, the research was designed by the phenomenology design, which is one of the qualitative research methods. The study group of the research, who volunteer to participate in the research, consists of 88 prospective teachers who study at Atatürk Teacher Training Academy in the spring semester of the 2021-2022 academic year. In order to collect data, a semi-structured interview form prepared by the researchers was used, and the data analyzed was obtained through content analysis method. As a result of the analysis, it was seen that prospective elementary teachers produced 36 metaphors under seven different themes related to art education. For art teachers, 30 metaphors were put forward under 5 different themes. Based on the metaphors of the prospective elementary teachers, these two concepts have been explained with numerous and varied metaphors.

Keywords: Art Education, Art Teacher, Visual Arts Course, Metaphoric Technique, Prospective Elementary Teacher

* Ada Kent Üniversitesi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. ORCID: 0000-0003-3430-0194, merve.uysal@adakent.edu.tr

** Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi, Lefkoşa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. ORCID: 0000-0001-5260-7902, erman0902@hotmail.com

Araştırma Makalesi
Makale Geliş Tarihi: 17.09.2022

Sayfa Sayısı: 1268-1284
Makale Kabul Tarihi: 21.11.2022

Makale Yayın Tarihi: 31.12.2022

1. GİRİŞ

Eğitim, toplumun uzun erimli amaçlarının gelecek nesillere aktarılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasının (Kraft ve Furlong, 2018) yanında yaşam standartlarında refahın yakalanması hususunda kritik öğelerden biri olarak düşünülmektedir (Adolino ve Blake, 2001). Aynı şekilde Cevizci (2014) eğitimi, toplumun bir gücü olarak tanımlamış ve bu güçle bir yandan toplumun düşünceleri işlerlik kazanırken diğer yandan gelecek kuşakların istenilen biçimde şekillenmesini sağlayacak bir araç olarak açıklamıştır. Bir ülkenin veya toplumun gelişimiyle ilgili dikkate alınması gereken birincil olguların başında gelen eğitim, gelecek kuşakların fikir dünyalarının biçimlenmesinde ve kültürün aktarılmasında kritik bir rol üstlenmektedir. Ilgar (2005), bir ülkenin sosyokültürel ile sosyoekonomik kalkınmasının ve gelişmiş ülkelerle aynı seviyeye ulaşmasının yegâne yolunun eğitim olduğunu savunmaktadır. Kalkınma ve gelişim, gelişmişlik seviyesi yüksek olan ülkeleri diğerlerinden ayıran baskın kavramlardır. İnsanın merkeze alınması bu tarz ülkelerin en aşikâr odak noktasıdır. Dolayısıyla insanların iyi bir şekilde eğitilmesi toplumlar için hassastır. Eleştirel ve yaratıcı düşünen bireyler yetiştirmede ülkelerin sahip olduğu eğitim sistemleri, bu insan kaynağını temin etmede önemli bir mihenk taşıdır (Yeşilyurt, 2020). Toplumsal gelişmenin zeminini oluşturan sanat ve bilim birbiriyle eş güdümlü bir şekilde ilerlemektedir. Teknoloji ve bilim, sanat ile düşünmeyle yoğrulduğu derecede toplum ilerleme kaydedebilmektedir. Kısaca, sanat hayal ederken; bilim onu gerçekleştirir (Karagöz ve Çağlar, 2021:1).

İnsanın varoluşundan itibaren yaşamın ayrılmaz bir parçası olan haline gelen sanat her dönemde gelişim göstererek çeşitlenip zenginleşerek varlığını sürdürmüştür. Sanat, paleolitik çağda, mağaralarda yaşayanların renkli toprakları kullanarak yaptıkları ilkel hayvan figürlerinden 21. Yüzyılın çağdaş sanatına kadar uzanan sosyokültürel içerikleri kapsamaktadır. İnsan hayatına anlam katan sanat, objektif gerçeğin insan zihninde yeniden anlamlandırılarak estetik formda yansımaları ve emeğin bir ürünü olarak yaratılmasıdır. Sanatın bireyin hayatındaki işlevleri incelendiğinde, bu işlerin özünde estetik kaygıların varlığı ile kültürel, toplumsal ve eğitsel bir özellik taşımasının yanında (Uçan, 1996:124) bireyin duygularını dışa aktarımında hem dünyayı hem de kendisini tanımasına imkân sağlamaktadır (Erbay, 2013:79). Fischer'a (1985) göre ise sanatın işlevi, insanın kendi kendini tanımasına, diğer insanlarla kendini kıyaslamasına ve onlarla empati kurarak, onların perspektifinden olaylara bakılabilmesine yardımcı olduğundan bireyin kendisi ve etrafı ile iyi bir iletişim kurabilmesine rehberlik etmektedir. Benzer şekilde, Castells (2001:5) bireylerin farklı kültürlere, sosyal sınıflara veya etnik gruplara mensup olmalarına rağmen onların arasında köprü kurmak için sanatın bir araç olduğunu ve süreç esnasında oluşabilecek farklılıkların çatışma olmaktan çıkıp barışçıl bir şekilde beraber yaşayabilmeyi sağlayan sanatın, bir iletişim protokolü olduğunu vurgulamaktadır.

Günümüzde olayların farkına varabilme, yorumlayabilme ve değerlendirebilme becerilerini bireye kazandırmak nitelikli eğitimin temel amacını oluşturmaktadır. Söz konusu amaçlar ile beraber sanat eğitimi sosyoekonomik ve kültürel bilgi etmenlerini de kapsayan sanatsal öğretim-öğrenme faaliyetleri ile geniş bir etkiye sahip önemli bir eğitim alanıdır. Sistematik ve planlı bir sanat eğitimi tamamlayan birey gerek estetik gerekse zihinsel becerisi aracılığıyla, içinde yaşadığı topluma katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla eleştirel düşünme yetisi gelişmiş bir birey, ülkenin modern bir düzeye taşınması için çağcıl dünyada rekabete hazır yetişmiş nitelikli insan profilini yansıtmaktadır (Karagöz ve Çağlar, 2021: 1-2). Danko-McGhee ve Slutsky'e (2003) göre sanat eğitimi, öğrencilerin şu anda var olan bilgilerinden yola çıkarak, bir adım sonrasına geçmelerine katkı sağlayan, söz konusu

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bilgileri kendi hissettiklerine aktarabilmelerine ve bu süreci görsel biçimleme öğelerine dönüştürmelerine imkân tanıyan öğretim programlarının önemli prensiplerindedir.

Sanat eğitimi, bireyin yaratıcılığını geliştiren, ona kendisini özgürce anlatma gücü kazandıran aynı zamanda duyuşsal, bilişsel ve psikomotor alanındaki gelişimine katkı sağlamaktadır. Objektif dünyayı algılayabilen, onun kapsamında şekillenen her olgu veya imgeyi yanıtlayma ve dönüştürme becerisine sahip bireyler yetiştirmek sanat eğitiminin ana hedefleri arasındadır. Öğretmen eğitiminde ise yaratıcı düşünceyi geliştirmek, duygu ve düşünceleri hür bir biçimde söyleyebilmek, sorunlara özgün çözümler getirebilmek adına metaforik yaklaşımlar önemli görülmektedir. Birey sahip olduğu bilgi, beceri ve algılardan yola çıkarak, soyut kavramlar ile somut olanlar arasında bir bağlantı kurarak; kendini ifade etmede metaforik yapılardan yararlanmaktadır. Sanat dilinde çok yaygın kullanılan bir anlatım tarzı olan metaforlar, sanatçıların anlatmak istedikleri konuyu tasvir etmek için başvurdukları bir benzetme yöntemidir. Bilhassa, resim sanatının içerisinde üretilen sanat eserleri görsel metaforik anlatımı temsil etmektedir (Parsons, 2010). Metafor sözcüğü, etimolojik köken olarak bir yerden başka bir yere götürmek anlamına gelen Yunanca 'Metafora' ya da 'Metapherein' kelimelerinden türemiştir. 'Meta' öte, 'pherein' ise taşımak anlamını çağrıştırmaktadır (Levine, 2005:172). Saban'a (2004) göre, olayların manipülasyonu, kontrolü, gelişimi ve sürekliliği hakkında bireylerin düşüncelerine temel oluşturmasını sağlayan en güçlü zihinsel araçlardan biri olan metaforlar, kişisel deneyimlere nasıl anlam katıldığına ışık tuttuğu için 'deneyim dili' olarak tanımlanmaktadır (Miller, 1987). Metaforlar daha önceden tecrübe edinilen bilgi ve yaşam deneyimlerinin sonucu olarak bireylerin bilinçaltındaki kavramlara yükledikleri anlamların gün yüzüne çıkmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum sonucunda, birey olgulara karşı gerçek duygularını ifade etmektedir. Dolayısıyla metaforlar, bireyin farkına varmadığı duygu ve düşüncelerinin de açıklanması noktasında önem taşımaktadır (Şahin, 2019:128). Benzer şekilde, Draaisma (2000), metaforların bireylerin eylem ve düşüncelerinin yansımaları olduğunu öne sürmektedir. Buna göre, metaforların, bireylerin kavramlar arasında ilişki kurdukları ve aralarında yeni bağlantılar keşfetmeye çalıştıkları yaratıcı bir süreci vurguladıkları sonucuna varılabilir. Bu ilişki, soyut kavramlar ile somut olan, daha belirgin ve daha tanıdık olanlar arasındaki bağlantıdan kaynaklanmaktadır ve bu da yeni bakış açılarını ortaya koymaktadır (Oxford ve vd., 1998). Metaforlar, sadece dili süslemek için kullanılan bir dil sanatı değil; aynı zamanda dünyayı algılayan bir araç, bir düşünme tarzıdır. Bir şeyi anlamlandırmanın özü olan metaforlar bireylerin düşüncelerini yansıtmakta, şekillendirmekte ve neticesinde onların davranışlarını belirleyerek yön vermektedir (Strenski, 1989).

Lakoff ve Johnson (2003) metaforun, bilinmeyen veya soyut bir fenomeni daha bilinen bir fenomenle karşılaştırarak anlamak veya ona yeni anlamlar atfetmek olduğunu savunmaktadır. Martinez, Saulea ve Huber (2001), metaforun şekilleri yorumlamaktan ziyade zihnin önemli bir mekanizmasını meydana getirdiğini vurgulamaktadır. Böylece benzerliği olan bir terim, farklı bir terimle tarif edilerek parçalardan sinerji yaratılmakta ve algıda seçicilik oluşturulmaktadır (Marshall, 2010). Güçlü ifade yeteneğine sahip olan metaforlar, dile getirilmek isteneni daha az kelimeyle, daha vurgulu bir şekilde anlatmayı kolaylaştırmaktadır. Bireylerin kısıtlanmalarını engelleyerek, onları yaratıcı düşünmeye, hayal etmeye, kendi yaşantısını yorumlamaya yönlendirmekte ve onlara dilin derinliklerinde yolculuk yapma imkânı tanımaktadır (Tompkins ve Lawley, 2002). Bireylerin ürettikleri metaforların zemininde kendi yaşamları ve düşünme yöntemleriyle alakalı ipuçları söz konusudur. Bundan dolayı metaforlar, nitel araştırma geleneği içinde veri toplama aracı olarak tercih edilebilmektedir (Fennell, 1996).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Sanat eğitiminin sistemli ve planlı bir şekilde öğretilmeye başlandığı ilk yer okullardır. Okullarda öğretilen sanat eğitimi, öğrencilere belirli sınırlar çerçevesinde estetik, kültürel ve sanatsal bilgilerin kazandırılmaya çalışıldığı bir alandır (Locher, 2015). Geniş bir yelpazeye yayılan sanat eğitimi, bireyin günlük yaşamında da halihazırda gereksinim duyabileceği bir derstir. Örneğin, günlük okul rutini içinde etrafında sürekli sanat ürünleri (görseller) ile karşılaşan bireyin, bilinçli bir düzeyde o ürünlerin ne anlama geldiğini kavrayabilmesi noktasında söz konusu dersin önemi yadsınamaz. Özellikle, erken yaşlarda bu alana ilişkin elde edilen kazanımlar, kişinin ilerleyen yıllarına olumlu bir şekilde yansımaktadır. Bu minvalde, bireyin bilinçli sanat tüketicisi ve estetik beğeni düzeyi yüksek bir şekilde yetişebilmesinin yapı taşı oluşturulan ilkökul, sanat eğitiminin en önemli zaman dilimini kapsamaktadır. Kuzey Kıbrıs'taki tüm ilkökulların öğretim programlarında yer alan sanat eğitimi, bir yandan öğrencilerin yaratıcılık gücünü oluşturma çabası güderken diğer yandan, süreç esnasında öğrencilerin hem fiziksel hem de zihinsel gelişimlerine katkı sağlamaktadır (Karagöz ve Çağlar, 2021). Bu noktadan hareketle, sanat eğitimi için en kritik dönem olarak tasvir edilen ilkökullarda (Artut, 2013) söz konusu eğitimin amacına uygun bir şekilde nitelikli gerçekleştirilebilmesi elzemdir. Dolayısıyla ilkökul kademesinde eğitim öğretim faaliyetlerini yürütürken, öğrenciler için günlük hayatın birçok noktasında rol model olarak görülen ve temel öğrenme kaynağı olan sınıf öğretmenlerinin niteliği ve yeterliği sanat eğitiminin etkili bir şekilde öğretilmesi için önemlidir. Sınıf öğretmenlerinin, yeterli donanım ve beceriye sahip olmaları ile bu dersin bütün kazanımlarının amacına ulaşması birbirine paralel ilerlemektedir.

Araştırmanın yürütüldüğü, Atatürk Öğretmen Akademisi (AÖA) 1937 senesinden itibaren devlete bağlı olarak Yüksek Öğretim Kurulu'nun (YÖK) denklğine uygun olacak şekilde bünyesinde tek bir program olan Öğretmenlik Meslek Eğitim Bölümü'nü barındırmaktadır. KKTC vatandaşı olmayan hiç kimse devlet veya vakıf üniversitesinin gerek okul öncesi gerekse sınıf öğretmenliği bölümüne kayıt yapma hakkına sahip değildir. Bu yüzden AÖA, Kuzey Kıbrıs'ta bulunan devlet okullarına okul öncesi ve ilkökul öğretmeni yetiştiren tek kurumdur. Aday öğretmen olarak tanımlanan akademi mezunlarının hepsi okul öncesi ve sınıf öğretmeni pozisyonunda sınavsız devlet okullarına asil öğretmen kadrosunda istihdam edilebilmektedirler (Uysal ve Karagöz, 2021: 1277). Bunun yanında, bu kurumdan mezun olan öğretmenler arzu ettikleri takdirde ilkökullarda resim öğretmeni olarak atanmaktadır. Ülkede Güzel Sanatlar Fakültesi'nden mezun olan bireylerin ise temel eğitimin birinci kademesinde öğretmenlik yapması söz konusu değildir.

Sosyal bilimlerin sanat eğitimi dalına ek olarak (Kalyoncu, 2012; Akdeniz ve Çarıkçı, 2017; Hiçyılmaz ve Adanır, 2019) farklı disiplinlerin kapsamında ulusal ve uluslararası literatür ele alındığında, -Kuzey Kıbrıs özelinde görsel sanatlar dersi alan aday öğretmenlerin sanat olgusuna ilişkin metaforik algılarını belirleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır- aday öğretmenlerin belirli konular hakkındaki metaforik algıları üzerine yapılan araştırmalar son yıllarda artış göstermiştir (Buchanan, 2015; Hamilton, 2016; Seyitoğlu ve Çakar, 2017; Guilherme ve Souza de Freitas, 2018; Cantürk ve Cantürk, 2021). Genellikle, zihinsel haritalamayı kolaylaştırma ve bireylerin dünyalarında nesnelere anlamlandırma konusunda metaforların etkisi yüksek olduğu için günümüzde bu alanı ele alan çalışmalarda gözle görülebilir bir artış söz konusudur (Arslan ve Bayrakçı, 2006: 103). Bilhassa, soyut tasarımların somutlaştırmasında ve görselleştirmesinde metaforların kullanımı önem arz etmektedir. Aday öğretmenlerin tutum, algı ve inançlarının analiz edilmesi öğretmen eğitimi araştırmalarının ana gayelerinden biri olmasının yanında hizmet öncesi süreçteki öğretmenin eğilimlerini belirleyerek mesleki gelişimlerine katkı sağlamak noktasında da kritik bir görev üstlenmektedir (Noyes, 2004). Bir öğretmenin sınıfta sahip olduğu rollere ve eğitime yönelik

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

inançlarının altında yatanları ortaya çıkarmak için metaforların algıları belirlemede etkili bir araştırma aracı olduğu sonucuna ulaşan araştırmalar mevcuttur (Guerro ve Villamil, 2002; Ben-Peretz, Mendelson ve Kron, 2003; Cameron ve Maslen, 2010). Eğitim sürecinin tamamlayıcı bir ögesi olan sanat eğitimi, bireyin sahip olduğu yaratıcı gücü geliştirme hususunda en etkili disiplin olarak (Akkurt ve Boratav, 2018: 55) okul öncesinden başlayarak yükseköğrenim düzeyine kadar öğretim programlarının içinde kendine yer bulması gerekmektedir. Tüm bunların ışığında, Kuzey Kıbrıs'ta bulunan AÖA'da görsel sanatlar dersi alan sınıf öğretmenleri adaylarının sanat kavramına ilişkin algılarının incelenmesi onların söz konusu eğitime karşı düşüncelerinin ve bakış açılarının anlaşılmasının yanında estetik kaygıya sahip bireyler yetiştirecek olmalarına yardımcı olabilecek ipuçları da verebilecektir. Diğer bir deyişle, temel eğitimin birinci kademesindeki sanat eğitiminden sorumlu olacak aday öğretmenlerin konuya ilişkin algıları ileride yapılandıracakları ders ortamları hakkında fikir sunabilecektir. Bu çerçevede, sınıf öğretmenliği bölümünde görsel sanatlar dersi alan aday öğretmenlerin 'sanat eğitimi' ve söz konusu dersin en önemli mihenk taşı olan 'resim öğretmenlerine' ilişkin algılarının metaforlar yolu ile ortaya çıkarılması araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Söz konusu amaca yönelik olarak aşağıdaki alt sorular ele alınmıştır:

1. 'Sanat eğitimi' kavramına ilişkin olarak sınıf öğretmenleri adaylarının geliştirdikleri metaforlar nelerdir?
2. 'Resim öğretmeni' kavramına ilişkin olarak sınıf öğretmenleri adaylarının geliştirdikleri metaforlar nelerdir?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Sınıf öğretmenleri adaylarının sanat eğitimine ilişkin algılarının metaforlar kullanılarak saptanması amaçlandığından bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji (olgubilim) desenine uygun tasarlanmıştır. Fenomenoloji çalışmaları, kişilerin yaşadıkları deneyimlerden yola çıkarak bir olay karşısındaki algılarını derinlemesine ortaya koyma gayesi taşımaktadır (Fraenkel, Wallen ve Hyun, 2012). Bu yaklaşımda, kişilerin araştırma konusundaki olguya yönelik öznel deneyimlerinin açığa çıkarılmasında metaforik anlatımdan etkili bir şekilde yararlanılabilir (Şahin, 2019:128).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 2021-2022 eğitim öğretim yılının ikinci yarısında AÖA bünyesindeki, sınıf öğretmenliği programı öğrencilerinden oluşmaktadır. Çalışma grubuna katılan öğrenciler, amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Şartların uygunluğu ve zaman göz önünde tutularak belirlenen örnekleme yöntemi, araştırmanın amaçladığı çalışma sahası kapsamında kolaylıkla ulaşabileceği araştırma grubunu seçebilmesine imkân tanımaktadır (Patton, 2002). Çalışma grubuna katılanların 64'ü kadınlar; 24'ü erkeklerden oluşmaktadır. Sınıf düzeylerine göre değerlendirildiğinde ise bu katılımcıların 26'sı 1. Sınıf, 17'si 2. sınıf, 24'ü 3. sınıf ve 21'i 4. sınıfta öğrenim görmektedir.

2.3. Verilerin Toplanması

Sınıf öğretmenleri adaylarının görüşleri, araştırmacıların kendilerinin hazırlamış oldukları yarı yapılandırılmış bir görüşme formu aracılığı ile toplanmıştır. Görüşme formunda katılımcıların

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

demografik bilgilerini içeren bir bölüm ile birlikte onların ‘sanat eğitimi’ ve ‘resim öğretmenlerine’ yönelik metaforik algılarını ortaya koymayı hedefleyen yarı yapılandırılmış iki cümle yer almaktadır. Aday öğretmenlerin kendi düşüncelerinden yola çıkarak tamamlamaları beklenen cümleler sırasıyla şu şekildedir:

‘Sanat eğitimi.....gibidir; çünkü.....’

‘Resim öğretmenleri .....gibidir; çünkü.....’

Metaforun veri toplama aracı olarak yer aldığı çalışmalarda ‘gibi’ ifadesi ‘metaforun konusu’ ile ‘metaforun kaynağı’ arasındaki bağlantıyı keşfetmek amacı ile kullanılmaktadır (Saban, 2009: 285). Çalışmaya katılanların geliştirdikleri metaforların gerekçesini/mantıksal dayanağını yazabilmeleri için de ‘çünkü’ ifadesine yer verilmiştir. Forceville (2002), metafor olarak bir olgunun kabul edilebilmesini konusunun, kaynağının ve kaynağından konusuna atfedilmesi düşünülen niteliklerinin (gerekçesinin) olmasına bağlamaktadır. Bu bağlamda, elektronik form aracılığıyla elde edilen veriler, araştırmanın ana donelerini oluşturmaktadır. Görüşme formunun katılımcılara uygulanmasından önce, araştırma kapsamına alınan kurumun Başkanlığından izin alınmıştır. Hazırlanmış olan form çalışmanın amacı ve verilecek olan bilgilerin gizli tutulacağı yönergesi ile birlikte Google anket programı üzerinden 2021-2022 eğitim yılının bahar döneminin mayıs ayının son haftasında uygulanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada, elde edilen verilerin analizinde içerik analizi tekniği benimsenmiştir. Böylece, verilerin kodlanması, temaların tanımlanması, kodların ve temaların sınıflandırılması ile bulguların açıklanması ve yorumlanması şeklinde içerik analizinin dört aşaması eşliğinde veriler çözümlenmiştir (Miles ve Huberman 1994; Patton 2002). Verilerin analizine geçilmeden önce, üretilen her bir metaforun kaynağı, konusu ve sebebi araştırmacılar tarafından değerlendirilmiş ve metafora uygun olmayan, sebebi izah edilemeyen veya mantık çerçevesine oturtulamayan metaforların bulunduğu formlar analiz kapsamına alınmamışlardır. Dolayısıyla 10 adet form belirtilen yönergeler ile doldurulmadığından araştırma kapsamına alınmamıştır. Bu doğrultuda, aday öğretmenler tarafından yazılan ifadeler gözden geçirilerek kodlar meydana getirilmiştir. Kodların her biri, bir metafor olarak benimsenmiştir. Bu aşamada, her metafor parçalara ayrıştırılarak diğerleri ile metaforun konusu, kaynağı ve ikisi arasındaki ilişki bakımından benzerlikleri ve farklılıkları tek tek incelenmiştir. Kodların birbiriyle ilişkilendirilmesinin ardından ‘sanat eğitimi’ kavramına yönelik 7 farklı tema altında 36 geçerli metafor dikkate alınırken; ‘resim öğretmeni’ kavramına bağlı olarak da 5 farklı tema altında 30 geçerli metafor belirlenmiştir.

Bununla beraber nitel araştırmalarda, ulaşılan verilerin detaylı bir şekilde rapor edilmesi ve araştırmacıların sonuca gelmek için izlediği yolunun ayrıntılı olarak açıklanması geçerliğin ve güvenilirliğin önemli kıstasları arasındadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu araştırma kapsamında da geçerliğin sağlanabilmesi adına kavramsal temaları elde etme aşamalarında neler yapıldığı detaylı olarak tanımlanmış ve ihtiyaç duyulan yerlerde katılımcıların söylemlerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Bununla beraber, araştırmada iç geçerliliği sağlayabilmek adına oluşturulan kategoriler bağlamında iki araştırmacı arasında görüş birliği aranmıştır. Dolayısıyla birinci araştırmacı kategorileri belirledikten sonra, ikinci araştırmacı söz konusu kategorileri gözden geçirerek, katılıp katılmadığı noktaları işaretlemiştir. Karşılaştırma güvenilirliği için Miles ve Huberman’ın (1994)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ortaya koydukları güvenilirlik formülü kullanılmıştır. Bunun üzerine, Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) biçimde hesap yapılmış ve araştırmacılar arasındaki uyumun %90 olduğu saptanmıştır. Güvenirlik hesaplanması neticesinde, araştırma güvenilirliği %70'in üzerinde olan araştırmalar güvenilir olarak kabul edilmektedir (Miles ve Huberman, 1994). Böylece, bu araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar ile arzu edilen seviyede bir güvenilirlik sağlanmıştır. Ayrıca formu dolduran katılımcıların araştırma etiği çerçevesinde kimlikleri gizli tutulduğundan bulguların aktarımında sınıf öğretmeni adaylarına SÖA1, SÖA2 ... SÖA88 şeklinde kodlama yapılmıştır.

3. BULGULAR ve YORUMLAR

Araştırma grubunu oluşturan 88 sınıf öğretmeni adayı, sanat eğitimi ve resim öğretmeni kavramına ilişkin birbirinden farklı toplam 63 geçerli metafor üretmişlerdir. Söz konusu metaforlar, ortak özellikleri açısından 12 farklı tema altında ele alınmıştır. Her tema, temsil edildiği düşünülen metaforun bilgisi ile açıklanmıştır. Bu noktadan hareketle, sınıf öğretmeni adayları tarafından üretilen metaforlarla ilgili olarak ulaşılan bulgular her bir araştırma sorusunu takiben tablolar halinde sunulmuş ve ele alınmıştır. Ek olarak, söz konusu metaforlara ilişkin katılımcıların aktardıkları gerekçelere örnekler verilmiştir.

3.1. 'Sanat Eğitimi' Kavramına İlişkin Olarak Sınıf Öğretmeni Adaylarının Geliştirdikleri Metaforlara Yönelik Bulgular

Sınıf öğretmeni adayları sanat eğitimi kavramına ilişkin olarak 36 metafor geliştirmiştir. Ortak özellikleri bakımından söz konusu metaforlar, 7 farklı tema altında analiz edilmiştir. Bu temalar; Düzen, Rota, Haz, İz Düşümü, Hürriyet, Çok Seslilik ve Dinginlik olacak şekilde belirlenmiştir. Sınıf öğretmeni adaylarının sanat eğitimi kavramına yönelik ürettikleri metaforların dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Sınıf Öğretmeni Adaylarının Sanat Kavramına Yönelik Metaforlarının Temalara Göre Dağılımı

Temalar	Metafor	f	%
Düzen	Yaşam	19	19
	Oksijen	3	3
	Evren	3	3
	Duyu organları	2	2
	Doğa	2	2
	Uyku	1	1
Toplam	6	30	30
Rota	Terapi	6	6
	Rehber	4	4
	Güneş	2	2
	Yolculuk	2	2
	Keşif	1	1
	İlköğretim	1	1
Toplam	6	16	16

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)			
<i>Haz</i>	Yemek	5	5
	İlaç	2	2
	Baharat	1	1
	Tuz	1	1
	Salata	1	1
	Kek	1	1
	Nar	1	1
	Toplam	7	12
<i>İz düşümü</i>	Evrensellik	2	2
	Pencere	2	2
	Bahçe	2	2
	Ayna	1	1
	Tablo	1	1
	Bilardo	1	1
	Tenis	1	1
	Toplam	7	10
<i>Hürriyet</i>	Beyaz güvercin	3	3
	Gökyüzü	2	2
	Deniz	2	2
	Meditasyon	2	2
	Bulut	1	1
	Toplam	5	10
<i>Çok seslilik</i>	Gökkuşağı	3	3
	Renk	3	3
	Toplam	2	6
<i>Dinginlik</i>	Huzur	2	2
	Sevgi	1	1
	Tutku	1	1
	Toplam	3	4

Tablo 1 değerlendirildiğinde, katılımcıların en fazla yaşam (%19), terapi (%6) ve yemek (%5) metaforlarını geliştirdikleri görülmüştür. Düzen temasının ise katılımcılar tarafından en fazla metaforla (%30) açıklandığı görülmüştür. Aynı zamanda, rota şeklindeki temanın metaforların %16'sı ile ifade edildiği, haz şeklindeki temanın ise metaforların %12'si ile söylendiği saptanmıştır. İz düşümü teması ve hürriyet teması da metaforların %10'u ile ifade edilirken çok seslilik teması metaforların %6'sı olarak belirlenmiştir. Bununla beraber, en az metafor ile açıklanan temanın ise %4 ile dinginlik teması olduğu tespit edilmiştir. Tablo 1'de değinilen noktalar, aşağıda metaforların frekans dağılımlarına göre sırası ile irdelenmiştir.

3.1.1. Tema: Düzen

Düzen teması incelendiğinde sınıf öğretmeni adaylarının (%30), sanata bireyin sahip olduğu ve onsuza yaşayamayacağı veya doğada bireyin hayatını idame ettirebilmesi için gereken unsurlara atıfta bulunarak benzetme yaptıkları tespit edilmiştir. Bu benzetmeler; yaşam (19), oksijen (3), evren

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

(3), duyu organları (2), doğa (2) ve uyku (1) olarak şekillenmiştir. Aşağıda üretilen metaforlara ilişkin bazı örnekler sunulmuştur:

“Sanat eğitimi yaşamın kendisi gibidir; çünkü yaşam, sanat olmadan var olamaz” (SÖA65).

“Sanat eğitimi hayat gibidir; çünkü sanat günlük yaşamımızın her alanında karşımıza çıkar” (SÖA74).

“Sanat eğitimi oksijen gibidir; çünkü insan oksijen olmadan yaşamazsa sanat olmadan da yaşayamaz” (SÖA60).

“Sanat eğitimi duyu organlarımız gibidir; çünkü her türlü sanatsız bir birey duyu organlarından mahrum sayılabilir” (SÖA34).

“Sanat eğitimi uyku gibidir; çünkü hem zihni hem bedeni dinlendirir” (SÖA48).

3.1.2. Tema: Rota

Rota teması ele alındığında, bireylerin davranışları üzerinde sanatın dolaylı veya direkt olarak gerek yönlendirici gerek öğretici bir yeri olduğuna dair sınıf öğretmenleri adaylarının (%15) ortak görüşleri hakimdir. Söz konusu görüşler; terapi (6), rehber (4), güneş (3), yolculuk (2), keşif (1) ve ilköğretim (1) metaforları ile bu temanın altında toplanmıştır. Aşağıda üretilen metaforlara ilişkin bazı örneklere yer verilmiştir:

“Sanat eğitimi terapi gibidir; çünkü insanın içinden geçenleri kendi tarzıyla dışa vurmasını sağlar ve ruha da iyi gelir dertlerden uzaklaştırır” (SÖA29).

“Sanat eğitimi rehber gibidir; çünkü kişilerin yeteneklerini keşfedilmesi ve kendilerini motive etmeleri için yol gösterir, onlarda var olan yeteneklerini bu sayede ortaya çıkarabilirler” (SÖA82).

“Sanat eğitimi güneş gibidir; çünkü ortalığı aydınlatır” (SÖA72).

“Sanat eğitimi ilköğretim gibidir; çünkü hayatın temelini öğrenmek için gereklidir” (SÖA81).

3.1.3. Tema: Haz

Haz teması değerlendirildiğinde sınıf öğretmenleri adaylarının (%12), sanatın bireylerin hayattan zevk almalarını sağlayan tat alma duyusu özelindeki haz noktasına hitap ederek benzetme yaptıkları görülmüştür. Bu tema ile ilgili; yemek (5), ilaç (2), baharat (1), tuz (1), salata (1), kek (1) ve nar (1) metaforları üretilmiştir. Aşağıda geliştirilen metaforları yönelik bazı örneklere yer verilmiştir:

“Sanat eğitimi yemek gibidir; çünkü düşüncelerimizi doyurmamızı sağlar” (SÖA26).

“Sanat eğitimi ilaç gibidir; çünkü yaraları iyileştirir ruha iyi gelir” (SÖA17).

“Sanat eğitimi baharat gibidir; çünkü yemeği hayatımız olarak düşünürsek baharatın da yemekleri tatlandırması gibi sanat eğitimi de hayatımıza yeni tat, deneyim kazandırır ve gereklidir” (SÖA31).

“Sanat eğitimi nar gibidir; çünkü açtıkça yeni şeyler ortaya çıkar” (SÖA5).

3.1.4. Tema: İz Düşümü

İz düşümü teması incelendiğinde, sınıf öğretmeni adaylarının (%10) her şeyi içinde barındıran bireysel ve sakin bir farkındalık süreci ile planlananların uygulamaya taşınırken ki özelliklerine veya doğrudan yansıma özelliğine sahip olan öğelere benzetme yaptıkları tespit edilmiştir. Benzetilen nesnelere; evrensellik (2), pencere (2), bahçe (2), ayna (1), tablo (1), bilardo (1) ve tenis (1) şeklindeki metaforlar kullanılarak açıklanmıştır. Aşağıda bu temaya ilişkin bazı örnekler verilmiştir:

“Sanat eğitimi evrensellik gibidir; çünkü dini, dili, ırkı veya rengi yoktur” (SÖA57).

“Sanat eğitimi tablo gibidir; çünkü herkes farklı şekilde algılar” (SÖA5).

“Sanat eğitimi tenis gibidir; çünkü bireyseldir” (SÖA1).

3.1.5. Tema: Hürriyet

Hürriyet teması incelendiğinde sınıf öğretmeni adaylarının (%10), bir sanatçının ölçülemeyecek veya sınırlandırılmayacak kadar çok opsiyona sahip olabileceği üzerinde hemfikir oldukları gözlemlenmiştir. Bu durum aynı zamanda sanatçıların konu işleme biçimlerinde de hür olabileceklerini göstermiştir. Dolayısıyla sınıf öğretmeni adaylarının sanat kavramını hür olmakla bağdaştırdıkları düşünülebilir. Katılımcılar söz konusu temanın altında; beyaz güvercin (3), gökyüzü (2), deniz (2), meditasyon (2) ve bulut (1) metaforları geliştirmiştir. Aşağıda geliştirilen metaforlara ilişkin bazı örneklere yer verilmiştir:

“Sanat eğitimi beyaz güvercin gibidir; çünkü bize özgürlüğü sağlar” (SÖA37).

“Sanat eğitimi deniz gibidir; çünkü öznedir ve çok genişir onları görmemizi sağlar” (SÖA62).

“Sanat eğitimi meditasyon aracı gibidir; çünkü sanat yaparken ruhum dinleniyor ve kafamdaki düşünceler uzaklaşıyor” (SÖA83).

3.1.6. Tema: Çok Seslilik

Çok seslilik teması ele alındığında sınıf öğretmeni adaylarının (%6), sanatçının ilgilendikleri çeşitli konuları ve onları işleme noktasında özgün bir yaklaşım tercih ettikleri hususunda metaforlar ürettikleri ortaya konmuştur. Bu minvalde, gökkuşağı (3) ve renk (3) metaforları doğrultusunda her sanat eserinin yaratıcı bir ürün olarak tasvir edildiği kabul edilebilir. Aşağıda bu temayı oluşturan bazı katılımcıların örnek ifadelerine yer verilmiştir:

“Sanat eğitimi gökkuşağı gibidir; çünkü içinde bütün renkleri barındırır” (SÖA33).

“Sanat eğitimi renk gibidir; çünkü birçok çeşidi olduğundan öğrencilere farklı farklı renk sunar sınırsızdır” (SÖA30).

3.1.7. Tema: Dinginlik

Dinginlik teması değerlendirildiğinde sınıf öğretmeni adaylarının (%4) sanat çalışmalarını, sanatçıların duygularını ve hissettiklerini aktarmada bir araç olarak yorumladıkları gözlemlenmiştir. Bu yorumlama söz konusu temanın altında; huzur (2), sevgi (1) ve tutku (1) metaforlarını oluşturmuştur. Aşağıda geliştirilen metaforlara ilişkin bazı örnekler sunulmuştur:

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

“Sanat eğitimi huzur gibidir; çünkü rahatlatır ve insanın ruhunu besler” (SÖA23).

“Sanat eğitimi sevgi gibidir; çünkü paylaştıkça çoğalır” (SÖA20).

“Sanat eğitimi tutku gibidir; çünkü insanı kendine bağlar” (SÖA11).

3.2. ‘Resim Öğretmenleri’ Kavramına İlişkin Olarak Sınıf Öğretmeni Adaylarının Geliştirdikleri Metaforlara Yönelik Bulgular

Sınıf öğretmeni adayları resim öğretmenleri kavramına ilişkin olarak 30 metafor geliştirmiştir. Ortak noktaları bakımından metaforlar 5 farklı temada toplanmıştır. Bu temalar; Kutup Yıldızı, İz Düşümü, Nostalji, Hayat ve Ruhsal Sağaltım olacak şekilde belirlenmiştir. Sınıf öğretmeni adaylarının resim öğretmenleri kavramına yönelik geliştirdikleri metaforların dağılımları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Sınıf Öğretmeni Adaylarının Resim Öğretmenleri Kavramına Yönelik Metaforlarının Temalara Göre Dağılımı

Temalar	Metafor	<i>f</i>	%
<i>Kutup yıldızı</i>	Kılavuz	18	18
	Işık	8	8
	Güneş	5	5
	Pusula	5	5
	Meşale	3	3
	Sanatçı	3	3
	Doktor	2	2
	Yoldaş	2	2
	Boynuzlu at	1	1
	Tohumcu	1	1
	Gözlük	1	1
	Yetenek avcısı	1	1
	Kitap	1	1
	Filozof	1	1
	Mimar	1	1
Uçak	1	1	
Dalgıç	1	1	
Sihirbaz	1	1	
Toplam	18	56	56
<i>İz düşümü</i>	Gökkuşakğı	6	6
	Ayna	4	4
	Soyut resimler	2	2
Toplam	3	12	12
<i>Nostalji</i>	Arkadaş	4	4
	Mutluluk	2	2
	Çocuk	1	1
	Aşık	1	1

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)		
Toplam	4	8	8
<i>Hayat</i>	Su	4	4
	Tanrı	2	2
	Melek	1	1
Toplam	3	7	7
<i>Ruhsal sağaltım</i>	Terapist	3	3
	Psikolog	2	2
Toplam	2	5	5

Tablo 2 analiz edildiğinde, katılımcıların en fazla kılavuz (%18), ışık (%8) ve gökkuşağı (%6) metaforları dile getirdikleri görülmüştür. Kutup yıldızı teması, katılımcılar tarafından keskin bir farkla en fazla metaforun (%56) üretildiği tema olmuştur. Bununla beraber, iz düşümü temasının metaforların %12'sini oluşturduğu saptanırken, nostalji temasının içindeki metaforlar %8, hayat temasının ise %7 ile ifade edildiği belirlenmiştir. Ruhsal sağaltım teması ise katılımcılar tarafından en az metaforun (%5) geliştirildiği tema olmuştur. Tablo 2'de bahsedilen hususlar, metaforların frekans dağılımlarının sırasına göre aşağıda incelenmiştir.

3.2.1. Tema: Kutup Yıldızı

Kutup yıldızı teması ele alındığında sınıf öğretmeni adaylarının (%56), resim öğretmenlerini hem eğitici hem de yol gösterici konumda algıladıkları görülmüştür. Bu tema da bulunan metaforlar; kılavuz (18), ışık (8), güneş (5), pusula (5), meşale (3), sanatçı (3), doktor (2), yoldaş (2), boynuzlu at (1), tohumcu (1), gözlük (1), yetenek avcısı (1), kitap (1), filozof (1), mimar (1), uçak (1), dalgıç (1) ve sihirbaz (1) şeklinde sıralanmıştır. Aşağıda, bu temayı oluşturan bazı katılımcıların örnek ifadelerine yer verilmiştir:

“Resim öğretmenleri kılavuz gibidir; çünkü öğrencilerin bireysel gereksinimini önemseyerek herkesin özgürce kendini yansıtabileceği bir yol gösterir” (SÖA36).

“Resim öğretmenleri ışık gibidir; çünkü insanın önünü görmesine yardımcı farklı olur” (SÖA50).

“Resim öğretmenleri pusula gibidir; çünkü öğrencilere yol gösterip eserlerini tasarlarlarken doğru yolu bulmalarını sağlarlar” (SÖA21).

“Resim öğretmenleri meşale gibidir; çünkü karanlıkta yolumuzu aydınlatır sonuçta etrafımız ganimetler dolu bir odada olsak da ışık olmasa zenginliği göremeyiz, öğretmen de içimizdeki yeteneği keşfetmemiz için yol gösterecek araçtır” (SÖA41).

“Resim öğretmenleri tohumcu gibidir; çünkü geleceğin çiçeklerini yetiştirir” (SÖA64).

“Resim öğretmenleri uçak gibidir; çünkü bizi farklı diyarlara uçururlar” (SÖA43).

“Resim öğretmenleri sihirbaz gibidir; çünkü hayalimizdeki her şeyi kâğıda bir sihir gibi dökmemize yardım eder” (SÖA63).

3.2.2. Tema: İz Düşümü

İz düşümü teması ele alındığında sınıf öğretmeni adaylarının, (%12) resim öğretmenlerini direkt olarak hayatın yansımalarını aktaran öğelere benzeterek açıkladıkları görülmüştür. Söz konusu benzetmelerin; gökkuşağı (6), ayna (4) ve soyut resimler (2) metaforları olduğu belirlenmiştir. Aşağıda, geliştirilen metaforlara yönelik örnek ifadeler verilmiştir:

“Resim öğretmenleri gökkuşağı gibidir; çünkü bir sürü rengi bünyelerinde barındırıp öğrencilerin hayatlarını renklendirirler” (SÖA49).

“Resim öğretmenleri ayna gibidir; çünkü öğretmen yeteneğini ve bilgilerini öğrenciye yansıtır” (SÖA25).

“Resim öğretmenleri soyut resimler gibidir; çünkü her öğrenci farklı yönüyle ondan etkilenir” (SÖA8).

3.2.3. Tema: Nostalji

Nostalji teması değerlendirildiğinde sınıf öğretmeni adaylarının (%8), resim öğretmenlerini güçlü yaratıcılıkları sayesinde ürettikleri eserler ile duygularını ifade edebilecekleri simgelere benzettikleri saptanmıştır. Dolayısıyla bu tema ile ilgili katılımcılar arkadaş (4), mutluluk (2), çocuk (1) ve aşık (1) metaforlarını geliştirmişlerdir. Aşağıda geliştirilen metaforlara yönelik birkaç örnek sunulmuştur:

“Resim öğretmenleri arkadaş gibidir; çünkü arkadaşla konuşur gibi resim öğretmenleriyle yapılan resimler sayesinde konuşulabilir. Öğrencilerin bir sorunu ya da kafa karışıklığı olduğunda öğretmenler bu sorunları resimlerden anlayabilirler” (SÖA83).

“Resim öğretmenleri mutluluk gibidir; çünkü mutluluk doyurucudur insanların ruhunu besleyerek doyuruyor” (SÖA2).

“Resim öğretmenleri aşık gibidir; çünkü onların çok derin duyguları vardır” (SÖA12).

3.2.4. Tema: Hayat

Hayat teması incelendiğinde sınıf öğretmeni adaylarının, (%7) resim öğretmenlerini madalyonun bir yüzünde yaşamın içinde kendiliğinden var olan bir parçaya diğer yüzünde ise ruhani özellikler taşıyan varlıklar ile tasvir ettikleri görülmüştür. Bu benzetmeler su (4), Tanrı (2) ve melek (1) şeklindeki metaforlarla yapılmıştır. Aşağıda, bu temaya yönelik bazı örnekler verilmiştir:

“Resim öğretmenleri su gibidir; çünkü öğrencilerini bilgisiyle ve perspektifiyle besler” (SÖA32).

“Resim öğretmenleri Tanrı gibidir; çünkü gerçekte olmayan hayali şeyleri bile yaratabilir” (SÖA84).

“Resim öğretmenleri melek gibidir; çünkü bizi özgür bırakır” (SÖA9).

3.2.5. Tema: Ruhsal Sağaltım

Ruhsal sağaltım teması incelendiğinde sınıf öğretmeni adaylarının (%5), bireylerin deneyimlerini veya mutluluklarını resim öğretmenlerinin açığa çıkararak, bireyin kendisini tanımasına yardımcı olan bir konumda olduğu yönünde görüşleri aktardıkları görülmüştür. Bu görüşler; terapist (3) ve psikolog (2) metaforları ile dile getirilmiştir. Aşağıda, geliştirilen metaforları ilişkin bazı katılımcıların örnek ifadeleri sunulmuştur:

“Resim öğretmenleri terapist gibidir; çünkü ruha giden yolu aydınlatan onlardır” (SÖA51).

“Resim öğretmenleri psikolog gibidir; çünkü baskı dolu akademik hayatında seni rahatlatan insandır” (SÖA53).

4. SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Görsel sanatlar dersi alan sınıf öğretmeni adaylarının sanat eğitimi ve resim öğretmenlerine yönelik algılarını tespit edebilmek gayesi ile bu araştırmanın amacı çerçevesinde metaforlardan yararlanılmıştır. Bu minvalde, 88 sınıf öğretmeni adayını araştırmaya katılmış; 2 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir form kullanılarak veriler elde edilmiştir. Sanat eğitime ilişkin ortaya çıkan 36 geçerli metafor, 7 farklı temada toplanmıştır. Sınıf öğretmeni adayları sanat eğitimi kavramını birbirinden farklı birçok metafor ile tanımlamaktadır. Buradan hareketle, katılımcıların en çok dile getirdikleri metaforların yaşam (%19), terapi (%6) ve yemek (%5) olduğu görülmüştür. Dolayısıyla katılımcıların sanat eğitimi kavramını daha çok hayatın bir parçası, bireyleri yönlendirebilen bir güç ve bir haz kaynağı şeklinde algıladıkları düşünülebilir. Katılımcıların sanat eğitimi olgusuna ilişkin algıları temalara indirildiğinde, en çok metaforun olduğu temanın düzen olduğu saptanmıştır. Böylelikle katılımcıların %30'luk bir bölümü, sanat eğitimi hayatın olağan düzeni ile ilişkilendirmiştir.

Sınıf öğretmeni adayları sanat eğitimi olgusunu daha çok yaşam ile ilişkilendirmiş; sanatı hayatın olmazsa olmaz bir parçası olarak bireyler için gereklilik arz ettiği vurgulamışlardır. Ayrıca katılımcıların söz konusu iki olgunun iç içe geçerek birçok şeyi barındırdığını ve gündelik hayatlarının her anında sanatın var olmasının yanında dinamik olan bu iki olgu sayesinde de daima yeni şeyler öğrendiklerinin üzerinde durmuşlardır. Benzer şekilde Akdeniz ve Çarıkçı (2017) ile Hiçyılmaz ve Adanır'ın (2019) sanat eğitime yönelik olarak öğretmen adaylarının ürettikleri metaforları incelemek amacıyla yapmış oldukları araştırmalarında en fazla -yaşam kelimesinin eş anlamlısı olan- hayat metaforunu geliştirdikleri ortaya çıkmıştır. Bu noktada öğrencilerin gerekçesi sanatın, hayatın olmazsa olmaz bir unsuru olduğu yönünde olmuştur. Aynı zamanda sınıf öğretmeni adaylarının, sanat eğitiminin bireyleri doğru yönlendiren ve eğiten bir yöne sahip olduğunu ifade etmesi rota temasını öne çıkarmıştır. Dolayısıyla sanat eğitiminin bireyleri doğru yönlendirerek, onların yaptıkları eserlerle duygularını açığa çıkarmalarına yardımcı olduğu söylenebilir. Bununla beraber sınıf öğretmeni adaylarının, sanat eğitime yönelik algılarından öne çıkanlardan bir tanesi de eserler karşısında aldıkları haz olmuştur. Araştırma kapsamında bu hazlar, insanların tat alma duygusunu kullanarak yiyeceklerden elde ettikleri haz ile açıklanmıştır. Hiçyılmaz ve Adanır'ın (2019) yürütmüş oldukları çalışmalarında da öğretmen adayları sanat eğitimi, bireylerin tat alma ve rahatlama biçimindeki (örneğin; yemek ve ilaç metaforu) haz alma yönüne benzetmişlerdir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Araştırmada, incelenen bir diğer olgu ise resim öğretmenleridir. 88 katılımcı resim öğretmenlerine ilişkin 5 farklı tema altında 30 geçerli metafor geliştirmiştir. Bu bağlamda, resim öğretmenleri kavramı için sınıf öğretmeni adayları en çok kılavuz (%18), ışık (%8) ve gökkuşağı (%6) metaforlarını kullanmıştır. Dolayısıyla katılımcıların, resim öğretmenlerini daha çok bireyleri eğitebilen, yönlendirebilen bir güç ve kişiliğinin renkli olmasından kaynaklı olarak öğrencisinin de hayatına renk katabilecek konumda olduğu şeklinde algıladıkları söylenebilir. Katılımcıların resim öğretmenleri olgusuna yönelik algıları temalara ayrıldığında, içinde en çok metaforu barındıran temanın kutup yıldızı görevi üstlenen resim öğretmenleri olduğu ortaya çıkmıştır. Katılımcıların yarısından fazlası (%56) resim öğretmenlerini, parlaklığı ile insanlara pusula olmuş ve onların yönlerini bulmalarına yardımcı olan kutup yıldızı ile ilişkilendirmiştir. Böylece, en çok dile getirilen her iki metaforunda (kılavuz ve ışık) diğerlerinden daha fazla bahsedilen temada olması ile bulgularda örtüşmektedir. Kalyoncu'nun (2012) yapmış olduğu çalışmada da görsel sanatlar öğretmeni en çok eğitici ve yol gösterici kategorisinin bünyesinde yer alan metaforlar ile tasvir edilmiştir. Aynı zamanda katılımcıların, resim öğretmenlerine yönelik yaklaşımlarından birisi de söz konusu öğretmenleri gökkuşağına benzetmeleri olmuştur. Bütün renkleri içinde barındıran gökkuşağı gibi resim öğretmenlerinin de sahip oldukları renkli kişilikleri sayesinde öğrencilerinin hayatlarını renklendirebildikleri algısı katılımcılar da öne çıkmıştır.

Sonuç olarak, metaforlar öğretmen adaylarının eğitim durumları ile ilgili perspektiflerine genel bir şekilde ayna tutabilmesinin yanında adayların görüşlerini de yön verebilme özelliğine sahiptir. Sınıf öğretmeni adaylarının hizmete başlamadan önceki durum veya olgulara karşı aldıkları eğitim ve kişisel yaşantılardan elde ettikleri deneyimlerine ilişkin algıları, tutumlarını ve mesleğe bakış açılarının zeminini oluşturmaktadır. Bu çalışmada da metaforlar, sınıf öğretmeni adaylarının sanat eğitimi ve resim öğretmenleri olgusuna yönelik algılarını gün yüzüne çıkarma, aktarma ve yorumlamada etkili birer araştırma aracı olabilmesi gayreti ile kullanılmıştır. Anlaşılamayan konuların daha kolay kavranmasına yardımcı olan metaforlar özellikle sanat olgusu gibi soyut kavramları bünyesinde barındırdığından bu tarz çalışmaların önemli olduğu öngörülmektedir. Sanat kavramını temel alan çalışmalar sayıca az olduğundan öğretmen adaylarının konuya ilişkin tutumlarını ya da bakış açılarını tespit edebilecek nicel veya nitel yöntemler ile birçok çalışma yapılabilir. Ayrıca aynı konu farklı programlarda öğrenim görmekte olan üniversite öğrencileri ile yapılabilir ve ürettikleri metaforlardaki algılar karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Adolino, J. R. ve Blake, C. H. (2001). Comparing public policies: Issues and choices in six countries. Washington D.C: CQ Press.
- Akdeniz, A. ve Çarıkçı, E. (2017). Konservatuvar öğrencilerinin 'sanat eğitimi' kavramına ilişkin metaforik algıları. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(40), 59-85.
- Akkurt, S. ve Boratav, O. (2018). Neden sanat eğitimi? Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi, 1(1), 54-60.
- Arslan, M. M. ve Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim-öğretim açısından incelenmesi. Millî Eğitim, 35(171), 100-108.
- Artut, K. (2013). *Sanat eğitim kuramları yöntemleri* (7. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ben-Peretz, M., Mendelson, N. ve Kron, F. W. (2003). How teachers in different educational context view their roles. *Teaching and Teacher Education*, 19, 277-290.
- Buchanan, J. (2015). Metaphors as two-way mirrors: Illuminating pre-service to in-service teacher identity development. *Australian Journal of Teacher Education*, 40(10), 3. Doi: 10.14221/ajte.2015v40n10.3

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Cameron, L. ve Maslen, R. (2010). *Metaphor analysis. Research practice in applied linguistics, social sciences and the humanities*. Oakville, CT: Equinox.
- Cantürk, G. ve Cantürk, A. (2021). İngilizce öğretmenlerinin Covid-19 küresel salgını sürecinde gerçekleştirdikleri uzaktan eğitim deneyimleriyle ilgili görüşlerinin metaforlar yoluyla belirlenmesi. *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences*, 3(1), 688-724. Doi: 10.35452/caless.2021.1
- Castells, M. (2001). Museums in the information era. *Icom News (Newsletter of the International Council of Museums)*, 54(3). 19 General Conference, Barcelona.
- Cevizci, A. (2014). *Eğitim felsefesi* (7. Baskı). Ankara: Say Yayınları.
- Danko-McGhee, K. ve Slutsky, R. (2003). Preparing early childhood to use art in teachers the classroom. *Art Education*, 56(4), 12-18. Doi: 10.1080/00043125.2003.11653505
- Draaisma, D. (2000). *Metaphors of memory: A history of ideas about the mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erbay, M. (2013). *Sanat eğitimi üzerine*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Fennell, H. A. (1996). An exploration of principals' metaphors for leadership and power. *Journal of Educational Administration*, 37(1), 23-50.
- Fischer, E. (1985). *Sanatın gerekliliği* (Çev. C. Çapan). (5. Baskı). Ankara: Kuzey Yayınları.
- Forceville, C. (2002). The identification of target and source in pictorial metaphors. *Journal of Pragmatics*, 34, 1-14.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th Ed.). New York: McGraw-Hill.
- Guerrero, M. C. M. ve Villamil, O. S. (2002). Metaphorical conceptualizations of ESL teaching and Learning. *Language Teaching Research*, 6, 2, 95-120. Doi: 10.1191/1362168802lr101oa
- Guilherme, A. ve Souza de Freitas, A. L. (2018). Discussing education by means of metaphors. *Educational Philosophy and Theory*, 50(10), 947-956. Doi: 10.1080/00131857.2016.1198250
- Hamilton, E. R. (2016). Picture this: Multimodal representations of prospective teachers' metaphors about teachers and teaching. *Teaching and Teacher Education*, 55, 33-44.
- Hiçyılmaz, Y. ve Adanır, Y. (2019). Sanat eğitimi dersi alan öğretmen adaylarının sanat kavramına ilişkin sahip oldukları algıların metaforlar aracılığıyla incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 19-23. Doi: 10.18506/anemon.462012
- İlgar, L. (2005). *Eğitim yönetimi okul yönetimi sınıf yönetimi* (3. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kalyoncu, R. (2012). Sınıf öğretmeni adaylarının "sanat eğitimi dersi" kavramına ilişkin metaforları. *Education Sciences*, 8(1), 90-102.
- Karagöz, A.E. ve Çağlar M. (2021). *Okul paydaşlarının sanat eğitimine bakış açılarının analizi ve değerlendirmesi*. (Doktora Tezi). Lefke Avrupa Üniversitesi, Lefke.
- Kraft, M. E. ve Furlong, S. R. (2018). *Public policy: Politics, analysis, and alternatives* (6th Ed). Washington: CQ Press.
- Lakoff, G. ve Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Levine, P. M. (2005). Metaphors and images of classrooms. *Kappa Delta Pi Record*, 41(4), 172-175. Doi: 10.1080/00228958.2005.10532066
- Locher, P. J. (2015). *The aesthetic experience with visual art "at first glance"*. *In investigations into the phenomenology and the ontology of the work of art* (pp. 75-88). Cham: Springer.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Marshall, H. H. (1990). Metaphor as an instructional tool in encouraging student teacher reflection. *Theory into Practice*, 24, 128-132.
- Martinez, M. A., Sauleda, N. ve Huber, G. L. (2001). Metaphors as blueprints of thinking about teaching and learning. *Teaching and Teacher Education*, 17(8), 965-977.
- Miles, M. ve Huberman, M. (1994). *Qualitative data analysis*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Miller, S. (1987). Some comments on the utility of metaphors for educational theory and practice. *Educational Theory*, 37, 219-227.
- Noyes, A. (2004). (Re) Producing mathematics teachers: A sociological perspective. *Teaching Education*, 15(3), 243-256.
- Oxford, R. L., Tomlinson, S., Barcelos, A., Harrington, C., Lavine, R. Z., Saleh, A. ve Longhini, A. (1998). Clashing metaphors about classroom teachers: toward a systematic typology for the language teaching field. *System*, 26, 3-50.
- Parsons, M. (2010). Interpreting art through metaphors. *International Journal of Art & Design Education*, 29(3), 228-235.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods* (3rd Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Saban, A. (2004). Entry level prospective classroom teachers' metaphors about the concept of "teacher". *Journal of Turkish Educational Sciences*, 2(2), 131-155.
- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip olduğu metaforlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.
- Seyitoğlu, F. ve Çakar, K. (2017). Tourism education and internships: A metaphor analysis. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 17(4), 269-280.
- Strenski, E. (1989). Disciplines and communities, armies and monasteries and the teaching of composition. *Rhetoric Review*, 8(1), 137-146.
- Şahin, A. (2019). Eğitimde bilişim teknolojisi kullanımına ilişkin öğretmen görüşleri: Metafor çalışması. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 121-159. Doi: 10.14520/adyusb.492882
- Tompkins, P. ve Lawley, J. (2002). *The magic of metaphor*. The Caroline Newsletter. Erişim adresi: <https://www.cleanlanguage.co.uk/Magic-of-Metaphor.html> (1 Eylül 2022)
- Uçan, A. (1996). *İnsan ve müzik-insan ve sanat eğitim*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Uysal, M. ve Karagöz, A. E. (2021). Aday öğretmenlerin COVID-19 pandemi sürecinde yürütülen uzaktan eğitim uygulamalarına ilişkin tutumlarının incelenmesi: Atatürk Öğretmen Akademisi Örneği. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, 1274-1290. Doi: 10.47525/ulasbid.969087
- Yeşilyurt, E. (2020). Yaratıcılık ve yaratıcı düşünme: Tüm boyut ve paydaşlarıyla kapsayıcı bir derleme çalışması. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(25), 3874-3915. Doi: 10.26466/opus.662721

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Araştırmanın etik kurul onayı, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Atatürk Öğretmen Akademisi Başkanlığı'ndan 28.04.2022 tarihi ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİ ÖĞRETMENLERİNİN YAŞADIĞI SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Gamze SÜME*
Hüseyin ASLAN**

ÖZET

Teknolojik gelişmelerin yaşandığı bu çağda bilişim teknolojileri öğretmenlerinin çeşitli sorunlarla karşılaşmaları olasıdır. Bu araştırmanın amacı bilişim teknolojileri öğretmenlerinin yaşadığı sorunlar ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerinin belirlenmesidir. Nitel bir çalışma olan bu araştırmanın çalışma grubunu 2021-2022 eğitim-öğretim yılında Samsun ili Alaçam ilçesinde görev yapmakta olan 2 kadın, 5 erkek olmak üzere toplam 7 bilişim teknolojileri öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri, nitel veri toplama tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Görüşmeler akıllı telefon ses kayıt özelliği ile kaydedilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde nitel veri analiz tekniklerinden içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda bilişim teknolojileri öğretmenleri sorun olarak; norm fazlası olmalarını, kendilerine teknik servis muamelesi yapılmasını, angarya işler yüklenmesini, bilişim sınıflarının yenilenmemesini, bilişim sınıflarında donanım-yazılım desteğinin olmamasını, üniversitede aldıkları eğitimin yeterli olmamasını, alanlarındaki gelişmeleri takip edemediklerinde stres yaşadıklarını ve yakın çevreleri tarafından da teknik servis olarak görüldüklerini ifade etmişlerdir. Araştırmada her okula ders saatine bakılmaksızın bir bilişim teknolojileri öğretmeni ataması yapılması, bilişim sınıfı olmayan okullara bilişim sınıfı kurulması, mevcut bilişim sınıflarının yenilenmesi ve bilişim sınıflarına yazılım-donanım desteği sağlanması gibi öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilişim Teknolojileri, Bilişim Teknolojileri Öğretmeni, BT Rehber Öğretmen.

PROBLEMS EXPERIENCED BY INFORMATION TECHNOLOGY TEACHERS AND SOLUTION SUGGESTIONS**ABSTRACT**

It is certain that information technology teachers experience numerous problems in this age of technological development. This research aims to determine the problems faced by information technology teachers and the solutions proposed for these problems. The study group of this research which is based on the qualitative study consists of total of 7 information technology teachers, 2 of whom are females and 5 of whom are males, who are working in Alaçam district of Samsun in the 2021-2022 academic year. The data of this research were obtained by using a semi-constructed interview technique which is one of the qualitative data collection techniques. Interviews were recorded with the smartphone voice recording feature. In the analysis of the obtained data, content analysis and descriptive analysis techniques which are among the qualitative data analysis techniques were used. In conclusion, information technology teachers stated that they are more than the norm, they are treated as a technical service, they are overwhelmed with chores, the informatics classes are not renewed, there is no hardware-software support in the informatics classes, the education they receive at the university is not sufficient, they experience stress when they are unable to follow the developments in their field and they have behaved as if they are technical service by their close circle. In this research, the following suggestions have been proposed to meet the learning needs of learners; to appoint an information technology teacher to every school by disregarding the class hour, to establish an informatics class in schools without an informatics class, to renew the existing informatics classes and to provide software-hardware support to the informatics classes.

Keywords: Information Technology, Information Technology Teacher, IT Guidance Teacher.

* Milli Eğitim Bakanlığı, Bilişim Teknolojileri Öğretmeni, gsume84@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7439-918X

** Dr. Öğr. Üyesi; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi Bölümü, huseyarslan@yahoo.com, Orcid:0000-0002-2655-5894

1. GİRİŞ

Bilişim teknolojileri öğretmeni; ilköğretim ve ortaöğretim kademelerinde öğrencilere bilgi teknolojileri, yazılım, donanım alanlarında eğitim veren bireydir. Bilgisayar bilimi ve teknoloji alanında uzmanlıklara sahiptir. 1998 yılından beri ülkemizde Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi (BÖTE) Bölümünden mezun öğretmen adayları ilköğretim kademesinde ve bazı liselerde görev alabiliyorken meslek liselerinde görev alamamaktadırlar. Meslek liselerinde görev alabilmek için üniversitelerin bilgisayar sistemleri öğretmenliği bölümünden mezun olmak gerekmektedir. Bilgisayar sistemleri öğretmenliği ile bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi bölümü içerikleri bakımından birbirlerinden farklıdır fakat unvan olarak ikisi de bilişim teknolojileri öğretmeni olarak isimlendirilmiştir.

Bilişim teknolojileri öğretmenleri öğretmenlik mesleği ile ilgili iş ve işlemleri yapar, görevli oldukları sınıfta eğitim ve öğretim etkinliklerini planlar ve yerine getirir, okulda ders dışı yapılan eğitim ve öğretim etkinliklerinde etkin bir şekilde rol oynar ve mevzuatta belirtilen görevleri yerine getirir (MEB, 2014). Bilgisayar öğretmenleri, bilişim teknolojilerinin kullanımlarında birer eğitmen, bu teknolojilerin programlarla entegresinde uzman ve birer materyal geliştirme bilimcisi olarak aktif bir şekilde çevrelere katkıda bulunabilirler (Seferoğlu, 2009:409).

Bilişim teknolojileri ve yazılım dersi ortaokullarda 5.ve 6. sınıfta haftada iki saat 7. ve 8. sınıflarda seçmeli ders olarak işlenmektedir (MEB, 2021). Bilişim teknolojileri ve yazılım dersi öğretim programında öğrencilerin teknolojik kavramları, sistemleri ve işlemleri anlayabilen bireyler olması, dijital vatandaşlık yetkinliğini kazanmaları, bilişim teknolojilerini etkili ve amacına göre kullanabilmeleri, internet tabanlı servislere erişimlerini, araştırmalarını ve kullanmalarını sağlamaktır. Öğrencilere zengin öğrenme ortamları oluşturulma amacıyla olan bilişim teknolojileri ve yazılım dersi öğretim programında öğrencilerin farklı donanım ve yazılımlarla tanıştırılması amaçlanmış olup teknik alt yapı ve bilgi donanımı açısından ise öğrenci tercihinin göre seçilip uygulanabilmesi sağlanmıştır (Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi Öğretim Programı: 2018). Teknik alt yapısı olan okullarda bu imkânların kullanılması gerektiği, teknik alt yapısı olmayan okullarda ise bilgisayar olmadan öğrencilerin öğrenebilmeleri için çeşitli etkinliklerle derslerin işlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Öğrencilerin öğrenme sürecinde aktif olmaları çeşitli proje ve uygulamalarla kendilerini bilgisayar biliminde geliştirebilmeleri ön plana çıkartılmıştır. Öğrencilerin grup ve bireysel çalışmalarla çeşitli projeler üretmeleri hedeflenmiştir.

Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin okullarda iş alanlarının çok çeşitli olması, öğretmenlik mesleği dışında işlerin verilmesi, MEB tarafından uygulanan projelerle artan görevler ve rollerindeki çeşitlilik yıllar içinde politik düzenlemelerin, bilişim teknolojileri öğretmenlerinin mesleki benliklerinde olumsuz etkileri çoğaltmıştır (Atal ve Deryakulu, 2019:905). Bilişim teknolojileri öğretmenleri her gittikleri okulda farklı uygulamalarla karşılaşmışlardır. Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin görev ve iş tanımlarının çalıştıkları kurumlardaki idarecilerin istekleri doğrultusunda değişmesi öğretmenlerde huzursuzluk yaratmaktadır (Eren ve Uluysal, 2012:166). İdarecilerin bilişim teknolojileri öğretmenlerinden almak istedikleri hizmet ve uygulamalar her okulda değişmektedir (Seferoğlu ve Akbıyık, 2009:509). Kendini öğretmen olarak değil de teknik eleman olarak hisseden, problemlerinin çözüm bulacağına dair inançları olmayan ve artık bu mesleği sürdürmek istemeyen öğretmenler olduğu görülmüştür (Atal ve Deryakulu, 2019:905). Bilişim

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

teknolojileri öğretmenleri mesleki tükenmişlik sıkıntısıyla baş başa kalmaktadırlar (Gökbulut ve Çoklar, 2017:136).

Okul idareleri bilişim teknolojileri öğretmenlerinden idari alanlarda kendilerine yardım etmelerini ve onlardan teknik işler beklemektedirler. Okul idarecilerinin bilişim teknolojileri öğretmenlerinden eğitim öğretim alanında beklentilerinin olmamasıyla beraber onlardan idari, teknik hatta diğer öğretmenlerin yapması gereken çalışmalar dahi istenmektedir (Eren ve Uluuysal, 2012:166). Okul idaresi ile branş öğretmenlerinin en fazla beklentileri teknik destek alanındadır (Aslan ve Duruhan, 2018:1057). Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin asli görevi olmasa da yöneticiler, teknik işleri bilişim teknolojileri öğretmenlerinin asli görevleri içinde görmektedirler (Seferoğlu ve Akbıyık, 2009:504). Okul müdürleri bilişim teknolojileri öğretmenlerinin idareye yardımda bulunması, teknik hizmet vermesi, teknoloji rehberliğinde bulunmasını savunmuşlardır (Eren ve Uluuysal, 2012:166). Yöneticilerin bilişim teknolojileri öğretmenlerinden ders dışında en çok istekleri teknik bakım ve onarımın sağlanması, idari işlere yardım, kurum öğretmenlerine rehberlik, öğretmenlerle verimli iletişim kurma ve teknoloji konularında seminer yahut kurs açma şeklindedir (Aslan ve Duruhan, 2018:1059). Bilişim teknolojileri öğretmenleri yaşadıkları teknik arızaları ilk kendileri çözmeye çalışmakta, çözemediklerinde okulun çalıştığı teknik servisten hizmet almaktalar böyle olduğunda donanım sorunları, okulun maddi imkânsızlıkları sebebiyle ya geç çözülmekte ya da hiç çözüme ulaşmamaktadır (Yeşiltepe ve Erdoğan, 2013:524).

Bilişim teknolojileri öğretmenleri okullarında maaş karşılığı girmek zorunda oldukları dersleri tamamlamadıklarından dolayı norm fazlası olmaktadır. Bilişim teknolojileri dersinin 5 ve 6. sınıflar haricinde seçmeli ders olması, dersin seçilip seçilmeme durumunun okul yöneticilerinin inisiyatifinde olması bilişim teknolojileri öğretmenlerini norm fazlası olma durumuna düşürmüştür (Yeşiltepe ve Erdoğan, 2013:508).

Günümüzde bilişim teknolojileri rehber öğretmenliği görevi için iyileştirmeler yapılmış fakat bilişim teknolojileri öğretmenleri teknik servis muamelesinden kurtulamamışlardır. Oysaki bilişim teknolojileri öğretmenleri, ders görevleri dışında diğer öğretmenlere yazılım anlamında destek olacak, rehberlik yapacak kişilerdir. Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin gerek öğretmenlik, gerek bilişim teknolojileri rehber öğretmenliği görevi olsun okullarda öğretmen olarak önemsenmemesi sıkıntılara yol açmaktadır. Okulun teknolojik yenilenmesinde idareye yardım eden bilişim teknolojileri öğretmenleri gereksiz görülmektedirler (Dursun, 2015:75). Bilişim teknolojileri öğretmenleri okullarında önemi olmayan ders öğretmeni, gereksiz öğretmen olarak algılandıklarını düşünmektedirler (Yeşiltepe ve Erdoğan, 2013:516). Okullarda bilişim teknolojileri sınıflarının olmayışı, olsa dahi yetersiz oluşu bilişim teknolojileri öğretmenleri derslerini verimli bir şekilde işleyememesine sebep olmaktadır. Şerefoğlu Henkoğlu ve Yıldırım (2012:54), Şişman Eren ve Şahin İzmirli (2012:2870), Çelebi Uzguur ve Aykaç (2016:288) araştırmalarında uygulamalı olarak işlenen bilişim teknolojisi dersi için sınıf öğrenci sayısının fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bilişim teknolojileri öğretmenleri günümüz teknoloji çağında öğrencilerine gerekli kazanımları bilişim teknolojileri sınıfı eksikliği ve materyal eksikliği sebebiyle verememektedir. Bilişim teknolojileri öğretmenleri bilişim teknolojileri dersinde donanım problemleriyle karşılaştıklarını, laboratuvardaki bilgisayarın yeterli olmadıklarını belirtmişlerdir (Gülcü, Aydın ve Aydın, 2013:91). Bu olumsuzlukları yaşayan bilişim teknolojileri öğretmenlerinin branş değişikliği ya da farklı alanlara yönelme istekleri olması muhtemeldir. Değişiklik yapılmadıkça bilişim teknolojileri öğretmenleri mesleklerinde olsun, sosyal çevresinde olsun sorunlar yaşamaya devam edeceklerdir. Ülkemizde

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çeşitli değişikliklerin yaşandığı bu süreçte bilişim teknolojileri öğretmenlerinin uzmanlıklarıyla ilgili düşüncelerinin, görev tanımlamalarının, sorumluluklarının ve yaşadıkları sorunların dönüşmesi de olağandır (Atal ve Deryakulu, 2019:908). Birçok olumsuzlukla karşılaşan bilişim teknolojileri öğretmenlerinin yaşadıkları sorunların incelenmesi bilişim teknolojileri eğitimi ve öğretmenlerin daha verimli çalışabilmeleri açısından önemlidir. Bu kapsamda araştırmanın amacı bilişim teknolojileri öğretmenlerinin yaşadıkları sorunlar ve sorunlara yönelik çözüm önerilerini belirlemektir. Bu genel amaçlar doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıtlar aramıştır.

- Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin mesleki sorunları nelerdir?
- Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin sosyal çevreleriyle ilgili sorunları nelerdir?
- Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin bireysel sorunları nelerdir?
- Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin yaşadıkları sorunlara yönelik çözüm önerileriniz nelerdir?

2. YÖNTEM

2. 1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel bir araştırmadır. Nitel araştırma, kişilerin veya toplumun belirlenmiş konuyla alakalı düşüncelerini ve tecrübelerini algılama çalışmasıdır (Sönmez ve İlgün, 2018:377). Nitel araştırmaya esas ölçütler, seçilmiş olan yöntemin belirgin bir şekilde anlatılması, yeterli delillerin bildirilmesi, araştırma ekibince denetimlerin yapılması, yeni düşünceleri benimseyen araştırmacının yapacağı üçlü metodun kullanılması veya araştırma neticelerini yorumlamaktır (McLeod, 2001:184). Bu nitel araştırma, araştırma yöntemlerinden olgu bilim çalışması niteliğindedir. Olgu bilim, yaşanmış olaylar ile ilgili bilgi edinmek için kişilerin tecrübelerinden yararlanmadır (Onat Kocabıyık, 2016:55). Olgu bilim, kişisel deneyimleri en ince detayıyla inceler ve kişilerin algılarının ne şekilde olduğunu anlatır (Smith ve Eatough, 2007:28).

2. 2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2021-2022 eğitim öğretim yılında Samsun Alaçam İlçe Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı, üniversitelerin BÖTE bölümünden mezun, ortaokullarda görev yapan 6, lisede görev yapan 1 olmak üzere toplamda 7 bilişim teknolojileri öğretmeni oluşmaktadır. Araştırmada amaçlı maksimum çeşitlilik örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcılarına ait bilgiler Tablo 1’de verilmiştir:

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcı No	Cinsiyet	Kademesi	Eğitim Durumu	Kıdem Yılı
Ö1	E	Ortaokul	Lisans	12
Ö2	K	Lise	Yüksek Lisans	18
Ö3	E	Ortaokul	Yüksek Lisans	10
Ö4	E	Ortaokul	Yüksek Lisans	9
Ö5	E	Ortaokul	Lisans	11
Ö6	E	Ortaokul	Lisans	15
Ö7	K	Ortaokul	Lisans	16

Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların 2’si kadın, 5’i erkektir. Katılımcıların 1’i lise, 6’sı ortaokul kademesinde görev yapmaktadır. Katılımcıların 1’i 0-10 yıllık mesleki deneyime, 6’sı 10-20 yıllık mesleki deneyime sahiptir.

2. 3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Bu araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu yöntem katılımcının algıladığı dünyayı kendi düşünceleriyle anlatmasını sağlar. Araştırmada kullanılan görüşme formunda ilk olarak 12 soru hazırlanmıştır. Araştırma katılımcısı olmayan 3 bilişim teknolojileri öğretmeni ile pilot uygulama yapılmıştır. 2 alan uzmanı ile yapılan görüşmeler sonrasında benzer ifadeler içerdiği düşünülen 12 görüşme sorusu 4 soruya düşülerek görüşme formuna son şekli verilmiştir.

Görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. Görüşme formunun birinci bölümünde kişisel bilgilere, ikinci bölümde ise öğretmenlerin mesleki, bireysel ve sosyal çevreleriyle sorunları ve sorunların çözümüne yönelik düşünceleri ile ilgili dört yapılandırılmış açık uçlu soruya yer verilmiştir. Katılımcılardan derinlemesine bilgi almak için sorulara ek sorular da sorulmuştur. Katılımcıların fikirlerini sunmaları için ortam oluşturulmuş olup görüşleri hiçbir şekilde sınırlandırılmamıştır.

2. 4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, nitel veri analiz tekniklerinden içerik analizi ve betimsel analiz teknikleri kullanılmıştır. Betimsel analiz, çeşitli bilgi toplama yöntemleriyle elde edilen bilgilerin daha önceden tayin edilmiş motiflere göre derlenmesi ve açıklanmasını içeren nitel veri analiz türüdür (Özdemir, 2010:336). Dijital ortamda çözümlenen verilere göre temalar oluşturulmuştur. Her bir tema da alt temalara ayrılmıştır. Alt temalarda katılımcıların görüşlerine göre kodlamalar yapılmış yorumlanmıştır. Tabloda benzer cevaplar ve bu cevapları veren kişi sayıları verilmiştir. Öğretmenlerin verdiği cevaplar da doğrudan tabloların altına yazılarak yorumlanmıştır. Araştırmaya katılan 7 öğretmen Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6 ve Ö7 olarak kodlanmıştır.

2.5. Geçerlilik Güvenilirlik

Araştırmanın geçerliliğinin sağlanması açısından eğitim yönetimi alanında 2 uzman görüşü alınmış sorular 3 öğretmene uygulanmıştır. Soruların anlaşılır olmasına uygulanabilirliğine bakılmıştır. Araştırmanın güvenilirliği açısından da rastgele seçilen 3 doküman ikinci araştırmacı tarafından da kontrol edilmiştir. Araştırmaya ait temaların araştırma konusu ile uyumu araştırmacılar tarafından kontrol edilmiştir. Ayrıca araştırmanın güvenilirliği için Miles ve Huberman’ın (1994:64) "Kodlayıcılar arası güvenilebilirlik= anlaşılan madde sayısı / toplam anlaşılan madde sayısı + anlaşmazlık yaşanan madde sayısı" formülü kullanılmış ve kodlayıcılar arası güvenilebilirlik % 81 olarak hesaplanmıştır. Araştırmayı yapmak üzere Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan izin alınmıştır. Ayrıca araştırma süresince bütün etik ve ahlaki kriterler doğrultusunda hareket edilmiştir.

3. BULGULAR

Bu bölümde görüşmeye katılan öğretmenlerin kişisel bilgileri ile öğretmenlerin görüşlerinden meydana gelen bilgiler temalar halinde gruplanarak tablolaştırılmış bulgulara ve bu bulguların yorumlarına yer verilmiştir.

3.1. Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Mesleki Sorunlarına İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci sorusu “Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin mesleki sorunları nelerdir?” şeklindedir. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar incelenmiş ve Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Mesleki Sorunlarına Yönelik Görüşlerinin Tema, Kategori ve Kodlamaları

Tema	Kategori	Kodlama	(n1)
Mesleki Sorunlar	Okul idaresiyle ilgili sorunlar	Teknik servis olarak görülme	7
		Angarya işlerle karşılaşma	5
		Bilişim sınıfı ihtiyaçlarına duyarsız idareciler	3
	Bilişim sınıflarıyla ilgili sorunlar	Bilişim sınıfları ihtiyaçlarının karşılanmaması	5
		Bilişim sınıfı donanım sorunları	4
		Bilişim sınıfı yazılım sorunları	4
		Bilişim sınıfı olmayan okullarda ders işleme	3
	Ders ile ilgili sorunlar	Bilişim sınıfının öğretmenlerin çabası ile kurulması	2
		Dersin seçmeli olmasından kaynaklı norm kadro sorunu	4
		Ders materyallerinin yetersizliği	3
Öğrencilerle ilgili sorunlar	Öğrenciler arasında seviye farklılıklarının olması	3	

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 2'ye göre bilişim teknolojileri öğretmenlerinin meslekî sorunlarından okul idaresinin bilişim teknolojileri öğretmenlerini teknik eleman olarak görmesi, okul idaresinin bilişim teknolojileri öğretmenine angarya işler yüklemesi, bilişim sınıfı ihtiyaçlarının karşılanmaması ve dersin seçmeli olması sorunu en sık karşılaşılan sorunlardır. Katılımcılara ait doğrudan alıntılar aşağıda yer verilmiştir:

Ö1: “Okul idaresi genellikle bilgisayar öğretmenlerini teknik eleman olarak görüyor. Bu da bize ekstra yük getiriyor. BT rehber öğretmen olalım, bilgisayar öğretmeni olalım bunu anlatmakta bilgisayar öğretmeni olduğumuzu anlatmakta biraz güçlük çekiyoruz. Yani adı bilişim olduğu için her türlü bilgisayarda geçen elektronik alet olsun her şey bizim üstümüzde. Bir ses sisteminden tutun kamera sisteminden tutun bir bilgisayar arızalanmasında, Word’de bir yazı yazmaktan, fotoğraf çekmeye kadar her şey bilgisayar öğretmenin sırtında oluyor. Bu bir angarya dönüşebiliyor. Bana söz sormadan bu emrivaki bir görevimizmiş gibi oluyor maalesef. Yazılımlar her gün güncelleniyor yeni donanımlara ihtiyaç duyuyoruz.” diyerek görüşünü dile getirmiştir. Ö6: “Dersimiz seçmeli olduğundan dolayı en büyük sorunlardan bir tanesi de norm fazlası olma durumunuz. Birçok öğretmen norm fazlası olduğu için gittiği okula adapte olamadan başka bir okula geçmek zorunda kalıyor.” şeklinde dile getirmiştir. Ö2: “Bilişim teknolojileri öğretmenin çabası ile BT sınıfı oluşuyor. Bakanlığın, idarenin çabası yok.” diyerek bilişim teknolojileri sınıfının öğretmenlerin çabası ile oluştuğunu vurgulamıştır. Ö6: “Okulumuzda genelde BT sınıfı ile yaşadığımız sorunlardan en başlıcası bilgisayarın bozuk olması ve donanım eksikliği. BT sınıfını öğretmenler kendi imkanlarıyla oluşturmaya çalışıyor. Sınıflarımızda genelde çok eski donanıma sahip. Bilgisayarlar var olsa da sayı olarak çok az oluyor istediğimiz şekilde dersimizi işleyemiyoruz. Herhangi bir arıza olduğu zaman bunu direkt okulun yüklenmesi bizim için büyük bir sıkıntı.” şeklinde düşüncesini dile getirmiştir.

3.2. Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Sosyal Çevrelerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci sorusu “Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin sosyal çevreleriyle ilgili sorunları nelerdir?” şeklindedir. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar incelenmiş ve Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Sosyal Çevreleriyle Yaşadıkları Sorunlara Yönelik Görüşlerinin Tema, Kategori ve Kodlamaları

Tema	Kategori	Kodlama	(n2)
Sosyal Çevre ile Sorunlar	Teknolojik araç tamirâtı	Teknolojik araçların tamirinin istenmesi	4
	Sosyal medya hesapları	Sosyal medya hesapları istekleri	2
	Teknoloji okuryazarlığı	Teknoloji okuryazarlığı konusunda rahatsız edilme	2

Tablo 3’te bilişim teknolojileri öğretmenlerinin sosyal çevrelerinde yaşadıkları en büyük sorun olarak gördükleri onlardan teknolojik araçların tamirinin istenmesi olmuştur. Ö6: “En ufak teknoloji ile alakalı bir sıkıntı yaşadıkları zaman telefon ulaşmaya çalışıyorlar veya teknoloji ile ilgili

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sıkıntı yaşadıklarında eve getirip tamir etmemiz istiyorlar. Bu bazen bir tablet bazen bir bilgisayar bazen bir cep telefonu olabiliyor.” şeklinde görüşünü dile getirmiştir. Sosyal çevre ile yaşanan bir başka sorun da teknoloji okuryazarlığı konusundadır. Ö3: “*Branşımın alakalı olarak yakın çevremde çok basit bir şeyde bile beni telefonla gece gündüz arıyorlar. Bu çok sık karşılaştığım bir durum. Görev yaptığım ilçede okul idarecileri, arkadaşlar küçük problemlerde bile çözüm yollarını bilmedikleri için beni arıyorlar. Aslında teknoloji okuryazarlığı ile ilgili ciddi bir sıkıntı var. Cep telefonu kullanmakla ya da bilgisayarın güç tuşuna basıp açmakla insanlar teknolojiyi iyi kullanıyorum düşüncesinde oluyorlar ama birçok konuda eksikleri var. Bu anlamda da az önce de bahsettiğim gibi çok ufak sorunlar bile onlara büyük geliyor. Çok sıklıkla telefonla, mesajla çok fazla rahatsız ediyoruz.*” şeklinde düşüncesini dile getirmiştir.

3.3. Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Bireysel Sorunlarına İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü sorusu “Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin bireysel sorunları nelerdir?” şeklindedir. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar incelenmiş ve Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Bireysel Sorunlarına Sorunlara Yönelik Görüşlerinin Tema, Kategori ve Kodlamaları

Tema	Kategori	Kodlama	(n3)
Bireysel Sorunlar	Mesleki kaygı	Farklı alanlara yönelim	7
		Gelişmeleri takip etme zorunluluğu	7
		Alanında yetersiz hissetme	3
	Üniversite eğitimi	Üniversite eğitiminin değişmesi	4

Tablo 4’te Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin bireysel sorunları ele alındığında öğretmenlerin kendi alanları dışında farklı alanlara yönelme istekleri olduğu, gelişmeleri takip etmekte zorlandıkları görülmüştür. Ayrıca üniversitede aldıkları eğitimin değişmesi düşüncesine katılımcıların ifadelerine sorun olarak rastlanmıştır. Ö7: “*Branş değişikliği de idarecilik de düşünüyorum. Açıkçası branşımın istediğim değeri göremedim. Formatör olup elinde kablo toz duman içinde gezmekten bıkmış durumdayım.*” diyerek düşüncesini dile getirmiştir. Ö2: “*Bir matematik öğretmeni atandıktan sonra alanında uzman olur. Edebiyatçı ile aynı şekilde alanında uzman olur. Fakat bir bilgisayar öğretmeni her yıl biraz daha stajyer öğretmen olur. Branşımızın konuları, kazanımları sürekli geliyor. Bilişim teknoloji dersimiz bilgi ve iletişim teknolojilerini, bilgisayar bilimine, bilgisayar bilimi kodlamaya sürekli değişen bir ders müfredatı ile karşı karşıyayız. Ben bir bayan olarak, bir anne olarak, bir eş olarak bu gelişmelere ayak uyduramıyorum. Her akşam eve gittiğimde ders çalışmak zorundayım. Yeni gelişmelere ayak uydurmakta kendimi geliştirmekte zorlanıyorum ve yaşıyorum öğrenme hızım yavaşlıyor.*” şeklinde düşüncesini dile getirmiştir. Ö2: “*Üniversite 2000 girişliyim. 2004’te mezun oldum. 2005 Şubat’ta atandım. Üniversitede sürekli çalışan bilgisayarlarda öğrendik, ders yaptık, araştırma yaptık, atandığım*

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

okulda bilgisayar sınıfında 10 bilgisayardan sadece bir tanesi çalışıyordu, o güne kadar hiç format atmıştım. Çünkü BÖTE mezunlarının format atmak gibi donanımsal dersleri yok. Bundan dolayı da donanım konusunda çok eksikim. Tamir konusunda çok eksikim. Elimizde tornavida almadan mezun olduk fakat okulları atandığımız da BT sınıfları atıl, döküntü bozuk, hurda bilgisayarlarla doluydu. Format atmaya ilk o zaman alıştım.” şeklinde düşüncesini dile getirmiştir. Ö3: “Üniversitede aldığım eğitim ve yetersizlik konusunda şöyle bir tespitte bulunabilirim. Üniversitede aldığım eğitimin gerçekten beni öğretmenlik mesleğine çok ciddi anlamda hazırladığını söyleyemem. Çok fazla eksiklerim vardı. Şu an belli bir konuma geldiysem kendi merakım, araştırmalarım ile oldu. Yani üniversitedeki aldığım eğitim bu anlamda yetersizdi.” şeklinde düşüncesini dile getirmiştir.

3.4.Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Yaşadıkları Sorunlara Yönelik Çözüm Önerilerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü sorusu “Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin yaşadıkları sorunlara yönelik çözüm önerileriniz nelerdir?” şeklindedir. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri yanıtlar incelenmiş ve Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Yaşadıkları Sorunlara Yönelik Çözüm Önerilerinin Tema, Kategori ve Kodlamaları

Tema	Kategori	Kodlama	(n4)
Çözüm Önerileri	Bilişim Teknolojileri Öğretmeni	Her okula atama yapılması	5
	Bilişim Sınıfı	Her okula bilişim sınıfı	3
		Bilişim sınıfına bütçe ayrılması	3
	Bilişim Dersi	İlkokullarda zorunlu bilişim dersi	2

Tablo 5’te bilişim teknolojileri öğretmenlerinin yaşadıkları sorunlara yönelik çözüm önerileri sorulmuş ve en sık tekrarlanan çözüm önerisinin her okula bir bilişim teknolojileri rehber öğretmeni atanması olduğu görülmüştür. Ö2: “Rehber öğretmenler gibi ders saatine bakılmaksızın Fatih Projesi kapsamında olan okullarda bizim kadromuz olsun.” Ö3: “Şu anki mevzuat çerçevesinde norm anlamında ciddi sıkıntılar var, bu çözülmeli. Yaklaşık 6-7 yıl önce BT donanımları kurulu olan her okula bir bilgisayar öğretmeni normu direkt verilecekti normal rehber öğretmen gibi. Bu karar çıktı ama uygulamaya bir türlü geçemedi. Bulduğumuz teknoloji çağında, detaylı veya yüzeysel bilsin herkes bir metaversedan bahsediyor. Bunun uygulayıcısı da okullarda bilgisayar öğretmeni. Bundan dolayı norm çalışmalarının uygulamaya geçmesinin faydalı olacağını düşünüyorum.” Ö5: “Her okula bir BT öğretmeni ataması yapılmalı bence.” Ö7: “Sorunların çözümü konusunda öncelikle her okula bir bilişim teknolojileri öğretmeni atanmalı. BT sınıfı var yok fatih projesi kurulu değil bakılmaksızın atamalar olmalı. Norm sorunu çözülmelidir. Okul müdürlerinin elinden norm tehdidi alınmalıdır.” şeklinde düşüncesini dile getirmiştir. Diğer çözüm önerileri ise her okula bir bilişim

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

sınıfı kurulması, bilişim sınıflarına bütçe ayrılması ve ilkokullarda zorunlu bilişim dersi olması şeklindedir. Ö1: “En son yaşadığım problemden öyle çıkarsak okulumda norm fazlası kaldım. Bu biraz idari oldu. Bu yüzden dersimle ilgili seçmeli derslerin veya zorunlu derslerin belli bir standarda bağlanıp, her sınıfta ilkokulda bilişim dersinin zorunlu olması gerektiğini düşünüyorum.” Ö4: “Nasıl ki okullara ödenek harcanıyorsa bilişim sınıfları olan okullarda da bu ödediğim planlı şekilde aktarılması gerekiyor. Bilişim sınıfları ve teknoloji materyallerin alınması adında olması lazım. Kimsenin o paraya karışmaması lazım. Onun da takibinin yapılması lazım. Bu konuda çok büyük eksiklikler var. Sürekli bozulan malzemeleri kendimiz onarmak veya karşılamak durumunda kalıyoruz. Bir noktadan sonra bu da bizi çok yoruyor.” Ö6: “BT sınıfları yenilenmeli. Her okulda bir BT sınıfı olmalı.” şeklinde düşüncelerini dile getirmişlerdir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırma bulgularına göre bilişim teknolojileri öğretmenlerinin yaşadıkları sorunlar ve sorunlara yönelik çözüm önerileri belirlenmiştir. Bilişim teknolojileri öğretmenlerinin verdikleri yanıtlara göre mesleki sorunlar olarak; okul idaresi tarafından teknik elaman olarak görülmeleri, kendilerine angarya işler verilmesi, bilişim sınıfında donanım ve yazılım sorunları yaşamaları ve norm sorunu tespit edilmiştir. Araştırmada bilişim teknolojileri öğretmenlerinin tamamının okullarında teknik servis muamelesi gördüğü ortaya çıkmıştır. Bu durumun öğretmenlerin motivasyonunu düşürmekte olduğu öğretmenlerin görüşlerinden anlaşılmaktadır. Bu sebeple alanını değiştirme düşüncesinde olan bilişim teknolojileri öğretmenleri sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Araştırmada farklı alanlara yönelme isteğinde olan bilişim teknolojileri öğretmenleri olduğu görülmektedir. Bilişim teknolojileri öğretmenleri diğer branşlara göre teknolojiye daha yakın kişilerdir fakat her bilişim öğretmenin aynı yeterlikte olduğu düşünülmemeli ve asli görevleri olan öğretmenlik mesleğini icra etmeleri sağlanmalıdır. Bir bilişim teknolojileri öğretmeni teknolojik problemi çözemediğinde yetersiz görülmemelidir. Nasıl ki Türkçe öğretmeninden ses sistemi arızaları giderilmesi beklenmiyorsa bilişim teknolojileri öğretmeninden de beklenmemelidir. Yine okul zil saati ayarlamasını bir fen bilimleri öğretmeni de yapabilir. Gültepe ve Eşgi (2019:275) çalışmasında okul idarecilerinin bilişim teknolojileri öğretmenine teknisyen, tamirci, idareye yardımcı eleman, teknik personel, teknik eleman gibi tanımlamalar yükledikleri sonucuna ulaşmıştır. Seferoğlu ve Akbıyık (2009:508) yaptığı çalışmada okul idarecilerinin bilişim teknolojileri öğretmenlerinden üst düzey beklentilerinin teknik işler olması sonucuna ulaşılırken Aslan ve Duruhan'ın (2018:1059) yapmış olduğu çalışmada da bilişim teknolojileri öğretmenlerinin okullarında teknik eleman olarak algılandıkları desteklenmektedir. Yurt dışında yapılan araştırmalarda da bilişim teknolojileri öğretmenlerine meslekleri dışında birden fazla görev verildiği sonucuna ulaşılmıştır (Lai ve Pratt, 2004:463). Rodríguez Miranda, Pozuelos Estrada ve León Jariego (2014:268) araştırmasında da BT koordinatörlerine okul idaresi tarafından eğitimci, teknik servis, planlamacı görevleri yüklenmiştir. Okulda teknolojik her durumu bilmesi beklenen öğretmen, her teknolojik problemi çözmesi gereken öğretmen tanımlaması ve beklentisinden vazgeçilmelidir.

Araştırma sonucunda dikkat çeken bir durum da bilişim teknolojileri öğretmenine angarya işler verilmesidir. Bu angarya işler öğretmenlerin asli görevleri arasında olmayıp onlardan yapılması beklenen işlerdir. Bu işler öğretmenlerin üzerinde baskı oluşturmaktadır. En büyük sorun da verilen angarya işler yapılmadığında öğretmenlerin farklı yaptırımlarla karşılaşmalarıdır. Norm fazlası gösterilme, seçmeli olan bilişim teknolojileri dersinin seçilmemesi vb. Atal ve Deryakulu (2019:905) çalışmasında bilişim teknolojileri öğretmenlerinin okullardaki işlerinin yoğunluğunun öğretmenlik

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

mesleği dışı görevler olduğunu belirtmiştir. Yeşiltepe ve Erdoğan'ın (2013:516) bilişim teknolojileri öğretmenlerinin kendilerini okullarda önemli olmayan bir dersin öğretmeni, gereksiz öğretmen, öğrencilerin oyun oynamasına izin veren öğretmen, rahat ve ilerisi olmayacak bir mesleğin öğretmeni, teknik eleman, tamir yapan kişi, okul memuru, aranan kişi, angarya işleri yapan, bilgisayarıcı, kurtarıcı, fotoğrafçı ve formatör olarak algılanmaları sonucuna ulaşmıştır. Araştırmadaki bilişim teknoloji öğretmenlerinin angarya işlere karşı tepkilerinin aynı olduğu ve kendilerine verilen angarya işlerden rahatsız oldukları görülmüştür. Okullarda teknolojik angarya işlerin tek muhatabı bilişim teknolojileri öğretmenleri değildir. Farklı ilgi ve yetenekleri olan diğer branş öğretmenleri de teknolojik olarak okula destek olabilir.

Bilişim teknolojileri öğretmenleri okullarda bilişim sınıflarında donanım sorunları yaşamaktadırlar. Bilişim teknolojileri dersi uygulamaya yönelik ders olduğundan bilişim sınıflarında işlenmelidir. Bilişim teknolojileri öğretmenleri için derslerinde en gerekli materyal çalışan bilgisayarları olan bilişim sınıflarıdır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük çoğunluğunun okullarındaki bilişim sınıfları yetersizdir. Araştırmaya katılan bir öğretmenin bilişim sınıfı bulunmamaktadır. Bilişim sınıfı olanların ise kendi emekleriyle kurdukları veya tamirini kendilerinin üstlendikleri bilişim sınıfları mevcuttur. Yeşiltepe ve Erdoğan (2013:519) çalışmasında bilişim teknolojileri sınıfındaki bilgisayar sayısının yetersiz oluşu ve bilgisayarların yazılım-donanım eksikliklerinin olması bilişim teknolojileri öğretim programının ders saati sayısı ve sınıf bakımından uygulanmasının güç olduğu belirtmiştir. Çelebi Uzgur ve Aykaç (2016:291) da yaptığı çalışmada bilişim sınıfların çoğunun donanım bakımından yetersiz olduğunu, kazanımların kavranabilmesi ve dersin aktif olarak işlenmesi için gerekli donanımların şart olduğunu vurgulamıştır. Erçetin ve Durak'ın (2017:170) çalışmasındaki öğretmenlerin görüşlerinde öğrencilere programlamayı öğretebilmek için lazım olan donanımların güncel olmaması, eksiklerin olması nedeniyle dersin işlenişinde önemli aksaklıkların olduğu görülmüştür. Araştırmada bilişim sınıflarının yenilenmemesi, sıfırdan bilişim sınıfları kurulmaması ve bilişim sınıflarında ödenek ayrılmaması büyük bir sorun olarak tanımlayabiliriz. Çünkü bilişim sınıfında sorun olması derslerin verimli işlenememesine neden olmakla birlikte öğretmen üzerinde gerilim oluşturmaktadır. Bilişim öğretmeni bilişim sınıfında donanım yazılım sorunlarını gideremediğinde kendini yetersiz görmektedir. Bu durum da bilişim teknolojileri öğretmenini mesleğinden uzaklaşmasına sebep olabilir. Araştırmaya katılan bilişim teknolojileri arasında bilişim sınıfları sorunları sebebiyle farklı alanlara yönelme isteği olan öğretmenler olduğu görülmüştür.

Bilişim teknolojileri öğretmenleri derslerinin seçmeli olmalarından dolayı okullarında norm fazlası olmaktadır. Norm fazlası olma durumu tüm öğretmenler için istenmeyen bir durumdur. Özellikle seçmeli ders seçerek norma alınabilecek bilişim öğretmenin okul idaresiyle uyumlu/uyumsuz çalışma durumuna göre belirlenmesi öğretmenleri yormaktadır. Araştırmaya katılan tüm öğretmenler norm sorununun çözülmesini, her okula bir bilişim teknolojileri öğretmeni atanmasını istemektedirler. Seferoğlu ve Akbıyık (2009:511) çalışmasında bilişim teknolojileri dersini seçmeli oyun dersi olarak düşünen yöneticilerin bilişim teknolojileri dersini seçmemesi sonucu ile benzerlik göstermektedir. Yeşiltepe ve Erdoğan'ın (2013:520) BT öğretmenlerinin 15 saatten az derse girmeleri ya da okullarında bilişim teknolojileri dersinin seçilmeme durumunda norm fazlası olmaları sonucu da araştırma sonucu ile birebir örtüşmektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Araştırmada bilişim teknolojileri öğretmenlerinin sosyal çevreleriyle sorunları incelendiğinde akrabaları, arkadaşları tarafından bilgisayar, tablet, telefon vb. bilgi teknolojileri araçların tamirinin istenmesi, sosyal medya hesap sorunları ve teknoloji okuryazarlığı konusunda rahatsız edildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Teknoloji okuryazarlığı konusunda rahatsız edilme sonucu Gültepe ve Eşgi'nin (2019:281) çalışmasında ortaya çıkan bilişim teknolojileri öğretmeni, aranan her zaman yardıma koşan, günün her saati ulaşılabilen, okulun veya herhangi birinin teknolojik problemlerinde her sorununa çözümünü bulan, tüm birimlerdeki arızaları ve bozulan teknolojik aletleri hızlıca tamir eden, okuldaki tüm teknolojik durumlarda akıllara gelen ilk kişidir sonucuyla uyumludur. Sosyal çevreleri tarafından sürekli bilirkişi olarak aranmak öğretmenlerin rahatsız oldukları bir durum olduğu söylenebilir.

Araştırmada bilişim teknolojileri öğretmenlerinin bireysel sorunlarının ele alındığında; öğretmenlerin farklı alanlara yönelme düşüncesinin olduğu, gelişmeleri takip edememenin stres yarattığı ve kendilerini yetersiz hissettikleri sonucu ortaya çıkmıştır. Gökbulut ve Çoklar'ın (2017:136) bilişim teknolojileri öğretmenleri ilk görev sürelerinde üniversitede aldıkları eğitimlerin okullarda buldukları durumlarla ve onlardan beklenenlerin farklılıklar göstermesi, bilişim teknolojileri öğretmenlerinin mesleki yetersizlik hissetmesi, iş yükü fazlalığı nedeniyle sorunlar yaşamaları sonucu ile örtüşmektedir. Bilişim teknolojileri öğretmenleri üniversitede aldıkları eğitimin değişmesini istemekteler. Üniversitede aldıkları eğitimin okullarda karşılaştıkları durumlarla bağlantısı olmadığını ve eğitim içeriklerinin yeterli olmadıklarını düşünmektedirler. Göreve başladıklarında üniversitede söylenen ile okullarda yaşananlar arasında büyük farklılıklar olduğu görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Üniversite eğitiminin değişmesi gerekliliği sonucu Aslan ve Duruhan'ın (2018:1060) çalışmasında da görüldüğü gibi, bilişim teknolojileri öğretmenlerinin aldıkları lisans eğitimleri düşünüldüğünde bilişim teknolojileri öğretmenlerinden beklentiler ile öğretmenlerin aldıkları eğitimin örtüşmediği de görülmektedir.

Yaşanılan tüm bu sorunların çözümüne yönelik olarak öğretmenlerin düşünceleri sorulduğunda ise bilişim teknolojileri öğretmenleri öncelikli olarak her okula bir bilişim teknolojileri öğretmeni atanmasını ve her okula bir bilişim sınıfı kurulmasını istemektedirler. Bilişim sınıfı kurulması sonucu Çelebi Uzgur ve Aykaç'ın (2016:294) çalışmasındaki her okulda kesinlikle bir bilişim teknolojileri sınıfı oluşturulmalıdır sonucu ile birebir desteklenmektedir. Erçetin ve Durak (2017:170) çalışmasında da bilişim teknolojileri dersinde ihtiyaç duyulan argümanların hızlıca tamamlanması, bilişim teknolojileri sınıfı bulunmayan okullara bilişim teknolojileri sınıflarının kurulması ve var olan bilişim teknolojileri sınıflarındaki eksikliklerin giderilmesi sonucu araştırma sonucu ile uyumludur. Bir bilişim teknolojileri öğretmenin okulda verimli çalışması isteniyorsa öncelikli olarak öğretmenlerin çözüm önerilerinde belirttikleri gibi norm sorununun çözülerek öğretmenin kendini o okula ait hissetmesi sağlanmalıdır. Sonrasında bilişim sınıfı olmayan her okula bilişim sınıfları kurulmalı, bilişim sınıfı olanların da eksiklikleri giderilmelidir. Ayrıca bilişim sınıfları için ödenek ayrılması da gerekmektedir. Gelişen teknoloji karşısında istenen gelişim çağını yakalayabilmemiz için bilişim sınıflarındaki donanım ve yazılımların güncellenmesi şarttır. Bilişim teknolojileri öğretmenleri alanda yalnız bırakarak bilişim alanında gelişme sağlayamayız. Araştırmada bilişim öğretmenlerinin alanlarından memnun olmamaları ve farklı alanlara yönelme istekleri bize bu sonuçları vermektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Araştırmadaki görüşme verileri ve kuramsal boyut ele alındığında, okullarda görev yapan bilişim teknolojileri öğretmenlerinin yaşadıkları sorunların azımsanmayacak derecede fazla olduğu görülmüştür. Araştırmada öğretmen görüşlerinin çözümlenmesiyle elde edilen bulgular, ilgili alan yazın için önemli sonuçlar oluşturmaktadır. Bu çalışmanın bilimsel bilgi birikimine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırma bulgularından elde edilen sonuçlara göre şu öneriler sunulabilir: Ders saatine bakılmaksızın her okula bilişim teknolojileri öğretmeni ataması yapılmalı, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bilişim sınıfı olmayan okullara bilişim sınıfı kurulmalı ve mevcut bilişim sınıflarına yazılım-donanım desteği sağlanmalıdır

KAYNAKÇA

- Aslan, S. ve Duruhan, K. (2018). Bilişim Teknolojileri Rehber Öğretmeni Olmak: Beklentiler ve Mesleki Roller. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(4), s. 1049.1064.
- Atal, D. ve Deryakulu, D. (2019). Eğitimdeki Değişimlerin Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Mesleki Kimlikleri Üzerindeki Etkisi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 9(3), s. 877.912.
- Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi Öğretim Programı (2018). <http://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/2018124103559587-Bili%C5%9Fim%20Teknolojileri%20ve%20Yaz%C4%B1m%205-6.%20S%C4%B1n%C4%B1flar.pdf>. (Erişim Tarihi: 25.01.2022).
- Çelebi-Uzgun, B. ve Aykaç, N. (2016). Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersi Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(34), s. 273.297.
- Dursun, F. (2015). Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Kendi Branşlarına İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 3(1), s. 66.7.
- Erçetin Ş. ve Durak, A. (2017) Ortaokullarda Bilişim Teknolojileri ve Yazılım Dersinin İşlenişi, Yaşanan Problemler ve Çözüm Önerileri: Öğretmen Görüşleri. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), s. 159.176.
- Eren, E. ve Uluysal, B. (2012). BT Öğretmenlerinin Mesleki Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), s. 152.171.
- Gökbulut, B. ve Çoklar, A. N. (2017). Bilişim Teknolojileri Rehber Öğretmenlerinin Teknoloji Koçluk Düzeyleri. *TÜBAV Bilim Dergisi* 10(1), s. 126.138.
- Gülcü, A. , Aydın, S. ve Aydın, Ş. (2013). İlköğretim Okullarında Bilişim Teknolojileri Dersi Yeni Öğretim Programının Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(8), s. 73.92.
- Gültepe, Ş. ve Eşgi, N. (2019). Okul Yöneticilerinin Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerine Yönelik Metaforik Algıları. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(Özel Sayı), s. 273.28.
- Lai, K. W. ve Pratt, K. (2004). Information and Communication Technology (ICT) in Secondary Schools: The Role of the Computer Coordinator. *British Journal of Educational Technology*, 35(4), s. 461.475.
- MEB (2014). İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. Resmi Gazete. Yayımlı Tarihi: 26.07.2014. Sayısı: 29072.
- MEB (2021). Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. İlköğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi. Yayımlı Tarihi: 23.12.2021. Sayısı:49.
- McLeod, J. (2001). *Qualitative Research in Counselling and Psychotherapy*. Sage Publications.
- Miles, B. M. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. (2nd ed.). Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Onat-Kocabıyık, O. (2016). Olgubilim ve Gömülü Kuram:Bazı Özellikler Açısından Karşılaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), s. 55.66.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), s. 323.343.
- Rodriguez-Miranda F. P. , Pozuelos-Estrada F.J. ve León-Jariego J.C. (2014). The Role of ICT Coordinator. Priority and Time Dedicated to Professional Functions. *Computers & Education*, 72, s. 262-270, <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.11.009>
- Seferoğlu, S.S. (2009). İlköğretim Okullarında Teknoloji Kullanımı ve Yöneticilerin Bakış Açıları. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri (Şanlıurfa: 11.03.2009).
- Seferoğlu, S.S. ve Akbıyık, C. (2009). Bilgisayar Öğretmenlerinin Bakış Açısıyla Yönetici ve Öğretmen Beklentileri. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), s. 497.514.
- Smith, J. A. ve Eatough, V. (2007). Interpretative Phenomenological Analysis. (Erişim Tarihi:24.10.2022):<https://core.ac.uk/download/pdf/96658525.pdf>
- Sönmez, S. ve İlgün, G. (2018). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Sağlık Hizmetleri Bağlamında İncelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(40), s.375.400.
- Şerefoğlu-Henkoğlu, H. ve Yıldırım, S. (2012). Türkiye’deki İlköğretim Okullarında Bilgisayar Eğitimi: Kuram ve Uygulamadaki Farklılıklar. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 45(1), s. 23.61.
- Şişman-Eren, E. ve Şahin-İzmirli, Ö. (2012). İlköğretim Okul Müdürü ve Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerine Göre Bilişim Teknolojileri Dersinde Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Eskişehir ili örneği). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(4), s. 2861.2888.
- Yeşiltepe, G. M. ve Erdoğan, M. (2013). İlköğretim Bilişim Teknolojileri Öğretmenlerinin Mesleğe Yönelik Sorunları, Bu Sorunların Nedenleri ve Çözüm Önerileri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(3), s. 495.530.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzin: Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Bu çalışma için etik kurul izni Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’nun 30.06.2022 tarihli ve 2022/598 numaralı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Hasan GÜMÜŞOĞLU*

ÖZET

Bir dinin inanç esasları arasında onun mukaddesâtına hürmet ve tâzimde bulunmak önemli yer teşkil eder. Bununla birlikte tarihe bakıldığında insanların kutsal kabul ettikleri değerlere karşı farklı şekillerde tâzimde buldukları görülür. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ başta olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm, Kâbe-i Muazzama ve peygamber gibi mukaddesâtı tâzim etmenin kalpteki takvadan kaynaklandığı beyan edilmiş ve onları tâzim için bazı ifadeler yer verilmiştir. Allah'ı layığıyla tâzim edecek ifadeleri bilmenin en sağlıklı yolu, Allah Teâlâ'nın ve Peygamberinin beyanlarını bilmektir. Zira akıl, çoğu zaman tâzimin nasıl ve ne ile yapılacağını bilmekten âciz olduğu gibi insanın tâzim zannettiği bir şeyin Allah katında makbul olmayan hatta merdûd bir şey olması da muhtemeldir. Mukaddesâtı tâzim için kullanılan söz konusu tabirlerin sözlük manaları malum olmakla birlikte ifade ettikleri hususî manaların yeterince inceleme konusu yapıldığı söylenemez. Zira söz konusu ifadeler Müslümanlar arasında yaygın olarak kullanıldığı halde ulaşabildiğimiz çağdaş araştırmalarda bazı ansiklopedi maddeleri dışında bu konuda yapılmış detaylı bir çalışmaya rastlayamadık. Büyük oranda maddiyatın geçerli kılınıp maneviyat ve mukaddesâtın geri plana atıldığı çağımızda mukaddesâtı tâzim için kullanılan ifadelerin manalarının ortaya konulmasının önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu çalışmada söz konusu ifadeleri açıklarken ilgili âyet ve hadislerin yanında İslâmî ilimlere ait temel kaynaklara bakılmakla birlikte özellikle evliyayı tâzim sadedinde söylenen “kaddesallahu sirrahü'l-azîz” ifadesinin açıklanmasında tasavvufa dair eserlere müracaat edilmiştir. Ayrıca kullanıldığı mananın net olmaması sebebiyle “kaddesallahu sirrahü'l-azîz” ifadesi hakkında diğerlerine nispetle daha geniş bir açıklamaya yer vermek zorunda kalınmıştır. Mukaddesât arasında Allah Teâlâ'yı tâzim ayrı bir öneme sahip olup Allah'a ait isimlerin geçtiği yerde O'na tâzimi ifade eden kelimelerin kullanılması gerekli görülmüştür. Bu ifadelerin çoğunlukla Allah Teâlâ'yı, O'na layık olmayan sıfatlardan nefyetmek (uzak tutmak) ya da layık olan sıfatları O'na ispat etmek manasında kullanıldığı söylenebilir. Allah Teâlâ, Kur'ân'ı, yüce, şerefli ve aziz gibi manalara gelen kerîm sıfatıyla beraber zikrederek onu tâzim etmiş olduğundan Müslümanlar da Kur'ân-ı Kerîm için aynı veya benzer ifadeleri kullanmışlardır. Aynı şekilde Kâbe-i Muazzama, Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere örneklerinde olduğu gibi bazı mukaddes mekânlar için kerîm, şerîf, muazzam, mükerrerem ve münevvere gibi kelimelerin kullanılarak tâzimde bulunulmuştur. Hz. Muhammed'i (s.a.v.) tâzim için onun isminin zikredildiği yerde ona salavât okunması vacip kabul edilmiştir. Ashâb-ı kiramdan biri anıldığında “radiyallâhu anh (Allah ondan razı olsun)” denilmesi, vefât eden Müslüman özellikle de âlimler için ise “rahmetullâhi aleyh” ifadesi kullanılmıştır. Allah Teâlâ'yı, tâzim için kullanılan ifadelerin O'nu kemal sıfatlar ile tavsif, noksan sıfatlardan ise tenzih etmek manasında olduğu söylenebilir. Kur'ân-ı Kerîm ve Kâbe-i Muazzama ile beraber yer alan tabirlerin onların mübarek ve muhterem olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) başta olmak üzere sahabe, ulemâ ve evliyâ için kullanılan tabirler ise daha çok onlara dua niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Mukaddesât, Kur'ân-ı Kerîm, Kâbe, Peygamber, Tâzim.

SOME EXPRESSIONS AND THEIR MEANINGS: RESPECTING THE SACRED VALUES**ABSTRACT**

In every society, it is crucial to respect and honor the religion and its belief systems. From the historical point of view, it is seen that believers venerate the values of their religion in different ways. In Islam, Almighty Allah is the paramount element that is seen the first and the most glorifying holy element, the sacred book the Qur'an, the Kaaba, and the Prophet respectively. In the Quran, it is stated that it is the “taqwa” that comes from the heart of people by releasing certain expressions for the holy ones. Although, such sacred expressions are widely used by the Muslim people, it is almost impossible to find the relevant sacred expressions in the texts of the contemporary studies except some articles in the encyclopedias. In this study, the expressions in different discourses used to glorify the sacred elements have been determined and their meanings have been analyzed in a detailed way.

* Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, hasgumus@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0836-4031
Araştırma Makalesi Sayfa Sayısı: 1299-1313
Makale Geliş Tarihi: 26.09.2022 Makale Kabul Tarihi: 25.11.2022 Makale Yayın Tarihi: 31.12.2022

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Since the respect for sacred values such as Allah, the Qur'an and, the Kaaba stems from the sense of deep respect innately, it is profoundly significant to clarify the meanings of expressions that signify this respect. In this study, it is aimed to reveal the meanings of these expressions that have been almost a tradition referring to the value of glorifying the sacred. Apart from the dictionary or denotational meanings of such expressions, it is observed that secondary or connotational meanings are attributed to words and expressions with some special meanings depending on their contexts. In conclusion, this study has been conducted to clarify the meanings of the expression “kaddesallahu sirrahü'l-aziz (God bless his/her soul)”, which is used in different contexts to show respect for their values, compared to other appraisal expressions.

Keywords: Sacred, The Holy Qur'an, The Kaaba, The Prophet.

GİRİŞ

Allah'ın şîârını tâzim ve onlarla Allah'a yaklaşma anlayışı dinlerin temel esasları arasında yer alır. Şîâr, zâhir ve hislerle anlaşılan şeyler olup onu tâzim Allah'ı tâzim, onlara hürmetsizlik de Allah'a hürmetsizlik görülmüş ve insanın kemalinin şeâire olan tâzimle olacağı ifade edilmiştir.¹ Müslümanlar ilk devirlerden itibaren mukaddesâtı tâzim konusuna büyük önem vermişler, onlara hürmetsizlik etmeyi büyük bir vebal ve mesuliyet olarak değerlendirmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen; “*Kim Allah'ın hürmetlerine (Beyt-i haram, Mescid-i harâm, Belde-i harâm v.b) tâzimde bulunursa Rabbinin katında şüphesiz o onun için hayırdır*”² buyrularak şeâiri tâzimin önemine dikkat çekilmiştir. Bir başka âyet-i kerîmede: “*Allah'ın şeâirine hürmetsizlik etmeyin*”³ buyrularak Allah'ın şeâirine tâzimi ihlal etmek yasaklanmıştır. Ayrıca “*Kim Allah'ın şîârına tâzimde bulunursa bu kalbindeki takvadandır*”⁴ meâlindeki âyette tâzimin kalpteki takvadan kaynaklandığı beyan edilerek bu konuda kalbin önemine işaret edilmiştir. Kalpten kaynaklanan tâzimin dışarıdaki tezahürü ise ona delalet eden bazı kelimeler ve cümlelerle olup bu konuda muayyen ifadeler yer verilmiştir.⁵

1. ALLAH TEÂLÂ'YI TÂZİM İFADELERİ

“Tâzim”, kelime olarak “büyük ve ulu yapmak, hürmet ve ikram” manalarına gelir.⁶ Allah Teâlâ'yı tâzim, O'nu tesbih ya da takdis ederek yüceltmek demektir.⁷ Allah'ın ve dininin alâmetleri olan şeâiri, büyük ve güzel kabul ederek onlara tazimde bulunmak, kalbin ihlasından ve temizliğinden neşet eder.⁸ Şeâir, insanların kalbinin derinliklerine yerleştiği için kalbin parçalanmasıyla oradan çıkıp yok olmaz. İnsanların kemali hiçbir noksanlık göstermeden şeâire olan tâzimleriyle olur.⁹ Akl-ı selîm, nimet verene şükretmenin gerekli olduğunu ve ona tâzimin lazım geldiğini, ona karşı gelmenin ise yanlış ve nankörlük olduğunu kabul eder. Bu itibarla nimetleri bahşeden Allah Teâlâ'nın şanı, takdis ve tâzim olup bir Müslümanın Allah Teâlâ'yı tâzim ve takdis etmesi ve O'na isyan etmemesi yani günah işlemekten uzak durması gereklidir.

¹ Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliga* (Beyrut: 1992), 1/206.

² el-Hac 22/30.

³ el-Mâide 5/1.

⁴ el-Hac 22/32.

⁵ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, nşr. Fatıma Yusuf el-Hıyamî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2004), 3/370; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: 1891), 23/33.

⁶ Ebü't-Tâhir el-Firûzâbâdî, *Kâmûs Tercemesi*, trc. Âsım Efendi (İstanbul: 1305), 4/406; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: 1317), 1/416.

⁷ Hatice Kelpetin Arpağuş, “Teâlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/206.

⁸ Ebu'l-Leyis es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, nşr. A. Muhammed Muavviz-Adil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 2/394.

⁹ Dihlevî, *Huccetullâhi'l-bâliga*, 1/206.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tâzim, ibadet ve tâat ile ya da Allah Teâlâ'yı O'na layık olmayan şeylerden nefy etmekle (uzak tutmakla) olursa tesbih, bilgi ve itikad ile ya da Allah Teâlâ'ya layık olan şeyleri ispat şeklinde yapılırsa takdis olarak ifade edilmiştir.¹⁰ Tarih boyunca Müslümanlar mukaddesâta hürmet mevzuunda büyük hassasiyet göstermişler ve hürmeti terk etmeyi edebe riayetsizlik olarak değerlendirmişlerdir.

Şeyhülislam Hâce Abdullah-ı Herevî (öl. 481/1089), tâzimi, kişinin kendi tezellülünü kabul etmekle beraber Allah'ın yüceliğini bilmek şeklinde açıklar.¹¹ Abdürrezzâk el-Kâşânî (öl. 736/1335) ise bidayetteki tâzimin emir ve yasaklara riayet etmekle, muamelâtta tâzimin gerekli haklara riayetle, ahlaktaki tâzimin ise Allah için tevazu ile beraber kaza ve kadere boyun eğmekle olduğunu belirtir.¹²

İlk devir mutasavvıflarından Bişr (el-Hâfi) b. Hâris (öl. 227/841), “İnsanlar Allah'ın azametini düşünmüş olsalardı Allah'a âsi olmazlardı”¹³ diyerek Allah'ı tâzimin ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Âyet-i kerîmede meâlen; “Size ne oluyor ki Allah için bir vakar (azamet) ummuyorsunuz (O'nun kudret ve azametine inanmıyorsunuz?”¹⁴ buyurularak Allah Teâlâ'yı tâzim ve tevkîr yani O'nu yüceltmek emredilmiştir. Bu âyet, “Allah'ın azametini niçin hakkıyla bilmiyorsunuz?” “Allah'ın azametini niçin hakkıyla tanımıyorsunuz”, “Allah için azamet lafzını niye söylemiyorsunuz”, Allah'ın azametini niçin önemsemiyorsunuz”, “Allah'ı azametine layık şekilde niçin hakkıyla tâzim etmiyorsunuz”¹⁵, “Allah'ın azametine niçin inanmıyorsunuz”¹⁶ şeklinde açıklanmıştır. Said b. Cübeyr (r.h.) Yahudilerin Allah Teâlâ'ya layık sıfatları kullanmamalarından dolayı “Onlar Allah'ı hakkıyla takdir etmediler...”¹⁷ meâlindeki âyetin nazil olduğunu söylemiştir.¹⁸

Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944), âyette yer alan “vakâr”¹⁹ kelimesinin Allah'ın şeref ve kadrinin yüceliğine inanmak, Allah'ın azamet ve kudretinden korkarak yasakladıklarından uzak durup emirlerini yerine getirmek manalarına geldiğini belirtir.²⁰ Vakarın azamet, tevkîrin tâzim manasına geldiğine dikkat çeken Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) ise, ilgili âyeti “Size ne oluyor ki, Allah için tevkîr yani tâzim halinde olmuyorsunuz” şeklinde tefsir etmiştir.²¹ Ayrıca Allah Teâlâ, kendisinin “Zü'l-Celâl ve'l-İkrâm”²² (Celâl ve İkrâm sahibi) yani Azamet ve Kibriyâ sahibi²³ olduğunu beyan etmektedir.

Akıl, hakiki manada ikram eden ve nimet verici olan Allah'a şükür ve tâzimde bulunmayı gerekli görmeye birlikte çoğu zaman bu tâzimin nasıl ve ne ile yapılacağını bilmekten âciz olduğu gibi onun tâzim zannettiği şey, Allah katında makbul olmayan hatta günah olan bir şey de olabilir.

¹⁰ Ebû'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Kefevî, *Külliyât Mucem fi'l-müstalahât ve'l-furûki'l-lügaviyye*, nşr. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 297.

¹¹ Şeyhülislam Ebû İsmâil Abdullâh-ı Herevî, *Menâzilü's-sâirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 81.

¹² Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Istulâhâtü's-süfiyye*, nşr. Abdülâl Şâhin (Kâhire: Dâru'l-Menâr, 1992), 296.

¹³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1979), 8/337.

¹⁴ Nûh 71/13.

¹⁵ Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vil âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kâhire: 2001), 23/295; Semerkandî, *Bahrü'l-'ulûm*, 3/407.

¹⁶ İsmâil Hakkî Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (İstanbul: 1926), 10/177.

¹⁷ ez-Zümer 39/67.

¹⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Azame*, nşr. Rızâullâh b. Muhammed el-Mübârekfûrî (Riyad: Dâru'l-Âsıma, 1988), 1/361.

¹⁹ Nûh 71/13.

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, 5/264.

²¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/139.

²² er-Rahmân 55/27.

²³ Ebu's-Şeyh el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Azame*, 1/342.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Dolayısıyla Allah'ı layıkıyla tâzim etmeyi bilmenin ve ifa etmenin en doğru yolu Allah Teâlâ'nın ve Peygamberinin beyanlarıdır.²⁴ Mâtürîdî; “Allah'ı tekbir etmekle tekbir et”²⁵ (yüceliği ve büyüklüğünü ifade et)” meâlindeki âyetin tefsirinde bu hususa dikkat çeker. O, söz konusu âyeti açıklarken şöyle der:

“Allah'ı kendisini tavsif ettiği şeylerle tavsif et, O'nu halka ait manalardan onu uzak tut. Bu Allah Teâlâ'yı tâzim ve tekbir olur. Ya da Allah Teâlâ'yı kendisinin zikrettiği şekilde tanı, bu şekilde tanır ve irfan sahibi olursan, O'nu tâzim ve tekbir etmiş olursun.”²⁶

Allah Teâlâ'yı en veciz şekilde tâzimin ifadesi, O'nun Vahdaniyetini (Birliğini), O'nun eşi benzerinin olmadığını beyan eden İhlas suresidir. Ayrıca İhlas suresinin bir hülasası, İslâm'ın en özlü ifadesi ve en belirgin şîâr/alâmeti olan Kelime-i Tevhîd, Allah'ı tâzim manasını ihtiva eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah Teâlâ'yı layık olmayan sıfatlardan tenzih emek için “Teâlâ”²⁷, “Sübhânehu ve Teâlâ”²⁸ şeklinde beyanların yanında “O (Allah) el-Aliyyü'l-Azîmdir”²⁹ buyurularak Allah Teâlâ, tâzim edilmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ, “Tebârake”³⁰, Zü'l-Celâl³¹ (Celâl sahibi), “Azîz”³² ve “İzzet”³³ gibi kelimelerle, tâzim edilmektedir. Allah Teâlâ'nın Esmâü'l-Hüsna'sından (en güzel isimler) el-Kuddûs³⁴, her nevi ayıp ve noksandan pak, münezzeh ve mübarek manasındadır.³⁵

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ise “İki kelime vardır ki dilde hafif, mizanda ağırdır ve Allah o iki kelimeye sever; Sübhânallahi ve bihamdihi, Sübhanallahi'l-Azîm”³⁶ buyurarak tesbihin yanında tâzim ifadesi kullanmanın ehemmiyet ve faziletini açıklamıştır. Allah Teâlâ, başkasının tâziminden müstağni ve yüce olmakla birlikte O, tâzime en layık olandır.³⁷ Bu itibarla Allah Teâlâ'nın isminin geçtiği yerde O'na tâzimi ifade eden Azze ve Celle, el-Azîm, Tebârake, Sübhâneh ve Teâlâ gibi tabirleri kullanmak gerekli görülmüştür.³⁸

2. KUR'ÂN-I KERÎM'İ TÂZİM İFADELERİ

“Muhakkak ki o kerîm bir Kur'ân'dır. Korunmuş bir kitaptır. Ona ancak temiz olanlar dokunur”³⁹ meâlindeki âyette Allah Teâlâ; Kur'ân'ı, lafzı ve manası hoş, hayrı çok, yüce, şerefli ve aziz gibi manalara gelen⁴⁰ “kerîm” kelimesiyle beraber zikredip ona temiz olmayanların dokunmasının yasak olduğunu beyan etmektedir. “Temiz olmayanlar ona dokunmasın” demek: “maddi ve manevî pislikten ve kötülükten temizlenen, imanlı ve abdestli kimseler ona dokunsun”⁴¹ manasına gelir ki bu, ona olan hürmet ve tâzimin gereğidir.

²⁴ İmâm Rabbânî Ahmed Fâruk es-Serhendî, *Mektûbât* (İstanbul: t.y.), 3/17.

²⁵ el-İsrâ 17/111.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/205.

²⁷ el-A'râf 6/191, en-Nahl 16/3, Tâha 20/114, el-Mü'minûn 23/92, 116, en-Neml 27/63, er-Rûm 30/40, el-Cin 72/3.

²⁸ el-En'âm 6/100, Yûnus 10/18, en-Nahl 16/1, el-İsrâ 17/43, ez-Zümer 39/67.

²⁹ el-Bakara 2/255, eş-Şûrâ 42/4.

³⁰ el-A'râf 6/54, el-Mü'minûn 23/14, Gâfir 40/64.

³¹ er-Rahmân 55/27, 78.

³² el-Bakara 2/129, 209, 220, 228, 240, 260, Âl-i İmrân 3/4, 6, 18, 62, 126, en-Nisâ 4/56

³³ en-Nisâ 4/139, Yûnus 10/65, Fâtır 35/3.

³⁴ el-Haşr 59/23, el-Cum'a 62/1.

³⁵ Fîrûzâbâdî, *Kâmûs Tercemesi*, 2/981.

³⁶ Buhârî, “Da'vât”, 65.

³⁷ Fahrreddîn er-Râzî, *Levâmiu'l-beyyinât şerhu esmâillâhi Teâlâ ve's-sıfât* (Kâhire: el-Matbaatü's-Şarkıyye, 1323), 191-7.

³⁸ Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ en-Nevevî, *el-Ezkâr*, nşr. Abdülkâdir el-Arnaût (Dımaşk: Matbaatu'l-Mellâh, 1971), 94.

³⁹ el-Vâkıa 56/77.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/33; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/191-3.

⁴¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Elmalılı Tefsiri (Hak Dini Kur'an Dili)* (İstanbul: 1979), 7/4723.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Allah Teâlâ; Kur'ân-ı Kerîm'i, "Mübîn"⁴², "Azîm"⁴³, "Hakîm"⁴⁴ ve "Mecîd"⁴⁵ gibi yücelik ifade eden sıfatlar beraber zikretmiştir. Ayrıca bir âyette meâlen: "Biz bu Kur'ân'ı dağa indirseydik, Allah korkusundan ona baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün"⁴⁶ buyurularak Kur'ân-ı Kerîm'in yüceliğine dikkat çekilmiştir. Başka bir âyette ise meâlen; "Kur'ân okunduğu zaman, hemen susun ve onu dinleyin"⁴⁷ buyurularak okunduğu zaman susmak ve onu dinlemek suretiyle ona tâzim ve hürmet gösterilmesi emredilmektedir.

Müfessirler, Kur'ân-ı Kerîm'e hürmet ve ona karşı yapılacak vazifeler noktasında "Resûl dedi ki: "Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'ân'ı terk edilmiş halde tuttular"⁴⁸ meâlindeki âyete dikkat çekmişlerdir. İsmail Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725), âyette beyan edilen kişilerin arasında olmamak için Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemek ve gece-gündüz okumak gerektiğini belirterek⁴⁹ ona tâzimin öncelikle onu öğrenip hükümleriyle amel etmekle olacağına işaret etmiştir. Nitekim sahabe-i kiramdan itibaren selef-i sâlihînin âdeti bu şekilde olmuştur.⁵⁰ Ebu'l-Mûsa el-Eş'arî, (r.a.) "Her gün Rabbimin ahbine bir kere bile olsa bakmamaktan ve gözün nasibini vermemekten hayâ ederim" demiştir. İnsan Kur'ân-ı Kerîm'i zahirden okuduğu zaman kulak onu dinler, göz ve kulak, âdeti kıraate ortak olur, göz de kulak gibi nasibini aldığı için bu şekilde okumak daha çok faydalı hale gelir.⁵¹

Tarih boyunca Müslümanlar, Allah'ın kelâmı olan Kur'an'a, "Kur'ân-ı Kerîm" ve "Mushaf-ı Şerif" diyerek kalplerinde takvayı tezahür ettirmişlerdir. Bilindiği gibi halkın hükümdarına olan tâzimi, onun gönderdiği mektuba tâzimi gerekli kılar. Peygamberlerin suhûf ve kitaplarını veya başkalarının tasnif ettiği kitapları tâzim, onların yolundan gitmeyi ve onları okumayı gerektirir. Kur'ân-ı Kerîm'i tâzim etmek, okunduğu zaman susmayı ve onu dinlemeyi, emredildiği yerlerde tilavet secdesi yapmayı, onun emirlerine uymayı ve abdestli olarak dokunmayı gerektirir.⁵²

3. KÂBE-İ MUAZZAMA'YI TÂZİM İFADELERİ

Yeryüzünde inşa edilen ilk bina olan Kâbe, Kur'ân-ı Kerîm'de "el-Ka'be"⁵³ şeklinde yer aldığı gibi el-Beytü'l-Harâm⁵⁴ ve el-Beytü'l-Muharrem⁵⁵ ifadeleriyle de beraber zikredilir. Muharrem; muhterem ve hürmeti büyük olan, hürmetini ihlal hiçbir şekilde caiz olmayan, kâfir ve zorbalardan kendisine hürmetsizlik yapıp hak ve şerefine hafife alınmasının yasak olması, gayet muhterem ve her şekilde kendisine hürmet vacip olan manalarına gelir.⁵⁶ Ayrıca "Harem", "başka yerlerde yapılmasında bir sakınca olmadığı halde kendisinde yapılması haram kılınarak ayrı bir ehemmiyet atfedilen yer" manasında da kullanılmıştır.⁵⁷ Harem bölgesinin ağaçlarının kesilmesi veya hayvanlarının avlanmasının yasak olması bu manadadır.

⁴² el-Hicr 15/1, Yâsîn 36/69.

⁴³ el-Hicr 15/87.

⁴⁴ Yâsîn 36/2.

⁴⁵ Kâf 50/1, el-Burûc 85/23.

⁴⁶ el-Haşr 59/21.

⁴⁷ el-Ârâf /204.

⁴⁸ Furkân, 25/30.

⁴⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/207.

⁵⁰ Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân es-Şehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, nşr. Abdülkerîm b. Abdillâh-Muhammed b. Abdillâh (Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426), 3/ 256-60.

⁵¹ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl fî ahâdisi'r-Rasûl*, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), 3/254.

⁵² Dihlevî, *Hucetullâhi'l-bâliga*, 1/208.

⁵³ el-Mâide 5/95, 97.

⁵⁴ el-Mâide 5/2, 97.

⁵⁵ İbrâhîm 14/37.

⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/139; Ebü Abdillâh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Kâhire: 1959), 12/150.

⁵⁷ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, nşr Muhammed Ali en-Neccâr (Kâhire: 1996), 2/446.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Allah Teâlâ'nın Kâbe-i Muazzama'nın maddî ve manevî manada temiz tutularak oranın hürmetine riayet edilmesi konusunda İbrahim Aleyhisselâm ve neslinden söz alması⁵⁸ ve ona "Beytî" (Evim) buyurması, Kâbe'nin azametini gösteren önemli delillerdendir. Allah Teâlâ, namazlarda Kâbe'ye dönülmesini⁵⁹, ziyaret edilip etrafında tavaf yapılmasını emretmiş⁶⁰ ve "Şu Beyt'in Rabbi"⁶¹ meâlindeki âyetle Kâbe'yi kendisine izafe ederek ona izzet ve şeref atfetmiştir.⁶²

Müslümanların genel manada "Beytullah" ve Kâbe-i Muazzama şeklindeki tabirlerle tâzim ettiği Kâbe, yeryüzünde âlemler için mübarek ve hidayet kaynağı olarak yapılan ilk binadır.⁶³ O, Beyt-i ma'mûr⁶⁴ (imar edilen beyt) olması itibarıyla da insanlık için oldukça büyük bir önemi haizdir. Mâtürîdî, Kâbe'nin ma'mûr sıfatıyla vasıflanmasının Allah tarafından Kâbe'nin şan ve ahkâmının yüceltilmesi sebebiyle olduğunu belirtir. Mâtürîdî, Beyt-i ma'mûr'a, "ehl-i çok" manasının da verildiğine işaret ederek Kâbe'yi müminlerin yanı sıra kâfirlerin de ziyaret edip tâzimde bulunmalarına dikkat çeker ve Kâbe'ye kalem (yemin) edilmesinin onun azametinden kaynaklandığını açıklar.⁶⁵

Muazzam ve muhterem olduğu Allah Teâlâ tarafın açıkça beyan edilmesi sebebiyle İslâm'ın şâirinden⁶⁶ biri olan Kâbe'ye Müslümanın hürmet etmesi ve ondan bahsedilirken kalbindeki takvadan neşet eden hürmet tabirlerini kullanması gereklidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) "Bu ümmet, Mekke'nin harem oluşuna hakkıyla tâzim gösterdiği müddetçe hayırdan devam eder. Tâzimi bırakılırsa helak olur"⁶⁷ buyurarak Kâbe-i Muazzama'nın bulunduğu şehre tâzimde bulunmanın ehemmiyetine dikkat çekmişlerdir. Resûlullah Efendimiz (s.a.v.) ayrıca; "Allah'ım! Hz. İbrahim'in Mekke'yi haram kıldığı gibi ben de iki dağın arasını (Medine'yi) haram kılıyorum"⁶⁸ buyurarak Mekke'nin yanı sıra Medine'nin de harem belde olduğunu açıklamıştır. Tarih boyunca Müslümanlar, Kâbe-i Muazzama'ya hürmetin onun bulunduğu Mekke şehrine hürmetle tamam olacağına inanarak onu Mekke-i Mükerrreme tabiri ile ifade ederek oraya tâzimde bulunmuşlar ve Medine-i münevvere ile beraber iki beldeyi, "Mukaddes Topraklar" kabul etmişlerdir.

4. HZ. MUHAMMED'İ (S.A.V.) TÂZİM İFADELERİ

Peygamberlik, bütün ilahî dinlerde iman edilecek esasların başında gelir. Peygamberlerin Allah tarafından gönderilip Allah'ın dinini insanlara tebliğ etmekle vazifelendirilmesi, onların ne kadar ulvî bir vazife icra ettiklerini gösterir. Bir devlet veya hükümdarın elçisine gösterilen tâzim onu gönderen ile alakalı olduğu gibi bir peygambere karşı gösterilen hürmet ve tâzim de Hak Teâlâ'ya râcidir.⁶⁹

Bir insan, peygamberi kabul edip söylediklerini doğruladığı zaman, başta Hz. Allah'a iman olmak üzere bütün iman esaslarını kabul etmiş olur. Kişinin Allah'a karşı yapacağı kulluk (ubûdiyet) vazifeleri konusunda aklın yetersiz kalmasından dolayı Allah Teâlâ, kullarına peygamberler göndermiştir.⁷⁰ Kur'ân'ı-Kerîm'in birçok âyetinde Allah'a ve resulüne itaat beraberce zikredilmektedir.⁷¹ Hak Teâlâ, insanlardan peygambere itaat etmelerini ve ona tâbi olmalarını emreder⁷² ve peygambere itaatin Allah'a itaat olduğunu beyan eder.⁷³

⁵⁸ el-Bakara 125, el-Hac 22/26.

⁵⁹ el-Bakara 2/144, 149.

⁶⁰ Âl-i İmrân 3/97, el-Hac 22/26-8.

⁶¹ Kureyş 106/3.

⁶² Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 22/507.

⁶³ Âl-i İmrân 3/96.

⁶⁴ et-Tûr 52/4.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 4/592.

⁶⁶ el-Mâide 5/2, 97.

⁶⁷ İbn Mâce, "Menâsik", 103.

⁶⁸ Buhârî, "Fezâilü'l-Medine", 1; Müslim, "Hacc", 462; İbn Mâce, "Menâsik", 104.

⁶⁹ Dihlevî, *Hucetullâhi'l-bâliga*, 1/209.

⁷⁰ Âl-i İmrân 3/164.

⁷¹ en-Nisâ 4/13-69, en-Nûr 24/52, el-Ahzâb 33/71, el-Fetih 48/17.

⁷² Âl-i İmrân 3/31, 32, 132, en-Nisâ 4/59.

⁷³ en-Nisâ 4/80.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Allah Teâlâ, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "Resûlullah"⁷⁴, "Hâteme'n-nebiyyîn"⁷⁵ ve "âlemler için rahmet" olduğunu⁷⁶ beyan ederek onun şanının yüceliğini beyan etmektedir. Bir âyet-i kerîmede meâlen: "*Ey iman edenler! Allah ve Resûlünün önüne geçmeyiniz. Allah'tan korkunuz. Muhakkak ki Allah hakkıyla işiten ve bilendir. Ey iman edenler! Sesinizi Peygamberin sesinden daha çok yükseltmeyin. Bazınızın bazınıza bağırması gibi ona sözü yüksek sesle söylemeyiniz. Siz farkında olmadan amelleriniz boşa gitmiş olur*"⁷⁷ buyurularak ona gerekli hürmetin gösterilmesi emredilmektedir. Ayrıca başka bir âyette meâlen: "*Peygambere olan çağrısı, (onun davetini, duasını) aranızda bazınızın bazınıza olan çağrısı, (daveti ve duası) gibi yapmayınız*"⁷⁸ buyurularak Resûlullah'a (s.a.v.) karşı tâzim ifade eden tabirlerin kullanılması emredilmiş ve ona sıradan insanlar gibi hitap edilmesi yasaklanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamber Efendimiz (s.a.v.) tanıtılırken Allah'ın "Raûf", "Rahîm"⁷⁹ ve "Kerîm"⁸⁰ sıfatlarının onun içinde kullanılması onun yüceliğine delalet etmektedir. Ayrıca âyet-i kerîmede meâlen: "*Muhakkak ki Allah ve melekleri Peygambere salât ederler. Ey iman edenler! Sizler de ona (Peygambere) teslimiyetle salât u selâm ediniz*"⁸¹ buyurularak Hz. Muhammed'e (s.a.v.) tâzim emredilmiştir. Müslümanları Hz. Peygambere salât u selâmı, ona selâm ve dua ile Allah'ın rahmet ve bereketini niyaz ederek ona hürmet edip tâzim manasına gelir.⁸² Peygamber Efendimize (s.a.v.) salavât okumanın ehemmiyet ve fazileti açıklayan bazı hadis-i şerifler şunlardır:

"Bana salavât getirin. Kim bana bir kere salavât getirirse Allah ona salât (rahmet) eder."⁸³ Kıyamet günü insanların bana en yakın olanı bana en fazla salavât getirenidir."⁸⁴ "Yanında benim ismim zikrolunup da bana salavat getirmeyen kimsenin burnu yerde sürtülsün."⁸⁵ "Yanında ismim zikrolunduğu halde bana salât u selâm getirmemesi, bir müminin cimri olması için yeterlidir."⁸⁶

İlgili âyet ve hadisleri esas alan âlimler, Resûlullah'ın (s.a.v) zikredildiği yerde ona salavat getirmenin vacip olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ayrıca diğer peygamberler ve melekler için de onlara bir hürmet ifadesi olacak şekilde dua cümlesinin kullanılmasının güzel bir hareket olduğu ifade edilmiştir. Peygamberimize mahsus olan "Sallallahu aleyhi ve sellem" veya diğer peygamberler için kullanılan ve salât manasına gelen "Aleyhisselâm" ifadesinin başkaları için kullanılmasının bidat ehline mahsus olduğuna dikkat çekilerek yanlış bulunmuştur. Yukarıda meâlini verdiğimiz âyette "*Ey iman edenler! Ona (Hz. Peygamber'e) teslimiyetle salât ve selâm ediniz*"⁸⁷ buyurulduğundan Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) getirilen salavatta hem "salât" hem de "selâm" lafızlarının ikisi birden zikredilmesi gerekli olup sadece ikisinden birinin kullanılması yeterli değildir.⁸⁸

⁷⁴ el-Ahzâb 33/40, el-Fetih 48/29.

⁷⁵ el-Ahzâb 33/40.

⁷⁶ el-Enbiyâ 21/107.

⁷⁷ el-Hucûrât 49/1-2.

⁷⁸ en-Nûr 24/63.

⁷⁹ et-Tevbe 9/128.

⁸⁰ el-Hâkkâ 69/40, et-Tekvîr 81/19.

⁸¹ el-Ahzâb 33/56.

⁸² Yazır, *Elmalılı Tefsiri*, 6/3923.

⁸³ Müslim, "Salât", 70.

⁸⁴ Tirmizî, "Salât", 352, "Vitr", 21.

⁸⁵ Tirmizî, "Daavât", 101.

⁸⁶ Abdullah İbnü'l-Mubârek, *Kitâbü'z-zühd*, nşr. Habibürrahmân el-A'zamî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 303.

⁸⁷ el-Ahzâb 33/56.

⁸⁸ Nevevî, *el-Ezkâr*, 99-100.

5. SAHABE-İ KİRAMI TÂZİM İFADESİ

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed'i (s.a.v.) görme şerefine nail olan veya sohbetinde bulunan Müslümana sahabî denir.⁸⁹ Sahâbîler, Resûlullah'ın sohbetinde bulunup vahyin nüzulü ve hadis-i şeriflerin vüruduna şahit olmuşlar ve dinin hakikatlerini ilk kaynağından öğrenmişlerdir. Bu itibarla Ehl-i sünnet uleması, sahâbenin adaletinde ve güvenirliliğinde ittifak etmiştir.⁹⁰ Ashâb-ı kiram, İslâm'ın iki temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'i, sonraki nesillere aktarma gibi çok önemli bir vazifeyi ifa etmişlerdir. Onlar, İslâm uğrunda mallarını ve mülklerini, ailelerini ve vatanlarını terk ederek hicretin zorluklarına katlanıp Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmışlardır.⁹¹ "... Allah onlardan razı onlar da Allah'tan razı oldular"⁹² meâlindeki âyet, ashâb-ı kiramın üstünlük ve faziletini beyan etmektedir.

Yukarıdaki âyeti zikrederek ashâb-ı kiramın faziletine dikkat çeken ve Allah'ın onlar hakkında "Radiyallahu anhum" buyurduğuna atıfta bulunan Ebû Nasr Abdullah es-Serrâc (öl. 378/988) Resûlullah'ın (s.a.v.) "Ashabım gökteki yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayet bulursunuz"⁹³ buyurduğuna dikkat çeker. Serrâc, onlara zahiren ve bâtinen bütün hususlarda uymak gerektiğini ifade ederek âlimlerin, fakihlerin ve mutasavvıfların ilimlerinin onların her birinin bir vasfına dayandığını belirtir.⁹⁴

Ehl-i sünnet itikadının temel kaynaklarından olan *Metnü'l-Akâid*'de; sahabenin sadece hayırla zikredilmesi gerektiği belirtilmiş ve Müslümanların ashâb-ı kirâma kötü sıfatları nispet etmekten men edildikleri ifade edilmiştir.⁹⁵ Ehl-i sünnet ulemâsı, onların aralarında meydana gelen ihtilafların İslâm'ı anlamalarındaki farklılıktan kaynaklandığını belirtmişler ve bu farklı içtihatlar sebebiyle sahâbeye dil uzatılmayacağını ifade etmişlerdir.⁹⁶ Zira bir müctehid içtihatı hata etse bile mükâfat alacağından sahabe her iki durumda sevaba nail olacaktır. İmâm-ı Âzam'dan itibaren, Ehl-i sünnet'in şîârı kabul edilen esasların çoğunluğunun ashâb-ı kirâma hürmet, muhabbet ve onların hepsini hayırla zikretmeye dair hususlardan⁹⁷ oluşması, sahâbenin önemini göstermektedir. Abdülkâhir el-Bağdâdî (öl. 429/1037), Ehl-i sünnet'in ashâb-ı kirâm ve tâbiîne (selef-i salihîn) hürmet ve sevgi gösterilmesi konusunda ittifak ettiğini belirtir.⁹⁸

Ashâb-ı kiram için kullanılan "Radiyallahu anh" şeklindeki tarzıye ifadesi, "Allah onlardan razı oldu"⁹⁹ meâlindeki âyetten alınmış olup "Allah ondan razı olsun" manasına gelir. Rıza, sebep-i avf olduğundan "Allah onun günahlarını affeyleyip hesaba çekmesin" manasını ifade eder.¹⁰⁰ Selef-i salihîn sahabeden birisi zikredildiği zaman hürmet ve dua cümlesi olarak ona "Radiyallahu anh" der ve zikredilen sahabîni durumuna göre anhu zamirini anha, anhuma, anhum veya anhünne şeklinde

⁸⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, nşr. Adil Ahmed-Ali Muhammed Müavvîd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/7.

⁹⁰ Sa'du'd-dîn Mes'ud b. Ömer et-Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâid* (İstanbul: 1326), 11, 187.

⁹¹ Hasan Gümüšoğlu, *İslam'da İtikadî Mezhepler* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021), 32-5.

⁹² et-Tevbe 9/100.

⁹³ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Medhal ilâ ilmi's-sünen*, nşr. Muhammed Avvâme (Medine: Dâru'l-Yusuf, ts.), 580-1; Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-hafâ'*, (Kâhire: 1351), 1/132.

⁹⁴ Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüm'a*, nşr. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ Abdülbâkî Sürûr (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1960), 166-7.

⁹⁵ Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâid*, 187.

⁹⁶ Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâid*, 187.

⁹⁷ Aliyyü'l-kârî, *Şerhu'l-Fikhu'l-ekber* (Beyrut: 1984), 107.

⁹⁸ Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: 1990), 360-1.

⁹⁹ et-Tevbe 9/100.

¹⁰⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Hadîs-i erba'in Tercümesi ve Şerhi* (İstanbul: 1317), 144.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

değiştirirdi.¹⁰¹ Bazı âlimler, salât, rıdvan ve rahmet kelimelerinin benzer manalara geldiğine dikkat çekmekle birlikte salât u selâmı tâzim için sadece Peygamberimize (s.a.v.), “Radiyallâhu anh” ifadesini de ashâb-ı kirama tahsis etmişlerdir.¹⁰²

6. EVLİYAYI TÂZİM İFADELERİ

Şeyh, mürşid ve veli gibi zevatı tâzim ve onlara dua için rahmetullâhi aleyh, rahimehullâh ve Kaddesallahu ruhahu'l-azîz gibi ifadelerin¹⁰³ yanında “Kaddesallahu sırrahü'l-azîz” ve “kuddise sırruh” ifadeleri kullanılır.¹⁰⁴ Genel manada umumî Müslümanlar için “Rahmetullâhi aleyh”, havastan olan tasavvuf ehli için ise Kaddesallahu sırrahu/esrârahüm” ifadesinin kullanılması esas olmuştur.¹⁰⁵

Kuds kelimesinin taharet (temizlik) manasına geldiğini belirten Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240), bunu zâtî ve arazî olmak üzere ikiye ayırır. Zâtînin el-Kuddûs ismiyle açıklanan Allah Teâlâ'yı takdis etmek şeklinde olduğuna dikkat çeken İbnü'l-Arabî, Allah'ın tesirden zatî olarak mukaddes (münezzeh) olduğunu yani Allah hakkında sonradan meydana gelecek bir değişiklik düşünmenin muhal olduğunu ifade eder. Arazî olan takdisin ise değişiklik ve noksanlığı kabul etmeye müsait olduğunu ve insanlar arasındaki farklılıkların bu manadaki kutsiyetten kaynaklandığını belirten İbnü'l-Arabî, riyazet ile nefislerin, mücâhede ile mizacın, mükâşefe ve mütalaa ile aklın, emir, nehiy ve şeraite riayetle uzuvların takdisinin söz konusu olduğuna dikkat çeker. O ayrıca hissî (maddî) sebeplerin manevî temizliğin, manevi sebeplerin de hissî temizliğin oluşmasına vesile olabileceğini belirtir.¹⁰⁶

Tasavvuf büyüklerine tâzim ve dua için kullanılan “Kaddesallahu sırrah” cümlesindeki “sır” kelimesinin aynı zatlar için kullanılan “Kaddesallahu ruhah” ifadesinden hareketle ruh manasına geldiği söylenmiş ise de letâiften biri olan sır manasında kullanılmış olması daha muhtemeldir. Sır, “Allah Teâlâ'nın mahlûkattan gizli tutması sebebiyle halkın muttali olmadığı şey”¹⁰⁷ şeklinde de açıklanmakla birlikte tasavvufta “sır” kelimesiyle daha çok letâiften olan sır kastedilir. Sır, letâifte bir makam olup seyr ü sülûk esnasında kalp ve ruhtan sonra “sır” makamına ulaşılır.¹⁰⁸ Kalb, ruh ve sırrın her birinde farklı haller zuhur ettiğinden bu hususta salâhiyetli olan tarikatın usûlüne riayet eden mürid, yükseldiği her bir latifede ayrı hal ve keşfi müşahede eder.¹⁰⁹ İmam-ı Rabbânî (k.s.) (öl. 1034/1624), kalbin sâlim, ruhun mütehallis, sırrın müşâhid olduğunu¹¹⁰ ifade ederek letâiften her

¹⁰¹ Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem 'ânî, *Edebü'l-ımlâ' ve'l-istimlâ'*, nşr. A. Muhammed Abdurrahmân (Cidde: Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 1993), 327; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*, 3/259-60.

¹⁰² Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hafîb Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbî's-sâmi'*, nşr. Mahmûd et-Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1983), 2/104-106; Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, 3/261.

¹⁰³ Serrâc, *el-Lüm'a*, 34, 42-8; Ebû Hafs Şihâbüddîn es-Sühreverdî, *'Avârifü'l-meârif* (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2006), 1/62, 63, 67, 70, 75, 301; Muhammed b. Münevver b. Ebî Saîd-i Mîhenî, *Esrârü't-tevhîd fî makâmâtî Ebi Sa'id*, trc. İ'sâd Abdülhâdî (Kâhire: 2007), 39, 78, 79, 207.

¹⁰⁴ Ubeydullah Ahrâr, *Fıkarât*, (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İBB. AK.) no: OE. Yz. 1251), 2b, 10a, 16a, 17a; Abdurrahman Molla Câmî, *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*, trc. Lâmiî Çelebi (İstanbul: 1289), 41, 84-97.

¹⁰⁵ Bursevî, *Hadîs-i erbaîn Tercümesi ve Şerhi*, 144; Süleyman Uludağ, “Kuddise Sırruh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/314.

¹⁰⁶ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, nşr. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 3/163-4.

¹⁰⁷ Serrâc, *el-Lüm'a*, 430.

¹⁰⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-meârif*, 1/87-8; Alâüddeve-i Simnânî, *el-Urve li ehli'l-halve ve'l-celve*, nşr. Necib Mâyil Herevî (Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1404), 466; Necmeddîn-i Dâye Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed er-Râzî, *Menârâtü's-sâirîn ve makâmâtü't-tâirîn*, thk. Saîd Abdülfettâh (Kâhire: 1993), 128.

¹⁰⁹ Ebû Abdillâh es-Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, Ebu'l-Alâ Afifi, *el-Melâmetiyye ve's-süfiyye ve ehli'l-fütüvve* (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1945)'nin sonunda, 100.

¹¹⁰ İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, 1/127, 233, 246-7.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

birinin farklı vasıflarına dikkat çeker. Letâifin her birinin makamı ve elde edilen bilgi farklı olduğundan sır makamında müşahede olunan bilgi, letâif diğerlerinde ortaya çıkmaz.¹¹¹ Dolayısıyla Allah dostları için “Kaddesallahu sirrahu'l-mukaddes bi-esrârih”¹¹² şeklinde ifade edilen cümle ile sır makamında ulaşılan ilm-i esrârın takdis edildiği söylenebilir.

Takdisin temizlik manasına geldiğini ifade eden İbnü'l-Arabî, kalbin temizliğinin kötü ahlaktan, aklın temizliğinin yanlış düşünce ve şüphelerden, sırrın temizliğinin ise ağıyara (Allah'tan başkasına) nazar etmekten kurtulmakla olduğunu belirtir.¹¹³ Nitekim sır temizliğine sahip olan, “göz açıp kapama zamanı kadar da olsa Allah'tan ayrı kalmayan kimse”¹¹⁴ şeklinde tarif edilmiştir. Nakşibendiyye pîrânının büyüklerinden Yusuf el-Hemadânî (öl. 535/1140) temiz sırrın önemini şu ifadelerle açıklar: “Sağlam ve doğru işler, uyanık kalpten doğduğu gibi, doğru düşünceler de temiz sırdan vücuda gelir. Temiz sır da nezih ve mukaddes ruhtan doğar.”¹¹⁵

Ebû Hâmid el-Gazzâlî (öl. 505/1111), “Bizim için mücâhede edenleri, yollarımıza hidayet ederiz”¹¹⁶ meâlindeki âyeti zikredip sıddık ve mükarreblerin imanının nihayetinde ulaştıkları kıymetli cevhere dikkat çekerek Hz. Ebû Bekir'in (r.a.) diğer insanlardan üstün olmasını kalbine konulan sır sebebiyle olduğunu belirtir. O bu hususta Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) “Ebû Bekir'in (r.a.) size olan üstünlüğü namazının ve orucunun çokluğundan değil, sadrına konulan bir sır sebebiyledir”¹¹⁷ buyurduğunu hatırlatır. Hakiki keşfin, kalbin ve bânının sırrı olduğunu ifade eden Gazzâlî, sırrın inkişafının ve esrarın zahir olmasının insanın Allah Teâlâ'dan başka her şeyi gönlünden çıkararak yaptığı temizlik ve nezafetin yanı sıra yakîn nuru ile nurlanmadaki mücâhede ve manevî derecesine göre olduğunu açıklar. Sırrın taharet ve nezafetin mücâhede ve feyz yoluyla olduğuna işaret eden Gazzâlî, mükarreblere mahsus olan ve insanların çoğunun anlamadığı sırları açıklamanın yasaklandığını ifade ederek bunları açıklamanın fitneye ve yanlış anlamalara sebep olabileceğini belirtir ve sırr-ı kaderin bu neviden olduğunu belirtir.¹¹⁸

“Rahmetullâh”ın umumî manada Müslümanlara “Kaddesallahu sirrah” ifadesinin ise havasa kullanıldığına dikkat çeken İsmail Hakkı Bursevî ise aradaki farkı şöyle açıklar:

“Bundan anlaşılır ki, rahmet kalbe ve ruha taalluk eder ki makam-ı isbattır. Takdîs, sırta taalluk eder ki makam-ı nefidir. Zira sırr-ı insan, taallukâtın hepsinin kir ve pasından mukaddes ve mutahhar olmadıkça tecell-i Zâtî vâkı olmaz. Makam-ı velâyet ise tatahkur-ı küllîyi müstelzimdir. Allah Teâlâ “Ona (Kur'ân-ı Kerîm'e) ancak mutahharlar (temiz olanlar) dokunur”¹¹⁹ buyurmuştur. Yani ‘fâni alakaların kirlerinden ve taallukât pisliklerinden temizlenenler ancak ulûhiyyet sırrına muttali olur’ demektir.”¹²⁰

¹¹¹ Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf (Kâhire: Dâru's-Şa'b, 1989), 65; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali Hakîm et-Tirmizî, *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fuâd ve'l-lüb*, nşr. Ahmed Abdurrahîm es-Sâiyih (Kâhire: Merkezü'l-Kitâb li'n-neşr, t.y.), 22, 36,73.

¹¹² Necmeddîn-i Dâye Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed er-Râzî, *İrşâdü'l-mürîd ile'l-Murâd fî tercümeti Mirsâdü'l-ibâd*, trc. Kâsım b. Muhammed Karahisarî (İBB A.K. no: Yz. 0004), 11a.

¹¹³ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, 1/498.

¹¹⁴ Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Istîlâhâtü's-süfiyye*, nşr. Abdülâl Şâhin (Kâhire: Dâru'l-Menâr, 1992), 85.

¹¹⁵ Yûsuf el-Hemedânî, *Hayat Nedir (Rûbetü'l-hayât)*, çev. Necdet Tosun (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 77.

¹¹⁶ Ankebût 29/69.

¹¹⁷ Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü'l-usûl fî ahâdisi'r-Rasûl*, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992), 4/5.

¹¹⁸ Ebû Hamid el-Gazzâlî, *Kavâ'idü'l-'akâ'id*, thk. Mûsâ Muhammed Ali (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 80, 116, 121-4.

¹¹⁹ el-Vâkıa 56/79.

¹²⁰ Bursevî, *Hadîs-i erba'in Tercümesi ve Şerhi*, 144.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Letâifinin her birinin aslı âlem-i emirde olmakla birlikte kalb ve ruh gibi insan bedeninde emaneten bulunan sır, müşâhedenin mahallidir. İnsanın kalp ve ser (baş) gözünün yanı sıra bir de “sır gözü” olup sır gözü ile müşâhede edilen bilgi hakke’l-yakîn derecesindedir. Sır ile ulaşılan sahih hakikate delalet eden bilgi mükâşefe, onun üst derecesi ise müşâhede olarak isimlendirilir. Sırrın sâfiyeti, muhabbetle, müşâhedenin kemâli de ancak sırrın sâfiyetiyle olduğundan sırrın temizliği manasında kullanılan takdis önemlidir. Zira sır makamında, Allah’ın azametini şahit olunup Allah’ı hakkıyla tâzim, kadrini layıkıyla yüceltmek ve onu ifadeden aciz kalındığı anlaşılır. Ayrıca bir müridin sırrının sâfiyetinin fazla, rütbesinin yüce, makamının şerefli olması, gayretinin üstün, ihlası ve takvasının daha çok olması manasına gelir. Sır makamında ulaşılan müşâhede ile sabit olan bilgilerin dil ile ifadesi imkânsız manevi bir keyfiyet olduğundan sır makamında ulaşılan ilim, “esrâr” (gizli ilimler) olarak isimlendirilmiş ve bu makama ulaşmayanların söz konusu bilgileri anlamasının mümkün olmadığı belirtilmiştir.¹²¹

Buraya kadar yaptığımız açıklamaların ışığında “kaddesallahu sırrah/esrârahum” veya “kudise sırruh” ifadelerinin “Allah onun/onların sır makamında müşâhede yoluyla elde ettiği ilm-i esrarı mukaddes ve mübarek eylesin, Allah onun sırrını sâfi ve berrak kılarak sır gözü ile müşâhede ettiği ilimleri kuvvetli eylesin” manalarına gelmesi mümkündür. Zira müşâhede, tevhidin delilleriyle eşyayı görmek, eşyada Hakk’ı görmek ve şüpheden arınmış kesin ilim olan hakke’l-yakîn manalarını ihtiva eder.¹²² Bu noktada Cibril Hadisine atıfta bulunularak beden gözünün İslâm’ın makamı olduğuna ve yıldız benzediğine, kalp gözünün imanın makamı ve aya benzediğine, sır gözünün ise ihsan makamı ve güneşe benzediğine dikkat çekilerek takdis edilmiş (temizlenmiş) sır ile elde edilen bilginin oldukça önemli olduğu açıklanmıştır.¹²³

Bazı mutasavvıflar tarafından ilhâmî ilim manasında kullanılan keşif ve müşâhede ilminin Âlem-i a’lâ, Âlem-i Emr veya Âlem-i ruhâniyyât olarak isimlendirilen âlem ile alakası cihetiyle rezâilin küdürâtan (bulanıklığından) sâfiyet kazanması ve beşerî zulmetten halas bulması ile kazanılacağı ifade edilmiştir.¹²⁴ Tevhidin marifeti, kalp ve ruhta husûle geldiği zaman güç olan her şey ona izafetle kolay hale gelir. Nitekim Firavun devrinin sihirbazlarına tevhidin nuru tecelli edince ellerinin ve ayaklarının kesilmesini hiç umursamamışlardır.¹²⁵

7. İMAN VE İLİM EHLİNİ TÂZİM

“Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun” manasına gelen ve vefat etmiş Müslüman için söylenen “Rahmetullâhi aleyh” ifadesiyle bir kimseye rahmet dilemek, onun hayra ve nimete kavuşmasını istemek demektir.¹²⁶ Ölen bir Müslüman için rahmet dilemek, Allah’tan onun cennete gitmesini istemektir. Zira Allah Teâlâ’nın rahmetini istemek O’ndan af ve mağfiret talep etmek olup Allah’ın rahmetinin cennete tecelli etmesi itibariyle Allah’tan rahmet istemek O’nun cennetini istemek manasına gelir.

¹²¹ Ebû Bekir Muhammed el-Kelâbâzî, *et-Ta’âruf li-mezhebi ehli’t-tasavvuf* (Kâhire: 1992), 74, 103, 121, 127, 156; Ebü’l-Hasen Ali b. Osmân el-Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: 1982), 440, 475-476, 533; Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, 176; Sühreverdi, *Avârifü’l-meârif*, 2/591; Herevî, *Menâzilü’s-sâirîn*, 113-4.

¹²² Muhyiddîn İbnü’l-Arabî, *Istulâhâtü’s-süfiyye* (Kâhire: Mektebetü Âlemi’l-Fikr, ty.), 18, Ebû Hamîd el-Gazzâlî, *Kitâbü’l-İmlâ’ fi işkâlâti’l-İhyâ* (İhyâü-‘ulûmi’-d-dîn’in kenarında), (Endonezya: t.y.), 1/71

¹²³ Hemedânî, *Rûbetü’l-hayât*, 77.

¹²⁴ Abdurrahmân İbn Haldûn, *Şifâü’s-sâil ve tehzîbü’l-mesâil*, thk. M. Mustafa el-Hâfiz (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1996), 59-60, 69-70, 82.

¹²⁵ Râzî, *Levâmiu’l-beyyinât şerhu esmâillâhi Teâlâ ve’s-sıfât*, 108.

¹²⁶ Şerîf Cürcânî, *et-Ta’rifât*, thk. Abdurrahmân Umeyra (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1987), 146; Erdinç Ahatlı, “Rahimehullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/413.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) “Ölülerinizin güzelliklerini zikrediniz, kötülüklerini anmaktan uzak durunuz”¹²⁷ buyurmuşlar ve vefat eden Müslümanların hayırla anılıp dua edilmesini istemişlerdir.¹²⁸ Resûlullah (s.a.v.), Medine’de vefat eden ve Cennetü’l-Bakî’ye defnedilen ilk sahabî olan Osman b. Maz’ûn’un cenazesinin yanına geldiğinde “Allah sana rahmet eylesin” diyerek onun için Allah’tan rahmet dilemiştir. Resûlullah Efendimiz (s.a.v.) ayrıca “Sen dünyadan bir şey almadın; dünya da senden bir şey almadı” buyurup onun Allah ve Resûlüne olan muhabbetine dikkat çekerek onu hayırla anmıştır.¹²⁹

Âyet-i kerîmde meâlen; “*Hem kendin hem de mümin erkek ve kadınlar için istiğfarda bulun*”¹³⁰ buyurularak Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed’e (s.a.v.) mümin erkek ve kadınlara istiğfarda bulunup rahmet dilemesi emredilmiştir.¹³¹ Vefat eden Müslüman için rahmet ve mağfirete vesile olan cenaze namazı farzdır. Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat eden sahabîlerin cenaze namazını kıldırması ve kılınmasını emretmiştir.¹³²

Bir keresinde Peygamber Efendimiz (s.a.v.) sahabeden bazıları ile beraberken yanlarından bir cenaze geçmişti. Bazı sahabîler, o cenazeyi hayırla anınca Peygamber Efendimiz “vâcib oldu” buyurdular. Sahabîler başka bir cenazeyi kötü sıfatlarla anınca Peygamber Efendimiz (s.a.v.) yine “vâcib oldu” buyurdular. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.) Resûlullah’a (s.a.v.) “vâcib olan nedir” diye sorunca Peygamber Efendimiz: “Önce geçen cenazeyi hayırla andınız, bu sebeple ona cennet vâcib oldu. Sonrakini ise kötü sıfatlarla andığınız için ona da cehennem vâcib oldu”¹³³ buyurmuşlardır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu açıklamalarıyla Müslümanın hayırla anmanın onun rahmetine yani cennete gitmesine vesile olduğunu beyan etmişlerdir. Ayrıca Resûlullah (s.a.v.) bir sahabînin cenazesini kabre yerleştirdikten sonra “Allah sana rahmet eylesin. Muhakkak ki sen çok Kur’an okurdun”¹³⁴ buyurup ona Allah’tan bol rahmet dilemiştir.

Asr-ı saâdet’ten itibaren Müslümanlar, vefat eden iman ehli için istiğfarda bulunup rahmet dilemeye büyük önem vermişlerdir.¹³⁵ Gerek bir Müslümanın vefatından sonra yapılan taziyede gerekse daha sonra vefat etmiş bir Müslümandan bahsedildiğinde onun için Allah’tan geniş mağfiret ve bol rahmet dileyen dua cümlelerini söylemek müstehap kabul edilmiştir.¹³⁶ Bu itibarla vefat etmiş Müslümanların hepsi için özellikle de âlimlere “rahmetullâh aleyhi, rahimehullâh” gibi ifadelerle dua ederek tâzim ve hürmette bulunulur.¹³⁷ Müslümanların arkasından dua edip rahmet istemek onlara olan hürmet ve tâzîmin bir gereğidir. Ayrıca ilme tâzim hocaya tâzimi gerektirir. Bu noktada ilme tâlib olan bir kimsenin ilme nail olmasının ve ondan istifade edebilmesinin ancak ilme, ilim ehline ve hocasına tâzimle olabileceğine atıfta bulunulmuş ve hürmete riayet edenlerin hedefe ulaştıklarına, hürmeti terk edenlerin ise hedefine ulaşmaktan mahrum kaldıklarına dikkat çekilmiştir.¹³⁸

¹²⁷ Tirmizî, *Sünen*, “Cenâiz”, 34; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Edep”, 50.

¹²⁸ Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Edep”, 50; İbn Mâce, *Sünen*, “Cenâiz”, 4.

¹²⁹ İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, 1/105-6.

¹³⁰ Muhammed 47/19.

¹³¹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 1/138-9; 4/507-8.

¹³² Buhârî, “Da’vaât”, 56.

¹³³ Buhârî, “Cenâiz”, 85; Müslim, “Cenâiz”, 60.

¹³⁴ Tirmizî, “Cenâiz”, 62.

¹³⁵ Ebu’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dımaşkî (İbn Asâkir), *Ta’ziyetü’l-müslimîn an ahihi*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid, (Cidde: Mektebetü’s-Sahâbe, 1991), 30

¹³⁶ Abdurrahmân el-Cezîrî, *Kitâbü’l-Fıkh ala’l-mezâhibi’l-erbaa*, nşr. Mahmûd Ömer ed-Dimyâfî, (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010), 1/278.

¹³⁷ Sem’ânî, *Edebü’l-implâ’ ve’l-istimplâ’*, 290-3; Nevevî, *el-Ezkâr*, 100, 169.

¹³⁸ Burhânülislâm ez-Zernûcî, *Ta’lîmü’l-müteallim tarika’t-te’allüm*, nşr. Mevân Kabânî, (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1981), 78.

8. SONUÇ

Mukaddesâta tâzimın nasıl ve hangi ifadelerle yapılacağı konusunda İslâm'ın temel kaynaklarında pek çok açıklama bulunmaktadır. Âyetlerde Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm, Kâbe-i Muazzama ve peygamberî tâzim için hususi bazı ifadelere yer verildiği görülmektedir. Âyet-i kerîmede Allah Teâlâ'yı tâzim yani O'nu yüceltme emredilmektedir. Bu emrin yerine getirilmesi için Allah'ın isimleriyle beraber kullanılan "Teâlâ", "Azze ve Celle", "Tebârake", "Sübhâneh" kelimelerinin öncelikle Allah Teâlâ'yı layık olmayan sıfatlardan tenzih ve kemal sıfatlarla tavsif etmek manasına geldiği anlaşılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "salât u selâm" getirerek ona tâzimde bulunulması emredilmektedir. Ayrıca hadis-i şeriflerde, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) salavât okumanın gerekli olduğu açıklanmaktadır. Hz. Peygambere salât u selâm, Müslümanların selâm ve dua ile Allah'ın rahmet ve bereketini niyaz ederek ona hürmet edip tâzimde bulunma ifadesidir.

Ashâb-ı kiramdan birisinin ismi zikredildiğinde ise "Radıyallahu anh" demek gerekli görülmüştür. Bu konuda âyette, Allah Teâlâ'nın ashâb-ı kiram hakkında "Radıyallahu anhum" buyurması esas alınmıştır. Bazı âlimler, salât, rıdvan ve rahmet kelimelerinin benzer manalara geldiğine işaret etmekle birlikte salât u selâmın Peygamberimiz'e (s.a.v.), "Radıyallahu anh" ifadesinin ise ashâb-ı kirama mahsus olduğunu açıklamışlardır.

Vefat etmiş Müslüman için söylenen "rahmetullâhi aleyh (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun)" ifadesiyle Allah'tan ölen Müslümanı cennetine koyması istenerek ona tâzimde bulunmaktadır. Asr-ı saâdet'ten itibaren Müslümanların kendilerinden vefat edenler için bu nevi dua ve istiğfar ifadelerini kullanarak onlara Allah'tan rahmet dilemeye büyük önem vermişlerdir.

Velileri tâzim için kullanılan "kaddesallahu sırrahü'l-azîz" ve "kuddise sırruh" ifadelerinin "Allah onun/onların sır makamında müşâhede yoluyla elde ettiği ilm-i esrarı mukaddes ve mübarek eylesin, Allah onun sırrını sâfi ve berrak kılarak sır gözü ile müşâhede ettiği ilimleri kuvvetli eylesin" manalarına geldiği söylenebilir. Bununla birlikte söz konusu ifadelerinin manalarını ortaya çıkarmak için özellikle tasavvufa dair pek çok esere bakıldığı halde kastedilen mananın pek net olmadığını belirtmek gerekir.

Müslümanların tarih boyunca "Kur'ân" ismini, "Kur'ân-ı Kerîm" ve "Mushaf-ı Şerif" şeklinde ifade ederek kalplerindeki takvayı dilleriyle tezahür ettirdikleri görülmüştür. Ayrıca Kâbe-i Muazzama, Harem-i Şerif, Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere ve Kuds-i Şerif ifadelerinden onların mukaddesâtı tâzim ve hürmet noktasında büyük hassasiyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ'*, Kâhire: 1351.
- Ahatlı, Erdiç. "Rahimehullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*. Kâhire, 1313.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebû'l-Hasen Nüreddîn Ali b. Sultan el-Herevî, *Şerhu'l-Fıkhü'l-ekber*. Beyrut, 1984.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin. "Teâlâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir. *el-Fark beyne'l-fırak*. nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut, 1990.
- Bağdâdî, el-Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Câmi' li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. nşr. Mahmûd et-Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1983.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin. *el-Medhal ilâ ilmi's-sünen*. nşr. Muhammed Avvâme. Medine: Dâru'l-Yusr, ts.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhibbüddîn el-Hatîb- Muhammed Fuâd Abdilbâkî. Kâhire: Matbaatü's-Selefiyye, 1400.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Hadîs-i erbaîn Tercümesi ve Şerhi*. İstanbul: 1317.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. İstanbul: 1926.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rifât*. thk. Abdurramân Umeyra. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Cezîrî, Abdurrahmân. *Kitâbü'l-Fıkh ala'l-mezâhibi'l-erbaa*. nşr. Mahmûd Ömer ed-Dimyâtî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Dihlevî, Şâh Veliyyullâh Ahmed b. İbrahîm. *Huccetullâhi'l-bâliga*. Beyrut: 1992.
- Ebü Dâvûd, Süleymân b. el-Eşas es-Sicistânî. *Sünen*. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1424.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkub. *Kâmûs Tercemesi*. trc. Âsım Efendi. İstanbul: 1305.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâkub. *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-kitâbi'l-azîz*. nşr. Muhammed Ali en-Neccâr. Kâhire: 1996.
- Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü'l-İmlâ' fi işkâlâti'l-İhyâ* (İhyâ-'ulûmi'd-dîn'in kenarında). Endonezya: t.y.
- Gazzâlî, Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Kavâ'idü'l-'akâ'id*. thk. Mûsâ Muhammed Ali. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1985.
- Gümüšoğlu, Hasan. *İslam'da İtikadî Mezhepler*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2021.
- Hemedânî, Yûsuf. *Hayat Nedir (Rûbetü'l-hayât)*. çev. Necdet Tosun. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Hücvrî, Ebü'l-Hasen Ali b. Osman. *Keşfü'l-mahcûb*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul, 1982.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. nşr. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddin. *Istılâhâtü's-sûfiyye*. Kâhire: Mektebetü' Âlemi'l-fikr, t.y.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh ed-Dimaşkî. *Ta'zîyetü'l-müslimîn an ahihi*. thk. Mecdî Fethî es-Seyyid. Cidde: Mektebetü's-Sahâbe, 1991.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. nşr. Adil Ahmed-Ali Muhammed müavvid. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân. *Şifâü's-sâil ve tehzîbü'l-mesâil*. thk. M. Mustafa el-Hâfiz. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1996.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kâhire: Matbaatü Dâri İhyâi'l-Kütübil-Arabiyye, 1953.
- İbnü'l-Mubârek, Abdullah. *Kitâbü'z-zühd*. nşr. Habîbürrahmân el-A'zamî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İmâm Rabbânî, Ahmed Fâruk es-Serhendî. *Mektûbât*. İstanbul: t.y.
- İsfahânî, Ebü Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1979.
- İsfahânî, Ebü Nuaym Ebü Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Ma'rifetü's-Sahâbe*. Medine, 1988.
- İsfahânî, Ebü Muhammed Abdullah b. Muhammed. *Kitâbü'l-Azame*. nşr. Rızâullâh b. Muhammed İdris el-Mübârekfûrî. Riyad: Dâru'l-Âsıma, 1988.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Istılâhâtü's-sûfiyye*. nşr. Abdülâl Şâhin. Kâhire: Dâru'l-Menâr, 1992.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ. *Külliyât Mucem fi'l-müstalahât ve'l-furûki'l-lügaviyye*. nşr. Adnân Dervîş-Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Kelâbâzî, Ebü Bekir Muhammed. *et-Taâruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Kâhire, 1992.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Kâhire: Dâru's-Şa'b, 1989.
- Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Kâhire, 1959.
- Mâtürîdî, Ebü Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. nşr. Fatıma Yusuf el-Hıyamî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2004.
- Mihenî, Muhammed b. Münevver b. Ebî Saîd. *Esrârü't-tevhîd fi makâmâtî Ebî Sa'id*. trc. İs'âd Abdülhâdî. Kâhire: 2007.
- Molla Câmî, Abdurrahman. *Tercüme-i Nefahâtü'l-üns*. trc. Lâmiî Çelebi. İstanbul, 1289.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. İstanbul, 1332.
- Necmeddîn-i Dâye Ebü Bekir Abdullah b. Muhammed er-Râzî. *Menârâtü's-sâirîn ve makâmâtü't-tâirîn*. thk. Saîd Abdülfettâh. Kâhire, 1993.
- Necmeddîn-i Dâye Ebü Bekir Abdullah b. Muhammed er-Râzî. *İrşâdü'l-mürîd ile'l-Murâd fi tercümeti Mirsâdü'l-ibâd*. trc. Kâsım b. Muhammed Karahisarî. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- (İBB A.K.) no: Yz. 0004.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Ezkâr*. nşr. Abdülkâdir el-Arnaût. Dimaşk: Matbaatu'l-Mellâh, 1971.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn. *Mefâtihu'l-gayb (Tefsir-i kebir)*. Beyrut, 1891.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn. *Levâmiu'l-beyyinât şerhu esmâillâhi Teâlâ ve's-sıfât*. Kâhire: el-Matbaatü's-Şarkiyye, 1323.
- Sehâvî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr Muhammed. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*. nşr. Abdülkerîm b. Abdillâh-Muhammed b. Abdillâh. Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426.
- Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed. *Edebü'l-implâ' ve'l-istimplâ'*. nşr. A. Muhammed Abdurrahmân. Cidde: Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 1993.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys. *Bahru'l-ulûm*. nşr. A. Muhammed Muavvız-Adil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Alî. *el-Lüm'a*. nşr. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ Abdülbâkî Sürûr. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1960.
- Simnânî, Alâüddeve. *el-Urve li ehli'l-halve ve'l-celve*. nşr. Necib Mâyil Herevî. Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1404.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn. *Avârifü'l-me'ârif*. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2006.
- Sülemî, Ebû Abdillâh. *Risâletü'l-Melâmetiyye*. Ebu'l-Alâ Afîfî. *el-Melâmetiyye ve's-sûfiyye ve ehlü'l-fütüvve'nin sonunda*. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1945.
- Şemseddîn Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: 1317.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerir. *Câmi'u'l-beyân an te'vil âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kâhire: 2001.
- Teftâzânî, Sa'du'd-dîn Mes'ud b. Ömer. *Şerhu'l-'Akâid*. İstanbul: 1326.
- Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali Hakîm. *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fuâd ve'l-lüb*. nşr. Ahmed Abdurrahîm es-Sâyih. Kâhire: Merkezü'l-Kitâb li'n-Neşr, ts.
- Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Hakîm. *Nevâdiru'l-usûl fi ahâdisi'r-Rasûl*. thk. Abdurrahman Umeyra. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Kâhire: 1968.
- Ubeydullah Ahrâr. *Fıkarât*. İBB. AK. OE. Yz. 1251.
- Uludağ, Süleyman. "Kuddise Sırruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: 1979.
- Zernûcî, Burhânülislâm. *Ta'limü'l-müteallim tarika't-te'allüm*. nşr. Mervân Kabânî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1981.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

KUZEY KIBRIS'TA YAŞAYAN LGBTK BİREYLERİN TOPLUMUN KENDİLERİNE OLAN BAKIŞ AÇISINA İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ

Uzman Sümeyye İSTANBUL*

Süheyla Üçışık ERBİLEN**

ÖZET

Bu araştırma, toplumsal cinsiyet rol kalıpları dışında tanımlanan LGBTK bireylerin kişilik gelişimlerinde toplumun bakış açısının yansımaları görebilmek adına Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan bireylerin, LGBTK bireylere yönelik görüşlerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Nitel bir araştırma olarak tasarlanan araştırma, durum çalışması deseni ile yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubu kartopu örnekleme yöntemi ile belirlenen Kuzey Kıbrıs'ın farklı ilçelerinde yaşayan 12 LGBTK bireydir. Demografik Bilgi Formu ve Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formundan yararlanılarak elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucu olarak, erkeklerin daha çok homofobik tutum içinde oldukları, yaş değişkeninin bu durumda önemli olabileceği ve LGBTK bireyler ile tanışık olma durumunun homofobiyi etkileyebileceği bulgularına ulaşılmıştır. Aynı zamanda toplumsal tutumların LGBTK bireylerin kişilik gelişiminde etkisi olduğu da görülmektedir. Bu tutumların olumlu tutumlara dönüşebilmesi için tanışıklık ve görünürlüğü artırabilecek projelerin üretilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili verilebilecek eğitimler iyi bir yol olabilir. Bu noktadan hareketle, böyle bir bilinç ile yetişen bireyler de kendi çocuklarına da bu olumlu tutumları aktarabilir. Dolayısıyla LGBTK bireylere karşı öğrenilen negatif kalıp yargılardan uzaklaşılabilir. Bu bakış açısı ile toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gelecek nesillere aktarıp bireylerin farkındalıklarını artırabilmek adına eğitim başlangıç noktası olarak seçilebilir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, LGBTK, Queer Teori, Cinsel Yönelim, Homofobi.

THE OPINIONS OF INDIVIDUALS LIVING IN NORTHERN CYPRUS TOWARDS LGBTQ INDIVIDUALS: A CASE STUDY**ABSTRACT**

This research aims to evaluate the opinions of individuals living in Northern Cyprus towards LGBTQ individuals by observing the reflection of society's perspective on the personality development of LGBTQ individuals who are seen "the other" in terms of gender role stereotypes. The research, designed as qualitative research, was carried out with the case study by using the snowball sampling technique. The sample for this research consists of 12 LGBTQ individuals who are living in different regions of Northern Cyprus. The data obtained from the Demographic Information Form and Semi-structured Interview Form were analyzed by using the content analysis method. At the end of the research, it was concluded that men are likely to be more homophobic and the age difference might be necessary in this case. Therefore, acquaintance with LGBTK individuals can affect homophobia. Moreover, it is observed that social attitudes affect the personality development of LGBTK individuals. To transform these attitudes into positive ones, it is essential to develop projects that can increase familiarity and visibility. Finally, conducting gender equality training can be a better way to the solution. Starting from this point, the individuals who acquire such consciousness can easily pass on these positive attitudes to their children. Therefore, it is possible to move away from the acquired negative stereotypes against LGBTK individuals. In light of this view, it is education that can be considered as the starting point to instruct the next generation on gender inequality and to increase the consciousness of individuals.

Keywords: Gender, LGBTQ, Queer Theory, Sexual Orientation, Homophobia.

* Uzman., Doğu Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi, KKTC, ORCID No: 0000000162051469.
e-posta: sümeyye.0932@gmail.com

** Doç. Dr., Eğitim Fakültesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, KKTC, ORCID No: 0000000227138232.
e-posta: suheyla.ucisik@emu.edu.tr

1. GİRİŞ

Farklı toplumlarda birçok kural veya ahlaki değer, biyolojik cinsiyetle (kadın-erkek) ilişkilendirilen roller sayesinde belirlenmektedir. Bu roller, bireylerin tutumlarını, düşüncelerini ve davranışlarını şekillendirerek onları içselleştirmelerine yol açmaktadır. Diğer bir deyişle, gelişmekte olan kişilik ile beraber öğrenilen toplumsal cinsiyet rolleri içerisindeki düşünceler kişilerin davranışlarına dönüşmektedir. Buna ek olarak, söz konusu roller ailede başlayarak okul, akran ve sosyal çevre ile şekillendirilerek sürdürülmektedir. Dolayısıyla tutumlar doğrudan gözlenemese dahi bireyin davranış, düşünce veya değerleri ile gün yüzüne çıkabilmektedir (Aslan ve Yalçın, 2013: 169).

Bireylerin kişilik gelişimi üzerinde toplumsal cinsiyet rollerinin önemli bir etkisi olduğu görüşü yaygın bir şekilde kabul görmektedir. Bireyin sosyal çevreden edindiği roller ile kültürde yer alan normlar toplumsal cinsiyet rollerini etkilemektedir (Yalçın ve Alkan, 2014: 16). Örneğin, toplumsal cinsiyet kalıplarına göre bir erkek kaslı, güçlü, sahiplenici vb. kişilik özellikleriyle kabul edilirken; kadın kırılgan, duygusal, uysal vb. özelliklerle tasvir edilmektedir (Eray ve Üçışık Erbilin, 2021: 417). Bahsedilen sözde ‘kadınsı’ niteliklere bir erkek sahip olduğu zaman ayrımcılığa veya dışlanmaya maruz kalabilmektedir. Benzer şekilde, sözde ‘erkeksi’ niteliklere bir kadın sahip olduğunda da ayrımcılığa uğramaktadır (Topuz ve Erkanlı, 2016: 305). Hem kadının hem de erkeğin sosyal yapı içerisinde rol ve sorumluluklarının sınırlarının çizilerek; bu sınırlar kapsamında nasıl davranmaları veya nasıl düşünmeleri gerektiğinin kamusal alana yansımaları toplumsal cinsiyet roller ile belirlenmektedir (Akın, 2007:4).

Cinsel yönelim, erkeklere, kadınlara veya her iki cinse yönelik duygusal, romantik ve/veya cinsel çekimlerin kalıcı bir örüntüsünü ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle cinsel yönelim, bir kişinin aynı cinsiyetten kişilere (homoseksüel, gey veya lezbiyen), diğer cinsiyetten kişilere (heteroseksüel veya heteroseksüel) veya her iki cinsiyete de (biseksüel) cinsel çekim duymaya yatkın olunması anlamına gelmektedir (Dembroff, 2016: 1). Butler’ın (2008:72) ‘*Cinsiyet Belası*’ (*Gender Trouble*) isimli eserinde, bu ifadenin katı bir şekilde çizilen toplumsal cinsiyet kalıplarından sıyrılan, cinsel arzularının izinde özgür bir biçimde cinsel arzularıyla hareket eden bireyler olarak tasvir edildiği görülmektedir. Dünyanın bütün ülkelerinde en çok kabul gören cinsel yönelim, bir cinsin karşı cinsine ilgi duyması anlamına gelen heteroseksüelliktir. Elbette bu durumun, diğer cinsel yönelimleri olan kişilerde ayrımcılık yaratabileceği açıktır (Karakaş, 2018:8). Toplumsal cinsiyet rol kalıplarına uymadıkları gerekçesiyle bu tanımın dışında kalan heteroseksüel olmayan bireyler ‘sapkın’ olarak nitelendirilmektedir. Genel kabulün dışında olan bireyler (LGBTK), genellikle heteroseksüel birey gibi görünüp/davranma, sosyal dışlanma, çeşitli şiddet türleri ve ayrımcılık başta olmak üzere negatif birçok durumla karşı karşıya kalabilmektedirler (Şenel, 2014: 19). Örneğin, LGBTK bireyler gerek özel alandan gerekse kamusal alandan büyük ölçüde dışlanarak uzaklaştırılmaya maruz bırakılmaktadır (Erdoğan ve Köten, 2015:144). Diğer bireylerle eşit haklara sahip olmalarına karşın dışlanan kişi veya gruplar toplumun geliştirdiği normlar nedeniyle çoğu kez haklarını savunacak gücü kendilerinde bulamayabilirler. Bu dışlayıcı uygulamalar kişinin günlük yaşamına, psikolojik veya fiziksel sağlığına ve hatta yaşam hakkına yönelik tehditlerin ortaya çıkma olasılığını da arttırmaktadır (Aypar ve Tanyaş, 2017: 73).

Toplumun oluşturduğu önyargı ve eşcinsellik algısı bu korkunun oluşumundaki temel sebeplerden biridir. Oluşan algı ve ön yargı sonucunda LGBTK bireyler; sapkın, hasta, günahkâr, yuva yıkan ve toplumsal düzeni tehdit eden kişiler olarak tanımlanabilmektedir (Alkan, vd. 2016: 370). Homofobi, toplumun sorun olarak nitelendirdiği ve dini inanç ile güçlendirdiği bir kavram

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olabilmektedir. Toplumla göre normal olmayan bir yaşam olarak benimsenen eşcinsellik, din bakış açısı ile bakıldığında günah olarak değerlendirilmekte ve diğer tüm günahlar gibi cezalandırılması gerekmektedir. (Güner, 2015: 24). Ön yargı ve algılar sonucunda LGBTK bireyler homofobi kelimesinin kullanılmasının doğru olmadığını ifade etmektedir. LGBTK bireylere göre, eşcinsel bireylere ilişkin algı ve ön yargılar barındırmak bir fobiye sahip olma anlamı taşımamaktadır (Karakaş, 2018: 9). Bununla birlikte homofobi kavramının temelindeki faktörün de cinsiyet olgusu olduğu söylenebilir. Kimmel (2013) tarafından yapılan araştırmada katılımcılara, “Sizce bir erkek eşcinsel olduğunu nasıl belli eder?” gibi sorusu yöneltilmiş, katılımcıların çoğunun toplumsal cinsiyet rolleri zemininde tipik bir kadını tarif ettikleri görülmüştür. Bundan yola çıkarak, bir erkeğin veya bir kadının duygu ve davranışları toplumsal cinsiyet rolleri zemininde karşılık bulmuyorsa homofobi teriminin devreye girdiği ifade edilmiştir (Kimmel, 2013: 99).

Birçok toplumda biyolojik cinsiyet üzerinden belirlenen toplumsal roller dışında kalan kişiler, söz konusu tutumlar nedeniyle olumsuz tepkilere maruz kalabilmektedirler. Bunlar dışlanma, etiketlenme, şiddete maruz kalma, yargılanma vb. daha birçok olumsuzluk olabilir. Bu bağlamda Yıldırım’ın (2016: 55), Demir ve arkadaşları’nın (2021: 52) sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin psikososyal yaşamları üzerine yaptığı araştırmada, lezbiyen, gey, biseksüel, trans ve geleneksel olmayan cinsel yönelim/kimliğe sahip bireylerin erkek ve kadın rollerinden dışlanmış oldukları ortaya konulmuştur. Örneğin Şah (2012: 24) bir çalışmada, homofobinin siyasi bir sistemde gruplar arası bir süreçte ortaya çıktığını, toplumun kültürel, kurumsal ve sosyo-kültürel yapısındaki değer sistemleriyle bağlantılı olarak incelenmesi gerektiğini rapor etmiştir. Bu bağlamda ayrımcılığın temelini oluşturan önyargılar nedeniyle LGBTK bireylerde özgüven ve özsaygının azalması ve farklı kişiliklere sahipmiş gibi algılar ortaya çıkabilmektedir (Takkin, 2020:24).

Toplumsal cinsiyet ve homofobi gibi ayrımcılık yaratan durumları eleştiren Kuir (Queer) Teori, cinsiyet üzerinden ifade edilen kimliğin ayrıştırma oluşturduğu gerekçesi ile ‘kimliksizleşme’ ideolojisini savunan ve erkek egemen düzen nedeniyle dışlanmaya maruz kalan tüm kimlikleri bir araya toplama eforu içinde olan şemsiye bir kavram olarak nitelendirilmektedir (Demiral, 2017: 2). Tek tip kimlikler yerine öznelğin yaşanması gerektiğinin altını çizen Lauretis, toplumsal cinsiyet bakış açısını gölgede bırakabilecek Kuir’in zeminini hazırlayarak literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur (Dişçi, 2020: 3). Toplumsal cinsiyete karşı çıkan Kuir Teori, zaman zaman aslından çarpıtılarak, yaşamın öznelleştirilmesine yönelik bir hareket olarak görülmektedir. Kuir Teori, toplumsal cinsiyet, cinsel kimlikler, sabit cinsellik ve inşa edilmiş kimlik hakkındaki geleneksel düşünce kalıplarına meydan okumaktadır. Bu teoriyle tüm bu yapıların en büyük pekiştiricileri olarak sayılan iktidarın ve etkenlerinin reddedilmesi ve toplumsal cinsiyet kalıp yargılarından kurtulmasını hedeflemektedir. Bu hedef sayesinde tüm dışlama uygulamalarından kurtulmak mümkündür. Bu bilgi ve analizden hareketle toplumsal cinsiyet kavramı ile Kuir kuramının sürekli bir etkileşim içinde olduğu iddia edilebilir. Bu noktada, aslında Kuir teori aktivisti olan LGBTK bireyleri incelerken toplumsal cinsiyet kavramına da yer verilmesi ve tartışılması gerektiği vurgulanmalıdır (Arıkan, 2021: 104).

Toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumsal cinsiyet rolleri gibi konuları yoğun bir şekilde ele alan feminist hareketin de Kuir kuramına odaklandığı iddia edilebilir. Aslında 1970’lerde feminist hareket ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine yapılan çalışmalara Kuir teori perspektifinin eklenmesiyle yeni bir bakış açısının yaratıldığı söylenebilir. Bu perspektifle yapılan birçok araştırma aracılığıyla toplumsal cinsiyet rollerinin ve tutumların insan hayatındaki yeri daha iyi anlaşılmıştır. Bu zaman diliminde feminist bakış açısının toplumsal cinsiyet teorilerinden

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

farklılaştığı ve Kuir bakış açısının dâhil edilmesinin LGBTQ gibi sosyal hayattan dışlanan kimliklerin eşitlik arayışına zemin hazırladığı söylenebilir (Çak, 2018: 69). Feminist hareketin üçüncü dalgasında öne çıkan Kuir teori ile, aslında feminist perspektifli çalışmalarda cinsiyet ayrımcılığının boyutu nitelendirilmiştir. Bu konuya ilişkin değerlendirmelerin yeniden ele alınması ve toplumsal cinsiyete ilişkin görüşlerin “Kuir” terimi üzerinden eleştirel bir yaklaşımla yeniden analiz edilmesi gerektiği konunun uzmanlarınca savunulmaktadır. Kuir teori, cinsel kimliği sadece erkek ya da kadın olarak görmemekte, bunun yerine, feminist hareketin üçüncü dalgasında vurgulanan farklılık olgusuna zemin olabilecek ve katkı sağlayabilecek bir kavram olarak görmektedir (Avcil, 2020: 1301).

Yolaç'ın (2019: 40) Kuzey Kıbrıs'ta yaptığı bir çalışmada LGBTQ bireylerin toplumsal cinsiyet rollerini ve tutumlarını, yaşadıkları toplumda içselleştirilebileceği ve aynı zamanda bu durumun LGBTQ bireylerin cinsel yönelim veya kimlikleri ile çatışması durumunda bireylerin kişilik gelişimlerini olumsuz etkileyerek depresyon gibi olumsuz sonuçlara yol açabildiği ifade edilmiştir. Cumhuriyet'in (2020) yılında Kuzey Kıbrıs'ta yaptığı bir başka çalışmada da, heteroseksüel bireylere kıyasla toplumda dışlanma veya ayrımcılık gibi olumsuz tutumlarla karşı karşıya kalan LGBTQ bireylerin sosyal destek alabildiklerinde psikopatolojik durumlarında iyileşme olduğu ve bunun sonucunda cesaretli olma durumlarının da pekiştiği görülmüştür. Psikopatolojik sorunların ve cesaret eksikliğinin, aile ve arkadaşları yerine kendileriyle aynı dışlanmayı yaşayan kişilerden sosyal destek alan bireylerde daha yaygın olduğu bulunmuştur.

Bu makalede Kuzey Kıbrıs'taki LGBTQ bireylerin kültürel yapı içerisinde karşılaştıkları durumlar anlaşılmaya çalışılmış, bu amaca ilişkin şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1) LGBTQ bireylerin, heteroseksüel bireylerin homofobik olmasını etkileyen farklı değişkenlere ilişkin görüşleri nasıldır?
- 2) LGBTQ bireylerin sosyal dışlanmaya ilişkin görüşleri nasıldır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması modeline uygun tasarlanmıştır. Durum çalışması, araştırmacının belirli bir zaman aralığında bir veya birkaç durumu farklı kaynaktan derinlemesine inceleyerek durumlarla ilişkili temaların yorumlandığı bir modeldir (Creswell ve Tashakkori 2007: 306). Bu model, karmaşık bir olguya ilişkin farklı kaynaklardan derinlemesine bilgi elde edilmesinde zengin ve çeşitli datalar sunabildiği için araştırmacılar tarafından tercih edilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubu, kartopu örnekleme modeli ile belirlenmiştir. Söz konusu örnekleme yönteminde, araştırma konusu hakkında bilgisi olan bir kişi seçilir ve bu kişinin yardımı ile belirli niteliklere sahip olan diğer katılımcıları seçmesi arzu edilmektedir. Nitel araştırmalarda sıklıkla başvurulan kartopu örnekleme tekniği özellikle damgalanma veya ötekileştirmeden mağduriyet yaşayan kişilere ulaşmak için de sıklıkla tercih edilmektedir (Yağar ve Dökme, 2018: 5). Bu araştırma kapsamında da araştırılan konunun yüksek hassasiyet içermesi göz önünde tutularak, genellikle LGBTQ bireylerin de kamusal alandan izole bir hayat sürmek zorunda kalmalarından dolayı kartopu örnekleme tekniği ile onlara ulaşılmıştır. Dolayısıyla çalışma grubu Gazimağusa, Lefkoşa ve Girne şehirlerinde yaşayan LGBTQ bireylerden belirlenmiştir. Katılımcıların, 3'ü lezbiyen, 3'ü gey, 3'ü biseksüel ve 3'ü transseksüel birey olmak üzere toplam 12 kişidir. Araştırma kapsamına alınan katılımcılara yönelik demografik bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Bilgiler

Değişkenler	Kategoriler	Frekans (f)	Yüzdellik (%)
Cinsel Kimlik	Kadın	4	33,3
	Erkek	5	41,7
	Transseksüel	3	25,0
Cinsel Yönelim	Lezbiyen	3	33,3
	Gey	3	33,3
	Biseksüel	3	33,3
Uyruk	TC	2	25,0
	KKTC	9	75,0
Yaşanılan Yer	Gazimağusa	7	58,3
	Girne	3	25,0
	Lefkoşa	2	16,7
Toplam		12	100

Katılımcıların cinsel kimlik açısından %33,3'ü kadın, %41,7'si erkek ve %25,0'ı ise transseksüeldir. Cinsel yönelim dağılımlarında ise katılımcıların %33,3'ü lezbiyen, %33,3'ü gey, %33,3'ü de biseksüeldir. Katılımcıların uyrukları ise %25,0'ı TC vatandaşı, %75,0'ı KKTC vatandaşıdır. Yaşadıkları yerlere bakıldığında katılımcıların %58,3'ü Gazimağusa, %25,0'ı Girne ve %16,7'si Lefkoşa'da ikamet etmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın amacına uygun olacak şekilde yarı yapılandırılmış görüşme formu tercih edilmiştir. Dörnyei (2007: 136), yarı yapılandırılmış görüşmelerin formatlarının açık uçlu sorular içererek görüşmeciye kendini derinlemesine anlatma özgürlüğü sunmasından dolayı söz konusu görüşmelerin tercih edilmesinin yararlı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla araştırma soruları üzerine derinlemesine veri elde edilmesini sağlaması bakımından yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Bu minvalde araştırmada, veri toplama aracı olarak iki kısımdan meydana gelen araştırmacılar tarafından geliştirilen bir form ile çalışılmıştır. Görüşme soruları ilgili alan yazın incelendikten sonra hazırlanmıştır. Oluşturulan form kapsam geçerliği açısından alanda uzman iki akademisyene, dil ve anlatım açısından ise Türk Dili uzmanının görüşlerine sunulmuştur. Uzmanlardan alınan geri dönüşlerden sonra, soruların üzerinde yapılan küçük değişiklikler ile taslak form yeniden şekil almıştır. Bunun yanında, ana çalışma grubu dışındaki 3 LGBTK bireyle pilot çalışma yapılarak görüşme formuna nihai şekli verilmiştir.

Buna göre onam formunun da yer aldığı ilk kısımda, katılımcıların kişisel bilgilerinin belirlenebilmesi için oluşturulan demografik bilgi formundan yararlanılmıştır. Formda, araştırmanın amacı kapsamında etkisi olacağı düşünülen cinsel kimlik, cinsel yönelim, uyruk, yaşanılan bölge gibi bilgi edinme amaçlı 4 soruya yer verilmiştir. Cinsel kimlik değişkeninde kadın, erkek, trans, interseks, belirtmek istemiyorum ve diğer seçenekleri kullanılırken, cinsel yönelim değişkeni için ise heteroseksüel, lezbiyen, gey, biseksüel, heteroflexible, bicurious, panseksüel, diğer ve belirtmek istemiyorum seçenekleri kullanılmıştır. Uyruk için TC ile KKTC vatandaşlığı, yaşanılan şehir için, Gazimağusa, Lefkoşa, Girne seçeneği oluşturulmuştur. Görüşme formunun ikinci kısmında ise 6 ana soru bulunmaktadır.

2.4 Veri Toplama Süreci

Araştırmanın ilk adımında katılımcılara araştırmanın ana hatları ve etik kuralları aktarılarak bazı terimlerin de tanımları yapılmıştır. Katılımcılar kendi belirledikleri yerlerde, toplamda 35-45

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

dakikalık görüşmeler eşliğinde sorulara cevap vermiş ve ana sorular dışında farklı deneyimlerini aktarmışlardır. Bire bir gerçekleştirilen görüşmelerin hepsi katılımcıların izni ile ses kaydına alınmıştır. Görüşmenin hemen ardından elde edilen ses kayıtları, görüşmeyi gerçekleştirilen araştırmacı tarafından yazılı metin haline getirilmiştir. Ayrıca katılımcıların gizlilik ve mahremiyetlerini korumak adına onların görüşlerinden örnekler verilirken, L1, L2, ... L12 şeklinde kodlamalar yapılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Görüşmelerden elde edilen nitel verilerin çözümlenmesinde ortaya çıkan temaları tanımlama, kodlama, sınıflandırma ve etiketleme içerik analizi yoluyla değerlendirilmiştir (Miles ve Huberman 1994: 11; Patton 2002: 265). Katılımcıların görüşmelerini analiz etmek için yorumların benzerlikleri ve farklılıkları kodlanıp kategorize edilmiştir. Her bir görüşme sorusuyla ilgili önemli unsurlar ve tekrar eden temalar vurgulanmış, anahtar kelimeler tanımlanmış ve kâğıdın sol ve sağ kenar boşluklarına kaydedilmiştir. Her görüşme sorusunun ana konusu kategori olarak yerleştirilmiş ve birbiriyle ilişkili ortaya çıkan anahtar kelimeler, ilgili kategoriler altında temalar halinde toplanmıştır. Bu süreçte, ulaşılan kodlara dikkat çekebilmek için katılımcıların orijinal söylemlerine yer verilmiştir. Böylece araştırma verilerinin geçerlik ve güvenilirliğini arttırmak hedeflenmiştir. Bu sürecin sonunda, kavramsal çerçeve ve ulaşılan verilerin uyum sağlayıp sağlayamadığı kontrol edilerek araştırmanın iç geçerliliği de kontrol edilmiştir. Buna ek olarak, geçerlik ve güvenilirliği sağlayabilmek adına her iki araştırmacı, verileri ayrı ayrı kodladıktan sonra karşılaştırma yapılmış ve Miles ve Huberman'ın (1994) güvenilirlik formülüne göre %80'in üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Güvenirlik hesaplanması sonucunda, araştırma güvenilirliği %70'in üzerinde olan araştırmalar güvenilir olarak kabul edildiğinden (Miles ve Huberman, 1994: 33) bu araştırma verileri de güvenilir kabul edilebilir.

3. BULGULAR

3.1. Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 2. Farklı Değişkenlere İlişkin LGBTQ Bireylerin Görüşleri

Tema	Kodlar	Kelime Grubu
Homofobi	Cinsiyet eşitsizliği	L1, L2, L4, L5, L7, L8, L9, L10, L11
	Yaş düzeyi	L3, L4, L5, L12
	Eğitim düzeyi	L5, L8, L10, L11
	Dini inanç	L4, L6, L9, L11
	Tanıışıklık durumu	L1, L2, L3, L12

Katılımcıların verdikleri yanıtlar 'cinsiyet eşitsizliği', 'yaş düzeyi', 'eğitim düzeyi', 'dini inanç' ve 'tanışıklık durumu' şeklinde 5 farklı kod ile oluşturulmuştur. Katılımcıların çoğu cinsiyet eşitsizliği kodu (L1, L2, L4, L5, L7, L8, L9, L10, L11) ile ilk görüşlerini belirtmişlerdir. L2 "*Sorun bende değil, bence sorun erkek egemen toplumumuzda. Ben bu ülkede doğup bu ülkede üniversite bitirdim, hem de iyi bir derece ile. Ailem hatırı sayılır insanlar ancak bunlar hiçbir zaman yeterli olmadı. Hiçbir başarımla transseksüel olmamın önüne geçemedi. Zaten bu ülkede kadınlara saygı yok bana nasıl olsun? Çalışmayı çok istiyorum ancak özellikle erkek işverenler beni bir fahişe olarak görüyor.*" şeklinde yorum yaparken; L9 "*Erkekler genellikle onlara sarkıntılık yapacağını düşünüyorlar. Onlara göre bizler sapkınız. Bizler sapkın olduğunuzu kabul eden ve herkese sarkıntılık yapma potansiyeli taşıyan varlıklarız onlar için. Onların düşüncesine göre ben erkekliği*

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

reddediyorum ve kadınların sınıfına geçiyorum. Yani daha aşağıya. Eşcinsel bir kadın olmak bile daha iyi onlar için. Sözde erkeklik bir lütuf ve ben bunu reddediyorum” yorumunu yapmıştır.

Katılımcıların yaş değişkeni (L3, L4, L5, L12) ile ilgili görüşleri bu temanın ikinci kodunu oluşturmuştur. L5 “Genç nüfusun daha anlayışlı olduğunu düşünüyorum. Maalesef yaş arttıkça kabul etme oranı da azalıyor. Neredeyse her şeyin önünde toplumsal ahlaki yargılar var. Galiba yaş ilerledikçe bu tutumlar daha fazla yerleşiyor. Bu yüzden bizleri kabul etmeleri zor oluyor” şeklinde kendini ifade etmiştir.

Katılımcılardan bazılarının eğitim değişkeninden (L5, L8, L10, L11) yola çıkarak görüş bildirmesi üçüncü kodu oluşturmuştur. L8 “Ailem yönelimimi bilmeden önce Instagram hesabım vardı ve ablam da bunu biliyordu. Ablamla tartıştığımız bir gün yanımda annem de vardı. Ablam sinirinden ‘oğlun Instagram’da erkeklerin geylerin fotoğrafını atıyor, onları seviyor’ dedi. Beni çok desteklemesine rağmen. Bunun en önemli sebebi eğitim bence. Eğer ablam benim gibi üniversite okuyup, bu ortamı yaşasaydı asla bu sözleri söylemezdi” yorumunu yapmıştır.

Dini inanç (L4, L6, L9, L11) bu temanın dördüncü kodunu oluşturmuştur. L9 “Ben kimseye zarar vermiyorum hiçbir şey de yapmıyorum yine ben zararlı olarak görülüyorum. Çünkü ben onlara göre ahlaksızım. Toplumun düzenini bozuyorum. Dine aykırı, dini bozan, sapkın bir insanım onlar için. Bu, dini inanıştan kaynaklanıyor tabi ki de. Erkeklikten döndüğüm için ben bir günahkârım” şeklinde kendini ifade etmiştir.

Son olarak, katılımcılar beşinci kod olan tanışıklık durumu (L1, L2, L3, L12) ile ilgili görüşlerini belirtmişlerdir. L3 “Eğer tanıdıkları bir LGBTK birey yoksa önyargıyla yaklaşıyorlar. Mesela benim birçok heteroseksüel arkadaşım var. Tabi onların da arkadaşları var benim tanımadığım. Bazen beni tanıttırıyorlar ve onlar beni ilk gördükleri zaman tuhaf bir bakış atıp ‘bunun burada ne işi var, neden bizim aramıza geldi, nereden tanıştınız’ gibi sorular sorabiliyorlar. Çoğunlukla ilk başta oldukça uzak duruyorlar. Ardından muhabbete katıldığım zaman aradaki soğukluk kalkıyor ve ön yargıları kırılmaya başlıyor. Daha sonra beni çok sevdiklerini söylüyorlar ve arkadaş oluyoruz” şeklinde görüşünü dile getirmiştir.

3.2. İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 3. Kişilik Gelişimlerine Yönelik LGBTK Bireylerin Görüşleri

Tema	Alt Tema	Kodlar	Kelime Grubu
Kişilik Gelişimi	Sosyal Dışlanma	Sinirli ve agresif olma	L2, L4, L12, L7, L8, L9
		Güvensizlik	L1, L4, L5, L6, L10, L11
		Asosyallik	L4, L10, L12
		İçe kapanıklık	L2, L3, L10, L11

Tablo 3’te görüldüğü üzere, LGBTK bireylerin görüşlerine ilişkin ikinci araştırma sorusuna yönelik olarak ‘kişilik gelişimi’ teması oluşturulmuştur. Buna bağlı olarak da ‘sosyal dışlanma’ alt teması oluşturularak 4 kod ile açıklanmıştır. Bu kodlar; ‘sinirli ve agresif olma’, ‘güvensizlik’, ‘asosyallik’ ve ‘içe kapanıklık’ olarak isimlendirilmiştir. Katılımcılar, sinirli ve agresif olma kodu (L2, L4, L12, L7, L8, L9) ile ilgili görüşlerini genel olarak şu şekilde ifade etmişlerdir: L2 “Ezik, içine kapanık ve duygusal bir insanım ya da böyle olmak zorunda kaldım. Bence bu yüzden çok agresifim. Sinirlerime hâkim olamıyorum. Sabrım ve tahammülüm kalmadı”. Güvensizlik kodu (L1, L4, L5, L6, L10, L11) söz konusu tema altındaki ikinci koddur. L5 “Sadece Kuzey Kıbrıs değil, birçok toplum da LGBTK bireylere önyargı ile yaklaşıyor. Bu önyargılar içinde normal olarak kimseye güven duyamıyorum. Bu yüzden cinsel yönelimimi gizlemek zorunda kalıyorum. Kimliğimi açıkça yaşamak hayatıma engel olabilir. Mesela ileride işe girmek isterim ve işverenim homofobik olabilir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Bunun benim geleceğimi ve hayallerimi etkilemesinden korkuyorum” şeklinde kendini açıklarken; L6 “Yalnız hissediyorum, ki zaten öyleyim. Galiba güvensiz ve şüpheli olduğum için yalnız kalıyorum. Yalnızlık ve güvensizlik beni duygusal da yapıyor. Kendimi sorgulamaktan ve suçlamaktan vazgeçemiyorum” şeklinde görüşünü bildirmiştir. Üçüncü kod olarak ise ‘asosyallik’ (L4, L10, L12) belirlenmiştir. L4 “Tam anlamıyla bir asosyalim. Daha çok konuşmamayı tercih ediyorum” şeklinde yorum yapmıştır. ‘İçe kapanıklık’ (L2, L3, L10, L11) ise bu temanın altındaki son kodu oluşturmuştur. L3 “İnsanlarla iletişim içinde olamıyorum ve bundan kaçıyorum. Yanlarına gidemiyorum. İçine kapanıklık mı oluyor bu? Mesela şu an bile özel bir durumumu en yakın arkadaşım dâhil aileme bile anlatırken zorlanıyorum. Çok utanıyorum çok” şeklinde durumunu izah etmiştir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

LGBTK bireyler, homofobiye etkileyen değişkenlerin “eğitim”, “yaş”, “cinsiyet”, “dini inanç” ve “tanışıklık durumu” şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar, erkek egemen toplumun ve cinsiyet rollerinin homofobiye etkisi olduğunu söylemektedirler. Olumsuz tutumların, onları olması gerekenden daha farklı bir noktaya sürüklediğini ve bu durumun sosyal hayatlarını olumsuz etkilediğinin altını çizmişlerdir.

Araştırma bulgularına göre heteroseksüel bireylerin genellikle LGBTK bireylere karşı olumsuz tutum ve davranışlar sergiledikleri anlaşılmıştır. Bu durumun LGBTK bireylerin kişilik gelişimlerini, ruh hallerini, sosyal yaşamlarını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. LGBTK bireyler, kendilerini kuşatan bu olumsuzluklardan etkilenmemek için eşitlikçi ve saygılı bir toplumsal cinsiyet anlayışına ihtiyaç olduğu konusunda hem fikirdirler. Kuzey Kıbrıs’ta faaliyet yürüten Kuir Kıbrıs gibi derneklerin artırılması, LGBTK bireylerin görünürlüklerini artırabilecek eğitim, farkındalık ve atölye çalışmaları gibi faaliyetler normatif toplumsal cinsiyet algısının değişmesine katkı yapabilir. LGBTK bireylerin görüşlerine dayanarak, genç nüfusun eşitlikçi ve olumlu tutum içinde olmaları için bilinç yükseltme faaliyetleri organize edilebilir. Bu da homofobinin azaldığı, ayrımcılıktan, sosyal dışlanmalardan ve ön yargılardan arınan bir dünya için umut olabilir. Gençlerin, bu dönüşümdeki yardımcıları teknoloji olabilir. Teknolojiden yararlanılarak farkındalık ve bilinçlendirme projeleri geliştirilebilir.

Bunlar dışında konuya ilişkin başka ek öneriler şunlar olabilir:

- 1) Yapılması planlanan benzer çalışmalarda daha fazla katılımcı ile genellenebilirlik ve temsiliyet artırılabilir.
- 2) LGBTK bireylere yönelik olumsuz düşünce ve tutumları ortadan kaldırmak ve gelen nesle eşitlikçi bir dünya bırakabilmek için okullarda ve kamusal alanlarda toplumsal cinsiyet bağlamında eğitimler verilebilir.
- 3) Dışlama, önyargı veya ayrımcılık gibi olumsuz tutumların ortadan kaldırılabilmesi adına LGBTK bireyler ile olan ‘tanışıklık durumunun’ artırılmasını sağlayacak gerekli aktivite veya projeler üretilebilir.
- 4) Homofobi ile mücadele kapsamında ‘tanışıklık durumu’ ve derecesini artırmak adına sosyalleşme etkinlikleri ve atölye çalışmaları yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akın, A. (2007). Toplumsal cinsiyet (Gender) ayrımcılığı ve sağlık. Toplum Hekimliği Bülteni, 26, 1-9.
- Alkan, A., Erdem, R. ve Çelik, R. (2016). Sağlık alanındaki ayrımcı tutum ve davranışlar: Kavramsal bir inceleme. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 19(3).
- Arıkan, H. (2021). Toplumsal cinsiyet bağlamında “eşcinsel kimlik imgesinin” çağdaş sanata yansımaları. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14(1), 100-121.
- Aslan, S. ve Yalçın, M. (2013). Öğretmenliğe ilişkin tutumun beş faktör kişilik tipleriyle yordanması. Milli Eğitim Dergisi, 43(197), 169-179.
- Avcil, C. (2020). Kesişimsellik: Feminizmde kapsam genişlemesine doğru, Şarkiyat, 12(4), 1290-1312.
- Aypar, G. ve Tanyaş, B. (2017). İstanbul’da yaşayan transların dışlanma ve ayrımcılık deneyimleri üzerine nitel bir çalışma. Aurum Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 71-90.
- Butler, J. (2008). Cinsiyet belası. İstanbul: Metis Yayınları.
- Creswell, J. W. ve Tashakkori, A. (2007). Differing perspectives on mixed methods research. Journal Of Mixed Methods Research, 1(4), 303-308.
- Cumhur, Ö. (2020). LGBT bireyler ile heteroseksüel bireylerin sosyal destek algısı, cesaret ve psikopatolojik belirtilerinin karşılaştırılması (Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.
- Çak, Ş. E. (2018). Toplumsal cinsiyet ve müziğe dair. Etnomüzikoloji Dergisi, 1(1), 68-80.
- Dembroff, R. A. (2016). What is sexual orientation? Philosophers, 16.
- Demir, B., Gönüllü, H. J., Altun, H. ve Kartal, S. Z. (2021). Heteroseksüel sistem içerisinde cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli sosyal dışlanmaya maruz kalan LGBTİ+ bireylerin psikososyal yaşamları. Sosyal Hizmet “Social Work”, 50.
- Demiral, A. (2017). Biyoiktidar bağlamında; Toplumsal Cinsiyet, Queer Teori ve sanata yansımaları (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Dişçi, Z. (2020). Teresa De Lauretis’in düşüncesinde Queer olmak ya da eksantrik bir deneyim olarak öznellik. Viraverita E-Dergi, 11, 1-14.
- Dörnyei, Z. (2007). Research methods in applied linguistics.
- Eray, Ç ve Erbilen, S.Ü. (2021). Genç yetişkin bireylerin toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili tutumları: Kuzey Kıbrıs Gazimağusa ilçesi örneği. Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 415-435.
- Erdoğan, B. ve Köten, E. (2015). “As Kendini De Hepimiz Kurtulalım Artık!": Sosyal Dışlanmadan İntihara LGBT Gençler. Alternative Politics/Alternatif Politika, 7(1).
- Güner, U. (2015). Heteroseksist ayrımcılığın eşcinsel, biseksüel ve trans yaşamlara yansımaları. Çalışma Hayatında, 23.
- Karakaş, A. G. (2018). Cinsel yönelim ayrımcılığının işe alım niyeti üzerindeki etkisi: Deneysel bir çalışma (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Kimmel, M. S. (2013). Homofobi olarak erkeklik: Toplumsal cinsiyet kimliğinin inşasında korku, utanç ve sessizlik, Fe Dergi, 5(2), 91-107.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis: An expanded sourcebook. Beverly Hills: Sage Publications.
- Patton, M. Q. (2002). Two decades of developments in qualitative inquiry: A personal, experiential perspective. Qualitative social work, 1(3), 261-283.
- Şah, U. (2012). Eşcinselliğe, biseksüelliğe ve transseksüelliğe ilişkin tanımlamaların homofobi ve LGBT bireylerle tanışıklık düzeyi ile ilişkisi. Psikoloji Çalışmaları, 32(2), 23-48.
- Şenel, B. (2014). Cinsel yönelim ayrımcılığının gündelik hayat yansımaları (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Takkin, T. (2020). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet tutumlarının özgüven, kişilik özellikleri ve sosyo-demografik değişkenler ile ilişkisinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi.
- Topuz, S. K. ve Erkanlı, H. (2016). Toplumsal cinsiyet bağlamında kadın ve erkeğe atfedilen anlamların metafor yöntemiyle analizi, Alternatif Politika, 8(2), 300.
- Yağar, F., ve Dökme, S. (2018). Niteliksel araştırmaların planlanması: Araştırma soruları, örneklem seçimi, geçerlik ve güvenilirlik. Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3(3), 1-9.
- Yalçın, İ. T. D. ve Alkan, E. Y. (2014). Farklı cinsel yönelime sahip bireylerin yaşam doyumu, stresle başa çıkma stratejileri ve psikolojik dayanıklılık düzeylerinin karşılaştırılması (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Yıldırım, L. (2016). Sosyal dışlanma karşısında eşcinsel kimliğin kurulması (Yüksek Lisans Tezi).
Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Karaman.

Yolaç E. (2019). LGBT bireylerde içselleştirilmiş homofobi ve depresyon düzeyleri (Yüksek Lisans Tezi).
Yakın Doğu Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzin: Bu araştırmanın etik kurul izni, Doğu Akdeniz Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 20.04.2021 tarih ve 2021/01 sayılı karar ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

**ERZURUM VE KELKİT YÖRELERİNE AİT ORTAK DÜĞÜN GELENEKLERİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME****Ali ÇİÇEK*****ÖZET**

Bu çalışmada, Erzurum ve Kelkit yörelerine ait düğün geleneklerinin ortak yanları üzerinde durulacaktır. İnsanlık tarihi kadar eski olan düğün geleneklerinin tanıtılması, yaşatılması ve yeni nesillere aktarılması hususu, milli kültürün devamlı ve tarihi olması açısından önem arz etmektedir. İnsan hayatının en önemli dönüm noktalarından biri; aile ve toplum hayatının temelini teşkil etmeye vesile olan evlilik yapısıdır. Evliliğin resmi ve dini merasimlerinin yanında özellikle gelenekler içerisinde de icra olunan önemli ve uzun bir süreci bulunmaktadır. Bu süreçte icra edilen düğün etkinlikleri, ana hatları bakımından Türkiye'nin hemen her yerinde birbirine benzerlik ortaya koymasına rağmen, bazı noktalarda ilden ile, ilçeden ilçeye ve bazen kısmen de olsa köyden köye farklılıklar gösterebilmektedir. Toplum hayatının temel dinamiklerinden olan geleneklerin büyük bir çoğunluğu, insanların yararına olmak üzere olumlu öğelerden meydana gelmektedirler. Ancak özellikle düğün geleneklerinin bazı aşamalarında, çeşitli tarihi dönemlerden kaynaklanan veya bazı vesilelerle kültür değişimleri sonucu ortaya çıkan birtakım olumsuzluklar da bulunmaktadır. Toplumumuzun tarihi ve kültürel köklerinden gelen gelenekler, kanunlar gibi yaptırım gücüne sahip olmasalar bile toplumsal hayatın kurulmasında ve işletilmesinde çok önemli görevler üstlenmektedirler. Hayatın hemen her alanıyla ilgili bulunan bu unsurların büyük bir kısmında toplum yararına olan birçok güzellik bulunmaktadır. Bu çok sayıdaki geleneklerin en önemlilerinden biri de düğün gelenekleridir. Birçok ortak özellikler taşımaları sebebiyle ülkemizin çeşitli yörelerine ait düğün gelenekleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bu çalışmada ele alınan Erzurum ve Kelkit yörelerine ait düğün gelenekleri de bu gerçeklikten hareketle konu edinilmiştir. Kelkit yöresindeki düğün gelenekleri ele alınırken bunların çok önemli bir kültür merkezi olan Erzurum yöresine ait düğün gelenekleriyle olan kesişme noktaları öne çıkarılmıştır. Bu husustaki farklılıklar ise yörelerin kendilerine özgü sosyal, kültürel ve ekonomik vb. yapılarından doğmaktadır. Ayrıca geleneklerden bazıları zamanla kaybolurken, bazıları da birtakım değişikliklere uğrayarak yeni şekillere bürünmek suretiyle varlıklarını devam ettirmektedirler. Ancak değişiklik süreçleri çok çeşitli şartlara bağlı olarak farklı zaman dilimleri içerisinde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada gerek Erzurum gerekse Kelkit yörelerine ait düğün gelenekleriyle ilgili olarak yapılmış bilimsel çalışmalardan yararlanıldı. Konunun açıklanması için Erzurum'un kültürel ve geleneksel yanlarını bilen ve hâlen Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesinde çalışan Erzurumlu beş akademisyenin görüşlerine başvurulmuştur. Aynı şekilde bu konuyla ilgili olarak Kelkit'te de on kişiyle görüşüldü.

Anahtar kelimeler: Düğün, Gelenek, Erzurum, Kelkit.

**AN EVALUATION OF THE COMMON WEDDING TRADITIONS OF THE ERZURUM
AND THE KELKIT REGIONS****ABSTRACT**

In this study, the common aspects of the wedding traditions of the Erzurum and Kelkit regions are emphasized. The issue of introduction, keeping alive, and transferring the wedding traditions that come from the ancient times to new generations is important in terms of the continuity and history of the national culture. One of the most important turning points in human life is the structure of marriage which is instrumental in forming the basis of family and community life. In addition to the official and religious ceremonies of marriage, there is an important and long process that is performed within the traditions. Although the wedding events performed in this process are similar to each other in almost all parts of Turkey in terms of their main course, they can show differences from city to city, district to district, and sometimes partially from village to village at some points. Most of the

* Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, acicek@erzincan.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-3487-7794

Araştırma Makalesi

Sayfa Sayısı:1324- 1339

Makale Geliş Tarihi:02.10.2022 Makale Kabul Tarihi: 29.11.2022 Makale Yayın Tarihi: 31.12.2022

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

traditions, which are one of the basic dynamics of social life, consist of positive elements for the benefit of people. However, especially at some stages of wedding traditions, there are also some conflicts arising from various historical periods or as a result of cultural changes based on some occasions. Although the wedding events performed in this process are similar to each other in almost all parts of Turkey in terms of their practices, they can show differences from city to city, district to district, and sometimes partially from village to village at some points. Traditions, stemming from the historical and cultural roots of the society, play a very significant role in the establishment and process of social life, even if they do not have the sanction power of the law. There are plenty of beauties in every part of life for the benefit of society. For example, wedding traditions are considered to be one of the most important ones among the various traditions. There are also great similarities among the wedding traditions that take place in different regions of our country since they share many common features. The main subject of this study which covers the wedding traditions of the Erzurum and Kelkit regions has been analyzed and evaluated by considering the reality. The wedding traditions in the Kelkit region and especially the Erzurum region, which is a very crucial cultural center, have overlapped with each other and the outcomes are highlighted. The differences in this issue take place within social, cultural, and economic domains. Moreover, while some of the traditions disappear over time, some of them continue their existence by undergoing some changes and taking on new forms. This transformation process happens in different periods depending on a wide variety of conditions. The published scientific studies on wedding traditions in the same regions of Erzurum and Kelkit have significantly contributed to this study. For the clarification of the subject, the opinions of five academicians who are natives of Erzurum and working at Erzincan Binali Yıldırım University were consulted. Regarding this issue, ten people were also interviewed in the Kelkit region.

Keyword: Wedding, Tradition, Erzurum, Kelkit.

1. GİRİŞ

Düğünlerle ilgili gelenekler kesintisiz uygulandıkları için hem çeşitlilik hem de sayısal olarak diğer geleneklerin birçoğunun önünde bulunmaktadır. Çünkü sosyal hayatın temelini teşkil eden yeni aile birimleri ancak evlilikler sonucu kurulabilmektedir (Koçak, 2013:56). Bu sebeple düğün gelenekleri, içinde bulunulan zamana ve ortama göre tüm renkleriyle yaşatılan toplumsal etkinliklerdir. Öncelikle bu yazıda sürekli olarak vurgulanacak olan gelenek kavramının tanımı, olumlu ve olumsuz yanları üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir: Fiilden isim yapım eki -*anak/enek* ile türetilen gelenek kelimesi, “Bir toplumda, eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar, alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar, anane, tradisyon.” olarak tarif edilmiştir (TDK, 2011). Diğer bir tanım da ise, eski zamanlardan gelen ve nesilden nesile aktarılan önceki sözlü geleneksel ve gerçek aktarmalar, görüşler biçiminde ele alınmıştır (Bordas, 1972). İnsanlar içinde doğup büyüdükleri ve hayatlarını devam ettirdikleri toplumların kurallarına ve birtakım geleneklerine göre özellikler ortaya koyarlar. Milletleri birbirinden farklı kılan sahip oldukları milli kültürdür. Kültürün önde gelen unsurlarından biri de geleneksel yapıdır. (Dikici, 2001:257). Geleneği; belli gidişi takip etme, toplumsal kurallar dâhilinde hareket etme veya birilerinin daha önce ortaya koyduğu bir anlayışı aynıyle takip etme biçiminde de açıklamak mümkündür (Yıldız, 2015:176).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

İnsanlığın var olabilmesi, neslini devam ettirebilmesi, sağlam bir toplum yapısı kurabilmesi ve bunlarla ilgili pek çok hususun tahakkuk edebilmesi için belli birtakım yasal kurallara ve geleneklere dayalı olarak evlilik kurumunun teşkili gerekmektedir. Bilindiği üzere evlilik sırasında gerçekleştirilen etkinliklerin tamamına yakını insanlık tarihi kadar eski olup yöreden yöreye, bölgeden bölgeye, ilden ile değişiklikler göstermektedir. Bu gelenekler bir ile bağlı ilçeler arasında da değişiklik gösterdiği gibi birbirine komşu köyler arasında bile kısmi değişiklik gösterebilmektedir. Buna, ağız taraması yaptığımız Kelkit'in bazı köylerinde şahit olundu. Dolayısıyla bir yöreye ait düğün gelenekleri ele alınırken bu farklılıklar göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca düğün geleneklerindeki bu farklılaşma ve değişimlerde; ekonomik ve teknolojik gelişmeler başta olmak üzere kültürel yapıda meydana gelen birtakım farklılaşmalar da etkili olmaktadır.

Toplum yapısının biçimlenmesinde geleneklerin olumlu etkilerinin yanında birtakım olumsuz tarafları da bulunmaktadır. Bunu, maddi külfetinin ağırlığı sebebiyle daha çok düğün geleneklerinde görmek mümkündür. Hâlen bazı yörelerde düğün merasimlerinin her iki taraf için de ortaya çıkardığı mali yük bir hayli yüksektir. Bu durum aileler arasında ve yeni evlenecek çiftler arasında ciddi birtakım maddi sıkıntılara, yüksek oranda borçlanmalara ardından da çeşitli aile problemlerine sebep olmaktadır. Bazen bir kısım geleneklerin yüklediği külfetler hesap edilmeden olduğu gibi uygulamaya konulmakta, gereklerinin tavizsiz bir şekilde yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca bu katı uygulamalar ilerleyen süreç içinde birtakım aile içi geçimsizliklere ve ayrılmalara da sebep olabilmektedir. Dolayısıyla taraflar kendi aralarında konuşup anlaşmak suretiyle bu hususlara dikkat ederek düğün geleneklerinin maddi külfetini azaltacak tedbirleri almak durumundadırlar. Böyle hareket edildiği takdirde düğün geleneklerindeki bazı değişiklikler kendiliğinden gerçekleşecektir.

Diğer taraftan, teknolojik gelişmeler, kültürlerarası alışverişler ve bunlara dayalı farklılaşmalar aile ve toplum yapılarında değişimlere ve yeni şekillenmelere sebep olmaktadır. Günümüzde bu durum etkin bir biçimde kendini hissettirmektedir. Buna bir reaksiyon olmak üzere geleneklerin milli kültürü koruyucu yanları öne çıkmakta ve bunların daha canlı ve aktif bir biçimde uygulanmaları teşvik edilmektedir.

Toplumun temel çekirdeği konumundaki aile kurumunun ayakta kalmasını sağlayan ve toplumu birbirine sıkı sıkıya bağlayan unsurların başında; düğün geleneklerinin iki tarafı da memnun edecek bir tarzda uygulanması gelmektedir. Etkileri farklı olsa da bu âdetler tüm toplumlar için öncelikli sosyal unsurlardır. Bu noktada öne çıkan düğün gelenekleri içerisinde olduğu hâlde tesirleri günümüzde azalmış veya ortadan kalkmış olan uygulamalar da vardır: Örneğin, nişan ve düğünlerde aşırı gösterişe varan takı takma, başlık parası alma âdetleri, süt hakkı, yeni evlenenlerin ebeveynlerle bir arada oturmak istememeleri, istenmeyen geleneklerden olan kız kaçırma olayı gibi uygulamalara artık günümüzde sık rastlanmamaktadır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Düğün gelenekleriyle ilgi çeşitli yörelere ait araştırmalara, birtakım resmi verilere ve internete bakıldığında bunların insanlık hayatının ortaya çıkışıyla başladığı görülmektedir. Bunların toplumların sosyal, kültürel ve dini yapılarına bağlı olarak şekillendiği, eş seçimlerinin daha çok toplu olarak bir arada bulunmaya vesile olan birtakım merasimlerde, toplantılarda; mesela düğün törenlerinde, toplu yemeklerde, cenaze törenlerinde vs. gerçekleştirildiği görülmektedir. Yine değişik dönemlerde yapılan evliliklere bakıldığında birtakım farklılıkların olduğu da anlaşılmaktadır. İslamiyet'in kabulüyle birlikte eş seçimi ve evlilik geleneklerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Düğün geleneklerinin bazı öğeleri aşağıda ele alınarak bunlar hakkında kısa açıklamalar verilecektir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada öncelikli olarak Kelkit düğün geleneklerinin Erzurum düğün geleneklerine benzeyen özellikleri üzerinde durulmuştur. Bunun için bir sahada yayımlanmış birçok eserin etraflıca incelenmesi (Köroğlu, 2015:61) olarak da ifade edilen literatür taraması yapılmış, ancak bunların düğün gelenekleri noktasında yeterli olmadığı görülmüştür. Bu sebeple Erzurum düğün gelenekleri için E-1, E-2, E-3, E-4, E-5 olarak kodlanan 5 kaynak kişinin görüşlerine başvurulmuştur. Aynı şekilde Kelkit düğün gelenekleri için de K-1, K-2, K-3, K-4, K-5, K-6, K-7, K-8, K-9, K-10 olarak kodlanan 10 kaynak kişinin görüşüne başvurulmuştur. Kelkit ilçesi için öncelikle birbirine sınır olan ve ilçeye 35-40 km uzaklıkta bulunan Öğütlü, Balıklı, Çimenli ve Yeniköy köyleri başta olmak Kelkit genelinde konuyla ilgili bir tarama yapılmıştır. Kaynak kişilerin söyledikleri yazılı metin hâline dönüştürülmüştür.

3. DÜĞÜN GELENEKLERİNDE TAKİP EDİLEN SÜREÇLER

1. Kız İsteme

Evlilik birliğinin kuruluşu kız beğenme ve ardından kız isteme ile başlar. Erzurum'da kız seçiminde görücü kadınlar oğulları için hemen her yerde olduğu gibi daha çok akıllı, hünerli ve yetenekli gelin adayı ararlar. Damat seçiminde ise çok uysal olanlar tercih edilir (Sezen, 2010:27). Gelin ve damat seçimindeki bu kriterler Kelkit'te olduğu gibi diğer yerlerde de aşağı yukarı aynıdır. Ayrıca hemen her yörede olduğu gibi bu iki yörede de gelin adayı seçiminde güzellik, belli bir aileye mensup olma, soylu soplu olma, maddi imkânları yerinde olma, belli bir kişilik sahibi olma, güzel ahlaklı olma vb. özelliklerin yanında son zamanlarda gelin adayının yüksek öğrenim görmüş olması ve aylık bir gelirinin olması gibi güncel birtakım tercihler de öne çıkmaktadır. Bunlara ilave olarak günümüzde ortaya çıkan bir başka husus da gelin adayı olarak belirlenen kızların başlıca isteklerinden birkaçı da şunlardır: Damadın yükseköğrenim görmüş olması, belli bir aylık gelire sahip olması, kent merkezinde oturması veya kentle kalıcı bir ilişkisinin olması, kendine ait evinin olması, damadın anne

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ve babasından ayrı oturması vb. özellikler bazı erkek aileleri tarafından gelin adayı için de istenmektedir.

Erzurum'da kız isteme sürecinde bazı değişiklikler olsa da önceden görücü usulü hâkim idi, ancak günümüzde bu da bir hayli değişmiş durumdadır (Adıgüzel, 2010:121). Oğlan tarafı yakın akraba ve çevrelerinden kendilerine uygun bir gelin adayı bulmalarını ister veya bizzat erkek beğendiği bir kızını öncelikle annesine söyler, durumu açar. Ardından başta erkeğin annesi, ablası olmak üzere teyzesi, halası diğer yakın akrabalarından oluşan grup çoğunlukla perşembeyi cumaya bağlayan gece kız evine gider. Günümüzde ise diğer günlerde de kız istemeye gidilmektedir. İstenilmeye gidilen kız yeni elbiseler içinde gelenlerin yanına gider, 'hoş geldiniz' diyerek getirdiği kahveyi ikram eder ve görücülerin yanından ayrılır. Kız tarafı, aralarında bir karara varabilmek için oğlan tarafına "kızla oğlan görüşünler, eğer birbirlerini beğenirlerse, inşallah bu iş olur; siz vaktinizi ikileyin" der. Bu durum günümüzde de devam etmekle beraber, bu ifadelerde de birtakım değişimler meydana gelmiştir. Erkek tarafı yaklaşık on beş gün sonra cuma akşamı kız evine gider. Kısa bir hoş geldiniz sohbetinden sonra gelenlerin yaşça en büyüğü konuya değinerek "Allah'ın emri, Peygamber'in kavli ve sünnetiyle kızınızı oğlumıza istiyoruz. Bizi hısımlığa kabul eder misiniz?" diye sorar. Şayet kız tarafı bu hısımlığı istemiyorsa ikramda bulunmaz. "Kızımız henüz küçüktür, şu an evlenmeyi düşünmüyor." diye bir bahane uydurularak ret cevabı verilir. Ayrıca kız istemeye gelenler beğenilmemişlerse ayakkabıları ters dizilir. Daha önceleri atlarına yem verilmez, bir daha gelmesinler diye atlarının kuyruk kıllarının uçları kesilirdi. Şayet kız tarafının bu işe rızası varsa ailenin büyüğü genellikle "Size diyecek sözümüz yok, ama bir düşünelim, siz de bilirsiniz ki kız vermek kolay değil." şeklinde cevap verir. Ancak bir taraftan da işler perde arkasında olumlu olarak kotarılır. Kısa bir zaman sonra tekrar kız tarafına gidilir. Erkek tarafının bu isteğine kız tarafı, "Allah'ın emri, Peygamber'in kavli ve sünnetiyle kızımızı oğlumıza verdik, sizi hısımlığa kabul ettik" der. Ardından kız tarafı misafirlerine çeşitli ikramlarda bulunur. Erkek tarafı "Gelinimizi görmek istiyoruz, gelsin de bir görelim" der. Kız da dünürlerin yanına gelerek erkeğin babası, ağabeyi, amcası vb. birinci derece akrabalarının elini öper. Kelkit'te de kız isteme şekli aynı olmakla beraber kız evine erkek tarafının yakın akrabası olmasa bile bu konuda tecrübesi olan yaşlı komşularından bazıları da katılabilir. Ayrıca kız tarafı dünürlere olumsuz cevap verirse aynı şekilde kız istemeye gelenlerin ayakkabıları dizilir, atlarının kuyrukları örülür, kuyruk kıllarının uçları kesilir, evi terk etmeleri için atları kapının önüne getirilerek 'atlarınız hazır' denir. Misafirlere herhangi bir ikramda bulunulmaz "Vaktinizi ikileyin, sizi dostluğumuza kabul ettik" gibi ifadeler yoktur. Bunların yerine, "Bizim işimiz ne olacak?" "Artık hısım olmamıza bir mani yok." gibi ortalama ifadeler kullanılır.

Ayrıca önceden kız istemek için; herhangi bir küskünlüğe, dedikoduya ve birtakım kırgınlıklara sebep olmasın diye karanlık bastıktan sonra gizlice kız evine gidilirdi. Kız tarafı olumlu cevap verirse

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

başkaları da aynı kızı istemeye gelmesin diye kız isteme işi el altından çevreye duyurulur. Bundan sonra ‘söz kesme’ veya ‘söz alma’ merasimine geçilir. Buna ‘aldım verdim’ de denir. Bu aşamadan sonra kızın verildiği, sözlü olduğu aleni olarak duyurulur.

Kız isteme âdetinde son dönemlerde yaşanan sıkıntılardan biri de özellikle kızların artık kırsalda yaşamak istememeleridir. Konuyla ilgili olarak karşılaşılan örneklerde köyde yaşayan kızların önemli bir kısmı evlenecekleri erkeklerin kent merkezlerinde oturmalarını şart koşturmaktadırlar. Kelkit’in bazı köylerinde yaptığımız ağız derlemeleri sırasında bu yörelere mensup evlenme yaşındaki kızların büyük bir kısmı, kent merkezlerinde oturan ve belli bir aylık gelire sahip olan veya bunları yapabilecek müstakbel damat adaylarını tercih etmektedirler. Bu anlayış, evlenme oranlarının düşmesine, kırsaldaki imkânların terk edilmesine, dolayısıyla köylerin boşalmasına, hayat pahalılığının artmasına ve maddi sıkıntıların çoğalmasına sebep olurken buna dayalı olarak bir sürü aile içi geçimsizliğin doğmasına ve boşanma oranlarının yükselmesine sebep olabilmektedir.

2. Başlık ve Söz Kesme

Erzurum’da kız evine elçi gönderilmesinden on beş gün sonra yine cuma akşamı ‘başlık kesme’ ye gidilir ve üzerinde anlaşma sağlanan başlık parasını erkek tarafı kız tarafına verir. Başlık parası alma âdeti de kaybolan düğün geleneklerindedir. Çoğu kere başlık parası taraflar arasında tartışmalara ve çeşitli sıkıntılara yol açabiliyordu. Söz kesmeyi müteakip nişan ve düğünün ne zaman yapılacağı üzerinde durulur. Erkek tarafı, “gelinlerini ne zaman götürebileceklerini” sorar, kız tarafı ise; birkaç ay ile bir yıla varan bir zaman diliminden bahseder. Böylece iki tarafın anlaşması sonucu düğün günü için nihai bir karara varılır. Yapılan bu işe ‘söz kesme, söz alma’ denir. Böylelikle taraflar üzerinde karara varılan zaman dilimi içerisinde düğün için gerekli çalışmalara koyulurlar (Web 1).

Kelkit’te ‘söz kesme’ ifadesinin yanında ‘aldım verdim’, ‘söz alma’ lafızları da sıklıkla kullanılır. Bu ifadeler bugün de geçerlidir. Ayrıca eskiden mevcut olmasına rağmen, günümüzde Kelkit düğün gelenekleri içerisinde de başlık parası adeti kalkmıştır. Bunun yanında çoğu köylerde eskiden beri alınmakta olan ‘süt hakkı’, ‘ana hakkı’ adı altında belli bir miktar para, ‘anne haleti’ (değerli nesne) erkek tarafından kızın annesine verilir. Bu, birtakım sıkıntılara sebep olmasın diye, bazen taraflar kendi aralarında anlaşarak bu geleneği de işletmezler. Nişan yüzüğü de bu merasim esnasında takılır. Ayrıca dini nikah da söz kesme sırasında yapılır, bazen de düğün içerisinde yapılabilir (K-1).

3. Nişan

Kelkit’te icra olunan nişan adetleri Erzurum’da yapılan nişan adetlerine çok benzemektedir. Nişan için düğün gününden önce erkek tarafının görevlendirdiği kadınlar kız evine nişan götürürler. Bu nişan malzemelerinin içinde kız için takı ve elbise; kızın ailesi ve yakın akrabalarına ise sadece

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

elbise veya elbiselik kumaş takdim edilir. Ancak nişanda takı merasimi yapılmayacaksa bu adet düğün esnasında icra edilir. Nişan merasiminde gelin ortaya oturtulur, başına genişçe bir örtü örtülür, bu esnada geline nişan yüzüğü dâhil çeşitli takılar takılır, diğer hediyeler ise gelinin etrafındaki bohçanın üzerine konur. Takılan takılar gelinin üzerinde kalır, diğer hediyeler ise bohçanın üstüne konur. Daha sonra bohça içindekilerle toplanarak sarılır ve emniyet altına alınır. Bu işlemleri müteakip önce gelin, ardından gelinin annesi ve kaynanası çeşitli oyunlar oynarlar. Bu arada çaylar, kahveler içildikten sonra türküler, maniler söylenir. Bu eğlence akşama kadar devam eder. Nişan merasimi sırasında yapılan masrafları erkek tarafı karşılar. O gece oğlanın babası ve annesi de kız evinde kalırlar. Erkek tarafının ekmeği dağıtılır. Bunu alan kız tarafının yakınları ve diğer komşular nişanı müteakip erkek tarafından gelen kadınları sırasıyla davet ederler. Ayrıca kız tarafındaki misafirlikte erkek tarafının önde gelenleri yüksek yerde serili bir döşek üzerinde oturur, ev sahibi olması sebebiyle kız tarafına döşek serilmez. Kız tarafı bu aşamada nişan yapmak üzere gelenlere yemek ikram eder. Nişan için gelen baş yenge ve diğer yengeler beraberlerinde getirmiş oldukları kınayı ezip gelinin ellerine koyarlar. Ancak gelin, kaynana eline bir altın koymadıkça elini açmaz. Ayrıca nişanda kız tarafı da erkek tarafına giderek onlara getirdiklerine göre çeşitli hediyeler takdim eder. Nişanlanan kıza düğün oluncaya kadar erkek tarafı çeşitli vesilelerle hediyeler gönderir. Bunların içinde Kurban Bayramı'nda özel olarak süslenmiş bir koç gönderilir. Daha çok kırsalda görülen bu koç gönderme geleneği de kaybolmak üzeredir (Web 2).

Erzurum'da olduğu gibi Kelkit düğün gelenekleri arasında da *nişanlı görme* adeti vardır. Nişanlı görme, nişan merasiminden sonra başlayıp düğün yapılanaya kadar devam eder. Önceleri nişanlı görme gizli olarak yapılır ve kız evinde erkeklerin bulunmadığı bir zamana denk getirilirdi. Öyle uluorta nişanlı görmek olmazdı. Nişanlısını görmeye giden damat özel birtakım hediyelerin yanında, beraberinde çerez, meyve vb. götürürdü. Bu sayede nişanlılar birbirini tanıma fırsatı elde ederler. Eğer damat nişanlısının yanına sıkça gelirse kendisine. “*Damat bundan sonra tatlı gel.*” denir. Böylelikle ona daha seyrek gelmesi imalı olarak ifade edilir. Bu gelenek de artık ya biçim değiştirmiş veya bir adet olmaktan çıkmıştır. Bazen nişandan dönme yani nişan yüzüğü atma da olabilmektedir. Önceden nadiren olan bu fiil için çok önemli gerekçeler aranırdı, bu konuda rastgele davranmanın gerek ilgili iki aile arasında gerek yakın çevreler arasında çok olumsuz sonuçları olabilirdi. Dolayısıyla bu duruma çok özel sebepler dışında rastlanmazdı. Ancak günümüzde nişandan dönme olaylarında bir artış gözlenmektedir (K-1, K-3).

4.Kına Gecesi

Erzurum'da olduğu gibi Kelkit düğün geleneklerinde de düğünden önceki akşam kız ve erkek tarafı bir araya gelerek kız evinde kına merasimi yaparlar. ‘Baş yenge’ beraberindeki diğer iki yengeyle kına merasimi için kızın evine gider. Ayrıca getirdiği Kelkit'e has keteleri kız evinde

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bulunanlara ikram eder (Web 5). Diğer taraftan yengeleri ziyaret edenler de onlara kahve ya da şerbet başta olmak üzere çeşitli ikramlarda bulunurlar. Kına gecesi gelinin başı bağlanır, tül örtülür, kına yakılır. Öncelikle gelinin eline konan kınanın artanı, orada hazır bulunanlara verilir. Yenge kınayı ezene ve oynatanlara (Erzurum'a özgü bir ifade) bahşiş verir. Bu arada geline ait çeyiz sandığı hazırlanır ve bu sandığın anahtarı baş yengeye emanet edilir. Erkek tarafında da damadın kınası arkadaşları yakılır. Merasime katılanlara kuru yemiş ikram edilir (E-1). Kelkit'te ise erkek tarafından gelen yengeler yanlarında getirdikleri kınayı iyi temennilerde bulunup dua ederek ezerler. Ezilen kına bir tepsi içerisine konur, tepsinin kenarlarına mumlar dizilerek yakılır (Web 3). Bu işlem daha çok kız tarafına mensup kızlar tarafından yapılır, bu genç kızlar gelini süsleyerek eline kına koyma merasimine geçerler. Ayrıca kına ezilmiyor, diyerek erkek tarafından bahşiş alınır. Bir araya gelmiş olan kızlar gelinin eline kına koyma sırasında çeşitli maniler, ağıtlar, türküler söylerler. Kelkit'te, gelinin yakın akrabalarından olan kızlar o gece gelinin evinde kalırlar. Kına merasiminin yapıldığı eve 'hamam evi' de denilir (K-1, K-2, K-3, K-5)

5. Düğün

Kelkit'te düğün gününün öncesinde ve sonrasında yapılan etkinlikler büyük kısmıyla Erzurum düğün geleneklerine benzemektedir. Öncelikle düğün evinin damına bayrak asılır ve düğün süresince bayrak orada asılı kalır. Kelkit'te düğün gününden birkaç gün önce kız tarafının, düğün günü dünürçülere ikram edeceği yemeğin malzemesi için iki taraf bir araya gelerek alınacak malzemelerin listesini hazırlar, erkek tarafı listede yazılı olanları alır kız tarafına teslim eder. Buna 'saçı/saçu' denir. Saçı geniş kapsamlı bir kavram olup farklı şekillerde kullanılır: Erkek tarafının kız tarafına gönderdiği düğün yemeği malzemesi, düğüne çağrılan davetçilerin düğün sahibine sundukları yağ, peynir, bulgur, pirinç, çeşitli elbiseler, nakit para vb.dir (K-1,K-5). Kelkit'te saçıya yüklenen anlam *Tarama Sözlüğü*'nde verilen karşılıkla aynıdır. Saçı adı altında kız tarafının anlaşma sonucu bildirdiği hazırlanarak alınır ve kız tarafına gönderilir. Buna Erzurum'da 'yeygi' de denir (Web 4). Ayrıca düğünden bir gün önce bir davetçi görevlendirilerek tüm komşular davet edilir. Davetçiler özellikle fakir kişilerden, kadınlardan seçilir. İlgili kişiye düğün sahipleri belli bir miktarda ödemede bulunurlar, ayrıca davet etmek için gittiği her hane sahibi de kendisine yiyecek cinsinden bir şeyler verir.

Eskiden düğünden üç gün önce köyde her eve giderek yetişkin erkekleri davul zurna eşliğinde düğüne davet ederlerdi. Ayrıca davul zurna ekibi düğün sahibinin davet ettiği misafirleri köyün dışında bir yerde karşılayarak davul zurna eşliğinde düğün konağına getirirlerdi (Web 2). Bu ekip, düğün süresince etkinliklerini sürdürür ve düğün gününü müteakip düğün sahibinin evinin önünde davul zurna çalıp bahşişlerini alarak köyden ayrılırlar. Bazı düğünlere ise davul zurna çağrılmaz, farklı etkinlikler yapılır.

Kına gecesini müteakip dünürçüler gelini getirmeye giderler. Gelini almaya gelen dünürçüler genellikle kız tarafına mensup atlılar tarafından merasimle karşılanır. Dünürçüler önceden belirlenen konaklara kondurulurlar. Bu konaklarda dünürçülere yemek verilir, şerbet ikramında bulunulur. Bu ikramların ardından konaklarda hizmetçiler üzeri bir tülbentle örtülü ‘tabla’ dolaştırılır, orada bulunanlar gönüllerinden ne koparsa o miktarda parayı tablanın üzerine koyarlar. Tülbendin altındaki madeni bozuk paralar tablayı gezdirene verilir. Tablada yığılan paralar erkek tarafına verilir. Ardından gelinin çeyizinin yazımına geçilir. Buna ‘çeyiz yazma’, veya ‘mihir tutma’ da denir. Davulcu ve zurnacı dünürçüyü toplama havaları çalarak düğünü şenlendirir. Bunlar, kız tarafının evinin önüne gelerek uzun havalar çalmaya başlar. Gelin baba evinden çıkarken evin kapısını kız tarafından gelen bir çocuk tutar. Çocuk düğün sahibinden istediği bahşışı aldıktan sonra kapıyı açar. Davul zurna çalarken kız baba evinden çıkar. Üzerine çeşitli renklerde kilimler konmuş kazanın üzerine basarak kendisi hazırlanmış ata biner. Bu esnada gelinin çeyizi de arabalara yüklenir. Çeyiz sandığı evden çıkarılırken kız tarafından bir çocuk sandığın üzerine oturur. İsteddiği bahşışı aldıktan sonra sandığın götürülmesine müsaade eder (E-2, E3). Bu işlemlerden sonra düğün alayı damadın evine gitmek üzere yola koyulur. Damat evine yaklaşan gelin alayını ilk olarak atlı bir grup karşılar. Düğün evinin önüne en önce gelen atlı, gelinin kucagında tuttuğu “tilki” denilen bohçayı alarak uzaklaşır kaçar. Bu yapılane “tilki kaçırma” denir. Bohçayı kaçırın bahşışini alır, bohçayı geri verir. Ayrıca düğün alayının geçeceği yol üzerinde sürüsünü otlatan çoban seçtiği bir koçu/koyunu kaldırması için gelinin önüne bırakır. Şayet at üzerinde oturan gelin, bu koyunu/koçu kaldırıp eyerin üzerine çıkarabilirse bu hayvan geline verilir. Şayet kaldıramazsa kayın pederi koyunun/koçun bedelini çobana vermek durumundadır. Ayrıca evin önüne gelen gelin içeri girmek üzere iken damat onun başına elma atar (Üstünova, 2011:150).

Kelkit düğün geleneklerinde ‘tilki’ kavramı önemli bir yer tutar. Tilki, düğün alayının geleceğini kız tarafına haber verme görevini üstlendiğinden *elçi* olarak da adlandırılır. Düğünden bir gün önce erkek tarafının düğün hazırlıklarını, konakların durumunu vb. hususları bildirmek üzere kız tarafına gider. Tilki heybesine pişmiş tavuk ve çeşitli yiyecekler koyarak akşama doğru gizlice kız tarafına gider. Tilkinin gelişi dikkatle beklenir. Ancak tilkinin kız tarafındaki yakın arkadaşları da onun yakalanmaması için yoğun bir çaba gösterirler. Şayet tilki kız tarafının gençleri tarafından yakalanırsa istenen bahşışı vermelidir. Vermediği takdirde çeşitli cezalara çarptırılır. Mesela; ahırda yığılmış gübre veya odun, tezek taşıtırılır, dışarıda belli bir süre bekletilir. Bunlardan kurtulmak için gençlerin istediği bahşışı vermeye mecbur olur ve heybesine el konularak içindekiler kız tarafının gençleri tarafından yenir, kendisi de onlarla birlikte sofraya oturmak zorundadır. Bunun yanında tilkiyi yakalayan gençler düğün odasının tavanına ince iplere bağlı elma, armut veya soğan asar, tilkiden bunları dişleriyle gagalamasını isterler. Bunu yapamadığı takdirde para cezası kesilir, eğer

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

vermezse; yük taşıtılır, suya basılabilir yahut domuz bağı (Kelkit'te doğuz topu) yapılır (K-1). Bu oyuna 'soğan gagalama' denir. Bu durumda tilki gençlerin bahşisini vermek zorunda kalır. Şayet tilki yakalanmazsa kız tarafının konağına girer, kendisine iyi davranılır, maharetli bir elçi olduğu vurgulanır, düğün sırasında en çok itibar edilen kişi olur. Tilki getirdiklerini orada bulunanlara ikram eder. Tilkiye işlemeli ve süslü bir yastık verilir. Erkek tarafı, tilkinin bu başarısından dolayı mutlu olur ve onu ödüllendirir. Bu ödül bir sığır, bir koç veya bunların değerinde para olabilir. Bu tilkinin ünü civar köylerde yıllarca anlatılır. Ancak başarıya ulaşan tilki sayısı çok azdır. Çünkü bu görev zor olduğu kadar, yakalanmamak için ciddi maharet ister.

Erzurum geleneklerinde erkek tarafı, gelin alayını davul zurna çalarak karşılar. Aynı şekilde, gelin farklı bir biçimde süslü bir kazanın üzerine basarak atından iner. Damat, gelinin başından aşağı içerisinde para ve şeker bulunan bir torba boşaltır. Eve girmeden önce gelinin parmağı ekşi hamura batırılarak kapının başına sürdürülür. Ev ahalisi, geline hoş görünsün diye aynaya baktırılır. Ertesi gün gelinin yüzü açılır. Damat gelinin çatkısını bıçakla kaldırarak orada bulunan kızların üzerine atar. Bıçağın buradaki anlamı şudur: "Çok konuşursan dilini, çok gezersen ayağını keserim". Damat gelinin ayağına basar. Bunun anlamı damadın sözünün geçerli olmasını temenni etmektir. Daha sonra damat ve gelin bara kaldırılır. Ayrıca düğün günü yapılan etkinliklerden biri de yöredeki güreşçilerinin güreş tutmasıdır (K-2).

Kelkit'teki düğün adetleri eskiden bir hayli teferruatlı olmasına karşın günümüzde, diğer yerlerde de olduğu gibi, önemli ölçüde sadeleşmiş ve önceki geleneklerden birçoğu da terk edilmiştir. Önceden düğünler sonbaharda yapılırdı, bu gelenek günümüzde de eskisi kadar olmasa da devam etmektedir. Düğünden birkaç gün önce köyde bulunan komşular davet edilerek kendilerine çay ikram edilir, buna da 'danışma çayı' denirdi. Danışma çayında düğün günü açıklanır, konak başı olacaklar belirlenir. Erkek tarafından düğüne iştirak ederek kız tarafına giden misafirler 'konak' ismi verilen köy odalarında ağırlanır ve her konağın yönetiminden sorumlu bir 'konak başı' olur, her konakta on kişi bulunurdu. Konak başı düğüne gitmeden önce gerekli ihtiyaçlarını temin ederek heybesini tutar. Heybesinde çikolata, kuru yemiş, çay, şeker, sigara, kete, peksimet, hamur işi vs. bulunur. Konak başı düğün sahibine yakınlığına göre masrafları ya kendi karşılar veya konağında bulunanlarla paylaşır (K-1, K-6, K-7).

Eskiden kız tarafı, konaklarda misafirlerin (dünürcülerin) üzerine oturmaları için döşekler açardı. Konak başı için iki döşek üst üste serilir. Gençler ve çocuklar daha çok minderlerde, konağın girişinde otururlardı. Daha sonra konak başı heybesini açar, misafirlere şeker ikram eder, bu işi daha çok konak başının görevlendirdiği bir kişi yapardı.

Geceyi konaklarda geçiren misafirlere düğünden bir gün önce akşam yemeği, düğün günü kahvaltı ve öğlen yemeği verilirdi. Erkek tarafında düğün yemeklerini yapması için, bu alanda

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

tecrübesi olan becerikli bir kadın aşçı (keyveni) görevlendirilir. Hazırlanan yemekler, gelini getiren dünürcüye, köydeki konaklara ya da hanelere gönderilir. Yemekler hazır olunca gelinin kayın babası, düğün sahibi çağırılır, tencerenin kapağı ona kaldırılarak tatması istenir onun onayından sonra yemek vermeye başlanır. Buna karşılık düğün sahibi aşçıyı memnun edecek 'keyveni harcı' adı altında bir bahşiş öder. Bu işlemi bazen düğün sahibi yerine konak başı da yapabilir. Aşçı (keyveni) yaklaşık on çeşit yemek yapar, yemekler beğenilirse aşçı övülür, değilse yerilir. Yemekler; börek (çoğunlukla su böreği), yahnı, kuru fasulye, pirinç pilavı, bulgur pilavı, Kelkit pagacı (tuzlu pasta), lahana sarması, üzüm yaprağı sarması, soğan dolması, kızamık çubuklarına dizilmiş etlerle yapılan şiş kebab, kaysı (kasefesi yöresel) yemek, üzüm kasefesi, sini bağlama ve sütlaç (K-1, K-8).

Gelinin bindirileceği at özel olarak süslenip çıkacağı kapının önüne getirilirdi. Gelinin çeyizi alınırken kapı kapatılır, belli bir bahşiş ödedikten sonra kapı açılır. Ailesiyle vedalaşan gelin ata bindirilince kız tarafı etkilenmesin diye kapının önünde davul zurna çalınmaz, ancak evden biraz uzaklaşıldığı zaman tekrar çalmaya başlanır ve gelin alayı neşe içinde yoluna devam eder. Gelin, oğlan evine gelirken özellikle çocuklar bir bahşiş almak için gelinin atının önüne ip çekerler veya sırık uzatırlar. Gelin alayında bayrak taşıyana da bahşiş verilir, düğün sırasında oğlan evine asılan bayrağın, bahşiş almak için kaçırıldığı da olur. Gelin erkek evinin önüne geldiğinde damat yanında sağdıç ve yakın arkadaşlarıyla evin damına veya yüksek bir yerine çıkar gelinin başına bir elma atar ardından da içerisinde madeni para ve kuruyemiş bulunan torbayı başından aşağı döker. Bolluk ve bereket getireceğine inanılan bu madeni paralar ve kuruyemişler çocuklar tarafından toplanır. Bunun ardından attan indirilen gelin eve girmeden önce ayağının altına temsili olarak köz konur ki gelin eline çabuk olsun.

Eve gelen geline kayınpederi adet üzere bir hediye verir. Evin en geniş odasına alınan gelinin duvağı açılır, kucağına bir erkek çocuğu verilerek oturtulur. Düğüne yenge olarak katılanlara şerbet ikram edilir (tutulur), yengeler de şerbet tepsisine para koyarlar, baş yengenin verdiği bahşiş diğerlerinden fazla olurdu. Gelinin içtiği şerbetin yarısı damada ikram edilir. Düğün süresince eğlenceler devam eder, damat ve sağdıca çeşitli oyunlar ve şakalar yapılır, ancak bu şakalar bazen ağır olurdu. Bu etkinliklere karşılık olarak damattan harçlık alınır (K-1).

Bir diğer gelenek de damadın düğünden bir gün önce sağdıçla birlikte yakın akrabasını ziyaret etmesidir. Ziyaret edilen akrabalar damada harçlık verirlerdi. Bu gelenek bugün çoğunlukla terk edilmiş olup, ancak bazı kırsal yörelerde az da olsa devam ettirilmektedir. Ayrıca düğünün son günü damadın altına üst üste serili çift döşek açılır, ancak damat odaya giren herkesin önünde ayağa kalkar ve sigara içenlerin sigaralarını yakar. Damat çakmağı çaktığında karşısındaki üfleyerek ateşi söndürür, bu üç kez devam edebilir (Can, kaynak kişi).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Düğüne iştirak edenlere akrabalık derecelerine göre gelinin çeyizinden çeşitli hediyeler verilir: Değişik renk ve kalitede kumaşlar, lifler, havlular, mendiller, çoğunlukla yün çorapları, gömlekler vb. Düğünden sonraki günün sabahında yengeler toplanarak düğün evine gelirler. Gelin onlara hizmet eder, ikramda bulur, kendi aralarında çeşitli eğlenceler tertip ederler. Düğüne katılmış yengelere oya, lif, yazma vb. hediyeler verilir. Akşama kadar bu eğlenceler devam eder. Böylelikle düğünle ilgili yapılması gereken adetler tamamlanmış olur.

Kelkit yöresindeki düğün geleneklerinden biri de; kız tarafına ‘tohum davarı’ götürülmesidir. Bu da terkedilmeye yüz tutmuş geleneklerden biridir. Erkek tarafı düğünden yaklaşık bir hafta önce kız tarafına en az iki koç gönderir. Bu koçların boyanır, süslenir erkek tarafına mensup birkaç genç tarafından kız evine götürülür. Boyunlarına poşular bağlanan bu gençler özel olarak dikilmiş süslü elbiseler giyerler. Bunun düğün adetleri içinde özel bir yeri vardır (K-4).

Ayrıca erkek tarafı kız tarafına, önceden kararlaştırılan ve pirinç, bulgur, fasulye, kuru üzüm, yağ, et vb. gibi gıda maddelerinden oluşan paketleri (boğaz halatı) gönderir. Kız tarafının yaşlıları bunları denetleyerek teslim alır. Düğünler en az üç gün sürerdi, bu esnada uyumak için gizlice evine gidenler uyandırılır ve düğün odasına getirilirdi, gerektiğinde bu kaçaklar duvara yapışık bir hâlde dikilir, hafifçe dövülür, çoraplarının içine kül konulur veya çeşitli para cezaları verilirdi. Bu süreçte çeşitli oyun ve eğlenceler tertip edilirdi. Bu üç günlük düğün süresi günümüzde kısalmıştır.

Düğün sürecinde icra olunan eğlencelere katılıp verilen görevleri yerine getiren gençlere özel olarak koyun etinden yapılmış ‘kara kavurma’ ikram edilir ve düğünlere neşe katan bu oyunculara düğün süresince devamlı hizmete edilirdi. Bu konuda yapılan masraflar kayın peder tarafından karşılanırdı. Gelini almak için gidenleri kız tarafı misafir odalarına (konak) yerleştirir. Bu noktada erkek tarafının masrafı yoktur. Ancak konaklara dahil olanlar kendi masraflarını ve konağın masraflarını öderler. Konak başı olanlar genelde maddi durumu iyi olanlardan seçilir (K-1). Bu gelenek de artık kaybolmaya yüz tutmuştur.

Düğün geleneklerinden biri de 10 yiğide (delikanlıya) bir yiğit başı belirlenir. Bunlara düğün sırasında özel olarak bakılır; yemeklerin en lezzetlisi verilirdi. Yiğit başı ve ekibi gelin alayında bulunur yol boyu oyun oynayarak ve çeşitli gösteriler yaparak düğün eğlencelerine önemli katkıda bulunurlar, gelinin eve girişi sırasında oyun oynayarak baş yengeden bahşişlerini alırlar. Düğünde verilen son yemek önce yiğit başı ve ekibine verilir, daha sonra konaklara dağıtılır. Çok önemli gerekçe olmadığı takdirde köyde herkese düğün yemeği vermeye çalışılır. Ayrıca düğünün bayanlara ait işlerini idare edecek olan yengelere (tecrübeli kadın) de özel olarak yemek verilir (K-2).

Şayet gelin bir başka köyden getiriliyorsa eve yaklaşıldığında gelinin atının önüne bir koç çıkarılır, gelin koçu kaldırabilirse koç ona verilir, kaldıramadığında kayın pederi koçun bedelini onu

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ortaya sürene öder. Ancak burada bilinen bir hileye başvurulur; gelin, avcuna konulan küçük çakıl taşlarını koçun kulağına sıkıca bastırır ve koç yukarı zıplar bu da gelinin koçu kaldırdığı anlamına gelir. Günümüzde kaybolan bu adet daha detaylı bir şekilde Erzurum düğün geleneklerinde de mevcuttu (E-3).

5.1. Damat Kaçırma

Düğün içerisinde icra olunan geleneklerden biri de güveyinin kaçırılmasıdır. Bu fiil daha çok evli gençler tarafından yapılır. Burada amaç, hem düğün törenine bir canlılık getirmek hem de düğün sahibinden bir bahşiş almaktır. Aşırı istekler öne sürmemek kaydıyla düğün sahipleri de bu adeti memnuniyetle karşılamakta bu fiili işleyen gençleri memnun etmeye çalışmaktadırlar. Kaçırılan damat kendisine iyi davranılmak şartıyla bir yerde tutulur istenen bahşiş veya ziyafet verildiğinde serbest bırakılır. Bu düğün adeti de terk edilmek üzeredir.

Düğün şenlikleri arasında silah atmak, güreş tutmak, cirit oynamak, çeşitli yarışmalar düzenlemek vb. etkinlikler vardı. Bunlardan bazıları devam ederken cirit oynamak, çeşitli yarışmalar düzenlemek etkinlikleri kaybolmak üzeredir.

5.2. Kapı Tutma ve Sandık Üzerine Oturma

Bu da ortak geleneklerden biridir. Kelkit'te gelinin baba evini terk etmesi ve çeyizinin taşınması sırasında gelinin kardeşleri veya birinci derecede yakın akrabalarından iki genç çeyiz sandığının üzerine otururlar, erkek tarafını temsil eden kayın peder veya onun vekili onlara istenen bahşişi verir. Buna 'sandık üzerine oturma' denir. Bahşişlerini alan gençler çeyiz taşınmasına müsaade ederler. Bunun ardından önce çeyiz sandığı ardından diğer eşyalar alınarak oğlan evine götürülmek üzere arabaya yüklenir. Bu adet daha teferruatlı bir biçimde Erzurum'da da mevcuttur. Ayrıca gelinin baba evinden ayrılması sırasında çıkacağı kapı kardeşleri tarafından kapatılır, buna da 'kapı tutma' denir. Bunlara da bahşişleri verilir, gelin evinden çıkış yapar (K-1).

5.3. Çeyiz Verme

Düğün geleneklerin öncelikli ve önemli öğelerinden biri de çeyizdir. "Gelin için hazırlanan her türlü eşya, cihaz" (TDK). Tanımlanan çeyiz (Ar. cihâz) kelimesi, Kamûs-i Türkî'de "Bir işte lazım olan alet ve edevat takımı. Gelinin pederi evinden kocası evine ve beraberinde götürdüğü elbise eşya takımları." şeklinde tanımlanmıştır. Çeyiz kavramı, 'çeyiz ve kalın' kelimelerinin yer aldığı Orhun Kitabeleri'nden bu yana kültürümüz içerisinde etkin bir unsur olarak bulunmaktadır (Mutluer-Can, 2021:400). Türklerde kız için çeyiz hazırlama adeti eskiden beri mevcuttur. Kız, kendisi için hazırlanan bu çeyizi baba evinden ayrılışı sırasında beraberinde götürür. Çeyizin miktarı sahip olunulan imkânlarla ve zamanın şartlarına göre değişiklikler göstermektedir. Ayrıca çeyiz hazırlama ve evlenecek kıza çeyiz verme geleneği yörelere göre birtakım farklılıklar gösterse de temelde aynıdır. Gerek Erzurum gerekse Kelkit'te kıza çeyiz hazırlama; kız daha küçük yaşta iken başlar.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Anneler ilerde kızlarına çeyiz olmak üzere ellerine geçen maddi imkânları öncelikle bu iş için kullanmaktadırlar (E-3, K-1).

Kelkit'te büyük bir kısmı kız tarafının, bir kısmı da erkek tarafının destekleriyle hazırlanan kızın sandık çeyizi ve diğer çeyizler arasında genellikle şunlar bulunurdu: 100 çift el dokuması yün çorap, çeşitli sayı ve ebatta havlular, terki bağları (atlar için), bir çift el dokuması halı yastığı, özel örgülü bohça çuvalı, 6 okka (1 okka:1,282 kilogram) yünden yapılmış yorgan, 6 okka yünden yastık, 30 okka yünden döşek, 6 adet büyük yün minderi, işlemeli kaynata seccadesi, çok sayıda mendil, 1 adet büyük bakır kazan, 1 adet büyük bakır sini, 6 adet kirpikli bakır sahan ve sahan kapağı (sirpoç) tepsi, 2 adet pilav tabağı, 1 adet kevgir, çaydanlık, ibrik leğen vs. Çeyizde kullanılacak yünler erkek tarafının katkılarıyla karşılanırdı. Bugün yüne çok ihtiyaç olmadığından köy meralarında, 'kırkım ayında' kırılarak atılmış yün yığıntıları bulunmaktadır (K-2, K-4).

Yakın zamana kadar sandık çeyizinin dışında 'kaba çeyiz'in tamamına yakını erkek tarafından alınırdı. Günümüzde çeyiz, tarafların anlaşmasına dayalı olarak yine çoğunluğu erkek tarafından olmak üzere kız tarafının da katkıları ile temin edilmektedir. Böylece çeyiz masrafları belli bir oranda taraflar arasında paylaşılmaktadır.

6. Çeyiz Dağıtımı

Eskiden düğünden sonra 1. derece yakın akrabadan başlanarak diğer akrabalara, düğüne dünürücü olarak katılanlara, düğüne evine saçı getiren hemen herkese gelinin sandığından alınan tülbent (boncuklu), havlu, yün çorabı, mendilden oluşan bohça içerisinde verilirdi. Ayrıca kaynanaya yatak takımı (kanevçe), kaynataya iç çamaşır vs. takdim edilirdi (K-5).

7. Ayak Dönümü

Erzurum'da düğünden bir hafta sonra damat gelinle birlikte kaynatasının evine gider. Gelin burada hasret giderir. Bu esnada damada yarılması güç bir kütük yardırılır. Buna 'enişte kütüğü' denir. Konuyla ilgi yazılı kaynaklar ile kaynak kişi açıklamalarında bu husus özenle vurgulanmıştır (E-4). Kelkit yöresinde de düğünden yaklaşık on gün sonra damat gelinle birlikte kayın pederinin evine gider, gelin baba evinde hasret giderir. Ancak damat burada hangi işle karşılaşır onu yapmaya çalışır. Bunun için özel bir uygulama yoktur.

8. Göz Aydınlığı Ziyareti

Erzurum'da olduğu gibi Kelkit'te de düğünü müteakip gelinin evine göz aydınlığı ziyaretine gidilir. Gelin, gelenlere 'gelin ketesi' ikram eder. Ziyarete gelenler kendisine, 'hayırlı olsun' diyerek mutluluk dilerler. Düğün sonrası gelini tebrik etme adeti eskiden beri mevcuttur. Bu adeti Hz. Ayşe'nin düğününde de görmekteyiz (Çolak, 212:179). Göz aydınlığı ziyareti hâlen yaşamakta olan canlı düğün geleneklerindedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada daha çok Kelkit yöresine özgü evlenme adetlerinden daha detaylı bir şekilde bahsedilerek bunların Erzurum düğün adetlerine benzerlikleri ele alınmıştır. Bunun için konuyla ilgili bazı yazılı kaynaklara müracaat edilmiş, özellikle Erzurum ve Kelkit yörelerine ait düğün geleneklerini bilen kaynak kişilerin görüşlerine başvurulmuştur. Türkiye'nin önde gelen kültür merkezlerinden biri olma özelliğini taşıyan Erzurum'a özgü düğün geleneklerini bütünüyle tespit etmek çok ciddi manada saha çalışmaları gerektirmektedir. Aynı şekilde belli bir nüfus yoğunluğuna sahip olan Kelkit'te de daha çok eskiye ait düğün geleneklerinin çokluğu yukarıda verilen açıklamalarda görülmektedir. Bilindiği üzere adetlerin çokluğu ve çeşitliliği geleneksel unsurları yaşatan veya yaşatmaya çalışan toplumlarda daha fazladır. Bunda birtakım kültürel zenginlikleri de dikkate almak gerekmektedir. Ayrıca Erzurum ve Kelkit yörelerindeki eskiye ait düğün gelenekleriyle günümüzde yapılan düğün gelenekleri karşılaştırıldığı zaman bu adetlerden birçoğu ya terkedilmiş veya terk edilmek üzeredir. Günümüzde başta iletişim, haberleşme, bilgisayar alanlarındaki teknolojik gelişmeler olmak üzere; yeni hayat tarzları, başka yörelere ve başka milletlere ait geleneklerin ya taklit edilmeleri veya olduğu gibi alınmaları, yani kültürel farklılaşmalar ve birtakım gelenek aktarmaları düğün geleneklerinde de önemli değişikliklere sebep olmuştur. Ayrıca kültürel değişikliklerin olduğu gibi kabul edilmeleri, kısa bir zaman dilimi içerisinde alıcı toplum tarafından içselleştirilmeleri yöreden yöreye ve millettten millete fark etmektedir. Kültürel değişikliklere bazı toplumlar belli bir süre direnç gösterirken bazı toplumlar fazla zorlanmadan onları olduğu gibi almışlardır.

Yukarıda Erzurum düğün gelenekleriyle büyük benzerlikler gösteren Kelkit düğün geleneklerinin önemli bir kısmı icra edilmiş sırasına göre verilmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken genel geçer olanlar alınmış, fazla detaya inilmemiştir. Aynı şekilde Erzurum düğün gelenekleri içinde bulunan; örtü yüz, düğün yufkası, güvey tıraşı, güvey hamamı, güvey yenmeği, kısır gecesi vb. bir kısım adetlere de değinilememiştir.

Diğer taraftan gelenekler sağlam bir kaynaktan geliyor ve insanlar için faydalı şeyler sunuyorsa elbette ki böylesi gelenekler takip edilmeli ve sonraki nesillere aktarılmalı için özel gayret gösterilmelidir. Düğün geleneklerinde de bu husus göz önünde bulundurulmalı ve tarafları karşı karşıya değil, bir araya getiren gelenekler takip edilmeli ve yaşatılmalıdır. Ayrıca toplumsal birlikteliğin sağlanmasına vesile olabilecek adetler işlenmeli ve sonraki nesillere aktarılmalı için elden gelen gayret gösterilmelidir. Bilindiği üzere özellikle düğün merasimleri insanların bir araya toplanmalarına, birlikteliklerinin pekiştirmelerine vesile olan toplumsal dayanaklardır. Bu sosyal araçların iyi bir biçimde korunup kollarınları önem arz etmektedir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Bu çalışma kapsamında da açıklandığı üzere düğün geleneklerinin önemli bir kısmı sosyal hayatın devamı açısından çok yararlı ve gerekli iken bir kısmı da taşıdıkları zorluklar, maddi ve manevi külfetler açısından birtakım sıkıntılara sebep olmaktadır. Bu hem eski hem de yeni düğün geleneklerinde mevcuttur. Bu sebeple, eskiler, “*Düğün edeninin (yapanın) düğümleri çözülür.*”, “*Düğün edenin altı üstü kurulanır.*” demişler. Bu sözler bugün de kullanılmaktadır. Dolayısıyla düğün adetlerinde tarafların ileride kendilerini sıkıntıya sokacak masraflardan kaçınmaları gerekmektedir.

Günümüzde eskiye ait terk edilmiş veya terk edilmek üzere olan düğün geleneklerinin yazılı kayıt altına alınmaları ve gelecek kuşaklara aktarılmaları milli kültürün sürekliliği bakımından önemlidir. Dil malzemesinin derlenmesine dayalı olarak bu kültürel değerlerin de yörelerdeki yaşlı ve tecrübeli kimselere müracaat edilmek suretiyle kayıt altına alınmaları ve gelecek nesillere aktarılmaları büyük bir önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, S. (2010). Erzurum ve Azerbaycan'da Ortak Olan Bazı Düğün Gelenekleri, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (7), 121-126.
- Çolak, A. (2012). Hadis Temelli Anadolu Düğün Âdetleri, Gümüşhane İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1, 1, 147-188.
- Dikici, A. (2001). Geleneklerin Toplumdaki Yeri ve Önemi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2, 251-258.
- Dilçin, C. (2013). TDK Tarama Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Koçak, K. (2013). Türk Kültür Tarihinin Bin Yıllık Başyapıtı: Kutadgu Bilig'den Bugüne Ulaşan Gelenekler, International Journal Of Eurasia Science, 13, 56-66.
- Koroğlu S. A. (2015) Literatür Taraması Üzerine Notlar ve Bir Tarama Tekniği, Gıdb|Dergi. (1).61-69.
- Maurice D.-Marcel C.-Maurice L. (1972). Dictionnaire Du Français Vivant Bordas, Paris: Bordas.
- Mutluer, Z., Can, M. (2021). Geçmişten Günümüze Erzurum Çeyiz Geleneği, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 27(47), 400-409.
- Sezen, L. (1998). Erzurum'da Sosyal ve Kültürel Değişmeler, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi. (9). 23-30.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Üstünova, K. (2011) Erzurum Düğünlerinde ‘Elma Atma’ Geleneği, Milli Folklor. 23 (90).146-155.
- Web1: <https://www.dugundernek.org/erzurum-yoresi-soz-nisan-dugun-adetleri/> E.t. 22/11/2022
- Web2: <https://Kelkitcambasi.Wordpress.Com/Kultur-Edebiyat/Geleneklerimiz/> E.t. 20/11/2022
- Web3 <https://Gumushane.Csb.Gov.Tr/Gelenekler-I-2992> E.t. 20/11/2022
- Web4: <https://www.Evlilikyolumuz.Com/Erzurum-Dugun-Gelenekleri/> E.t. 21/11/2022
- Web5: <https://ustasindanyemektarifi.com/gumushane-kelkit-ketesi-tarifi/> E.t. 20/11/2022
- Kaynak kişiler (5 kişi) Erzurum Düğün Gelenekleri Hk.
- Kaynak kişiler (10 kişi) Kelkit Düğün Gelenekleri Hk..
- Çatışma Beyanı:** Bu araştırma makalesiyle taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamaktadır, bu sebeple herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.
- Destek ve Teşekkür:** Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.
- Etik Kurul Kararı:** Bu araştırmanın görüşme verileri 2020'den önce derlendiği için, araştırma etik kurul izninden muaftır.

REMOTE WORKING DURING THE COVID-19 PANDEMIC AND JOB-RELATED EMOTIONAL EXPERIENCES**Öznur GÜLEN ERTOSUN*****ABSTRACT**

The main purpose of the study is to investigate resilience (emotional resilience), hope, and job dissatisfaction based on the personal differences and work-related changes of remote working employees because of the COVID-19 pandemic period. The study is designed as a quantitative study with a quota sampling method. The data for the hypotheses prepared for the research question is obtained by the survey method. In addition to the socio-demographic information form, job dissatisfaction, resilience, and hope scales are used to test the hypotheses. The study sample consists of 269 participants working remotely due to COVID-19 pandemic. Hypotheses are analysed with difference and relation tests. It was concluded that there was a significant and negative correlation between job dissatisfaction for both hope and resilience, job dissatisfaction negatively affects the hope and resilience level of employees, but socio-demographic characteristics were not determinative on their emotional experiences. In addition to these findings, regardless of the conditions, the respondents who experienced remote work had high levels of resilience (mean=4.0384) and hope (mean=4.0019) and low levels of job dissatisfaction (mean=1.9182). Accordingly, hope and resilience are essential to overcome job dissatisfaction, which is a vital outcome discussed in the literature. Increasing these capacities is both beneficial for employees who are working in unusual circumstances and for generally desired organizational outcomes.

Keywords: Remote working, COVID- 19 pandemic, Job dissatisfaction, Hope, Resilience

KORONAVİRÜS PANDEMİ SALGINI SÜRECİNDE UZAKTAN ÇALIŞMA VE İŞLE İLGİLİ DUYGUSAL DENEYİMLER**ÖZ**

Çalışmanın temel amacı, COVID-19 pandemi dönemi nedeniyle uzaktan çalışanların kişisel farklılıklarına ve işle ilgili değişikliklerine dayalı olarak dayanıklılık (duygusal dayanıklılık), umut ve iş memnuniyetsizliğinin araştırılmasıdır. Araştırma, kota örnekleme yöntemiyle nicel bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Araştırma sorusu için hazırlanan hipotezlerin verileri anket yöntemi ile elde edilmiştir. Hipotezleri test etmek için sosyodemografik bilgi formunun yanı sıra iş tatminsizliği, dayanıklılık ve umut ölçekleri kullanılmıştır. Çalışma örneklemini, COVID-19 pandemisi nedeniyle uzaktan çalışan 269 katılımcıdan oluşmaktadır. Hipotezler fark ve ilişki testleri ile analiz edilmiştir. Hem umut hem de dayanıklılık ile iş tatminsizliği arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu, iş tatminsizliğinin çalışanların umut ve dayanıklılık düzeylerini olumsuz etkilediği ancak sosyodemografik özelliklerin belirleyici olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu bulgulara ek olarak, koşullardan bağımsız olarak, uzaktan çalışma deneyimi yaşayan katılımcıların dayanıklılık (ortalama=4.0384) ve umut (ortalama=4.0019) düzeyleri yüksek ve iş tatminsizliği düzeyleri (ortalama=1.9182) düşüktür. Buna göre, literatürde tartışılan kritik bir çıktı olan iş tatminsizliğinin üstesinden gelmek için umut ve dayanıklılık esastır. Bu kapasitelerin artırılması hem olağandışı koşullarda çalışanlar için hem de genel olarak istenen örgütsel sonuçlar için anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan çalışma, COVID-19 pandemisi, İş tatminsizliği, Umut, Dayanıklılık

* Dr., Istanbul Medipol University, School of Business and Management Sciences, ORCID ID: 0000-0001-9339-2610, e-mail: ogertosun@medipol.edu.tr

1. INTRODUCTION

Remote working, which was not a very common form of work before the COVID-19 pandemic period (Kossek & Lautsch: 2018: 5), has become increasingly and consistently mandatory for many business lines. While many of the studies in the literature focus on productivity in remote work (eg. Wang et al.: 2020), others focus on work-life balance and employee well-being (Möhring et al.: 2020). Indeed, studies show that remote work does influence individual outcomes (such as motivation and job performance) for the employee (e.g., Virtanen: 2020). In addition, new studies have started to come to the fore within HR practices to increase the motivation and productivity of employees in changing business conditions (e.g., AM et al.: 2020), and in fact, in similar studies have found significant findings regarding the effect of remote working on job satisfaction (Bellmann and Hübler: 2020). Furthermore, the statements of leading companies in the international market, such as Google (see Web 1), Amazon (see Web 2) and Canary Wharf Group (see Web 3) regarding their new practices related to remote working, have motivated the academic literature, and are increasingly studied in new research in order to evaluate the phenomenon of remote work and job satisfaction.

In terms of job satisfaction, it has been repeatedly confirmed by many studies that the job satisfaction of the employees positively affects both their efforts towards work and their life satisfaction (Judge and Watanabe: 1993; Rode: 2004; Jones: 2006). Similarly, low job satisfaction and job dissatisfaction have been associated with negative job outcomes: stress, burnout, and turnover in past studies (Lee: 1988; Rössler: 2012). Today, with the changing of business life, working remotely is an unfamiliar way, and the problems that arise with it, have become increasingly difficult to maintain/increase the level of job satisfaction of employees or to measure job satisfaction with known methods. For instance, Smith et al. (2018: 61) stated that the effect of the duration of remote work (continuous or occasional) on job satisfaction is decisive, while Grant (2021) stated in his study that the positive or negative correlation between remote work and employee satisfaction is related to voluntary work, pointing to different determinants of how job satisfaction is affected by remote work. Therefore, the empirical evaluation of the determining factors in the relationship between remote work and job satisfaction, as well as the requirements related to revealing the determinant features in this period, appear as the common opinion of both decision-makers in the business world and academicians.

Additionally, the findings related to the psychological capital of the employees, which has been widely studied in the last ten years, show that the resilience and hope capacity of employees are important determinants of the desired outputs, including productivity, motivation, and job performance (Bardoel et al.: 2014; Peterson and Byron: 2008). In particular, focus on hope and resilience capacities is that there are findings in different disciplines showing that they are important resources for individuals to cope with difficult situations, especially when it comes to uncertainty (Wu: 2011; Ong et al.: 2006).

In particular, during the COVID-19 period, the changes in the way of working, especially remote working, emerged as a point that needs to be examined by the individual experiences of employees. By examining the personal differences that emerge within the resilience and hope capacities of employees during an adaptation to new working conditions, this study aimed to contribute to the literature in reflecting the job dissatisfaction and psychological capacities perspective. Finally, the findings of this study aimed to contribute to the precautions that can be taken in long-term HR practices by presenting findings on how employees currently emotionally experience this process.

For this purpose, the variables of the study are discussed conceptually, and the hypotheses of the study and research model are created under the title of literature review and hypotheses development. In order to obtain data for quantitative research, quota sampling method is used, accordingly, the highly representative group constitutes the research sample. Research design, sampling, measurement tools, and data collection process are explained under the title of methodology. Correlation, Regression and MANOVA tests are performed to test the hypotheses of the study. In general, it is observed that the respondents have high hope and resilience capacity, and their job dissatisfaction is at a low level. Besides, significant relationships were found between job dissatisfaction and hope and also resilience. The analyses and findings are summarized in the fourth chapter, and the study ends with a discussion of the findings and recommendations.

2. LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESES DEVELOPMENT

Remote working can be defined as working in an environment other than the physical area the employer provides for the employee while fulfilling his or her work-related duties. Although working outside the workplace is expressed in different terms, such as 'home working' (Baruch and Nicholson: 1997), 'virtual working' (Jackson. 1999), 'remote working' (Sullivan: 2012), and 'e-working' (Beño: 2021), it will be expressed with the concept of remote working in this study, which is widely used in the related literature.

Remote working has advantages in terms of flexible working conditions, no location limit for new job seekers, and also for efficiency. On the other side, disadvantages are significantly stated as socialization and communication. However, as expressed in the studies, its success depends on the work type and the design of remote work (Shockley & Allen: 2007; Beño: 2021). Therefore, it is both an academic and an institutional problem to evaluate the arrangements and consequences of remote working, much more common in work life compared to the past.

Job satisfaction, which can be defined as the most general determinant of the consequences of work experiences for the employee, offers the employee's perspective on his work as a whole. Job satisfaction has been shown to be effective on tangible variables, including employee attendance, job performance, and job output, and also, it has been effective for intangible individual and organizational long-term outcomes, such as organizational citizenship, organizational commitment, and happiness in work and non-work life (subjective well-being).

Essentially, job satisfaction may result in high job performance under certain conditions; although pioneering theorists such as Vroom (1962) and Loke (1970) theorized causality (and their reasons) many years ago, both theoretical and empirical studies (e.g., Judge et al.: 2001; Pushpakumari: 2008) still explains the link as being very sensitive to conditions. In other words, the relationship between the aforementioned concrete outputs and job satisfaction depends on the "condition" and implies that human resources practices are determinant in this relationship, with job satisfaction positively affecting organizational performance as well as individual job performance (e.g., Ouedraogo and Leclerc: 2013: 35). In addition, empirical studies also show that, in this causality, the determinative of job satisfaction is affected by variables such as job design (Bridges: 1980; Matrunola: 1996). On the other hand, the research shows that job (dis)satisfaction is one of the indicators with the effect of other antecedents in the estimation of the intention to leave work (Lambert et al.: 2001; Mudor: 2011). As expressed in the comprehensive meta-analytic study of researchers (Scott and Taylor: 1985) there are also significant connections between the level of job satisfaction and absenteeism, which is a similar indicator. In brief, as summarized in Zhou & George's (2001: 4-5) study, job dissatisfaction can lead to four remissions: (1) exit- by leaving the job, (2)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

voice- taking action to improve conditions, (3) loyalty- withdrawing from contribution and objection, (4) neglect- passive withdrawal behaviours.

As well, there is evidence for stronger connections. For instance, although they are discrete concepts, job satisfaction, job involvement, and organizational commitment are highly correlated with each other (Brooke et al.: 1988), and in particular, job satisfaction influences organizational citizenship behaviour through organizational commitment (Zeinabadi: 2010). In a meta-analytical study (Bowling et al.: 2010), job satisfaction was found to have strong correlations with life satisfaction, happiness, positive mood, and also subjective well-being. And, although job satisfaction has a reciprocal interaction with subjective well-being, causality from subjective well-being to job satisfaction shows a stronger correlation. All these connections constitute the determinant of job satisfaction, and the rationale of the study focuses on job satisfaction in the COVID-19 pandemic period (For example, Giménez-Espert et al.: 2020; Chitra: 2020; Saptia et al.: 2021).

Considering that job satisfaction is very much affected by both environmental and individual characteristics, the protective and decisive role of positive capacities, such as hope and resilience within the scope of individual characteristics, have been discussed in certain studies, especially in times such as COVID-19 where employees are struggling both emotionally and mentally. Snyder who is the leading theorist in the concept of “hope” stated that the importance of the hope capacity emerged, especially in conditions of high psychological stress and uncertainty. Hope comes into play in such situations, providing new ways and motivations to struggle, and thus, the capacity to cope with difficulties increases (Snyder: 2002; Folkman: 2010). In parallel, it has been observed in some studies that those who have a high level of hope during the pandemic period can continue their work efficiently despite all the difficulties (For example, Gaddy et al.: 2020). In addition, it has been reported that hope capacity is positively related to outputs, such as work engagement (Othman and Nasurdin: 2011), job satisfaction (Mishra et al.: 2016) and job performance (Duggleby et al.: 2009).

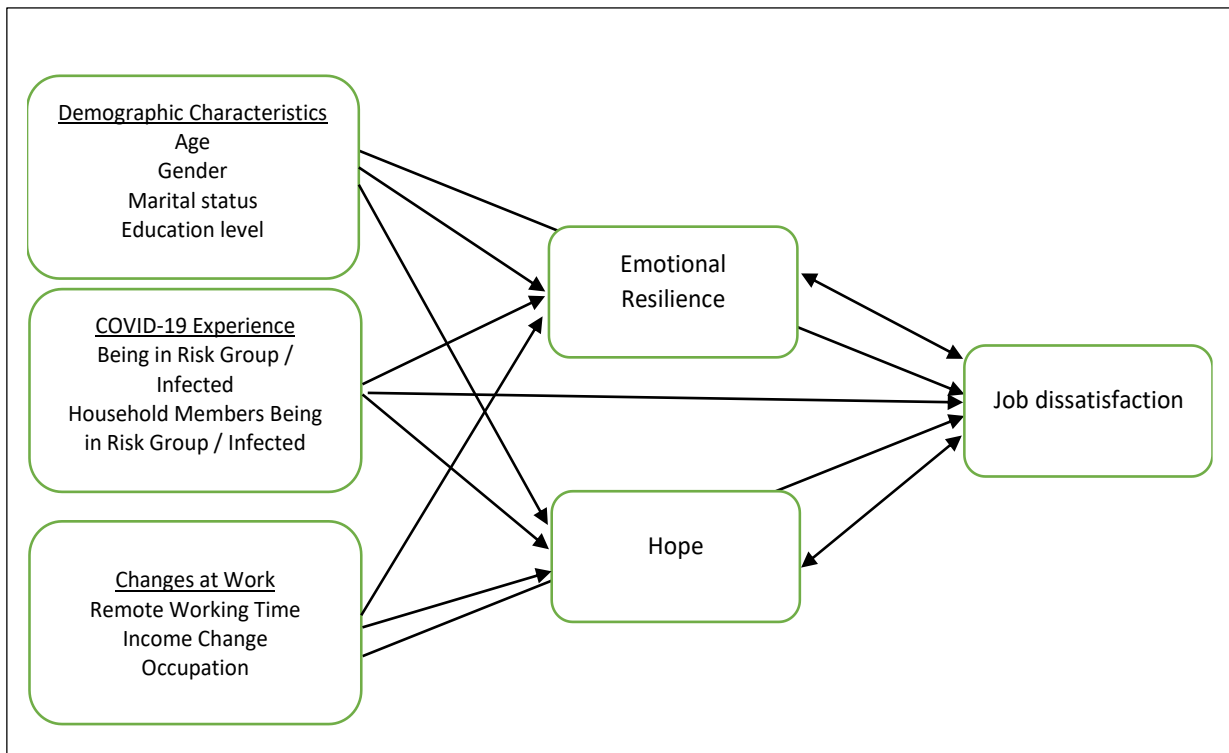
Resilience is defined by Curtis and Cicchetti (2003: 774) as a positive outcome resulting from experiences that include difficulties, thus helping someone to cope with major adversities and changes (Jackson, Firtko, & Edenborough: 2007; Matos: 2010). Gillespie et al. (2007) stated in his study that resilience capacity is associated with other positive features, such as hope, self-efficacy, control, coping, and competence. In one study (Ong et al.: 2006: 12), hope is expressed as an important source of developing resilience, such that individuals with high hope levels are observed to have higher stress coping skills and resilience. In addition, positive relationships between resilience capacity and work outcomes have been supported in many studies. Magnano et al. (2016) focused on the relationship between resilience and motivation to achieve, and the mediating effect of emotional intelligence on this relationship. In addition, it has been observed that both intrinsic job satisfaction and resilience are important antecedents on job performance (Hou et al.: 2020). Relatively few studies have questioned the relationship between resilience and job satisfaction, most are in the field of health and education, and although findings are not very strong, resilience has been expressed as an important factor in reducing stress and increasing job satisfaction (Roman-Oertwig: 2004; Matos et al. al.: 2010).

On the other hand, recent studies also focused on the importance of COVID-19 conditions affecting workers resilience. Ivbijaro et al. (2020) indicate that 90% of the respondents expressed a negative impact on their mental health, suggesting that increased resilience for unpredictable conditions would benefit employees. And, according to the Der Feltz-Cornelis et al.’s (2020) study, while COVID-19 conditions cause psychological distress, resilience is deterministic on presenteeism

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

and absenteeism behaviours of employees. Another study evaluating the impact of the COVID-19 pandemic period and positive psychological capital in coping with these difficulties reported that hope and optimism are important in evaluating real conditions and preparing for possible situations, and high resilience supported individuals in coping with negativities more easily and adapting to the new normal (Pathak and Joshi: 2021).

Based on the literature review, resilience, hope, and job dissatisfaction are important determinants in order to examine the effect of remote work on emotional processes related to work. The demographic characteristics of the employees (age, gender, marital status, educational level) and the COVID-19 experience (being in the risk group or infected, living with the risk group or infected household members) were considered as determining personal differences; changes at work also were taken into consideration and limited as remote working duration and changes in income. Accordingly, the hypotheses and research model (Figure 1) to be examined within the scope of the study are as follows:

Figure 1: Research Model

H1: There is a significant relationship between resilience sub-dimension scores and job dissatisfaction scores in those who work remotely during the COVID-19 pandemic period.

H2: There is a significant relationship between the hope sub-dimension scores and job dissatisfaction in those who work remotely during the COVID-19 pandemic period.

H3: There is a statistically significant difference in resilience sub-dimension scores according to demographic differences in those who work remotely during the COVID-19 pandemic period.

H4: There is a statistically significant difference in hope sub-dimension scores according to demographic differences in those who work remotely during the COVID-19 pandemic period.

H5: There is a statistically significant difference in terms of job dissatisfaction according to demographic differences in those who work remotely during the COVID-19 pandemic period.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

H6: There is a statistically significant difference in resilience sub-dimension scores according to their COVID-19 experience in those who work remotely during the COVID-19 pandemic period.

H7: There is a statistically significant difference in the scores of the hope sub-dimension according to the COVID-19 experience in those who work remotely during the COVID-19 pandemic period.

H8: There is a statistically significant difference in terms of job dissatisfaction according to their COVID-19 experience among those who work remotely during the COVID-19 pandemic period.

H9: There is a statistically significant difference in terms of resilience sub-dimension scores according to changes at work in those who work remotely during the COVID-19 pandemic period.

H10: There is a statistically significant difference in the hope sub-dimension scores according to the changes at work in those who work remotely during the COVID-19 pandemic period.

H11: There is a statistically significant difference in terms of job dissatisfaction according to the changes at work among those who work remotely during the COVID-19 pandemic period.

3. METHODOLOGY

3.1 Research Method, Sample and Procedure

The research design of the study is a quantitative study, and the data for the hypotheses prepared for the research question will be obtained by the survey method. The ethics committee report for the related study was prepared by the Istanbul Medipol University Social Sciences Scientific Research Ethics Committee-decision no: 47- decision date is 08.06.2021.

The Quota sampling method was used to determine the research sample. For the purpose of the research, the minimum requirement for remote working duration and work experience was defined in order to have a high power to represent remote workers, and the age range, in order to represent the majority of the employees, while factors including that of white-collar employees and the size of the firm are defined as other limiting factors. Also, it was taken into consideration the prevalence of COVID-19 and the province of Istanbul as the geographical region with the highest number of remote workers. In summary, the following criteria were present within the sample:

- Employees working remotely for at least one-month full time or at least two months-partially due to the COVID-19 pandemic.
- Total work experience of 1 year or more
- 24-65 years range
- Working as a white-collar employee in a company with over 50 employees
- Living and working within the borders of Istanbul province.

While determining the number of samples, the following criteria were taken into consideration:

Since the main population encompasses a large number of individuals (estimated above 1,000,000), the sample size is suggested as 384 at the 95% confidence interval (Krejcie & Morgan, 1970). However, it is stated that the sample between 30 and 500 is representative of many studies (Roscoe, 1975 cited in Sekaran: 2003). In addition, since multiple analyses will be applied, and it is necessary to represent the categories with 30 or more participants in each category, it was aimed at reaching 10 times more respondents than the number of questions (Sekaran: 2003). The questionnaire consists of 26 items in total (socio-demographic form: 11 items, job satisfaction: 3 items, hope: 6 items, resilience: 6 items). A minimum of 260 people should form the sample according to the number of questions criteria.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Based on all this information, in July 2021- December 2021, 280 employees who have the defined criteria were reached, and 269 valid surveys were obtained for the study sample. The questionnaire containing the Information and Consent form was sent to the HR department of companies from different sectors for the purpose of permission and information. And data were obtained through hardcopy form by those who filled the relevant criteria and volunteered to participate in the study.

Analysis of the study is done with the help of the IBM SPSS Statistics 25 program and descriptive statistics. MANOVA, Correlation, and Regression analyses are used in order to describe the sample and test the hypotheses.

3.2 Instruments

The questionnaire form consists of two parts. The first part, the socio-demographic information form, was prepared by the researcher. This section is aimed to obtain information on their remote working experiences, depending on both the demographics, COVID-19 experiences, and work-related issues, such as occupation, earning change, and remote-working time. In contrast, the second part focused on job-related emotional experiences and is designed to investigate their job satisfaction, resilience, and hope capacities through the scales described below.

Job Dissatisfaction: The job dissatisfaction scale, developed by Zhou and George (2001), was adapted from the Michigan Organizational Assessment Questionnaire (Seashore, Lawler, Mirvis, and Cammann: 1982). In the original of the scale, it consisted of 3 questions and the 1st and 3rd questions were reverse coded. But, in accordance with the purpose of the study, the scale was evaluated positively. In the original study, (Zhou and George: 2001) Cornbach's alpha value was calculated as 0.86. Permissions for use were obtained via email from the researchers who developed the scales.

The scale is adapted into Turkish using the translation-back-translation method. In the first stage, the translation was made by the researcher, and the translation was evaluated by two experts working in the sector and two academicians working in the field of organizational behaviour. After the back translation was made, it was compared with the original expressions and the final version of the expressions was created in line with the suggestions of the experts and academicians.

Resilience and Hope: The questions about resilience and hope capacities were represented in the study with the resilience and hope dimensions of the four-dimensional positive psychological capital scale developed by Luthans et al. (2007). The permission for usage of the dimensions were obtained through the form filled in Mind Garden and Mind Garden sent the Turkish version of the scale as an attachment and stated that the relevant translation-back-translation studies were carried out (but they could not give a guarantee about its adequacy for validity). For this reason, the translations were evaluated by the researcher with the help of the opinions of two academicians working in the sector in addition to two experts in the field who were consulted, after which minor corrections were made on the expressions.

4. ANALYSIS AND FINDINGS

Descriptive Analysis: All the participants in the sample were remote workers- due to COVID-19. Participants included those who worked from home for a minimum of 1 month and a maximum of 24 months (average 6.2 months). Participants are in the 24-59 age range (mean 33.82), gender (139 males, 130 females) and marital status (single, divorced/widowed 130, married 139), homogeneous participants, with a relatively high level of education (pre-graduate degree) consisted of employees of medium and large-scale companies performing various professions.

Table 1: Socio-Demographic Information of the Sample

Category	Variable	Category	Valid Percent (%)
<i>Demographic Features</i>	Age	<=30 ages	46.1
		31-40 ages	30.5
		41-50 ages	16.7
		51 + ages	6.7
	Gender	Female	48.3
	Male	51.7	
Marital status	Married-	51.7	
	Single (or divorced, widow)	48.3	
Education level	High school degree and below	11.5	
	Bachelor degree	64.7	
	Master and PHD degree	23.8	
<i>COVID-19 Experiences</i>	Chronic Illnes	Yes	79.2
		No	20.8
	Household member	Single	13.1
		With an adult	30.7
		At least one 60 above ages	11.6
		At least one has health risks	19.5
		At least a member is children	25.1
	COVID-19 status of being infected	Not infected	62.8
Infected (just oneself)		18.0	
Household infected		19.2	
Total COVID-19 experience	No (not experienced)	9.3	
	Yes (at least in one category)	90.7	
<i>Work-related status</i>	Occupation	Engineering	14.1
		Teaching	24.5
		Social profession	21.2
		Financial profession	16.7
		R & D	11.2
		Others	12.3
	Remote working duration	1-3 monhts	37.3
		4-6 months	17.9
		7-9 months	33.6
		More than 9 months	11.2
Earning change	Workload changed, income increased	6.0	
	Workload same, income decreased	10.8	
	Workload and income decreased	15.3	
	No change	67.9	

The participants in the study were asked about their occupational status in the form of open-ended questions, and then the occupations were grouped considering their specific characteristics. While engineers represented a profession, the professions of instructors, teachers, and academics were evaluated together in the teaching group. Occupations such as sociologists, psychologists, public relations, and human resources specialists are grouped in the name of social profession. In the financial profession group, occupations such as banker, accountant, and financial analyst are taken together. In the R & D category, there are software developers, programming specialists, and R&D specialists. Participants in professions, such as managers, lawyers, and journalists were included in the others group. In the table below, the characteristics of the sample are summarized in detail.

Factor Analysis: Exploratory factor analysis was performed with varimax rotation to test the validity and reliability of the scales used in the study on the sample. As a result of the analyses (KMO= 0.893, df= 105, p =0.00), Total explained variance is calculated at 59.835, accordingly the factor analysis model is significant. All variables used in the study are represented by all their items, with their original names. Factor loadings are shown in the table below.

Table 2: Factor Loadings of the Scales

Item	Hope (H)	Resilience (R)	Job Dissatisfaction (J)
H4	0.766		
H5	0.752		
H6	0.750		
H2	0.745		
H3	0.712		
H1	0.680		
R3		0.781	
R2		0.769	
R4		0.723	
R6		0.721	
R5		0.669	
R1		0.518	
J1			0.809
J3			0.786
J2			0.641

Normality Tests: Many methods have been proposed to test the normal distribution. Some of them are not suitable for the decision of normal distribution in social sciences such as Kolmogorov-Smirnov & Shapiro-Wilk tests, especially in large samples (Pallant: 2016); therefore, they are not included in the study. Since the scales are Likert type, Kurtosis and Skewness of the dimensions can be seen due to their nature. Skewness and Kurtosis values in the range of ± 1.50 have been found to be a suitable range for normal distribution in various studies (Tabachnick and Fidell: 2013). However, there are different opinions about the limits of Skewness and Kurtosis values for normal distribution. While George & Mallery (2010) recommends it to be in the ± 2 range, different limits are also expressed for the two values: ± 0.8 for Skewness and ± 3 for Kurtosis (Illovský, M.: 2014 cited by Web 4), Kurtosis value of 3 is normal, while values exceeding 5 indicates data are nonnormally distributed (Bentler: 2006 cited by Web 5). Ryu (2011) stated in his study on the effect of Skewness and Kurtosis normality that values above the mentioned limits do not disrupt normality.

When the extreme values seen in the Q-Q plot of the values in the data set are removed, it is seen that 256 data remain. The remaining data were reanalysed and the values in the table below were obtained (Table 3). As can be seen in the table below, the Kurtosis value of the dissatisfaction dimension is above 3, and the other Kurtosis and Skewness values are within the general acceptance limits. When the item-by-item Skewness and Kurtosis values in the data set are examined, it is seen that all items are in the ± 2 range except for the 4th item of the resilience variable Kurtosis value (2.552). When examining the closeness of the mean-median-mode values, it is seen that there are close results for all three variables. In the light of these findings, the assumption of normal distribution of the sample was accepted.

Table 3: Normal Distribution Scores

Test	Resilience	Hope	Dissatisfaction
Mean	4.0384	4.0019	1.9182
Median	4.0000	4.0000	1.6667
Mode	4.00	4.00	1.67
Std. Deviation	.63157	.68918	.56073
Skewness	-.849	-.663	1.628
Std. Error of Skewness	.150	.150	.150
Kurtosis	1.378	.635	3.400
Std. Error of Kurtosis	.298	.299	.298
Minimum	1.50	1.33	1.00
Maximum	5.00	5.00	4.00

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Correlation and Regression Analysis: When examining the reliability scores as expressed in brackets in Table 4, findings indicate that the reliability of the variables, resilience, and hope indicates scores above 0.70, and job dissatisfaction is 0.64 is low but still adequate (Taber: 2018). So, all the dimensions will be represented in hypothesis testing.

While correlations between the variables summarized in Table 4 point to a moderate and positive correlation between hope and resilience, both variables have a relatively weak but negative correlation with job dissatisfaction, and the findings are in the expected direction. Based on the mean values, respondents' hope and resilience level is high and job dissatisfaction level low. Accordingly, H1 and H2 hypotheses are supported.

Table 4: Correlation, Reliability, Mean and Standard Deviations

Variables	Mean / Std Dv.	1	2	3
Resilience	4.0384 / 0.63157	1 (0.836)		
Hope	4.0019 / 0.68918	0.590**	1 (0.865)	
Job dissatisfaction	1.9182 / 0.56073	-0.215**	-0.233**	1 (0.640)

Table 5: Regression Analysis / Dep. Job Dissatisfaction

Ind. Variable	Std. Beta	t	p	VIF
Resilience	-0.112	-1.508	0.133	1.535
Hope	-0.167	-2.253	0.025	1.535
R ² = 0.063 , DW= 1.340 ,F= 8.717, p=0.00				

Table 6: Regression Analysis / Dep. Resilience

Ind. Variable	Std. Beta	t	p	VIF
Job Dissatisfaction	-0.215	-3.572	0.000	1.00
R ² = 0.046 , DW= 1.713, F= 12.763, p=0.00				

Table 7: Regression Analysis / Dep. Hope

Ind. Variable	Std. Beta	t	p	VIF
Job Dissatisfaction	-0.233	-3.884	0.000	1.00
R ² = 0.054 , DW= 1.504, F= 15.087, p=0.00				

Detailed information is obtained with regression analysis on the direction of the relationship. Findings are summarized in the tables above (Tables 5, 6, and 7). Generally, studies in the literature support the direction from resilience and hope to job satisfaction or moderator / mediator effect of resilience and hope dimensions (Lee & Cha: 2015, Meneghel et al.: 2016, Mishra et al.: 2016). First analysis is conducted in this scope, and significant and negative findings supported for the hope scale, but findings related to resilience are not statistically significant. However, when we test the inverse relationship, it is seen that job dissatisfaction has a stronger and more negative effect on resilience, and the same exists for hope. When we examine the coefficients, it is seen that it is more affected by job dissatisfaction. The findings will be evaluated in the conclusion and discussion section.

MANOVA Analyses: In order to test the hypotheses in the study, Two-Way MANOVA analysis was preferred because both dependent and independent variables were more than one. In the related analyses, Box's test p-value was found to be significant in all three models, and Levene's test scores also have partially significant p scores. However, since Box's test is negatively affected by the sample size, it can be misleading in this type of study (Warner: 2012). As well, the acceptance of

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Levene's test as an indicator for MANOVA is controversial (e.g., Huberty and Morris: 1989). The choices made in terms of test statistics are important to overcome assumption violation, and although Pillai is known as the most used test in conjecture violation, Roy's Maximum Root is suggested as a much better option when the degrees of freedom of the hypotheses are greater than one (Seber: 1984).

Demographic characteristics depending on resilience, hope, and job dissatisfaction was investigated (for H1 H2, and H3 hypotheses) and analysis findings are summarized in Table 8 and Table 9. Accordingly, Box's M= 243.255, F= 1.670, p=0.00 <0.05 were calculated, Levene's Test p values are for hope p=0.322 but resilience p=0.008 and job dissatisfaction p= 0.000 and <0.05. Roy's Largest Root scores indicate that marital status & education together is significant for the dependent variables and the effects of other variables are statistically insignificant. When we examined the findings of the Test between subjects to see which dependent variable marital status & education differed according to which dependent variable, no significant value was found. Therefore, the H1, H2, and H3 hypotheses are not supported. Accordingly, resilience, hope, and job dissatisfaction do not change according to demographic differences.

Table 8: Multivariate tests for Demographic Characteristics

Variable	F	df	p	Partial Eta Squared
Age	1.239	3	0.296	0.016
Gender	0.264	3	0.851	0.025
Marital Status	1.987	3	0.117	0.016
Education	0.869	3	0.458	0.011
Age & Gender	1.279	3	0.282	0.016
Age & Marital Status	0.800	3	0.445	0.010
Age & Education	1.603	4	0.174	0.027
Gender & Marital Status	0.932	3	0.426	0.012
Gender & Education	1.577	3	0.196	0.020
Marital Status & Education	2.985	3	0.032	0.037
Age & Gender & Marital Status	1.808	3	0.146	0.023
Age & Gender & Education	0.613	4	0.654	0.010
Age & Marital Status & Education	2.876	3	0.042	0.035
Gender & Marital Status & Education	2.479	3	0.062	0.031
Age & Gender & Marital Status & Education	0.540	3	0.655	0.007

Table 9: Test of between subjects of for Demographic Characteristics

Independent Variable	Dependent Variables	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Partial Eta	p
Marital Status & Education	Resilience	2.280	2	1.140	2.975	0.025	0.053
	Hope	2.568	2	1.284	2.584	0.022	0.078
	Job Dissatisfaction	0.448	2	0.224	0.725	0.006	0.486

H4, H5, and H6 hypotheses are tested with the MANOVA analysis conducted to test the participants' experiences with the COVID-19 process. Box's M= 178.389, F= 1.551, p=0.01, Levene's Test p values are for hope p= 0.355 and job dissatisfaction p= 0.471, but resilience p=0.025 <0.05. Assumptions are not met, and Roy's Largest Root scores are reported in the following (Table 10). The three components (chronic illness & household member & COVID-19 experience) indicate significant p-value and tests between subjects are investigated for these variables the scores in the Table 11 are not significant. The related hypotheses (H4, H5, and H6) are not supported accordingly. Respondents' hope, resilience and job dissatisfactions do not change according to their COVID experience.

Table10: Multivariate tests for COVID-19 Experiences

Variable	F	df	p	Partial Eta Squared
Chronic illness	0.403	3	0.751	0.005
Household member	1.543	4	0.191	0.026
COVID-19 experience	2.010	3	0.113	0.026
Chronic illness & Household member	1.064	4	0.375	0.018
Chronic illness & COVID-19 experience	0.568	3	0.637	0.007
Household member & COVID-19 experience	1.038	8	0.408	0.035
Chronic illness & Household member & COVID-19 experience	2.235	7	0.032	0.064

Table 11: Test of between subjects for COVID-19 Experiences

Independent Variable	Dependent Variables	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Partial Eta	p
Chronic illness & Household member & COVID-19 experience	Resilience	0.873	7	0.125	0.296	0.009	0.955
	Hope	4.479	7	0.640	1.341	0.039	0.232
	Job Dissatisfaction	1.621	7	0.232	0.709	0.021	0.665

Work-Related variables are investigated for dependent variables in H7, H8, and H9 hypotheses. Box's M= 253.484, F= 1.536, p=0.00 and Levene's Test p values are for resilience p=0.081 but hope p= 0.006 and job dissatisfaction p= 0.00, so < 0.05 the assumptions are not met again, and Roy's Largest Root scores taken into consideration in the following Tables, findings are summarized. Occupation & Remote-working time together seems to have a significant difference in the dependent variables (Table 12), but when Table 13 was examined, it is seen that the findings are not statistically significant after Bonferroni correction (alpha / n). Therefore, our respective hypotheses H7, H8, and H9 are not supported. Accordingly, occupation, remote working duration or earning change is not a significant indicator for hope, resilience, and job dissatisfaction.

Table 12: Multivariate tests for Changes at Work

Variable	F	df	p	Partial Eta Squared
Occupation	2.194	5	0.056	0.052
Remote-working time	1.617	3	0.187	0.024
Earning change	1.856	3	0.138	0.027
Occupation & Remote-working duration	2.112	15	0.011	0.137
Occupation & Earning change	1.382	13	0.171	0.082
Remote-working time & Earning change	1.790	9	0.072	0.075
Occupation & Remote-working time & Earning change	1.650	13	0.074	0.097

Table 13: Test of between subjects for Changes at Work

Independent Variable	Dependent Variables	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Partial Eta	p
Occupation & Remote-working duration	Resilience	11.922	15	0.795	2.008	0.131	0.016
	Hope	10.659	15	0.711	1.605	0.107	0.075
	Job Dissatisfaction	6.015	15	0.401	1.450	0.098	0.127

The findings obtained with the MANOVA analysis for the differences between all dependent and independent variables show that demographic characteristics, experience of the COVID-19 process, and differences in work are not determinative in the hope, resilience, and job dissatisfaction levels of the employees.

5. CONCLUSION, DISCUSSION AND RECOMMENDATIONS

After COVID-19 affected the world, the changes that occurred in both work and private lives extended for a considerable duration, resulting in a pandemic period that was experienced differently. Although it has been stated in previous studies that remote working can bring advantages (or disadvantages) for the employee and the organization depending on the conditions (Shockley & Allen: 2007; Beño: 2021), the findings of this study indicate that the hope and resilience levels of remote workers are quite high and job dissatisfaction levels are significantly lower. Positive findings can be interpreted as remote working positively affected employees in the pandemic period. But it can also be caused by defined outputs, and the results may be different when evaluated with a criterion, such as performance. In addition, according to the study findings, significant connections were found between both hope, resilience, and job dissatisfaction with mutually interacting variables. When investigating the literature, the findings about the direction of the relationship between the variables are not fixed (Mishra et al.: 2016; Ong et al.: 2006; Roman-Oertwig.: 2004; Matos et al.: 2010; Duggleby et al.: 2009; Lee & Cha: 2015). In this study, it was seen that hope and resilience could be defined more as an antecedent variable. Therefore, having high levels of resilience and hope may have positively affected their attitudes towards work, and job dissatisfaction may not have occurred or had a positive result (voice response). By definition, voice (details in Zhou & George: 2001) confronts us as an important indicator of resilience to “direct difficulties towards positive”, thus supporting the behaviour of “searching for new ways”, which is one of the important indicators of high hope level.

In addition, the variables defined as determinants of remote work in previous studies were mostly related to job design and work type (Shockley & Allen: 2007; Beño: 2021). This study has focused on remote working in terms of socio-demographic characteristics, including the environmental effects of the pandemic period. According to findings, hope, resilience, and job dissatisfaction levels of remote workers were not affected because of their demographic, work-related, and COVID-19 experience.

Additionally, age, gender, education, and marital status are not seen as determining personal characteristics related to resilience, hope, and dissatisfaction levels. In parallel, it was stated in the meta-analytic studies of Lee et al. (2013) that resilience is a variable that is least affected by demographic characteristics compared to other antecedents. On the other hand, in examining whether hope changed according to demographic characteristics in studies, significant findings were obtained, especially for age (e.g., Moraitou et al.: 2006). Still, in related studies, extensive age ranges and different groups of working/non-working were examined, and the sample is limited in this sense. In comprehensive research on job satisfaction (21 separate studies over 10,000 employees), it was concluded that demographic characteristics other than age were not determinative (Brush, et al.: 1987).

In addition, according to the findings, no significant change was observed in the hope, resilience, and job dissatisfaction of the employees depending on the COVID-19 experience. The rationale for this may be related to the emotional impact of the COVID-19 process, apart from personal experiences, the atmosphere was stressful for all of them. In the literature, studies containing similar evaluations have mentioned the negative effect of the COVID-19 process on hope and resilience or the positive effect of having a high level of hope and resilience on coping with the process (Pathak and Joshi: 2021; Gaddy et al.: 2020). The fact that remote work is the most reliable

... (akademik, hakemli, indexli, ululararası dergi)

way of working during the COVID-19 process, is maybe another reason for the indifference of the findings.

Also, no difference was observed in terms of different occupational groups in the changes related to remote working, which might be related to the lack of separation of occupational groups from each other (due to sample) or the fact that suitable occupational groups were switched to remote working designs in the workplaces. Earning change was predicted as an effective variable, especially in terms of dissatisfaction, but significant results could not be obtained. The fact that a large part of the sample did not undergo a change in earnings may have been misleading in terms of analysis. Similarly, the duration of remote working did not indicate a significant difference, and although very different groups were represented in the sample, it was concluded that it did not adversely affect the remote workers. Accordingly, It was found that individual variables were not effective as antecedents of remote working, and these findings questioned if the organizational variables that are not included in the scope of the study may be determinative in this respect. Future studies focusing on remote working that include organizational-level variables (such as HR practices, organizational culture, and leadership style) and also different individual and organizational work outputs (organizational performance, creativity, engagement...etc.) could be beneficial to the literature. Revealing the success conditions and working models to obtain long-term sustainable advantages of this remote working, now very common today, is essential.

The findings of the study show that remote work is a way of working that has been accepted by businesses and employees during this pandemic period, and high hope and resilience levels can be maintained so that socio-demographic characteristics do not cause a difference. More importantly, it does not result in job dissatisfaction. Accordingly, the importance of hope and resilience capacities, which also offer the advantage of intervention in terms of being developable capacities different from personal characteristics, such as personality and intelligence (see Luthans et al.: 2007 for review), have been demonstrated once again for managing extraordinary situations. It provides proof for companies, especially for human resource managers, to include this factor in motivating and training & development activities.

REFERENCES

- Am, E. N., Affandi, A., Udobong, A., & Sarwani, S. (2020). Implementation Of Human Resource Management In The Adaptation Period For New Habits. *International Journal of Educational Administration, Management and Leadership*, 19-26. Doi: <https://doi.org/10.51629/ijeamal.v1i1.4>
- Bardoel, E. A., Pettit, T. M., De Cieri, H., & Mcmillan, L. (2014). Employee Resilience: An Emerging Challenge For Hrm. *Asia Pacific Journal of Human Resources*, 52(3), 279-297. Doi: <https://doi.org/10.1111/1744-7941.12033>
- Baruch, Y., & Nicholson, N. (1997). Home, Sweet Work: Requirements For Effective Home Working. *Journal of General Management*, 23(2), 15-30. Doi: <https://doi.org/10.1177/030630709702300202>
- Bellmann, L., & Hübler, O. (2020). Working From Home, Job Satisfaction And Work–Life Balance–Robust Or Heterogeneous Links?. *International Journal of Manpower*. 42 (3), 424-441. Doi: <https://doi.org/10.1108/ijm-10-2019-0458>
- Beño, M. (2021). The Advantages and Disadvantages of E-Working: An Examination Using an Aldine Analysis. *Emerging Science Journal*, 5, 11-20. Doi: <http://dx.doi.org/10.28991/esj-2021-sper-02>
- Bowling, N. A., Eschleman, K. J., & Wang, Q. (2010). A Meta-Analytic Examination of The Relationship Between Job Satisfaction and Subjective Well-Being. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83(4), 915-934. Doi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1348/096317909x478557>
- Bridges, E. M. (1980). Job Satisfaction and Teacher Absenteeism. *Educational Administration Quarterly*, 16(2), 41-56. Doi: <https://doi.org/10.1177/0013161x8001600206>

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Brooke, P. P., Russell, D. W., & Price, J. L. (1988). Discriminant Validation of Measures of Job Satisfaction, Job Involvement, and Organizational Commitment. *Journal of Applied Psychology*, 73(2), 139. Doi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.73.2.139>
- Brush, D. H., Moch, M. K., & Pooyan, A. (1987). Individual Demographic Differences and Job Satisfaction. *Journal of Organizational Behavior*, 8(2), 139-155. Doi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1002/job.4030080205>
- Chitra, A. (2020). Study on Impact of Occupational Stress on Job Satisfaction of Teachers During Covid-19 Pandemic Period. *Global Development Review*, 4(2), 52-62.
- Curtis, W. J., & Cicchetti, D. (2003). Moving Research on Resilience into The 21st Century: Theoretical and Methodological Considerations in Examining The Biological Contributors to Resilience. *Development And Psychopathology*, 15(3), 773-810. Doi: <https://doi.org/10.1017/s0954579403000373>
- Der Feltz-Cornelis, V., Maria, C., Varley, D., Allgar, V. L., & De Beurs, E. (2020). Workplace Stress, Presenteeism, Absenteeism, and Resilience Amongst University Staff and Students in the Covid-19 Lockdown. *Frontiers in Psychiatry*, 11, 1-15. Doi: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.588803>
- Duggleby, W., Cooper, D., & Penz, K. (2009). Hope, Self-Efficacy, Spiritual Well-Being and Job Satisfaction. *Journal of Advanced Nursing*, 65(11), 2376-2385. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2009.05094.x>
- Folkman, S. (2010). Stress, Coping, and Hope. *Psycho-Oncology*, 19, 901-908. Doi: <https://doi.org/10.1002/pon.1836>
- Gaddy, S., Gallardo, R., McCluskey, S., Moore, L., Peuser, A., Rotert, R., ... & Lagasse, A. B. (2020). Covid-19 And Music Therapists' Employment, Service Delivery, Perceived Stress, And Hope: A Descriptive Study. *Music Therapy Perspectives*, 38(2), 157-166. Doi: <https://doi.org/10.1093%2fmutp%2fmiaa018>
- George, D., & Mallery, M. (2010). *Spss for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*, 17.0 Update, 10ed., Pearson.
- Gillespie, B. M., Chaboyer, W., & Wallis, M. (2007). Development of a Theoretically Derived Model of Resilience Through Concept Analysis. *Contemporary Nurse*, 25(1-2), 124-135. Doi: <https://doi.org/10.5172/conu.2007.25.1-2.124>
- Giménez-Espert, M. D. C., Prado-Gascó, V., & Soto-Rubio, A. (2020). Psychosocial Risks, Work Engagement, and Job Satisfaction of Nurses During Covid-19 Pandemic. *Frontiers in Public Health*, 8, 1-10. Doi: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.566896>
- Grant, M. (2021). Remote Working and Its Impact on Employee Job Satisfaction During Covid-19. *Leadership Education Capstones*, 60.
- Hou, J., He, Y., Zhao, X., Thai, J., Fan, M., Feng, Y., & Huang, L. (2020). The Effects of Job Satisfaction and Psychological Resilience on Job Performance Among Residents of the Standardized Residency Training: A Nationwide Study in China. *Psychology, Health & Medicine*, 25(9), 1106-1118. Doi: <https://doi.org/10.1080/13548506.2019.1709652>
- Ivbijaro, G., Brooks, C., Kolkiewicz, L., Sunkel, C., & Long, A. (2020). Psychological Impact and Psychosocial Consequences of The Covid 19 Pandemic Resilience, Mental Well-Being, and the Coronavirus Pandemic. *Indian Journal of Psychiatry*, 62(3), 395-403. Doi: https://doi.org/10.4103/psychiatry.indianjpsychiatry_1031_20
- Jackson, D., Firtko, A., & Edenborough, M. (2007). Personal Resilience as a Strategy for Surviving and Thriving in the Face of Workplace Adversity: A Literature Review. *Journal of Advanced Nursing*, 60(1), 1-9.
- Jackson, P. (1999) *Virtual Working: Social and Organizational Dynamics*. Routledge. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04412.x>
- Jones, M. D. (2006). Which is a Better Predictor of Job Performance: Job Satisfaction or Life Satisfaction? *Journal of Behavioral and Applied Management*, 8(1), 20-42. Doi: <http://dx.doi.org/10.21818/001c.16696>
- Judge, T. A., & Watanabe, S. (1993). Another Look at the Job Satisfaction-Life Satisfaction Relationship. *Journal of Applied Psychology*, 78(6), 939- 948. Doi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.78.6.939>
- Judge, T. A., Thoresen, C. J., Bono, J. E., & Patton, G. K. (2001). The Job Satisfaction-Job Performance

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Relationship: A Qualitative And Quantitative Review. *Psychological Bulletin*, 127(3), 376- 407. Doi: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.3.376>
- Kossek, E.E., & Lautsch, B.A. (2018). Work–Life Flexibility For Whom? Occupational Status and Work–Life Inequality in Upper, Middle, and Lower Level Jobs. *Academy of Management Annals*, 12(1), 5–36. Doi: <https://doi.org/10.5465/annals.2016.0059>
- Lambert, E. G., Hogan, N. L., & Barton, S. M. (2001). The Impact of Job Satisfaction on Turnover Intent: A Test of a Structural Measurement Model Using a National Sample of Workers. *The Social Science Journal*, 38(2), 233-250. Doi: [https://doi.org/10.1016/s0362-3319\(01\)00110-0](https://doi.org/10.1016/s0362-3319(01)00110-0)
- Lee, E. J., & Cha, P. (2015). Effects of Work Environment and Resilience on Job Satisfaction and Organisational Commitment of Social Workers in Juvenile Reformatory Schools. *Indian Journal of Science and Technology*, 8(1), 360-366. Doi: <http://dx.doi.org/10.17485/ijst/2015/v8is1/59331>
- Lee, J. H., Nam, S. K., Kim, A. R., Kim, B., Lee, M. Y., & Lee, S. M. (2013). Resilience: A Meta-Analytic Approach. *Journal of Counseling & Development*, 91(3), 269-279. Doi: <https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.2013.00095.x>
- Lee, T. W. (1988). How Job Dissatisfaction Leads to Employee Turnover. *Journal of Business and Psychology*, 2(3), 263-271. Doi: <https://doi.org/10.1007/bf01014043>
- Locke, E. A. (1970). Job Satisfaction and Job Performance: A Theoretical Analysis. *Organizational Behavior and Human Performance*, 5(5), 484-500. Doi: [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(70\)90036-x](https://doi.org/10.1016/0030-5073(70)90036-x)
- Luthans, F., Youssef, C. M., Avolio , B. J. (2007). *Psychological Capital: Developing the Human Competitive Edge*, Oxford University Press.
- Magnano, P., Craparo, G., & Paolillo, A. (2016). Resilience and Emotional Intelligence: Which Role in Achievement Motivation. *International Journal of Psychological Research*, 9(1), 9-20. Doi: <https://doi.org/10.21500/20112084.2096>
- Matos, P. S., Neushotz, L. A., Griffin, M. T. Q., & Fitzpatrick, J. J. (2010). An Exploratory Study of Resilience and Job Satisfaction Among Psychiatric Nurses Working in Inpatient Units. *International Journal of Mental Health Nursing*, 19(5), 307-312. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1447-0349.2010.00690.x>
- Matrunola, P. (1996). Is There a Relationship Between Job Satisfaction and Absenteeism?, *Journal of Advanced Nursing*, 23(4), 827-834. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.1996.tb00057.x>
- Meneghel, I., Borgogni, L., Miraglia, M., Salanova, M., & Martinez, I. M. (2016). From Social Context and Resilience to Performance Through Job Satisfaction: A Multilevel Study Over Time. *Human Relations*, 69(11), 2047-2067. Doi: <https://doi.org/10.1177/0018726716631808>
- Mishra, U. S., Patnaik, S., & Mishra, B. B. (2016). Role Of Hope in Job Satisfaction and Stress. *International Business Management*, 10(9), 1729-1736. Doi: <http://dx.doi.org/10.5958/0976-5506.2018.01165.8>
- Möhring, K., Naumann, E., Reifenscheid, M., Wenz, A., Rettig, T., Krieger, U., ... & Blom, A. G. (2020). The Covid-19 Pandemic and Subjective Well-Being: Longitudinal Evidence on Satisfaction with Work and Family. *European Societies*, 1-17. Doi: <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1833066>
- Moraitou, D., Kolovou, C., Papasozomenou, C., & Paschoula, C. (2006). Hope and Adaptation to Old Age: Their Relationship with Individual-Demographic Factors. *Social Indicators Research*, 76(1), 71-93. Doi: <https://doi.org/10.1007/s11205-005-4857-4>
- Mudor, H. (2011). Conceptual Framework on the Relationship Between Human Resource Management Practices, Job Satisfaction, and Turnover. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 2(2), 41-49. Doi: <https://doi.org/10.22610/jebbs.v2i2.220>
- Ong, A. D., Edwards, L. M., & Bergeman, C. S. (2006). Hope as a Source of Resilience in Later Adulthood. *Personality and Individual Differences*, 41(7), 1263-1273. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.03.028>
- Othman, N., & Nasurdin, A. M. (2011). Work Engagement of Malaysian Nurses: Exploring the Impact of Hope and Resilience. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 60, 1702-1706.
- Ouedraogo, A., & Leclerc, A. (2013). Job Satisfaction and Organizational Performance: Evidence from Canadian Credit Union. *Journal of Organizational Culture, Communications And Conflict*, 17(1), 35.
- Pathak, D., & Joshi, G. (2021). Impact of Psychological Capital and Life Satisfaction on Organizational Resilience During Covid-19: Indian Tourism Insights. *Current Issues in Tourism*, 24(17), 2398-2415. Doi: <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1844643>

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Peterson, S. J., & Byron, K. (2008). Exploring The Role of Hope in Job Performance: Results from Four Studies. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 29(6), 785-803. Doi: <https://doi.org/10.1002/job.492>
- Pushpakumari, M. D. (2008). The Impact of Job Satisfaction on Job Performance: An Empirical Analysis. *City Forum*, 9 (1), 89-105.
- Rode, J. C. (2004). Job Satisfaction and Life Satisfaction Revisited: A Longitudinal Test of an Integrated Model. *Human Relations*, 57(9), 1205-1230. Doi: <https://doi.org/10.1177/0018726704047143>
- Roman-Oertwig, S. (2004). Teacher Resilience and Job Satisfaction. Proquest Dissertations Publishing, The University of North Carolina at Chapel Hill.
- Rössler, W. (2012). Stress, Burnout, and Job Dissatisfaction in Mental Health Workers. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 262(2), 65-69. Doi: <https://doi.org/10.1007/s00406-012-0353-4>
- Ryu, E. (2011). Effects of Skewness and Kurtosis on Normal-Theory Based Maximum Likelihood Test Statistic in Multilevel Structural Equation Modeling. *Behavior Research Methods*, 43(4), 1066-1074. Doi: <https://doi.org/10.3758/s13428-011-0115-7>
- Sapta, I., Muafi, M., & Setini, N. M. (2021). The Role of Technology, Organizational Culture, and Job Satisfaction in Improving Employee Performance During The Covid-19 Pandemic. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(1), 495-505. Doi: <https://doi.org/10.13106/jafeb.2021.vol8.no1.495>
- Scott, K. D., & Taylor, G. S. (1985). An Examination of Conflicting Findings on the Relationship between Job Satisfaction and Absenteeism: A Meta-Analysis. *Academy of Management Journal*, 28(3), 599-612. Doi: <https://doi.org/10.5465/256116>
- Seber, G. A. (2009). *Multivariate Observations*. John Wiley & Sons.
- Shockley, K. M., & Allen, T. D. (2007). When Flexibility Helps: Another Look at the Availability of Flexible Work Arrangements and Work-Family Conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 71(3), 479-493. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2007.08.006>
- Smith, T., Cross, M., Waller, S., Chambers, H., Farthing, A., Barraclough, F., ... & Anderson, J. (2018). Ruralization of students' horizons: insights into Australian health professional students' rural and remote placements. *Journal of Multidisciplinary Healthcare*, 11, 85. Doi: <https://doi.org/10.2147/jmdh.s150623>
- Snyder, C. R. (2002). Hope Theory: Rainbows in the Mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275.
- Sullivan, C. (2012). Remote Working and Work-Life Balance. In: Reilly, N., Sirgy, M., Gorman, C. (Eds) *Work And Quality Of Life. International Handbooks of Quality-of-Life*. Springer, Dordrecht.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2007). *Using Multivariate Statistics*, Pearson.
- Taber, K. S. (2018). The Use of Cronbach's Alpha When Developing and Reporting Research Instruments in Science Education. *Research in Science Education*, 48(6), 1273-1296. Doi: <https://doi.org/10.1007/s11165-016-9602-2>
- Virtanen, M. (2020). The Impact of Remote Working on Employees' Work Motivation & Ability to Work, Bachelor's Thesis, Metropolia University of Applied Sciences.
- Vroom, V. H. (1962). Ego involvement, Job Satisfaction, and Job Performance. *Personnel Psychology*, 15(2), 159-177. Doi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1744-6570.1962.tb01858.x>
- Wang, B., Liu, Y., Qian, J., & Parker, S. K. (2020). Achieving Effective Remote Working During the Covid-19 Pandemic: A Work Design Perspective. *Applied Psychology: An International Review*, 2021, 70 (1), 16-59. Doi: <https://doi.org/10.1111/apps.12290>
- Wu, H. C. (2011). The Protective Effects of Resilience and Hope on Quality of Life of the Families Coping with the Criminal Traumatization of One of Its Members. *Journal of Clinical Nursing*, 20(13-14), 1906-1915. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2702.2010.03664.x>
- Zeinabadi, H. (2010). Job Satisfaction and Organizational Commitment as Antecedents of Organizational Citizenship Behavior (OCB) of Teachers. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 5, 998-1003. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.07.225>
- Zhou, J., & George, J. M. (2001). When Job Dissatisfaction Leads to Creativity: Encouraging the Expression of Voice. *Academy of Management Journal*, 44(4), 682-696. Doi: <https://doi.org/10.5465/3069410>
- Web 1: <https://www.Cnbc.Com/2021/05/05/Google-Relaxes-Remote-Work-Plan-Will-Let-20percent-Of-Employees-Telecommute.Html> Date: 5 May 2021

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Web 2: <https://www.bbc.com/news/business-56237586> Date: 1 May 2021

Web 3: <https://edition.cnn.com/2021/10/11/tech/amazon-remote-work-flexible-policy/index.html> Date: 11 Oct 2021

Web 4: Illovský, M. (2014). Re: What is the Acceptable Range of Skewness and Kurtosis for Normal Distribution of Data?. Retrieved from: https://www.researchgate.net/post/what_is_the_acceptable_range_of_skewness_and_kurtosis_for_normal_distribution_of_data/5352b967d2fd6416648b4681/citation/download

Web 5: Nizah, M. Azmir, M. (2015). Re: What is the Acceptable Range of Skewness and Kurtosis for Normal Distribution of Data?. Retrieved from: https://www.researchgate.net/post/what_is_the_acceptable_range_of_skewness_and_kurtosis_for_normal_distribution_of_data/566e7d4c7dfbf9e5db8b4567/citation/download

Competing Interest: There is no conflict of interest as there is no person or financial relationship that may be related to this study.

Acknowledgements: This study is not received specific support from any institution or organization.

Ethics approval and consent to participate: Istanbul Medipol University Social Sciences Scientific Research Ethics Committee (decision no: 47- decision date is 08.06.2021) approved the study.

DİJİTAL BANKACILIK UYGULAMALARININ MÜŞTERİ DENEYİMİ, TATMİNİ VE SADAKATE ETKİSİ**Serkan DEMİREL*****ÖZET**

Bu çalışmada bankacılık sektöründeki dijital dönüşümün ve değişimin müşteri deneyimi, müşteri tatmini ve sadakatine etkisi incelenmiştir. Araştırma kapsamında veriler, dijital bankacılık müşterilerinden anket yöntemiyle (n=336) elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS istatistik programı aracılığı ile analiz edilmiş (Anova) ve yorumlanmıştır. Çalışmadan elde edilen verilere göre dijital bankacılık uygulamalarının kullanım sıklığı ve yoğunluğu yüksek bulunmuş, özellikle dijital bankacılık işlemlerinden mobil bankacılık uygulamalarının kullanımını diğerlerine göre fazla çıkmıştır. Ayrıca dijital bankacılık uygulamalarında müşteri deneyimi, müşteri tatmini ve sadakati arasında anlamlı etkileşim olduğu yapılan analizler ile tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Bankacılık, Müşteri Deneyimi, Müşteri Tatmini, Müşteri Sadakati.

JEL Kodları: G21, L83

THE EFFECTS OF DIGITAL BANKING APPLICATIONS ON CUSTOMER EXPERIENCE, SATISFACTION AND LOYALTY**ABSTRACT**

In this study, the effects of digital transformation and change in the banking sector on customer experience, customer satisfaction, and customer loyalty were examined. Within the scope of the research, the data were obtained from digital banking customers by survey method (n=336). The results acquired from the research were analysed (Anova) and interpreted by the SPSS statistical program. Based on the data obtained by this research, the frequency and intensity of the use of digital banking applications were found to be high, and the use of mobile banking applications, especially among digital banking transactions, was higher than the others. Moreover, it has been determined by the analysis that there is a significant relationship between customer experience, customer satisfaction, and loyalty in digital banking applications.

Keywords: Digital Banking, Customer Experience, Customer Satisfaction, Customer Loyalty.

JEL Codes: G21, L83

1. Giriş

Günümüzde bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ve beraberindeki rekabet tüm sektörleri etkilemiştir. Bu anlamda tüm işletmeler teknolojik yenilikleri yoğun bir şekilde bünyelerine entegre etmiştir. Geçmişte teknoloji daha çok üretim hatlarında kullanılırken; günümüzde pazarlama, satış, finans gibi işletmenin bütün alanlarında kullanılmaktadır. Bu açıdan müşterilere daha kaliteli ve hızlı hizmet sunmak ve rekabet edebilmek yeni teknolojilerle mümkün olmaktadır.

Bilgi teknolojilerinden en çok etkilenen sektörlerden birisi de kuşku yok ki bankacılık sektörüdür. Bu nedenle bankalar hem rekabet edebilmek hem de müşterilere daha iyi hizmet sunmak için pek çok yeni ürün geliştirmiştir. Bahsedilen bu ürünler, dijital bankacılık hizmetleridir (Alalwan vd.2016). Dijital bankacılık

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, sdemirel@gelisim.edu.tr
ORCID:0000-0002-7285-1504

Araştırma Makalesi Sayfa Sayısı: 1358-1373
Makale Geliş Tarihi: 25.10.2022 Makale Kabul Tarihi: 05.12.2022 Makale Yayın Tarihi: 31.12.2022

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

hizmetleri, müşterilerin ihtiyaçlarını yer ve zaman gözetmeksizin hızlı ve kaliteli bir şekilde karşılamakta, bankaların maliyetlerini azaltmakta, rekabette üstünlük sağlamakta ve kârlılığını arttırabilmektedir.

Dijital bankacılıktaki ilerlemenin yanı sıra elektronik ticaretin gelişmesi de paralel şekilde ilerlemiştir. Elektronik ticaretin gelişmesi; müşterilerin satın alma alışkanlıklarını geleneksel ticarettten online ticarete kaydırmıştır. Bu durum da bankaları yeni hizmetler sunmaya yönlendirmiştir. Bu gelişmeler, müşterilerin bankaya gitmeden bütün işlemlerini gerçekleştirme olanağı sağladığından, müşterilerin alışveriş deneyimlerini, memnuniyetlerini ve sadakatlerini de etkilemektedir (Tam ve Oliveira, 2017). Örneğin Birleşik Krallık'ta dijital bankacılığın gelişmesi nedeniyle 1990-2012 döneminde banka şube sayılarında %43'lük azalma meydana gelmiştir (French vd., 2013: 4). Farklı bir araştırmanın sonuçlarına göre, internet bankacılığı kullanım oranı %17, dijital bankacılık kullanım oranı ise %20 oranında artmıştır (Commencis, 2020).

Günümüzde, dijital bankacılık uygulamalarının müşterilerin deneyimi, tatmini ve sadakati üzerindeki etkisi merak edilen konulardan biridir. Makale, bilimsel yöntemler izlenerek bu konuyla ilgili elde edilen verilerin SPSS istatistiksel analiz kapsamında analizini ve yorumunu içermektedir.

2. Dijitalleşme ve Bankacılık

Dijitalleşme etkisini en çok finans sektörü özelinde bankacılık sektöründe göstermiştir. Özellikle günümüzde yaşanan pandemi sonucunda elektronik ticaretteki artış ile birlikte müşterilerin satın alma yönü değişmiştir. Bu anlamda müşteriler fiziksel olarak bankaya gitmeden ödeme işlemlerinin yanı sıra alışveriş ihtiyaçlarını da elektronik ticarettten yapmaya başlamışlardır. Bunun yanı sıra ticari sınırların uluslararası boyuta ulaşması ve artan rekabet de müşteri ihtiyaçlarına anında ve hızlı cevap verebilme ihtiyacını doğurmuştur. Bu süreçte bankacılık sektörü gelişmelerin gerisinde kalmamış ve müşterilerinin ihtiyaç ve taleplerini karşılama noktasında teknolojik alt yapılarını sürekli geliştirmiş ve günün koşullarına uygun olarak talepleri karşılama anlamında yenilemiştir. Bu yeniliklerin en önemlisi ise hiç kuşkusuz dijital bankacılık işlemleridir.

Dijital bankacılık işlemleri (telefon bankacılığı, günümüzde en çok kullanılan internet ve mobil bankacılığı) müşteri ihtiyaçlarını zaman ve mekân olmaksızın anında karşılayan faaliyetleri kapsamaktadır. Telefon bankacılığı, müşteri işlemlerinin telefon aracılığıyla gerçekleştirilmesine olanak tanırken (Alalwan vd.2016), internet bankacılığı ile müşteriler bankacılık hizmetlerini evlerinden internet üzerinden gerçekleştirebilmektedir (Martins vd., 2014). Mobil bankacılık ise mobil cihazlar aracılığıyla finansal hizmetlerin yönetimini sağlamaktadır (Tam ve Oliveira, 2017).

Dijital bankacılık hizmetleri, hizmetlerde hız, kolaylık ve düşük maliyet avantajı sağlamaktadır. Diğer yandan dijital bankacılık geleneksel bankacılık hizmetlerine göre daha konforlu, rahat ve maliyetsiz işlem olanağı sağlamaktadır (Garzaro vd., 2020). Bu avantajlar, müşterilerin banka ile bağlarını güçlendirmekte, müşteri tatmini sağlamakta ve müşteri sadakati yaratmaktadır (Moliner vd., 2018). Bu faydalarla birlikte sektörü dijital dönüşeme teşvik eden diğer nedenler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Bankacılıkta Dijital Değişime Teşvik Eden Sebepler

	1 .Seçim	2.Seçim	3 .Seçim	4 .Seçim	5 .Seçim
Rekabet avantajı	1				
Müşteri dönüşünü hızlı sağlama	2		1	2	2
Verimliliği arttırmak	3	2	3	2	2
Kârlılık			1	2	1
Pazara girme hızını arttırmak		3	3		
Farklılaşma					
Müşteri bağlılığı, yeni müşteri kazanma		1	2	3	3
Ürün inovasyonu				3	

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)				
Sosyal medya gücü				
Yeni gelir fırsatlarının yaratılması		3	1	
Yeni pazarlara penetrasyon sağlanması				3
Karar verme sürecini optimize etmesi		3		3
(1) en çok tercih edilen (2) ikinci tercih edilen (3) üçüncü en çok tercih edilen				

Kaynak: TÜSİAD (2016).

Tablo 1’de de ifade edildiği gibi bankacılıkta dijitalleşme nedenleri arasında rekabet, müşteri ihtiyaçlarına hızlı cevap verebilme, kârlılık, verimliliği artırma, müşteri bağımlılığı yaratma gibi nedenler göze çarpmaktadır. Müşteri talebi ve müşteri bağımlılığı nedenlerinin, birinci ve ikinci nedenler kapsamında olduğu görülmektedir.

Diğer yandan günümüzde yoğun bir şekilde kullanılan dijital bankacılık türlerinden internet ve mobil bankacılığın müşteri sayıları ile ilgili veriler aşağıdaki tablolarda (Tablo 2-Tablo3) verilmiştir.

Tablo 2: İnternet Bankacılığı Kullanıcı Sayısı

	Ekim-Aralık 2020	Temmuz-Eylül 2021	Ekim-Aralık 2021
Bireysel müşteri sayısı			
Aktif (A) (son 3 ayda 1 kez login olmuş)	11.074	10.095	10.525
Kayıtlı (B) (en az 1 kez login olmuş)	74.817	79.660	81.689
Kayıtlı (C) (son 1 yılda 1 kez login olmuş)	24.081	23.758	24.405
Aktif (A)/ kayıtlı (B) müşteri oranı (%)	15	13	13
Kurumsal müşteri sayısı (bin kişi)			
Aktif (A) (son 3 ayda 1 kez login olmuş)	1.369	1.364	1.452
Kayıtlı (B) (en az 1 kez login olmuş)	4.689	5.060	5.185
Kayıtlı (C) (son 1 yılda 1 kez login olmuş)	1.892	1.946	2.276
Aktif (A)/ kayıtlı (B) müşteri oranı (%)	29	27	28
Toplam müşteri sayısı (bin kişi)			
Aktif (A) (son 3 ayda 1 kez login olmuş)	12.444	11.459	11.977
Kayıtlı (B) (en az 1 kez login olmuş)	79.486	84.721	86.873
Kayıtlı (C) (son 1 yılda 1 kez login olmuş)	25.952	25.704	26.681
Aktif (A)/ kayıtlı (B) müşteri oranı (%)	16	14	14

Kaynak: TBB (2022)

Ülkemizdeki internet bankacılığı toplam müşteri sayısı 465 bin azalış göstermesine rağmen aşağıdaki tabloda verilen mobil bankacılık toplam müşteri sayısı yaklaşık 13.000 bin artış göstermiştir. Genel değerlendirme yapıldığında dijital bankacılık müşteri sayısı artış göstermiştir denilebilir.

Tablo 3: Mobil Bankacılık Kullanıcı Sayısı (TBB, 2022)

	Ekim-Aralık 2020	Temmuz-Eylül 2021	Ekim-Aralık 2021
Bireysel müşteri sayısı			
Aktif (A) (son 3 ayda 1 kez login olmuş)	60.334	68.187	72.405
Kayıtlı (B) (en az 1 kez login olmuş)	93.974	106.709	112.106
Kayıtlı (C) (son 1 yılda 1 kez login olmuş)	71.743	79.545	83.692
Aktif (A)/ kayıtlı (B) müşteri oranı (%)	64	64	65
Kurumsal müşteri sayısı (bin kişi)			
Aktif (A) (son 3 ayda 1 kez login olmuş)	2.166	2.468	2.763
Kayıtlı (B) (en az 1 kez login olmuş)	4.087	4.858	5.121

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)			
Kayıtlı (C) (son 1 yılda 1 kez login olmuş)	2.813	3.186	3.461
Aktif (A)/ kayıtlı (B) müşteri oranı (%)	53	51	54
Toplam müşteri sayısı (bin kişi)			
Aktif (A) (son 3 ayda 1 kez login olmuş)	62.500	70.655	75.168
Kayıtlı (B) (en az 1 kez login olmuş)	98.061	111.566	117.226
Kayıtlı (C) (son 1 yılda 1 kez login olmuş)	74.556	82.731	87.152
Aktif (A)/ kayıtlı (B) müşteri oranı (%)	64	63	64

Kaynak: TBB (2022).

3. Dijital Bankacılıkta Müşteri Deneyimi

Müşteri deneyimi, müşteri, ürün ve şirket arasındaki bir dizi etkileşimi (ör. rasyonel, duygusal, duygusal, fiziksel ve ruhsal) ve bu etkileşimler dizisi aracılığıyla yaratılan değeri ve müşterilerin bu yöndeki satın alma davranışlarını kapsar (Meyer ve Schwager, 2007; Verhoef vd., 2009; Klaus ve Maklan, 2013). Müşteriler, farklı hizmet temasları sırasında hizmet beklentilerini ve firmaların teklifleriyle etkileşime giren deneyimlerini karşılaştırır. İşletmeler tarafından müşteri deneyimine odaklanma ihtiyacı ise günümüzde müşterilerin işletmeler ile birçok kanaldan etkileşime girmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu etkileşim ise yukarıda da ifade edildiği gibi müşterilerin deneyimleri ile sonuçlanmaktadır (Lemon ve Verhoef, 2016). Bu açıdan dijitalleşme, müşterilerin deneyimlerini arttırdığı gibi aynı zamanda işletmelerin de bu konuya daha fazla önem vermesini sağlamaktadır (Klink vd., 2020). Dolayısıyla dijitalleşme sağlamış olduğu kolaylıklar sayesinde sektörel açıdan müşteri deneyimine katkı sunmaktadır. Bankacılık sektöründe de dijital dönüşümün etkisiyle birlikte müşteri deneyimi ön plana çıkmıştır. Dijital dönüşümün sektördeki günümüz uygulamaları dijital bankacılık uygulamalarıdır. Bu uygulamalardan en çok kullanılanlar ise internet bankacılığı ve mobil bankacılık hizmetleridir (Akın, 2020). Bu hizmetler banka müşterilerinin deneyimleri üzerinde olumlu etki yaratmıştır denilebilir. Müşterilerin beklentileri ve deneyimleri arasındaki boşluk kapatıldığında müşteri memnuniyetinin gerçekleştiği sonucuna varılmaktadır. Bu nedenle, bankalar, deneyimlerini geliştirmek için sürekli olarak müşterilerin dijital bankacılık hakkındaki görüşlerini almalıdır. Müşteri deneyimi ve beklentileri arasındaki bağlantı, müşteri memnuniyetini ve sadakatini de eklemektedir (Parise vd., 2016).

Teo vd. (2014), işletmelerin yeni değer kaynakları yaratmak ve müşteri hizmetlerinde verimliliği artırmak için, sürekli olarak dijital teknolojileri kullandığını savunmaktadırlar. Bu nedenle, her işletme hayatta kalabilmek için dijital bir işletmeye dönüşmelidir. Bu, bankaların müşteri ihtiyaçları değiştikçe müşteri deneyimini iyileştirmeyi amaçlayan dijital bankacılığa odaklanması gerektiğini de göstermektedir. Dijital hizmetler üretildikçe tüketilir ve bir envantere tutulamaz. Hizmet sunumu sürecinde bankalar ve müşteriler arasındaki etkileşim, hizmet kalitesine bağlı olarak farklılıklara neden olabilmektedir (Âmin, 2016). Kuşkusuz müşterilerin farklı hizmet beklentileri vardır ve hizmet sağlayıcıların bu beklentileri ne kadar iyi karşıladığı onların memnuniyetlerini belirler. Bu nedenle, dijital bankacılıkta müşteri deneyimi, memnuniyeti ve sadakati birbirlerini etkileyen süreçlerdir.

Dijital bankacılık hizmetlerinde müşteri deneyimini etkileyen birtakım faktörler vardır. Harrison vd. (2014) çalışmalarında İskoç banka müşterilerini araştırmış ve dijital bankacılığı benimsemenin müşterilerin önceden katılım ve internet deneyimi, seçenekler ve fayda bilinci ve değişimi benimseme isteği gibi hazır olma faktörlerine bağlı olduğunu tespit etmişlerdir. Bu faktörler algılanan fayda, algılanan kullanım kolaylığı, algılanan zevk, dijital bankacılık hakkında bilgi, güvenlik ve gizlilik garantisi ve algılanan kalite şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla müşteri deneyimini iyileştirmek için dijital bankacılığın müşterilerin gereksinimleriyle uyumlu hale getirilmesi öngörülmektedir (Pikkarainen vd., 2014).

4. Dijital Bankacılıkta Müşteri Tatmin ve Sadakati

Müşteri tatmini, bir ürünün gerçek ve beklenen performansının karşılaştırılması sonucu kişide ortaya çıkan mutluluk veya memnuniyetsizlik duygusudur. İnternet bankacılığı hizmet kalitesi bağlamında, müşteri tatmini, kullanıcıların belirli bir banka ile önceki işlemlerine veya işlem deneyimlerine ilişkin memnuniyetleridir (Anderson ve Srinivasan, 2003).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Bankalar açısından müşteri tatmini önemlidir çünkü uzun vadede mevcut müşterileri elde tutmanın maliyeti yeni müşteriye sahip olmaktan daha düşüktür (Mishra, 2009: 46). Bankacılıkta müşteri tatminini etkileyen faktörler; beklentiler, ürün kalitesi, performans, güvenilirlik, uygunluk, hizmet kalitesi, ün/ algılanan kalite, kullanım kolaylığı, düşük maliyet ve işlem hızıdır (Bilir, 2010). Müşteri sadakati ise özünde kârlılığın anahtarıdır ve bankaların performansı her zaman müşterilerin güvenini etkiler (Srinivasan vd., 2002; Heffernan vd., 2008).

Bloemer vd., (1998) banka sadakatini, bir grup banka müşterisi kapsamında araştırmıştır. Bu araştırmada, müşterilerin aynı bankada tekrar eden satın alma niyetleri ve davranışlarıyla kendini gösteren, seçtikleri bankaya karşı pozitif tutum içerisinde olan banka müşterilerinin müşteri sadakati gösterdiğini tespit etmişlerdir. Buna yatırım, tasarruf, hisse senedi ve tahvil alım/satım/ticareti, işlem yapma vb. dâhildir (Chen, 2012). Araştırmalar, şirketlerin iyi müşteri ilişkilerini ne kadar uzun süre sürdürürlerse, müşterinin şirket için yaratacağı kârın da o kadar büyük olduğunu göstermiştir (Tsai vd., 2010).

Dijital bankacılık hizmetlerinde müşteri sadakatini etkileyen faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Khodakarami ve Chan, 2014):

- Dijital bankacılık imajı
- Hizmeti özelleştirme
- Kolaylık sunma
- Etkin iletişim ağı kurma
- Müşteri memnuniyeti sağlama konusunda gerekli önlemleri alma
- Müşterilerin deneyimleri paylaşabilecekleri sanal ortam sunma
- Hizmetler ile ilgili çeşitli seçimleri geliştirme ve sunma
- Hizmetin kalitesini sağlama.

5. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, bankacılık sektöründeki dijital dönüşümün ve değişimin müşteri deneyimi, müşteri tatmini ve sadakatine etkisini incelemektir. Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel yöntemlerde sıklıkla kullanılan anket tekniği ile veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS istatistik programı aracılığı ile analiz edilmiş (regresyon-Anova) ve yorumlanmıştır. Çalışmada kullanılan anket formunun hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar; Heskett vd. (2008), Keisidou vd. (2013), Martins vd. (2014), Valenzuela vd. (2014) Garg vd. (2014), Alalwan vd. (2016), Jun (2016), Nazir vd. (2016), Akbari vd. (2016), Âmin (2016), Levy vd. (2016), Ashraf vd. (2017), Akgül (2018), Doğan ve Burcuoğlu (2018) ve Anwar vd. (2019) şeklindedir. Araştırmacı bu kaynaklardan yararlanara anket formunu oluşturmuştur.

Araştırmanın evreni Türkiye'deki tüm dijital bankacılık müşterileridir. Ancak araştırmada zaman kısıtı olduğundan dolayı ve evrenin oldukça geniş kapsamlı belirlenmesi sonucunda basit örneklem yöntemi ile araştırmanın örnekleme belirlenmiştir. Anakütle örneklemin belirlenmesinde;

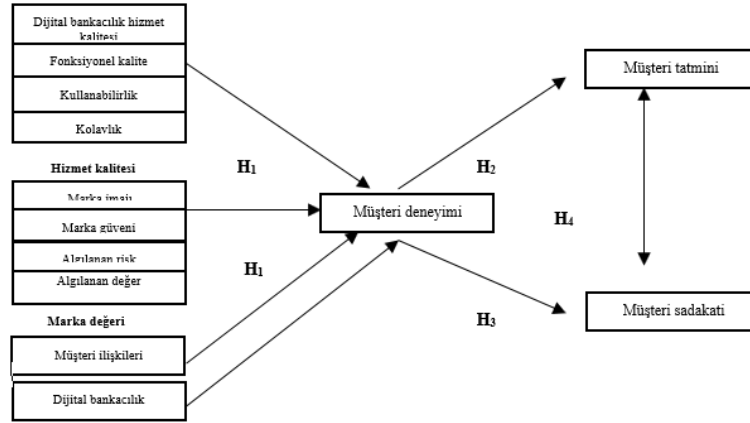
- N: ana kütle müşteri sayısı (58.148.000 tüketici)
- n: örnekleme dahil olacak müşteri sayısı
- p: olay gerçekleşme sıklığı (0,9)
- q: olay gerçekleşmeme sıklığı (0,1)
- t: belirli bir anlamlılık düzeyinde t tablosuna göre bulunan teorik değeri (örneklem hatası %5 ve güven düzeyi %95 için tablodan 1,96 okunmuştur)
- d: olayın görülüş sıklığına göre kabul edilen +/- örnekleme hatasını gösterir. (0,05)

faktörleri kullanılmaktadır. Örneklem formülü;

$$n = \frac{Nt^2pq}{d^2(N-1) + t^2pq}$$

Formülü kullanılarak çalışmanın evreni için %95 güven aralığında $\pm$ % 5 örnekleme hatası ile gerekli örneklem büyüklüğü h: 384 kişi olarak hesaplanmıştır. Ulaşılan yanıtlardan eksik ya da çelişkili bilgi içerdiği tespit edilen anketler araştırma dışında bırakılmış ve 336 katılımcı örneklem grubunun dâhil edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen veriler SPSS 23.00 ile analiz edilmiştir. Analizler kapsamında öncelikli olarak güvenilirlik analizleri yapılmış ardından katılımcıların demografik özellikleri ve dijital bankacılık ürünlerini kullanım alışkanlıklarına ilişkin betimleyici istatistikler değerlendirilmiştir. Son basamakta ise araştırma hipotezlerinin ön değerlendirmesini yapabilmek ve araştırma modelinin çalışabilirliğini incelemek için regresyon (Anova) analizlerine başvurulmuştur.

Şekil 1: Araştırmanın modeli

Araştırmanın hipotezleri:

- H1: Dijital hizmet kalitesi, marka değeri, müşteri ilişkileri ve dijital bankacılık inovasyonu ile müşteri deneyimi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H2: Müşteri deneyimi ile müşteri tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H3: Müşteri deneyimi ile müşteri sadakati arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
- H4: Müşteri tatmini ile müşteri sadakati arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Araştırmada kullanılan ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik analiz sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Cronbach's Alpha	Madde sayısı
,975	59

Çalışmadaki ölçeğin Cronbach's Alpha değeri 0.975'tir. Bu oran ölçeğin güvenilir olduğunu göstermiştir.

6. Bulgular

Bu bölümde katılımcıların sorulara verdikleri cevaplar analize tabi tutulmuş ve bu analiz sonuçları tablolar ve yorumlar şeklinde sunulmuştur.

6.1. Katılımcıların Demografik Bilgilerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan kişilerin demografik özelliklerine ilişkin analiz sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Katılımcıların Demografik Özellikler

Değişkenler		N	%
Cinsiyet	Kadın	113	33,6
	Erkek	223	66,4
Yaş	30- altı	94	28,0
	31-37	98	29,2
	38-43	67	19,9
	44- üstü	77	22,9
Eğitim durumu	İlköğretim	38	11,3
	Lise	80	23,8
	Ön lisans	40	11,9
	Lisans	122	36,3
	Lisansüstü	56	16,7
Medeni durum	Evli	233	69,3
	Bekâr	103	30,7
Çocuk sayısı	Çocuğu yok	139	41,4
	Tek çocuk	48	14,3
	2 çocuk	90	26,8
	3 ve daha fazla çocuk	59	17,6
Aylık gelir	2.500 TL'den az	73	21,7
	2.501-4.000 TL	102	30,4
	4.001-6.000 TL	73	21,7
	6.001-8.000 TL	45	13,4
	8.001-10.000 TL	19	5,7
	10.001 TL ve üzeri	24	7,1
Kendinize ait araç	Evet	201	59,8
	Hayır	135	40,2
Yaşadığınız evin durumu	Bana ait	127	37,8
	Aile bireylerinden herhangi birisine ait	118	35,1
	Kira	91	27,1
Toplam		336	100,0

Tablo 5'e göre katılımcıların %33,6'sı kadın, %64,4'ü erkek, %29,2'si 31-37 yaş aralığında, %36,3'ü lisans mezunu, %69,3'ü evli, %41,4'ü çocuk sahibi değil, %30,4'ü 2.501-4.000 TL aylık gelire sahip, %59,8'i araç sahibi ve %37,8'i ev sahibidir.

6.2. Dijital Bankacılık Ürünleri Kullanım Alışkanlıkları

Katılımcıların dijital bankacılık ürünlerini kullanım alışkanlıklarına ilişkin görüşleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 6: Dijital Bankacılık Ürünleri Kullanım Alışkanlıkları

Değişkenler		N	%
En sık kullanılan dijital banka	Ziraat Bankası	60	17,9
	İş Bankası	28	8,3
	Halkbank	26	7,7
	Garanti BBVA	33	9,8
	Yapı ve Kredi Bankası	35	10,4
	Vakıfbank	24	7,1
	Akbank	75	22,3
	QNB Finansbank	24	7,1
	Kuveyt Türk Katılım Bankası	31	9,2
Dijital bankacılık ürünlerini kullanım süresi	1 yıldan az	22	6,5
	1-3 yıl	60	17,9
	4-5 yıl	77	22,9
	6-10 yıl	123	36,6
	11 yıl ve üzeri	54	16,1
	3 ve daha fazla çocuk	59	17,6
Dijital bankacılık ürünlerini kullanım sıklığı	Her gün	124	36,9
	Haftada 2-3 kez	141	42,0
	Haftada 1 kez	23	6,8
	Ayda 2-3 kez	33	9,8
	Ayda 1 kez ve daha az	15	4,5
En sık kullanılan dijital bankacılık ürünü	İnternet bankacılığı	87	25,9
	Mobil bankacılık	227	67,6
	ATM ya da Telefon bankacılığı	22	6,5
Toplam		336	100,0

Tablo 6'ya göre katılımcıların %22,3'ü dijital bankacılık işlemlerinde Akbank'ı tercih etmekte, %36,6'sı dijital bankacılık ürünlerini 6-10 yıldır kullanmakta, %36,9'u dijital bankacılık ürünlerini her gün kullanmakta ve %67,6'sı dijital bankacılık ürünlerinden mobil bankacılık hizmetlerini kullanmaktadır.

6.3. Regresyon Analizi

Bu bölümde çalışmanın hipotezlerine ilişkin analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 7: Hizmet Kalitesi, Marka Değeri, Müşteri İlişkileri Ve Dijital Bankacılık İnovasyonunun Müşteri Deneyimine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi**Model Özeti**

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Tahmin Hatası
1	,902 ^a	,814	,812	,26844

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

a. Bağımsız değişkenler: Dijital bankacılık inovasyonu, Müşteri ilişkileri, Marka değeri, Hizmet kalitesi

ANOVA^a

Model	Kareler toplamı	Df	Ortalama kare	F	Sig.
1 Regresyon	102,165	4	25,541	354,455	,000 ^b
Artık	23,347	324	,072		
Toplam	125,512	328			

a. Bağımlı Değişken: Müşteri deneyimi

b. Bağımsız Değişkenler: Dijital bankacılık inovasyonu, Müşteri ilişkileri, Marka değeri, Hizmet kalitesi

Katsayılar^a

Model	Standartlanmamış Katsayılar	Std. Error	Standartlaştırılmış Katsayılar	t	Sig.	Doğrusallık İstatistikleri	
						Beta	Hata payı
1 (Sabit)	-,014	,115		-,121	,904		
Hizmet kalitesi	,723	,076	,651	9,535	,000	,123	8,116
Marka değeri	,017	,064	,014	,263	,793	,202	4,953
Müşteri ilişkileri	,051	,042	,052	1,229	,220	,321	3,113
Dijital bankacılık inovasyonu	,216	,059	,212	3,644	,000	,169	5,911

a. Bağımlı Değişken: Müşteri deneyimi

Tablo 7'ye göre oluşturulan bu modelin regresyon sonuçları incelendiğinde, istatistiki olarak genel anlamda anlamlı ancak bazı değişkenlerin bireysel anlamda anlamsız olduğu görülmektedir. Hizmet kalitesi ve dijital bankacılık inovasyonunun müşteri deneyimini %82 açıklanabilir kıldığı görülmektedir ($R^2 = 0,814$; $F=354,455$; $p<0,01$). Ancak, marka değeri ve müşteri ilişkileri istatistiki olarak anlamsızdır. Bu sonuçlara göre hizmet kalitesi ve dijital bankacılık inovasyonunun, müşteri deneyimi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu söylenebilir. Diğer yandan hizmet kalitesi ve dijital bankacılık inovasyonunda birer birimlik standart sapma oranındaki artış, müşteri deneyimi standart sapmasını %90 arttırdığı anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Müşteri Deneyiminin Müşteri Tatminine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Model Özeti

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Tahmin Hatası
1	,867 ^a	,752	,751	,30468

a. Bağımsız değişken: Müşteri deneyimi

ANOVA^a

Model	Kareler toplamı	df	Ortalama kare	F	Sig.
1 Regresyon	92,049	1	92,049	991,613	,000 ^b
Artık	30,355	327	,093		
Toplam	122,404	328			

a. Bağımlı Değişken: Müşteri tatmini

b. Bağımsız Değişken: Müşteri deneyimi

Katsayılar^a

Model	Standartlanmamış Katsayılar	Std. Error	Standartlaştırılmış Katsayılar	t	Sig.
1 (Sabit)	,608	,111		5,476	,000
Müşteri deneyimi	,856	,027	,867	31,490	,000

a. Bağımlı Değişken: Müşteri tatmini

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 8'e göre oluşturulan bu modelin regresyon sonuçları incelendiğinde, istatistiki olarak anlamlı olduğu ve müşteri deneyiminin müşteri tatmini %75 açıklanabilir kıldığı görülebilmektedir ($R^2 = 0,752$; $F=991,613$; $p<0,01$). Bu sonuçlara göre müşteri deneyiminin, müşteri tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu söylenebilmektedir. Diğer yandan müşteri deneyiminde bir birimlik standart sapma oranındaki artış, müşteri tatmini standart sapmasını %87 arttırmaktadır.

Tablo 9: Müşteri Deneyiminin Müşteri Sadakatine Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

Model Özeti

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Tahmin Hatası
1	,712 ^a	,507	,506	,40800

a. Bağımsız değişken: Müşteri deneyimi

ANOVA^a

Model		Kareler toplamı	df	Ortalama kare	F	Sig.
1	Regresyon	56,038	1	56,038	336,641	,000 ^b
	Artık	54,434	327	,166		
	Toplam	110,472	328			

a. Bağımlı Değişken: Müşteri sadakati

b. Bağımsız değişken: Müşteri deneyimi

Katsayılar^a

Model		Standartlanmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		Sig.
		B	Std. Error	Beta	t	
1	(Sabitt)	1,253	,149		8,421	,000
	Müşteri deneyimi	,668	,036	,712	18,348	,000

a. Bağımlı Değişken: Müşteri sadakati

Tablo 9'a göre oluşturulan bu modelin regresyon sonuçları incelendiğinde, istatistiki olarak anlamlı olduğu ve müşteri deneyiminin müşteri sadakatini %51 açıklanabilir kıldığı görülebilmektedir ($R^2 = 0,507$; $F=336,641$; $p<0,01$). Bu sonuçlara göre müşteri deneyiminin, müşteri sadakati üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu söylenebilir. Diğer yandan müşteri deneyiminde bir birimlik standart sapma oranındaki artışın, müşteri sadakati standart sapmasını %71 arttırdığı ifade edilebilir.

Tablo 10: Müşteri Tatminin Müşteri Sadakatine Etkisine İlişkin Regresyon Analiz

Model Summary

Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Tahmin Hatası
1	,710 ^a	,504	,503	,40927

a. Bağımsız Değişken: Müşteri tatmini

ANOVA^a

Model		Kareler toplamı	df	Ortalama kare	F	Sig.
1	Regresyon	55,699	1	55,699	332,531	,000 ^b
	Artık	54,773	327	,168		
	Toplam	110,472	328			

a. Bağımlı Değişken: Müşteri sadakati

b. Bağımsız Değişken: Müşteri tatmini

Katsayılar^a

Model		Standartlanmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		Sig.
		B	Std. Error	Beta	t	

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)					
1	(Sabitt)	1,208	,152		7,941 ,000
	Müşteri tatmini	,675	,037	,710	18,235 ,000

a. Bağımlı Değişken:: Müşteri sadakati

Tablo 10'a göre oluşturulan bu modelin regresyon sonuçları incelendiğinde, istatistiki olarak anlamlı olduğu ve müşteri tatmininin müşteri sadakatini %50 açıklanabilir kıldığı görülmektedir ($R^2 = 0,504$; $F=332,531$; $p<0,01$). Bu sonuçlara göre müşteri tatmininin, müşteri sadakati üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu söylenebilir. Diğer yandan müşteri tatmininde bir birimlik standart sapma oranındaki artışın, müşteri sadakati standart sapmasını %71 oranında arttırdığı ifade edilebilir.

Tablo 11: Hipotez sonuçları

H1: Dijital hizmet kalitesi, marka değeri, müşteri ilişkileri ve dijital bankacılık inovasyonu ile müşteri deneyimi arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	Kabul
H2: Müşteri deneyimi ile müşteri tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	Kabul
H3: Müşteri deneyimi ile müşteri sadakati arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	Kabul
H4: Müşteri tatmini ile müşteri sadakati arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	Kabul

8. Sonuç

Günümüz rekabet koşullarında olumlu bir müşteri deneyimi yaratmanın amacı, rakiplerden farklılaşarak öne çıkma arzusudur. Bu anlamda bankalar da diğer işletmeler gibi rekabette öne çıkabilmek amacıyla inovatif çözümler sunmaktadırlar. Bankacılık sektöründe son yıllarda teknolojik gelişmelerin etkisiyle ve internet gibi iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmelerin neticesinde dijital döneme başlamış ve dijital bankacılık uygulamaları hayata geçirilmiştir. Bankacılık sektöründeki dijital dönüşümün ve değişimin müşteri deneyimi, müşteri tatmini ve sadakatine etkisinin incelendiği bu çalışmanın analiz sonuçları şu şekildedir: Katılımcıların demografik özellikleri; %33,6'sı kadın, %64,4'ü erkek, %29,2'si 31-37 yaş aralığında, %36,3'ü lisans mezunu, %69,3'ü evli, %41,4'ü çocuk sahibi değil, %30,4'ü 2.501-4.000 TL aylık gelire sahip, %59,8'i araç sahibi ve %37,8'i ev sahibidir. Katılımcıların dijital bankacılık kullanımına ilişkin sonuçları şu şekildedir; %22,3'ü dijital bankacılık işlemlerinde Akbank'ı tercih etmekte, %36,6'sı dijital bankacılık ürünlerini 6-10 yıldır kullanmakta, %36,9'u dijital bankacılık ürünlerini her gün kullanmakta ve %67,6'sı dijital bankacılık ürünlerinden mobil bankacılık hizmetlerini kullanmaktadır. Bunun dışında araştırmada müşteri deneyimi, müşteri tatmini ve sadakatine yönelik analiz sonuçları ise şu şekilde bulunmuştur: Hizmet kalitesi, marka değeri, müşteri ilişkileri ve dijital bankacılık inovasyonunun, müşteri deneyimi üzerinde anlamlı bir etkisi vardır ve hizmet kalitesi, marka değeri, müşteri ilişkileri ve dijital bankacılık inovasyonda birer birimlik standart sapma oranındaki artış, müşteri deneyimi standart sapmasını %90 oranında arttırmaktadır.

Literatürde benzer çalışmalardan da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin Amin (2016) ve Raza vd., (2015) internet bankacılığı hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti ve sadakati ile ilişkisini incelerken, Jun ve Palacios (2016) mobil bankacılık hizmet kalitesini incelemiştir. Bu çalışma sonuçlarına göre dijital bankacılık işlemlerinin müşteri deneyimi, sadakati ve tatmini üzerinde olumlu etkileri olduğu raporlanmıştır. Piyathasanan vd. (2015) internet deneyiminde değer (sosyal ve ekonomik) algıları ile müşteri sadakati arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Waite ve Harrison (2015) e-bankacılık çalışmalarını analiz etmiş, inovasyon sınırlarını zorlamak için alternatif yöntemler, teoriler ve veri kaynaklarının kullanılması gerektiği sonucuna varmışlardır. Mbama ve Ezepe (2018) araştırmalarında müşteri deneyimine etki eden faktörleri incelemiş ve bu faktörlerin; kalite, kolaylık, güven, hız, maliyet risk, kullanım kolaylığı gibi unsurlar olduğunu saptamışlardır. Çalışmada ayrıca müşteri deneyimini etkileyen faktörlerin genel anlamda müşteri memnuniyeti, sadakati ve finansal performansını etkilediği ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar ile bizim araştırmamızdaki sonuçlar benzerlik göstermektedir.

Bankalar hem bireysel müşteriler hem de firmalar için değer yaratabilecek etkileşimli hizmet yeniliklerinden yararlanmaktadır (Dootson vd., 2016). Pazarlamada yöneticiler; sundukları hizmeti ve firmaların performansını iyileştirmek hedefleriyle yenilik yapabildikleri için önemlidirler (Karatepe ve Ağa,

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

2016; Verhoef vd., 2009). Ayrıca firmalar, deneyimlerini geliştirerek müşteriler ve kendileri için deneysel değer yaratırlar (Gentile vd., 2007; Chang ve Lin, 2015). Böylece algılanan değer, müşterileri bankacılık ürününe ikna eder (Keisidou vd., 2013). Diğer yandan hizmet inovasyonunda teknoloji kullanılarak müşteri ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı kullanıcı algılarıyla belirlenir (Baba, 2012). Davis'in (1989) Teknoloji Kabul Modeli, algılanan kullanım kolaylığı ve kullanılabilirliğin müşterilerin teknolojiyi kullanma davranışlarını etkilediğini öne sürmektedir. Shin (2021) araştırmasında bankacılık sektöründe dijital müşteri deneyiminin memnuniyeti ve yeniden kullanma niyetini ne şekilde etkilediğini araştırmıştır. Bu anlamda çalışmada dijital bankacılık işlemlerinin sunmuş olduğu kolaylık, yararlılık, güvenilirlik, hız ve maliyet avantajlarının deneyimi olumlu yönde etkilediği ve dolayısıyla müşteri memnuniyetini arttırdığı ifade edilmiştir. Yuan vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada, bankacılık sektöründe mobil bankacılığı tercih etmede etkili faktörler araştırılmış ve müşteri deneyimi sonucunda gelişen sadakat duygusu ile mobil bankacılık tercihleri arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Adı geçen bilimsel araştırma sonuçlarıyla, bu makaledeki sonuçlar birbirleriyle benzerlik göstermektedir.

Araştırmada müşteri deneyiminin, müşteri tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ve müşteri deneyiminde bir birimlik standart sapma oranındaki artışın, müşteri tatmini standart sapmasını %87 oranında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, başka araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Lin ve Bennett (2014) çalışmasında geliştirilen müşteri deneyiminin müşteri tatminini ve sadakatini arttırdığını ve bu durumun banka kârlılığına etkide bulunduğunu ifade etmiştir. Hamza'nın (2014) yaptığı araştırmada da müşterilerin sunulan hizmet ve ürünlere beklenti ile yaklaştığını ve bu beklentilerin karşılanma oranı ile sadakat durumunun bağlantılı olduğu ifade edilmiştir.

Araştırmada müşteri deneyiminin, müşteri sadakati üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ve müşteri deneyiminde bir birimlik standart sapma oranındaki artışın, müşteri sadakati standart sapmasını %71 oranında arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, başka araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Imbug vd. (2018), çalışmalarında müşteri deneyiminin müşteri sadakatini arttırdığını ve bu anlamda müşterilerin dijital bankacılık kullanım oranını arttırdığını ifade etmişlerdir. Makudza (2020) da çalışmasında müşterilerin kazanmış olduğu deneyimlerin sadakati olumlu yönde etkilediğini vurgulamıştır.

Araştırma sonuçlarına göre, müşteri tatmininin, müşteri sadakati üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ve müşteri tatmininde bir birimlik standart sapma oranındaki artışın, müşteri sadakati standart sapmasını %71 oranında arttırdığı saptanmıştır. Bu sonucu destekleyen başka araştırma sonuçları da bulunmaktadır. Örneğin Kassim ve Abdullah (2010); Amin vd., (2013); Aksoy (2014); Sharifi ve Esfidani (2014); Thaichon vd. (2014); Kashif vd., (2015) bu yönde bulgular tespit etmişlerdir. Ayrıca müşteri deneyimi ile müşteri sadakati arasında da anlamlı ilişki tespit eden çalışmalar mevcuttur (Ramseok-Munhurrin ve Naidoo, 2011; Amin, 2016). Bu çalışmaların sonuçları da bu araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak bilimsel metotlara uygun şekilde yapılan bu araştırmayla, müşterilerin deneyimlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi, müşteri deneyimlerinin önemi üzerinde durulması, ayrıca müşteri tatmini ve sadakatinin sektör açısından önemi ve bu değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi açısından bankacılık literatürüne katkı yapıldığı düşünülmektedir.

Sektöre yönelik önerileri ise kısaca şöyle özetlemek mümkündür: a) dijital bankacılık hizmetlerinin, müşteriler açısından tanınmış birebir muhatabı olmadığı ve tamamen web sitesine güvenilmesi gerektiği için, çevrimiçi banka müşterilerine memnuniyet ve güvenilirlik imajı vermek açısından güçlü bir alt yapıya sahip olmak gereklidir. b) dijital bankacılık hizmetlerinde, müşteri desteği için sanal asistan, çevrimiçi video turları, demolar ve çevrimiçi etkileşimli özellikler gibi multimedya içerikleri tasarlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Akbari, M., Kazemi, R. & Haddadi, M. (2016). Relationship marketing and word-of-mouth communications: Examining the mediating role of customer loyalty. *Marketing and Branding Research*, 3, 63-74.

Akgül, Y. (2018). Banking Websites in Turkey: An Accessibility, Usability and Security Evaluation, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 782-796.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Akın, F. (2020). Dijital dönüşümün bankacılık sektörü üzerindeki etkileri. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 15-27.
- Aksoy, L. (2014). Linkingsatisfaction toshareofdeposits: anapplicationofthewallet allocation rule, *International Journal of Bank Marketing*, 32(1), 28-42.
- Alalwan, A.A., Dwivedi, Y.K. Rana, N.P. & Simintiras, A. C. (2016). Jordanian Consumers' Adoption of Telebanking Influence of Perceived Usefulness, Trust and Self-Efficacy, *International Journal of Bank Marketing*, 34(5), 690-709.
- Amin, M. (2016). Internet Banking Service Quality and its Implication on e-Customer Satisfaction and e-customer Loyalty. *International Journal of Bank Marketing*, 34(3), 280-306.
- Âmin, M., Isa, Z. & Fontaine, R. (2013). Islamic banks: contrasting the drivers of customer satisfaction on image, trust, and loyalty of Muslim and non-Muslim customers in Malaysia, *International Journal of Bank Marketing*, 31(2), 79-97.
- Anwar, S., Min, L. & Dastagir, G. (2019). Effect of Service Quality, Brand Image, Perceived Value on Customer Satisfaction and Loyalty in the Chinese Banking Industry. *International Journal of Business, Economics and Management Works*, 6(3), 24-30.
- Ashraf, S., Ilyas, R., Imtiaz, M. ve Tahir, H.M. (2017). Impact of CSR on Customer Loyalty: Putting Customer Trust, Customer Identification, Customer Satisfaction and Customer Commitment into Equation-A study on the Banking Sector of Pakistan. *Int. J. of Multidisciplinary and Current research*, 5, 1362-1372
- Baba, Y. (2012). Adopting a Specific Innovation type versus Composition of Different Innovation types Case Study of a Ghanaian Bank, *International Journal of Bank Marketing*, 30(3), 218-240.
- Bilir, A. (2010). Katılım bankalarında müşteri memnuniyetinin belirlenmesi üzerine Hatay ilinde bir araştırma, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 39-62.
- Bloemer, J., Ruyter, K. & Peeters, P. (1998). Investigating the drivers of bank loyalty: the complex relationship between image, service quality and satisfaction, *International Journal of Bank Marketing*, 16(7), 276-286.
- Chang, S.H. & Lin, R. (2015). Building a Total Customer Experience Model: Applications for the Travel Experiences in Taiwan's Creative Life Industry, *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 32(4), 438-453.
- Chen, S.C. (2012). The customer satisfaction – loyalty relation in an interactive e-service setting: the mediators, *Journal of Retailing and Consumer Services*, 19(2), 202-210.
- Commencis (2020). The Future of Digital Banking: Key Takeaways from the Challenger Banks, September 2020.
- Davis, F.D. (1989). Perceived Usefulness, Perceived Ease of Use, and User Acceptance of Information Technologies, *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340.
- Doğan, H. & Burucuoğlu, M. (2018). Tüketicilerin Mobil Bankacılık Hizmet Kalitesi Algıları ve Tekrar Kullanma Niyetleri: Ampirik Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(4), 1183-1198.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Dootson, P., Beatson, A. & Drennan, J. (2016). Financial institutions Using Social Media – Do Consumers Perceive Value? *International Journal of Bank Marketing*, 34(1), 9-36.
- French, S., Leyshon, A. & Melek, S. (2013). The Changing Geography of British Bank and Building Society Branch Networks, 2003-2012.
- Garg, R., Rahman, Z. & Qureshi, M. N. (2014). Measuring customer experience in banks: scale development and validation. *Journal of Modelling in Management*, 9(1), 87-117.
- Gentile, C., Spiller, N. & Noci, G. (2007). How to Sustain the Customer Experience: An Overview of Experience Components that Co-create Value With the Customer, *European Management Journal*, 25(5), 395-410.
- Hamza, V.K. (2014). Impact of Post Purchase Experiences on Customer Loyalty: An Empirical Investigation. *Journal of Management Vollume*, 11(1), 62-73.
- Heffernan, T., O’Neil, G., Travaglione, T. & Droulers, M. (2008). Relationship marketing: the impact of emotional intelligence and trust on bank performance, *International Journal of Bank Marketing*, 26(3), 183-199.
- Heskett, J.L., Jones, T.O., Loveman, G. W., Sasser, Jr., W. E. & dSchlesinger, L. (2008). “Putting the Service-Profit Chain to Work”. *Harvard Business Review*, 86(7/8), 118-129.
- Inbug, N., Ambad, S.A. & Bujang, I. (2018). The Infulence of Customer Experience on Customer Loyalty in Telecommunication Industry. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 8(3), 103-116.
- Jun, M. & Palacios, S. (2016). Examining the Key Dimensions of Mobile Banking Service Quality: An Exploratory Study, *International Journal of Bank Marketing*, 34(3), 307-326.
- Karatepe, O. M. & Aga, M. (2016). The Effects of Organization Mission Fulfillment and Perceived Organizational Support on Job Performance: The Mediating Role of Work Engagement, *International Journal of Bank Marketing*, 34(3), 368-387.
- Kashif, M., Wan Shukran, S.S., Rehman, M.A., Sarifuddin, S., Estelami, H. & Heinonen, K. (2015). Customer satisfaction and loyalty in Malaysian Islamic banks: a PAKSERV investigation, *International Journal of Bank Marketing*, 33(1), 23-40.
- Kassim, N. & Abdullah, N.A. (2010). The effect of perceived service quality dimensions on customer satisfaction, trust, and loyalty in e-commerce settings: a cross cultural analysis, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 22(3), 351-371.
- Keisidou, E., Sarigiannidis, L., Maditinos, D. I. & Thalassinis, E. I. (2013). Customer Satisfaction, Loyalty and Financial Performance. *International Journal of Bank Marketing*, 31(4), 259-288.
- Keisidou, E., Sarigiannidis, L., Maditinos, D. I. & Thalassinis, E.I. (2013). Customer Satisfaction, Loyalty and Financial Performance, *International Journal of Bank Marketing*, 31(4), 259-288.
- Khodakarami, F. & Chan, Y.E. (2014). Exploring the role of customer relationship management (CRM) systems in customer knowledge creation, *Information & Management*, 51(1), 27-42.
- Klaus, P. & Maklan, S. (2013). Towards a Better Measure of Customer Experience, *International Journal of Market Research*, 55(2), 227-246.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Klink, R. R., Zhang, J. Q. & Athaide, G. A. (2020). Measuring customer experience management and its impact on financial performance. *European Journal of Marketing*, 55(3), 840-867
- Lemon, K. N. & Verhoef, P. C. (2016). Understanding customer experience throughout the customer journey. *Journal of Marketing*, 80(6), 69-96.
- Levy, S. & Hino, H. (2016). Emotional Brand Attachment: A Factor in Customer-Bank Relationships. *International Journal of Bank Marketing*, 34(2), 136-150.
- Lin, F.T., Wu, H.Y. and Tran, T.N. (2015). Internet Banking Adoption in a Developing Country: An Empirical Study In Vietnam. *Inf Syst E-Bus Manage*, 13, 267-287
- Makudza, F. (2020). Augmenting Customer Loyalty Through Customer Experience Management in the Banking Industry. *Journal of Asian Business and Economic Studies Issn*, 27(2), 1-13.
- Martins, C., Oliveira, T. & Popovic, A. (2014). Understanding the Internet Banking Adoption: A Unified Theory of Acceptance and Use of Technology and Perceived Risk Application. *International Journal of Information Management*, 34(1), 1-13.
- Mbama, C.I. & Ezepue, P.O. (2018). Digital banking, customer experience and bank financial performance: UK customers' perceptions". *International Journal of Bank Marketing*, 36(2), 230-255.
- Meyer, C. & Schwager, A. (2007). Understanding Customer Experience, *Harvard Business Review*, 85(2), 116-126
- Mishra, A.A. (2009). A study on customer satisfaction in Indian Retail Banking. *The IUP Journal of Management Research*, 8(11), 45-61.
- Nazir, B., Ali, M. & Jamil, M. (2016). The impact of brand image on the customer retention: a mediating role of customer satisfaction in Pakistan. *International Journal of Business and Management Invention*, 5(3), 56-61.
- Parise, S., Guinan, P.J. & Kafka, R. (2016). Solving the crisis of immediacy: How digital technology can transform the customer experience. *Business Horizons*, 59(4), 411-420.
- Piyathasanan, B., Mathies, C., Wetzels, M., Patterson, P.G. & Ruyter, K. (2015). A Hierarchical Model of Virtual Experience and Its Influences on the Perceived Value and Loyalty of Customers, *International Journal of Electronic Commerce*, 19(2), 126-158.
- Ramseook-Munhurrin, P. & Naidoo, P. (2011). Customers' perspectives of service quality in internet banking, *Services Marketing Quarterly*, 32(4), 247-264.
- Raza, S. A., Jawaid, S. T., Hassan, A. & Burton, B. (2015). Internet banking and customer satisfaction in Pakistan. *Qualitative Research in Financial Markets*, 7(1), 24-36.
- Sharifi, S.S. & Esfidani, M.R. (2014). The impacts of relationship marketing on cognitive dissonance, satisfaction, and loyalty: the mediating role of trust and cognitive dissonance, *International Journal of Retail and Distribution Management*, 42(6), 553-575.
- Shin, J. W. (2021). Mediating effect of satisfaction in the relationship between customer experience and intention to reuse digital banks in Korea. *Social Behavior & Personality: an international journal*, 49(2), 1-18.
- Srinivasan, S.S., Anderson, R. & Ponnayolu, K. (2002). Customer loyalty in e-commerce: an expectation of its antecedents and consequences, *Journal of Retailing*, 78(1), pp. 41-50.

- ...
(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Tam, C. & Oliveira, T. (2017). "Literature review of mobile banking and individual performance". International Journal of Bank Marketing, 35(7), 1042-1065
- Thaichon, P., Lobo, A. & Mitsis, A. (2014). An empirical model of home internet services quality in Thailand, Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 26(2), 190-210.
- Tsai, M.T., Tsai, C.L. & Chang, H.C. (2010). The effect of customer value, customer satisfaction, and switching costs on customer loyalty: an empirical study of hypermarkets in Taiwan, Social Behavior & Personality: An International Journal, 38(6), 729-740.
- TÜSİAD, Samsung Türkiye, Deloitte Türkiye, GFK Türkiye, (2016). Türkiye'deki Dijital Değişime CEO Bakışı, <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/technologymedia-telecommunications/turkiyedeki-dijital-degisime-CEO-bakisi.pdf>
- Valenzuela, L., Torres, E., Hidalgo, P. & Farías, P. (2014). Salesperson CLV Orientation's Effect on Performance. Journal of Business Research, 67(4), 550-557.
- Verhoef, P., Lemon, K., Parasuraman, A., Roggeveen, A., Tsiros, M. & Schlesinger, L. (2009). Customer Experience Creation: Determinants, Dynamics and Management Strategies, Journal of Retailing, 85(1), 31-41.
- Waite, K. & Harrison, T. (2015). Online banking adoption: We should know better 20 years on, Journal of Financial Services Marketing, 20(4), 258-272.
- Yuan, S., Liu, L., Su, B. & Zhang, H. (2020). Determining the antecedents of mobile payment loyalty: Cognitive and affective perspectives. Electronic Commerce Research and Applications, 41, 100971.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırmanın etik kurul izni, Doğu Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 27.04.22 tarih ve 2022/08 sayılı karar ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Makale tek yazarlıdır.

VANDANA SHİVA'NIN EKOFEMİNİZME KATKILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Aysel GÜNİNDİ ERSÖZ*

"Bizler doğanın efendisi ya da sahibi değil, onun bir parçasıyız."
(Vandana Shiva)

ÖZET

Doğanın yıkımı sonucu dünyanın yaşadığı felaketler en çok da kadınlar tarafından dillendirilmiştir. 1974 yılında kullanılmaya başlanan ekofeminizm kavramı, ataerkillik, modernizm ve çevre tahribatı arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Ekofeministler için kadınların tahakküm altına alınması ile doğanın tahakküm altına alınması arasında paralellik bulunmaktadır. Onlara göre, kadınların hem doğaları hem de kadın olmalarından dolayı yaşadıkları deneyimleri doğanın uğradığı sömürüyü çok daha iyi anlamalarını sağlamaktadır. Kadınların dünyanın geleceği konusunda yaşadıkları endişeler ise onları çevresel hareketlerin içinde daha fazla yer almaya itmektedir. Ekofeministlere göre; dünyanın karşılaştığı çevresel sorunlardan erkek merkezli bakış açıları sorumludur. Diğer yandan çevresel felaketlerin esas kurbanları da kadınlar ve çocuklardır. Bu nedenle, eko feministler, kalkınma planları yapılırken sürdürülebilirlik ve kadınların konumunun dikkate alınmasının önemini dile getirmişlerdir. Ekofeministlerin en güçlü isimlerinden birisi kuşkusuz Hindistanlı düşünür, aktivist ve entelektüel Vandana Shiva'dır. Shiva; yerli tohum, tarım ve gıda güvenliği, fikri mülkiyet hakları, biyoçeşitlilik, biyoteknoloji, biyoetik ve genetik mühendisliği konularında ekofeminizme katkılar sunmuştur. Bu çalışmada Vandana Shiva'nın özellikle Maria Mies ile birlikte yazdığı "Ekofeminizm" eseri başta olmak üzere, yazarın diğer eserleri ile yazar üzerine yapılan çalışmalar üzerinden teorik bir tartışma yapılmıştır. Shiva, Chipko hareketi ile başlayan çalışmalarıyla dünyanın farklı yerlerinde yaşayan kadınlara ilham kaynağı olmuştur. Derin ekolojiyi savunan Shiva'nın temel bakış açısını "*insanların doğanın efendisi olmadığı, olsa olsa onun bir parçası olduğu*" gerçeği oluşturmaktadır. O, gezegende yaşayan tüm canlılar arasındaki karşılıklı ilişkilere dikkat çeken, onların var olma haklarının kabul edilmesi için uğraş veren bir düşünür ve aktivisttir. Kısaca Shiva, "modernleşme", "kalkınma" ve "ilerleme" kavramlarının doğal dünyanın tahribatındaki rolü üzerine güçlü eleştiriler getirerek, bundan en fazla kadınların etkilendiği gerçeğini söylemeye devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, ekofeminizm, Vandana Shiva, toplumsal cinsiyet, ekoloji.

AN EVALUATION OF VANDANA SHIVA'S CONTRIBUTION TO ECOFEMINISM**ABSTRACT**

The disasters and the natural destructions in the world are mostly expressed by women. The concept of ecofeminism, which started in 1974, focuses on the relationship between patriarchy, modernism, and environmental destruction. Ecofeminists argue that there is a parallelism between the domination of women and the domination of nature. Since there is a connection between women and nature, the exploitation of women enabled them to understand the exploitation of nature more consciously. Women's concerns about the future of the world lead them to take more part in environmentalist movements. According to ecofeminists, male-centered perspectives are the causes for the environmental problems the world faces. On the other hand, the main victims of environmental disasters are women and children. Therefore, ecofeminists have indicated the importance of sustainability and the position of women while making development plans. Vandana Shiva is one of the most prominent ecofeminists in the world today. Shiva contributed to ecofeminism in the areas of native seed, agriculture and food safety, intellectual property rights, biodiversity, biotechnology, bioethics, and genetic engineering. In this study, a theoretical discussion has been made on Vandana Shiva's other works, specifically based on the work titled "Ecofeminism" which collaborated with Maria Mies and the author's other works as well. Moreover, Shiva, with her work influenced by the Chipko movement, has been a source of inspiration for women living in different parts of the world. Her main concern in defending deep ecology constitutes the fact that "man is not the master of nature, he is above nature". She is a philosopher, activist and intellectual, who draws attention to the mutual relationships between all living things on the planet and strives to improve the recognition of their natural right to exist. In short, Shiva sharply criticizes the destruction of nature by focusing on the terms such as "modernization", "development" and "progress" and claims that such disasters affect women more than anybody else.

Keywords: Environment, ecofeminism, Vandana Shiva, social gender, ecology.

*Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, aysel.ersoz@hbv.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2382-995X>

Derleme Makale

Sayfa Sayısı: 1374-1385

Makale Geliş Tarihi: 16.10.2022

Makale Kabul Tarihi: 07.12.2022

Makale Yayın Tarihi: 31.12.2022

Giriş

Doğada yaşanan tahribat ve bunun yıkıcı sonuçları, yani insan ile doğa arasındaki ilişkinin sorgulanmasına modern anlamda ilk defa 1960'lı yıllarda başlandığı kabul edilmektedir. Küresel düzeyde çevre sorunlarına ise ilk defa 1972 yılında Stockholm'de gerçekleştirilen "Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansında" değinilmiştir. Bundan tam 20 yıl sonra, 1992 yılında Rio de Janeiro'da "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı" gerçekleştirilmiştir. Kısaca Rio Konferansı olarak bilinen konferansa devletler üst düzey temsilcileri ile katılırken, sivil toplum örgütleri de yoğun katılım sağlamıştır. Konferansta, "İklim değişikliği", "Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi", "Rio Deklarasyonu", "Gündem 21" ile "Ormanların Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Prensipler Listesi" gibi beş temel konu tartışmaya açılmıştır. Konferansta kabul edilen ilkeler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çevreyle ilgili çabaları artırmıştır. Ancak, hem yukarıda sayılan konferanslar hem de diğer küresel önlemlere rağmen yaşlı dünyamızın sorunları artarak devam etmektedir. Dünyamız bugün; çölleşmeden asit yağmuruna, ozon tabakasının incelmelerinden biyolojik çeşitliliğin azalmasına, iklim değişikliğinden yoksulluğa kadar birçok sorunla boğuşmaktadır.

Dünyamızın bugün yaşadığı sorunların temelinde nüfus baskısı kadar niceliksel büyümeye odaklanan kalkınma çabalarının da bulunduğu konusunda birçok görüş ileri sürülmektedir. Kalkınma; toplumun istenmeyen bir konumdan, istenen bir konuma doğru dönüşüm yaşamasını, yani hâkim görüşe göre gelişmesini ifade etmektedir. Modernizmin rasyonel mantığı ve endüstriyel kapitalizmin kâr odaklı yaklaşımları doğanın tahribini de beraberinde getirmiştir. Doğada yaşanan bu tahribatın neden ve sonuçları 1960'lı yıllarda çevreci hareketler, feminist hareketler ve sivil toplum örgütleri tarafından tartışılmaya başlanmıştır. 1970'lere gelindiğinde çevre, ekoloji ve feminizm sacayağından oluşan "Kadın, Çevre ve Kalkınma" yaklaşımını benimseyen, ekofeminizm ortaya çıkmıştır. Dünyanın sonunu hazırlayan çevresel felaketleri pozitivist bakış açılarına bağlayan ekofeministlerce çevresel yıkımlardan en fazla kadınlar ve çocukların etkilendiği ileri sürülmüştür.

1970'li yıllarda gündeme gelmeye başlayan ve 1980'li yıllarda ivme kazanan ekofeminist mücadele hem bilimsel bilgi birikimi hem de eylemlerle yerel ve küresel ölçekte birçok başarı elde etmiştir. Ekofeminizm son yirmi yıl içinde hem eylemci mücadeleye hem de kadınların ezilmesi ile doğanın tahakkümü altına alınması arasındaki bağlantıların kuramsallaştırılmasına büyük katkılarda bulunmuştur (Plumwood, 2017: 9).

Vandana Shiva'nın ekofeminizme katkılarının irdelendiği çalışmamız, Literatür taramasına dayalıdır. Vandana Shiva'nın Maria Mies ile ortaklaşa yazdığı "Ekofeminizm" adlı çalışması temel eser olarak ele alınmıştır. Bununla beraber, Vandana Shiva'nın eserleri, kişisel web sayfası ile hakkında yazılan makalelerden de ikincil kaynaklar olarak yararlanılmıştır. Bu bağlamda, ekofeminizmin en önemli temsilcilerinden birisi olan Vandana Shiva'nın yerli tohum, tarım ve gıda güvenliği, fikri mülkiyet hakları, biyoçeşitlilik, biyoteknoloji, biyoetik, toplumsal cinsiyet ve genetik mühendisliği konularındaki bakış açısı aktarılmaya çalışılmaktadır.

1. Ekofeminizm Nedir? Ekofeministler Ne İstiyor?

Kalkınma; kaba bir tanımla, toplumun istenmeyen bir konumdan istenen bir konuma doğru değişimini sağlayan politik müdahale yöntemleridir. Kalkınma sürecinde daha çok niceliksel büyümelere odaklanılmakta, bu sürecin yol açtığı olumsuz yanlar ya göz ardı edilmekte ya da görmezden gelinmektedir. Kalkınma odaklı yaklaşımlar, dünyamızın ekolojik dengesini bozduğu için eleştirilere maruz kalmaktadır. Kimi kuramcılar tarafından "Risk Toplumu" veya "Geç Modernlik" gibi kavramlarla tanımlanan modern toplumda tıp, teknoloji, bilim vb. alanlarda çok önemli gelişmeler yaşanırken, öngörülemez, telafi edilemez küresel riskleri de ortaya çıkarmaktadır (Beck,

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

2011, Giddens, 2010). Modern dönem önemli başarılar ile doluyken, yine bu dönemde çevre dengesi insan da dâhil tüm canlılar aleyhine bozulmuştur.

İnsan ile doğa arasında bir denge olduğu fikri ilk defa 1970'li yıllarda dillendirilmeye başlanmıştır. 1992 yılında gerçekleştirilen “Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansından” sonra yaygın kullanılmaya başlanan “Sürdürülebilir kalkınma” kavramı “Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu” tarafından 1987 yılında hazırlanan "Our Future Common" (Ortak Geleceğimiz) adlı raporda tanımlanmaktadır. Buna göre sürdürülebilir kalkınma; *“bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarının karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamak”* anlamına gelmektedir (Aktaran Günindi Ersöz, 2003:2). Sürdürülebilir kalkınma; insan ile doğa arasındaki dengeye dikkat çekmekte, doğal kaynakları tüketirken gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da gözetenin zorunluluğunu hatırlatmaktadır.

Ekofeminizmin doğuşunu hazırlayan da dünyamızın yaşadığı sorunlar konusunda kazanılan hassasiyet ve farkındalıktır. Özellikle 1980'lerden itibaren ekofeminist hareketler gerek yerel düzeyde gerekse küresel düzeyde önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Feminizm genel olarak; kadınların toplumdaki ikincilliğini değiştirmek ve eşitliği arttırmak için fikirlerle eylemi birleştiren siyasal düşünce akımı olarak tanımlanır. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında ise; feminizm farklı kadınlıklarla; beyaz, zengin, heteroseksüel siyahi, çalışan, yoksul, engelli, lezbiyen veya yaşlı tüm kadınlar için özgürlük talep eden politik bir hareket olup, hem eylemsel boyutu hem de teorik bilgi üretme boyutu bulunmaktadır. Kadının toplum içindeki ikincilliğini sorunsallaştıran feminizm akımlarından birisi olan ekofeminizmi doğuran artan çevresel felaketler ve bunların yol açtığı sorunlardır. Ekolojik görüşler farklı yaklaşımları içinde barındırmakla birlikte, bu görüşler iki noktada toplanmaktadır. Bunlardan ilki insanı merkeze koyan yaklaşım olup, ekolojik sorunlara insanların refahı ve yaşam kalitesini koruma noktasından yaklaşmaktadır. İkinci temel yaklaşım ise, “derin ekoloji” başlığında toplanan canlı merkezli bakış açılarıdır. İkinci bakış açısında insanların doğadan ayrı ya da üstün olmadıkları, öteki canlılar ile birlikte onların da doğanın bir parçası olduğu kabulü vardır (Cerit Mazlum, 2018:192). Ekofeministler de sığ ve derin ekolojist olarak sınıflandırılabilir. Ynestra King'e göre; ekofeminizm, kuram ile pratiğin birbirine bağlılığı ve bütünlüğü ile ilgilidir. Bu nedenle, ona göre ekofeminizm, tüm canlıların özel gücünü ve bütünlüğünü savunan ana akım feminist kuramlardan birisidir (Shiva ve Mies, 2019:58). Bu çalışmada ele aldığımız düşünürde “derin ekoloji” yaklaşımının en önemli temsilcisidir.

Ekofeministler için kadınların hem doğaları hem de kadın olmalarından dolayı yaşadıkları deneyimler doğanın uğradığı sömürüyü daha kolay anlamalarına yol açmaktadır. Bu görüşü savunanlar; ilk önce kadınla doğa arasında özdeşlik kurarak, kadının da doğa gibi kollamak, beslemek, büyütme ve üretme gibi fonksiyonları olduğunu hatırlatmışlardır. İkinci olarak ise kadınların doğayla iç içe yaşadıkları ve bunun da onları “çevre dostu” yaptığı ileri sürülmüştür. Bu bakış açısı Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), 1989 yılında yapılan araştırmanın sonuçlarında da yansımaları bulmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre; yoksul kadınların, aileleri için besin ve enerji gibi yaşamsal ihtiyaçları karşılarken bile çevreye herhangi bir zarar verici strateji geliştirmedikleri görülmüştür (Gökalp Alıca, 2017: 153). Bu nedenle, ekofeministler uygulanabilir iyileştirmelerin ancak bu sorundan gerçekten etkilenenler, yani kadınlar tarafından yapılabileceğini iddia etmektedirler. Kadınların sömürülmesi ile doğanın sömürülmesi arasında özdeşlik kuran ekofeministler için doğanın sömürülmesine daha fazla direnç göstermek kadınlar için bir zorunluluktur.

Ekofeminizm kavramı ilk kez 1974 yılında Françoise d'Eaubonne tarafından “Feminizm ya da Ölüm” adlı eserde kullanılmıştır. D'Eaubonne'a göre ekofeminizm; kültürel ve sosyal bağlantılarıyla birlikte biyoloji merkezli bir çevre hareketi olup, ekoloji ve feminizmin bir potada eritilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. 1970'lerin sonu ile 1980'lerin başında ortaya çıkan feminist, barış ve ekolojik hareketlerden beslenmiştir (Beklan Çetin, 2005:63). Ekofeminist düşünürlerin, özellikle

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

1980'li yıllarda verdikleri eserler çevre konusundaki hassasiyetleri artırmış ve konunun küresel boyutta tartışılmasına katkı sağlamıştır. Bu eserler arasında; "Women and Nature" (Susan Griffin 1978), "The Death of Nature" (Carolyn Merchant 1980) ve "Gyn/Ecology" (Mary Daly 1978) gibi kitaplar sayılabilir. Bu kitaplar erkeğin kadın üzerindeki egemenliği ile kültürün doğa üzerindeki egemenliği arasındaki ilişkinin anlaşılmasında yol gösterici olmuştur. Bu metinler 1980'lerin feminist aktivizmi, çevrebilim ve çevre fikirlerini birbirine bağlamıştır. Bu dönemde en dikkat çekici etkinlikler arasında kadınlara yönelik yapılan konferanslar ile nükleer ve militarizm karşıtı protestolar bulunmaktadır (Sowmya, 2016:198-199). Yine, çevresel yıkımlardan kadınların ve çocukların daha fazla etkilendiği gerçeği kanıtlarla gösterilmeye çalışılmıştır. Ekofeministlerin ekolojik sorunlara dikkat çeken sayısız çalışması bulunmakta olup, burada hepsini vermek mümkün olamayacağı için seçki yapılmak zorunda kalınmıştır.

Ekofeministler 1980 ve 1981'de "Kadınlar Pentagon'da" adlı barışçıl bir protesto hareketi düzenlemişlerdir. Bu protestoda, kadınlar eşit haklar talep ederek, hükümet tarafından gerçekleştirilen militarist eylemlerin, insanlara ve çevreye yönelik sömürünün durdurulmasını istemişlerdir. Bu hareket, "Kadınların Pentagon Eylemleri" olarak bilinmektedir. Yine, 1980'de Amherst'te ilk ekofeminizm konferansı "Kadın ve Dünya Üzerinde Yaşam: Seksenlerde Eko feminizm" başlığıyla düzenlenmiştir (Shiva ve Mies, 2019:58).

Çok çeşitli konulara yoğunlaşan ekofeminist hareket, ormansızlaşma ve biyolojik çeşitlilik kaybıyla da ilgilenmektedir. Çevreci hareketler içinde yer alan kadınlar kendileri için yaşamsal öneme sahip olan ağaçları, toprağı ve tohumu korumayı amaçlamaktadırlar. Örneğin, kırsal kesim kadınları, "La Via Campesina" hareketinde sürdürülebilir tarımı ve gıda egemenliğini destekleyerek önemli bir yer edinmişlerdir. Hareket, cinsiyetçi uygulamalar, geç kapitalizmin ürettiği aşırı sömürü, kirlilik ve toprak gaspı vb.sonuçların hem insan hem de insan dışı aktörler üzerindeki zararlı etkilerini göstermeye çalışmaktadır. Imperial (2019:2) bu hareketi, 1980'lerin başında ulus-devlet ve kırsal örgütler arasında giderek daha bağımsız politikalarla değişen eylem modeli ve kırsaldaki koşulların kötüleşmesi, köylü örgütlerinde endemik sorunlara ilişkin keskin bir toplumsal farkındalığı beraberinde getirmesine bağlamaktadır. Bu durum ve köylülerin işlerindeki ve günlük yaşamlarındaki büyük engellerin, giderek zayıflayan ulus-devletlerin ulusal sınırlarının ötesindeki daha geniş baskıcı koşullarla ilgili olduğuna dair inançları, ulus ötesi bir toplumsal hareket olarak "La Via Campesina" çıkış noktası olmuştur. 1980'ler ve 1990'ların başlarında, "La Via Campesina" önce Latin Amerika'da ve ardından küresel ölçekte özerk köylü örgütlerinden ortaya çıkmıştır. Hareket, üyelerinin çıkarlarını savunmak, çalışma koşullarını ve yaşam biçimlerini korumak için küresel çapta örgütlenerek, toprak ve topluluklar arasındaki bütüncül etkileşimi temel alan makul ve sürdürülebilir bir tarımsal üretimi savunmaktadır (Imperial, 2019:2).

"Greening of Harlem Koalisyonu", eko feminist hareketin bir başka örneğidir. 1989'da Bernadette Cozart, Harlem çevresindeki birçok kentsel bahçeden sorumlu koalisyonu kurmuştur. Cozart'ın amacı, boş arazileri topluluk bahçelerine dönüştürmektir. Bundan hem ekonomik fayda hem de kentsel toplulukların doğa ve birbirleriyle temas halinde olmaları amaçlanmıştır. Bu projeye ilgilenenlerin çoğu kadın olup, bu bahçeler aracılığıyla topluluklarına katılarak onların liderleri haline gelmişlerdir. Benzer bahçe hareketleri dünyanın başka yerlerinde de görülmüştür (Sowmya, 2016: 199).

Ekofeministler, toplumsal tahakküme de meydan okumaktadır. Hatta bu meydan okuma cinsiyetin de ötesine geçerek her türden toplumsal tahakküme kadar uzanmaktadır. Çünkü cinsiyetin tahakkümü, ırk, sınıf ve doğanın tahakkümü karşılıklı olarak birbirini güçlendirmektedir. Ekofeminizm terimi, eko feministlerin yalnızca kadınların ezilmesi ve dünyanın ezilmesiyle ilgilendiklerini ima ediyor gibi görünse de, Karen J. Warren bunun böyle olmadığını aktarır. Ona göre; "Bütün feministler, baskıcı kavramsal çerçeveleri yerinde tutan tahakküm mantığına karşı

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
çıktıkları veya karşı çıkmaları gerektiği için, tüm feministler de bu tahakküm mantığı tarafından sürdürülen ve meşrulaştırılan her türlü tahakkümcülüğe karşı çıkmalıdır”. (WEB1).

Ekofeministlerin temel amacı; çevre sorunlarını feminist bir bakış açısıyla incelemek, toplumsal cinsiyet, sosyo-ekonomi ve çevre arasındaki kesişimlerin görülmesine imkân sağlamaktır (Van der gaag, 2018:63). Bu nedenle, Marie Mies ve Vandana Shiva gibi ekofeministler dünyadaki yaşamı tehdit eden yıkıcı eğilimlerin 'kapitalist, ataerkil, küresel dünya sistemi' özelliğine dikkat çekmişlerdir. Çevreci eleştirilerin önemle altını çizdikleri hususlar, doğanın denetim altına alınması ve sömürülmesinin insan üzerindeki denetim ve sömürüye olan katkısı ve bunun yanı sıra ikisi arasındaki bağın kuvvetinden ileri gelmektedir. Dünyada ileri teknoloji kullanan tarım ve ormancılık faaliyetlerinin ekolojik çevreye duyarsız olduğuna dikkat çeken Plumwood (2017:25) bu erkeklerin ekonomik güçlerini ve seçkinlerin yönetimlerini güçlendirmesine katkı sağlamaktadır. Bu durum da toplumsal cinsiyet eşitsizliğini artırıcı etki yapmaktadır.

Kapitalizmin küreselleşmesi ile doğal dünyanın daha fazla tahrip edilmesi ve sonuçlarından kadınların daha fazla etkilendiği/etkileneceği gerçeği kadınları çevreyi yağmalayan oluşumlara karşı çıkan hareketler içinde daha fazla yer almaya itmektedir (Donovan, 2015:395). Zehirli atıklar, ormanların yok edilmesi, taş ocaklarının yol açtığı çölleşme, vb. değişimler kadınların yaşamını derinden etkilemektedir ve etkilemeye devam edeceğinden korkulmaktadır. Pek çok ülkede marjinalleştirilmiş kadınlar ve kız çocukların iklim değişikliğinden, çevrenin bozulmasından, seller ve fırtınalar gibi doğal felaketlerden daha fazla etkilendiği görülmektedir. Van der gaag bunu; kadınların iklim değişikliğinin yarattığı değişime uyum sağlayacak olanak ve kaynaklara sahip olmamalarına bağlamaktadır. Kadınların ailelerini korumaya odaklanmaları veya yüzme bilmemeleri sel benzeri felaketlerde kadınların ölüm riskini artırmaktadır (Van der gaag, 2018: 64).

Van der gaag'ın görüşünü destekleyen örnekler sunan Gaard, hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde kadınların çevresel felaketlerin esas kurbanları olduğunu göstermektedir. Cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak, kadın ve 14 yaş altındaki çocukların ekolojik felaketlerde ölme olasılığı erkeklere göre kat kat fazla olmaktadır. Kadınların ekolojik yıkımlardan en fazla etkilenen kişiler olduğuna sayısız örnek verilmiştir. Örneğin 1991 yılında Bangladeş'te yaşanan sel felaketinde ölenlerin çoğunluğunu kadınlar oluşturmuştur. Özel alandaki kadınlara uyarılar ne yazık ki ulaşmamıştır. Yine, kadınların yüzme bilmemesi ile bebek ve yaşlı bakım sorumlulukları onları kaçmaktan alı koymuştur. Ayrıca kadınlar cinsel saldırı riskinden ötürü yalnız dışarı çıkmaktan korktukları ve bir erkek akrabalarının gelerek onları kurtarmasını beklerken yaşamlarını yitirmişlerdir. Bir başka örnek ise 2004 yılında Sumatra'da yaşanan tsunami'de ölenlerin % 75'ini kadınların oluşturduğu gerçeğidir. Kadınların ekolojik felaketlerde ölüm riski sadece az gelişmiş bölgelerde değil, sanayileşmiş ülkelerde de fazladır. 2003 yılında Avrupa'da yaşanan "sıcak dalgasında" kadınların ölüm oranının erkeklerden yüksek olduğu bildirilmiştir. Yine, 2003 yılında Amerika'da yaşanan "Katrina Kasırgasında" özellikle yoksul bölgelerde yaşayan Afrika kökenli Amerikalılar hayatta kalmak için çok büyük savaş vermiştir. Ekolojik felaketlerde çok sayıda annenin ölümü ise bebek ölüm oranlarını, kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmelerini, kız çocuklarının ihmal edilme olasılığını, kadınlara yönelik cinsel saldırıları, kadın ve çocuk ticareti ile fahişeliğini artırmaktadır (Gaard, 2015:23).

Ekofeminizm ataerkil egemenliği ve normları güçlendirdiği için eleştirilere maruz kalsa da vejetaryen eko feminizmi, üreme teknolojisi, eşit ücret ve eşit haklar, zehirlenme, üçüncü dünya ülkelerinin kalkınması, hayvan hakları, işçi hakları gibi birçok alanla büyümeye devam etmektedir. Bazıları hayvanların dâhil edilmesini özcü olarak görse de hareket vegan veya vejetaryen beslenme ile hayvan hakları arasında ilişki kurmaya odaklanmaktadır.

Ekofeministler, küreselleşme karşıtı kampanyalara da katılmaktadırlar. Bu feminist hareket, yoksulluğa ve kalkınmaya neoliberal serbest piyasa yaklaşımıyla bakılmasına karşı çıkararak alternatif

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

bir kalkınma modeli önermektedir. Doğal olarak bu kalkınma modeli çevreyi tahrip etmeyen bir kalkınma modeli olmalıdır (Donovan, 2015: 403). Kırsal alanda yaşayan kadınlar çoğunlukla ailenin karnının doymasından, enerji kullanımından, odun toplamak ve su getirmekten sorumludurlar. Kadın çiftçiler geliştirmekte olan ülkelerde tüm gıda üretiminin %45 ile %80'inden sorumludur. Ekolojik felaketlerde kadınların kurban oldukları kadar, iklim değişikliğinin önlenmesinde de daha aktif roller üstlenerek, sürdürülebilir çevre yönetiminin de büyük rol oynayabileceklerine inanılmaktadır (Van der gaag, 2018: 4). 1992 yılında, Rio de Janeiro'da tertiplenen "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı" sonrası kurulan "The Women's Major Group" adlı kadın örgütleri BM'nin sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği konularındaki politikalarını etkilemiştir (Van der gaag, 2018: 64). Yine, "İklim Adaleti İçin Kadınların Küresel Çağrısı" (Women's Global Call for Climate Justice) adlı örgüt 2015 yılında gerçekleştirilen "Paris İklim Konferansında" etkin rol oynamıştır (Van der gaag, 2018: 64). Yine aynı konferansta Afrikalı ekofeminist kadınlar çevre ile ilgili yanlış kararların yükünü taşımalarına karşın, kararlardan nasıl dışlandıklarını şu sözlerle aktarmışlardır.

"Hem fosil yakıt çıkartılmasıyla enerji üretiminin ivedi ve uzun vadeli etkilerinin hem de özelleştirilmiş yenilenebilir enerji de dâhil iklim krizine yanlış çözümlerin yükünü taşıyanlar Afrika'nın köylü ve işçi sınıfına mensup beş yüz milyondan fazla kadındır. Bunun sebebi ataerkil kapitalist işbölümü, tarım üretiminden, ailelerin ve toplulukların toplumsal üremesinden daha fazla sorumlu olmamıza rağmen, karar almada yapısal nedenlerle uzak tutuluyoruz"(Van der gaag, 2018:65).

Kadınların iklim değişikliğinden, kuraklık, sel ve aşırı hava olaylarından daha fazla etkilenmesi onları iklim değişikliği ile ilgili mücadelelerin merkezine yerleştirmektedir. Bu nedenle, BM iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi (UNFCCC) uyum, hafifletme ve diğer meseleleri toplumsal cinsiyet bakış açısıyla ele alması gereken kritik alanlar olarak belirlemiştir (Van der gaag, 2018:65).

Ekofeminist görüşlerin ortak noktası; kadın sömürülürse doğa da sömürülür, kadın doğayla eş tutulur, dolayısıyla doğa özgürlüğü mücadelesi de kadınların konusudur, çevre sorunları ve kirlilik, kadınlar tarafından hem ev hem de üretim sürecinde belirlenmiş rollerinde doğa ile yakın ilişkilere sahip oldukları için daha hızlı fark edilmektedir. Kadın üreme özellikleriyle biyolojik olarak doğaya yakındır. Birçok din tarihsel olarak kadın imgeleri içerdiğinden, kadınlar ruhsal olarak doğaya bağlanır. Sonuç olarak ekofeministlerin temel bakış açıları kısaca şöyle özetlenebilir:

1. Küresel ısınma, çölleşme, iklim değişikliği gibi çevresel krizlerden "erkek merkezli dünya görüşü" sorumludur.
2. Doğanın tahribi, egemen kalkınma modellerinin ayrılmaz bir parçasıdır.
3. Doğanın denetim altına alınması ve sömürülmesi insan üzerindeki denetim ve sömürüye tetiklemektedir.
4. Kadın ve çevre arasındaki ilişkinin temelinde çevrenin bozulmasından ve olumsuz çevre koşullarından kadınların daha fazla etkilendiği gerçeği bulunmaktadır.
5. Bu nedenle, hem ulusal hem de uluslararası karar düzeylerinde kadınlara daha fazla söz hakkı verilmelidir.

Eko feministlere eleştiriler de getirilmektedir. Ekofeministler en çok özcü oldukları için eleştiri oklarına maruz kalmışlardır. Özcülük, genetik ve biyolojiyi merkeze alarak, olguları "doğa" veya "insan doğası" şeklinde inceler. Feminist düşünürlere göre "özcülük" "kadınların kadın, erkeklerin de erkek olduklarını biyolojik olarak temellendiğini ve bunun" değişmezliğinin kabul edilmesidir (Birkalan Gedik,2018:106). Post-yapısalcı ve üçüncü dalga feministler tarafından yapılan analizlerle eko feminizmin kadınları doğa ile eşitlediği tartışılmıştır. Bu ikiliğin tüm kadınları tek bir kategoride toplayacağı ve ekofeminizmi, ataerkil egemenliği ve normları güçlendiren ve büyüyen olarak feminizmin kırmaya çalıştığı toplumsal normları dayatacağı için tehlikeli olduğu görüşü dile getirilmiştir. Bu görüşe katılmayan ekofeminist ve yazar Noel Sturgeon bir röportajında, özcülük

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

karşıtlarının eleştirdiği şeyin, hem teorisyenlerden hem de aktivistlerden oluşan geniş ve çeşitli grupları harekete geçirmek için kullanılan bir strateji olduğunu ileri sürmüştür (Sowmya, 2016:200).

Kısaca ekofeministler Dünyada yaşayan tüm canlılar arasındaki karşılıklı ilişkilere, onların var olma haklarına dikkat çekmektedirler. Ekofeministler için kadınlar hem doğaları gereği hem de kadın olmalarından dolayı yaşadıkları deneyimleri ile doğanın uğradığı sömürüyü çok daha iyi anlamaktadır (Shiva&Mies, 2019:59). Kadınların dünyanın geleceği konusunda yaşadıkları endişeler ise, onları çevresel hareketlerin içinde daha fazla yer almaya ve kadınsı doğalarını kullanmaya itmektedir.

2. Türkiye’de Kadınların Çevresel Duyarlılıkları

Benzer şekilde Türkiye’de de çevre sorunlarının artan bir oranda “kadınlaşması” kadınların hassasiyetlerini artırarak onları yaşam alanlarını korumak adına çevresel hareketler içinde daha fazla yer almaya itmektedir. Toksoy’da kadınların ekolojik krizler konusundaki farkındalığını şöyle aktarmaktadır:

“Bugün Türkiye’nin her yerinde yaşanmakta olan çevre sorunlarının, üretim araçlarından mahrum bırakılan ve ataerkil sömürünün farklı biçimlerine maruz kalan kadınların sorununa dönüşmüş olması, kadınların üretim süreçlerine doğrudan katılımını teşvik ediyor ve tahrip edilmekte olan doğaya karşı mücadele zeminini genişletiyor. Hayatta kalma stratejisi olarak kendini idame etme yollarını aramayı, mevcut üretim ve tüketim ilişkilerini sorgulamayı ve buradan toplumsal düzeni yeniden şekillendirme ve formüle etme araçlarını geliştirmeyi zorunlu kılıyor”(Toksoy, 2021:104).

Türkiye’de kadınların çevreci hareketler içinde yer almasına en iyi örnek Bergama’daki köylü hareketidir. Bergama’da 1990’lı yılların başlarında başlayan siyanürlü altın arama karşıtlığı köylülerin yaşam hakkı mücadelesi olarak başlamıştır. Daha sonra sürece sivil toplum örgütleri ve çeşitli çevre gruplarının da katılımıyla hareket çevreci bir kimlik de kazanmıştır (Kakalan Çımrın, 2015:316). Bergama direnişi, ön saflarında köylü kadınların bulunduğu yaratıcı sivil itaatsizlik eylemleri ve hukuki kazanımlarıyla medyanın gündeminden yıllarca düşmemiştir (WEB2). Yılmaz Aslantürk (2019:267) Sinop’un Gerze ilçesindeki termik santralin kurulmasını engellemeye çalışan, Soma’nın Yırca mahallesinde zeytin ağaçlarının kesilmesine mani olmak için çalışan, ya da Rize’nin Fındıklı ilçesi kadınlarının HES’lere karşı derelerini, doğasını korumak amacıyla yürüttüğü eylemlerin “Chipko Hareketine” benzerliğine dikkat çekmiştir. Ayrıca, Artvin/Cerrattepe’de açılan taş ocaklarının doğaya verdiği zararı gören, özellikle geçimlerini doğadan sağlayan kadınlar güçlü bir direniş göstermiştir. Cerrattepe’de kadınlar kendi yaşam alanlarını tehdit eden müdahalelere aktif bir şekilde katılmışlardır. Kadınlar bir taraftan yaşam alanı mücadelesi ile doğaya sahip çıkarken diğer yandan da ileride yaşanabilecek olan rutubet veya ulaşım zorluğu gibi ekonomik sıkıntılara karşı koymuşlardır. Cerrattepe’deki kadınlar oradaki ağaçlarla kendi kaderleri arasındaki bağın farkında olarak bu hareketlere hem ağaçlar hem de kendileri için katılmaktadırlar (Arslan, 2016:3). Direniş ancak COVID-19 pandemi kısıtlamaları nedeniyle sonlandırılmıştır.

Kadınlar bir yandan eylemler diğer yandan da üretim kooperatifleri, yerel örgütler, dernekler veya dayanışma gruplarının mücadeleleri ile kırsal alanın bilgisini yaygınlaştırmada ön ayak olmakta ve çevresel mücadele içinde kadınların daha görünür olmasına yardımcı olmaktadır. Hem Dünya genelinde hem de Türkiye’de kadınlar ekolojik üretim ve tüketim ağındaki ekolojik yaşam biçimlerinin sürdürülmesinde gittikçe daha etkin rol oynamaktadır (Toksoy, 2021:104).

3. Ağaçları Kucaklayan Kadın: Vandana Shiva

1952 yılında Hindistan’ın Dehra Dun vadisinde doğan Vandana Shiva, Lisans eğitimini fizik, doktora eğitimini felsefe alanında yapmıştır. Doktora unvanını aldıktan sonra Hindistan’a dönen Shiva, “Hindistan Bilim Enstitüsü’nde”, teknolojinin ekolojiye etkileri ve çevre politikaları

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

konularında disiplinler arası araştırmalar gerçekleştirmiş, 1982 yılında biyolojik çeşitliliğin korunmasını amaçlayan “*Bilim, Teknoloji ve Araştırma Vakfını*” (RFSTE) kurmuştur. 1991 yılında ise, yerel tohumlar ve çeşitliliğinin korunmasını hedefleyen, kelime anlamı “dokuz tohum” olan “*Navdanya*’yı” kurmuştur. Shiva, “alınmış Hasat” adlı eserinde Navdanya’nın kuruluş amacını şoye aktarmaktadır:

Navdanya; tohumları saklamayı, biyoçeşitliliği korumayı, tohum ve tarımı tekellerin denetiminden kurtarmayı amaçlayan bir harekettir. Navdanya ailesi Hindistan’ın altı eyaletinde, topluluğa ait 16 tohum bankası kurdu. Navdanya bugün biyoçeşitliliği koruyan, kimyasallardan arındırılmış tarımcılık yapan ve doğanın ve atalarının kendilerine armağanı olan tohumları ve biyoçeşitliliği saklamaya ve paylaşmaya devam etmekte kararlı olan binlerce üyeye sahiptir. Navdanya’nın tohum saklama kararlılığı, tohum saklamayı suç sayan patent yasalarıyla işbirliği yapamayacağımızı göstermektedir (Shiva, 2006:9).

“*Navdanya*”, sürdürülebilir tarımı teşvik etmek için en geniş tabanlı ve dinamik ağ olan organik tarım için ulusal bir ittifak olan “*ARISE*”nin kurulmasına ön ayak olmuştur. 2000 yılında, biyolojik çeşitliliğin ve geleneksel tohumların, çok uluslu biyogenetik şirketleri tarafından tahakküm altına alınmasına karşı yazdığı “*alınmış Hasat*“ (Stolen Harvest) adlı kitabı ile dünya çapında tanınırlığı artmıştır. Shiva, tarım ve gıda uygulamalarının ve paradigmalarının değiştirilmesine temel yollarla katkıda bulunmuştur. “*Yeşil Devrimin şiddeti*” ve “*Aklın Mono Kùltürleri*” adlı kitapları, sürdürülebilir olmayan, indirgemeci “*Yeşil Devrim Tarımın*” baskın paradigması eleştirilmektedir. Tarım ve gıda güvenliği konusunda ifti örgütlerine yönelik eğitim programları uygulamaya koymuş, “*Neem*” ve “*Basmati*” kampanyaları ile fikri mülkiyet hakları ve Biyokorsanlık konularında liderlik yapmıştır. Aktivizminin yanı sıra, fikri mülkiyet hakları mevzuatı konusunda hükümetin uzman gruplarına da hizmet vermektedir (WEB4) .

Biyoteknoloji ve genetik mühendisliği, Shiva’nın uluslararası kampanyasının bir başka boyutudur. Genetik mühendisliği kampanyalarını desteklemek için bir bilim insanları grubu oluşturarak “*Yaşam Bilimlerini Yeniden Tanımlamak*” konulu bir konferans aracılığıyla bilim insanlarını ve aktivistleri bir araya getirmiştir. Shiva, Dünyanın değişik ÷lkelerinde genetik mühendisliğine karşı yapılan kampanyalarda yer almakta, toplumsal cinsiyet çalışmalarına ulusal ve uluslararası düzeyde katkılar sunmaktadır. Shiva, ayrıca, “*Staying Alive*” adlı kitabıyla Üçüncü Dünya ÷lkelerindeki kadınlarının algısını çarpıcı biçimde değiştirmiş bir düşünürdür. Shiva; yerli tohum, tarım ve gıda güvenliği, fikri mülkiyet hakları, biyoçeşitlilik ve toplumsal cinsiyet dâhil birçok konuda eylemci ve danışman olarak fikirlerini dile getirmeye ve farklı üniversitelerde dersler vermeye devam etmektedir. Diğer yandan, Shiva’nın yoksulluk, gıda ve besin krizi, su krizi, zehirler ve nükleer tehditlere de dikkat çektiği gör÷lmektedir (WEB 5). alışmaları; Doğru Yaşam Öd÷lü (1993), Sidney Barış Öd÷lü (2010) ve Fukuoka Asya Kùltür Öd÷lü (2012) ile belgelenmiştir.

Shiva’nın bazıları dilimize de çevrilen eserleri arasında; “*Soil, Not Oil: Climate Change, Peak Oil and Food Insecurity*”(Petrol Değil Toprak), “*Earth Democracy: Justice, Sustainability, and Peace*”(Yeryüzü Demokrasisi), “*Water Wars: Privatization, Pollution and Profit*”(Su Savaşları), “*Stolen Harvest*” (alınmış Hasat), “*Staying Alive*” (Hayatta Kalmak), *Biopiracy: The Plunder of Nature and Knowledge*” (Biyokorsanlık: Doğanın ve Bilginin Yağmalanması), “*Close to Home Women Reconnect Ecology, Health and Development*” (Eve Yakın Kadınlar Ekoloji, Sağlık ve Kalkınmayı Yeniden Birleştiriyor) bulunmaktadır.

Shiva 1970’lerde, ana katılımcılarının kadınlar olduğu, şiddet içermeyen Chipko hareketine katılımıyla adını duyurmaya başlamıştır. Chipko hareketi, Hindistan’da ormanları tahrip eden kalkınma projelerini engellemek amacıyla kadınların giriştiği bir harekettir. 1974 yılında 27 kadın Kuzey Hindistan’ın Reni bölgesinde basit ama etkili bir eyleme girişmiştir. Chipko (sarılma) kırsal kadınların örgütlenerek, sulama ve enerji ihtiyacını karşılamak üzere Hindistan’daki ormanların

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

kesilerek yerine barajların kurulmasını amaçlayan projeye karşı bir eylemdir. Bu eylemin en temel sonuçlarından birisi “kadın, çevre ve kalkınma yaklaşımını” gündeme taşıması olmuştur (Gündüz Höşgör, 2013: 59). Kadınlar ağaçların kesimini engellemek için ağaçlara sarılmışlardır. Chipko hareketi yerel halk için özel öneme sahip olan 12.000 Km’lik bir alandaki ağaçları ve ormanı korumayı başarmıştır. Chipko hareketinin savunucuları; kar ve sermaye odaklı düşünen batının ekonomik sistemini eleştirerek, onun yerine geçim ve ihtiyaçların karşılanmasını önceleyen bir ekonomik sistem önermişlerdir. Çevrecilere atıfta bulunan “ağaç kucaklayıcı” ifadesi, Chipko hareketinden doğmuştur. Bu hareketin öncülerinden Shiva, doğanın tahrip edilmesine dikkat çekerek bunu kadınlara yönelik bir şiddet olarak tanımlamıştır

“Doğanın tahribi, egemen kalkınma modelinin ayrılmaz bir parçası gibi görünüyor; bu aynı zamanda kendilerinin, ailelerinin ve topluluklarının geçimi için doğaya bağımlı olan kadınlara karşı bir şiddettir (Donovan, 2015:396).

Shiva, 1994 yılında yayınlanan, editörlüğünü yaptığı “*Close to Home Women Reconnect Ecology, Health and Development*” (*Eve Yakın Kadınlar Ekoloji, Sağlık ve Kalkınmayı Yeniden Birleştiriyor*) adlı kitapta çevre konusundaki endişelerinin altını bir kez daha çizmiştir. Çalışmada; çevrenin uzak bir endişe olmadığını, toplumların sağlığını ve refahını günlük olarak etkileyen bir konu olduğunu vurgular. Kadınlar için 'çevre', içinde yaşanan bir yerdir. Vandana Shiva bu kitabında; dünya ki kadınların gerçekten sürdürülebilir toplum gelişimi mücadelesinde, toksik atıklar, düşük seviyeli radyasyon ve biyoteknoloji ile mücadele ederek taban düzeyinde nasıl harekete geçtiklerini aktarmaktadır (WEB6).

Marie Mies ile ortak yazdığı “Ekofeminizm” adlı çalışmasında ise dünyadaki yaşamı tehdit eden yıkıcı eğilimleri; 'kapitalist, ataerkil ve küresel dünya sistemi' olarak tanımlamıştır. Kitapta kapitalist ataerkilliklerin bilim, bilginin üretimi ve teknoloji tarafından nasıl desteklendiğini göstermiştir (Holmes, 2016:111). “Ekofeminizm” adlı kitabın önsözünde ve “İndirgemecilik ve Yaşamın Üretimi Bilimde Bir Kriz” adlı bölümde hâkim paradigmayı eleştirmektedir. Shiva “Modern batılı ataerkinin “bilim devrimi” olarak adlandırılan özel bilginin bilimsel geleneğini” indirgemeci” olarak tanımlamıştır. Nedenlerini iki noktada toplar: Birincisi, diğer bilenlerin ve bilme biçimlerinin dışlanması yoluyla insanın doğayı bilme kapasitesi de dışlanmaktadır. İkincisi ise; doğanın yaratıcı üreme kapasitesini etkisiz hale getirip, parçalayarak azaltmaktadır (Shiva&Mies, 2019:74-75).

Shiva, modern bilimin doğasında ataerkilliğin gömülü olduğu sonucuna varmıştır. Bilimsel gelişme denen şey, ataerkil olup, batılı, burjuva ve eril bir projedir. Modern bilimin babası sayılan Bacon’ı eleştiren Shiva onun bilimi “*orta sınıf, Avrupalı ve erkek girişimcilerin yararlandığı özel bir programdır*” demektedir. Shiva, Bacon’ın bilim anlayışının, kadın/erkek, öznel/nesnel, zihin/madde ve rasyonel/duygusal gibi dikotomileri içinde barındırdığını bu yönüyle bilimin ne tarafsız ne de değerden bağımsız olduğunu ileri sürer. Bacon’un bilim anlayışında, kontrol ederek yeniden üretim yerine üretim felsefesinin teşvik edildiğini dillendirir ve bunu “doğanın annesini ortadan kaldırma” girişimi olarak değerlendirir (Subudhi&Keyoor, 2019:426) .

Bu “indirgemeci” bakış açısında hem doğanın hem de kadının tahakküm altına alınması salık verilmektedir. Shiva için bu tahakküm ilişkisi doğal olarak şiddet içermektedir. Ona göre bu indirgemeci bilim anlayışı kadına ve doğaya şiddet uygulamakta ve onların üretkenliğine, gücüne ve potansiyellerine el koymaktadır. Nesnellik kisvesi altında sunulan bilgi belirli ekonomik ve siyasi örgütlerin ihtiyaçlarını gözetmektedir. Shiva’nın üzerinde durduğu önemli nokta; “*indirgemeci dünya görüşü, sanayi devrimi ve kapitalist ekonomi, aynı sürecin felsefi, teknolojik ve ekonomik bileşenleri*” olmasıdır (Shiva&Mies, 2019:76). Dolayısıyla, Shiva büyümekte olan ekolojik krizlerin kökeninde indirgemeci bilim anlayışının olduğunu iddia etmektedir. Ataerkil kalkınma bir yanıyla daha fazla nakit akışına imkân yaratırken, bir yanıyla da insanların gerçek ihtiyaçları konusunda yoksunluk

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

yaratmaktadır. Ona göre bu Batı tarzı ilerleme, kalkınma yoluyla sömürgeciliğin devamı ve batı tarzı ataerkilliğin dayatılması anlamına gelmektedir (Beklan Çetin, 2005:72).

Küresel şirketlerin hem çiftçilerin hasadını, hem de gen mühendisliği uygulamalarıyla canlı türleri üzerinde patent oluşturarak doğanın hasadını çalmaktadır. Oysa, büyük şirketlerce üretilen genetiği değiştirilmiş bitkiler ciddi ekolojik risk oluşturmaktadır (Shiva, 2006:25). Shiva için metalaştırma ekonomisi, yani her şeyin bir fiyatının olduğu, buna karşın hiçbir değerinin olmadığı bir metalaştırma kültürü yaratılmaktadır (Shiva&Mies, 2019:21).

Toplumu ekonomiye indirgeyen, ekonomiyi piyasaya indirgeyen ve “büyüme” kisvesi altında bize dayatılan, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri derinleştirirken kadınlara karşı işlenen suçları körükleyen hâkim paradigmayı de değiştirmeliyiz” görüşünde ısrar etmiştir (Shiva ve Mies, 2019:21).

“Hayatta Kalmak: Kadın, Ekoloji ve Kalkınma” adlı eserinde Shiva, kalkınma, ekoloji ve kadınlar arasındaki ilişkiye yoğunlaşarak, doğanın ölümünün aslında kadınların ölümü olduğunu ima etmektedir. Bu nedenle, kadınların hayatta kalmalarının bir koşulunun doğanın korunmasına yönelik mücadele olduğunun altını bir kez daha çizmektedir. Kalkınmayı, organik, birbirine bağlı bir sömürü, eşitsizlik, adaletsizlik ve adaletsizlik sürecini harekete bağımlı sistemler olarak gören Shiva için modernleşme süreci, küresel olarak yeni egemenlik biçimleriyle ilişkilendirilerek hem yoksulluk hem açlık yaratmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kalkınma projeleri, “kadınların hem araziye, suyu ve ormanları yönetim ve kontrollerinden çıkararak hem de toprağın, suyun ve bitki örtüsü sisteminin ekolojik tahribatına yol açarak kadınlara zarar vermektedir. Hindistanlı kadınların ekolojik yıkımı ve nedenlerini nasıl deneyimlediklerini, algıladıklarını, doğanın yıkımını durdurmak, yenilenmesine başlamak için süreçleri nasıl tasarladıklarını ve başlattıklarını dile getiriyor. Shiva’ya göre bilim ve kalkınma ataerkil projeler olup kadınların mücadele içinde olması kaçınılmaz önemdedir (Subudhi&Keyoor, 2019:426) .

Shiva (2019:26) gezegenin canlı zenginliğinin patentlerle şirketlere verilmesinin, yoksulluğun ve çevreyle ilgili krizlerin tetikleyicisi olduğunu ileri sürer. Shiva için insanlar doğanın efendisi olamaz, olsa olsa parçası olabilirler. Yaşam biçimlerine, canlı kaynaklara ve yaşam süreçlerine fikri mülkiyet hakkı tanınması etik, ekolojik ve ekonomik sapkınlıktır. Shiva için bu dönemin gerçeği olan iklim değişikliği ve yok olan türler insan etkinliklerinden ve dev ekolojik ayak izimizden kaynaklanmaktadır.

“Gezegenin biyoçeşitliliği, ekosistemleri ve iklim sistemleri üzerinde türümüzün bıraktığı yıkıcı etkiye bakabilir ve bunu önleyebiliriz. Ekolojik yöndeki bu kayma kendimizi ekolojik yaşam ağının dışında, Yeryüzünün kaynaklarının efendileri, fatihleri ve sahipleri olarak görmemeyi gerektirecektir. Kendimizi yeryüzü ailesinin bir üyesi olarak görmek demek, diğer türlere ve en minik mikroptan en büyük memelilere kadar tüm çeşitliliğiyle yaşama özen gösterme sorumluluğunu almak demektir” (Shiva&Mies, 2019: 23-26).

Shiva yeşil devrim ve bilimsel tarıma da eleştiriler getirmektedir. Çünkü bilimsel tarım organik tarım ve ekoloji yöntemlerine zarar vermiştir. Organik tarım, dişil gıda, ağaçlar, hayvanlar, mahsuller ve kadınların katılımı arasındaki bağlantıya dayanırken, yeşil devrim ve bilimsel tarımı zararlı ve haksız gelişme yollarını kullanmaktadır. Bu geçimlik tarımla, bilimsel tarım arasında çok büyük bir uçurum olduğu anlamına gelmektedir. Bilimsel tarım; kimyasalların kullanılmasına izin veren, mekanize ve sermaye yoğun bir üretim alanı iken, geçimlik tarım onun karşısında ciddi dezavantajlara sahiptir. Bu nedenle, Shiva, Batılı kalkınma modelinin temel ve gizli ilkeleri ile onun ataerkil değerlerinin, yalnızca kadın karşıt olmadığını aynı zamanda, insanlık ve dünya karşıtı olduğunu iddia eder (Subudhi&Keyoor, 2019:426)

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Shiva, ormanın ve kadınların birbirine bağlı olduğunu, çoğu Güney Asya topluluklarında ormanlara kadınsı bir bakış açısıyla yaklaştığını, hatta tapıldığını ekler. Ona göre, ormancılığın bilimsel yönetimi yerli topluluklara karşı bir baskı ve boyun eğdirme aracı haline gelmiştir. Bilimsel ormancılık yerli halklar için yoksulluk, açlık ve yerinden edilmeyle sonuçlandığını dile getiren Shiva, okalıptüs ile yeşillendirme yapılmasının, doğal ekolojiye karşı şiddet olduğunu bu tercihin sanayiciler, ormancılar ve bürokratların işine yaradığını vurgulamıştır. Ormanları yok etmenin veya endüstriyel hammadde elde etmek için doğal ormanları çam ve okalıptüs “monokültürlerine” dönüştürmenin kâr ve büyüme yarattığına katılmakla beraber, bu büyümenin, orman “biyoçeşitliliğinin”, toprak ve su koruma kapasitesinin çalınması üzerine kurulu olduğuna inanır. Ormanların yok edilmesi veya endüstri amaçlı ağaç yetiştirilmesi, orman köylülerinin gıda, yem, yakıt, lif ve ilaç kaynaklarına el koyarak, onları yoksulluk, sel ve kuraklıkla karşı karşıya getirmektedir (Shiva, 2006:7).

Küreselleşme karşıtı olan Shiva’ya göre, Dünya Ticaret Örgütü’nün kuralları, büyük şirketlere, gıda, sağlık, çevre, iş ve gelecek üzerinde egemenlik kurma imkânı tanımaktadır. Ekofeminist Shiva, hakim paradigma haline gelmiş “kalkınma” süreci nedeniyle su, toprak verimliliği ve genetik zenginliklerin kaybolmakta olduğuna başta ülkesi olan Hindistan olmak üzere değişik ülkelerden kanıtlar sunmuştur. Bunun için özellikle bilimde bir paradigma değişikliğine gidilmesi, ekonomik büyüme, serbest ticaret, tüketicilik ve rekabet gibi suni hatta doğru olmayan kategorilerin ötesine geçilmesi gerektiğini hatırlatan en güçlü isimdir. Ona göre, kalkınma, borç, çevresel yıkım ve yapısal uyum kısır döngüsü yoluyla yoksulluk sarmalı yaratılmakta ve bundan da en çok kadın ve çocuklar etkilenmektedir (Shiva&Mies, 2019:148). Kadınların insan yaşamının yenilenmesi ve kadınların doyurulmasındaki rolü nedeniyle kadın ve çevre üzerindeki yıkıcı etkiler, çocukların durumu üzerinde de olumsuz etkiler yaratacaktır. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak toplumsal reformların yapılmasının önemine değinen Shiva’ya göre ihtiyacımız olan şey doğanın sürdürülebilir sistemlerini bozmak değil, doğayı besleyen bir bilim ve bilginin yaratılmasıdır.

4. Sonuç

Ekofeminist düşüncenin altında; çevre sorunlarının kadın sorunları haline gelmesi, kadının ve doğanın sömürü arasındaki özdeşlik ile bu sömürünün kökeninde ataerkilliğin bulunduğu gerçeği yatmaktadır. Ekofeministlere göre, çevresel krizlerden “erkek merkezli dünya görüşü” sorumludur. Ekofeminizmin en önemli temsilcilerinden birisi, “derin ekolojiyi” savunan, Vandana Shiva da bu görüşü savunmaktadır. Ona göre çevresel felaketleri ortaya çıkaran, kalkınma, ilerleme, refah gibi küresel kapitalizmin ataerkil değerleridir. Shiva’nın düşüncesinin temelinde insanların doğanın efendisi değil ancak parçası olabileceği gerçeği bulunmaktadır. Eğer efendi olmakta ısrar edilirse korkulan odur ki çevre felaketlerinin sonu gelmeyecektir. Shiva, halen tarım ve gıda uygulamaları ve değerlerinde değişiklik yapılması için savaşını sürdürüyor. Shiva; “Beş dev şirketin sağlığını ve gıdamızı kontrol ettiği bir dünyada yaşamak istemiyorum” demektedir. Diğer yandan, “ya yeryüzü ile barışacağız ya da hem milyonlarca diğer türün hem de kendimizin soyunu tüketeceğiz” acı gerçeğini hatırlatmaktadır.

Hem Shiva’nın hem de diğer ekofeministlerin görüşlerinden yola çıkarak; hâkim paradigmada değişikliğe gidilmesi, dev karbon ayak izimizi küçültmek için tüm canlıların yaşam haklarına saygı gösterilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak toplumsal reformların yapılması, yerel kalkınma programlarında kadınların yaşam haklarının dikkate alınması ile hem ulusal hem de uluslararası karar düzeylerinde kadınlara daha fazla söz hakkı verilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aslan, Ö. (2016). “‘Biz Gezici Değil Yerleşik Halkız!’: Cerattepe’de Yaşam Alanı Mücadelesi, Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar, 28, 4-9.
- Beck, U. (2011). Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru, Çevirenler: Kazım Özdoğan-Gülen Doğan, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Beklan Çetin, O. (2005). Ekofeminizm: Kadın ve Doğa İlişkisi ve Ataerkillik, Sosyo-Ekonomi, 1, 61-76.
- Birkalan Gedik, H. (2018). Feminist Hareketler, Yeni Toplumsal Hareketler, Editörler: Bilhan Kartal ve Belkıs Kümbetoğlu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 103-120.
- Cerit Mazlum, S. (2018). Çevrecilik ve Çevre Hareketleri, Yeni Toplumsal Hareketler, Editörler: Bilhan Kartal ve Belkıs Kümbetoğlu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 190-225.
- Donovan, J. (2015). Feminist Teori, Çevirenler: Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gaard, G. (2015). Ecofeminism and Climate Change, Women's Studies International Forum 49, 20-33.
- Giddens, A. (2010). Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç modern çağda benlik ve toplum, Çeviren: Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları.
- Gökcalp Alıca, S.S. (2017). Kadın ve Çevre, TBB Dergisi Özel Sayısı, 151-172.
- Gündüz Hoşgör, A. (2013). Kalkınma, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Editörler: Yıldız Ecevit& Nadide Karkıner, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Günindi Ersöz, A. (2003). Dünya Konferansları Belgelerinde Aile ve Yoksulluk: Saptamalar ve Öneriler, Aile ve Toplum 5 (2), 71-80
- Hooks, B. (2016). Feminizm Herkes İçindir, İstanbul: bgst yayınları
- Holmes, C. (2016). Ecofeminism, Australian Feminist Studies, 31 (87), 111-113.
- Impreial, M. (2019). New Materialist Feminist Ecological Practice: La Via Compensia and Activist Environmental Work, Social Sciences, 8 (8), 1-15.
- Kökalan Çımrın, F. (2015). Bergama Köylü Hareketinin Dünü ve Bugünü, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 14 (53), 310-317.
- Plumwood, V. (2017). Feminizm ve Doğaya Hükmetmek, Çeviren: Başak Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.
- Shiva, V. & Mies, M. (2019). Ekofeminizm, Muğla: Sekiz Sinek Yayınevi.
- Shiva, V. (2006). Çalınmış Hasat Küresel Gıda Soygunu, İstanbul: b g s t Yayınları.
- Sowmya L. G. (2012). Vandana Shiva Ecofeminist, Bhartiya Bhasha, Shiksha, Sahitya evam Shodh, BSSSES, 3(2), 198-201.
- Subudhi, C. & Keyoor, K. (2019). Staying Alive: Women, Ecology and Development. Vandana Shiva. North Atlantic Books, 2016 (Reprint Edition), Journal of International Women's Studies, 20(7), 426-427.
- Toksoy, G.N. (2021). Dünyayı Yeniden Dokumak’ Shiva ve Mies’den Ekofeminizm, Fe Dergi 13(1), 101-106.
- Van der gaag, N. (2018). Feminizm, Çeviren: Beyaz Sumer Aydaş, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Yılmaz Arslantürk, A. (2018). Çevrenin Siyasallaşmasında Kadın Ve Doğanın Dönüşümü: Ekofeminizm. Social Science Development Journal, 11(3), 312-324.
- WEB1 Warren, K. (2002). Ecofeminism, Ethics and the Environment, 7(2), 12-26.
- WEB2 İnce, E. Bergama Altın Madeni Direnişi: Toprağın Bekçileri, <https://bianet.org/bianet/siyaset/160766-bergama-altin-madeni-direnisi-topragin-bekcileri>. Erişim tarihi 17.02.2022
- WEB3 Karadeniz’in dereleri için direnen kadınları, <https://t24.com.tr/haber/karadenizin-dereleri-icin-direnen-kadinlari,242639>, Erişim Tarihi 2.11.2022.
- WEB4, Curriculum Vitae, <https://www.ces.uc.pt/emancipa/cv/gen/shiva.html>, Erişim Tarihi 15.09.2022
- WEB 5, <https://humansandnature.org/vandana-shiva/>, Erişim Tarihi 15.09.2022
- WEB6, Close to Home Women Reconnect Ecology, Health and Development, <https://www.routledge.com/Close-to-Home-Women-Reconnect-Ecology-Health-and-Development/Shiva/p/book/9781853831904>, Erişim Tarihi 15.09.2022.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzin: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Talha KÖSEOĞLU*

ABSTRACT

Social scientists have been discussing the advent of an “information society”, as information technologies have started to dominate social life since at least the 1970s. The most important infrastructural element of this information society is the internet which enables dissemination of information in a very efficient and effective way, independent from the physical proximity between two networked computers. The internet is non-hierarchical (horizontal) in the sense that it does not have an ultimate power center which determines the structure of the networks and the contents that flow within and between networks. The formation of the networks and the content of information disseminated through them are shaped by the users. Hence, the interplay between internet and individuals is bidirectional; individuals structure the networks and the structure of networks, in turn, shapes the perception of individuals regarding self, community, and time. This paper analyzes how and why people use Twitter—both a social networking site and a micro-blogger; to what extent Twitter use reflect the constituting principles of contemporary society such as conception of time and how it may affect our notion of community and social relations. It argues that Twitter represents a replica of hypermodern society with the apprehension of time streaming embedded in its use, clustering of users around personal and professional communities and centers and the strategies that users develop in order to deal with the complexity of online hypermodernity. Twitter, and social network sites in general, are structured by the values and conceptions of the contemporary society and we need to consider them within a greater *zeitgeist*. The main function of these services is to reinforce and enhance the conceptions and experience of hypermodernity and to increase the rate of social change further.

Keywords: Information society, internet, social media, Twitter, modernity, hyper-modernity

TWITTER ÜZERİNE DÜŞÜNMEK: HİPERMODERN TOPLUMUN BİR PROTOTİPİ**ÖZET**

Bilişim teknolojilerinin 1970'lerden itibaren toplumsal hayata egemen olmaya başlamasıyla birlikte, sosyal bilimciler ortaya çıkan yeni toplumsal formasyonu “bilgi toplumu” kavramı ile açıklamaktadırlar. Bu bilgi toplumunun en önemli alt yapı unsuru, birbirine bağlı iki bilgisayar arasındaki fiziksel yakınlıktan bağımsız olarak, bilginin çok verimli ve etkin bir şekilde yayılmasını sağlayan internettir. İnternet, ağların yapısını ve ağların içinde veya arasında akan içeriği belirleyen nihai bir güç merkezine sahip olmadığı için hiyerarşik olmayan (yatay) bağlardan oluşmaktadır. Ağların oluşumu ve ağlar aracılığıyla yayılan bilginin içeriği kullanıcılar tarafından şekillendirilmektedir. Bu nedenle, internet ve bireyler arasındaki etkileşim çift yönlüdür; bireyler ağları yapılandırır ve ağların yapısı da bireylerin benlik, toplum ve zamana ilişkin algılarını şekillendirir. Bu makale, insanların hem bir sosyal ağ sitesi hem de bir mikro blog platformu olan Twitter’ı nasıl ve neden kullandığını, Twitter kullanımının zaman kavramı gibi çağdaş toplumun kurucu ilkelerini ne ölçüde yansıttığını ve bunun topluluk ve sosyal ilişkilere dair kavrayışı nasıl etkileyebileceğini analiz etmektedir. Çalışma temel olarak, kullanıcılarının yerleşik zaman akışı anlayışlarını değiştiren, kişisel ve profesyonel topluluklar ve merkezler etrafında kümelenmelerini ve çevrimiçi hiper-modernitenin karmaşıklığıyla başa çıkmak için stratejiler geliştirmelerini sağlayan Twitter’ın hiper-modern toplumun bir kopyasını temsil ettiği argümanını savunmaktadır. Twitter ve genel olarak sosyal ağ siteleri, günümüz toplumunun değerleri ve anlayışları tarafından yapılandırıldığından bu gibi çevrimiçi platformlar, zamanın ruhu dikkate alınarak geniş bir perspektiften değerlendirilmelidir. Bu platformların temel işlevi, hiper-modernitenin bireylerce kavranışını ve deneyimlenişini güçlendirmek ve geliştirmek, toplumsal değişimin hızını daha da artırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi toplumu, sosyal medya, Twitter, modernite, hiper-modernite

* Dr., Department of Political Science and Public Administration, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Eskisehir Osmangazi University, Eskisehir/Turkey, tkoseogl@ogu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-7292-0119.

Research Article

Pp:1386-1394

Arrival Date: 07.10.2022

Acceptance Date: 11.12.2022

Publucation Date: 31.12.2022

1. INTRODUCTION

Social science literature of the late 20th century is marked by the reconsiderations of the constitutive elements of modern society. Scholars of this literature have been investing heavily on analyses and explanations regarding the nature of social change which, for most, harbingered “something qualitatively new” (Hall et al., 1992). David Harvey (1989), for instance, underscores the way people experience time and space, and argues for “time-space compression” as a new turn for the capitalist society. Scholar like Daniel Bell (1976) and Alain Touraine (1971) put the emphasis on the structural changes in the organization of economy which called for the end of industrial society. Among others, Manuel Castells (1996) and Jean Francois Lyotard (1984) highlight the rise of information, information technologies and networks as the constituting factors of society. Perception of time, organization of work/production and the vitality of knowledge and information technologies for this constitution are all parts of a greater shift in the constitution of contemporary society, as scholars have already pointed out. Hence, although this paper is going focus on developments in information technologies, particularly on social network and micro-blogging sites and analyze a micro-blogging site, namely Twitter, as a venue of postmodern transformation of society.

Central to the current structure of production process and the formation of social relations is production and consumption of information. The most important infrastructural element of this *information society* is the internet which operates as a “horizontal and de-territorialized” network system (Hardt and Negri, 2000). The internet enables dissemination of information in a very efficient and effective way independent from the proximity between two networked computers. More importantly, the internet is horizontal in the sense that it does not have an ultimate power center which determines the structure of the networks and the contents that flow within and between networks. Therefore, the formation of the networks and the content of information disseminated through them are shaped by users. Yet, “[n]ew uses of the technology [internet], as well as the actual modifications introduced in the technology, are communicated back to the whole world, in real time” (Castells, 2001: 28). Hence, the interplay between the internet and individuals is bi-directional; individuals structure the networks and the structure of networks, in turn, shapes the perception of individuals regarding self, community, and time. Thus, the analysis of Twitter in this paper is going to focus on how and why people use Twitter—both a social networking site and a micro-blogger. It aims to explain to what extent Twitter use reflect the constituting principles of contemporary society such as conception of time and how it may affect conceptions of community and social relations.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

The contemporary society is commonly characterized with the term “post-modernity”. However, it is not always clear what differentiates modernity from post-modernity and whether post-modern society stands for a social formation that is “qualitatively different” than what is referred to as modern society. Therefore, it is important to clarify these concepts before delving into an analysis of information society and Twitter. To begin with, scholars often associate modernity with a certain peculiar conception of time. Jurgen Habermas, for instance, refers to the etymological roots of the word and points out that consciousness of being modern has been molded by a retrospective glance at older epochs to differentiate conditions of the current society from earlier ones. With the onset of the Enlightenment, this consciousness of being modern acquired a new meaning with a belief in progress and advancement in knowledge, morality, and life conditions in general (Habermas, 1981:

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

3-4). Consciousness of being modern was accompanied by a set of new conceptions about time and the self that are constantly flowing and changing without any control of single individuals over its motion. Hence, for Marshall Berman

To be modern is to live a life of paradox and contradiction. It is to be overpowered by the immense bureaucratic organizations that have the power to control and often to destroy all communities, values, lives; and yet to be undeterred in our determination to face these forces, to fight to change their world and make it our own (1982: 13).

Berman draws attention to mental burdens of modern consciousness on individuals who experience modernity along with the sense of losing the ground beneath one's feet. As social environment around individuals is in constant transformation, individuals become more and more obsessed with the present time and the present condition of their own selves.

The obsession with the present that modernity has created is, in fact, the necessary condition for the advent of post-modernity first in the architecture and fine arts then in other domains of social life. Individuals who share the obsession start to reflect on their own place within the flow of time and are increasingly drawn into activities that enabled them to have an "authentic self-experience" in their lives (Habermas, 1981: 6). Hence, while many scholars argue that post-modern condition offers a radical break from the modern society by pointing out the disappearance of the ideals of progress and advancement in knowledge, morality, and life conditions (Habermas, 1981; Lyotard, 1984), post-modernity may be seen as the ultimate point of modernity in that individuals' experience of the world, their conception of time, and their self-placement within social formation have not fundamentally changed. Although the change that modern society has been undergoing since the 1970's was perceived as a qualitative shift in the structure of society by many scholars such as Touraine (1971), Bell (1973), and Harvey (1989), what has really been changing, as this paper argues, is the rate of change which took a new pace in the late 20th century. Therefore, this study rather uses another term, i.e., "hyper-modern", to refer to the contemporary society because of the conceptual baggage of post-modernity. Studies in existing literature put post-modernity in contradistinction to modernity which may fail to highlight certain continuities between the experience of modernity with the social conditions shaping Twitter and other social networking sites—especially in the processes of rationalization, individualization, and time-apprehension.

3. TWITTER AND CONCEPTION OF TIME

Twitter is an internet-based software that enables users to post text messages up to 280 characters. It is one of the most popular social networking and micro-blogging sites launched in 2006. According to its own metrics, Twitter has more than 200 million active users world-wide and everyday thousands of new users sign up (Aslam, 2022). The remarkable growth of its user number is accompanied by the growth of activity as well. It took three years to reach the billionth tweet after it was launched, yet now in a single day half a billion tweets—the short text message which users post—are uploaded (Ibid.). A comparison between Twitter and another blogging site Blogger, for instance, gives an insight into individuals' preference of Twitter, and micro-blogging in general, over blogging. Number of unique Twitter site visitors is significantly greater than, for instance, the number of unique Blogger visitors, although Blogger is the most popular blogging site. Why, then, Twitter is so popular? What are the reasons for individuals' preference of Twitter over other social networking sites? What does

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Twitter offer for its users? In answering these questions, I will be trying to show how the popularity of Twitter is related to the dynamics of postmodern society.

First, Twitter offers what hypermodern individuals are mainly looking for: time efficiency. Or, at least, this is what Twitter users say about it most frequently. For one thing, Twitter restricts its users within a text up to 280 characters. Although users developed common lexicons to deal with the problems of restriction—people split longer texts into smaller parts by adding (X of Y) or (X/Y) at the end of each part, their posts (tweets) usually remain within the boundaries of the imposed limit (Gruzd et al., 2011: 1302). This, on the one hand, prevents users to exert themselves to organize their message which may take longer time as in posting a blog; and on the other hand, it allows them to pass through between tweets and to receive the intended message quickly. One of the informants of Zhao and Rosson in their study of Twitter use among employees states he can post 280-character texts better than composing a longer blog every day. Hence, they conclude as “[t]he easy access to Twitter services encourages people to twitter about interesting things as they happen, rather than waiting and writing a perhaps longer and more reflective message later on” (Zhao and Rosson, 2009: 246).

Furthermore, 280-character limit expedites the task of the reader, as well. According to another informant from the same study, “[b]ecause of the format in Twitter, it is so easy to read, and I filter through it very quickly and determine what’s going to provide me value immediately and can simply scroll pass the rest of it” (Ibid., 248). Writing a post and reading others’ posts on Twitter, then, is more convenient for the individuals. This is one of the most frequent and dominant reasons of why Twitter has been adapted very quickly and enthusiastically. Twitter is convenient in the sense that it allows users to save their time who are in a “sense of always being short of time” (Shove, 2003: 171-72). Following Berman (1982) again, this is a part of everyday life maelstrom that modern individual experiences and is increasingly felt by hyper-moderns too (15).

Another time-related aspect of everyday life maelstrom upon individuals is the pace by which the time flow and the urge for multitasking because of swiftly flowing time. As Heidegger puts it “[a]ll distances in time and space are shrinking... He [man] now receives instant information, by radio, of events which he formerly learned about only years later, if at all” (Heidegger, 1971: 163). Internet has further multiplied the rate of change and the amount of information that individuals receive instantly. As mentioned, on average 500 million tweets are posted every day on Twitter. Although most of the posts are related to the mundane activities and instantaneous feelings and thoughts of users, a substantial number of tweets are about news and events; and news agencies and portals with lots of followers actively use twitter to propagate their news. Thus, Twitter users are exposed to an information overload in every moment they are on-line. Users deal with the information overload by constantly updating themselves and replacing old information with new one. “Twitter exaggerates “presentism”: the belief that only things that are happening now are what matters. Two hours ago, is normal reading time; a day ago is a longtime; a month ago is ancient history” (Gruzd et al., 2011: 1303). As Harvey points out, in relation to the value of recent over the outdated, ‘instantaneity’ and ‘disposability’ are the “conditions of postmodernity” (read hypermodernity here). Although he derives his conclusion from the process of commodity production, these two principles apply to the social norms and values, interpersonal relations, lifestyles, attachments as well as knowledge (Harvey, 1989: 290). In this manner, Twitter use is a typical hypermodern practice in which

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

information comes and goes instantly and people are forced to accommodate to the situation by constantly disposing the old information.

In addition to adapting instantaneity and disposability, Twitter users need to accommodate to multitasking as well. Java et al. (2007) identify three types of user intention: information sharing, information seeking and friendship-based (60). Nevertheless, they identify these categories through a content analysis of different networks existing within Twitter which does not necessarily imply exclusive categories for users. That is, individuals may appear in more than one network and have more than one intention. A user might be an information provider in a network and an information seeker in another one. The informant of Zhao and Rosson (2009) report that they use Twitter for mainly “(1) keeping in touch with friends and colleagues; (2) raising visibility of interesting things to one’s social networks; (3) gathering useful information for one’s profession or other personal interests; (4) seeking for helps and opinions; and (5) releasing emotional stress” (245). The variety of purposes is a reflection of multitude of social affiliations hypermodern individuals have. This pattern of affiliations that Twitter users engaged in has parallels with Georg Simmel’s insight on the pattern of modern group affiliations which Simmel linked to individualization. Almost a century before the inception of Twitter, Simmel (1955) says “individualization proliferate[s] into infinity ... the same person can occupy positions of different rank in the various groups to which he belongs” (151). Following Simmel’s argument for the dynamic of the relationship between the individual and the group, it is possible to suggest that Twitter acts like a web of social relations and augments individuals’ consciousness by allowing them to participate into various networks. This also consolidates the perception of simultaneity in the sense that users can be imposed to information regarding diverse matters at the same time. In a way, Twitter reinforces the modern apprehension of time as a “‘homogenous, empty time,’ in which simultaneity is, as it were, transverse, cross-time, marked...by temporal coincidence, and measure by clock and calendar” (Anderson, 1983: 24). An individual can receive information about his/her friend’s engagement; his/her cousin’s traffic accident as well as a social uprising sprang up in some part of the world and a game of her favorite tennis player all at the same time.

4. CONSIDERATIONS ON SELF AND COMMUNITY ON TWITTER

Excessive number of users and tweets, pace of change in the content and the outrageous diversity of user interest and tweet contents force Twitter users to develop their own strategies to deal with this tumultuousness or, at worst, to be indifferent to the information flow. In other words, Twitter implicitly encourages its users to develop a kind of attitude in their on-line life that is akin to what Simmel characterized as ‘blasé attitude’ in order to reduce the complexity of modern urban life and to protect their individual autonomy (Simmel, 1971). This indifference, and to a certain extent complacency, is reinforced by the ease of posting a tweet and the voluntary readership. As mentioned before, what is convenient about Twitter is the fact that users do not need to make an effort to compose a tweet which at most consists of 280 characters. An informant of Zhao and Rosson makes it clear that saying or sharing something in Twitter which, for him, is simply “selecting the content and copying and pasting it in a window and hitting ‘send’”. According to the same informant this process takes only two seconds (Zhao and Rosson, 2009: 248). Moreover, voluntary readership in Twitter does not require users to reflect heavily on what they say or share. “Because people can choose to read it or not,” another informant says “I am able to use it much more informally, and simply use it

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

as a form of expression, where it is not expected and anticipated that someone would reply to that message” (Ibid.). Hence, it reduces the weight on the shoulders of users and they can freely express their opinions, feelings and, thus, their identities.

Although user purposes are very diverse, one of the common points in Twitter use for all is to express their selves and maintain their cyber-presence. As part of protecting and manifesting individual autonomy, users would like to feel that they are “out there”. “The dream is to achieve a sort of virtual omnipresence” (McFedries, 2007: 84). Yet, there is another tension in users’ endeavor of maintaining a cyber self in Twitter since it consists of multiple networks to which users attached themselves. In real-life experiences, individuals may exhibit different behaviors and attitudes in everyday life interactions as they assume different roles in different networks. Explaining this contextual and situation-based differentiation of roles and statuses, Erving Goffman divides front stages of everyday life where individuals perform different formal roles in different networks and the backstage of everyday life where individuals reflect on their different roles and prepare themselves to different situations and performances (Goffman, 1959). Social network sites, Twitter in particular, require individuals to organize their everyday life as if they were constantly in the front stage as they are in the virtual presence of other individuals in their networks. However, since an individual has multiple fronts—that is to say that users have more than one network affiliation within Twitter, and since all the affiliated networks overlaps in a single Twitter account, users face with problems in organizing their front stages. The cognitive difficulties in dealing with more than one front stems from the multiplicity of roles an individual perform in different front settings. In Twitter, individuals have their family members, college friends, relatives, co-workers and all sorts of people whom they are connected through different links and activities. Therefore, overlapping networks force them to organize their virtual front stage so that their discrepant roles would not contradict with each other.

Despite these mental difficulties in maintaining the individual unity, it seems that Twitter users do not hesitate to connect to different networks in accordance with their social identities, political alignments, hobbies, lifestyles and other individual interest. Another informant of Zhao and Rosson reports that she follows people “so that I know what’s on their minds, you know, what they are attending, listening to, or reading. These people often twitter about articles with URLs about industry status. So, by subscribing to their updates, I can keep current on industry status without having to go out and look for information” (Zhao and Rosson, 2009: 247). It is a sense of self-reflexivity that hustle individuals to “keep the current” and to be informed about everything happens in their mental proximity. Gershon, although drawing his analysis based on Facebook use, associates this reflexivity with neoliberal values of self-management and business management. Adopting his framework to Twitter allows me to argue that through Twitter “people can practice US neoliberal techniques for valuing, enhancing, and managing their alliances” (Gershon, 2011: 867). The primary motive of users is to enhance their social capital and extend and expand their networks through Twitter. It is evident in the sense that people tend to cluster around specific interest areas (Gruzd et al., 2011: 1309).

Hence, Twitter provides a virtual sample of neoliberal society through increased individualization, expanding networking and the urge for enhancing social capital. In a sense, Twitter represents a “super-highway” of information and communication that enables transition from mass media to an age of customized media and individual choice (Morley and Robins, 1995: 14). Yet, to

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

what extent is Twitter environment different from the real-world social networks and interactions? Do we lose the sense of humanness in our virtual interactions through engaging more and more in mechanical and purely rational interest groups? Leaving aside phenomenological discussions on being a human and embodiment, I would like to focus on the nature of Twitter interactions and the sense of community in answering these questions. As stated above, Twitter networks do not only comprise of groups that users seek information regarding their interests; friendship-based networks are a part of Twitter world too. In their analysis of a Twitter community in which people share information about computer games, Java et al. notice that “users in this community also share with each other their personal feeling and daily life experiences in addition to comments on ‘gaming’” (Java et al., 2007: 61). Thus, these interest groups are venues for socialization which may enhance the sense of community in addition to their primary function of information dissemination.

Gruzd et al. points out the affinity between Twitter community and Benedict Anderson’s characterization of the nation as an imagined community. Anderson (1983) argues that nations are imagined in the sense that nationals never know most of other fellow nationals in person but have an image of them as belonging to the same communion (6). Similarly, Gurzd et al. (2011) presents how Twitter can be imagined like a community. Accordingly, although people do not follow each and every Twitter user and read only a portion of the posts available in Twitter, “it is impossible for them to be on Twitter and not to be aware of other residents of this virtual place” (1298). Therefore, Twitter consists of users who imagine a community of Twitter users even though they do not interact with every one of the members of this community. The sense of community is, first, based on an apprehension of time which is discussed in the previous section. Other components of this community are the common lexicon that Twitter users develop and high centers around and under which the society. The high centers of Twitter, according to Gruzd et al. (2011), are the popular organizations and individuals which users overwhelmingly follow (1303). Although the primary mission of Twitter is to enable people to share what they do or think or feel instantly, individuals transform Twitter environment community of multiple networks through which users share information and develop personal ties as well.

5. CONCLUSION

Inspired by a diverse body of works in modern and postmodern social theory literature, this paper offered a reflective glance at Twitter. Despite discrepancies and disputes between these two bodies of literature, there is a certain continuity between societies usually depicted as modern and postmodern. As it is elaborated on in the conceptual framework of the paper, arguments of modernity, as in Simmel, Berman, and like-minded scholars of modernity, are still competent in explaining the individual experiences of social processes at a time social scientists have been characterizing as post-modern. Accordingly, the social change in the late 20th century that social scientists have observed was not in the direction of a general trend but in the rate of social change. That is, if modernity is the personal experience of social maelstrom, as Berman states, we are experiencing fundamentally the same maelstrom with a much more profound articulation. Hence, Twitter, this paper argues, represents a replica of hypermodern society with the apprehension of time streaming embedded in its use, clustering of users around personal and professional communities and centers and the strategies that users develop in order to deal with the complexity of online hypermodernity. Finally, an important implication of this main argument is that Twitter, and social network sites in general, are

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

structured by the values and conceptions of the contemporary society and we need to consider them within a greater value system of our time. The main function of these services is to reinforce and enhance the conceptions of hypermodernity and increase the rate of social change further.

REFERENCES

- Anderson, B. (1983) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Aslam, S. (2022) Twitter by the Numbers: Stats, Demographics & Fun Facts. (Accessed on: 05.06.2022): <https://www.omnicoreagency.com/twitter-statistics/>
- Bell, D (1976) *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Berman, M. (1982) *All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*. New York: Penguin.
- Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society*. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell.
- Castells, M. (2001) *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society*. New York: Oxford University Press.
- Gershon, I. (2011) Un-Friend My Heart: Facebook, Promiscuity, and Heartbreak in a Neoliberal Age. *Anthropological Quarterly*, 84(4), pp. 865-894.
- Goffman, E. (1959) *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Centre.
- Gruzd, A., Wellman, B. and Takhtayev, Y. (2011) Imagining Twitter as an Imagined Community. *American Behavioral Scientist* 55(10), pp. 1294-1318.
- Habermas, J. (1981). Modernity versus postmodernity. trans. S. Ben-Habib, *New German Critique*, (22), pp. 3-14.
- Hall, S., Held, D. and McGrew, A. G. (1992) *Modernity and Its Futures: Understanding Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Hardt, M. and Negri, A. (2000) *Empire*, Cambridge: Harvard University Press.
- Harvey, D. (1989) *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge: Blackwell.
- Heidegger, M. (1971) The Thing, in *Poetry, Language, Thought*. Trans. A. Hoftstader. New York: Harper Collins.
- Java, A., Song, X., Finin, T. and Tseng, B. (2007) Why We Twitter: Understanding Microblogging Usage and Communities. Paper presented at *International Workshop on Social Network Mining and Analysis*, San Jose, California, USA.
- Lyotard, J. F. (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Trans. G. Bennington and B. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- McFedries, P. (2007) Technically Speaking: All a-twitter. *IEEE Spectrum*, 44(10), p. 84.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Morley D., and Robins, K. (1995) *Spaces of Identity: Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries*. London and New York: Routledge.

Simmel, G. (1955) *Conflict and the Web of Group Affiliations*. New York: Free Press.

Simmel, G. (1971) *The Metropolis and the Mental Life in On Individuality and Social Forms* by G. Simmel. Chicago: University of Chicago Press.

Shove, E. (2003) *Comfort, Cleanliness and Convenience: The Social Organization of Normality*. Oxford and New York: Berg.

Touraine, A. (1971) *The Post-Industrial Society*. New York: Random House.

Zhao, D. and Rosson, M. B. (2009) *How and Why People Twitter: The Role that Micro-blogging Plays in Informal Communication at Work*. Paper presented at the annual meeting of *GROUP'09*, Sanibel Island, Florida, USA.

Çatışma Beyanı: Makale yazarı bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

Katkı Oranı: Makale tek yazarlıdır.

TÜRK GEMİ ADAMLARINDA PSİKOLOJİK İYİ OLUŞUN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE BELİRSİZLİĞE TAHAMMÜLSÜZLÜK DEĞİŞKENLERİNE GÖRE İNCELENMESİ*

Mehmet ÖZALP**

Durmuş ÜMMET***

ÖZET

Bu araştırma ile denizcilik sektöründe çalışan ve seyirlere çıkan Türk gemi adamlarında psikolojik iyi oluşun kişilik özellikleri ve belirsizliğe tahammülsüzlük değişkenlerine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, ilişkisel araştırma modeli olarak planlanıp yürütülmüştür. Bu kapsamda, denizcilik sektöründe çalışan ve seyirlere çıkan 277 Türk gemi adamı, araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Veri toplama sürecinde, araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu, Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PIOÖ), On-Maddeli Kişilik Ölçeği (OMKÖ) ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği (BTÖ-12) kullanılmıştır. Verilerin analizinde, SPSS 25.0 paket programından faydalanılmıştır. Analizlerde Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon hesabı ile Çoklu Regresyon analiz tekniği kullanılmıştır. Analizler neticesinde; Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşları ile yumuşak başlılık kişilik özelliği arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu, psikolojik iyi oluş ile diğer kişilik özellikleri (dışadönüklük, sorumluluk, duygusal dengelilik, deneyime açıklık) arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir. Psikolojik iyi oluş üzerinde, kişilik özelliklerinden yalnızca yumuşak başlılık kişilik özelliğinin anlamlı düzeyde yordayıcı etkisi olduğu görülmüştür. Psikolojik iyi oluş ile belirsizliğe tahammülsüzlük toplam puanları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün psikolojik iyi oluş üzerindeki yordayıcı etkilerinin anlamlı olmadığı saptanmıştır. Belirsizliğe tahammülsüzlük alt boyutları ile psikolojik iyi oluş arasında ise anlamlı ilişkiler (ileriye yönelik kaygı ile pozitif yönde, engelleyici kaygı ile negatif yönde) tespit edilmiş ve her iki alt boyutun da psikolojik iyi oluş üzerinde anlamlı düzeyde yordayıcı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın son bölümünde ise elde edilen bulgular, literatür kapsamında tartışılmış ve çeşitli öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik iyi oluş, kişilik özellikleri, belirsizliğe tahammülsüzlük, gemi adamı, denizcilik

AN INVESTIGATION OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING IN TURKISH SEAFARERS ACCORDING TO PERSONALITY TRAITS AND INTOLERANCE OF UNCERTAINTY VARIABLES**ABSTRACT**

This research examines the psychological well-being of Turkish seafarers who are working in the maritime industry and sailing sector by considering the variables of personality traits and intolerance to uncertainty. The research was planned and conducted as a relational research model. In this context, 277 Turkish seafarers constituted the sample of the research. For the process of gathering data, the personal information form prepared by the researchers, the Psychological Well-Being Scale (PWB to S), the Ten-Item Personality Scale (TIPS), and the Intolerance of Uncertainty Scale (IUS-12) were used as sources. SPSS 25.0 package program was also used in the analysis of the data. Spearman-Brown Rank Correlation Calculation and Multiple Regression analysis techniques were used in the analyses. As a result of the analysis, it was determined that there was a positive and significant relationship between the psychological well-being of Turkish seafarers and the agreeableness personality trait, and there was no significant relationship between psychological well-being and other personality traits such as extraversion, responsibility, emotional stability, and the openness to experience. It has been observed that only the agreeableness personality trait has a significant predictive effect on psychological well-being. It was determined that there was no significant relationship between psychological well-being and total scores of intolerances of uncertainty, and the predictive effects of intolerance of uncertainty on psychological well-being were not significant. Significant relationships like positive with prospective anxiety, and negative with inhibitory anxiety were found between sub-dimensions of intolerance of uncertainty and psychological well-being. It was concluded that both sub-dimensions had a significant predictive effect on psychological well-being. In the conclusion, the findings were discussed within the scope of the literature and some suggestions were presented.

Keywords: Psychological well-being, personality traits, intolerance of uncertainty, seafarer, maritime.

* Bu çalışma ikinci yazarın danışmanlığında, birinci yazarın Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nde yaptığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Milli Savunma Üniversitesi, Deniz Harp Okulu Dekanlığı, Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü, mozalp@dho.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4658-7807

*** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, dummet@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8318-9026

1. GİRİŞ

Gemi adamlarının hangi koşullar altında nasıl ortamlarda çalıştıkları ve söz konusu ortamlarda ne tür zorluklarla karşılaştıkları gibi sorular araştırmacılar tarafından cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, gemi adamlarının çalışma koşulları hakkında çeşitli araştırmalar (Ağartan, 2006; Atak, 2017; Bal, 2011; Çakır, 2019; Dohrmann, Herttua ve Leppin, 2019; Dohrmann ve Leppin, 2017; Ertürk, 2020; Hystad ve Eid, 2016; Kurt, 2010; Wadsworth, Allen, McNamara ve Smith, 2008; Yılmaz Yüksekıldız, 2012) yapılmıştır. Bahse konu araştırmalardan da anlaşılacağı üzere denizcilik sektöründe çalışmak; yorgunluk, uykusuzluk, gürültülü çalışma ortamı, kaza, çatışma, fırtına vs. gibi olaylar yaşama ihtimaline karşı sürekli tetikte olma, aileden ve sevdiklerinden uzun süre ayrı kalma, uzun süre karaya ayak basamama, çalışma arkadaşlarıyla yaşadıkları çatışmalar ve iletişim sorunları gibi fiziksel, sosyal ve psikolojik açıdan çeşitli zorluklarla mücadele etmeyi gerektirmektedir. Kimi gemi adamları sözü edilen zorluklarla baş edebilip mesleklerini icra etmeye devam edebiliyorken bazıları ise bu şartların üstesinden gelemeyip psikolojik problemler yaşamakta (Güvendiren, 2020; Karadağ, 2019; Kınalı, 2020), işten ayrılmayı düşünmekte (Düğenci, 2019; M. Demir, 2020; Yaşar, 2010) ve farklı bir sektörde çalışmaya başlamaktadır (Karadağ, 2019; Sana, 2019). Bunun sonucunda ise denizcilik sektöründe çalışacak personel bulamama veya bulmakta zorlanma, hâlihazırda sahada aktif olarak görev yapan gemi adamlarının iş verimliliğinin azalması, tecrübeli personel eksikliği gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda, Türk gemi adamlarının meslek yaşantılarında karşılaşılabilecekleri zorluklar ve sorunlar ile baş edebilmelerinde olumlu veya olumsuz etkisi olabilecek faktörlerin neler olduğu ve söz konusu bu faktörlerin nasıl bir katkısı olabileceğinin araştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bahse konu ihtiyaç kapsamında literatürde çeşitli araştırmaların yapıldığı ve konunun değişik açılardan irdelendiği görülmüştür. Bu doğrultuda yapılan çalışmalarda; iş yerinde yalnızlık ve işten ayrılma niyeti (M. Demir, 2020), yaşam kalitesi (İ. Demir, 2020), sosyal etki ve uyma davranışı (Dumlu, 2019), psikolojik belirti (Karadağ, 2019), bağlanma stilleri, belirsizliğe tahammülsüzlük ve ruhsal belirtiler (Güvendiren, 2020), kişilik tipleri ve psikolojik dayanıklılık (Bulut, 2019), örgütsel sessizlik ve tükenmişlik (Yılmaz, 2018), duygusal zekâ ve iş performansı (Kılıç, 2013), iş stresi, iş-yaşam dengesi ve işe bağlılık (Özdemir, 2017), mobbing algısı (Gündoğan, 2017; Kartal, 2016), tükenmişlik, iş doyumunu ve yaşam doyumunu (Büber, 2017), iş stresi, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti (Düğenci, 2019), iş-aile çatışması (Taşdelen, 2015), stres ve iş doyumunu (Çiçek Ceyhun, 2006), iş tatmini (Aydın, 2019), tükenmişlik (Aydın, 2015) ve mesleki tatmin ile iş bırakma (Yaşar, 2010) gibi değişkenlerin Türk gemi adamlarının meslek yaşantılarında karşılaşılabilecekleri zorluklarla baş etme sürecine yönelik etkileri incelenmiştir.

Literatüre bakıldığında, Türk gemi adamlarının psikolojik durumlarını inceleyen çalışmaların ise oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. Bahse konu araştırmalarda Türk gemi adamları üzerinde; psikolojik belirti düzeyleri (Karadağ, 2019), bağlanma stilleri ve belirsizliğe tahammülsüzlük ile ruhsal belirtiler (Güvendiren, 2020), stres, tükenmişlik ve depresyon (Uslu, 2021), duygu düzenleme ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile psikolojik semptomlar (Çetükkaya Sever, 2022), psikolojik dayanıklılık ve stresle başa çıkma düzeyleri (Beşorak, 2022), kişilik özellikleri ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri (Bulut, 2019), duygusal zekâ ile iş performansı (Kılıç, 2013), ruh sağlığı durumları (Kınalı, 2020), mobbing (Kartal, 2016) ve tükenmişlik (Kurt, 2010) değişkenlerinin etkileri ve ilişkileri incelenmiştir. Yurtdışı literatürde ise gemi adamları hakkında yapılmış çalışmalarda (Dohrmann vd., 2019; Dohrmann ve Leppin, 2017; Hystad ve Eid, 2016; Wadsworth vd., 2008; Wadsworth, Allen, Wellens, McNamara ve Smith, 2006) daha çok yorgunluk ve yorgunlukla ilişkili

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

olabilecek faktörler üzerinde odaklanıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, yurtdışı literatürde temeli pozitif psikolojiye dayanan çeşitli değişkenlerin gemi adamları üzerinde irdelendiği araştırmalara (Baccman, Hjarthag ve Almqvist, 2016; Cham, Andrei, Griffin, Grech ve Neal, 2021; Sharkey ve Rennix, 2011; Yuen, Bai ve Wang, 2020) da rastlanmaktadır.

Bununla birlikte, literatürde Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşları hakkında yapılmış herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Oysaki, bireyin var olan potansiyelini açığa çıkardığı takdirde ruhunun da iyi olacağı ve kişinin mutlu olacağı görüşünden yola çıkarak kişisel gelişime, işlevselliğe ve yaşam doyumuna vurgu yapan psikolojik iyi oluşun (Keyes, Shmotkin ve Ryff, 2002; Ryan ve Deci, 2001; Ryff ve Singer, 2008); Türk gemi adamlarının meslek yaşantılarında karşılaşılabilecekleri zorlukların üstesinden gelebilmeleri, denizcilik sektöründe çalışmayı sürdürebilmeleri ve kendilerinden daha verimli faydalanılabilmesi hususlarında katkısı olabileceği düşünülmektedir. Nitekim, psikolojik iyi oluş ile iş tatmini (Beder, 2019; Elik Besdil, 2020), iş doyumunu (Han, 2022; Oymak, 2017) ve iş performansı (Arıkan ve Çankır, 2019; Çankır ve Şahin, 2018; Obrenovic, Jianguo, Khudaykulov ve Khan, 2020) arasındaki ilişkileri çeşitli örneklem grupları üzerinde inceleyen araştırmalarda söz konusu üç değişken ile psikolojik iyi oluş arasındaki olumlu ilişkilere işaret eden bulgular bu düşüncemizi destekler niteliktedir. Ayrıca, yurtdışında yapılmış bir çalışmada (Sharkey ve Rennix, 2011: 915) dile getirilen ordunun en uygun işlevselliği ve operasyonel hazırlığı için askerlerin psikolojik iyi oluşlarının esas olduğu görüşü de bahsi geçen düşüncemizle paralellik gösteren bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı zamanda, literatürde çeşitli örneklem grupları (öğretmenler, üniversite öğrencileri, arabulucular, ergenler, yetişkinler, yaşlılar) üzerinde psikolojik iyi oluş ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalardan (Çelik, 2019; Doğan, 2016; Er, 2020; Joshanloo, 2022; Köse, 2020; Melendez, Satorres, Cujino ve Reyes, 2019) elde edilen bulgular, bireylerin kişilik özellikleri ile psikolojik iyi oluşları arasında bazı bağlantılar olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte, literatürde Türk gemi adamlarının kişilik özelliklerini inceleyen bir araştırma olup olmadığına bakıldığında ise bu konu hakkında yapılmış tek çalışma olduğu dikkat çekmektedir. Söz konusu çalışmada (Bulut, 2019) kişilik özellikleri ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkiler irdelenmiş olup Türk gemi adamlarının kişilik özellikleri ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkiyi ele alan bir araştırma bulunmamaktadır.

Ayrıca, gemi adamları çıktıkları seyirlerde; tekrar ne zaman karaya ayak basacağını bilememe, istediği zaman sevdikleriyle iletişim kuramama, kontrat sürelerinden kısa ya da uzun süren seyirler, her an fırtına, çatışma vs. çıkma ihtimali, gittikleri ülkeye göre kuralların çok farklılaşabilmesi gibi belirsizlik içeren durumlarla karşılaşmaktadırlar (Güvendiren, 2020). Bu açıdan bakıldığında, gemi adamlarının belirsizlik içeren durumlara tahammül edebilme düzeylerine göre de psikolojik iyi oluşlarının değişebileceği öngörülmektedir. Nitekim, literatürde çeşitli örneklem grupları (öğretmenler, lisans ve lisansüstü öğrenciler, düşük tehdidi olan ve olmayan gebeler, genetik danışmanlık yüksek lisans öğrencileri) üzerinde yapılmış ve psikolojik iyi oluş ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkilere dikkat çeken araştırmalarda (Bayraktar, 2021; Çevik, 2017; Geçgin ve Sahranç, 2017; Kahn, Sheldon, Carmichael ve Yashar, 2021; Koçyiğit, 2019) söz konusu iki değişken arasındaki anlamlı ilişkileri belirten bulgular da bu öngörümüzü destekler niteliktedir. Ek olarak, literatürde Türk gemi adamlarının belirsizliğe tahammülsüzlüklerini irdelleyen tek çalışma olduğu göze çarpmaktadır. Bahse konu araştırmada (Güvendiren, 2020) ise belirsizliğe

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

tahammülsüzlüğün ruhsal belirtiler ve bağlanma stilleri ile ilişkileri incelenmiş olup Türk gemi adamlarında belirsizliğe tahammülsüzlüğün psikolojik iyi oluş ile ilişkisi hakkında yapılmış bir çalışma olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışığında, literatürde Türk gemi adamlarında psikolojik iyi oluş ile kişilik özellikleri ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkiyi araştıran bir çalışma olmadığı görülmektedir. Bu yönüyle, gerçekleştirilen çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda, bu araştırma ile denizcilik sektöründe çalışan ve seyirlere çıkan Türk gemi adamlarında psikolojik iyi oluşun kişilik özellikleri ve belirsizliğe tahammülsüzlük değişkenlerine göre incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın amaçları kapsamında irdelenen araştırma soruları aşağıda sunulmuştur.

1. Türk gemi adamlarının kişilik özellikleri ile psikolojik iyi oluşları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Türk gemi adamlarının belirsizliğe tahammülsüzlükleri ile psikolojik iyi oluşları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Türk gemi adamlarının kişilik özellikleri psikolojik iyi oluşlarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?
4. Türk gemi adamlarının belirsizliğe tahammülsüzlükleri psikolojik iyi oluşlarını anlamlı düzeyde yordamakta mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşları, kişilik özellikleri ve belirsizliğe tahammülsüzlükleri bağlamında ilişkisel olarak incelendiği ve Türk gemi adamlarının kişilik özellikleri ile belirsizliğe tahammülsüzlüklerinin psikolojik iyi oluşlarını yordayıp yordamadığına bakıldığı için bu araştırma, ilişkisel araştırma modeli kapsamında planlanıp yürütülmüştür. En az iki değişkenin birbirleriyle olan ilişkileri merak edildiğinde veya bir değişkenden hareketle başka bir değişken hakkında tahminde bulunulmak istendiğinde ilişkisel (korelasyonel) araştırma modeli kullanılmaktadır (Creswell, 2019). Korelasyonel araştırmalar, keşfedici (açıklayıcı) ve yordayıcı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Keşfedici korelasyonel araştırmada, değişkenler arasındaki ilişkiler açıklanarak bir olay veya durum anlaşılmasına çalışılırken; yordayıcı korelasyonel araştırmalarda ise, değişkenler arasındaki ilişkiler tetkik edilmekte ve durumu ya da değeri bilinen bir değişkenden yola çıkarak diğer değişken yordanmaya çalışılmaktadır (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2019; Creswell, 2019; Mertens, 2019).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemini, denizcilik sektöründe çalışan ve seyirlere çıkan Türk gemi adamlarından oluşmaktadır. Bu kapsamda, araştırmanın amaçları doğrultusunda, 277 Türk gemi adamından veri toplanmıştır. Toplanan verilerin tamamı analize dâhil edilmiştir. Araştırmaya katılan Türk gemi adamlarının 63'ü (%22,7) 20-24 yaş aralığında, 91'i (%32,9) 25-29 yaş aralığında, 63'ü (%22,7) 30-44 yaş aralığında ve 60'ı (%21,7) ise 45 yaş ve üzerindedir. Bu gemi adamlarının 131'i (%47,3) evli, 146'sı (%52,7) ise bekârdır. 112'sinin (%40,4) çocuğu varken, 165'inin (%59,6) ise çocuğu yoktur. 115'inin (%41,5) ortalama aylık geliri 10000 TL'nin altında iken, 93'ünün (%33,6) ortalama aylık geliri 10000 – 29999 TL arasında ve 69'unun (%24,9) ortalama aylık geliri ise 30000 TL ve üzerindedir. 12'si (%4,3) ilköğretim mezunu, 83'ü (%30) lise mezunu, 49'u (%17,7) ön lisans

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

mezunu ve 133'ü (%48) ise lisans mezunudur. 194'ü (%70) güverte bölümünde çalışırken, 83'ü (%30) ise makine bölümünde çalışmaktadır. 90'ı (%32,5) şuan seyirdeyken, 187'si (%67,5) ise şuan seyirde değildir. 153'ünün (%55,2) denizde toplam hizmet süresi 5 yıl ve altında iken, 59'unun (%21,3) denizde toplam hizmet süresi 6 – 15 yıl arasında ve 65'inin (%23,5) denizde toplam hizmet süresi ise 15 yıldan fazladır. 145'inin (%52,3) yılda ortalama seyirde geçirdiği süre 6 ay ve altında iken, 104'ünün (%37,5) yılda ortalama seyirde geçirdiği süre 7 – 8 ay ve 28'inin (%10,1) yılda ortalama seyirde geçirdiği süre ise 8 aydan fazladır. Ayrıca, 50'si (%18,1) kabotaj seferi bölgesinde, 122'si (%44) yakın kıyısız sefer bölgesinde ve 105'i (%37,9) ise uzak sefer bölgesinde çalışmaktadır.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu, çalışmaya katılan Türk gemi adamlarının yaşları, medeni durumları, çocuk sahibi olup olmadıkları, ortalama aylık gelirleri, eğitim durumları, gemide çalıştıkları bölüm, şuan seyirde olup olmadıkları, denizde toplam hizmet süreleri, yılda ortalama seyirde geçirdikleri süre ve çalıştıkları sefer bölgeleri hakkında bilgi edinmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

2.3.2. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Bu ölçek, Diener ve arkadaşları (2009; 2010) tarafından psikolojik iyi oluşu ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. Telef (2013), orijinal formun Türkçe'ye uyarlanmasını sağlamıştır. Bu kapsamda, çeşitli istatistiksel analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi hitamında toplam varyansın %42'sini açıklayan tek boyutlu 8 maddeyi içeren bir yapı ortaya çıkmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi neticesinde, 8 maddeli tek boyuttan oluşan bu yapıyı destekleyen sonuçlar elde edilmiştir. Güvenirlik analizleri kapsamında hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının .90 olduğu saptanmıştır. Test tekrar test çalışması iki ölçüm arasında pozitif, anlamlı ve kuvvetli bir ilişki olduğunu göstermiştir ($r=0.86$, $p<.001$). Ölçeğin madde toplam korelasyonları .41 ile .63 arasında değişmekte olup t-değerlerinin anlamlı olduğu bulunmuştur ($p<.001$). Ölçeğin yanıtlanması 7'li likert (1: Kesinlikle katılmıyorum – 7: Kesinlikle katılıyorum) formundadır. Ölçekte ters madde bulunmamakta olup ölçekten alınabilecek en düşük puan 8, en yüksek puan ise 56'dır. Ölçekten alınan puandaki artış, genel anlamda psikolojik iyi oluşun da yükseldiği manasına gelmektedir.

2.3.3. On-Maddeli Kişilik Ölçeği (OMKÖ)

Kişilik özellikleri hakkında ölçüm yapmak amacıyla Gosling, Rentfrow ve Swann Jr. (2003) tarafından geliştirilen ölçeğin Türk kültürüne uyarlanması Atak (2013) tarafından yapılmıştır. Toplam varyansın %65,21'ini açıklayan 5 boyutlu toplam 10 maddeyi içinde barındıran bir yapı açıklayıcı faktör analizi neticesinde elde edilmiştir. Her birinde 2 madde bulunan alt boyutlar Dışadönüklük, Deneyime Açıklık, Yumuşak Başlılık, Duygusal Dengelilik ve Sorumluluk şeklinde isimlendirilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi hitamında, 5 boyutlu yapıyı destekleyen sonuçlar ortaya çıkmıştır. Tüm alt boyutlar için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısında .81 ve üzeri, test tekrar test güvenirlilik katsayısında .87 ve üzeri değerler elde edilmiştir. Ölçek maddeleri 7'li likert (1: Tamamen katılmıyorum – 7: Tamamen katılıyorum) şeklinde yanıtlanmaktadır. Ölçekte ters madde bulunmamakta olup alt boyutların hepsi için toplam puan hesaplanmakta, fakat ölçeğin bütünü için

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

toplam puan oluşmamaktadır. Diğerlerine göre daha yüksek puan alınan alt boyutu temsil eden kişilik özelliğinin söz konusu kişide, öteki kişilik özelliklerine kıyasla daha ön planda olduğu değerlendirilmektedir.

2.3.4. Belirsizliğe Tahammülsüzlük Ölçeği (BTÖ-12)

Orijinal formu Carleton, Norton ve Asmundson (2007) tarafından geliştirilen ölçek aracılığıyla insanların belirsizliğe tahammülsüzlük seviyeleri hakkında ölçüm yapılmaktadır. Sözü edilen ölçeği, bir grup araştırmacı (Sarıçam, Erguvan, Akın ve Akça, 2014) Türkçe'ye uyarlamıştır. Bu kapsamda, çeşitli istatistiksel analiz yöntemleri kullanılarak ölçeğin geçerliği ve güvenilirliği kontrol edilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi hitamında ölçeğin orijinal formuyla uyumlu, toplam varyansın %78,57'sini açıklayan, 2 boyutlu 12 maddeden oluşan bir yapı elde edilmiştir. İleriye Yönelik Kaygı olarak isimlendirilen alt boyut 7 madde içermekte olup, Engelleyici Kaygı olarak isimlendirilen diğer alt boyutta ise 5 madde bulunmaktadır. Açımlayıcı faktör analizi neticesinde ortaya koyulan sonuçlar, doğrulayıcı faktör analizi ile pekiştirilmiştir. Ölçüt geçerliği çalışmasında belirsizliğe tahammülsüzlük ile başa çıkma esnekliği arasında negatif ($r = -.43$); eğitim stresi ile pozitif ($r = .41$) ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Ölçeğin tamamı, İleriye Yönelik Kaygı alt boyutu ve Engelleyici Kaygı alt boyutu için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı sırasıyla .84, .74 ve .79 olarak hesaplanmıştır. Farklı zamanlarda yapılan iki ölçüm arasındaki korelasyon katsayısının .74 olduğu saptanmıştır. Ölçeğin düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları ise .42 ile .68 arasında değerler almıştır. Ölçek maddeleri 5'li likert (1: Bana hiç uygun değil – 5: Bana tamamen uygun) şeklinde yanıtlanmaktadır. Ölçekte ters madde bulunmamakta olup ölçeğin geneli ve alt boyutlar için ayrı ayrı puan alınmaktadır. Puanlardaki artış, belirsizliğe tahammülsüzlüğün de aynı oranda yükseldiğini göstermektedir.

2.4. Verilerin Toplanması

Öncelikle, çalışma için Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Etik Kurulu tarafından gerekli etik izin alınmıştır. Verileri toplamadan önce, araştırmacı tarafından gemi adamlarına çalışmanın içeriği ve ölçme araçlarının yanıtlanma şekli hakkında bilgilendirme yapılmış ve uygulamaya gönüllü katıldıklarına dair rızaları alınmıştır. Araştırma kapsamında veriler, iki yöntemle toplanmıştır. İlk olarak, araştırmanın evrenini oluşturan Türk gemi adamları seyirlere çıktıkları için, veriler online platformlar aracılığıyla Google Formlar üzerinden toplanmıştır. Buna ek olarak, araştırmacı tarafından İstanbul bölgesindeki liman ve tersanelere gidilmiş ve bu ortamlarda ulaşabildiği gemi adamlarından gönüllülük esasına göre veriler toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan verilerin analizinde, SPSS 25.0 paket programından faydalanılmıştır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda toplanan verilerin çözümlenmesinde kullanılan analiz yöntemleri aşağıda maddeler halinde sunulmuştur.

- Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluş ölçeği toplam puanları ile kişilik özellikleri alt boyutları (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal dengelilik ve deneyime açıklık) arasındaki ilişkilerin yönünü ve derecesi saptamak için Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon hesabı kullanılmıştır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

- Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluş ölçeği toplam puanları ile belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği toplam ve alt boyut (ileriye yönelik kaygı ve engelleyici kaygı) puanları arasındaki ilişkilerin derecesini ve yönünü tespit etmek amacıyla Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon hesabı kullanılmıştır.
- Türk gemi adamlarının kişilik özellikleri alt boyutlarının (dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk, duygusal dengelilik ve deneyime açıklık) psikolojik iyi oluş toplam puanları üzerindeki yordayıcı etkilerini belirlemek amacıyla Çoklu Regresyon analizi tekniğinden faydalanılmıştır.
- Türk gemi adamlarının belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği toplam ve alt boyut (ileriye yönelik kaygı ve engelleyici kaygı) puanlarının psikolojik iyi oluş toplam puanları üzerindeki yordayıcı etkilerini saptamak için Çoklu Regresyon analizi tekniğinden yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın amaçları kapsamında Türk gemi adamlarından toplanan verilerin analizleri neticesinde elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Araştırmada Ele Alınan Değişkenlere İlişkin Bazı Betimsel İstatistikler

Tablo 1. Araştırmada Ele Alınan Değişkenlere İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişken	N	$\bar{X}$	SS	Sh _x
Psikolojik İyi Oluş	277	43.37	9.43	0.57
Dışadönüklük	277	8.34	1.90	0.11
Yumuşak Başlılık	277	8.58	2.12	0.13
Sorumluluk	277	8.03	1.99	0.12
Duygusal Dengelilik	277	8.30	2.48	0.15
Deneyime Açıklık	277	7.12	2.67	0.16
İleriye Yönelik Kaygı	277	24.63	5.30	0.32
Engelleyici Kaygı	277	15.06	4.86	0.29
Belirsizliğe Tahammülsüzlük	277	39.69	9.02	0.54

Tablo 1’de araştırmada ele alınan değişkenler hakkında veri toplamak amacıyla kullanılan ölçeklerden sağlanan puanlara ilişkin veri sayısı (N), aritmetik ortalama ($\bar{X}$), standart sapma (SS) ve aritmetik ortalamanın standart hata değerleri (Sh_x) sunulmuştur.

3.2. Psikolojik İyi Oluş, Kişilik Özellikleri ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkilere Dair Bulgular

Tablo 2. Psikolojik İyi Oluş ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkileri Belirlemek İçin Yapılan Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Hesabı Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6
1.Psikolojik İyi Oluş	1	.051	.161**	.009	.038	-.107
2.Dışadönüklük		1	.097	.298**	.307**	.193**
3.Yumuşak Başlılık			1	.232**	.096	.164**

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)		
4.Sorumluluk	1	.210**	.190**
5.Duygusal Dengelilik		1	.297**
6.Deneyime Açıklık			1

**p<.01

Tablo 2’de bahsi geçen değişkenler ile ilgili çarpıklık-basıklık katsayı değerleri ve normallik testi sonuçlarına göre verilerin normal dağılım göstermediği tespit edildiği için Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon hesabı kullanılmıştır. Tablo 2’ye bakıldığında; Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşları ile kişilik özellikleri alt boyutlarından sadece yumuşak başlılık boyutu ($r=.161$) arasında pozitif yönde, düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir ($p<.01$). Bunun haricinde, Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşları ile kişilik özellikleri (dışadönüklük, sorumluluk, duygusal dengelilik, deneyime açıklık) arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Tablo 3. Psikolojik İyi Oluş ile Belirsizliğe Tahammülsüzlük Puanları Arasındaki İlişkileri Belirlemek İçin Yapılan Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon Hesabı Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4
1.Psikolojik İyi Oluş	1	.201**	-.125*	.052
2.İleriye Yönelik Kaygı		1	.553**	.881**
3.Engelleyici Kaygı			1	.871**
4.Toplam Belirsizliğe Tahammülsüzlük				1

**p<.01 *p<.05

Tablo 3’te bahsi geçen değişkenlerden psikolojik iyi oluş değişkeni ile ilgili çarpıklık-basıklık katsayı değerleri ve normallik testi sonuçlarına göre verilerin normal dağılım göstermediği tespit edildiği için Spearman Brown Sıra Farkları Korelasyon hesabı kullanılmıştır. Tablo 3 incelendiğinde; Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluş puanları ile belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği alt boyutlarından ileriye yönelik kaygı boyutu ($r=.201$) puanları arasında pozitif yönde, düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir ($p<.01$). Ayrıca, psikolojik iyi oluş puanları ile belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeğinin diğer alt boyutu olan engelleyici kaygı boyutu ($r=-.125$) puanları arasında negatif yönde, düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür ($p<.05$). Bununla birlikte, psikolojik iyi oluş puanları ile belirsizliğe tahammülsüzlük toplam puanları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

3.3. Kişilik Özellikleri ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Puanlarının Psikolojik İyi Oluş Puanlarını Yordamasına İlişkin Bulgular

Tablo 4. Türk Gemi Adamlarının Kişilik Özelliklerinin Psikolojik İyi Oluş Puanlarını Yordamasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayan	B	Standart Hata	β	t	R	R ²	F
Dışadönüklük	.512	.323	.103	1.586			
Yumuşak Başlılık	1.076	.271	.242	3.970**	0.276	0.059	4.477*
Sorumluluk	-.174	.312	-.037	-.558			

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Duygusal Dengelilik	.156	.244	.041	.638
Deneyime Açıklık	-.410	.224	-.116	-1.826

**p<.001 *p<.01

Tablo 4'te gösterildiği üzere Türk gemi adamlarının kişilik özelliklerinin, psikolojik iyi oluş puanlarındaki varyansın yaklaşık %6'sını açıkladığı belirlenmiştir ($F=4.477$; $p<.01$). Standardize Beta katsayılarına bakıldığında, Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluş puanlarında yalnızca yumuşak başlılık ($\beta=.242$; $p<.001$) kişilik özelliğinin anlamlı düzeyde yordayıcı etkisinin olduğu görülmüştür. Bunun haricinde dışadönüklük ($\beta=.103$; $p>.05$), sorumluluk ($\beta=-.037$; $p>.05$), duygusal dengelilik ($\beta=.041$; $p>.05$) ve deneyime açıklık ($\beta=-.116$; $p>.05$) kişilik özelliklerinin ise psikolojik iyi oluş puanlarının yordanmasında anlamlı bir etkisi olmadığı saptanmıştır.

Tablo 5. Türk Gemi Adamlarının Belirsizliğe Tahammülsüzlük Alt Boyut Puanlarının Psikolojik İyi Oluş Puanlarını Yordamasına İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayan	B	Standart Hata	β	t	R	R ²	F
İleriye Yönelik Kaygı	.663	.124	.373	5.365*	0.331	0.103	16.830*
Engelleyici Kaygı	-.656	.134	-.339	-4.881*			

*p<.001

Tablo 5'te gösterildiği üzere belirsizliğe tahammülsüzlüğe ilişkin tüm alt boyutların psikolojik iyi oluş puanlarındaki varyansın yaklaşık %10'unu açıkladığı belirlenmiştir ($F=16.830$; $p<.001$). Standardize Beta katsayıları incelendiğinde, Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluş puanlarında hem ileriye yönelik kaygı ($\beta=.373$; $p<.001$) hem de engelleyici kaygı ($\beta=-.339$; $p<.001$) puanlarının anlamlı düzeyde yordayıcı etkilerinin olduğu görülmüştür.

Tablo 6. Türk Gemi Adamlarının Belirsizliğe Tahammülsüzlük Toplam Puanlarının Psikolojik İyi Oluş Puanlarını Yordamasına İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayan	B	Standart Hata	β	t	R	R ²	F
Belirsizliğe Tahammülsüzlük	.039	.063	.037	.614*	0.037	0.001	.377*

*p>.05

Tablo 6'ya bakıldığında belirsizliğe tahammülsüzlük puanlarının psikolojik iyi oluş puanlarındaki varyansın %1'ini bile açıklamadığı görülmüştür ($F=.377$; $p>.05$). Standardize Beta katsayısı incelendiğinde ise, Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluş puanlarının yordanmasında belirsizliğe tahammülsüzlük ($\beta=.037$; $p>.05$) puanlarının anlamlı bir etkisi olmadığı saptanmıştır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşları ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkilere dair bulgulara bakıldığında; psikolojik iyi oluş puanları ile yumuşak başlılık kişilik özelliği arasında

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, psikolojik iyi oluş puanları ile diğer kişilik özellikleri (dışadönüklük, sorumluluk, duygusal dengelilik, deneyime açıklık) arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır. Çoklu regresyon analizi sonuçları, Türk gemi adamlarının kişilik özelliklerinin psikolojik iyi oluş puanlarındaki varyansı anlamlı ve düşük düzeyde açıkladığını ve yordayıcı etkilerinin olduğunu göstermiştir. Standardize Beta katsayıları incelendiğinde ise, sözü edilen yordayıcı etkilerin yalnızca bir kişilik özelliğinden (yumuşak başlılık) kaynaklandığı anlaşılmıştır. Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluş puanlarında, yumuşak başlılık kişilik özelliği haricinde diğer kişilik özelliklerinin (dışadönüklük, sorumluluk, duygusal dengelilik, deneyime açıklık) anlamlı düzeyde yordayıcı etkilerinin olmadığı görülmüştür.

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde; bu araştırmadan elde edilen bulguların, bahse konu iki değişken arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarda ortaya koyulan sonuçlardan çoğunlukla farklı olduğu söylenebilir. Beş faktör kişilik özellikleri ile psikolojik iyi oluş arasında istatistiksel açıdan anlamlı düzeyde ilişki olduğu, yapılan çalışmalarda (Çelik, 2019; Er, 2020; Grant, Langan-Fox ve Anglim, 2009; Joshanloo, 2019; Köse, 2020; Melendez vd., 2019; Salami, 2011; Sarıcaoğlu, 2011; Sarıcaoğlu ve Arslan, 2013; Savcı ve Aysan, 2016) sıkça bildirilmiştir. Buna benzer şekilde, beş faktör kişilik özelliklerinin, psikolojik iyi oluşu anlamlı düzeyde yordadığını aktaran araştırmalar (Çelik, 2019; Doğan, 2016; Marrero, Rey ve Hernandez-Cabrera, 2016; Sarıcaoğlu, 2011; Sarıcaoğlu ve Arslan, 2013; Savcı ve Aysan, 2016) da mevcuttur. Bazı araştırmalarda ise, söz konusu kişilik özelliklerinin bir ya da birkaçı ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ilişkilere ve yordayıcı etkilere ulaşılmıştır. Bu bağlamda yapılan bazı araştırmalarda (Cenkseven ve Akbaş, 2007; Kohut, Kohutova, Zitny ve Halama, 2020), kişilik özelliklerinden dışadönüklük ve duygusal dengeliliğin psikolojik iyi oluşu anlamlı yordayıcıları olduğu bulunmuştur. Kişilik özellikleri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiden bahseden bir çalışmada (Skomorovsky ve Sudom, 2011), özellikle duygusal dengelilik kişilik özelliğine vurgu yapılmıştır. Başka bir araştırmada (Atan, 2020), dışadönüklük, yumuşak başlılık ve sorumluluk kişilik özelliklerinin psikolojik iyi oluşu açıklanmasında etkili birer yordayıcı olduklarının altı çizilmiştir. Bir diğer çalışmada (Yaşın, 2016), dışadönüklük ve deneyime açıklık kişilik özellikleri ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ilişki olduğu belirtilmiştir. Dışadönüklük, yumuşak başlılık, sorumluluk ve duygusal dengelilik kişilik özellikleri ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ilişkilerin tespit edildiği başka bir araştırmada (James, Bore ve Zito, 2012), deneyime açıklık kişilik özelliği ile psikolojik iyi oluş arasında ise anlamlı ilişki olmadığı görülmüştür. Aynı araştırmada, psikolojik iyi oluşu yalnızca duygusal dengelilik kişilik özelliğinin anlamlı düzeyde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Konu kapsamında yapılan başka bir çalışmada (Melendez vd., 2019) ise, dışadönüklük, sorumluluk ve duygusal dengelilik kişilik özelliklerinin psikolojik iyi oluşu yordayıcı etkilerinin anlamlı olduğu saptanmıştır. Ayrıca, kişilik özellikleri ile öznel iyi oluş ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkilerin ele alındığı araştırmalarda (Grant vd., 2009; Marrero vd., 2016; Melendez vd., 2019), kişilik özellikleri ile psikolojik iyi oluş arasında öznel iyi oluşa göre daha güçlü ilişki ve yordayıcı etkiler olduğunu gösteren sonuçlar, kişilik özellikleri ve psikolojik iyi oluş arasındaki bağlantıları destekler niteliktedir. Bununla birlikte, bu çalışmada elde edilen bulguya paralel şekilde, yalnızca yumuşak başlılık kişilik özelliği ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı ilişki ve yordayıcı etki olduğunu tespit eden herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bazı çalışmalarda (Çelik, 2019; Grant vd., 2009; Joshanloo, 2019; Yaşın, 2016), yumuşak başlılık kişilik özelliği ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkilere dair bu araştırmada ulaşılan sonuçlara ters düşen bulgular ortaya koyulmuştur. Ancak, yumuşak başlılık kişilik özelliği ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ve yordama gücüne ilişkin bu araştırmada ortaya koyulan bulguların, bazı çalışmalarda (Er, 2020; James vd., 2012; Köse, 2020; Melendez vd., 2019; Salami, 2011; Sarıcaoğlu ve Arslan, 2013; Schmutte ve Ryff, 1997) ulaşılan sonuçlarla uyumlu olduğu görülmüştür.

Literatürde farklı örneklerle yürütülen ve yukarıda anlatılan araştırma bulguları ile bu araştırmanın örnekleme olan Türk gemi adamlarındaki kişilik özellikleri ile psikolojik iyi oluşları arasındaki korelasyon bulgularının çoğunlukla farklı olduğu görülmektedir. Literatürde Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşları hakkında yapılmış herhangi bir çalışma olmadığı dikkate alındığında, araştırma bulgularındaki söz konusu farklılığın örneklem yapısıyla ilgili olabileceği ifade edilebilir. Bu yönüyle bu araştırma, Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşlarını ele alan öncü bir çalışma niteliğindedir.

Yumuşak başlı kişiler, yardımsever, eli açık, onaylayıcı, güvenilir, merhametli, iş birliğine açık, nazik ve saygılı bireylerdir. Yumuşak başlı olmayan bireyler ise yerli yersiz her şeyi eleştiren, kolayca öfkelenen, düşmanca davranan, iş birliğine kapalı, merhametsiz ve çıkarıcı kişilerdir (Atak, 2013; McCrae ve Costa, 2003; Yazgan İnanç ve Yerlikaya, 2012). Gemi adamlarının çıktıkları seyirlerde çalışma ve yaşam alanı buldukları gemiyle sınırlıdır. Seyir esnasında kişi, gemideki diğer bireylerle herhangi bir çatışma, iletişim sorunu veya başka bir problem yaşadığında, söz konusu sorunları çözümleyemediği takdirde bulunduğu ortamı değiştirme gibi bir şansı yoktur. Böyle bir durumda, bireyin işini sürdürebilmesi için çatışma yaşadığı kişilerle sorunlarını çözebilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, gemideki diğer insanlarla yoğun şekilde sorun yaşayan bir birey, işten atılmak da dâhil olmak üzere çeşitli olumsuz durumlarla yüzleşmek zorunda kalabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında; bu mesleği icra eden kişilerin genel olarak insanlarla iyi anlaşabilen, uyumlu yapıda bireyler oldukları ölçüde gemide çalışmalarının kolaylaştığı, diğer türlü bu meslekte barınabilmelerinin zor olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, bu araştırmanın gemi adamlarıyla yürütülmüş olmasının, yumuşak başlılık kişilik özelliği ile psikolojik iyi oluş arasında ilişki saptanmasında etkili olmuş olabileceği düşünülmektedir.

Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşları ile belirsizliğe tahammülsüzlükleri arasındaki ilişkiye dair bulgular incelendiğinde; psikolojik iyi oluş puanları ile belirsizliğe tahammülsüzlük alt boyutları (ileriye yönelik kaygı, engelleyici kaygı) arasında anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Söz konusu ilişkinin ileriye yönelik kaygı alt boyutu ile pozitif yönde, engelleyici kaygı alt boyutu ile negatif yönde olduğu bulunmuştur. Psikolojik iyi oluş puanları ile belirsizliğe tahammülsüzlük toplam puanları arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır. Çoklu regresyon analizi sonuçları, belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği alt boyutlarının (ileriye yönelik kaygı, engelleyici kaygı) psikolojik iyi oluş puanlarındaki varyansın yaklaşık %10'unu açıkladığını ve boyutlara ilişkin puanların psikolojik iyi oluş puanlarını anlamlı düzeyde yordadığını göstermiştir. Bununla birlikte, Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluş puanlarında, belirsizliğe tahammülsüzlük toplam puanlarının anlamlı düzeyde yordayıcı etkisinin olmadığı görülmüştür.

Konu ile alakalı literatüre bakıldığında; bu araştırmadan elde edilen bulguların, psikolojik iyi oluş ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarda ulaşılan sonuçlardan çoğunlukla farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bahse konu iki değişken arasındaki ilişkileri araştıran çalışmaların çoğunda (Arslan, Muyan Yılık, Bakalım, Bayraktar Uyar ve Sağlıklı, 2021; Bayraktar, 2021; Çevik, 2017; Çevik ve Yağmur, 2018; Doğan, 2020; Erguvan, 2015; Geçgin ve Sahanç, 2017;

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Kahn vd., 2021; Koçyiğit, 2019; Sarıçam, 2014) belirsizliğe tahammülsüzlük ile psikolojik iyi oluş arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur. Aynı zamanda bahsi geçen araştırmaların bazılarında (Arslan vd., 2021; Kahn vd., 2021), belirsizliğe tahammülsüzlüğün psikolojik iyi oluşu anlamlı düzeyde yordadığı sonucuna da ulaşılmıştır. Bununla birlikte, konu kapsamında yapılan başka bir çalışmada (Cai, Uljarevic ve Leekam, 2020), belirsizliğe tahammülsüzlük ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bildirilmiştir. Belirsizliğe tahammülsüzlük alt boyutları açısından bakıldığında ise, literatürde psikolojik iyi oluş ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişki hakkında alt boyutlara (ileriye yönelik kaygı, engelleyici kaygı) yönelik sonuç aktaran az sayıda araştırma olduğu görülmüştür. Bahse konu çalışmalarda (Erguvan, 2015; Koçyiğit, 2019; Sarıçam, 2014), bu çalışmada da elde edildiği gibi, psikolojik iyi oluş ile engelleyici kaygı arasında negatif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte, psikolojik iyi oluş ile engelleyici kaygı arasında pozitif yönde ilişki olduğundan veya anlamlı bir ilişki olmadığından bahseden herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Söz konusu araştırmalarda (Erguvan, 2015; Koçyiğit, 2019; Sarıçam, 2014), psikolojik iyi oluş ile ileriye yönelik kaygı arasındaki ilişkilere dair farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmaların ikisinde (Erguvan, 2015; Sarıçam, 2014) negatif yönde anlamlı ilişkiden bahsedilirken, diğer çalışmada (Koçyiğit, 2019) anlamlı ilişki olmadığı bulunmuştur. Ancak, bu araştırmadan elde edilen bulgulara paralel şekilde, psikolojik iyi oluş ile ileriye yönelik kaygı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu bildiren bir çalışma olmadığı görülmüştür.

Literatürde farklı örneklerle yürütülen ve yukarıda bahsedilen araştırma bulguları ile bu araştırmanın örneklemini olan Türk gemi adamlarında belirsizliğe tahammülsüzlük ile psikolojik iyi oluş arasındaki korelasyon bulgularının çoğunlukla farklı olduğu görülmektedir. Psikolojik iyi oluş ve kişilik özellikleri arasındaki tartışmada da vurgulandığı gibi, sözü edilen farklılığın örneklem yapısından kaynaklanmış olabileceği söylenebilir. Doğası gereği belirsizlik içeren koşulları sebebiyle denizcilik sektörü, çalışılması zor bir iş sahasıdır. Gemi adamları çıktıkları seyirlerde, tekrar ne zaman karaya ayak basacaklarını bilememe, istedikleri zaman sevdikleriyle iletişim kuramama, kontrat sürelerinden kısa ya da uzun süren seyirler, her an fırtına, kaza, çatışma vs. çıkma ihtimali gibi belirsiz durumlara yoğun şekilde maruz kalmaktadırlar. Belirsizliğe tahammülsüzlüğün, belirsiz bir olaya veya duruma odaklanarak gerçekleşme ihtimalinden bağımsız şekilde bilişsel, duygusal ve davranışsal düzeyde olumsuz tepki verme eğilimi (Dugas ve Koerner, 2005; Ladouceur vd., 1999; Ladouceur, Gosselin ve Dugas, 2000) olduğu düşünüldüğünde; belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyi yüksek olan kişilerin, belirsizlik içeren durumlarla karşılaştıkları ölçüde bu durumdan olumsuz etkilenerek çeşitli sorunlar yaşayabilecekleri ve iş performanslarının azalabileceği ifade edilebilir. Bu noktadan hareketle; seyir şartlarının belirsizlik içeren yapısı da göz önüne alındığında, gemi adamlarının mesleklerini sorunsuz bir şekilde icra edebilmeleri ve işlerini kaybetmemeleri için belirsizliği tolere edebilmeleri gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, gemi adamlarının mesleğin belirsizlik dolu yapısına alışarak uyum sağladıkları ve belirsizlik içeren durumlardan etkilenmemeyi öğrendiklerini düşünülebilir. Dolayısıyla, yukarıda bahsedilen durumdan kaynaklı olarak Türk gemi adamlarıyla yürütülen bu çalışmada belirsizliğe tahammülsüzlük ile psikolojik iyi oluş arasında anlamlı bir ilişki saptanamadığı düşünülmektedir.

Psikolojik iyi oluş ile belirsizliğe tahammülsüzlük alt boyutlarından engelleyici kaygı arasındaki korelasyon bulgularına bakıldığında ise literatürdeki bulgularla uyumlu şekilde, bu çalışmada da psikolojik iyi oluş ile engelleyici kaygı arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Başka bir deyişle, engelleyici kaygı arttıkça psikolojik iyi oluş azalmaktadır.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Engelleyici kaygı, belirsizliğe tahammül edemeyişin yol açtığı eyleme geçememe durumu olarak izah edilmektedir (Carleton vd., 2007). Bu bağlamda, araştırmada elde edilen bulgu neticesinde, Türk gemi adamlarının belirsiz durumlar karşısında harekete geçemedikleri ölçüde psikolojik iyi oluşlarının azaldığı anlaşılmaktadır. Önceki paragraflarda da açıklandığı gibi, seyir şartlarının zorluğu ve içerdiği belirsizlikler karşısında engelleyici kaygı seviyesi yükselen bir gemi adamı, bu durumun muhtemel bir sonucu olarak performansındaki azalmayla birlikte işini kaybetme korkusu gibi çeşitli endişeler yaşayabilir. Bunun gibi korku ve endişelerin etkisiyle birlikte de psikolojik iyi oluşta azalma gerçekleşmiş olabilir. Psikolojik iyi oluş ile belirsizliğe tahammülsüzlüğün diğer alt boyutu ileriye yönelik kaygı arasında ise literatürdeki bulgulardan farklı olarak pozitif yönde anlamlı ilişki saptanmıştır. Başka bir ifadeyle, ileriye yönelik kaygıdaki artış psikolojik iyi oluşu da arttırmaktadır. İleriye yönelik kaygının, gelecekle ilgili belirsizliklere tahammül edemeyiş (Carleton vd., 2007) olduğu dikkate alındığında; araştırma bulgularından hareketle, Türk gemi adamlarının gelecekle ilgili belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri yükseldikçe psikolojik iyi oluşlarının da arttığı sonucuna ulaşılmaktadır. Gemi adamlarının belirsizliklerle dolu çalışma şartları göz önüne alındığında; söz konusu yaşanması muhtemel belirsiz durumlarla karşı karşıya kalındığında hızlı ve etkili reaksiyon gösterebilmek için, gemi adamlarının gelecekte karşılaşılabilecekleri olası senaryolar üzerine zaman zaman kafa yormaları beklenebilecek bir durumdur. Bu açıdan bakıldığında, ileriye yönelik kaygı düzeyi yüksek olan gemi adamlarının düşük olanlara göre sözü edilen tarzda düşünceler üzerinde daha fazla meşgul olabileceklerini söylemek mümkündür. Söz konusu muhtemel durumlarla karşılaşıldığında ise, olay gerçekleşmeden önceki periyotta daha fazla değerlendirme yaptıklarından dolayı ileriye yönelik kaygı düzeyi düşük olanlara kıyasla yüksek olanların süreci daha etkili bir şekilde yönetebilecekleri ve bu durumun bir neticesi olarak psikolojik iyi oluşlarının da olumlu yönde etkilenebileceği söylenebilir. Özetle, psikolojik iyi oluş ile belirsizliğe tahammülsüzlük alt boyutları (ileriye yönelik kaygı, engelleyici kaygı) arasında elde edilen bulguların, bu paragrafta açıklanan durumlardan kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

Özetle, bu araştırma neticesinde, yumuşak başlılık kişilik özelliğinin, Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşları ile ilişkili olduğu ve anlamlı düzeyde yordayıcı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda düzenlenecek hizmet içi eğitimler aracılığıyla Türk gemi adamlarına kendilerini daha yakından tanıma fırsatı sunularak sözü edilen kişilerde uyumlu, işbirliğine açık, yardımsever ve şefkatli olma gibi özelliklerin geliştirilmesini sağlayacak çalışmalar yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Araştırma neticesinde ulaşılan bir başka sonuç ise Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşları ile belirsizliğe tahammülsüzlük alt boyutları (ileriye yönelik kaygı boyutu ile pozitif yönde, engelleyici kaygı boyutu ile negatif yönde) arasında anlamlı ilişkiler olduğu şeklindedir. Bu doğrultuda, ilgili kurum, kuruluş ve dernekler tarafından Türk gemi adamlarının ileriye yönelik kaygı ve engelleyici kaygı düzeylerini etkileyen durumların saha araştırmalarıyla açığa çıkarılarak bu araştırmadan elde edilen bulgular çerçevesinde Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşlarının artmasına katkı sağlayacak şekilde düzenlemeler yapılması önerilmektedir. Ayrıca, bu araştırmada, Türk gemi adamlarının psikolojik iyi oluşları ile belirsizliğe tahammülsüzlükleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Bu bulgu, söz konusu iki değişken arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmaların çoğunda ortaya çıkan sonuçlardan farklıdır. Bu bağlamda, çeşitli örneklem gruplarında psikolojik iyi oluş ile belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki bağlantıları açıklamaya yönelik yeni araştırmalar yapılmasının konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağartan, E. T. (2006). *Gemi adamlarının çalışma yaşamı ve çalışma ilişkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arıkan, S., & Çankır, B. (2019). Gıda ve finans sektöründe çalışan performansı hangi faktörlerden etkileniyor? Sürdürülebilir kalite algısı, psikolojik iyi oluş ve çalışmaya tutkunluk değişkenlerinin rolü. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 462-483. <https://doi.org/10.26466/opus.583821>
- Arslan, Ü., Muyan Yılık, M., Bakalım, O., Bayraktar Uyar, B., & Sağlıklı, Z. H. (2021). Relationship between intolerance of uncertainty and psychological wellbeing during the COVID-19 pandemic: The mediating role of mindfulness. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 50(1), 379-399.
- Atak, H. (2013). On-Maddeli kişilik ölçeği'nin Türk kültürü'ne uyarlanması. *Nöropsikiyatri Arşivi Dergisi*, 50, 312-319. <https://doi.org/10.4274/npa.y6128>
- Atak, V. (2017). *Gemilerin makine dairelerinde çalışanların maruz kaldığı gürültü kirliliğinin, çalışanların gürültü ile ilgili risklerden korunmalarına dair yönetmelik (1) kapsamında örnek olaylarla incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Atan, A. (2020). *5-6 yaş çocuklarda psikolojik iyi oluş: Bir model önerisi ve ebeveynler ile öğretmenlerin kişilik tipleri, ego durumları ve psikolojik iyi oluş düzeylerinin yordayıcı rolü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Aydın, E. (2019). *Türk gemiadamlarının iş tatminlik düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Aydın, T. (2015). *Gemiadamlarının maslach tükenmişlik modeli ile incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Baccman, C., Hjarthag, F., & Almqvist, K. (2016). Improved resiliency and well-being among military personnel in a Swedish Naval Force after a counter-piracy operation off the coast of Somalia. *Scandinavian Journal of Psychology*, 57(4), 350-358. <https://doi.org/10.1111/sjop.12299>
- Bal, E. (2011). *Gemiadamlarında yorgunluğa neden olan etkenlerin analitik incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bayraktar, M. (2021). *Öğretmenlerde öz şefkat, belirsizliğe tahammülsüzlük ve bilinçli farkındalığın psikolojik iyi oluş ile ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Beder, N. (2019). *Psikolojik iyi oluşun iş tatminine etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü: İstanbul ili serbest muhasebeci mali müşavirler üzerinde bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Beşorak, C. A. (2022). *Gemi insanları ve tır şoförleri ile eşlerinin psikolojik dayanıklılık ve stresle başa çıkma düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bulut, Ö. (2019). *Gemi adamlarının kişilik tipleri ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Büber, M. (2017). *Çalışanların tükenmişlik düzeylerinin iş doyumu ve yaşam doyumu üzerine etkisi: Balıkçı sınıfı gemiadamları üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2019). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. (26. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Cai, R. Y., Uljarevic, M., & Leekam, S. R. (2020). Predicting mental health and psychological wellbeing in mothers of children with autism spectrum disorder: Roles of intolerance of uncertainty and coping. *Autism Research*, 13(10), 1797-1801. <https://doi.org/10.1002/aur.2341>
- Carleton, R. N., Norton, M. A. P. J., & Asmundson, G. J. G. (2007). Fearing the unknown: A short version of the intolerance of uncertainty scale. *Journal of Anxiety Disorders*, 21(1), 105-117. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.03.014>
- Cenkseven, F., & Akbaş, T. (2007). Üniversite öğrencilerinde öznel ve psikolojik iyi olmanın yordayıcılarının incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(27), 43-65.
- Cham, B. S., Andrei, D. M., Griffin, M. A., Grech, M., & Neal, A. (2021). Investigating the joint effects of overload and underload on chronic fatigue and wellbeing. *Work & Stress*, <https://doi.org/10.1080/02678373.2021.1888822>
- Creswell, J. W. (2019). *Eğitim araştırmaları: Nicel ve nitel araştırmanın planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesi*. (2. Baskı). H. Ekşi (Çev. Ed.). İstanbul: Edam.
- Çakır, E. (2019). *İş yeri tehlikeleri ve mesleki riskler: Ticaret gemilerinde meydana gelen iş kazaları üzerine bir inceleme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çankır, B., & Şahin, S. (2018). Psychological well-being and job performance: The mediating role of work engagement. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 11(3), 2549-2560. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.487244>
- Çelik, S. (2019). *Ergenlerde psikolojik iyi oluşun kişilik özellikleri ve yaşam amaçları değişkenlerine göre yordanması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çetükkaya Sever, B. (2022). *Gemi adamlarında duygu düzenleme ve psikolojik dayanıklılık düzeylerinin psikolojik semptomlarla ilişkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Çevik, S. (2017). *Düşük tehdidi olan ve olmayan gebelerde belirsizliğe tahammülsüzlüğün psikolojik iyi oluş hali üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Malatya.
- Çevik, S., & Yağmur, Y. (2018). Impact of intolerance of uncertainty on psychological well-being in pregnant women with or without miscarriage risk. *Perspectives in Psychiatric Care*, 54(3), 436-440. <https://doi.org/10.1111/ppc.12297>
- Çiçek Ceyhan, G. (2006). *Gemi adamlarının stres düzeyleri ve iş doyumları arasındaki ilişki: Bir denizcilik şirketinde uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Demir, İ. H. (2020). *Gemi adamlarında yaşam kalitesinin ve etkileyen faktörlerle ilişkisinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Düzce.
- Demir, M. (2020). *İş yerinde yalnızlığın işten ayrılma niyetine etkisi: Gemi adamları üzerine bir uygulama* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Diener, E., Wirtz, D., Biswas-Diener, R., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., & Oishi, S. (2009). New measures of well-being. In E. Diener (Ed.), *Assessing well-being: The collected works of Ed Diener*. (pp. 247-266). Springer Science + Business Media.
- Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S., & Biswas-Diener, R. (2010). New well-being measures: Short scales to assess flourishing and positive and negative feelings. *Social Indicators Research*, 97(2), 143-156. <https://doi.org/10.1007/s11205-009-9493-y>
- Doğan, A. (2020). *İnfertilite tedavisi gören kadınlarda belirsizliğe tahammülsüzlük ve psikolojik iyi oluş ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Doğan, N. (2016). *Öğretmenlerde sirkadyen tercihler, uyku kalitesi, kişilik özellikleri, yaşam ve iş doyumu arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Dohrmann, S. B., Herttua, K., & Leppin, A. (2019). Fatigue in ferry shipping employees: the role of work-family conflict and supervisor support. *BMC Public Health*, 19(1) <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7954-z>
- Dohrmann, S. B., & Leppin, A. (2017). Determinants of seafarers' fatigue: A systematic review and quality assessment. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 90(1), 13-37. <https://doi.org/10.1007/s00420-016-1174-y>
- Dugas, M. J., & Koerner, N. (2005). Cognitive-behavioral treatment for generalized anxiety disorder: Current status and future directions. *Journal of Cognitive Psychotherapy*, 19(1), 61-81. <https://doi.org/10.1891/jcop.19.1.61.66326>
- Dumlu, S. (2019). *Kişilerarası iletişimde sosyal etki ve uyma bağlamında okyanus aşırı çalışan gemi adamları üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Düğenci, İ. (2019). *Gemiadamlarının iş stresi algılarının iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerine etkilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Elik Besdil, G. (2020). *Psikolojik sermayenin iş tatmini üzerindeki etkisinde psikolojik iyi oluşun şartlı değişken rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Er, H. S. (2020). *Arabalucuların kişilik özelliklerine göre psikolojik iyi oluş ve etkili iletişim becerilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Erguvan, F. M. (2015). *Üniversite öğrencilerinin belirsizliğe tahammülsüzlük düzeyleri ile psikolojik iyi olma düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Ertürk, E. (2020). *Conflict and conflict management in Turkish officers' workplace: a qualitative study on interpersonal, intergroup and interorganizational level* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Geçgin, F. M., & Sahraç, Ü. (2017). Belirsizliğe tahammülsüzlük ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişki. *Sakarya University Journal of Education*, 7(4), 739-755. <https://doi.org/10.19126/suje.383737>
- Gosling, S. D., Rentfrow, P. J., & Swann Jr. W. B. (2003). A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality*, 37(6), 504-528. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(03\)00046-1](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00046-1)
- Grant, S., Langan-Fox, J., & Anglim, J. (2009). The big five traits as predictors of subjective and psychological well-being. *Psychological Reports*, 105(1), 205-231. <https://doi.org/10.2466/PRO.105.1.205-231>
- Gündoğan, O. (2017). *Türk gemiadamlarının mobbing algısı üzerine bir çalışma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Güvendiren, H. (2020). *Gemi adamlarında bağlanma stilleri ve belirsizliğe tahammülsüzlüğün ruhsal belirtilerle ilişkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Han, W. (2022). Chinese English as a foreign language teachers' job satisfaction, resilience, and their psychological well-being. *Frontiers in Psychology*, 12, 800417. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.800417>
- Hystad, S. W., & Eid, J. (2016). Sleep and fatigue among seafarers: The role of environmental stressors, duration at sea and psychological capital. *Safety and Health at Work*, 7(4), 363-371. <https://doi.org/10.1016/j.shaw.2016.05.006>

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- James, C., Bore, M., & Zito, S. (2012). Emotional intelligence and personality as predictors of psychological well-being. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 30(4), 425-438. <https://doi.org/10.1177/0734282912449448>
- Joshanloo, M. (2019). Structural and discriminant validity of the tripartite model of mental well-being: Differential relationships with the big five traits. *Journal of Mental Health*, 28(2), 168-174. <https://doi.org/10.1080/09638237.2017.1370633>
- Joshanloo, M. (2022). Reciprocal relationships between personality traits and psychological well-being. *British Journal of Psychology*, 00, 1-16. <https://doi.org/10.1111/bjop.12596>
- Kahn, E., Sheldon, J. P., Carmichael, A., & Yashar, B. M. (2021). Graduate training during the COVID-19 pandemic: North American genetic counseling students' challenges, intolerance of uncertainty, and psychological well-being. *Journal of Genetic Counseling*, 30(5), 1325-1335. <https://doi.org/10.1002/jgc4.1501>
- Karadağ, Z. (2019). *Denizcilik sektöründe çalışan gemi adamları ve kara personelinin psikolojik belirti düzeylerinin, çalışma koşulları ile birlikte incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Kartal, R. Ö. (2016). *Denizcilik sektöründe mobbing örneği olarak bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Keyes, C. L. M., Shmotkin, D., & Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 1007-1022. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.1007>
- Kılıç, K. (2013). *Duygusal zekanın gemi adamlarının iş performansına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kınalı, H. (2020). *Türk gemiadamlarının ruh sağlığı durumlarının analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Koçyiğit, F. (2019). *Teknoloji bağımlılığının psikolojik iyi oluş ile ilişkisinde bilinçli farkındalık ve belirsizliğe tahammülsüzlük değişkenlerinin aracı rolünün incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kohut, M., Kohutova, V., Zitny, P., & Halama, P. (2020). Further validation of Slovak big five inventory-2: Six months test-retest stability and predictive power. *Studia Psychologica*, 62(3), 246-258. <https://doi.org/10.31577/sp.2020.03.803>
- Köse, M. (2020). *Bireylerin spor yapma durumlarına göre kişilik tipleri ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Kurt, Ö. (2010). *Gemide çalışma koşullarının gemi adamları üzerindeki olumsuz etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Ladouceur, R., Dugas, M. J., Freeston, M. H., Rheume, J., Blais, F., Boisvert, J.-M., Gagnon, F., & Thibodeau, N. (1999). Specificity of generalized anxiety disorder symptoms and processes. *Behavior Therapy*, 30(2), 191-207. [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(99\)80003-3](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(99)80003-3)
- Ladouceur, R., Gosselin, P., & Dugas, M. J. (2000). Experimental manipulation of intolerance of uncertainty: A study of a theoretical model of worry. *Behaviour Research and Therapy*, 38(9), 933-941. [https://doi.org/10.1016/S0005-7967\(99\)00133-3](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(99)00133-3)
- Marrero, R. J., Rey, M., & Hernandez-Cabrera, J. A. (2016). Can big five facets distinguish between hedonic and eudaimonic well-being? A dominance analysis. *The Spanish Journal of Psychology*, 19(e84), 1-9. <https://doi.org/10.1017/sjp.2016.95>

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (2003). *Personality in adulthood: A five-factor theory perspective* (2nd ed.). Guilford Press.
- Melendez, J. C., Satorres, E., Cujino, M-A., & Reyes, M-F. (2019). Big five and psychological and subjective well-being in Colombian older adults. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 82, 88-93. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2019.01.016>
- Mertens, D. M. (2019). *Eğitim ve psikolojide araştırma ve değerlendirme: Çeşitliliğin nicel, nitel ve karma yöntemlerle bütünleştirilmesi*. (1. Baskı). İ. Seçer, & S. Ulaş (Çev. Ed.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Obrenovic, B., Jianguo, D., Khudaykulov, A., & Khan, M. A. S. (2020). Work-family conflict impact on psychological safety and psychological well-being: A job performance model. *Frontiers in Psychology*, 11, 475. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00475>
- Oymak, Y. C. (2017). *Psikolojik iyi oluş ile iş doyumu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özdemir, İ. (2017). *İş stresi ile iş-yaşam dengesi arasındaki ilişkide işe bağlılığın rolü: Gemi adamları üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potential: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, 141-166. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.141>
- Ryff, C. D., & Singer, B. H. (2008). Know thyself and become what you are: A eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of Happiness Studies*, 9(1), 13-39. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9019-0>
- Salami, S. O. (2011). Personality and psychological well-being of adolescents: The moderating role of emotional intelligence. *Social Behavior and Personality*, 39(6), 785-794. <https://doi.org/10.2224/sbp.2011.39.6.785>
- Sana, F. (2019). *Lisans düzeyinde denizcilik eğitimi alan Türk gemiadamlarının, deniz hizmetlerinden sonraki kariyer tercihleri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Sarıcaoğlu, H. (2011). *Üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi olma düzeylerinin kişilik özellikleri ve öz-anlayış açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Sarıcaoğlu, H., & Arslan, C. (2013). Üniversite öğrencilerinin psikolojik iyi olma düzeylerinin kişilik özellikleri ve öz-anlayış açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(4), 2087-2104. <https://doi.org/10.12738/estp.2013.4.1740>
- Sarıçam, H. (2014). Belirsizliğe tahammülsüzlüğün mutluluğa etkisi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 1-12.
- Sarıçam, H., Erguvan, F. M., Akın, A., & Akça, M. Ş. (2014). Belirsizliğe tahammülsüzlük ölçeği (BTÖ-12) Türkçe formu: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Route Educational and Social Science Journal*, 1(3), 148-157. <https://doi.org/10.17121/ressjournal.109>
- Savcı, M., & Aysan F. (2016). *Kişilik özelliklerinin öznel zindelik ve psikolojik iyi oluşa etkisi*. VII. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi, 5-8 Mayıs, Çanakkale.
- Schmutte, P. S., & Ryff, C. D. (1997). Personality and well-being: Reexamining methods and meanings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(3), 549-559. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.3.549>
- Sharkey, J. M., & Rennix, C. P. (2011). Assessment of changes in mental health conditions among sailors and marines during postdeployment phase. *Military Medicine*, 176(8), 915-921. <https://doi.org/10.7205/milmed-d-10-00366>

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Skomorovsky, A., & Sudom, K. A. (2011). Psychological well-being of Canadian Forces officer candidates: The unique roles of hardiness and personality. *Military Medicine*, 176(4), 389-396. <https://doi.org/10.7205/milmed-d-10-00359>

Taşdelen, U. (2015). *Gemiadamlarında iş aile çatışması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Telef, B. B. (2013). Psikolojik iyi oluş ölçeği (PİÖÖ): Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 374-384.

Uslu, K. (2021). *Gemi adamlarında stres, tükenmişlik, depresyon düzeyleri ve ilişkilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Wadsworth, E. J. K., Allen, P. H., McNamara, R. L., & Smith, A. P. (2008). Fatigue and health in a seafaring population. *Occupational Medicine*, 58(3), 198-204. <https://doi.org/10.1093/occmed/kqn008>

Wadsworth, E. J. K., Allen, P. H., Wellens, B. T., McNamara, R. L., & Smith, A. P. (2006). Patterns of fatigue among seafarers during a tour of duty. *American Journal of Industrial Medicine*, 49(10), 836-844. <https://doi.org/10.1002/ajim.20381>

Yaşar, Z. (2010). *Türk gemiadamlarında mesleki tatmin ile iş bırakma arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Yaşın, T. (2016). *Kişilik özellikleri ve psikolojik sermayenin psikolojik iyi oluş, akış deneyimi, iş tatmini ve çalışan performansına etkileri* (Yayımlanmamış doktora tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yazgan İnanç, B., & Yerlikaya, E. E. (2012). *Kişilik kuramları*. (6. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Yılmaz, G. (2018). *Türk güverte zabitlerinde örgütsel sessizlik ve tükenmişlik arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz Yüksek yıldız, H. (2012). *Vardiya zabitlerinin yorgunluk ve uykusuzluk hallerinin EEG ve köprü üstü simülasyon yardımı ile belirlenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Yuen, K. F., Bai, X., & Wang, X. (2020). Safety behaviour at sea: Policy implications for managing seafarers through positive psychology. *Marine Policy*, 121, <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2020.104163>

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Araştırmanın etik kurul onayı, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Etik Kurulu'nda 04.01.2022 tarihli ve 189988 sayılı karar ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

KRİPTO PARALARDA FİNANSAL BALON VARLIĞININ ARAŞTIRILMASI**Müge SAĞLAM BEZGİN*****ÖZET**

Bu çalışmada en yüksek arza ve işlem hacmine sahip olan 10 adet kripto para da finansal balon varlığı araştırılmıştır. Bunlar; Bitcoin, Ethereum, Tether, USD Coin, BNB, Ripple, Binance USD, Cardano, Solana ve Dogecoin'dir. Her bir değişkenin inceleme aralığı farklılık göstermektedir. İncelemeler günlük frekanslı serilerle yapılmıştır ve araştırmada Genelleştirilmiş Sub-ADF (GSADF) testi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, Ripple ve Solana serilerinde finansal balon bulgusuna rastlanmıştır. Bu değişkenler içerisinde en fazla finansal balonun olduğu değişken Bitcoin'dir. GSADF incelemesi sonuçlarında Bitcoin'de inceleme dönemi bazında 46 adet finansal balon olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte incelenen seriler içerisinde finansal balonlarda en fazla süre 104 gündür ve bu balon Bitcoin'de yaşanmıştır. En az finansal balonun meydana geldiği değişken ise Ripple'dır. Araştırmadan elde edilen sonuçlar finansal risk perspektifinden değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kripto varlıklar, Finansal Balon, Zaman Serileri Analizi

INVESTIGATION OF THE EXISTENCE OF A FINANCIAL BUBBLE IN CRYPTOCURRENCIES**ABSTRACT**

In this study, the financial bubble was investigated in 10 cryptocurrencies that have the highest supply and trading volume. These are Bitcoin, Ethereum, Tether, USD Coin, BNB, Ripple, Binance USD, Cardano, Solana, and Dogecoin. The examination interval of each variable differs. The study was completed with daily frequency data by applying the generalized sup-ADF (GSADF) test. As a result of the study, the existence of financial bubbles was detected in Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, Ripple, and Solana series. Among these variables, the most financial bubble was Bitcoin. In the results of the GSADF review, it was found that there were 46 financial bubbles in Bitcoin on the basis of the review period. Meanwhile, the maximum period in the series of financial bubbles is 104 days and this bubble is only found in Bitcoin. Ripple is the variable with the least financial bubble. The results obtained from the study were evaluated from the financial perspective of the risk.

Keywords: Crypto Asset, Financial Bubble, Time Series Analysis.

* Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, mugesaglam@kmu.edu.tr , ORCID: 0000-0001-8674-2707

1. GİRİŞ

2008 Küresel Finans Krizi sonrası piyasaya azalan güven ve finansal işlem maliyetlerinin artması nedeniyle alternatif finansal varlık ve teknolojiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar arasında en dikkat çeken ise kullandığı teknoloji ve erişim kolaylığı nedeniyle blok zincir teknolojisidir. Blok zincir teknolojisinin ortaya çıkmasıyla birlikte yeni bir dijital ödeme tekniği olan kripto para birimleri ortaya çıkmıştır. Bu teknoloji; araçları ortadan kaldırırken ilgili tarafların zaman ve paradan tasarruf etmesini sağlamaktadır (Kamışlı vd., 2019). Swan'ye (2017) göre kripto varlıklar, teknolojinin geliştiği ve ekonomilerin nakitsiz hale geldiği bu dönemde, güvenli ödemeler yapmak için son derece kullanışlıdır.

Kripto paraların temeli dijital bir ağın bütünlüğünü koruyan şifreleme algoritmasıdır (Nakamoto, 2008). Kripto piyasasının evrimi, ilk kripto para birimi olan ve 2008 yılında bir grup programcı tarafından Satoshi Nakamoto takma adı altında tanıtilen, matematiksel kriptografiden türetilen ve devlet destekli para birimlerine alternatif olarak tasarlanan bir kripto para birimi olan Bitcoin'e dayanmaktadır. Bouoiyour, Selmi ve Tiwari'nin (2014) belirttiği gibi 2009 sonrası Bitcoin'in dikkat çeken yükselişiyle birlikte kripto paraların ödeme aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağına ilişkin tartışmalar artmıştır. Ayrıca, kripto piyasası düşük maliyet, geniş kapsama alanı ve zayıf düzenleyici rejim nedeniyle ticaret hacmi ve yatırımcı tabanı açısından da büyümeye devam etmektedir (Corbet vd., 2017). Ancak finans literatüründe kripto paralarda merkezi bir kontrolün olmaması ve kripto fiyatlarında yaşanan yüksek sıçrayışlar, volatilité ve artan işlem hacmi gibi nedenlerle spekülasyon balonlarının oluşabileceği varsayımını güçlendirmiştir. Buna ek olarak Kindleberger ve Aliber'in (2013) teorisi ve finansal kriz tarihinde de görüleceği üzere finansal balonların patlamaları sonucu finansal krizlerin meydana gelmesi balon araştırmalarının önemini artırmaktadır. Kripto paraların işlem hacminin gün geçtikçe arttığı göz önüne alındığında bu piyasalarda balon oluşumunun incelenmesinin finansal kriz incelemeleri noktasında da önemli olduğu görülmektedir. Ayrıca kripto para birimlerinin fiyat yörüngeleri, ekonomik ve politik olaylar, hükümet düzenlemeleri, yeni para birimlerinin yaratılması, spekülasyon, hack, haberler ve karşılıklı etki gibi bir dizi faktörden etkilenebilir olduğu göz önüne alındığında da kripto varlık piyasasındaki katılımcıların, genel kabul gören mevcut finansal modellerin ve finansal araçların kripto paralarla yapılacak olan yatırımlarda da çalışacağından emin olmaları gerektiği açıktır. Bununla birlikte kripto paralarda uygulanacak finansal yatırım kararlarının başarısı, kripto para birimlerinin istatistiksel özelliklerinin sağlam ve kapsamlı bir şekilde anlaşılmasıyla mümkün olabilir. Özellikle, çeşitlendirilmiş portföyler oluştururken ve riskleri yönetirken risk ve geriye dönük hareketlerin tespitiyle öngörü performansı için tahmin geliştirebilmek önemli bir konudur. Bu nedenle bu çalışmanın amacı teorik olarak Kinleberger ve Aliber'in (2013) balon teorisini kripto para piyasasında sınamak; literatürdeki çalışmalara güncel kripto fiyatlarıyla katkı sunmak ve portföy çeşitlendirme stratejisi uygulamalarına ön varsayım sağlayabilecek kanıtlar sağlamak şeklinde ifade edilebilir. Bu bağlamda çalışmadan elde edilecek sonuçların yatırımcı tercihlerine öngörü sağlaması beklenmektedir. Nitekim kripto paralar tüm dünyada çok sayıda yatırımcının dikkatini çekerek yatırım hacmini genişletmeye devam etmektedir. Bu piyasalarda oluşan ve/veya oluşabilecek herhangi bir balonun çöküş evresinde büyük kayıplara neden olacağı kuşkusuzdur. Dolayısıyla balonların tespiti piyasada alınacak alım-satım pozisyonları için önemlidir. Çalışmada incelenecek kriptoların diğer küçük hacimli kriptolara öncü gösterge olabileceği düşünüldüğünden çalışmada işlem hacmi en yüksek olan 10 adet kripto para verisi incelenmiştir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Çalışma beş ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde balon teorisine, ikinci bölümde ise kripto paralardaki balon varlığını araştırmış çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde çalışmanın veri seti ve yöntemine, dördüncü bölümde de bulgulara yer verilmiştir. Çalışma genel değerlendirmenin yapıldığı bölüm ile sonlandırılmıştır.

2. FİNANSAL BALON TEORİSİ

Finansal balonlar bir finansal varlığın fiyatının temel değerinden sapması olarak ifade edilmektedir. Kronolojik olarak finansal balonlar incelendiğinde balon tarihinin Lale Çılgınlığı'na kadar uzandığı görülmektedir. Lale Balonu'nu 1719 Mississippi Balonu ve 1720 Güney Denizi Balonu izlerken 21. yüzyılın en önemli balonları ise Dot com Balonu ve 2008 Küresel Krizi'dir.

Finansal balon teorisinin en önemli temsilcilerinden biri Kindleberger'dir. 1978'deki çalışmasında Kindleberger; finansal panik ve çöküşleri teorik olarak açıklamıştır. Kindleberger'e göre finansal balon daha sonra patlayacak olan yukarı yönlü fiyat hareketidir. Watanabe vd. (2007) ise balonları daha basitçe bir varlığın fiyatının temel değerinden sapması olarak tanımlamaktadırlar. Yine Brunnermeier ve Oehmke (2012) balonları varlık fiyatlarının temel değerinin üzerine çıkması olarak tanımlarken balon dönemi sonrası çöküş geleceğini ifade etmektedirler (Sağlam Bezgin ve Başar, 2019: 144-145). Burada bir varlığın temel değerinin finansal varlığın gerçek değerini ifade ettiğini belirtmek gerekmektedir. Bu değer genel olarak bir varlığın iskonto edilmiş nakit akımlarının toplamını ifade etmektedir. Bu değer etrafındaki dalgalanmaların ise balonlardan ayırt edilmesi önemlidir. Komaromi (2004) piyasalarda oluşan balonu diğer dalgalanmalardan ayırt edebilmek için piyasalarda toplam işlem hacminde önemli bir artış olmasını ve balonun makroekonomik etkiler doğurması özelliklerinin olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Finansal varlık balonlarının, sebep ve sonuçları içeren üç temel evresi bulunmaktadır. Bunlar; şişme, patlama ve sönme (çöküş) evreleridir. Şişme evresi yatırımcıların piyasaya ilk girdiği evredir. Bu evrede piyasaya olan beklenti pozitifdir ve varlık fiyatlarının sürekli artacağı düşünülmektedir. Bu iyimser düşünce balonun sebebini içerir. İkinci evre patlama evresidir. Varlık fiyatları zirve değerine ulaştığında spekülörlerin yüksek miktarda satışlar yapmasıyla piyasa görüntüsü negatife döner ve yatırımcıların panik satışları başlar. Yatırımcıların panik satışlara başlamasıyla çöküş evresine girilir ve varlık fiyatları ya temel değerine ya da temel değerinin altına iner. Bu son evre balonun sonucunu da ifade etmektedir. Kindleberger ve Aliber (2013) bu son evrenin finansal krize neden olacağını söylemektedir. Araştırmacılar ayrıca Minsky'nin İstikrarsızlık Hipotezi'yle de bu durumu desteklemektedirler. Bilindiği gibi Finansal İstikrarsızlık Hipotezi kapitalist ekonomilerde refah dönemlerinde borç verenlerin borçlulara daha kolay koşullarda borç verdiğini, aşırı iyimserlik koşulları altında, borçlanmadaki artışın finansal balonlara ve krizlere neden olabileceğini iddia etmektedir. Başka bir deyişle düşük faiz ortamında kolay borçlanarak varlık satın alınması, varlıkların fiyatlarının temel değerden sapması ve şişmesine neden olarak finansal balona ve krize neden olabilir.

Kindleberger ve Aliber (2013) ayrıca varlık fiyatlarındaki artışların yatırımcının yatırımdan beklenen getiriyi sağlayamaması nedeniyle belirli bir noktadan sonra durduğundan bahsetmektedir. Yatırımcı beklenen getiriyi sağlayamadığında nakit akış dengesi bozulan yatırımcıların iyimser beklentilerinin yerini kötümser beklenti alacaktır. Örneğin borçlanarak gayrimenkul alan bir yatırımcının kira gelirlerinin borç anapara ve faiz ödemelerini karşılayamaması nedeniyle yatırımcı daha fazla gayrimenkul alımı yapmayacaktır. Borçların ödenmesinde karşılaşılan zorluklar ve değişen beklentiler eldeki varlıklardan kurtulma güdüsünü artıracaktır. *“Eldeki varlıkların satışı ise piyasada panik yaratacak ve bu panik varlık fiyatlarını hızla düşürerek değersizleştirecektir. Bankalar kullandırmış olduğu kredilerdeki dönüşlerin aksaması sonucunda kredi fiyatlarını yukarı çekecektir*

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

ve hali hazırda kredisini ödeyemeyen yatırımcı yeniden borçlanıp diğer borçlarını ödeyemeyeceğinden bu durum bir çıkmaz halini alacaktır” (Sağlam Bezgin, 2019: 7). Bu döngüyle birlikte finansal balonların finansal krizlere nasıl neden olduğu da görülmektedir. Yaşanabilecek finansal krizler, ödeme sistemlerinde geri ödeyememe krizi şeklinde başlayarak bankaların takipteki kredilerinde artışa neden olabilir. Bu nakit akış problemi bankaların karını negatif anlamda etkileyerek bankacılık krizine neden olabilir. Bankacılık sistemindeki bozulmada nihayetinde makroekonomik bir krize dönüşebilir. Buradan hareketle finansal balonların tespitinin ve önlenmesinde uygulanacak politikaların önemli olduğu açıktır.

Balonların oluşma sebepleri incelendiğinde en dikkat çeken yorumlardan bir diğerinin Stiglitz’e (1990) ait olduğu görülmektedir. Stiglitz varlık fiyatlarının bugün yüksek olmasının tek sebebinin yatırımcı beklentileri olduğunu, başka bir deyişle her ne kadar göstergeler doğrulansa da yatırımcıların satış fiyatının yarın daha yüksek olacağına dair inançlarının olmasının balon meydana getirdiğini ifade etmektedir (Stiglitz, 1990: 13-18). Balon fiyatın oluştuğu kanaatine varılması için fiyatların beklenen getirilerden yüksek olması gerekmektedir. Başka bir deyişle bir finansal varlığın fiyatı çok yüksek olmasına rağmen getirisi aynı oranda artmıyorsa finansal varlık fiyatında balon olduğu kabul edilir.

Teorik ifadesinden de görüleceği üzere balonlar sebepleri ve çöküşle birlikte neden olacağı sonuçlar noktasında tüm ekonomiler için önemlidir. Bu nedenle son zamanlarda tüm yatırımcıların dikkatini çeken kripto paralarda da balon oluşup oluşmadığının incelenmesi hem finans literatürü hem de piyasa katılımcıları açısından önem arz etmektedir.

3. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kripto para literatürü gün geçtikçe gelişmektedir. Kripto paralarda neden sonuç ilişkilerini ve volatilité yayılımını inceleyen çalışmaların yanı sıra kriptoların yapısını inceleyen tanımsal çerçeveye sahip çalışmalar da bir hayli fazladır. Ancak kripto paralarda balon varlığını inceleyen çalışmalarda hem ele alınan kripto para türünde hem de uygulanan yöntemler noktasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarını güncel olarak Shrotryia ve Kalra (2021); ve Cheah ve Fry’ın (2015) çalışmaları örnek olarak gösterilebilir. Tablo 1’de literatürdeki öncü çalışmaların bir özeti verilmiştir.

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 1. Literatürde Kripto Paralarda Balon Araştırmaları

Çalışma	Yöntem	İncelenen Kripto	İnceleme Dönemi	Bulgu
Bouoiyour vd. (2014)	Frekans Analizi ve Granger Nedensellik Analizi	Bitcoin Fiyat Endeksi	Aralık 2010-Haziran 2014	Balon Var
Bianchetti vd. (2018)	Log-PeriodicPower, Johansen-Ledoit- Sornette (JLS) modeli ile OLS, GLS ve MLE ve Phillips-Shi-Yu (PSY) modeli	Bitcoin ve Ethereum	1 Aralık 2016 -16 Ocak2018	Balon Var
Chaim ve Laurini (2019)	Hamiltonian Monte Carlo Simülasyon	Bitcoin	Ocak 2013-Eylül 2018	Balon Var
Bouri vd. (2019)	Dickey Fuller (GSADF) ve logistik regresyon	Bitcoin, Ripple, Ethereum, Litecoin, Nem, Dash, Stellar	7 Ağustos 2015- 7 Kasım 2015	Balon Var
Geuder vd. (2019)	(LPPL) model, SADF, GSADF ve BSADF Model	Bitcoin	19 Mart 2016-19 Eylül 2018	Balon Var
Hafner (2018)	SADF model ve E- GARCH ve T- GARCH volatilité modelleri	Bitcoin, Ripple, Ethereum, Bitcoin Cash, cardano, Litecoin, IOTA, Nem, Dash, Stellar, Monero	Her para biriminin ilk işlem gününden 31 Aralık 2017'ye kadar	Sadece Bitcoin'de balon varlığı tespit edilmiştir.
Phillips ve Gorse (2018)	Gizli Markov Rejim Modeli	Bitcoin, Ethereum, Litecoin, Monero	Nisan 2015- Eylül 2016	Balon Var
Eom (2020)	GMM Model	Bitcoin	Ocak 2015-Eylül 2018	Balon Var
Shu ve Zhu (2020)	LPPLS model	Bitcoin	11 Ocak 2017-11 Nisan 2019	Balon Var

Bu çalışmalara ek olarak kriptolarda balon incelemelerinin sistematik bir literatür taramasını yapan Kyriazis, Papadamou ve Corbet'in (2020) çalışmaları ile De Vault ve Wang'ın (2021) çalışmaları; ayrıca ulusal yazında dikkat çeken ve balon varlığını tespit eden Evlimoğlu ve Güder (2021); Buğan (2021); Şahin (2020); Songur (2019); Ersan (2019); Güleç ve Aktaş (2019); Hepkorucu ve Genç (2019); Kamacı ve Özden (2019); Mete vd. (2019); Zeren ve Esen (2018) ve Ceylan ve diğerlerinin (2018) çalışmaları da örnek olarak verilebilir.

Çalışmalardan bazılarını detaylandırmak gerekirse; Buğan'nın (2021) çalışmasında GSADF yöntemi ile Bitcoin, Ethereum, Ripple ve Chainlinki, Litecoin ve Cardano'da balon varlığını araştırdığı görülmektedir. Çalışmada Bitcoin, Ethereum, Ripple ve Chainlinki için balon tespit edilirken Litecoin ve Cardano varlıklarında balon tespit edilememiştir. Ceylan vd. ise (2018) çalışmalarında Bitcoin ve Ethereum verilerini incelemiştir. Çalışmada GSADF testiyle incelemeler yapılmış ve buna göre her iki varlıkta da balon tespit edilmiştir. Güleç ve Aktaş (2019) SADF yöntemiyle Bitcoin, Ethereum, Litecoin, Ripple, Bitcoin Cash, Cardano, IOTA ve NEO varlıklarında balon araştırması yapmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre 28.04.2013 ile 4.02.2018 dönemini içeren verilerde balon bulgusuna rastlanmamıştır. Bu bulgu literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Hepkorucu ve Genç (2019) ise çalışmalarında Bitcoin'i incelemiştir. GSADF testinin kullanıldığı bu çalışmada ise balon varlığına rastlanmıştır. Mete vd. (2019) ise çalışmalarında GSADF testi kullanarak Bitcoin, Ethereum ve Ripple kripto para birimlerinde balonların varlığını incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre Bitcoin'de 2013-2014, 2017-2018 ve 2019'da, Ethereum'da 2013-2016 ve 2017-2018, ve Ripple'da 2014-2015 ve 2017-2018 yılları arasında balon tespit edilmiştir. Songur (2019), 2015-2018 dönemi Bitcoin fiyatlarını incelediği çalışmasında GSADF testini kullanmıştır. Çalışma sonucuna göre Bitcoin'de balon varlığı kabul edilmiştir. Şahin (2020) ise çalışmasında Bitcoin, IOTA ve Ripple verilerini incelemiştir. GSADF testinin kullanıldığı bu çalışmada da her üç varlık için balon olduğu tespit edilmiştir. Zeren ve Esen (2018) Bitcoin'de balon oluşumunu GSADF testi yardımıyla incelemiştir. 6.07.2010 ve 31.12.2017 dönemi fiyatların incelendiği çalışmada balon tespit edilmiştir. Özellikle ulusal yazında görüleceği üzere ele alınan kripto paralar noktasında ağırlık işlem hacmi nedeniyle Bitcoin'dedir. Bitcoin harici birden fazla kripto paranın incelendiği çalışma sayısı ise sınırlıdır. Bilinirliği ve işlem hacmi nedeniyle Bitcoin'in çalışmalara dahil edilmesi uygun olmakla birlikte diğer kripto paraların da yatırımlarındaki artış göz önüne alındığında geniş bir veri setiyle çalışmanın elde edilecek sonuçlar

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

noktasında önemli olduğu açıktır. Bu nedenle bu çalışmanın hem literatürdeki kripto paralardan farklı para birimlerini de dikkate alarak çeşitlilik oluşturması hem de veri dönemi aralığı ile literatüre geniş bir çerçeve ile katkı sunması beklenmektedir.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

4.1. Veri Seti

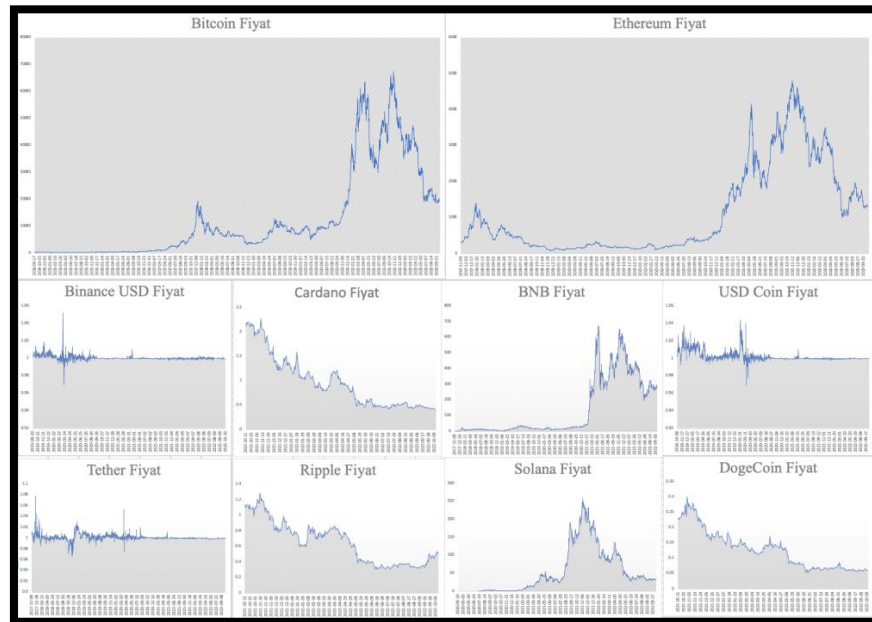
Bu çalışmada pazar hacmi en yüksek olan 10 adet kripto para incelenmiştir. Kripto paralara ilişkin veriler “coinmarketcap” sitesinden elde edilmiştir. Her bir kripto para birimi için işlem hacimlerinin arttığı günlerden itibaren veri setleri elde edilmiştir. Tablo 2’de çalışmada incelenen kripto paralar işlem hacmi sırasına göre sıralanmış ve Tablo 2’de kripto paraların inceleme dönemleriyle incelenen gün sayıları verilmiştir.

Tablo 2. İncelenen Kripto Paralar

Kripto Para	İşlem Hacmi (\$)	İnceleme Dönemi	İncelenen Gün Sayısı
Bitcoin	365.648.997.074	17-09-2014 11-10-2022	2947
Ethereum	157.698.827.418	11-09-2017 11-10-2022	1798
Tether	68.418.019.434	11-09-2017 11-10-2022	1798
USD Coin	46.078.743.584	10-08-2018 11-10-2022	1465
BNB	43.863.606.336	11-09-2017 11-10-2022	1798
Ripple	24,708,346,193	11-10-2021 11-10-2022	365
Binance USD	21.622.020.217	20-09-2019 11-10-2022	1118
Cardano	13,618,046,507	11-10-2021 11-10-2022	365
Solana	11.213.966.654	10-04-2020 11-10-2022	915
Dogecoin	7.950.868.323	11-10-2021 11-10-2022	365

Ele alınan kripto paraların inceleme dönemleri içerisinde fiyat seyirleri ise Grafik 1.’de verilmiştir.

Grafik 1. Kripto Paraların Zaman İçindeki Seyri

...

(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Grafik 1’de yer alan veriler incelendiğinde Bitcoin fiyatının 2017’den itibaren artış trendi gösterdiği, 2020 yılında büyük bir sıçrama yaşadığı ve 2021 Nisan döneminde ise fiyatının düştüğü görülmektedir. Bu kırılmadan sonra Bitcoin Ağustos 2021’de yeniden yükseliş trendi sergilemiştir. Ethereum’a ait veriler incelendiğinde ise ilk sıçramanın 2017’de olduğu görülürken 2018-2020 döneminde daha durağan bir seyir izlediği anlaşılmaktadır. 2022 döneminde ise Bitcoin fiyatlarında aşağı doğru bir seyir bulunmaktadır. Bu seyri ekonometrik incelemeler neticesinde Bitcoin’de yaşanan balonun sönme evresi olarak değerlendirmek mümkün olabilecektir. 2021 Nisan’da Ethereum’da büyük bir sıçrama olduğu ise dikkat çekicidir. Zira bu yükseliş Ethereum’da balon olduğuna dair varsayımı güçlendirmektedir. Binance USD verisi incelendiğinde 2021 Şubat dönemine kadar durağan bir seyir izlerken Mart 2021’de büyük bir sıçrayış ve düşüş göstermiştir. Bu yükselişin de seride balon olabileceğine dair varsayımı desteklediği iddia edilebilir. Bir diğer değişken olan Cardona’ya ait fiyat seyri incelendiğinde fiyat seyrinin aşağı yönlü bir trend izlediği görülmektedir. Seride ani sayılabilecek fiyat sıçramalarının 2022’nin ilk aylarında olduğu görülmektedir. Bu dönemde coin fiyatında balon yaşanmış olma ihtimali bulunmaktadır. İncelemeye dahil edilen diğer bir değişken olan BNB’nin fiyat seyri incelendiğinde de 2021’in ilk aylarına kadar durağan bir seyir olduğu ancak 2021’de ani bir sıçramanın meydana geldiği görülmektedir. 2021’in 8. ayında bu sıçrayışta kırılma olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle ilgili dönemde BNB coin fiyatında balon yaşanmış olma varsayımı güçlenmiştir. USD Coin fiyat seyri incelendiğinde ise 2020’ye kadar seride kırılmalar görülmekteyken bu dönemden sonra fiyatta daha durağan bir seyir olduğu görülmektedir. Tether’a ait fiyat seyri incelendiğinde ise seride Eylül 2020’ye kadar durağan bir seyir olduğu, Eylül 2020’den sonra seride aşağı yönlü bir kırılma olduğu görülmektedir. Solana serisi incelendiğinde Ağustos 2021’de seride yükseliş trendi olduğu Eylül 2021’de ise kırılma yaşandığı görülmektedir. Bu kırılmadan sonra ise yükseliş trendi devam etmiş ve işlem hacmi artmıştır. Seride ikinci kırılmanın Kasım 2021’de olduğu görülmektedir. USD Coin verisi incelendiğinde ise Tether değişkeni gibi tıpkı USD Coin’de de birkaç kırılma dışında genel durağan bir seyir olduğu görülmektedir. Ripple değişkeni incelendiğinde ise Kasım 2017’de büyük bir sıçramanın olduğu Aralık 2017’de ise bu yükselişi hızlı bir çöküşün takip ettiği görülmektedir. Seride ikinci büyük sıçramanın ise Mart 2021’de olduğu gözlemlenmiştir. Ripple serisine ait zaman yolu incelendiğinde seride balon olabileceğine dair varsayım güçlenmektedir. Dogecoin’e ait seri incelendiğinde serinin Mart 2021’e kadar durağan bir seyir izlediği bu tarihten sonra ise hızlı bir yükseliş trendini Mayıs 2021 sonrası hızlı bir çöküş izlediği görülmektedir. Bu nedenle seride yükselişin zirve noktası olan Mayıs 2021’de balon oluştuğu düşünülmektedir.

Genel olarak ifade edilecek olursa Grafik 1 incelendiğinde özellikle Bitcoin ve Ethereum değişkenlerinde balon olabileceği yargısı çok güçlüdür. İncelemelerde balonun sadece tespiti değil tarihi ve süresinin belirlenebilmesi de daha sonra portföy optimizasyonu yapacak yatırımcıların öngörü stratejisi geliştirebilmelerinde önemlidir. Bununla birlikte finansal balon varlığının tespitinden önce değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerle genel bir yargıya varmak ve değişkenlerin yapısal olarak zaman serisi analizi için uygun olup olmadığının incelenmesi için tanımlayıcı istatistiklerden yararlanılmıştır. İlgili istatistiksel sonuçlar Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Standart Sapma	Basıklık	Çarpıklık
Bitcoin	5.97881484	0.471673542	-0.7888097	0.448207042
Ethereum	5.35346819	0.639611012	-0.516269	0.71424071
Tether	0.00212574	0.007825446	12.559995	1.138674044
USD Coin	0.00151785	0.006989031	4.5647693	1.310719844
BNB	2.64057047	0.598789926	2.05926554	-1.08718038
Ripple	-0.4272231	0.428509767	-1.437501	-0.05442294
Binance USD	0.00016799	0.003316151	73.4072534	2.999435582
Cardano	-0.0015792	1.590282527	311.720412	16.83318786
Solana	0.00112549	0.079536992	3.4841543	0.545862789
Dogecoin	-0.0012966	0.048680406	4.85397459	0.358372168

Tablo 2’de yer alan tanımlayıcı istatistikler, incelenen serilerin logaritmik getirilerine ait sonuçlardır. Tablo 2’de yer alan sonuçlara göre en yüksek ortalama getiriye sahip kripto paranın Bitcoin olduğu görülmektedir. Getiriler bazında kıyaslamada Bitcoin’i Ethereum takip ederken en az getiriye sahip değişken ise negatif getiriyle Ripple’dir. Finansal temel analizlerde riskin basit bir ölçüsü olarak kullanılan standart sapmaya ait değerler incelendiğinde en yüksek standart sapmaya dolayısıyla en yüksek riske sahip değişkenin ise Cardano olduğu görülmektedir. Ethereum ise en yüksek riske sahip ikinci değişkendir. Burada Bitcoin’in en yüksek getiriye sahip olmasına rağmen en yüksek riske sahip olmaması ilgi çekici bir sonuçtur. Ancak tanımlayıcı analizler araştırmacıya ön bilgi vermektedir. Bu nedenle genel bir kesin kanıya varmak için yeterli olmadığı unutulmamalıdır. Serilerin basıklık ve çarpıklık katsayıları incelendiğinde de değişkenlerin BNB ve Ripple değişkenlerinin negatif çarpık, diğer değişkenlerin ise pozitif çarpık olduğu görülmektedir. Böylece değişkenlerin yukarı-aşağı yönlü hareketlerinde asimetri olabileceği de düşünülmektedir. Ayrıca tüm değişkenlerin basıklık katsayılarının normal dağılımdan çok yüksek olduğu da anlaşılmaktadır. Buradan hareketle değişkenlerin normal dağılıma uymadığı ve finansal zaman serilerine özgü dağılım sergilediği ve finansal zaman serileri analizine uygun olduğu kabulü yapılabilir.

4.2. Yöntem

Kripto paralarda balon varlığının tespiti için ilk adımda serilerin tanımlayıcı istatistikleriyle seri yapısının ne olduğu incelenerek kullanılacak yöntem karar verilmelidir. Serinin yapısının tanımlanabilmesi için ilk adımdaysa finansal zaman serileri analizlerine uygun olarak değişkenlere ait getiri serileri elde edilmelidir. Bu durumu Campbell, Lo ve MacKinlay (1997) iki sebeple açıklamaktadır. Campbell vd. (1997)’ne göre getiri serisi ortalama yatırımcılar için, yatırım fırsatının eksiksiz ve ölçeksiz bir özetini sunmaktadır. Campbell vd. (1997) fiyat serilerinden getiri serilerinin kullanılmasının ikinci sebebi olarak getiri serilerinin ele alınmasını fiyat serilerinden daha kolay ve anlaşılır olmasını ve daha fazla bilgi içermesi olarak ifade etmektedirler (Tsay, 2015: 2). Getiri serisinin elde edilmesinde denklem 1 kullanılmıştır:

$$R_t = \frac{P_t - P_{t-1}}{P_{t-1}} \quad (1)$$

Burada R_t zaman serisine ait getiriye, P_t varlığın t dönemindeki fiyatını ve P_{t-1} ise varlığın t döneminden önceki dönemdeki fiyatını ifade etmektedir.

Getiri serisi elde edilen finansal zaman serilerinde serilerin normal dağılıma uymadığı leptokurtik dağılıma uyduğu düşünülmektedir. Normal dağılıma uymayan serilerde de hem volatilité

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

modellemeleri hem de balon araştırmaları yapılabilir. Bu çalışmada tanımlayıcı istatistiklerde incelenen verilerin balon araştırılmasına uygun yapıda olduğu grldğinden balon tespitinde yinelemeli sağ kuyruk birim kök testi olan ve Phillips, Shi ve Yu (2015) tarafından geliştirilen Genelleştirilmiş SADF testi kullanılmıştır. GSADF testi bir zaman serisi analizi yöntemi olup Monte Carlo test simülasyonu tabanlı çalışarak, bir zaman serisinde birden çok finansal balon olması durumunda, bu finansal balonların tespitinde başarılı olmaktadır. GSADF testi birçok süreci takip etmektedir. Aşağıdaki eşitliklerde GSADF testine ait eşitliğin elde edilmesindeki süreci ifade edilmiştir. Buna göre (Phillips vd. 2015: 1047-1048);

$$\Delta y_t = \hat{\alpha}_{r_1, r_2} + \hat{\beta}_{r_1, r_2} y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \hat{\psi}_{r_1, r_2}^i \Delta y_{t-i} + \hat{\varepsilon}_t \quad (2)$$

Burada k geçici gecikme değerini ifade ederken r_1 ve r_2 regresyona dahil edilen analiz döneminin başlangıç ve bitiş noktalarını ifade etmektedir. GSADF testi alt örneklemler için oluşturulan denklem 2’de yer alan ADF regresyonunun tekrarlanması fikrine dayanmaktadır. Phillips vd. (2015) testin balon tespiti için yinelenen regresyonları kullanırlar ve formülasyonun özellikle birden fazla balon olması durumunda kullanışlı olabileceğini iddia ederler. Bunun için daha önce kullanılan PWY SADF test prosedürünü takip ederler. PWY SADF testi ise ileriye doğru genişleyen bir örnek dizisi üzerinde ADF modelinin tekrarlanan tahminine dayanır ve bu test ADF istatistik dizisinin sup değeri olarak elde edilir. SADF’de, pencere boyutu r_w , r_0 ’dan 1’e genişler, burada r_0 en kk örnek pencere genişliğidir ve test istatistiğinin hesaplanmasını başlatır. Toplam rnek boyutu ise 1’dir ve bu zyinelemedeki en büyük pencere kesridir. Örneklem dizisinin başlangıç noktası olan r_1 0’a sabitlenmiştir, bu nedenle her örneklem bitiş noktası olan $r_2 r_w$ ’ye eşitir ve r_0 ’dan 1’e değişir. O’dan r_2 ’ye olan bir örneklem için ADF istatistiği $ADF_0^{r_2}$ ile gösterilir. PWY SADF testi, ileri özyinelemeli regresyona dayalı bir sup istatistiktir ve şu şekilde tanımlanır (Phillips vd., 2015: 1048);

$$SADF(r_0) = \sup_{r_2 \in [r_0, 1]} ADF_0^{r_2} \quad (3)$$

GSADF testi ise r_2 regresyonunun bitiş noktasını r_0 ’dan 1’e değiştirir ve ek olarak r_1 (2. Denklemdaki) başlangıç noktasının 0’dan $r_2 - r_0$ ’a değiştirir. GSADF istatistiğini, r_1 ve r_2 ’nin tüm uygulanabilir aralıkları üzerindeki çift zyinelemede en büyük ADF istatistiği olarak tanımlayan Phillips vd. (2015) ve GSADF(r_0) eşitliğini ise şöyle ifade etmektedir;

$$GSADF(r_0) = \sup_{\substack{r_2 \in [r_0, 1] \\ r_1 \in [0, r_2 - r_0]}} \quad (4)$$

Denklem 4’te r_0 en kk örneklem penceresini, r_1 örneklem başlangıç noktasını, r_2 her örneklem son noktasını temsil etmektedir. Bu çalışmada balonların tespitinde GSADF testi tercih edilmiştir. Bu bağlamda çalışmanın hipotezleri;

“ H_0 = İncelenen kripto paralarda balon yoktur

H_1 = İncelenen kripto paralarda balon vardır” şeklinde ifade edilebilir.

5. BULGULAR

Bu çalışmada finansal balonların tespitinde, hipotezlerin sınanmasında her bir değişken için ayrı olacak şekilde GSADF yöntemi prosedürleri uygulanmıştır. Tablo 3’te değişkenlere ait GSADF testi istatistiksel katsayı sonuçları verilmiştir.

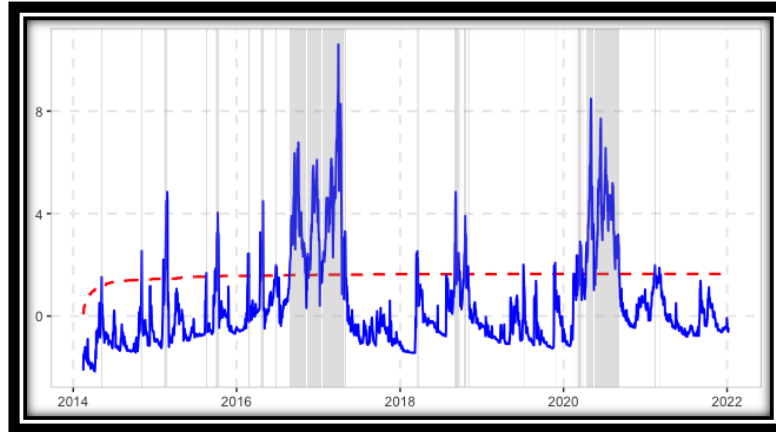

Tablo 3. Kripto Paralarda Balon Sınamasına İlişkin GSADF Test Sonuçları*

	GSADF				Hipotez Sonuç
	t- ist.	%90	%95	%99	
Bitcoin	10.6	2.69	2.93	3.51	H0 %1 anlamlılık düzeyinde red
Ethereum	9.26	2.56	2.76	3.36	H0 %1 anlamlılık düzeyinde red
Tether	5.41	2.56	2.76	3.36	H0 %1 anlamlılık düzeyinde red
USD Coin	1.63	2.49	2.71	3.18	H0 reddedilemez
BNB	11.9	2.56	2.76	3.36	H0 %1 anlamlılık düzeyinde red
Ripple	2.78	1.92	2.18	2.75	H0 %1 anlamlılık düzeyinde red
Binance USD	-0.467	2.33	2.58	3.13	H0 reddedilemez
Cardano	1.43	1.92	2.18	2.75	H0 reddedilemez
Solana	9.59	2.19	2.38	3.01	H0 %1 anlamlılık düzeyinde red
Dogecoin	1.39	1.92	2.18	2.75	H0 reddedilemez

Tablo 3'te yer alan sonuçlarda da görüleceği üzere çalışmada incelenen serilerden Bitcoin, Ethereum, Tether, BNB, Ripple ve Solana değişkenlerinde inceleme dönemleri içerisinde finansal balon olduğuna ilişkin hipotez kabul edilmiş başka bir deyişle bu serilerde finansal balon olmadığını söyleyen yokluk hipotezi reddedilmiştir. Bununla birlikte GSADF testi sonuçlarına göre USD Coin, Binance, Cardano ve Dogecoin serilerinde ise finansal balon olduğuna dair bir bulguya istatistiksel olarak rastlanmamıştır. İncelenen tüm seriler içerisinde 6 adet değişkende finansal balon tespit edilmiştir. Balon dönemlerine ilişkin GSADF sonuç grafikleri takip eden adımda verilmiştir.

Grafik 2. Bitcoin GSADF sonuçları

Grafik 2'de görülebileceği üzere Bitcoin fiyatında yaşanan finansal balonların 2017-2018 ve 2020-2021 dönemi arasında şiddetlendiği anlaşılmaktadır. GSADF kritik değerinin üzerinde birden çok balon olduğu görülmektedir. Bu balonların tarih ve sürelerine ilişkin bilgiler Tablo 3'te detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 3. Bitcoin'de Yaşanan Finansal Balonlar, Tarihleri ve Süreleri

Balon Sırası	Başlangıç Tarihi	Zirve Noktası	Bitiş (Sönme) Noktası	Balon Süresi	Balon Sırası	Başlangıç Tarihi	Zirve Noktası	Bitiş (Sönme) Noktası	Balon Süresi
1	8.05.2014	8.05.2014	9.05.2014	1	25	19.03.2018	19.03.2018	23.03.2018	4
2	3.11.2014	3.11.2014	4.11.2014	1	26	2.09.2018	6.09.2018	9.09.2018	7
3	7.02.2015	8.02.2015	9.02.2015	2	27	11.09.2018	11.09.2018	14.09.2018	3
4	15.02.2015	25.02.2015	27.02.2015	12	28	16.09.2018	19.09.2018	22.09.2018	6
5	19.08.2015	19.08.2015	20.08.2015	1	29	23.09.2018	23.09.2018	24.09.2018	1
6	26.09.2015	26.09.2015	28.09.2015	2	30	25.09.2018	25.09.2018	26.09.2018	1

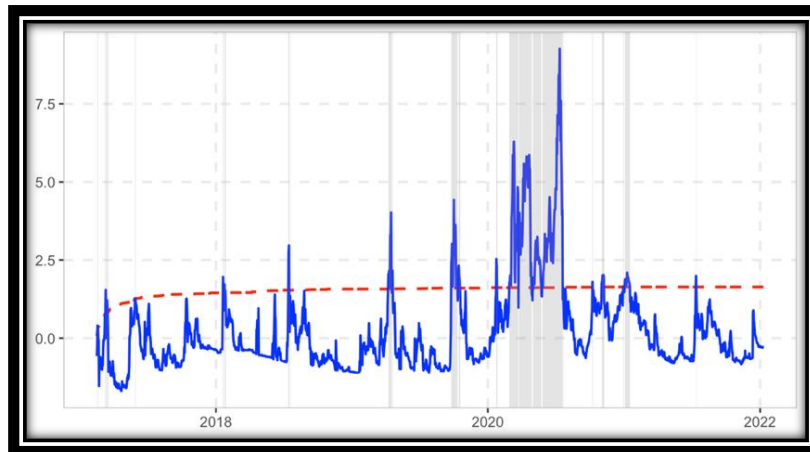
* İncelemeler R-Studio'da "exuber" paketiyle yapılmıştır. Monte Carlo simülasyonu 2000 iterasyonlu gözleme dayanmaktadır.

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)								
7	29.09.2015	29.09.2015	30.09.2015	1	31	14.10.2018	19.10.2018	23.10.2018	9
8	4.10.2015	9.10.2015	14.10.2015	10	32	26.10.2018	26.10.2018	27.10.2018	1
9	21.02.2016	21.02.2016	22.02.2016	1	33	31.10.2018	1.11.2018	3.11.2018	3
10	24.02.2016	25.02.2016	26.02.2016	2	34	6.07.2019	6.07.2019	8.07.2019	2
11	15.04.2016	16.04.2016	17.04.2016	2	35	20.11.2019	20.11.2019	21.11.2019	1
12	20.04.2016	28.04.2016	30.04.2016	10	36	25.11.2019	25.11.2019	26.11.2019	1
13	23.06.2016	25.06.2016	29.06.2016	6	37	15.02.2020	15.02.2020	16.02.2020	1
14	25.08.2016	3.10.2016	6.11.2016	73	38	29.02.2020	29.02.2020	2.03.2020	2
15	12.11.2016	14.11.2016	18.11.2016	6	39	7.03.2020	8.03.2020	9.03.2020	2
16	19.11.2016	25.12.2016	7.01.2017	49	40	11.03.2020	15.03.2020	21.03.2020	10
17	11.01.2017	11.01.2017	14.01.2017	3	41	25.03.2020	25.03.2020	26.03.2020	1
18	18.01.2017	31.03.2017	16.04.2017	88	42	28.03.2020	28.03.2020	29.03.2020	1
19	17.04.2017	17.04.2017	18.04.2017	1	43	10.04.2020	3.05.2020	16.05.2020	36
20	19.04.2017	20.04.2017	24.04.2017	5	44	17.05.2020	17.05.2020	22.05.2020	5
21	25.04.2017	25.04.2017	26.04.2017	1	45	23.05.2020	16.06.2020	5.09.2020	104
22	27.04.2017	30.04.2017	3.05.2017	6	46	12.02.2021	13.02.2021	14.02.2021	2
23	14.03.2018	15.03.2018	16.03.2018	2	47	4.03.2021	4.03.2021	6.03.2021	2
24	17.03.2018	17.03.2018	18.03.2018	1					

Tablo 3'te de görüleceği üzere Bitcoin fiyatında incelenen dönem içerisinde toplam 47 adet balon yaşanmıştır. Bunların en uzun süreli 104 gün süren ve 23.05.2020-5.09.2020 tarihleri arasında yaşanan balondur. Bu tarihe baktığımızda balon sürecinin Covid-19 dönemine denk geldiği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi bu dönemde tüm piyasalarda panik yaşanmış, belirsizlik nedeniyle yatırımcı kararlarında dalgalanma görülmüştür. Bu nedenle bu büyük balonun sadece Bitcoin'in içsel değerleriyle açıklamak mümkün olmayabilir. Öte yandan yaşanan 47 balonun sadece 9 tanesi 10 gün üzerinde devam etmiştir. 36 balon ise kısa süreli şoklar şeklinde gerçekleşmiştir. Bitcoin fiyatındaki balon araştırmaları neticesinde Bitcoin yatırımlarında spekülasyon atakları olduğu iddiasında bulunmak mümkündür.

Grafik 3'te Ethereum değişkenine ait GSADF sonuçları ve balon dönemleri verilmiştir.

Grafik 3. Ethereum GSADF Sonuçları

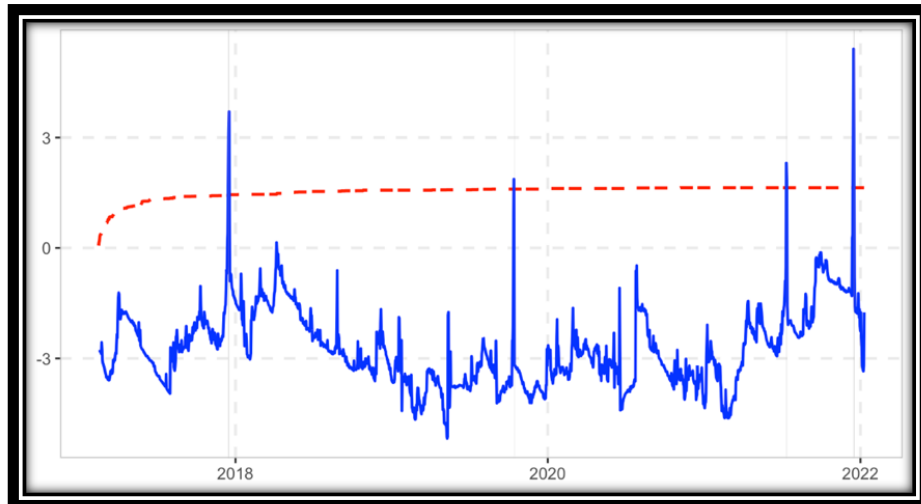
Grafik 3 incelendiğinde Ethereum değişkenindeki finansal balon tarihlerinin 2020-2021 dönemi arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Bununla birlikte inceleme dönemi içerisinde Ethereum fiyatlarında birden çok balon yaşandığı da yine Şekil 3'ten anlaşılmaktadır. Bu balonların tarihlerine ait detaylı bilgi Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Ethereum’da Yaşanan Finansal Balonlar, Tarihleri ve Süreleri

Balon Sırası	Başlangıç Tarihi	Zirve Noktası	Bitiş (Sönme) Noktası	Balon Süresi	Balon Sırası	Başlangıç Tarihi	Zirve Noktası	Bitiş (Sönme) Noktası	Balon Süresi
1	17.02.2017	17.02.2017	19.02.2017	2	14	24.01.2020	24.01.2020	26.01.2020	2
2	9.03.2017	9.03.2017	10.03.2017	1	15	28.02.2020	11.03.2020	23.03.2020	24
3	11.03.2017	11.03.2017	13.03.2017	2	16	24.03.2020	21.04.2020	27.04.2020	34
4	15.03.2017	15.03.2017	17.03.2017	2	17	1.05.2020	1.05.2020	2.05.2020	1
5	29.05.2017	29.05.2017	30.05.2017	1	18	3.05.2020	13.05.2020	24.05.2020	21
6	20.01.2018	20.01.2018	21.01.2018	1	19	26.05.2020	12.07.2020	20.07.2020	54
7	24.01.2018	24.01.2018	25.01.2018	1	20	21.07.2020	21.07.2020	22.07.2020	1
8	26.01.2018	26.01.2018	27.01.2018	1	21	8.10.2020	8.10.2020	9.10.2020	1
9	15.07.2018	16.07.2018	17.07.2018	2	22	2.11.2020	6.11.2020	8.11.2020	6
10	9.04.2019	16.04.2019	18.04.2019	9	23	30.12.2020	30.12.2020	31.12.2020	1
11	19.04.2019	20.04.2019	21.04.2019	2	24	3.01.2021	9.01.2021	17.01.2021	14
12	25.09.2019	2.10.2019	12.10.2019	17	25	13.07.2021	13.07.2021	14.07.2021	1
13	14.10.2019	15.10.2019	19.10.2019	5					

Tablo 4’te yer alan verilere göre Ethereum’da incelenen dönem içerisinde toplam 25 adet finansal balon meydana gelmiştir. Bu balonların en uzun süreli 54 gün süren ve 26.05.2020-20.07.2020 tarihleri arasında meydana gelen balondur. Bu finansal balonunun süreci incelenecek olursa şişme evresi yaklaşık 46 gün sürmüş, 47. günde zirve noktasına ulaşmıştır. Bununla birlikte sönme süreci ise şişme evresine göre daha kısadır. Sönme evresi yaklaşık olarak 9 gün sürmüştür. Buradan hareketle finansal balonların görece daha yavaş şiştiği ancak panik satışlarla birlikte çökme evresinin daha hızlı olduğu yargısına ulaşılabilir. Bu durum finansal balon teorisinin temel varsayımlarından biridir ve en azından Ethereum’da yaşanan en uzun süreli finansal balon bu varsayımı destekler niteliktedir. Yine Tablo 4’te yer alan diğer sonuçlar incelendiğinde 25 adet balonun 5 adetinin 10 gün üzerinde sürdüğü ve diğer balonların kısa süreli şoklar şeklinde vuku bulunduğu görülmektedir.

Çalışmada incelemeye dahil edilen ve GSADF testine göre finansal balon olduğu kabul edilen bir diğer değişken olan Tether’a ait GSADF testi ve balon tarihi genel sonuçları Grafik 4’te sunulmuştur.

Grafik 4. Tether GSADF Sonuçları

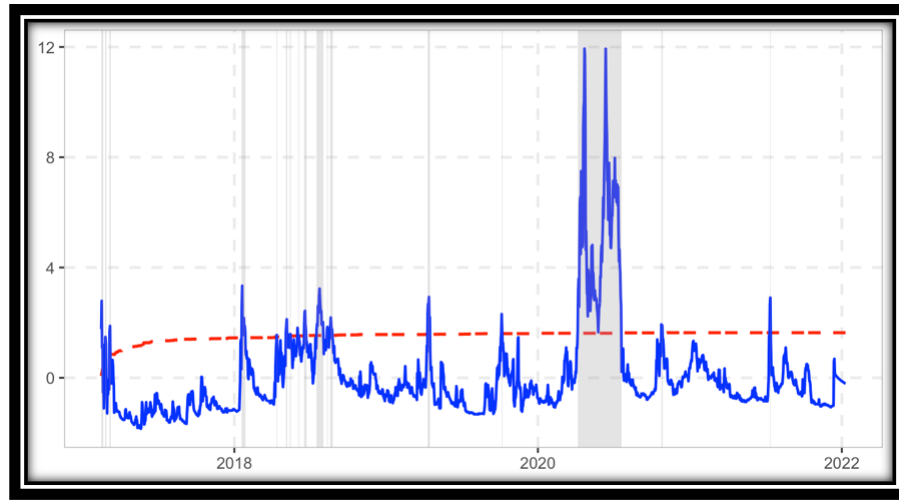
Grafik 4’te görüleceği üzere Tether değişkeninde inceleme dönemi içerisinde 2017, 2019, 2021’de 4 adet finansal balon olduğu anlaşılmaktadır. Balonların süreçlerine ilişkin detaylı bilgiler ise Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Tether’da Yaşanan Finansal Balonlar, Tarihleri ve Süreleri

Balon Sırası	Başlangıç Tarihi	Zirve Noktası	Bitiş (Sönme) Noktası	Balon Süresi
1	15.12.2017	17.12.2017	18.12.2017	3
2	14.10.2019	14.10.2019	15.10.2019	1
3	12.07.2021	12.07.2021	14.07.2021	2
4	15.12.2021	16.12.2021	18.12.2021	3

Tablo 5’te yer alan verilere göre Tether’da kısa süreli şoklar şeklinde 4 adet finansal balon meydana gelmiştir. Bu balonların finansal balonların kısa süreli olması Tether’da kısa süreli spekülasyon şokları olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Çalışmada incelenen bir diğer değişken olan BNB’de de finansal balon olduğuna ilişkin hipotez kabul edilmiştir. Grafik 5’te BNB’nin GSADF testi son uçları görülmektedir.

Grafik 5. BNB GSADF Sonuçları

Grafik 5’te görüleceği üzere 2020 öncesi BNB’de kısa süreli finansal balonlar yaşanmış ancak 2020’de ise uzun süreli bir finansal balon meydana gelmiştir. Tablo 6’da BNB finansal balonlarına dair detaylı bilgiler sunulmuştur.

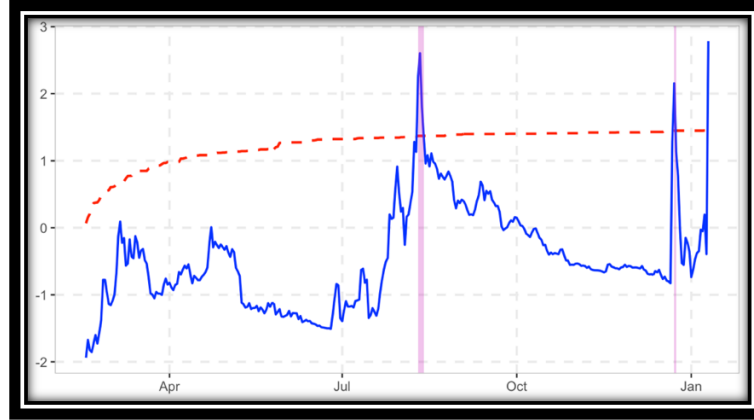
Tablo 6. BNB’de Yaşanan Finansal Balonlar, Tarihleri ve Süreleri

Balon Sırası	Başlangıç Tarihi	Zirve Noktası	Bitiş (Sönme) Noktası	Balon Süresi	Balon Sırası	Başlangıç Tarihi	Zirve Noktası	Bitiş (Sönme) Noktası	Balon Süresi
1	15.02.2017	16.02.2017	19.02.2017	4	11	18.06.2018	20.06.2018	23.06.2018	5
2	24.02.2017	25.02.2017	27.02.2017	3	12	18.07.2018	25.07.2018	3.08.2018	16
3	7.03.2017	8.03.2017	9.03.2017	2	13	12.08.2018	13.08.2018	14.08.2018	2
4	19.01.2018	20.01.2018	28.01.2018	9	14	19.08.2018	21.08.2018	25.08.2018	6
5	13.04.2018	13.04.2018	14.04.2018	1	15	11.04.2019	14.04.2019	17.04.2019	6
6	5.05.2018	7.05.2018	8.05.2018	3	16	6.10.2019	6.10.2019	8.10.2019	2
7	12.05.2018	12.05.2018	13.05.2018	1	17	6.04.2020	22.04.2020	20.07.2020	104
8	16.05.2018	16.05.2018	17.05.2018	1	18	24.10.2020	24.10.2020	25.10.2020	1
9	2.06.2018	2.06.2018	3.06.2018	1	19	26.10.2020	26.10.2020	27.10.2020	1
10	5.06.2018	5.06.2018	6.06.2018	1	20	12.07.2021	13.07.2021	14.07.2021	2

Tablo 6’da yer alan bilgilere göre BNB’de inceleme süreci içerisinde toplam 20 adet balon meydana gelmiştir. Bunlardan en uzun süreli olanı 6.04.2020-20.07.2020 aralığında meydana gelen ve 104 gün süren finansal balondur. Bu balonun gelişim süreci incelendiğinde şişme evresinin 16 gün sürdüğü ancak sönme evresinin ise daha uzun olduğu görülmektedir ki bu sonuç finansal balon teorisinin balon evre varsayımına uygun değildir. Öte yandan balonun gerçekleştiği tarihin 2020 olması bu süreçte yaşanan pandeminin panik işlemlere neden olabileceği varsayımını güçlendirdiğinden ilgi çekicidir.

Çalışmada incelemelere dahil edilen işlem hacmi en yüksek kripto varlıklardan biri olan Ripple için de finansal balon olmadığına dair yokluk hipotezi reddedilmiştir. Ripple değişkenine ait GSADF testi sonuç şekli Grafik 6’da verilmiştir.

Grafik 6. Ripple GSADF Sonuçları

Ripple değişkenindeki fiyat hareketleri göz önüne alınarak Ripple’a ait 365 günlük gözlem serisi incelenmiştir. Bu gözlem serisinde Şekil 6’da da görüleceği üzere inceleme dönemi içerisinde 3 adet finansal balon olduğu tespit edilmiştir. Finansal balonların gerçekleşme tarih detayları Tablo 7’de verilmiştir.

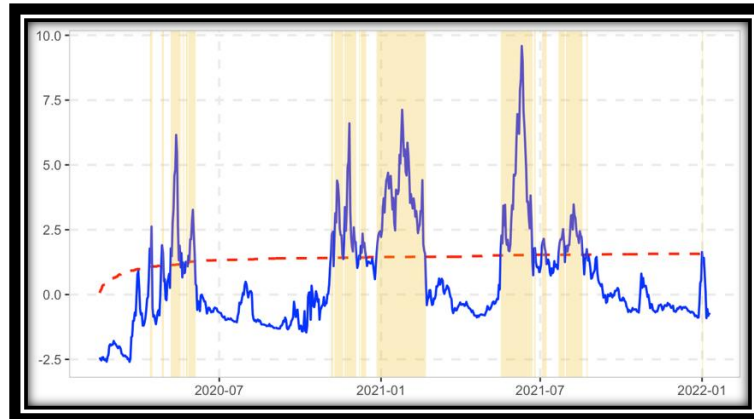
Tablo 7. Ripple’da Yaşanan Finansal Balonlar, Tarihleri ve Süreleri

Balon Sırası	Başlangıç Tarihi	Zirve Noktası	Bitiş (Sönme) Noktası	Balon Süresi
1	10.08.2021	11.08.2021	13.08.2021	3
2	23.12.2021	23.12.2021	24.12.2021	1
3	10.01.2022	10.01.2022	10.01.2022	1

Tablo 7’de yer alan sonuçlarda da görüleceği üzere Ripple da yaşanan finansal balonlar kısa süreli ani şoklar şeklindedir. İnceleme dönemi içerisinde Ripple’da uzun süreli spekülasyon bir balona rastlanmamıştır. Bu nedenle geriye dönük genel bir değerlendirme yapılacağına Ripple’ın incelenen diğer kripto varlıklara göre görece daha az riskli olduğu söylenebilir.

İncelenen seriler içerisinde finansal balon olduğu tespit edilen son değişken Solana değişkenidir. Solana değişkeni GSADF sonucu Grafik 7’de verilmiştir.

Grafik 7. Solana GSADF Sonuçları

Grafik 7’de görüleceği üzere Solana değişkeninde inceleme sürecinde 2020, 2021 ve 2022 dönemlerinde çok sayıda balon olduğu görülmektedir. Finansal balonlar içerisinde en şiddetli olanın ise 2021’in ilk çeyreğinde meydana gelen finansal balon olduğu düşünülmektedir. Tablo 9’da Solana’da gerçekleşen finansal balonların gerçekleşme tarih detayları verilmiştir.

Tablo 9. Solana’da Yaşanan Finansal Balonlar, Tarihleri ve Süreleri

Balon Sırası	Başlangıç Tarihi	Zirve Noktası	Bitiş (Sönme) Noktası	Balon Süresi	Balon Sırası	Başlangıç Tarihi	Zirve Noktası	Bitiş (Sönme) Noktası	Balon Süresi
1	13.04.2020	15.04.2020	16.04.2020	3	11	7.12.2020	7.12.2020	8.12.2020	1
2	27.04.2020	27.04.2020	29.04.2020	2	12	9.12.2020	11.12.2020	15.12.2020	6
3	7.05.2020	13.05.2020	18.05.2020	11	13	27.12.2020	25.01.2021	21.02.2021	56
4	19.05.2020	19.05.2020	20.05.2020	1	14	17.05.2021	10.06.2021	22.06.2021	36
5	21.05.2020	21.05.2020	22.05.2020	1	15	24.06.2021	25.06.2021	26.06.2021	2
6	24.05.2020	25.05.2020	26.05.2020	2	16	3.07.2021	5.07.2021	8.07.2021	5
7	27.05.2020	1.06.2020	4.06.2020	8	17	22.07.2021	27.07.2021	29.07.2021	7
8	5.11.2020	7.11.2020	8.11.2020	3	18	30.07.2021	8.08.2021	18.08.2021	19
9	9.11.2020	12.11.2020	19.11.2020	10	19	23.08.2021	23.08.2021	24.08.2021	1
10	20.11.2020	26.11.2020	4.12.2020	14	20	1.01.2022	1.01.2022	2.01.2022	1

Tablo 9’da yer alan verilere göre Solana değişkeninde inceleme dönemi içerisinde toplam 20 adet finansal balon meydana gelmiştir. Bu balonlardan en uzun süreli olanı 56 gün süreyle 27.12.2020-21.02.2021 tarihleri arasında meydana gelen finansal balondur. Bu balonu takiben 17.05.2021-22.06.2021 tarihleri arasında 36 günlük süreli yeni bir uzun süreli balon olduğu görülmektedir. Bu kadar kısa süre aralığında ikinci bir finansal balonun meydana gelmiş olmasının arka planında daha önceki panik havasında satış yapmayıp daha sonra maliyetlerini düşürmek stratejisiyle yeniden alım yapan yatırımcı hareketleri olabilir. Ancak tüm balonların sebeplerin detaylı incelenmesi ve kesin bir sonuca varılabilmesi mümkün değildir. Zira kripto varlıklarda yaşanan balonların finansal yatırım stratejileriyle açıklanabilmesi, borsa endeksleriyle kıyaslandığında bir hayli zordur. Çünkü borsa endeksleri ekonomi politikaları, şirket yatırım kararları gibi temellendirilebilecek iddialar ile somut kanıtlara dayandırılabilirken kripto varlıkların yapısı gereği, üzerlerinde merkezi bir kontrolün olmadığı varlıklar olması, onların finansal teknik incelemelerini de güçleştirmektedir.

Nihai olarak finansal balon tespit edilen kripto varlıklar içerisinde yaşanan balon sayısı ve balon sürelerinden kaynaklı “riskli varlık” veya “spekülasyona açık” varlık olarak bir sınıflandırılma yapılacak olduğunda, en riskli varlığın en büyük işlem hacmine sahip Bitcoin olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle daha fazla finansal balon tespit edilme çerçevesinde incelenen seriler içerisinde en riskli varlığın Bitcoin olduğu iddia edilebilir. Bununla birlikte incelenen tüm seriler içerisinde en az riskli olan varlıklar ise finansal balon tespit edilemeyen kripto varlıklar olduğu söylenebilir.

6. SONUÇ

Bu çalışmada yatırımcı stratejilerinde öngörü araştırmalarına katkı sağlamak ve Kindleberger’in finansal balon teorisi temelinde kripto paralarda finansal balon varlığının olup olmadığı GSADF testi aracılığıyla araştırılmıştır. İşlem hacmi ve arzı ile 2022’nin ikinci yarısı itibarıyla en yüksek piyasa payına sahip olan 10 adet kripto para biriminde finansal balon olup olmadığı incelenmiştir. Her bir değişkene ait günlük işlem frekans serisi belirlenirken kripto paraların işlem hacimlerinin arttığı günler temel alınarak gözlem sayısı belirlenmiştir. Literatürden farklı olarak Solana, BNB Coin, Binance USD coin gibi değişkenlerin de incelendiği çalışma sonucunda altı adet kripto para finansal balon olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Adet ve finansal balonların süre uzunluğu bakımından en fazla finansal balonun olduğu değişken Bitcoin’dir. Bitcoin’de finansal balon bulgusunun olması literatürde yer alan Bouoiyour vd. (2014) ve Chaim ve Lavrimi (2019)’un çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Yine ulusal yazın ile bu çalışmadan elde edilen sonuçlar kıyaslandığında Bitcoin’de balon olduğu bulgusu Ceylan vd. (2018) ve Mete vd. (2019)

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

çalışmalarıyla paralel olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmadan elde edilen bulgular, Bitcoin’de balon olmadığını söyleyen Güleç ve Aktaş (2019)’ın çalışmalarıyla uyuşmamaktadır. Bu noktada Bitcoin özelinde literatürde bir görüş birliği olmadığı sonucuna varılabilir.

Çalışmada finansal balon olduğu tespit edilen ikinci değişken Ethereum’dur. GSADF sonuçlarına göre Ethereum değişkeninde inceleme dönemi içerisinde 25 adet finansal balon olduğu bulgusuna rastlanmıştır. Bu balonlar içerisinde en uzun süreli finansal balon 26.05.2020-20.07.2020 tarihleri arasında meydana gelmiş ve 54 gün sürmüştür. Bu finansal balonunun süreci incelenecek olursa şişme evresinin 46 gün sürdüğü, finansal balonun 47. günde zirve noktasına ulaştığı görülmektedir. Çalışmadan Ethereum için elde edilen bulgular literatürdeki çalışmalarla kıyaslandığında Bianchetti vd. (2018) ve Phillips ve Gorse (2018) çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Ancak bu çalışmanın bulguları Hafner (2018)’in bulgularıyla uyuşmamaktadır. Bunun nedeni olarak Hafner (2018)’in uyguladığı yöntemin SADF modeli olduğu söylenebilir. Hatta buradan hareketle finansal balonların tespitinde kullanılan yöntem sorunsalı için bir çıkarım yapmak dahi mümkündür. Çalışmanın yöntem bölümünde de bahsedildiği gibi SADF modeli pencere boyutu r_0 ’dan 1’e genişler, burada r_0 en küçük örnek pencere genişliğidir ve test istatistiğinin hesaplanmasını başlatır. Toplam örnek boyutu ise 1’dir ve bu özyinelemedeki en büyük pencere kesridir. Örneklem dizisinin başlangıç noktası olan r_1 0’a sabitlenmiştir, bu nedenle her örneklemin bitiş noktası olan r_{2r_w} ’ye eşittir ve r_0 ’dan 1’e değişir. GSADF testi ise r_2 regresyonunun bitiş noktasını r_0 ’dan 1’e değiştirir ve ek olarak r_1 başlangıç noktasının 0’dan $r_2 - r_0$ ’a değiştirir. Dolayısıyla finansal balonların tespitinde GSADF yöntemi SADF yöntemine göre daha başarılı olabilir. Nitekim Ethereum’da balon tespit eden diğer çalışmalardan Bouri vd. (2019)’nin GSADF yöntemini kullandığı görülmektedir.

Çalışmada balon tespit edilen diğer kripto paralar ise Tether, BNB, Ripple ve Solana değişkenleridir. İnceleme sonuçlarına göre inceleme süreçlerinde Tether’da 4, BNB’de 10, Ripple’da 3 ve Solana’da ise 10 adet finansal balon olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada bir diğer değişken olan Cardano değişkeninde balon tespit edilememiş olması bulgusu da Buğan (2021)’in sonuçlarıyla uyuşmaktadır. Elde edilen sonuçlar yatırım riski perspektifinden değerlendirilecek olursa en fazla finansal balonun yaşandığı değişkenin spekülasyona en açık değişken olduğu varsayımı güçlüdür. Buradan hareketle Bitcoin’in yüksek getiri sonuçlarına rağmen finansal balon ve çöküşün en fazla yaşandığı ve dolayısıyla basit bir portföy çeşitlendirmesi için riskli bir varlık olduğu söylenebilir. Bu bağlamda finansal balon tespit edilemeyen kripto paraların ise görece daha az riskli olduğu ve riskten kaçan yatırımcı için tercih alternatifi olabileceği düşünülebilir. Ancak burada belirtilmesi gereken bir husus vardır ki o da finansal balon tespitinin ileri teknik analiz ve öngörü modellemesi için sadece bir ön tespit olduğudur. İleri derecede portföy çeşitlendirme stratejilerinde öngörü performans modelleri için farklı modellemelerin yapılması gerektiği açıktır. Nitekim altcoinlerde volatilité bazen Bitcoin’de olduğundan çok yüksek olabilmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bulguların bu ileri teknik analizler için temel ön kabulleri sağlama ve literatürde incelenen kripto para birimlerinden farklı kriptolarda da finansal balon varlığını araştırması noktasında özgün katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Kindleberger ve Aliber (2013)’ün finansal balon teorileri bakımından elde edilen sonuçlar incelendiğinde de finansal balon tespit edilen kripto varlıkların finansal krize neden olabileceğinin ön kabulü yapılabilir. Nitekim kripto paralardaki işlem hacmi göz önüne alındığında bu piyasalarda yaşanan krizlerin makroekonomik göstergelere sıçramaması mümkün olmayabilir. Yine de teörinin istatistiksel olarak kabul edilebilmesi için elde edilen bulguların makroekonomik faktörlerle ilişkilendirilmesinin daha doğru bir yaklaşım olacağı da vurgulanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Bianchetti, M., Ricci, C. ve Scaringi, M., (2018). *Are Cryptocurrencies Real Financial Bubbles? Evidence From Quantitative Analyses*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3092427orhttp://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3092427>
- Bouoiyour, J., Selmi, R. Ve Tiwari, A., (2014). Is Bitcoin Business Income Or Speculative Bubble? Unconditional Vs. Conditional Frequency Domain Analysis. *MPRA*, Paper No. 59595. Available at: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/59595/>
- Bouri, E., Gupta, R. ve Roubaud, D. (2019). Herding Behaviour in Cryptocurrencies. *Finance Research Letter*, 29, 216-221.
- Brunnermeier, M. K. ve Oehmke, M. (2012). Bubbles, Financial Crises, And Systemic Risk. *NBER Working Paper*, (18398) 1221-1288. DOI: 10.3386/w18398.
- Buğan, M. F. (2021). Bitcoin ve Altcoin Kripto Para Piyasalarında Finansal Balonlar. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 13(24), 165-180.
- Campbell, J. Y., Lo, A. W. ve MacKinlay, A. C. (1997). *The Econometrics of Financial Markets*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Ceylan F., Ekinci R., Tüzün O. ve Kahyaoğlu H. (2018), Kripto Para Piyasasında Balonların Tespiti: Bitcoin ve Ethereum Örneği, *BMIJ*, 6(3): 263-274. DOI: <http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v6i3.355>
- Chaim, P. ve Laurini, M. (2019). Is Bitcoin a Bubble? *Phys. A: Stat. Mech. Appl.* 517, 222-232.
- Cheah, E. T., ve Fry, J. (2015). Speculative Bubbles in Bitcoin Markets? An Empirical Investigation into The Fundamental Value Of Bitcoin. *Economics Letters*, 130, 32-36
- Coinmarketcap (2022). <https://coinmarketcap.com/tr/>
- Corbet, S., Mchugh, G., ve Meegan, A. (2017). The Influence Of Central Bank Monetary Policy Announcements On Cryptocurrency Return Volatility. *Investment Management And Financial Innovations*, 14(4), 60-72. DOI: [http://10.21511/imfi.14\(4\).2017.07](http://10.21511/imfi.14(4).2017.07)
- DeVault, L., ve Wang, K. (2021). Embracing The Future Or Buying into The Bubble: Do Sophisticated Institutions Invest in CryptoAssets? Available at SSRN 3965717 or DOI: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3965717>
- Eom, Y. (2020). Premium And Speculative Trading in Bitcoin. *Finance Research Letter*, 38, 101505. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101505>
- Ersan, İ. (2019). Bitcoin: Gelecek Mi, Balon Mu? *Muhasebe Enstitüsü Dergisi*, 60, 5-8. <https://doi.org/10.26650/MED.2019507044>
- Evlimoğlu, U. ve Güder, M. (2021), Tarihteki Ekonomik Balonlar Işığında Kripto Paralara Genel Bir Bakış, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), s. 469- 496, <https://doi.org/10.11616/asbi.955230>.
- Geuder, J., Kinatader, H. ve Wagner, N., (2019). Cryptocurrencies As Financial Bubbles: The Case Of Bitcoin. *Finance Research Letters*, 31. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.frl.2018.11.011>
- Güleç, T. C., ve Aktaş, H. (2019). Kripto Para Piyasasında Spekülatif Fiyat Balonlarının Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 149-164.
- Hafner, C. (2018). Testing For Bubbles in Cryptocurrencies With Time-Varying Volatility. *Journal of Financial Econometrics*, 18(2). DOI: <https://doi.org/10.1093/jjfinec/nby023>
- Hepkorucu, A., ve Genç, S. (2019). Kripto Para Değerleri İçin Spekülatif Fiyat Balonlarının Test Edilmesi: Bitcoin Üzerine Bir Uygulama. *Veri Bilimi*, 2(1), 44-50.
- Kamacı, A., ve Özden, N. M. (2019). Lale Çılgınlığı ve Kripto Para İlişkisi. *Econder International Academic Journal*, 3(1), 26-40.
- Kamışlı, M., Kamışlı, S., ve Temizel, F. (2019). Empirical Evidence Of The Relationships Between Bitcoin And Stock Exchanges: Case Of Return And Volatility Spillover. In *Blockchain Economics and Financial Market Innovation* (pp. 293-318). Springer, Cham.
- Kindleberger, C. P. (1978). *Manias, Panics, And Crashes: A History Of Financial Crises*. Wiley Investment Classics.
- Kindleberger, C.P. Ve Aliber R.Z. (2013). *Çılgınlık, Panik ve Çöküş: Finansal Krizler Tarihi*. (Çev: Ümit Şensoy). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Komaromi, G. (2004). *Anatomy Of Stock Market Bubbles*. The ICAFI University Press. <http://www.stockmarketbubbles.com/anatomy.pdf> (Erişim tarihi 01.10.2021).
- Kyriazis, N., Papadamou, S. ve Corbet, S. (2020). A Systematic Review Of The Bubble Dynamics Of Cryptocurrency Prices. *Research in International Business and Finance*, 54, 101254. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2020.101254>

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Mete, S. Koy, A. ve Ersoy, H. (2019). Kriptoparalarda Fiyat Balonu İncelemesi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 13(1), 105-120.
- Minsky, H. P. (1992). The Financial Instability Hypothesis. *The Levy Economics Institute Working Paper*. <http://www.levyinstitute.org/pubs/wp74.pdf> (Erişim tarihi: 18.06.2021).
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-To-Peer Electronic Cash System. *Decentralized Business Review*, 21260. DOI: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3440802>
- Phillips, P. C., Shi, S. ve Yu, J. (2015). Testing For Multiple Bubbles: Historical Episodes Of Exuberance And Collapse in The S&P 500. *International Economic Review*, 56(4), 1043-1078. DOI: <https://doi.org/10.1111/iere.12132>
- Phillips, R.C. ve Gorse, D. (2018). Cryptocurrency Price Drivers: Wavelet Coherence Analysis Revisited. *PLOS ONE*, 13 (4), e0195200. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0195200>
- Sağlam Bezgin, M. (2019). Borsa İstanbul'da Finansal Kabarcıkların Tespit Edilmesi ve Kabarcıkların Finansal Krizlerle İlişkisi (Yayımlanmış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Sağlam Bezgin, M. ve Başar, M. (2020). The Research Of Asset PriceBubble At Borsa Istanbul And Financial Crisis Relationship. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 143-156.
- Shrotryia, V. K. ve Kalra, H. (2021). Herdingin The Crypto Market: A Diagnosis Of Heavy Distribution Tails. *Review of Behavioral Finance*. <https://doi.org/10.1108/RBF-02-2021-0021>
- Shu, M. ve Zhu, W. (2020). Real-Time Prediction Of Bitcoin Bubble Crashes. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 548. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.physa.2020.124477>
- Songur, M. (2019). Bitcoin Piyasasında Balonlar: Genelleştirilmiş Eküs ADF Testi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(6), 187-192.
- Stiglitz, J. (1990). Symposium On Bubbles. *The Journal of Economic Perspective*. 4(2), 13-18.
- Swan, M. (2017). Anticipating The Economic Benefits Of Blockchain. *Technology Innovation Management Review*, 7(10), 6-13.
- Şahin, E. E. (2020). Kripto Para Fiyatlarında Balon Varlığının Tespiti: Bitcoin, Iota ve Ripple Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 62-69.
- Tsay, R. S. (2005). *Analysis Of Financial Time Series*. John Wiley & Sons Press. New Jersey.
- Watanabe, K., Takayasu, H. Ve Takayasu, M. (2007). A Mathematical Defination Of The Financial Bubbles And Crashes. *Physica A*, (383), 120-124.
- Zeren, F., Ve Esen S. (2018). Geleceğin Para Birimi Ya Da Sadece Bir Balon: Bitcoin. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(39), 433-448.
- Çatışma Beyanı:** Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki ve dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.
- Destek ve Teşekkür:** Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.
- Etik Kurul İzin:** Bu araştırma, Etik Kurul Kararı gerektiren makaleler arasında yer almamaktadır.

ÇEVİRİMİÇİ ÖĞRENME ORTAMLARINDA ÖĞRENCİLERİN ÖĞRENME ORTAMINA BAĞLILIKLARI

Saliha YURTÇİÇEK EREN *

Ömer YILDIRIM**

Neşe ATAMAN BOR***

ÖZET

Öğrenci bağlılığı, eğitimle ilgili hedeflere ulaşılmasında etkili bir bileşendir. Öğrencinin bağlılık kazanamaması, okul başarısının olumsuz etkilenmesine sebep olmaktadır. Bu araştırmanın amacı, pandemi döneminde uzaktan eğitim gören öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğrenme ortamına bağlılıklarını ölçmek ve çeşitli değişkenlere göre incelemektir. Tanımlayıcı tipteki bu araştırmanın evrenini Muş Alparslan Üniversitesi ve Hakkâri Üniversitesi'nde 2020-2021 yılında öğrenim gören tüm öğrenciler, örneklemini ise 04.01.2021–30.05.2021 tarihleri arasında, araştırmaya katılmaya gönüllü 806 öğrenci oluşturmuştur. Araştırmada, araştırmacılar tarafından hazırlanan öğrenci tanım bilgi formu ve Çevrimiçi Öğrenmede Öğrenci Bağlılığı Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde tanımlayıcı istatistiksel analizler, Bağımsız Örneklem T Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey testi kullanılmıştır. Bölümünden memnun olma, evlilik, sigara içme durumu, aile tipi değişkenler ile ölçekten alınan toplam puanlar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Ayrıca algılanan ruhsal iyilik hali arttıkça puanların arttığı görülmüştür. Algılanan genel sağlık, üniversite, yaşanan yer, sosyal medya kullanma ve gelir durumlarına göre anlamlı farklılık saptanmamıştır. Çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğrencilerin öğrenme ortamına bağlılıklarında, öğrencinin istediği bölümü okuması, sigara içmemesi, psikolojik iyilik hali gibi faktörler etkilidir. Uzaktan yapılan eğitimin kalitesinin artırılması yönündeki çabalar öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamına bağlılıklarında faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci, çevrimiçi, bağlılık.

STUDENTS' COMMITMENT TO THE LEARNING ENVIRONMENT IN ONLINE LEARNING ENVIRONMENTS**ABSTRACT**

Student commitment is an effective component in achieving educational goals. The failure of the students to gain commitment causes success negatively. This research aims to investigate the commitment of students to distance education in an online learning environment during the pandemic period and analyze the results based on the various variables. The universe of this descriptive study consisted of 806 students studying at Muş Alparslan University and Hakkari University between the years 2020-2021. The student's descriptive information form was prepared by the researchers by using the Student Engagement Scale in Online Learning. Descriptive statistical analyses, Independent Sample T-Test, One-Way Analysis of Variance (ANOVA), and Tukey's test were used to evaluate the data. As a result of this study, a significant difference was found between the variables of satisfaction with the department, marriage, smoking status, family type, and the total scores obtained from the scale. Moreover, it was observed that the scores increased as the perceived mental well-being increased. On the other hand, there was no significant difference in terms of perceived general health, university, place of residence, social media use, and income. In online learning environments, factors such as students who study in the desired department, their non-smoking status, and their psychological well-being are effective on students' commitment to the learning environment. The efforts to increase the quality of distance education will be beneficial to students' commitment to the online learning environment.

Keywords: Student, online, commitment.

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, s.yurtcicek@alparslan.edu.tr. ORCID ID-0000-0002-3303-7526

** Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, o.yildirim@alparslan.edu.tr. ORCID ID-0000-0002-8819-4326

*** Dr. Öğr. Üyesi, Hakkâri Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, neseatamanbor@hakkari.edu.tr. ORCID ID-0000-0002-4308-9362

1. GİRİŞ

COVID-19 pandemisi nedeniyle, 2020 ilkbaharında dünya çapında yükseköğrenimin neredeyse tamamı çevrimiçi eğitime geçmiştir. COVID-19 kısıtlamaları, yükseköğrenimin çevrimiçi uzaktan eğitime geçmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum birçok lisans programı için, öğretimin ilk kez uzaktan yürütüldüğü evre olmuştur (Goodwin vd., 2022: 398). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde ilan edilen koronavirüs pandemisinin başlangıç sürecinde eğitimde kesintilerin yaşanmasını önlemek için dünya genelinde tedbir girişimleri olmuştur. Geri kalmış ülkelerin dışında birçok ülke bütün düzeylerden sınıfların eğitimlerini çevrimiçi düzene taşımıştır (Telli ve Altun, 2021: 90).

Çevrimiçi öğrenme, internete dayalı kullanımı sayesinde, öğrenmeyi kolaylaştırıp, desteklemektedir (Broadbent ve Poon, 2015; Lim ve Richardson, 2016; Todhunter, 2013). Bu sayede ders materyalleri öğrencilere sesli video, animasyon veya metin gibi yollarla ulaştırılır (Gümüş, 2007: 12). Çevrimiçi ortamlar alışlagelmiş sınıf ortamını mevcut fiziksel sınırların ötesine taşıyarak öğrencilerin kendi aralarında veya öğrenci-öğretmen arasında çevrimiçi etkileşimi eğitimin bir parçası haline getirmektedir (Yıldız, 2020: 181).

İnternet ve diğer dijital teknolojiler günümüz web tabanlı eğitim ve çevrimiçi öğrenme ortamları için standart bir platform halini almıştır (Parsad vd., 2008). Konu ile ilgili başlıca araştırmalar bu platform kullanımının nasıl olduğu ve oluşturulduğu, ayrıca öğrenci çıktılarına etkisinin ne düzeyde olduğuyla ilgilidir (Kuh ve Hu, 2001; Bråten ve Streømsø, 2006; Robinson ve Hullinger, 2008; Zhou ve Zhang, 2008).

Yapılan çalışmalarda çevrimiçi öğrenmenin öğrenme sürecine önemli düzeyde katkı sağladığı belirtilmiştir (Halttunen ve Jarvelin, 2005; Miyazoe ve Anderson, 2010). Bununla birlikte çevrimiçi öğrenme sürecinin bireylerde akademik başarıyı düşürme, ortamdan sıkılma, dersten uzaklaşma ve mativasyonda düşmeye neden olduğu da raporlara yansımıştır (Kuh, 2009; Badge, Saunders ve Cann, 2012). Çevrimiçi öğrenme ortamında karşılaşılan zorluklarla başa çıkmak (konuya yoğunlaşma, çalışmaya devam edebilme gibi) öğrenenlerin öğrenme ortamlarına yönelik bağlılıklarının artırılması ile mümkün hale gelebilir.

Öğrencilerin kendilerini okul ile özdeşleştirmeleri, okula karşı duygusal tepkileri, kısaca öğrenme çıktılarının oluşturulabilmesinde harcadıkları zaman ve çaba "öğrenci bağlılığı" olarak ifade edilmiştir (Kuh, 2009; Junco, 2012). Bağlılık sadece öğrenciye ait bir özellik olmayıp aile, sosyal ve okul çevresinden etkilenip şekillenebilen bir durumdur (Reschly ve Christenson, 2006: 276). Yapılan araştırmalarda farklı tanımları yapılan öğrenci bağlılığı aslında eğitimciler için yeni bir kavram değildir. Alan çalışmalarında bu kavram çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmıştır. Öğrenci bağlılığını kimi araştırmacılar kurumsal ve kültürel yapı, kimi araştırmacılar ise katılım, motivasyon ve verilen görevleri yapmak olarak tanımlamışlardır (Porter, 2006; Schuetz, 2008; Mandernach, 2015).

Araştırmalar ayrıca, politik-sosyal bağlam, aile öyküsü ve ekonomik düzey gibi çeşitli faktörlerin öğrenci bağlılığı üzerine olan etkisine de değinmiştir (McMahon ve Portelli, 2004; Law, 2005). Elde edilen bilgiler doğrultusunda bağlılığın rolünün göz ardı edilemez olduğu ifade edilmiştir.

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Çünkü öğrenci bağlılığı sadece öğrenciye ait bir özellik olmayıp, akran, aile ve okuldan etkilenen ve değişebilen bir durumdur (Reschly ve Christenson, 2006). Kısacası öğrenci bağlılığı, hem sınıf içi hem de sınıf dışında bir dizi eğitimsel etkinliğe; bilişsel, psikolojik ve sosyal katılıma bağlılık şeklinde de ifade edilebilir

“Öğrenmenin gerçekleşmesinde öğrencinin kendisini bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olarak eğitim ortamına verebilmesi” bağlılık göstermesi ile ilişkilidir. Öğrencinin okulun sorumluluklarına karşı gerekli çabayı sarf etme konusunda istekli olması bilişsel bağlılık; öğrenme ortamındaki bütün etkinliklere dâhil olma boyutu davranışsal bağlılık, bireyin kendisini ortama ait hissetmesi boyutu psikolojik bağlılık olarak tanımlanmıştır (Fredricks, Blumenfeld ve Paris, 2004; Willms, 2003).

2. YÖNTEM

2.1. Örneklem

Tanımlayıcı tipteki bu araştırmanın evrenini 2020-2021 bahar döneminde Muş Alparslan Üniversitesi ve Hakkâri Üniversitesi’ne kayıtlı bütün öğrenciler oluşturmuştur. Araştırmada herhangi bir örnekleme yöntemi kullanılmamış ve 1000 öğrenciye ulaşılması hedeflenmiştir. İki üniversitede öğrenim gören tüm öğrencilere Google formlardan hazırlanmış sorular WhatsApp ve e-posta yoluyla gönderilmiştir. 04.01.2021–30.05.2021 tarihleri arasında, araştırmaya katılmaya gönüllü 806 üniversite öğrencisi araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Öğrenci Tanıtım Formu

Bu form araştırmacılar tarafından literatür bilgisi dahilinde hazırlanmış olup öğrencilerin tanımlayıcı özelliklerini belirlemeye yönelik 33 soru içermektedir.

2.2.2. Çevrimiçi Öğrenmede Öğrenci Bağlılığı Ölçeği (ÇÖÖBÖ)

Çevrimiçi Öğrenmede Öğrenci Bağlılığı Ölçeği Sun ve Rueda (2012) tarafından geliştirilmiştir. Üniversite öğrencilerinin çevrimiçi öğrenmeye yönelik bağlılıklarının ölçülmesi amacıyla geliştirilen 5’li likert tipindeki (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum) bu ölçek üç faktörden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; “Davranışsal Bağlılık”, “Duyuşsal Bağlılık” ve “Bilişsel Bağlılık”tır. Davranışsal bağlılık beş, duyuşsal bağlılık altı, bilişsel bağlılık alt boyutu ise sekiz maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Topal ve ark. (2020) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarının güvenilirliği için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları 0,71 ile 0,86 aralığında değişmektedir. Bu çalışmada tüm ölçeğin Cronbach alfa değeri 0,91 olarak bulunmuştur. “Davranışsal Bağlılık”, “Duyuşsal Bağlılık” ve “Bilişsel Bağlılık” alt boyutlarının Cronbach alfa değerleri ise sırasıyla 0,85, 0,87 ve .0,93 olarak bulunmuştur.

2.3. İstatistiksel Analiz

Bu çalışma için toplanan veriler SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) 24.0 prpgramı ile analiz edilmiştir. Değişkenler için tanımlayıcı istatistiklerle (sayı, yüzde, ortalama, standart sapma, minimum, maksimum) kullanılmıştır. Çevrimiçi Öğrenmede Öğrenci Bağlılığı Ölçeğine ait verilerin istatistiğinde çarpıklık (-0,040) ve basıklık (-0,664) değerlerinin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir (George & Mallery, 2010). Ölçek puanlarının kıyaslanmasında ilişkili olduğu düşünülen ikili gruplarda parametrik test tekniklerinden Bağımsız Örneklem T-Testi, ikiden

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

fazla grupların karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü Varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığının tespit edilmesinde ise Post-hoc testlerden Tukey testi kullanılmıştır. Tüm analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Öğrencilerin Sosyodemografik Özellikleri ve Diğer Kişisel Bilgilerine Ait Bulgular

Tablo 1. Öğrencilerin Sosyodemografik Özellikleri (N=806)

Değişkenler	N	%
Yaş	806	100
17-35		
X=20,86±2,35		
Cinsiyet		
Kadın	562	69,7
Erkek	244	30,3
Medeni hali		
Bekar	780	96,8
Evli	26	3,2
Aile tipi		
Çekirdek	552	68,5
Geniş	254	31,5
Yaşadığı yer		
Köy	204	25,3
İlçe	207	25,7
Şehir	395	49,0
Çalışma durumu		
Çalışan	75	9,3
Çalışmayan	731	90,7
Babanın çalışma durumu		
Çalışan	406	50,4
Çalışmayan	400	49,6
Annenin çalışma durumu		
Çalışan	42	5,2
Çalışmayan	764	94,8
Gelir durumu		
Gelir giderden az	396	49,1
Gelir gidere denk	355	44,0
Gelir giderden çok	55	6,8
Annenin eğitim durumu		
Okuryazar değil	400	49,6
Okuryazar	80	9,9
İlköğretim	225	27,9
Ortaöğretim	59	7,3
Lise	25	3,1
Üniversite ve üzeri	17	2,1
Babanın eğitim durumu		
Okuryazar değil	102	12,7
Okuryazar	66	8,2
İlköğretim	300	37,2
Ortaöğretim	133	16,5
Lise	144	17,9
Üniversite ve üzeri	61	7,6

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaş ortalaması 20,86'dır ($\pm 2,35$) yıl (min = 17, max = 35), çoğunluğu (%69,7) kadın ve bekadır (%96,8). Öğrencilerin %68,5'i çekirdek aile tipine sahiptir ve %49 'u şehirde yaşamaktadır. Öğrencilerin 90, 7'si çalışmamaktadır (Tablo 1).

Tablo 2. Öğrencilerin Sağlık ve Alışkanlık İle İlgili Bilgileri

Değişkenler	N	%
Sigara İçme Durumu		
İçen	120	14,9
İçmeyen	686	85,1
Alkol kullanma durumu		
Kullanan	18	2,2
Kullanmayan	788	97,8
Beden Kitle İndeksi		
Zayıf	110	13,6
Normal	590	73,2
Fazla Kilolu ve Obez	106	13,2
Algılanan genel sağlık durumu		
Kötü	32	4,0
Normal	373	46,3
İyi	291	36,1
Çok iyi	90	11,2
Muhteşem	20	2,5
Algılanan ruhsal sağlık durumu		
Kötü	183	22,7
Normal	374	46,4
İyi	188	23,3
Çok iyi	42	5,2
Muhteşem	19	2,4
Kronik hastalık durumu		
Yok	664	82,4
Var	142	17,6
Koronavirüs hastalığını geçirme durumu		
Geçiren	128	15,9
Geçirmeyen	678	84,1
Bir yakınının koronavirüs hastalığını geçirme durumu		
Geçiren	560	69,5
Geçirmeyen	246	30,5

Öğrencilerin %85'1 sigara içmemektedir ve %73,2'si normal kilodadır. Öğrencilerin %46,3'ü genel sağlık durumunun normal ve %46,4'ü ruhsal sağlık durumunun normal olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerinin %82,4'ünün kronik hastalığı bulunmamaktadır ve %84,1'i koronavirüs hastalığını geçirmemiştir. Öğrencilerinin %69,5'inin ise bir yakını koronavirüs hastalığını geçirmiştir (Tablo 2).

Tablo 3. Öğrencilerin Eğitim ve İnternet Kullanımı ile İlgili Bazı Bilgileri

Değişkenler	N	%
Sınıf		
1	450	55,8
2	211	26,2
3	89	11,0
4 ve üzeri	56	6,9
Bölümü isteyerek seçme durumu		
Evet	641	79,5

...	(akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)	
Hayır	165	20,5
Bölümden memnun olma		
Evet	656	81,4
Hayır	150	18,6
Sosyal medya kullanma durumu		
Kullanan	770	95,5
Kullanmayan	36	4,5
Sosyal medya hesap sayısı		
1	230	28,5
2	177	22,0
3	186	23,1
4 ve üzeri	213	26,4
İnternet kullanma sıklığı		
Günde yarım saat veya daha az	29	3,6
Günde 1 saat	71	8,8
Günde 1-3 saat arası	293	36,4
Günde 3-5 saat arası	223	27,7
Günde 5 saat ve üzeri	190	23,6
İnternet Erişim Araçları		
Cep telefonu	766	95,0
Bilgisayar/laptop	40	5,0
Eğitimin uzaktan olmasından memnun olma durumu		
Memnun	142	17,6
Memnun değil	525	65,1
Kararsız	139	17,2
Uzaktan eğitimin uygulanma biçiminden memnun olma		
Memnun	237	29,4
Memnun değil	429	53,2
Kararsız	140	17,4

Öğrenciler çoğunlukla (%55,8) birinci sınıftadır, %79,5'i bölümünü isteyerek seçmiştir ve %81,4'ü bölümünden memnun olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin %95,5'i sosyal medya kullanmaktadır ve öğrencilerin %28,5'inin bir adet sosyal medya hesabı bulunmaktadır. Günde 1-3 saat arası internet kullandığını belirten öğrenci oranı çoğunluktadır (%36,4). Öğrencilerin %95'i internete cep telefonundan bağlandığını belirtmiştir. Öğrencilerin %65,1'i eğitimin uzaktan olmasından memnun olmadığını, %53,2'si de uzaktan eğitimin uygulanma biçiminden memnun olmadığını belirtmiştir (Tablo 3).

Tablo 4. Öğrencilerin ÇÖÖBÖ'den Aldığı Minimum, Maksimum Ve Ortalama Puanlar

Ölçekler	Minimum	Maksimum	Ortalama Puanlar
Davranışsal Bağlılık	2	25	16,41±3,54
Duyuşsal Bağlılık	6	30	15,89±6,19
Bilişsel Bağlılık	8	40	26,03±8,83
ÇÖÖBÖ Toplam	22	95	58,33±15,77

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Öğrencilerin ÇÖÖBÖ'den aldıkları toplam puan ortalaması $58,33 \pm 15,77$ olup orta seviyededir (Tablo 4). Öğrencilerin ÇÖÖBÖ alt boyutlarından aldığı ortalama puanlar ise davranışsal, duyuşsal ve bilişsel bağlılık için sırasıyla; $16,41 \pm 3,54$, $15,89 \pm 6,19$ ve $26,03 \pm 8,83$ şeklindedir.

Tablo 5. Öğrencilerin Bazı Sosyodemografik Özelliklerine Göre Çevrimiçi Öğrenmede Öğrenci Bağlılığı Ölçeğinden Aldıkları Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

Ölçek	Değişkenler	X	SS	T	P
	Cinsiyet				
Davranışsal Bağlılık	Kadın	16,54	3,50	1,672	0,095
	Erkek	16,09	3,62		
Duyuşsal Bağlılık	Kadın	15,75	6,03	-0,979	0,344
	Erkek	16,22	6,55		
Bilişsel Bağlılık	Kadın	26,71	8,80	3,359	0,001
	Erkek	24,45	8,71		
Ölçek Toplam Puan	Kadın	59,01	15,45	1,862	0,063
	Erkek	56,77	16,43		
	Medeni hali				
Davranışsal Bağlılık	Bekar	16,33	3,51	-3,358	0,001
	Evli	18,69	3,83		
Duyuşsal Bağlılık	Bekar	15,78	6,14	-2,767	0,006
	Evli	19,19	7,02		
Bilişsel Bağlılık	Bekar	25,93	8,82	-1,676	0,094
	Evli	28,88	8,88		
Ölçek Toplam Puan	Bekar	58,05	15,64	-2,781	0,006
	Evli	66,76	17,70		
	Aile tipi				
Davranışsal Bağlılık	Çekirdek	16,69	3,58	3,365	0,001
	Geniş	15,79	3,38		
Duyuşsal Bağlılık	Çekirdek	16,12	6,28	1,689	0,092
	Geniş	15,32	5,94		
Bilişsel Bağlılık	Çekirdek	26,37	8,63	1,761	0,079
	Geniş	25,19	9,18		
Ölçek Toplam Puan	Çekirdek	59,26	15,87	2,478	0,013
	Geniş	56,31	15,39		
	Çalışma durumu				
Davranışsal Bağlılık	Çalışan	17,01	4,23	1,314	0,193
	Çalışmayan	16,34	3,46		
Duyuşsal Bağlılık	Çalışan	18,45	7,42	3,781	0,000
	Çalışmayan	15,63	6,00		
Bilişsel Bağlılık	Çalışan	26,96	10,14	0,843	0,402
	Çalışmayan	25,93	8,69		
Ölçek Toplam Puan	Çalışan	62,42	19,71	1,922	0,058
	Çalışmayan	57,91	15,27		

Bilişsel bağlılık alt boyutunda kadınlar erkeklere göre anlamlı olarak daha yüksek puan almıştır. Evli olan öğrencilerin puanları duyuşsal bağlılık alt boyutunda ve tüm ölçekte anlamlı olarak daha yüksektir. Çekirdek aileye sahip olanlar davranışsal bağlılık alt boyutu ve toplamda anlamlı olarak daha yüksek puan almıştır. Duyuşsal bağlılık alt boyutunda çalışanların puanları çalışmayanlara göre anlamlı olarak daha yüksektir (Tablo 4).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Tablo 6. Öğrencilerin Sağlık ve Alışkanlık İle İlgili Bilgilerine Göre Çevrimiçi Öğrenmede Öğrenci Bağlılığı Ölçeğinden Aldıkları Ortalama Puanların Karşılaştırılması

Ölçek	Sigara içme	X	SS	T	P	
Davranışsal Bağlılık	İçen	15,66	3,58	-2,494	0,013	
	İçmeyen	16,53	3,51			
Duyuşsal Bağlılık	İçen	15,34	7,01	-0,985	0,326	
	İçmeyen	16,01	6,03			
Bilişsel Bağlılık	İçen	23,50	9,43	-3,252	0,001	
	İçmeyen	26,51	8,60			
Ölçek Toplam Puan	İçen	54,51	17,22	-2,707	0,008	
	İçmeyen	59,06	15,30			
	Algılanan ruhsal sağlık durumu	X	SS	F	P	Tukey
Davranışsal Bağlılık	Kötü ^a	15,06	3,38	11,757	0,000	b>a
	Normal ^b	16,60	3,30			c>a
	İyi ^c	16,82	3,77			d>a
	Çok iyi ^d	18,47	3,17			d>b
	Muhteşem ^e	16,89	4,13			d>c
Duyuşsal Bağlılık	Kötü ^a	14,53	6,39	8,332	0,000	c>a
	Normal ^b	15,81	5,93			d>a
	İyi ^c	16,49	6,19			d>b
	Çok iyi ^d	20,28	5,42			d>c
	Muhteşem ^e	15,00	6,40			
Bilişsel Bağlılık	Kötü ^a	23,96	8,56	6,104	0,000	b>a
	Normal ^b	26,51	8,86			d>a
	İyi ^c	25,80	8,95			d>b
	Çok iyi ^d	30,42	6,93			d>c
	Muhteşem ^e	29,00	8,66			
Ölçek Toplam Puan	Kötü ^a	53,55	15,14	9,970	0,000	b>a
	Normal ^b	58,93	15,53			c>a
	İyi ^c	59,12	16,07			d>a
	Çok iyi ^d	69,19	13,25			d>b
	Muhteşem ^e	60,89	14,14			d>c

Tablo 6'ya göre sigara içmeyen öğrencilerin puanları davranışsal bağlılık ve bilişsel bağlılık alt boyutu ve toplamda sigara içen öğrencilere göre daha yüksektir. Davranışsal bağlılık boyutunda algılanan sağlık durumu normal, iyi ve çok iyi olan öğrencilerin puanları algılanan sağlık durumu kötü olan öğrencilere göre daha yüksektir. Bununla birlikte algılanan sağlık durumu çok iyi olan öğrencilerin puanları iyi ve muhteşem olanlara göre daha yüksektir. Duyuşsal bağlılık boyutunda algılanan sağlık durumu iyi olan öğrencilerin puanları kötü olanlara göre, algılanan sağlık durumu çok iyi olan öğrencilerin puanları kötü, normal ve iyi olanlara göre daha yüksektir. Bilişsel bağlılık boyutunda algılanan sağlık durumu normal olan öğrencilerin puanları kötü olanlara göre, algılanan sağlık durumu çok iyi olan öğrencilerin puanları kötü, normal ve iyi olanlara göre daha yüksektir. Ölçeğin toplamı için ise algılanan sağlık durumu normal veya iyi olan öğrencilerin puanları kötü olanlara göre, algılanan sağlık durumu çok iyi olan öğrencilerin puanları kötü, normal ve iyi olanlara göre daha yüksektir ($p<0,05$).

Tablo 7. Öğrencilerin Eğitim ve İnternet Kullanımı ile İlgili Bazı Bilgilerine Göre ÇÖÖBÖ'den Aldıkları Puan Ortalamalarının Karşılaştırılması

Ölçek	Sınıf	X	SS	F	P	Tukey
Davranışsal Bağlılık	1 ^a	16,57	3,57	2,940	0,452	
	2 ^b	15,84	3,54			
	3 ^c	16,46	3,32			
	4 ve üzeri ^d	17,16	3,39			
Duyuşsal Bağlılık	1 ^a	15,96	6,22	0,550	0,648	
	2 ^b	15,52	5,96			
	3 ^c	15,96	6,22			
	4 ve üzeri ^d	16,64	6,89			
Bilişsel Bağlılık	1 ^a	26,73	8,78	3,952	0,008	a>b
	2 ^b	24,25	9,27			
	3 ^c	26,39	7,84			
	4 ve üzeri ^d	26,51	8,25			
Ölçek Toplam Puan	1 ^a	59,27	15,83	2,955	0,032	a>b
	2 ^b	55,62	16,41			
	3 ^c	58,82	13,19			
	4 ve üzeri ^d	60,32	15,74			
	Bölümden memnun olma	X	SS	T	P	
Davranışsal Bağlılık	Evet	16,61	3,57	3,40	0,000	
	Hayır	15,52	3,27			
Duyuşsal Bağlılık	Evet	16,37	6,20	4,62	0,000	
	Hayır	13,81	5,73			
Bilişsel Bağlılık	Evet	26,38	8,97	2,57	0,010	
	Hayır	24,47	8,03			
Ölçek Toplam Puan	Evet	59,37	16,05	4,37	0,000	
	Hayır	53,81	13,63			
	İnternet kullanma sıklığı					
Davranışsal Bağlılık	Günde yarım saat veya daha az ^a	13,82	4,10	9,071	0,450	
	Günde 1 saat ^b	17,30	3,39			
	Günde 1-3 saat arası ^c	16,94	3,35			
	Günde 3-5 saat arası ^d	16,39	3,61			
	Günde 5 saat ve üzeri ^e	15,66	3,41			
Duyuşsal Bağlılık	Günde yarım saat veya daha az ^a	14,03	5,85	2,834	0,323	
	Günde 1 saat ^b	16,80	6,44			
	Günde 1-3 saat arası ^c	16,50	5,93			
	Günde 3-5 saat arası ^d	15,84	6,44			
	Günde 5 saat ve üzeri ^e	14,96	6,14			
Bilişsel Bağlılık	Günde yarım saat veya daha az ^a	22,10	9,74	3,711	0,429	
	Günde 1 saat ^b	26,97	9,59			
	Günde 1-3 saat arası ^c	26,93	8,10			
	Günde 3-5 saat arası ^d	26,25	9,25			
	Günde 5 saat ve üzeri ^e	24,61	8,72			
Ölçek Toplam Puan	Günde yarım saat veya daha az ^a	49,96	15,83	5,769	0,000	b>a c>a d>a d>b d>c
	Günde 1 saat ^b	61,08	16,38			
	Günde 1-3 saat arası ^c	60,38	14,67			
	Günde 3-5 saat arası ^d	58,49	16,55			
	Günde 5 saat ve üzeri ^e	55,25	15,46			

Tablo 7'ye göre bilişsel bağlılık alt boyutunda ve toplam ölçekte birinci sınıftakilerin puanları ikinci sınıftakilere göre daha yüksektir. Bölümünden memnun olan öğrencilerin puanları toplam ölçek ve tüm alt boyutlarında bölümünden memnun olmayanlara göre daha yüksektir. Günde bir saat veya 1-3 saat arası internet kullanan öğrencilerin toplam puanları günde yarım saat veya daha az internet kullanan öğrencilere göre daha yüksektir. Günde 3-5 saat arası internet kullanan öğrencilerin toplam puanları günde yarım saat veya daha az, günde bir saat ve günde 1-3 saat arası internet kullanan öğrencilere göre daha yüksektir ($p<0,05$).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma, pandemi döneminde uzaktan eğitim gören öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğrenme ortamına bağlılıklarını ölçmek ve mevcut durumu çeşitli değişkenlere göre incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin %65,1'i eğitimin uzaktan olmasından memnun olmadığını, %53,2'si de uzaktan eğitimin uygulanma biçiminden memnun olmadığını belirtmiştir. Yapılan bazı çalışmalarda bunun tersi sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre öğrencilerin çoğunluğunun online eğitimi, yüz yüze eğitime tercih ettiği ve çoğunluğun online eğitimden memnun olduğu bildirilmiştir (Allen ve Seaman, 2016; Choi, vd., 2021; Demuyakor, 2020; Jowsey vd., 2020; Wang, 2020). Derse gelemecek öğrencilerin canlı dersi kaçırma cezası almadan kaydı izlemelerine izin verilmesi öğrencinin memnun olduğu durumlardandır (Choi vd., 2021). Bununla birlikte literatürde araştırmamızı destekleyen birçok çalışma da bulunmaktadır. Örneğin bir çalışmada eş zamanlı olmayan derslerde katılımı sürdürmenin zor olduğu ve öğrencilerin odaklanmayı kaybetme eğiliminde olduğu belirtilmiştir (Goodwin vd., 2022). Diğer bir çalışmada lisans ve lisansüstü düzeydeki öğrencilerin zayıf internet bağlantısı ve elverişsiz çalışma ortamları nedeniyle stres, depresyon ve kaygı gibi sorunlar yaşadığı bildirilmiştir (Kapasiasa vd., 2020). Bazı çalışmalarda öğrencilerin uygulamalı yapılan derslerin uzaktan eğitime elverişli olmaması sebebiyle memnun olmadıkları saptanmıştır. (Ergün ve Kurnaz, 2019; Simonson vd., 2019).

Öğrencilerin ÇÖÖBÖ'den aldıkları toplam puan ortalaması $58,33\pm 15,77$ olup alt boyutlar için ise bu değerler davranışsal, duyuşsal, bilişsel bağlılık için sırasıyla $16,41\pm 3,54$, $15,89\pm 6,19$ ve $26,03\pm 8,83$ şeklindedir. Bu puan ortalamaları Ergün ve Kurnaz (2017)'in bulduğu puan ortalamalarından daha düşüktür (Ergün ve Kurnaz 2017). Bu durumun sebebinin çalışmaya katılan öğrencilerin çevrimiçi öğrenme ortamlarından memnun olmaması ve çevrimiçi yapılan derslere katılmaya istekli olmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Uzaktan öğrenmede öğrencilerin dikkatlerinin dağılması ve bağlantısının kesilmesi gibi sorunlar görülmüştür (Hensley vd., 2022). İlave olarak çevrimiçi öğrenmenin zaman zaman daha az motive edici olduğu, öğrenci katılımı ve motivasyonu büyük ölçüde eğitmen iletişimine bağlı olduğu ifade edilmiştir (Penrod vd., 2022). Öğrenciler yine online eğitim döneminde derslerin işleniş, ders saatinin kısalığı, öğretim üyelerinin online eğitime yönelik deneyimsizliği, yüz yüze iletişimin ortadan kalkması, kendi aralarında öğrenmenin olmaması, uygulama derslerinin online eğitim müfredatına uygunluk göstermemesi gibi eğitim ile ilgili rahatsızlık yaşadıklarını bildirmişlerdir (Ergün ve Kurnaz, 2019). Benzer bir çalışmada da öğrencilerin ev ortamlarında ders saatinde ilgilerini dağıtan çok fazla etkenin (TV, aile, mesajlaşma, sosyal medya, oyun oynama vb.) olduğu saptanmıştır. (Bataneh vd., 2021). Özellikle uygulamalı derslerde öğrencilerin derslerden yeterince verim alamadığı ve mesleki anlamda eksiklik hissine kapıldıkları tespit edilmiştir (Peloso vd., 2020; Machynska ve Dzikovska, 2020).

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

Online eğitimde dersleri yürütmek için gerekli desteğin eksikliği, öğrenme deneyiminin belirli yönlerinin zarar görebileceği anlamına geldiği belirtilmiştir (Altmann vd., 2018). Örneğin Choi ve ark. (2021) araştırmasında öğrenciler dersin başında ve sonunda hocanın yüzünü görmenin onları daha çok memnun edeceğini belirtmişlerdir (Choi vd., 2021). Derslerin işleniş biçimi, ders saatinin kısıtlılığı, öğretim üyelerinin deneyimsizliği, yüz yüze etkileşimin olmayışı, öğrencilerin karşılıklı öğrenme sürecinin gerçekleşmemesi, uygulama derslerinin online eğitime elverişli olmaması öğrencilerin çevrimiçi öğrenmede yaşadıkları sorunlardandır. Bununla birlikte öğrenciler, online eğitim periyodunda ödev fazlalığı, sınavların ödev olarak istenmesi, ödevlerin hazırlanmasına ilişkin teknoloji ve zamanın yeterince olmaması, sınavdayken yaşanan teknolojik arıza ve sıkıntılardan muzdarip olduklarını belirtmişlerdir (Ergün ve Kurnaz, 2019). Literatürde uzaktan eğitimde fakülte becerilerinin eksikliği ve internet erişim yetersizliği gibi sorunların da yaşandığı belirtilmiştir (Batanero, J ve ark.2022).

Sonuç olarak çevrimiçi öğrenme ortamlarında öğrencilerin öğrenme ortamına bağlılıklarında, öğrencinin istediği bölümü okumaları, sigara içmemek, psikolojik iyilik hali gibi faktörler etkili bulunmuştur. Bununla birlikte çevrimiçi öğrenmenin etkinliğinin artırılması için öğrencilerin yaşadığı sorunlar da göz önünde bulundurulduğunda;

- İnternet erişim sorunları için (elektrik, bağlantı kesilmesi gibi) önlem alınması,
- Eğiticilerin çevrimiçi öğrenme konusunda eğitim ve sertifika alması,
- Çevrimiçi eğitime bağlanma ortamlarının uygun hale getirilmesi (televizyon gibi dikkat dağıtan faktörlerin derslere çevrimiçi bağlanma ortamlarında bulundurulmaması),
- Çevrimiçi ders saatlerinin çok kısa veya çok uzun olmaması,
- Çevrimiçi eğitimde görüntülü iletişimin de olması,
- Uygulamalı derslerin sadece çevrimiçi yapılmaması,
- Çevrimiçi derslerde verilen ödevler için yeterince zaman ve imkân sağlanması,
- Kurumlara erişilebilir, kullanıcı dostu ve yüksek kaliteli çevrimiçi öğrenme platformları sağlanması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Allen, I. E., & Seaman, J. (2016). Online report card: Tracking online education in the United States. Babson Survey Research Group. Babson College, 231 Forest Street, Babson Park, MA 02457.

Altmann, A., Ebersberger, B., Mössenlechner, C., & Wieser, D. (2018). Introduction: The disruptive power of online education: Challenges, opportunities, responses. *The disruptive power of online education*.

Badge, J., L., Saundersb, F., W. ve Canna, A., J. (2012). Beyond marks: new tools to visualise student engagement via social networks. *Research in Learning Technology*, 20(1).

Bataineh, K. B., Atoum, M. S., Alsmadi, L. A., & Shikhali, M. (2021). A silver lining of coronavirus: Jordanian universities turn to distance education. *International Journal of Information and Communication Technology Education (IJICTE)*, 17(2), 138-148.

... Batanero, J. M. F., Rueda, M. M., Cerero, J. F., & Tadeu, P. (2022). Online education in higher education: emerging solutions in crisis times. *Heliyon*, e10139.

Bråten, I. & Strømsø, H. I. (2006). Epistemological beliefs, interest, and gender as predictors of internet-based learning activities. *Computers in Human Behavior*, 22(6), 1027–1042.

Broadbent, J., & Poon, W. L. (2015). Self-regulated learning strategies & academic achievement in online higher education learning environments: A systematic review. *The Internet and Higher Education*, 27, 1-13.

Choi, J.-J., Robb, C. A., Mifli, M., & Zainuddin, Z. (2021). University students' perception to online class delivery methods during the COVID-19 pandemic: A focus on hospitality education in Korea and Malaysia. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 29, 100336.

Demuyakor, J. (2020). Coronavirus (COVID-19) and online learning in higher institutions of education: A survey of the perceptions of Ghanaian international students in China. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 10(3), e202018.

Ergün, E., & Kurnaz, F. B. (2019). E-öğrenme ortamlarında öğrenme stilleri ve akademik başarı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Theoretical Educational Science*, 12(2), 532-549.

Ergün, E., & Kurnaz, F. B. (2017). Çevrimiçi öğrenme ortamlarında sınıf topluluğu hissi ve öğrenci bağlılığı arasındaki ilişki. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(4), 1515-1532.

Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. (2004). School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of educational research*, 74(1), 59-109.

Moore, K. A., & Lippman, L. H. (Eds.). (2006). What do children need to flourish?: Conceptualizing and measuring indicators of positive development (Vol. 3). Springer Science & Business Media.

George, D. & Mallery M. (2010). SPSS for windows step by step: A simple study guide and reference, 17.0 update, (10a ed.) Boston: Pearson.

Goodwin, J., Kilty, C., Kelly, P., O'Donovan, A., White, S., & O'Malley, M. (2022). Undergraduate student nurses' views of online learning. *Teaching and learning in nursing : official journal of the National Organization for Associate Degree Nursing*, 17(4), 398–402. <https://doi.org/10.1016/j.teln.2022.02.005>

Gümüş, S. (2007). Çevrimiçi işbirliği ekiplerinde öğrenenlerin sorun çözerek öğrenmeyle ilgili tutum ve görüşleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Uzaktan Eğitim Ana Bilim Dalı. Eskişehir

Halttunen, K. ve Jarvelin, K. (2005). Assessing learning outcomes in two information retrieval learning environments. *Information Processing and Management*, 41, 949–972.

Hensley, L. C., Iaconelli, R., & Wolters, C. A. (2022). “This weird time we’re in”: How a sudden change to remote education impacted college students’ self-regulated learning. *Journal of Research on Technology in Education*, 54(sup1), S203-S218.

Jowsey, T., Foster, G., Cooper-Ioelu, P., & Jacobs, S. (2020). Blended learning via distance in pre-registration nursing education: A scoping review. *Nurse Educ Pract*, 44, 102775.

Junco, R. (2012). The relationship between frequency of Facebook use, participation in Facebook activities, and student engagement. *Computers Education*, 58(1), 162-171.

... Kapasia, N., Paul, P., Roy, A., Saha, J., Zaveri, A., Mallick, R., . . Chouhan, P. (2020). Impact of lockdown on learning status of undergraduate and postgraduate students during COVID-19 pandemic in West Bengal, India. *Children and Youth Services Review*, 116, 105194.

Kuh G. D. (2009) What student affairs professionals need to know about student engagement. *Journal of College Student Development*, 50, 683–706.

Kuh, G. D., & Hu, S. (2001). The relationships between computer and information technology use, selected learning and personal development outcomes, and other college experiences. *Journal of College Student Development*, 42(3), 217–232.

Junco, R. (2012). The relationship between frequency of Facebook use, participation in Facebook activities, and student engagement. *Computers Education*, 58(1), 162-171.

Law, B. (2005). Experiential learning in the context of educating for a sustainable future: is it an appropriate pedagogy for shifting teachers' thinking and engaging learners. *Set*, 3, 15-20.

Lim, J., & Richardson, J. C. (2016). Exploring the effects of students' social networking experience on social presence and perceptions of using SNSs for educational purposes. *The Internet and Higher Education*, 29, 31-39.

Machynska, N., & Dzikovska, M. (2020). Challenges to Manage the Educational Process in the HEI during the Pandemic. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 12(1Sup2), 92-99. Doi:<https://doi.org/10.18662/rrem/12.1sup2/251>

Mandernach, B. J. (2015). Assessment of student engagement in higher education: A synthesis of literature and assessment tools. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 12(2), 1-14.

McMahon, B. ve Portelli, J. (2004). Engagement for what? beyond popular discourses of student engagement. *Leadership and Policy in Schools*, 3(1). 59–76. Doi: <https://doi.org/10.1076/lpos.3.1.59.27841>

Miyazoe, T. ve Anderson, T. (2010). Learning outcomes and students' perceptions of online writing: Simultaneous implementation of a forum, blog, and wiki in an EFL blended learning setting. *System*, 38, 185-199.

Parsad, B., Lewis, L., & Tice, P. (2008). Distance education at degree-granting post secondary institutions: 2006-2007 (pp. 90-95). Washington, DC: National Center for Education Statistics, Institute of Education Sciences, US Department of Education

Peloso, R. M., Ferruzzi, F., Mori, A. A., Camacho, D. P., Franzin, L. C. d. S., Margioto Teston, A. P., & Freitas, K. M. S. (2020). Notes from the field: concerns of health-related higher education students in Brazil pertaining to distance learning during the coronavirus pandemic. *Evaluation & the Health Professions*, 43(3), 201-203.

Penrod D, Shaw T, Nash J, Dierkes M, Collins S. Community college students' perspectives on online learning during COVID-19 and factors related to success. *Teach Learn Nurs*. 2022 Jul;17(3):267-271. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.teln.2022.01.012>.

Porter, S. R. (2006). Institutional structures and student engagement. *Research in Higher Education*, 47(5), 521-558. Doi: <https://doi.org/10.1007/s11162-005-90006-z>.

Reschly, A. L. ve Christenson, S. L. (2006). Prediction of dropout among students with mild disabilities: a case for the inclusion of student engagement variables. *Remedial and Special Education*, 27(5), 276-292. Doi: <https://doi.org/10.1177/07419325060270050301>.

Robinson, C. C., &Hullinger, H. (2008). New benchmarks in highereducation: studentengagement in onlinelearning. *Journal of Educationfor Business*, 84(2), 101-109.

Schuetz, P. (2008). A theory-driven model of community college student engagement. *Community College Journal of Research and Practice*, 32, 305–324. Doi: <https://doi.org/10.1080/10668920701884349>.

Simonson, M., Zvacek, S. M., & Smaldino, S. (2019). Teaching and learning at a distance: Foundations of distance education 7th edition.

Sun, J. C.-Y. ve Rueda, R. (2012). Situational interest, computer self-efficacy and self regulation:their impact on student engagement in distance education. *British Journal of Educational Technology*, 43(2), 191-204.

Telli, S. G., & Altun, D. (2021). Coronavirus (Covid-19) pandemisi döneminde çevrimiçi öğrenme. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 90-107.

Todhunter, B. (2013). LOL -limitations of online learning- are we selling the open and distance education message short? *Distance Education*, 34(2), 232-252.

Topal, M., İstanbullu, A., & Akgün, Ö.E.(2020). Çevrimiçi öğrenmede öğrenci bağlılığı ölçeği üniversite öğrencisi formunun psikometrik özellikleri. *Journal of Human Sciences*, 17(1), 104-116.

Wang, H., Pi, Z., & Hu, W. (2019). The instructor's gaze guidance in video lectures improves learning. *Journal of Computer Assisted Learning*, 35(1), 42-50.

Wang, Y. (2020). How does the Chinese education system cope with the virus outbreak challenge. *China Daily*, 18, 2020.

Willms, J.D. (2003). Student Engagement at School: a sense of belonging and participation: *Results from PISA 2000*. Organisation for Economic Co-operation and Development.

Yıldız, E. (2020). Çevrimiçi öğrenme ortamlarında uzaktan eğitim öğrencilerinin topluluk hissine etki eden faktörlerin incelenmesi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 180-205.

Zhou, L. ve Zhang, D. (2008). Web 2.0 impact on student learning process. In K. McFerrin et al. (Eds.), Proceedings of society for information technology and teacher education international conference (pp. 2880–2882). Chesapeake, VA: AACE.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır. Çalışmaya katılan tüm öğrencilerimize teşekkür ederiz.

Etik Kurul Kararı: Bu araştırmanın etik kurul izni, Hakkâri Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 04.01.2021 tarih ve 1 numaralı karar ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkıda bulunmuştur.

A STUDY ON DETERMINING THE RELATIONSHIPS BETWEEN CONSUMER INNOVATIVENESS AND SHOPPING STYLES

Arzu DENİZ CAKIROĞLU*

ABSTRACT

The success of businesses that offer new products to the market is possible by appealing to consumers who can adapt and use these innovations. Innovative consumers adopted innovations faster than other consumers can be considered a target market for these businesses. To reach innovators and respond to their needs, it is necessary to examine how they behave. Consumers' shopping style is one of the variables considered to evaluate their behavior. Therefore, businesses targeting innovative consumers can develop successful marketing strategies by determining their shopping styles. From this point of view, this research is aimed to determine the relationships between the innovativeness of consumers and their shopping styles. For this purpose, the study was conducted in Giresun. Based on the results, various suggestions were offered for researchers and practitioners. University students were preferred in the sample selection by considering both the Consumer Style Inventory (CSI), which was developed to quantify shopping styles, and the studies in the literature. The data obtained from 386 students at Giresun University were collected using a survey and analyzed via SPSS 23.0 statistical program. Factor and correlation analysis were used to analyze the data. The study findings indicated that there were significant relationships between cognitive innovativeness and quality and price consciousness in shopping styles. There were also substantial relationships between sensory innovativeness and fashion consciousness and impulsiveness in shopping styles. Accordingly, cognitive innovators consider the products' price and quality at shopping whereas sensory innovators pay attention to the products' trendiness and do unplanned buying.

Keywords: Consumer Behavior, Consumer Innovativeness, Cognitive Innovativeness, Sensory Innovativeness, Consumer Shopping Styles

TÜKETİCİ YENİLİKÇİLİĞİ VE SATIN ALMA TARZLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**ÖZET**

Pazara yeni ürün sunan işletmelerin başarısı bu yenilikleri benimseyip kullanabilecek tüketicilere hitap etmesiyle mümkündür. Yenilikleri diğer tüketicilere göre daha hızlı benimseyen yenilikçi tüketiciler bu işletmeler için bir hedef pazar kabul edilebilir. Yenilikçilere ulaşmak ve onların ihtiyaçlarına cevap verebilmek için de, nasıl davrandıklarını incelemek gerekmektedir. Tüketicilerin bir ürünü satın alma tarzları davranışlarını değerlendirebilmek için ele alınan değişkenlerden biridir. Dolayısıyla yenilikçi tüketicileri hedefleyen işletmeler onların satın alma tarzlarını belirleyerek daha doğru pazarlama stratejileri geliştirebilirler. Buradan hareketle bu araştırmada tüketicilerin yenilikçilik özellikleriyle satın alma tarzları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla Giresun ilinde bir anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre araştırmacılar ve uygulamacılara çeşitli öneriler sunulmuştur. Çalışmanın örneklem seçiminde hem satın alma tarzlarını belirlemek için geliştirilen Tüketici Satın Alma Tarzı Envanteri (CSI) hem de literatürde yapılan çalışmalar dikkate alınarak üniversite öğrencileri tercih edilmiştir. Giresun Üniversitesi'nde okuyan 386 öğrenciye anket uygulanarak veriler toplanmış ve SPSS 23.0 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde faktör analizi ve korelasyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre bilişsel yenilikçilik ile kalite ve fiyat odaklılık satın alma tarzı arasında anlamlı ilişkiler söz konusudur. Ayrıca duygusal yenilikçilik ile son moda odaklılık ve dikkatsizlik satın alma tarzı arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Buna göre bilişsel yenilikçiler ürün satın alırken fiyat ve kalitesine dikkat etmektedirler. Duygusal yenilikçiler ise ürün satın alırken son moda olmasına önem vermekte ve genellikle plansız alışveriş yapmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Davranışı, Tüketici Yenilikçiliği, Bilişsel Yenilikçilik, Duygusal Yenilikçilik, Tüketici Satın Alma Tarzları

* Assistant Prof, Giresun University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, arzu.deniz@giresun.edu.tr, arzdnaof@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4260-0373.

Research Article.

Pp:1446-1462

Arrival Date: 30.09.2022

Acceptance Date: 22.12.2022

Publication Date: 31.12.2022

1. INTRODUCTION

One of the most significant indications of a country's level of economic development is the expansion of enterprises via the introduction of new items to the market and the shaping of consumer demand. However, there are other factors that influence consumer demand, particularly for newly launched items. Therefore, firms must provide market-appropriate items that consumers may adopt and that satisfy their demands (Reyvina & Tunjungsari, 2022:1).

The idea of consumer innovativeness, which represents consumers' sensitivity to new things, is one of the variables that has a direct influence on their purchasing behavior (Lubaba & Masyhuri, 2022:35). More innovative consumers more readily accept novel items (Kandiraju, 2014:91). It is crucial at this time to design new products that meet the attitudes and expectations of consumers (Prasetyanta & Suryandari, 2022:14). Businesses targeting innovative consumers, who represent a significant market segment, must learn more about them and identify the variables that contribute to their innovativeness in order to design the most effective marketing strategy (Eryigit, 2020:106). Consumer decision-making style is another characteristic that must be explored to have a deeper understanding of consumer purchasing behavior and to more effectively target market groups (Klein & Sharma, 2022:1, Thangavel, Pathak & Chandra, 2022:2). Numerous factors influence a consumer's choice to purchase a product or service. Consumer decision-making style has been described as a mental orientation defining the consumer's choice (Sproles & Kendall, 1986).

In this study, innovativeness and consumer purchasing styles were evaluated together. This is mostly due to the inadequacy of utilizing innovativeness as a single personality feature to describe consumer behavior (Hirunyawipada & Paswan, 2006). This study examines the idea of innovativeness from two distinct various perspectives: sensory and cognitive innovativeness, as proposed by Venkatraman and Price (1990). The primary objective of this study is to understand how these two creative consumer groups differ in their purchase preferences. There are many studies in the literature investigating the relationship between innovativeness and consumer purchasing behavior (Kamboj & Sharma, 2022, Wang, Xu & Liu, 2022, Huang & Cheng, 2022, Tanrikulu, 2022, Reyvina & Tunjungsari, 2022, Seyed Esfahani & Reynolds, 2021, Rahman, Fung & Chen, 2020, Sestino, Amatulli & Guido, 2021, Flores & Jansson, 2021, Sun, Weng & Liao, 2019, Yordanova, 2018). In these studies, the general relationship between consumer inventiveness and the behavior of adopting and acquiring new items was examined. However, there are few studies that compare purchasing styles with regard to various forms of innovativeness (Park, Yu, & Zhou, 2010, Mishra, 2015, Jaiyeoba & Opeda, 2013, Khan & Khan, 2013, Amirshahi & Heidarzadeh, 2011, Heriyati & Yusuf, 2015). In these researches, only one dimension of innovativeness was evaluated and its relationships with other factors were investigated. In contrast to previous research, this study examines how the purchasing styles of consumers with two distinct innovativeness qualities differ.

In the first section of the study, theoretical information on consumer innovativeness and purchasing styles is presented. In the second section, the relationships between consumer innovativeness and purchasing styles are examined, and the research's hypotheses are developed. In the last section research hypotheses were tested by using the data obtained from a survey study conducted in Giresun province.

2. CONSUMER INNOVATIVENESS

Numerous research in the academic literature have studied and attempted to clarify the notion of innovativeness, which is defined as the process of creating new ideas, products, and activities (Chao, Hung & Sun, 2022, Delorme et al., 2021, Li, Wang & Liao et al., 2021, Eryigit 2020, Persaud

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

& Schillo, 2017, Park & Dyer, 1995). The idea of innovativeness has been described in a number of different ways. Several of these concepts may be expressed as personal and organizational innovativeness (Blake et al., 2003), innovativeness from an executive and client perspective (Yoshida, 2009), technological, managerial, and subsidiary innovativeness (Damanpour, 1990), and company, product, and consumer innovativeness (Roerich, 2004). However, the concept of consumer innovativeness emerged in the 1970s marketing and consumer behavior literature; consequently, it has become a widely studied topic due to its crucial role in the adoption and diffusion of innovations (Kim, 2008: 21).

Consumer innovativeness is the propensity of consumers to adopt new products or services (Tellis et al., 2009). The extent to which an individual makes decisions about new products or services without relying on the experiences of others is another definition of innovativeness (Midgley & Dowling, 1978: 23). Innovativeness influences consumer decisions to purchase new products. Individuals who have a high level of innovativeness are more receptive to new experiences and stimuli (Goldsmith, 1984) and quickly adopt new items. Therefore, these consumers represent a substantial market segmentation in terms of gaining profit from new products (Ho & Wu, 2011, Jaiyeoba & Odeda, 2013).

In a hierarchical assessment of consumer innovativeness, it is expressed as personal innovativeness (a personality trait), category-specific innovation (limited by product category), and innovative behavior (Hirunyawipada & Paswan, 2006). This study examines the concept of personal innovation, which indicates a feature of personality independent of product category. Personal innovativeness has been evaluated in terms of numerous product categories and determined to essentially consist of two aspects, according to the literature review. These include cognitive and sensory innovativeness (Venkatramana & Price, 1990). Cognitively innovative consumers are rational while decision making and researching new experiences. They take pleasure in thinking, finding answers to difficulties, solving problems, and gaining new experiences. These consumers are also highly educated and they read newspapers/publications to gain knowledge about product or service (Hirschman, 1984; Venkatraman & MacInnis, 1985). In addition, individuals with a high cognitive innovativeness avoid impulsive or risky consumption and prefer to purchase items with reasonable benefits (Venkatraman & Price, 1990). In contrast to cognitive innovativeness, sensory innovativeness emphasizes emotion preferring new experiences (Hirschman, 1984; Venkatraman & MacInnis, 1985). Sensorily innovative consumers appreciate innovations that do not require extensive thought and consideration. They delight in inquiring via adverts and testing things, etc (Hirunyawipada & Paswan, 2006). People with a high degree of sensory innovativeness evaluate the emotional characteristics of things that provide pleasure, benefit, and experiences, such as color, style and design. In other words, they favour products with hedonic qualities (Venkatraman & Price, 1990; Dhar & Wetenbroch, 2000).

3. CONSUMER SHOPPING STYLES

In the early 1950s, researchers began focusing on attempts to describe the underlying causes for consumers' decision-making styles, demonstrating that the topic has a long history in the area of marketing. Literature indicates that consumers' judgments on purchasing styles are based on a three-dimensional structure (Sproles & Kendall, 1986). The consumer typology, psychographics/lifestyle, and consumer characteristics are as follows. Consumer typology examines the patterns underlying their motives and attitudes, categorizing them into a small number of distinct types (Moschis, 1976). By evaluating consumers' personalities and anticipating their behavior, the psychographic/lifestyle

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

approach properly describes consumers' activities, interests, and ideas (Lastovicka, 1982). In contrast, the consumer characteristics approach emphasizes the cognitive and sensory awareness of consumers in their decision-making (Sproles & Kendall, 1986). The consumer characteristics method is the most successful of them for clarifying consumer choice (Lysonki et al., 1996).

The authors of the consumer characteristics method, Sproles and Kendall (1986), described the consumer purchasing style as a mental disposition explaining a consumer's approach to choose. To detect consumer styles, researchers created a 40-item Consumer Style Inventory (CSI). This inventory includes the following eight shopping styles effecting on consumers' purchase decisions: Perfectionism or high quality, brand consciousness, novelty, fashion consciousness, recreational orientation, price consciousness, impulsiveness, overchoice and habitual purchasing or brand loyalty (Sproles, 1983; Sproles & Sproles, 1990). Perfectionism, often known as "quality awareness," refers to the consumer's expectation of superior or high-quality items. This sort of consumer compares items more thoroughly. Brand awareness, also known as brand consciousness, is the selection of well-known and pricey brands on the market. This sort of consumer believes that a high price signals excellent quality. Novelty and fashion consciousness indicate the buying attitude of pursuing novelty and seeking to acquire fashionable items. These consumers buy inattentively, tend to make hasty judgments without weighing alternatives, and are unconcerned with pricing. Shopping is a social or leisure activity according to the recreational orientation style. Discounted prices gain prominence and become a focus in this fashion of purchasing. Such shoppers undertake extensive price comparisons and seek out the best value available for a certain product. Impulsiveness is characterized by unplanned and spontaneous shopping behavior. This style represents unexpected spending, regardless of the amount. The overchoice buying style is characterized by the consumer's tiredness as a result of collecting excessive information on the quality and composition of numerous items. These consumers are confused and unable to make a decision as a result of acquiring knowledge about the intensive contents of each product. The fourth shopping style is habitual purchases or brand loyalty. Brand loyalty is the habit of picking a preferred brand and retailer and purchasing only from them. They are disinterested in other options since brands and retailers create consumer habits (Sproles & Kendall, 1990; Sproles & Kendall, 1986). The Consumer Style Inventory (CSI) has been validated in studies conducted on numerous countries and cultures with various consumer types and subjects (Sinkowicks et al., 2010, Fan and Xiao, 1998, Zhou et al., 2010; Mitchell & Bates, 1998; Cowart & Goldsmith, 2007; Durvasula et al., 1993; Lyonski & Durvasula, 2013; Hafstrom et al., 1992; Kim, 2005; Walsh et.al, 2001). Consequently, this inventory was chosen and utilized in this research.

4. RELATIONSHIPS BETWEEN CONSUMER INNOVATIVENESS AND SHOPPING STYLES

Innovative consumers are a target market niche for marketers. Thus, the examination of elements that influence the behavior of different groups facilitates the development of effective marketing strategies. Numerous research on consumer innovativeness exist in the academic literature. In general, they concentrated on measures of consumer innovativeness and its dimensions, the identification of innovative groups, the influence of innovativeness on product or service purchases, etc. (Kamboj & Sharma, 2022, Flores & Jansson, 2021, Huang & Cheng, 2022, Eryigit, 2020, Tanrikulu, 2022, Yordanova, 2018, Kim et al., 2017, Hong et al., 2017, Raskovic et al., 2016, Koschate-Fisher et al., 2017, Zhang & Hou, 2016, Zhang & Hou, 2017, Hong et al., 2017, Morton et al., 2016, Truong et al., 2016, Filova, 2015, Persaud & Schillo, 2016, Quoquab et al., 2016, Robinson & Leonardt, 2016, Kaushik & Rahman, 2014, Jin et al., 2016). Studies indicate that cognitive and

... (akademik, hakemli, indexli, ululararası dergi)

sensory innovative consumers differantiate in terms of their ethnicity, adopting innovation behavior, demographic variables, attitudes and other factors (Venkatraman & Price, 1990). Thus, it is acceptable to argue that cognitive and sensory innovators have distinct purchasing behaviour.

In addition to being one of the key variables used to explain consumer behavior, decision making style has been the topic of several academic research (Tudoran, 2022, Thangavel et al., 2022, Klein & Sharma, 2022, Sarkar et al., 2019, Shin et al., 2016, Truta & Nitoiu, 2013, Zhu et al., 2012, Raja & Malik, 2014, Roozmand et al., 2011). , Mehta and Dixit, 2016, Tzeng and Wong, 2016, Ramadan, 2016, Deka, 2016, Yılmaz et al., 2016, Violani & Liswandi, 2016, Sam & Chatwin, 2015, Kavalcı & Ünal, 2016, Yüksekbilgili, 2016, Goswani &Khan, 2015, Chaudhary & Dey, 2016). Also, in these researches, shopping styles were utilized as a variable to define the behavior of specific consumer groups and as a means to segment the market.

Innovativeness and purchasing style are recognized as the primary criteria for elucidating consumer behaviors (Prasetyanta & Suryandari, 2022, Suryawan & Yugopuspito, 2022, Seyed Esfahani & Reynolds, 2021, Sestino, Armatulli & Guido, 2021, Jaiyeoba & Opeda, 2013,). Consumers have different behaviors according to their cognitive and sensory innovativeness characteristics, so the purchasing styles of these consumers also differ. In general, consumers with cognitive innovation avoid taking risks and make reasonable decisions. They delight in researching product details (Venkatraman & MacInnis, 1985; Venkatraman & Price, 1990; Ravindran, Ram, & Kumar, 2009). When purchasing styles are considered, cognitively innovative consumers are characterized as perfectionists, price-conscious, and avoiders of circumstances that make decision-making complicated (Batool, Ahmed, Umer, & Zahid, 2015; Zarandi & Lotfizadeh, 2017; Khan & Khan, 2013). Therefore, the following hypotheses were developed for cognitively innovative consumers:

H₁: There are significant relationships between cognitive innovativeness and quality consciousness shopping style.

H₂: There are significant relationships between cognitive innovativeness and price consciousness shopping style.

H₃: There are significant relationships between cognitive innovativeness and overchoice shopping style.

In contrast to cognitively innovative consumers, sensory innovative consumers appreciate acting on their emotions, are interested in novelties that need less thought and assessment, and are those who seek knowledge via advertising, etc. Specifically, they care about the enjoyment, utility, and substance of items, such as color, style, and design (Hirunyawipada & Paswan, 2006; Dhar & Wetenbroch, 2000; Al-Motairi & Al-Meshal, 2013). Sensory innovative consumers like spontaneous shopping without price sensitivity or tenuous thought, purchase fashion goods by following developments, and consider shopping as a fun activity (Jaiyeoba & Opeda, 2013; Mishra, 2015, Park et al., 2010). As a result, the following hypotheses were developed for sensory innovative consumers:

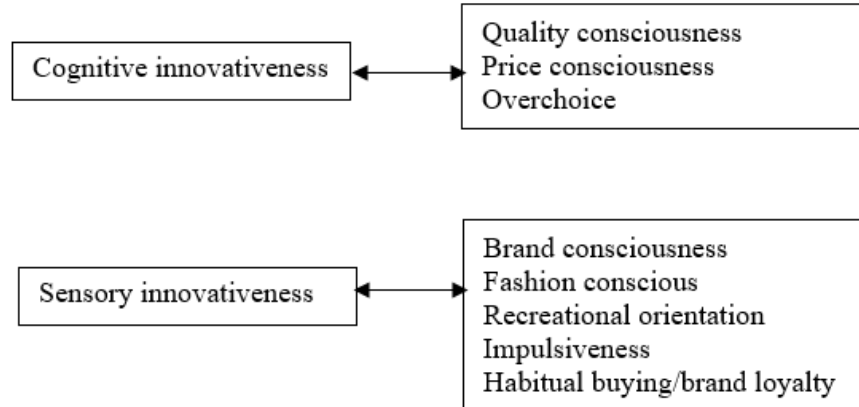
H₄: There are significant relationships between sensory innovativeness and brand consciousness shopping style.

H₅: There are significant relationships between sensory innovativeness and fashion conscious shopping style.

H₆: There are significant relationships between sensory innovativeness and recreational orientation shopping style.

H₇: There are significant relationships between sensory innovativeness and impulsiveness shopping style.

H₈: There are significant relationships between sensory innovativeness and brand loyalty/habitual buying shopping style.

Figure 1: Research Model

5. RESEARCH METHOD

The study universe was comprised of students studying at Giresun University. The reason for selecting a student population as a universe was that they were chosen as a sample population in the original Consumer Styles Inventory (CSI) developed by Sproles and Kendall (1986) and generally employed as a sample population in the majority of such studies (Meppurath & Varghese, 2022, Dharani & Rajeswari, 2022, Appiadu & Kuma-Kpobee, 2021, Nyamukapa & Kurebwa, 2022, Adeleke, Gsahi & Udoh, 2019, Sarkar, Khara & Sadachar, 2019, Mohsenin, Sharifsamet & Esfidani, 2018, Khan & Khan, 2013, Park et al., 2010, Jaiyeoba & Opeda, 2013, Chaudhary & Dey, 2016, Kavalcı & Ünal, 2016, Yılmaz et al., 2016).

The survey method was used to collect research data. The convenience sampling method was used as the sampling method. A total of 400 questionnaires were conducted. A total of 386 questionnaires were considered for evaluation, while 14 incomplete and incorrect questionnaires were discarded. The questionnaire form contained three groups of questions. The first group of questions focused on the respondents' demographic characteristics, while the second and third groups focused on their levels of innovativeness and shopping styles, respectively. Respondents were asked to consider their general shopping styles rather than a specific product group when answering the questions. A scale developed as cognitive and sensory innovativeness was used to measure consumers' innovativeness level (Venkatraman & Price, 1990). The Consumer Styles Inventory (CSI) (40 statements) developed by Splores & Kendall (1986) was used to classify the shopping styles of the respondents. The SPSS 23.0 statistical program was used to analyze the data. In addition, descriptive statistics, explanatory factor analysis, and correlation analysis were used.

The study was considered and approved by Giresun University Ethical Committee of Social Studies, Science and Engineering at the meeting dated 09/03/2022 and numbered 20/21.

6. FINDINGS

6.1. Factor Analysis for Consumer Innovativeness

The scales used in the study were subjected to the explanatory factor analysis. Initially, factor analysis was performed on a scale to determine consumer innovativeness. The alpha coefficient of the scale was identified as 0.84. This value proved the reliability of the scale. The factor analysis with 16 variables resulted in two factors with eigenvalues greater than one. Factor loads of 0.40 and higher were considered for the variables. These factors also accounted for 44,251 % of the total variance (KMO sampling adequacy criterion: 84.7%, Barlett Sphericity test: 1859.926 $p < 0.000$). Table 1 displays the variables, factor loads, variance percentages, and eigenvalues of the factors.

Table 1: Consumer Innovativeness Factors

<i>Variables</i>	<i>Factor loads</i>	<i>Variance (%)</i>	<i>Eigenvalues</i>
<i>Factor 1: Cognitive Innovativeness</i>		30.746	4.919
I enjoy looking up the definitions of the words I do not know.	0.781		
I enjoy deciphering the meaning of unusual (weird) sentences.	0.763		
I enjoy coming up with new ways to explain the same thing.	0.699		
I enjoy finding the shortest distance between two cities.	0.507		
I enjoy analyzing (examining) my thoughts and reactions.	0.684		
I enjoy discussing modest ideas	0.628		
I enjoy pondering why the world is the way it is.	0.414		
I enjoy calculating the number of bricks required to construct a fireplace.	0.462		
<i>Factor 2: Sensory innovativeness</i>		13.505	2.161
I can imagine myself on a raft in the middle of the river.	0.633		
I enjoy dreaming full of unusual colors and sounds.	0.535		
Sometimes, I imagine myself swimming in the swiftest section of a fast-flowing river.	0.755		
I enjoy waking up in the morning with a strange new sensation.	0.462		
Sometimes, I imagine myself sledding down a steep hill surrounded by trees.	0.784		
I enjoy dreaming of myself lying on a beach, surrounded by waves on all sides.	0.765		
I enjoy screaming on a swinging bridge over a deep valley.	0.722		
I enjoy having vivid and unusual dreams during the intra-day.	0.437		

6.2. Factor Analysis for Shopping Styles

The scales used to determine the consumers' shopping styles were subjected to the explanatory factor analysis. The alpha coefficient of the scale was determined to be 0.78. This value demonstrated the reliability of the scale. The factor analysis with 41 variables yielded eight factors with eigenvalues greater than one. Variables with factor loads of 0.40 or higher were considered. These factors explained 51,688% of the total variance (KMO sample adequacy criterion: 80.1% Barlett Sphericity

... test: 4324,565 $p < 0.000$). Table 2 shows the variables, factor loads, variance percentages, and eigenvalues of the factors.

Table 2: Shopping Styles Factors

Variables	Factor loads	Variance (%)	Eigenvalue
Factor 1: Quality consciousness		16.735	6.681
I usually try to buy the best quality product.	0.831		
I try to find the best or the perfect item when shopping.	0.810		
My standards and expectations for the products I purchase are very high.	0.658		
I put a special effort into finding high-quality products.	0.675		
I place a high value on having high-quality products.	0.650		
Factor 2: Brand Consciousness		7.399	3.033
Well-designed and well-organized stores sell the best products.	0.784		
The higher the price of the product, the better the quality.	0.721		
I prefer top-selling brands.	0.712		
Well-known brands are the best for me.	0.652		
The most advertised brands are usually the best ones.	0.647		
My preference is usually in favor of expensive brands.	0.632		
Factor 3: Overchoice		6.372	2.612
The more I learn about the products, the more difficult it is for me to make a decision.	0.746		
I am perplexed by information about the different products I use.	0.725		
Sometimes it is very difficult to decide which store to shop at.	0.698		
Overchoice in brands often confuses me.	0.672		
Factor 4: Fashion conscious		5.093	2.088
It is fun to purchase new and exciting items.	0.712		
I choose different brands from different stores to have a wide variety.	0.646		
I follow the current fashion.	0.471		
Products with a stylish and appealing design are essential.	0.466		

...	Factor loads	Variance (%)	Eigenvalue
(Continued Table 2)			
Factor 5: Recreational orientation		4.427	1.815
Shopping is a waste of time for me.*	0.719		
Shopping is not a fun activity for me.*	0.713		
I do my shopping as quickly as possible.*	0.576		
Factor 6: Brand loyalty/habitual buying		4.385	1.798
When I find a brand that I like, I always purchase it.	0.799		
I always go to the same store I shop at.	0.765		
I always buy my favorite brands.	0.678		
Factor 7: Price consciousness		3.718	1.524
I shop during the sale price period as much as possible.	0.840		
I do a lot of searches to get the best price possible for the money I have.	0.519		
My preference is usually low-priced products.	0.450		
Factor 8: Impulsiveness		3.559	1.459
I frequently do inattentive shopping that I wish I had not done.	0.783		
I am careless while shopping.	0.724		
When I shop, I do it so instinctively (suddenly, on impulse).	0.713		

(*) reverse code

6.3. Relationships Between Consumer Innovativeness and Shopping Styles

Correlation analysis was used to identify the relationships between participants' innovativeness levels and shopping styles. Firstly, the relationships between cognitive innovativeness and quality-oriented, price-oriented, and overchoice shopping styles were examined. Table 3 displays these results.

Table 3: Relationships between Cognitive Innovation and Shopping Styles

Shopping Styles/ Consumer Innovativeness		Cognitive Innovativeness
Quality Consciousness	r	0.184**
	p	0.000
	n	386
Price Consciousness	r	0.154**
	p	0.003
	n	386
Overchoice	r	-0.026
	p	0.615
	n	386

** p<0.01 - *p<0.05

According to the results of the analyses, there were positive correlations between cognitive innovativeness and quality consciousness (0.184**, p<0.01) and price consciousness (0.154**, p<0.01). Accordingly, consumers with high cognitive innovativeness levels were more price-oriented and quality-oriented when purchasing goods/services. However, there was no significant relationship

... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)

between cognitive innovativeness and overchoice shopping styles. As a result, H₁ and H₂ hypotheses were accepted, while H₃ hypothesis was rejected.

Secondly, a correlation analysis was performed to determine the relationships between sensory innovativeness and the shopping styles, including brand, fashion, recreational orientation, impulsiveness and brand loyalty/habitual buying. Table 4 depicts the results of the analysis.

Table 4: Relationships between Sensory Innovativeness and Shopping Styles

Shopping styles/ Consumer innovativeness	Sensory innovativeness	
Brand consciousness	r	0.052
	p	0.319
	n	386
Fashion consciousness	r	0.110*
	p	0.035
	n	386
Recreational orientation	r	0.096
	p	0.069
	n	386
Impulsiveness	r	0.102*
	p	0.048
	n	386
Brand loyalty/habitual buying	r	0.011
	p	0.835
	n	386

** p<0.01 - *p<0.05

The results of the analyses revealed that there were positive and significant relationships between consumers' sensory innovativeness and fashion conscious-oriented (0.110*, p<0.05) and inattentive shopping styles (0.102*, p<0.05). Consumers with high sensory innovativeness followed fashion conscious and novelties more and behaved carelessly in their shopping. As a result, the hypotheses H₅ and H₇ were accepted; however, H₄, H₆ and H₈ hypotheses were rejected.

Table 5 summarizes the accept/reject decisions of all research hypotheses.

Table 5: The accept/reject decisions of the research hypotheses

Hypothesis	Accept/reject
H ₁ : There are significant relationships between cognitive innovativeness and quality consciousness shopping style.	Accept
H ₂ : There are significant relationships between cognitive innovativeness and price consciousness shopping style.	Accept
H ₃ : There are significant relationships between cognitive innovativeness and overchoice shopping style.	Reject
H ₄ : There are significant relationships between sensory innovativeness and brand consciousness shopping style.	Reject
H ₅ : There are significant relationships between sensory innovativeness and fashion conscious shopping style.	Accept
H ₆ : There are significant relationships between sensory innovativeness and recreational orientation shopping style.	Reject
H ₇ : There are significant relationships between sensory innovativeness and impulsiveness shopping style.	Accept
H ₈ : There are significant relationships between sensory innovativeness and brand loyalty/habitual buying shopping style.	Reject

7. CONCLUSION AND SUGGESTIONS

It is essential to create and implement successful marketing strategies to reach the right consumers at the appropriate time and place. In this regard, managers are becoming more vigilant and applying an increasing number of indicators to precisely define market niches. It is vital to identify how to give the proper and best products to innovative consumers, who represent a major market sector, as well as how to ensure that they internalize these innovations that affect their purchase patterns. One of the characteristics used to identify and explain consumers purchasing behavior is shopping styles. This study sought to identify the buying preferences of innovative consumers. Consequently, the findings of this study demonstrated that persons with high levels of cognitive innovativeness also possess a quality- and price buying style. Cognitively innovative consumers are more reasonable in their product assessments, as supported by these findings, which are compatible with the idea. Previous literature also reported similar results (Zarandi & Lotfizadeh, 2017; Mishra, 2015). The outcomes of the study also demonstrated that persons with a high level of sensory innovativeness prioritize unique and fashionable items and make impulsive, unplanned purchases. Given that most sensory-innovative consumers evaluate products hedonistically, these findings are consistent with the idea. There were also comparable investigations in the literature (Park, Yu, & Zhou, 2010; Batool et al., 2015).

The outcomes of this study indicate that organizations aiming to launch new items to the market should design varied strategies that account for the cognitive or sensory innovativeness levels of consumers. Moreover, cognitively innovative consumers should be persuaded by more reasonable and comprehensive product performance information whilst concentrating on items. In advertising activities, the price/quality range should take priority. Therefore, it is crucial to provide them with low-cost, high-quality items, as cognitively innovative consumers choose to purchase the best available products after a thorough pricing comparison. Additionally, they read newspapers, magazines, and other comparable media to collect product knowledge (Venkatraman & MacInnis, 1985). Utilizing these techniques to disseminate information about new items will allow the market to reach them. Additionally, cognitively innovative consumers are risk-averse. Permitting consumers to sample the items, offering post-purchase warranties, etc., will allow them to perceive a low-risk or risk-free environment with respect to the new products.

Contrary to consumers with strong cognitive innovativeness, those with high sensory innovativeness prefer to prioritize their emotions. They value innovative products that need less consideration. As a result, people like to make purchases on the spur of the moment. Based on their buying habits, it appears that they are fashion-conscious and interested in innovative and contemporary things. Consideration must be given to color, design, style, and similar aspects of new items in order to attract such consumers. Ensuring the participation of such consumers in the design process of a newly produced product may also help them to form a sensory connection with the brand and encourage them to develop brand loyalty. As price sensitivity is minimal among these consumers, establishing brand awareness is essential for the company's profitability and consumer retention. Individuals with a high sensory innovativeness tend to make purchases impulsively and appreciate advertising, product testing, and manufacturing information collecting. As a result, these consumers might be targeted while promoting new products through commercials. To ensure that people enjoy their shopping experience, they may also be offered the option to sample new items. If consumers have a favorable experience with a product, they are more likely to purchase it and promote it through positive word of mouth. This is a crucial stage in creating long-lasting consumer connections.

... (akademik, hakemli, indexli, ululararası dergi)

It is anticipated that this research will act as a strategy development guide for the market, particularly for companies launching new products. Taking into account the buying preferences of cognitively or sensory-innovative consumers may result in more precise market segmentation and brand positioning.

The main limitation of this research is that the study was conducted on convenience sample of students in Giresun province. Generalizability of the results depend on future research performed in other cities and consumers of other age groups. In addition, independent of product type, this study examines personal inventiveness as a personality feature. Future research may investigate the associations between category-specific innovativeness and shopping styles.

REFERENCES

- Adeleke, B. S., Ghasi, L. N. C., Udoh, B. E., Kelvin-Iloafu, L. E., & Enemu, J. I. (2019), "Consumer style inventory (CSI) re-examined: its implications in the telecommunication services consumption among youths.", *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 22(3), 296-307.
- Al-Motairi, M. A., & Al-Meshal, S. A. (2013), "Consumer Decision Making Style and the Online shopping Convenience: An Empirical Study in Saudi Retailing Sector", First CBAs conference for GCC in Riyadh.
- Amirshahi, M., Heidarzadeh, K., & Dabestani, F. (2011), "The influence of consumers' innovativeness on their shopping decision making styles", *New Marketing Research Journal*, 1(3), 1-26.
- Appiadu, D., Kuma-Kpobee, M., & Vandyck, E. (2021), "Apparel shopping styles of Ghanaian female young adults", *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, 26(4), 661-675.
- Batool, S., Ahmed, M. Ashfaq, U. & Muhammad Zahid, Z. (2015), "Impact of consumer innovativeness on shopping styles; a case of Pakistan", *International Journal of Business and Management Invention*, 4(2), February, 19-28.
- Blake, B.F., Neuendorf, K.A., Valdiserrı, C.E. (2003), "Innovativeness and variety of internet shopping", *Internet Research: Electronic Networking and Applications and Policy*, 13(3), 156-169.
- Chao, C. W., Hung, Y. C., & Sun, L. (2022), "Does consumer innovativeness matter in electrified vehicle? The moderation role of consumer involvement", *Journal of International Consumer Marketing*, 34(3), 298-311.
- Chaudhary, S., & Ajoy K. D. (2016), "A confirmatory factor analysis of teenage consumer styles inventory: evidence from India", *Amity Business Review*, 17(1), 31-41.
- Cowart, K. O., & R. E. Goldsmith. (2007), "The Influence of consumer decision-making styles on online apparel consumption by college students", *International Journal of Consumer Studies*, (31), 639 -647.
- Damanpour, F. (1990), "Innovation Effectiveness, Adoption and Organizational Performance", West, M.A., Farr, J.L. (Eds). *Innovation and Creativity at Work*, John Wiley & Sons, Chichester, 125-141.
- Deka, P. K. (2016), "Segmentation of young consumers of north-east India based on their decision-making styles", *IUP Journal of Marketing Management*, 15 (2), 65-85.
- Delorme, M. M., Pimentel, T. C., Freitas, M. Q., da Cunha, D. T., Silva, R., Guimarães, J. T. & Cruz, A. G. (2021), "Consumer innovativeness and perception about innovative processing technologies: A case study with sliced Prato cheese processed by ultraviolet radiation", *International Journal of Dairy Technology*, 74(4), 768-777.
- Dhar, R. & Wertenbroch, K. (2000), "Consumer choice between hedonic and utilitarian goods", *Journal of Marketing Research*, (February), 60-71.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Dharani, K., & Rajeswari, P. S. (2022), "Comparing men's and women's decision-making styles: insights for marketers", *Specialusis Ugdymas*, 1(43), 584-592.
- Durvasula, S., S. Lysonski, & C. J. Andrews. (1993), "Cross-cultural generalizability of a scale for profiling consumers' decision making styles", *Journal of Consumer Affairs*, 27, 55-65.
- Eryigit, C. (2020), "Consumer innovativeness: a literature review", *Marketing and Management of Innovations*, 3, 106-119. <http://doi.org/10.21272/mmi.2020.3-08>.
- Fan, J. X., & Xiao, J. J. (1998), "Consumer decision-making styles of young adult Chinese", *Journal of Consumer Affairs*, 32(2), 275-294.
- Flores, P. J., & Jansson, J. (2021), "The role of consumer innovativeness and green perceptions on green innovation use: The case of shared e-bikes and e-scooters", *Journal of Consumer Behaviour*, 20(6), 1466-1479.
- Goldsmith, R. E. (1984), "Personality characteristics associated with adaption innovation", *Journal of Psychology*, 117, 159-165
- Goswami, S., & Shagufta, K. (2015), "Impact of consumer decision-making styles on online apparel consumption in India", *Vision*, 19(4), 303-311.
- Hafstrom, J.J., Chae, J.S. & Chung, Y.S. (1992), "Consumer decision-making styles: comparison between United States and Korean young consumers", *The Journal of Consumer Affairs*, 26(1), 146-158.
- Heriyati, P., & Yusuf, A. A. (2015), "Consumer innovativeness and shopping style: a study on consumer shopping behavior in the greater jakarta area", *International Business Management*, 9(3), 215-220.
- Hirschman, E. C. (1984), "Experience seeking: a subjectivist perspective of consumption", *Journal of Business Research*, 12, 115-136.
- Hirunyawipada, T., Paswan, A. K. (2006), "Consumer innovativeness and perceived risk: implications for high technology product adoption", *Journal of Consumer Marketing*, 23(4), 182-198.
- Ho, C.H. & Wu, W., (2011), "Role of innovativeness of consumer in relationship between perceived attributes of new products and intention to adopt", *International Journal of e-Business Management*, 9(3), 180-194.
- Hong, J.C., Lin, P.H. & Hsieh, P.C. (2017), "The effect of consumer innovativeness on perceived value and continuance intention to use smartwatch", *Computers in Human Behavior*, February, 67, 264-272.
- Huang, H. L., & Cheng, L. K. (2022), "Predicting intention of residential solar installation: The role of ecological lifestyle, consumer innovativeness, perceived benefit, government incentives, and solar product knowledge", *Energy & Environment*, (May 2022), <https://doi.org/10.1177/0958305X221100525>.
- Jaiyeoba, O. O. & Frederick, O. O. (2013), "Impact of consumer innovativeness on shopping styles: A case-study of limkokwing university students (Botswana)", *Business and Management Horizons*, 1 (2), 107-117.
- Jana, F. (2015), "Measuring consumer innovativeness: identifying innovators among consumers of modern technologies", *Central European Business Review*, 4 (4) Pp 18-29.
- Jin, N., Line, N.D., Merkebu, J. & Cornell. (2016), "Examining the impact of consumer innovativeness and innovative restaurant image in upscale restaurants", *Hospitality Quarterly*, 57(3), 268-281.
- Kamboj, S., & Sharma, M. (2022). "Social media adoption behaviour: Consumer innovativeness and participation intention", *International Journal of Consumer Studies*. (July 2022), <https://doi.org/10.1111/ijcs.12848>
- Kandiraju, G. (2014), "Investigating The Influence of Perceived Characteristics of Innovation on The Relationship Between Knowledge, Attitudes And Purchase Intention Towards Eco-Conscious Apparel", Doctor of Philosophy, Department of Apparel, Textiles, and Interior Design College of Human Ecology, Kansas State University.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Kaushik, A. K. & Rahman, Z. (2014), "Perspectives and dimensions of consumer innovativeness: a literature review and future agenda", *Journal of International Consumer Marketing*, 26(3), 239-263.
- Kavalcı, K., & Ünal, S. Y (2016), "Y ve z kuşaklarının öğrenme stilleri ve tüketici karar verme tarzları açısından karşılaştırılması", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(3), 1033-1050.
- Khan, M. M., & Khan, S. (2013), "An analysis of consumer innovativeness and cognitive buying behavior of young adults: An empirical study on university students", *The Journal of Commerce*, 5(4), 11-26.
- Kim, H. (2005), "The influence of self-construal on consumer decision making styles: a study of young Korean college students", (doctoral dissertation). Retrieved from ProQuest dissertations and theses database. (UMI No. 3186861)
- Kim, Y., Kim, S. & Rogol, E., (2017), "The effects of consumer innovativeness on sport team applications acceptance and usage", *Journal of Sport Management*, May, 31 (3), 241-255. DOI: 10.1123/jsm.2015-0338.
- Kim, Y.H. (2008), "An empirical examination of consumers' innovation adoption: The role of innovativeness, fashion orientation, and utilitarian and hedonic consumers attitudes", (Master of Science)., The Faculty of the Graduate School at The University of North Carolina, Greensboro.
- Klein, A., & Sharma, V. M. (2022), "Consumer decision-making styles, involvement, and the intention to participate in online group buying", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64, 102808.
- Koschate-Fischer, N.; Engling, J.; Hoyer, W.D. & Stokburger-Sauer, N.E. (2017), "Do life events always lead to change in purchase? The mediating role of change in consumer innovativeness, the variety seeking tendency, and price consciousness", *Journal of the Academy of Marketing Science*, In Press, 46(1), 1-21.
- Lastovicka, J. L. (1982), "On the validation of lifestyle traits: a review and illustration", *Journal of Marketing Research*, 19, 126-138.
- Li, L., Wang, Z., Li, Y., & Liao, A. (2021), "Consumer innovativeness and organic food adoption: The mediation effects of consumer knowledge and attitudes", *Sustainable Production and Consumption*, 28, 1465-1474.
- Lubaba, H., & Masyhuri, M. (2022), "Analisis peran environmental attitude pada hubungan antara consumer innovativeness terhadap purchase intention", *Jurnal Bisnis dan Manajemen*, 35-43., doi:https://doi.org/10.26905/jbm.v9i1.7251.
- Lysonski, S. & Durvasula, S. (2013), "Consumer decision making styles in retailing: evolution of mindsets and psychological impacts", *Journal of Consumer Marketing*, 30 (1), 75-87.
- Lysonski, S., Durvasula, S. & Zotos, Y. (1996), "Consumer decision making style: a multi-country investigation", *European Journal of Marketing*, 12, 10- 21.
- Lysonski, S., Durvasula, S. and Zotos, Y. (1996), "Consumer decision-making styles: a multi-country investigation", *European Journal of Marketing*, 30(12), 10-21.
- Meppurath, D. P., & Varghese, R. (2022), "Shopping orientations and its influence on online purchase intention: a study of young adults", *International Journal of Electronic Marketing and Retailing*, 13(1), 105-135.
- Midgley, D. F. & Dowling, G. R. (1978), "Innovativeness: the concept and its measurement", *Journal of Consumer Research*, 4(4), 229-42.
- Mishra, A. (2015), "Consumer innovativeness and consumer decision styles: a confirmatory and segmentation analysis", *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 25(1), 35-54.
- Mitchell, V.W. & Bates, L. (1998), "UK Consumer decision making styles"; *Journal of Marketing Management*, 14(1 -3), 199-225.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Mohsenin, S., Sharifsamet, S., Esfidani, M. R., & Skoufa, L. A. (2018), "Consumer decision-making styles as a tool for segmenting digital products market in Iran", *Journal of Islamic Marketing*, 9(3), 560-577.
- Morton, C., Anable, J. & Nelson, J. D. (2016), "Exploring consumer preferences towards electric vehicles: The influence of consumer innovativeness", *Innovations in Technologies for Sustainable Transport, Research in Transportation Business & Management*, March, 18, 18-28.
- Moschis, G. P. (1976), "Shopping orientations and consumer uses of information", *Journal of Retailing*, 52, 61-70.
- Nyamukapa, I., & Kurebwa, J. (2022), "The impact of culture on consumer decision-making for smallholder farmers in Murewa District in Zimbabwe", *African Journal of Business Management*, 16(9), 182-196.
- Park, E. J., J. Yu, & J. X. Zhou. (2010), "Consumer innovativeness and shopping style", *Journal of Consumer Marketing*, 27 (5), 437-446.
- Park, K., & Dyer, C. L. (1995), "Consumer use innovative behavior: an approach toward its causes", *Advances in Consumer Research*, 22, 566-572
- Persaud, A.; Schillo, S.R. (2017), "Purchasing organic products: role of social context and consumer innovativeness", *Marketing Intelligence and Planning*, 35(1), 130-146.
- Prasetyanta, N. P., & Suryandari, R. T. (2022), "Moderating roles of consumer innovativeness in the effect of innovation attributes on brand equity and intention to use: a study in PT KAI Logistics", *International Journal of Economics, Business and Management Research*, 6(3).
- Quoquab, F., Abdullah, N. L. & Jihad, M. (2016), "Investigating the effects of consumer innovativeness, service quality and service switching costs on service loyalty in the mobile phone service context", *Gadjah Mada International Journal of Business*, Jan-Apr, 18 (1), 21-53.
- R. Mehta & G. Dixit (2016), "Consumer decision making styles in developed and developing markets: A cross-country comparison", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 33,202-208.
- Rahman, O., Fung, B. C., & Chen, Z. (2020), "Young Chinese consumers' choice between product-related and sustainable cues - the effects of gender differences and consumer innovativeness", *Sustainability*, 12(9), 3818.
- Raja, J. I., & Malik, J. A. (2014), "Personality dimensions and decision making: exploring consumers' shopping styles", *Journal of Behavioral Sciences*, 24(2), 18-33.
- Rašković, M.; Ding, Z.; Škare, V.; Ozretić Došen, Đ. & Žabkar, V. (2016), "Comparing consumer innovativeness and ethnocentrism of young-adult consumers", *Journal of Business Research*, September 69(9):3682-3686.
- Ravindran, P. D., Ram, H. S., & Kumar, R. (2009), "Study on Decision Making Styles of Consumers in Malls", *The Journal of Mgt., Comp. Science & Journalism*, IV (2), 104-109.
- Reyvina, R., & Tunjungsari, H. K. (2022), "The Effect of Consumer Innovativeness on Purchase Intention of New Smartphone With Vicarious Innovativeness and Perceived Value As Mediations", In Tenth International Conference on Entrepreneurship and Business Management 2021 (ICEBM 2021) (pp. 582-588). Atlantis Press.
- Reyvina, R., & Tunjungsari, H. K. (2022), "The Effect of Consumer Innovativeness on Purchase Intention of New Smartphone with Vicarious Innovativeness and Perceived Value as Mediations", In Tenth International Conference on Entrepreneurship and Business Management 2021 (ICEBM 2021) (pp. 582-588). Atlantis Press.
- Robinson, C., Leonhardt, J.M. (2016), "Consumer innovativeness and loyalty to non-gmo foods: the role of cognitive and affective beliefs", *Journal of Food Products Marketing*, In Press, December, 24(1), 1-17.
- Roehrich, G. (2004), "Consumer innovativeness concepts and measurements", *Journal of Business Research*, 57(6), 671-677.
- Roozmand, O., Ghasem-Aghaee, N., Hofstede, G. J., Nematbakhsh, M. A., Baraani, A., & Verwaart, T. (2011), "Agent-based modeling of consumer decision making process based on power distance and personality", *Knowledge-Based Systems*, 24(7), 1075-1095.

- ... (akademik, hakemli, indexli, ululararası dergi)
- Sam, K. M., & Chatwin, C. (2015), "Online consumer decision-making styles for enhanced understanding of Macau online consumer behaviour", *Asia Pacific Management Review*, 20 (2), 100-107.
- Sarkar, S., Khare, A., & Sadachar, A. (2019), "Influence of consumer decision-making styles on use of mobile shopping applications", *Benchmarking: An International Journal*, 27(1), 1-20.
- Sestino, A., Amatulli, C., & Guido, G. (2021), "Consumers' innovativeness and conspicuous consumption orientation as predictors of environmentalism: an investigation in the context of smart mobility", *Technology Analysis & Strategic Management*, 1-14.
- Seyed Esfahani, M., Ve Reynolds, N. (2021), "Impact of Consumer Innovativeness on Really New Product Adoption", *Marketing Intelligence ve Planning*, 39, (4), 589-612.
- Shin, S. H., Kim, J.H. & Moon, H.. (2016), "Examining psychometric properties of Korean American consumer decision-making styles: the case of golf club purchasing", *International Journal of Sport Management, Recreation & Tourism*, 22, 1-25.
- Sinkovics, R. R., K. M. Leelapanyaalert, & M. Yamin. (2010), "A comparative examination of consumer decision styles in Austria", *Journal of Marketing Management*, 26, 1021– 1036.
- Sporles, G. B. & E. L. Kendall (1986), "A methodology for profiling consumers' decision-making styles", *Journal of Consumer Affairs*, 20(2), 267-279.
- Sproles, E. K. & G. B. Sproles (1990), "Consumer decision-making styles as a function of individual learning styles", *Journal of Consumer Affairs*, 24(1), 134-147.
- Sun, Y., Weng, C., & Liao, Z. (2019), "Product innovation and sustainable marketing: effects on consumer innovativeness", *Technology Analysis & Strategic Management*, 31(7), 765-775.
- Suryawan, I. M. B., & Yugopuspito, P. (2022), "The effect of consumer decision making style on consumer satisfaction and repurchase intention in buying sneakers products online in Indonesia", *Enrichment: Journal of Management*, 12(2), 1419-1433.
- Tanrikulu, C. (2022), "Consumer Differences in Motivated Consumer Innovativeness and Global Identity", *Marketing and Management of Innovations*, 1, 134-152. <http://doi.org/10.21272/mmi.2022.1-10>.
- Tellis, G. J., Yin, E., & Bell, S. (2009), "Global consumer innovativeness cross-country differences and demographic commonalities", *Journal of International Marketing*, 17(2), 1-22.
- Thangavel, P., Pathak, P., & Chandra, B. (2022), "Consumer decision-making style of gen Z: A generational cohort analysis", *Global Business Review*, 23(3), 710-728.
- Thangavel, P., Pathak, P., & Chandra, B. (2022), "Consumer decision-making style of gen Z: A generational cohort analysis", *Global Business Review*, 23(3), 710-728.
- Truong, Y., Klink, R. R., Simmons, G.; Grinstein, A. & Palmer, M. (2017), "Branding strategies for high-technology products: The effects of consumer and product innovativeness", *Journal of Business Research*, 70, 85-91.
- Truta, C., & Nitoiu, C. (2014), "Personality factors and emotions involved in consumer decision-making styles", *Romanian Journal of Experimental Applied Psychology*, 5(2), 19-26.
- Tudoran, A. A. (2022), "A machine learning approach to identifying decision-making styles for managing consumer relationships", *Electronic Markets*, 32(1), 351-374.
- Tzeng, S.Y. & Wong, W.M. (2017), "Retention or defection? Chinese consumers' decision-making styles for domestic and global brands", *South African Journal of Business Management*, 47(40), 83-92.
- Venkatraman, M. P. & MacInnis, D. J. (1985), "An investigation of the epistemic and sensory exploratory behaviors of hedonic and cognitive consumers", In C. H. Elizabeth & L. H. Morris (Eds.), *Advances in Consumer Research*, 12, 102-107.
- Venkatraman, M. P. & Price, L. P. (1990), "Differentiating between cognitive and sensory innovativeness: concepts, measurement and their implications", *Journal of Business Research*, 20, 293-315.
- Venkatraman, M. P., & MacInnis, D. J. (1985), "The epistemic and sensory exploratory behavior of hedonic and cognitive consumers", *Advances in Consumer Research*, 12, 102-107.

- ... (akademik, hakemli, indexli, uluslararası dergi)
- Violani, L.S. & Liswandi, L. (2016), "The influence of consumer decision-making styles towards purchasing behavior: a case study of online shopping in Jakarta, Indonesia", *International Journal of Management, Accounting and Economics*, 3(5), 296-305.
- Walsh, G., Mitchell, V.W. & Hennig, T.T. (2001), "German consumer decision-making styles", *Journal of Consumer Affairs*, 35(1), 73-95.
- Wang, J., Xu, C., & Liu, W. (2022), "Understanding the adoption of mobile social payment: from the cognitive behavioural perspective", *International Journal of Mobile Communications*, 20(4), 483-506.
- Yılmaz, K. G., Güngördü, A., & Yumuşak, T. (2016), "The relationship between the list of values and consumer decision making styles in the context of clothing products", *Business Management Dynamics*, 5(9), 1.
- Yordanova, T. (2018), "Relationship Between Innate Consumer Innovativeness and Attitude to an Innovative Product – Mediating Role of The Perceptions of Usefulness And Ease of Use", In: Z. Nikitovic, D. Markovic and C. D'Arconte (Ed), *Successful Implementation of Information Technology: IT, Marketing Education and Business Working Together for Business success*. London, UK: Silver and Smith Publishers, 333-345.
- Yoshida, M. (2009), "Engaging consumers through innovation: measuring event innovativeness in spectator sports", Doctoral Thesis Florida State University College of Education.
- Yüksekbilgili, Z. (2016), "Tüketici karar verme tarzlarının kuşaklara göre değerlendirilmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1392-1402.
- Zarandi, H. N., & Lotfizadeh, F. (2017), "Cognitive innovativeness and decision-making styles in Iranian shopping", *British Journal of Marketing Studies*, 5(3), 64-78.
- Zhang, Z. & Hou, Y. (2017), "Innovativeness", *Journal of Consumer Marketing*, 34 (3), 241-254.
- Zhou, J.X., Arnold Mark, J., Pereira, A. & Yu, J. (2010), "Chinese consumer decision-making styles: A comparison between the coastal and inland regions", *Journal of Business Research*, 63, 45-51.
- Zhu, J., Xu, Y., Huang, J., Yeow, C., & Wang, W. (2012), "Traditional and online consumers in china: a preliminary study of their personality traits and decision-making styles", *Psychiatric Daubing*, 24(4.), 392-399.

Çatışma Beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişki bulunmamakta, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması olmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik Kurul Kararı: Araştırmanın etik kurul onayı, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler, Fen ve Mühendislik Bilimleri Araştırmaları Etik Kurulu'nda 09 Mart 2022 tarih ve 20/21 sayılı kararı ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Çalışma tek yazarlıdır.